

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВСЕУКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА СПІЛКА СПОЖИВЧИХ ТОВАРИСТВ
ЛЬВІВСЬКИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

МАТЕРІАЛИ
Всеукраїнської наукової конференції

**ОДУХОТВОРЕНИЙ ІНТЕЛЕКТ –
РУШІЙНА СИЛА РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА**

(приурочена до 80-річчя від народження
професора Степана Гелея)

Львів, 21 травня 2021 року

**Львів
2021**

Одухотворений інтелект – рушійна сила розвитку суспільства: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, приуроченої до 80-річчя від народження професора Степана Гелея / [відповід. за вип. : проф. Семак Б. Б.]. – Львів : вид-во Львівського торговельно-економічного університету, 2021. – 328 с.

ISBN 978-617-602-291-6

У збірнику представлені доповіді та виступи, які оприлюднені на Всеукраїнській науковій конференції “Одухотворений інтелект – рушійна сила розвитку суспільства”, приуроченій до 80-річчя від народження професора Степана Гелея, яка відбулася у Львівському торговельно-економічному університеті 21 травня 2021 року.

Збірник розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів і наукових установ, аспірантів, студентів, практичних працівників і широкий читацький загал.

Організатори конференції:

- Львівський торговельно-економічний університет
- Наукове товариство імені Шевченка

Співорганізатори конференції:

- Львівський національний університет ім. І. Франка
- Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
- Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України

Організаційний комітет:

Куцик Петро Олексійович – д-р екон. наук, проф., ректор Львівського торговельно-економічного університету – голова.

Кушнір Роман Михайлович – д-р фіз.-мат. наук, проф., академік НАН України, директор Інституту прикладних проблем механіки і математики ім. Я. Підстригача НАН України, голова Наукового товариства імені Шевченка в Україні – співголова.

Попович Марія Павлівна – провідний фахівець ректорату, секретар оргкомітету.

Семак Богдан Богданович – д-р екон. наук, проф., проректор з наукової роботи Львівського торговельно-економічного університету.

Тімченко Олександр Павлович – д-р філос. наук, проф., голова профспілкового комітету Львівського торговельно-економічного університету.

Котуха Олександр Степанович – канд. юр. наук, проф., декан юридичного факультету Львівського торговельно-економічного університету.

Сухий Олексій Миколайович – д-р іст. наук, проф., завідувач кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені І. Франка.

Литвин Микола Романович – д-р іст. наук, проф., завідувач відділу "Центр дослідження українсько-польських відносин" Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Михальський Юрій Володимирович – канд. іст. наук, доц., завідувач кафедри історії та філософії Львівського торговельно-економічного університету.

Фелонюк Андрій Васильович – канд. іст. наук, старший науковий співробітник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України.

Парубій Володимир Іванович – канд. іст. наук, голова Секретаріату Конгресу української інтелігенції.

Горинь Василь Іванович – канд. філос. наук, член Управи Земляцтва "Брати-рогатинці".

Галик Іван Семенович – канд. техн. наук, проф., член Художньої ради народної хорової капели "Мрія".

Матеріали друкуються в авторському поданні. Організаційний комітет не несе відповідальності за достовірність інформації, поданої в рукописах.

© Колектив авторів, 2021

ISBN 978-617-602-291-6

© Львівський торговельно-економічний університет, 2021

ПРОГРАМА

Всеукраїнської наукової конференції

"Одухотворений інтелект – рушійна сила розвитку суспільства"

Модератор: д-р екон. наук, проф., ректор Львівського торговельно-економічного університету Куцик Петро Олексійович

ВІДКРИТТЯ КОНФЕРЕНЦІЇ

о. Довгань Роман, капелан Університету

СТИМУЛОМ ЛЮДСЬКОЇ АКТИВНОСТІ В УКРАЇНІ БУЛИ І ЗАЛИШАЮТЬСЯ ІДЕЯ, МОРАЛЬ, ДУХОВНІСТЬ, ОДУХОТВОРЕНІСТЬ

Кушнір Роман Михайлович, голова Наукового товариства імені Шевченка в Україні, д-р фіз.-мат. наук, проф., академік НАН України, директор Інституту прикладних проблем механіки і математики ім. Я. Підстригача НАН України

ПРИВІТАННЯ УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ ВІД НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ ДОПОВІДІ

Куцик Петро Олексійович, д-р екон. наук, проф., ректор Львівського торговельно-економічного університету

СТЕПАН ГЕЛЕЙ: ОСОБИСТІСТЬ, ТВОРЧИЙ ШЛЯХ І СУЧАСНІСТЬ

Литвин Микола Романович, д-р іст. наук, проф., завідувач відділу "Центр дослідження українсько-польських відносин" Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ЗБІРНА ПАМ'ЯТЬ НАРОДУ: ІСТОРИЧНИЙ ЧАСОПРОСТІР ПРОФЕСОРА СТЕПАНА ГЕЛЕЯ

Шаблій Олег Іванович – д-р геогр. наук, проф., завідувач кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету ім. І. Франка

ФУНДАМЕНТАЛЬНА МОНОГРАФІЯ ПРО РОМАНА ЗУБИКА – УЧЕНОГО І ГРОМАДЯНИНА

Футала Василь Петрович, д-р іст. наук, проф. кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ПРОФЕСОРА СТЕПАНА ГЕЛЕЯ

Фелонюк Андрій Васильович, канд. іст. наук, старший науковий співробітник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України

СПІВПРАЦЯ СТЕПАНА ГЕЛЕЯ З НАУКОВИМ ТОВАРИСТВОМ ІМ. ШЕВЧЕНКА

Парубій Володимир Іванович, канд. іст. наук, голова Секретаріату Конгресу української інтелігенції

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ І ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

Вісин Валентин Васильович, д-р іст. наук, проф. кафедри права Луцького національного технічного університету

Вісина Тетяна Миколаївна, канд іст. наук, доц. кафедри міжнародних економічних відносин Луцького національного технічного університету

ПОДВИЖНИКИ КООПЕРАТИВНОЇ ІДЕЇ В УКРАЇНІ

Гелей Степан Дмитрович, д-р іст. наук, проф. кафедри історії і філософії, проректор Львівського торговельно-економічного університету

ОДУХОТВОРЕНИЙ ІНТЕЛЕКТ – РУШІЙНА СИЛА РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

ВИСТУПИ

Капраль Мирон Миколайович, д-р іст. наук, проф., керівник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України

МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ТА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДОМОДЕРНОГО УКРАЇНСЬКОГО МІСТА (НА ПРИКЛАДІ ЛЬВОВА)

Гнатюк Михайло Іванович, д-р філолог. наук, проф., завідувач кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Львівського національного університету імені І. Франка

МІЖ КООПЕРАЦІЄЮ ТА ЛІТЕРАТУРНИМ МОДЕРНІЗМОМ (ОСТАП ЛУЦЬКИЙ ТА ІВАН ФРАНКО В ЛІТЕРАТУРНИХ ДИСКУСІЯХ)

Михальський Юрій Володимирович, канд. іст. наук, доц., завідувач кафедри історії і філософії Львівського торговельно-економічного університету

Кендус Олександра Зіновіївна, канд. філос. наук, доц. кафедри історії і філософії Львівського торговельно-економічного університету

ЧАС ЗБИРАТИ КАМІННЯ. ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ КАФЕДРИ ІСТОРІЇ І ФІЛОСОФІЇ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Мелех Роман Богданович, голова історично-краєзнавчого товариства "Літопис"

ВІД ВИТОКІВ ДО СЬОГОДЕННЯ. ЛЬВІВСЬКОМУ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТУ – 205 РОКІВ

Шкраб'юк Петро Васильович, д-р іст. наук, старший науковий співробітник відділу нової історії України Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ШЕВЧЕНКІАНА СТЕПАНА ГЕЛЕЯ

Гречило Андрій Богданович, д-р іст. наук, провідний науковий співробітник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства Національної академії наук України, голова Українського геральдичного товариства

ГЕРБИ ТА ПРАПОРИ СІЛ РОГАТИНЩИНИ

Лизанчук Василь Васильович, д-р філол. наук, проф., завідувач кафедри радіомовлення і телебачення Львівського національного університету ім. І. Франка

ПРО ПІДВИЩЕННЯ РОЛІ УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА ЩОДО ПІДГОТОВКИ МОЛОДІ ВІДДАНО СЛУЖИТИ НАРОДУ, РОЗВИВАТИ ЙОГО МОВУ ТА КУЛЬТУРУ

Глушко Михайло Степанович, д-р іст. наук, проф. кафедри етнології Львівського національного університету імені І. Франка

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК – МУЗЕЄЗНАВЕЦЬ

Патер Іван Григорович, д-р іст. наук, проф., головний науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ЙОГО ПОДВИЖНИЦЬКА ПРАЦЯ «НЕ ПІШЛА НАМАРНЕ...» (БОГДАН ЛЕПКИЙ І СОЮЗ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ)

Сварник Іван Іванович, директор ЛОУНБ, член комісії з перейменувань вулиць і площ Львова

ВІТОВСЬКИЙ ПРОТИ ДЗЕРЖИНСЬКОГО (З ІСТОРІЇ НОВІТНІХ ПЕРЕЙМЕНУВАНЬ ВУЛИЦЬ ЛЬВОВА)

Гурмак Василь Миколайович, проф. Львівської національної академії мистецтв, Заслужений діяч мистецтв України

ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРИ ТА ДУХОВНОСТІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЬВІВСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Рутар Степан Михайлович, канд. філос. наук, доц. кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Львівської медичної академії ім. А. Кропінського ВНЗЛО

УКРАЇНСЬКА КОНСЕРВАТИВНА ПОЛІТИЧНА ДУМКА В НАУКОВІЙ ТВОРЧОСТІ СТЕПАНА ГЕЛЕЯ

СЕКЦІЙНЕ ЗАСІДАННЯ № 1

Модератор: д-р іст. наук, проф. Баран Володимир Кіндратович

Секретар: канд. екон. наук, доц. Семів Сергій Романович

Шевчик Богдан Михайлович, д-р екон. наук, проф. кафедри економіки Львівського торговельно-економічного університету

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ДОМІНАНТИ НООЕКОНОМІКИ ІДЕАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

Тімченко Олександр Павлович, д-р філос. наук, проф. кафедри історії і філософії Львівського торговельно-економічного університету

УКРАЇНСЬКА ДУХОВНІСТЬ В КОНЦЕПЦІЇ «ФІЛОСОФІЯ СЕРЦЯ» (Г. СКОВОРОДА, П. ЮРКЕВИЧ)

Аліман Мирослав Васильович, канд. екон. наук, доц. кафедри документознавства та інформаційної діяльності в економічних системах вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Онїко Тетяна Володимирівна, д-р іст. наук, проф., завідувачка кафедри документознавства та інформаційної діяльності в економічних системах вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

ВПЛИВ ДЕРЖАВИ НА КАДРОВУ ПОЛІТИКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ В 20-30-І РОКИ ХХ СТ.

Баран Володимир Кіндратович, д-р іст. наук, проф., завідувач кафедри історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі Українки
ПЕРЕСЛІДУВАННЯ РЕЛІГІЇ ТА ЦЕРКВИ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ: 1939–1941 РР.

Гальчак Сергій Дмитрович, д-р іст. наук, проф. Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського
МОВА, ІСТОРІЯ – ОСНОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ, ЕФЕКТИВНА ЗБРОЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИБОРСТВА

Голдак-Горбачевська Тетяна Володимирівна, канд. іст. наук, доц. кафедри історії і філософії Львівського торговельно-економічного університету
УКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ: ВИЙТИ З МАНІВЦІВ (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.)

Горбачевський Тарас Станіславович, канд. іст. наук, науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
РИМО- КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ

Сова Андрій Олегович, д-р іст. наук, доц. кафедри олімпійської освіти Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського
ІВАН БОБЕРСЬКИЙ ТА «ПРОСВІТА»: СПІВПРАЦЯ У МЕЖАХ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Прокіп Андрій Васильович, канд. іст. наук, доц., провідний науковий співробітник Львівського історичного музею, відділ “Музей Арсенал”
ПРОБЛЕМИ ПОШУКУ «ГРОМАДЯНСЬКОГО ІДЕАЛУ» В ПРОЦЕСІ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ У ПРОСТОРИ МУЗЕЮ

Козій Іван Володимирович, канд. філос. наук, доц. кафедри історії і філософії Львівського торговельно-економічного університету
ЮРІЙ ЛИПА ПРО ГОЛОВНІ РИСИ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

Кондратюк Костянтин Костянтинович, д-р іст. наук, проф. кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка
В'ЯЧЕСЛАВ ЛИПІНСЬКИЙ (1882-1931) – ІСТОРИК, ІДЕОЛОГ УКРАЇНСЬКОГО КОНСЕРВАТИЗМУ

Якимович Богдан Зіновійович, д-р іст. наук, проф. кафедри краєзнавства Львівського національного університету ім. І. Франка
Горинь Василь Іванович, канд. філос. наук, літературознавець
РОГАТИНСЬКА ЗЕМЛЯ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОФЕСОРА СТЕПАНА ГЕЛЕЯ

Сухий Олексій Миколайович, д-р іст. наук, проф., завідувач кафедри новітньої історії України імені М. Грушевського Львівського національного університету імені І. Франка
ОМЕЛЯН ТЕРЛЕЦЬКИЙ – ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ

Семів Сергій Романович, канд. екон. наук, доц. кафедри міжнародних економічних відносин Львівського торговельно-економічного університету
КООПЕРАЦІЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

СЕКЦІЙНЕ ЗАСІДАННЯ № 2

Модератор: д-р іст. наук, проф. Гирич Ігор Борисович
Секретар: канд. іст. наук, доц. Халак Надія Володимирівна

Марочко Василь Іванович, д-р іст. наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України
НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИЦЬКІ ТА КООПЕРАТИВНІ ІДЕЇ «АРТИЛЬНОГО БАТЬКА» МИКОЛИ ЛЕВИТСЬКОГО

Долішний Василь Ярославович, старший викладач кафедри оперно-симфонічного–хорового диригування Львівської музичної академії, художній керівник та диригент народної хорової капели "Мрія"
ПІСНЯ – МОЛИТВА УКРАЇНЦІВ. "МРІЯ. СТОРІНКИ ІСТОРІЇ"

Кривонос Володимир Петрович, канд. іст. наук, доц. (штат Нью-Джерсі, м. Кліфтон, США)
ПОЛЬСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ В СЕРЕДИНІ XVI - ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ. ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ТОРГІВЛІ

Халак Надія Володимирівна, канд. іст. наук, вчений секретар Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України
З ДОСВІДУ ЦИФРОВОЇ ГУМАНІТАРНОЇ НАУКИ У СВІТІ І МОЖЛИВОСТЕЙ ІСТОРИЧНИХ ІНТЕРАКТИВНИХ ПРОЄКТІВ В УКРАЇНІ

Світленко Сергій Іванович, д-р іст. наук, проф. Дніпровського національного університету імені О. Гончара
ПРО КАТЕГОРІЇ ІСТОРИЧНОГО ЧАСУ ТА ІСТОРИЧНОГО ПРОСТОРУ В ПРОЦЕСІ ІСТОРИЧНОГО ПІЗНАННЯ

Огірко Олег Васильович, д-р філософії, доц. кафедри філософії та педагогіки Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. Гжицького
РЕЛІГІЙНІ ОСНОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ

Одрехівський Микола Васильович, д-р екон. наук, проф. Національного університету «Львівська політехніка»
Яворський Михайло Степанович, канд. техн. наук, директор Львівського обласного об'єднання організацій роботодавців
НАУКОВО-УПРАВЛІНСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ У ЗАХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ

Пігош Михайло Андрійович, старший викладач кафедри історії і філософії Львівського торговельно-економічного університету
ЕСТЕТИЧНО-ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА В УКРАЇНІ ТА ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Полякова Юлія Володимирівна, д-р екон. наук, доц., проф. кафедри міжнародних економічних відносин Львівського торговельно-економічного університету

Котуха Олександр Степанович, канд. юр. наук, проф. кафедри господарського права та процесу Львівського торговельно-економічного університету

Олашин Марина Миколаївна, канд. юр. наук, доц. кафедри теорії держави і права Львівського торговельно-економічного університету

СТРАТЕГІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Гирич Ігор Борисович, д-р іст. наук, проф., член-кореспондент УВАН

УКРАЇНСЬКЕ КУПЕЦТВО ТА РОСІЙСЬКІ КУПЦІ У КИЄВІ: ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ НА НАДДНІПРЯНЩИНІ (ПОЧАТОК НОВОГО ЧАСУ)

Клок Василь Ігорович, канд. іст. наук, доц. кафедри історії і філософії Львівського торговельно-економічного університету

ПОЛЬСЬКА ВЛАДА ТА УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ У ГАЛИЧИНІ В 1919-1923 РР.

Басій Наталія Федорівна, канд. екон. наук, доц. кафедри маркетингу Львівського торговельно-економічного університету

Галушкіна Софія Павлівна, студентка 1-го курсу спеціальності "Журналістика" ОПІ "Реклама у бізнесі"

ПОРУШЕННЯ МОВНИХ НОРМ У ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ПОПУЛЯРНИХ БЛОГІВ, САЙТІВ ТА РЕКЛАМНИХ ВІВІСОК)

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

ДОПОВІДІ

Куцик П. О.,
д-р екон. наук,
проф. кафедри обліку, контролю,
аналізу та оподаткування,
ректор Львівського
торговельно-економічного університету

СТЕПАН ГЕЛЕЙ: ОСОБИСТІТЬ, ТВОРЧИЙ ШЛЯХ І СУЧАСНІСТЬ

У вересні 2022 року виповниться п'ятдесят років від того часу, коли випускник історичного факультету Львівського державного університету ім. І. Франка зайняв місце асистента кафедри історії Львівського торговельно-економічного університету. За цей час він пройшов усі сходинки кар'єрного зростання – науковця, педагога, керівника, культурного та громадського діяча.

Степан Гелей родом з живописного Опільського краю, народився 12 травня 1941 року в селі Бабухів Рогатинського району Івано-Франківської області, що розкинулося за п'ять кілометрів на південь від Рогатина, над рікою Гнила Липа, обабіч шосе Львів - Івано-Франківськ.

Зростав і виховувався в національно-свідомій українській родині Марії Григорівни та Дмитра Федоровича Гелеїв, добрих господарів-хліборобів, які народили троє дітей - крім найстаршого Степана, сина Івана та дочку Катерину. Велике значення у формуванні світогляду родини Гелеїв відіграв Федір Гелей, активний громадсько-політичний діяч, який у 1900-1917 роках обирався сільським війтом, був засновником і керівником руханково-спортивного товариства „Сокіл”, яке у свій час спричинилося до патріотично-морального виховання сільської молоді. Його заслуга також в тому, що 1910 р. в Бабухові було засновано гурток Крайового товариства „Сільський господар”, який відстоював господарські інтереси українського народу перед австрійською державною владою.

Активним громадським діячем села був також дід по материнській лінії Григорій Сас, який обирався секретарем та членом ревізійної комісії Рогатинської філії „Просвіта” у Бабухові, був одним із засновників „Сільського господаря”. У 20-30 роках минулого століття він ревно відстоював право своїх дітей навчатися українською мовою. Свій підпис під тією ж вимогою поставила також бабуса Степана по батьковій лінії Марія Гелей.

Семирічну освіту Степан Гелей отримав у рідному селі, середню – у Конюшкінській СШ в 1958 р. З цього часу і до 1960 р. навчався ремеслу червонодеревця в тодішньому Станіславі. Незважаючи на те, що окремі екземпляри художніх виробів демонструвалися на виставці, його більше тягнуло до педагогічної роботи. Протягом року працював учителем виробничого навчання Росільнянської середньої школи Богородчанського району Івано-Франківської області. Звідти в листопаді 1961 р. мобілізований до радянської армії, в якій прослужив три роки. Був інструктором політичного відділу зенітно-ракетної військової частини 55038 в Кабардино-Балкарській АРСР. Протягом трьох років організував у столиці республіки місті Нальчик мистецькі фестивалі, екскурсії особового складу на могилу і в Музей Марка Вовчка, на Загальнореспубліканському рівні провів урочисті заходи з нагоди 150-річчя від дня народження Тараса Шевченка, у яких взяли участь визначні кабардинські письменники Кешоков і Шогенцуков, Кабардинський ансамбль пісні і танцю.

Після демобілізації з армії в 1964 р. Степан Гелей поступив до Львівського державного університету ім. Івана Франка на історичний факультет. Навчався добре, хоч справжні знання з історії України знаходилися тоді за сімома замками. Після закінчення університету

рік працював директором Бринце-Загірнянської восьмирічної школи, що на Жидачівщині. За дуже короткий час (один рік) перебудував школу, запровадив кабінетну систему навчання, створив єдиний в Жидачівському районі історичний музей. Педагогічну працю поєднував з громадською діяльністю, обирався депутатом сільської ради, головою Товариського суду, керував товариством „Знання”.

Повернувся в університетські стіни у 1969 році на навчання в аспірантурі. Згодом скерований на посаду асистента кафедри історії КППС Львівської комерційної академії. Це був новий етап у житті Степана Дмитровича – етап науково-педагогічної творчості, який продовжується ось уже майже п'ятдесят років. Тут він сформувався не тільки як педагог, науковець, а й як громадський діяч. В умовах тоталітарно-комуністичної ідеології він навчився відстоювати національно-патріотичні погляди, передавати їх студентам. Це було нелегко, тим паче викладачеві історії, яка фальшувалася, перекручувалася, оббріхувалася, особливо та її частина, що стосувалася минувшини України, боротьби українського народу за визволення від московсько-більшовицького поневолення.

Вести детальну мову про Степана Гелея як ученого не будемо, залишимо цю місію для фахівців. Зазначимо лише, що, працюючи у Львівській комерційній академії на посаді асистента, старшого викладача, він у 1978 р. захистив у Київському державному університеті ім. Тараса Шевченка кандидатську дисертацію, а в 1982 р. отримав учене звання доцента. В 1996 р. Вчена рада навчального закладу присудила йому учене звання професора, а 1999 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України (Київ) на підставі прилюдного захисту монографії „Василь Кучабський: від національної ідеї до державності” отримав науковий ступінь доктора історичних наук. В 1989 р. очолив кафедру історії КППС, яку в 1990 р. перейменували на кафедру історичних наук, а ще через рік – на кафедру історії і політології, сьогодні – це кафедра історії і філософії. З 1993 р. й понині Степан Гелей обіймає посаду проректора з навчально-виховної роботи (28 років).

Характеризуючи С. Гелея як громадсько-політичного діяча, не можна оминати його працю на посаді секретаря партійного комітету. Він цього не соромиться, бо приніс немало користі колективу викладачів та студентів. Коли треба було, умів захистити їх від звинувачень з боку партійних органів у недостатній відданості радянській владі, ідеям марксизму-ленінізму, а то й у проявах націоналізму. Неважко уявити собі, скільки шкоди принесло би колективу інституту, і, особливо, свідомим українцям, якби посаду секретаря парткому займала ідеологічно ворожа українському духові особа. 25 жовтня 1988 р. на посаду звільненого секретаря парткому втретє претендував Віктор Пакулін, який займав її уже протягом восьми років. Але членам партії набридли командний стиль керівництва, грубість і те, що останній перетворив партком у каральний орган. Правда, В. Пакуліна підтримували Червоноармійський райком та Львівський міськком партії. Секретарі цих партійних органів намагалися якось вплинути на хід зборів, але в них нічого не вийшло. О другій годині ночі новообраний партійний комітет обрав своїм секретарем Степана Гелея. Це був перший випадок, коли велика вузівська партійна організація знехтувала вимогами вищих партійних органів.

Справжню суть патріотизму С. Гелей яскраво проявив під час створення в інституті Народного руху України. Тоді ще ніхто не знав, як розгортатимуться події, але, не озираючись назад, він розпустив комсомол і фактично взяв на себе організацію РУХу. Коли бюро Червоноармійського райкому партії в повному складі прибуло знімати секретаря парткому з посади, було пізно. У Львівському торговельно-економічному інституті партійної організації уже не існувало.

Невдовзі члени Руху на загальних зборах прийняли „Програмні положення діяльності осередку Народного Руху України за перебудову у Львівському торговельно-економічному інституті”. За їхніми переконаннями, український народ стояв перед необхідністю відродження національної культури, розвитку рідної мови – головних визначальних чинників існування нації, а тому відстоювали право студентів-українців навчатися рідною мовою, зберігати традиційний уклад життя, культуру, самобутність. «Живий ланцюг» між Львовом і Києвом у 1990 р., приурочений Дню злуки УНР і ЗУНР в єдину державу, наочно підтвердив зростання національної свідомості викладачів та студентів інституту.

Закінчивши виклад життєвого шляху нашого іменинника, згадаємо й про його родину, яка служить для нього головним духовним джерелом великої і плідної науково-педагогічної та громадсько-політичної діяльності. У Степана чудова дружина Таїса Дмитрівна, що народилася на Сумщині, вищу освіту отримала на юридичному факультеті Львівського національного університету ім. І. Франка і тривалий час працювала викладачем на кафедрі цивільного права і процесу Львівського торговельно-економічного університету.

Подружжя виховало дві доньки – старшу Ліліану Томашик – нині кандидата економічних наук, доцента кафедри економічної історії ЛТЕУ. Її чоловік Роман Томашик працює у сфері комунального господарства.

Молодша донька Наталя Миколів разом з чоловіком Михайлом займаються підприємницькою діяльністю. Зауважимо, що обидві дочки разом зі своїми чоловіками освіту отримали в нашому університеті.

Найстарша внучка (дочка Ліліани) Роксолана закінчила факультет міжнародних економічних відносин та інформаційних технологій ЛТЕУ, захистила кандидатську дисертацію і зараз працює начальником підрозділу відділу бухгалтерських операцій та звітності ТОВ "Нестле Україна". Роксолана виховує двох синів – Олексія (навчається у 8 класі) і Олександра (навчається у 4 класі).

Молодший внук (також син Ліліани) Юрій навчався на тому ж факультеті, що й сестра, і зараз в чині капітана працює в правоохоронних органах.

Молодша дочка Гелеїв Наталя разом з чоловіком виховують дві дочки – Діану, яка закінчила Київський національний університет ім. Т. Шевченка і працює в Києві диспетчером міжнародних перевезень компанії "Еверест транс груп", та Христину, яка навчається в 10-му класі Львівського ліцею № 93.

Сестра Катерина Вергун – на заслуженому відпочинку, а брат Іван – на жаль, у січні 2021 року на 74 році життя відійшов у кращі світи.

Про нашого ювіляра можна писати багато, у тому числі і як про плодovitого автора статей до різних українських часописів. У них він заторкує актуальні проблеми сучасного суспільно-політичного життя українського народу, діяльність політичних партій, характеризує їхніх лідерів. За його глибоким переконанням творцем і носієм культурно-просвітницького надбання нашого народу була і є інтелігенція.

З цього приводу 2009 р. опублікував статтю під промовистою назвою «Чи виконує свою місію українська інтелігенція?», в якій вловлюються серйозні претензії автора до того, як вона власне виконує свою місію. Щоб збагнути його думку і докори на адресу інтелігенції, процитуємо маленький уривок із статті: «Завдання української інтелігенції – повернути українському суспільству віру у великі ідеї, звільнити історичну пам'ять від комплексів, стереотипів і помилок минулого. Історія боротьби за українську державність переконливо свідчить, що успіхів досягали тоді, коли люди інтелектуальної праці - вчителі, священики, лікарі, письменники, вчені були натхненні ідеєю національного патріотизму. Водночас брак патріотизму до певної міри, навіть нечисленної її частини, відразу обумовлює

несприйняття народом усієї інтелігенції загалом»... Статтю було опубліковано в газеті «Наша Україна».

Ключовими, стратегічно незмінними напрямками життєвого кредо вченого є його аргументована й чітка громадянська позиція, повага до національної культури, тверді переконання, базовані на засадах патріотизму, справедливості, добродійності, засвоєне з молодих літ правило жити відповідально і чесно, згідно з християнською мораллю. Чи не тому Степан Дмитрович легко сприйняв трансформаційні впливи новітньої української історії, зумовлені насамперед отриманою свободою творчості та доступом до нових джерел. Загалом він завжди залишався самим собою, вірним принципам наукової праці, поваги до своєї історії, мови, народних традицій, надбань світової культури. Для нього важливою є також морально-духовна орієнтація застосування одержаних знань.

Під редакцією історика вийшло дві книги «У боротьбі за волю України. Спогади, життєписи, документи, матеріали»¹ - унікальні збірки, які відображають боротьбу кращих представників української нації з російським імперським та радянсько-більшовицьким режимами. Ці книги Ярослав Дашкевич назвав кращими взірцями видань, які конденсують «збірну пам'ять народу». До кожного збірника проф. С. Гелей написав вступну статтю. Звернемо увагу лише на одну з них – «Хресна дорога української церкви»², в якій він охарактеризував долю української Церкви, що протягом століть була пов'язана з долею українського народу, розказав про Унію з Апостольським Престолом у Римі (1596) і в зв'язку з тим про мученицьку смерть і гоніння на тлінні останки полоцького архієпископа Йосафата Кунцевича. Відтоді, на думку автора, Українська Церква східного обряду з ментальністю західного католицизму стала націотворчим чинником, а тому перешкоджала імперіалістичній політиці московських царів і російської церкви включити Україну в орбіту своїх впливів. Сьогодні, за словами С. Гелей, на національну церкву лягає основний тягар відродження національної духовності українців, подолання наслідків денаціоналізації, припинення згубного впливу на українських віруючих московського патріархату з його шовіністичними установками.

У травні 2007 року в газеті «Вісті» Центральної спілки споживчих товариств України з'явилася стаття проф. С. Гелей «Не хлібом єдиним»³, у якій останній розкрив ще одну сторінку свого таланту – глибоке знання проблем української культури. Яскраве тому свідчення – детальний аналіз творчості Анатолія Михайленка, визначного українського письменника, літературного критика, прекрасного публіциста, невтомного трудівника на ниві української культури. За словами автора статті, А. Михайленко як добрий знавець української літератури, зумів новаторськи подати образ великого Полтавця Миколи Гоголя, переконливо змалювати страждання Івана Багряного, який задовго до О. Солженіцина розповів світові про ГУЛАГ, як тонкий аналітик зосередив увагу на поезії шістдесятників Миколи Вінграновського, Івана Драча, Василя Симоненка, Бориса Олійника, Ліни Костенко, що своєю поезією розбухали приспану совість народу.

Проф. С. Гелей звернув також увагу на глибокі й ретельні дослідження А. Михайленком творчості композиторів – Михайла Ткача та Дмитра Луценка, людини-легенди Леопольда Яценка, знаменитої співачки Раїси Кириченко, художника «неоімпресіоніста» Анатолія Тарковського, вихованців Чернівецької філармонії, яскравих

¹ У боротьбі за волю України. Спогади. Життєписи. Документи. Матеріали / Відп. редактор С. Гелей. – Львів, 2006. – Т. 3. – 512 с. – 48 с., іл.

² Хресна дорога Української Церкви // У боротьбі за волю України. Спогади. Життєписи. – Львів, 2006. – Т. 4. – С. IX-XVI, 1-15.

³ Не хлібом єдиним // Вісті. – Київ: Центральна спілка споживчих товариств України, 2007. – Ч. 18-19 (779). – 3-10 травня. – С. 22-23.

виконавців української пісні Софії Ротару, Василя Зінкевича, Назарія Яремчука, Лілії Сандулеси, Іво Бобула, Ані Лорак, Каті Бужинської. Отже, підсумовує Степан Дмитрович, все це свідчить про те, що ми, українці, володіємо колосальним духовним і моральним потенціалом, зосередженим в українській літературі, музиці, образотворчому мистецтві, який необхідно задіяти у формуванні національної свідомості сучасної України.

За націоналістичну діяльність були засуджені Олена Степанів-Дашкевич (легендарна Степанівна) – доцент кафедри економічної географії; Володимир Геринович – визначний український географ, який не витримав тортур і у 1949 році помер. Ще підлітком був засуджений на 25 років каторги Іван Губка, якого у 1967 році засудили вдруге на 6 років. Після звільнення він став студентом університету. Репресивними органами був знищений син Івана Франка – Петро Франко – декан факультету товарознавства, управління та сфери обслуговування і завідувач кафедри природничих наук та захисту навколишнього середовища.

Про нього розповімо детальніше. Адже з ним тісно пов'язана історія університету. 26 вересня 2010 року у Львівському палаці мистецтв була проведена загальноміська Урочиста академія з нагоди 120-річчя від Дня народження активного учасника визвольних змагань, громадсько-політичного діяча, ученого, колишнього викладача університету Петра Франка.

Професор С. Гелей високо оцінив подвижницьку діяльність сина Івана Франка, яка незаслужено була забутою. Настав саме той час, щоби повернути це славне ім'я із забуття. Адже він, – П. Франко – організатор "Пласту", поручник Українських Січових Стрільців та сотник Української галицької армії, письменник, перекладач, вчений-хімік та винахідник, член Наукового товариства імені Шевченка.

18 червня 1996 року Вчена рада Львівського торговельно-економічного університету одноголосно прийняла ухвалу такого змісту: "Враховуючи значний вклад П. Франка в розвиток хімічної науки, методик викладання хімічних дисциплін і плідну працю на посадах декана факультету та завідувача кафедрою хімії, що було вагомим внеском у становлення вузу: Відкрити пам'ятну таблицю Петру Франку на фасаді навчального корпусу № 1; Присвоїти кафедрі природничих наук та захисту навколишнього середовища ім'я Петра Франка".

28 червня 1996 року громадськість Львова, викладачі та студенти інституту відзначили 55-ті роковини від дня трагічної загибелі визначного громадського, військового і політичного діяча, вченого-педагога П. Франка. За активної участі представників Львівського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих на фасаді головного корпусу університету було відкрито меморіальну таблицю Петрові Франку (скульптор – Е. Мисько, архітектор – В. Каменщик).

Готуючись відзначити 190-річчя від дня заснування Львівського торговельно-економічного університету, Вчена рада закладу 2007 року встановила щорічну премію Петра Франка та Олени Степанів кращим студентам університету із врученням диплома, нагрудного знака лауреата і грошової винагороди у сумі тисячі гривень.

Професорсько-викладацький колектив та студенти університету разом з Товариством політичних в'язнів та репресованих, Науковим товариством імені Т. Шевченка, іншими зацікавленими організаціями звернулися до депутатів Львівської обласної ради з проханням розглянути питання щодо присвоєння командуванню "Захід" Збройних сил України почесного найменування "Повітряне командування "Захід" імені Петра Франка". 2008 року Указом Президента України В. Ющенка № 281 ім'я П. Франка було присвоєно 7-й бригаді тактичної авіації Повітряного командування "Захід" Збройних сил України.

Всі Ви є свідками, що у Степана Гелея велика кількість книг його авторства: фундаментальних досліджень, статей, доповідей, публіцистичних студій, есе, історичних портретів, рецензій, передмов, виступів на з'їздах, конференціях, конгресах, вчених радах. До того ж, спектр його досліджень не має означених меж. Він присутній у різних історичних епохах і в різних сферах культури. Нагадаємо кілька таких: *Історія Русів – найвизначніший твір української національно-політичної думки кінця XVIII – початку XIX ст.* // Гуманітарна освіта і проблеми духовного відродження України (Матеріали міжвузівської наукової конференції у Львові 21-22 березня 1994 р.). – Львів, 1994. – С. 87-91; *Степан Томашівський про ідеї, героїв і політику* // Український час. – Львів, 1994. – Ч. I (13). – С. 54-59; *Консерватизм у політичній практиці сучасної України* // Українські варіанти. – Львів, 1998. – Січень-березень. – С. 20-30; *Михайло Туган-Барановський – визначний теоретик кооперативного руху* // Українська кооперація: Історичні та соціально-економічні аспекти. – Львів: Коопосвіта, 1998. – Т. I. – С. 5-17; *Львів – столиця української кооперації* // Українська кооперація: Історичні та соціально-економічні аспекти (Співавт. Пастушенко Р.). – Львів: Коопосвіта, 1998. – Т. I. – С. 59-67; *Михайло Галуцинський – перший командант Легіону Українських січових стрільців* // Михайло Галуцинський – лицар обов'язку і чину: Матеріали наукової конференції, присвяченої 120-річчю від дня народження М. Галуцинського і 90-річчю відкриття Рогатинської гімназії ім. Володимира Великого (Співавт.: Прокіп А.). – Львів; Рогатин, 1999. – С. 29-42; *Василь Кучабський і проблеми державності України на сторінках тижневика “Мета” (1931-1933 рр.)* // Українська періодика: Історія і сучасність. Доповіді та повідомлення п'ятої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції 27-28 листопада 1998 р. – Львів, 1999. – С. 551-565; *Перша хліборобська виставка в Галичині* // Український альманах. — Варшава: Об'єднання українців у Польщі, 1999. – С. 148-153; *Споживча кооперація України: історія та сучасний стан* // Фінанси України (Співавт.: Бабенко С.). – Київ, 1999. – Ч. 10. – С. 26-40; *Михайло Драгоманов – предтеча українського кооператизму* // Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. Зб. на пошану професора Олександра Карпенка. – Львів, 2001. – Ч. 5-6. – С. 139-146; *Степан Томашівський про шляхи розв'язання українського питання в Польській державі* // Українська історична наука на порозі XXI століття: Матеріали Міжнародного наукового конгресу істориків. – Чернівці, 2001. – Том 3. – С. 55–62; *Кооперативні товариства в Перемишлі* // Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Інституції: Зб. наукових праць та матеріалів Міжнародної наукової конференції. Перемишль, 11-13 квітня 2002 р. / За ред. С. Заброварного. – Перемишль; Львів, 2003. – С. 500-514; *В. Липинський про роль інтелігенції в українській революції 1917-1920 рр.* // Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. На пошану професора Костянтина Кондратюка. – Львів, 2004. – С. 241 – 254; *Stepan Helej. Василь Кучабський та проблема політичної культури* // States, societies, cultures. East and West. – Essays in Honor of J. Pelenski. – New York, 2004. – Edited by Janusz Burinkiewicz. – S. 277-295; *Рік після Помаранчевої революції: суспільно-економічний зріз* // Матеріали засідання „круглого столу”. – Львів, 2005. – С. 16, 24; *До питання про вбивство гітлерівськими фашистами польських професорів вищих навчальних закладів Львова у липні 1941 р.* // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. Діловий випуск. – Київ, 2007. – Ч. 39 (800). – 28 вересня. – С. 1-6; *Чи є в Україні українська інтелігенція?* (Співавт.: С. Вовканич) // Кримська світлиця. Всеукраїнська загальнополітична і літературно-художня газета. – Сімферополь, 2010. – Ч. 1(1590). – 1 січня; *Микола Левитський і Галичина (до 160-річчя від народження)* // Вісник НТШ. – Львів, 2019 (весна-літо). – Ч. 61. – С. 61-68.

С. Гелей автор двох збірників вибраних статей та повідомлень – "Від національної ідеї до державності" (2011) та "Про ідеї, героїв і політику" (2016). До них увійшло 150 статей і повідомлень, інтерв'ю, рецензій та відгуків на наукові праці і дисертації, в яких автор дає конкретний матеріал для концептуальних узагальнень щодо ролі й місця інтелігенції в національно-визвольному русі, ознайомлює з поглядами вчених на проблеми розвитку гуманітарних наук, української культури та духовності, економічного розвитку Галичини й української кооперації.

Уже в самій назві видання, запозиченій в українського вченого Степана Томашівського "Про ідеї, героїв і політику", закладене основне бажання автора — проаналізувати ідеологічні засади творення української державності, оцінити діяльність ключових діячів нашої історії, що дали позитивний заряд державотворчим процесам — "авторитетам сучасності та героям минулого", а також охарактеризувати політичне середовище, на тлі якого й розгорталася їхня діяльність⁴.

Вчений – один із авторів трьохтомної "Історії Львова" (2007); низки статей до "Енциклопедії сучасної України", "Економічної енциклопедії", "Енциклопедії Львова", "Енциклопедії Наукового товариства імені Шевченка" та інших видань; низки словників та довідників, історико-політологічних та економічних розвідок про Пантелеймона Куліша, Івана Франка, Михайла Драгоманова, Ісидора Шараневича, Михайла Тугана-Барановського, Вячеслава Липинського, Степана Томашівського, Василя Кучабського, Осипа Назарука, Павла Скоропадського, Симона Петлюру, Дмитра Ісаєвича, Михайла Галушинського, Роксолану, Олену Степанів, Петра Франка та ін.

Автор багато уваги приділяє проблемам формування та розвитку української національної ідеї, характеризує її носіїв, доходить висновку, що державність України утвердиться лише тоді, коли українці досягнуть не часткової, корпоративної, а загальнонаціональної єдності.

Генезу української автор розглядає, враховуючи творчу спадщину національного генія Тараса Шевченка. Цій тематиці вчений присвятив низку статей: "Українська ідентичність у поетичній творчості Тараса Шевченка і російська цензура", "Тарас Шевченко — творець національної ідеї, натхненник української незалежності (Історіографічний аспект)", "Тарас Шевченко і Галичина".

Проблеми розвитку українського національного руху в Галичині початку ХХ ст. автор розглядає у статті "Український національний рух напередодні Першої світової війни (до 100-річчя створення Легіону Українських Січових Стрільців)". Значення Легіону Українських Січових Стрільців полягало, на думку історика, не тільки в тому, що це була перша військова структура, створена українцями на початку ХХ ст., яка після багаторічної перерви відновила боротьбу за українську державність. Значення стрілецтва полягало ще й у тому, що воно мало значний вплив на розвиток української політичної думки.

22 грудня 2014 року в університеті відбувся святковий вечір, присвячений 100-річчю Січового Стрільцтва. За словами професора С. Гелей, який виголосив вступне слово, стрілецтво уособлювало найкращі риси українського народу: патріотичний ідеалізм, високу освіченість, військову потугу і демократичний устрій.

У дослідженні "Українські кооперативні діячі Західної України – учасники Першої світової війни та Української національної революції" С. Гелей доходить висновку, що загалом у період Першої світової війни і національної революції українське населення несподівано виявило високу моральну силу. В його середовищі сформувався новий тип

---

⁴ Гелей С. Про ідеї, героїв і політику. Вибрані статті та повідомлення. – Львів: Вид-во Львівського торговельно-економічного університету, 2016. – 928 с.

лідерів, свідомих своїх цілей, з ідеалістичною сміливістю, почуттям відповідальності за власні слова і вчинки, готовністю віддати життя за національну справу. Серед них такі кооперативні діячі, як Юліан Павликовський, Степан Баран, Тит Войнаровський, Микола Капуста, Іван Поритко, Лев Горалевич, Євген Олесницький та ін.

Автор акцентує увагу також і на ролі жіноцтва у розвитку кооперації, наголошуючи, що серед галицьких кооператорів, які активно боролися за здобуття незалежності України, достойне місце займали такі неординарні постаті, як Олена Степанів, Ольга Бачинська, Іванка Блажкевич, Константина Малицька.

Підвищений інтерес у наукової громадськості викликала фундаментальна історична праця "Львівська комерційна академія. Нарис історії", написана у хронологічно-проблемному викладі і присвячена 190-річниці з дня заснування найдавнішого торговельно-економічного вузу України. В книзі проаналізовано діяльність професорсько-викладацького складу на ниві освіти, науки та виховання студентів, роль ректорату, факультетів та наукових шкіл у розвитку економічної науки.

Над означеною книгою автор працював близько восьми років. Коли справа пішла на завершення, автор наштовхнувся в архіві на реферат студентки Христини Бондар. Ось що він прочитав: "Майже кожна людина у своєму житті мала свій навчальний заклад, але мало хто знає його історію, окрім місця розташування корпусів. Для мене такою інституцією отримання знань є торговельно-економічний університет, який був заснований давно, він має цікаву історію. Але на мій великий подив, за своє багаторічне існування, університет, здається, не виростив жодного мистця, який би написав книжку про його історію..."

Саме тоді Степан Дмитрович чи не вперше відчув, що його важка й багаторічна праця не була марною. На презентації, яка відбулася в актовій залі, названій праці обсягом в 72 друкованих аркуші (624 с.), що містить сотні таблиць і 797 світлин, львівські вчені дали високу оцінку. Особливо цікавою буде думка видатного українського історика, професора Ярослава Дашкевича, мати якого, героїня національно-визвольних змагань Олена Степанів (легендарна Степанівна) у післявоєнний час працювала в університеті доцентом кафедри економічної географії. Ось його слова: "Було б неправильно трактувати працю Степана Гелея як історичний нарис про колишній торговельно-економічний інститут. Я швидше назвав би її епосом Галичини з кінця XIX ст. і до нинішніх днів, адже у книзі подано опис обставин та подій, за яких зростала українська інтелігенція, формувалася українська еліта"

Справді фахово і з великою любов'ю до свого колективу, зауважили рецензенти, написано монографію, в якій систематично і послідовно висвітлено всі етапи життєдіяльності академії – від її заснування у 1816 р., трикласної Реальної школи, до сьогодення, сучасного багатопрофільного науково-навчального закладу незалежної України, який готує спеціалістів високого класу – бухгалтерів, економістів, фінансистів, аудиторів, менеджерів, маркетологів, товарознавців, працівників банківської і митної справи, економістів-міжнародників і правників.

У книзі на основі хронологічно-проблемного методу викладу матеріалу висвітлюється навчально-виховна діяльність одного з провідних економічних вузів України, описуються цікаві деталі з життя колективу, демонструються здобутки його кращих представників на ниві фахової освіти та науки. Як зауважив тодішній ректор університету проф. Іван Михайлович Копич, "у ній не приховуються проблеми, які мали місце в житті навчального закладу, особливо в радянський час, та й у перші роки незалежності України. Автор дослідження не протиставляє ідей, якими керувалися освітні спільноти в різні епохи, не намагається представити чийсь досвід у кращому світлі, а інший, навпаки, відкинути, як це роблять деякі сучасні українські дослідники. Мета вченого – репрезентувати надбання науково-педагогічного колективу вузу на різних етапах його становлення, щоб забезпечити

подальший розвиток та адаптацію до сучасних умов того позитивного досвіду минулого, який дасть змогу нинішнім освітянам твердо стояти на засадах високого професіоналізму, духовності і патріотизму. Це особливо важливо у перехідну добу української історії, коли оманливі цінності радянської епохи вже відкинуто, а нові — українські, ліберально-демократичні — ще не утвердилися⁵.

Для мене як уроженця Закарпаття надзвичайний інтерес викликав детальний аналіз наукових праць, що містить збірник Юрія Сливки "У пошуках історичної правди". Визначний український вчений, учень Івана Крип'якевича досліджував національно-визвольний рух у Західній Україні, Північній Буковині та на Закарпатті, історію Західноукраїнської Народної Республіки, наслідки для України Другої світової війни, національно-політичну ситуацію в Україні у 40-х–80-х роках ХХ ст. та рух опору проти радянського тоталітарного режиму.

Особливу увагу, на думку С. Гелея, Ю. Сливка приділив вивченню проблем рідного Закарпаття. Згадана тема вирізняється детальним аналізом соціально-економічного становища селянства, великою джерельною базою та аргументованими висновками. Характеризуючи українсько-польські відносини, вчений наголосив: політика їх нормалізації не дала очікуваних результатів, адже як в українському, так і в польському середовищі були впливові радикальні течії, які відкидали можливість українсько-польського порозуміння. Думка історика про те, що коли українсько-польські взаємини будувалися на засадах рівності та пошанування національних прав, це не тільки стимулювало економічний та культурний розвиток України та Польщі, а й сприяло зростанню їх ролі як стабілізуючого фактора в Європі, прозвучала в «Заяві Президентів України і Республіки Польща з нагоди відкриття у Львові Меморіалів воїнам Західноукраїнської Народної Республіки і Речі Посполитої» (2005).

Детальний аналіз окремих праць, статей, рецензій, листування, спогадів та роздумів дав можливість проф. С. Гелею зробити висновок: в особі Юрія Сливки маємо визначного українського історика, політолога, педагога, блискучого публіциста, який збагатив науку знаннями про Україну.

С. Гелей – засновник і керівник добре відомої в Україні та за її межами Наукової школи кооперативного будівництва, автор 9-ти одноосібних монографій, 4 колективних підручників та 15 посібників, а також низки словників та довідників.

Він редактор і співавтор фундаментального тритомника історичних нарисів "Українські кооператори" (1999, 2001, 2007). Цінність книг у тому, що в них подано життєписи підприємців і громадських діячів ХХ ст., які активно долучилися до утвердження кооперативної ідеї в Україні (Іван Франко, Платон і Василь Симиренки, Степан Федак, Роман Залозецький, Дмитро Маркович, Іполит Зборовський, Петро Токарський, Михайло Галушинський, Дмитро Шульга, Сидір Кузик та десятки інших), але ця їхня діяльність із різних причин не була вивчена.

Вказана тема поглиблена у посібнику для учнів 11 класу загальноосвітніх шкіл "Основи кооперації" (2004)⁶ авторства С. Бабенка, С. Гелея, Я. Гончарука, Р. Пастушенка. Вона, як слушно зауважила рецензентка – визначна українська письменниця Г. Пагутяк, повертає нас до цінностей, з втратою яких ми майже змирилися, наділяє економіку моральністю й захищає

---

⁵ Копич І. Слово до читача // Степан Гелей. Львівська комерційна академія. Нарис історії. – Львів: Вид-во ЛКА, 2008. – С. 7.

⁶ Основи кооперації: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти I і II рівнів акредитації та учнів 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів /Співав.: Бабенко С., Гончарук Я., Пастушенко Р. – Київ: Знання, 2004. – 470 с.

моральність правом; водночас вона заохочує працювати разом на кооперативних засадах, повертаючи довіру до себе й до інших.

С. Гелей – організатор Всеукраїнської наукової конференції "Українська кооперація: історія, сучасність та перспективи розвитку", яка відбувалася 2009 р. з нагоди 110-річчя від дня народження І. Витановича у рідній академії.

Своєму земляку, старшині УГА, дійсному члену НТШ, теоретику і літописцю українського кооперативного руху, вчений присвятив об'ємну монографію "Ілля Витанович: науково-педагогічна та громадська діяльність" (2010)⁷, до якої прихильно поставилися наукова громадськість і господарники. На думку керівника Західноукраїнського регіонального центру фермерства і кооперації НАН України Йосипа Децовського, вказана монографія має допомогти зміцнити малопомітне в нинішньому суспільстві ядро прихильників кооперативних відносин і зупинити розвиток метастаз антикооператизму, які заподіяли шкоду кооперативному руху в новітній Україні. Тому молода людина, яка прочитає нову книгу С. Гелея, зауважив він, "ніколи в житті не стане кооперативоненависником, не творитиме комерційні бізнес-формування під оболонкою кооперативного бренду"⁸. Із сказаним важко не погодитися.

У доробку професора – десятки розвідок про соціально-економічні процеси в дорадянській і Радянській Україні, кооперативний рух українців у модерну епоху. Сьогодні напевно важко знайти публікацію на історико-кооперативну тематику, в якій не було б посилань на праці авторитетного львівського вченого. Варто зазначити, що ще 5 вересня 1996 року С. Гелей виступив в Університеті імені Гумбольдта (Берлін), на засіданні Міжнародного кооперативного альянсу з доповіддю «Стратегія розвитку української кооперації в умовах будівництва незалежної держави».

Важливо й те, що до міждисциплінарних студій вчений залучив багатьох колег із Полтавського університету споживчої кооперації України та інших навчальних закладів, системи Укоопспілки. Під його керівництвом уперше в Україні було видано підручники для вищих навчальних закладів "Історія кооперативного руху" (1995)⁹, "Історія споживчої кооперації України" (1996)¹⁰, в яких без ідеологічної заангажованості та кон'юнктурних інтересів узагальнено історичні особливості й характер розвитку кооперації у світі, зокрема Україні. Автори книг доводять, що процес господарської та іншої діяльності кооперації властивий всім народам світу, незалежно від їхнього рівня розвитку чи суспільно-державної організації; у різних країнах процеси кооперування мають свої особливості, але спільними у їхньому зародженні залишаються: поділ праці, поляризація власності, конкуренція, кон'юнктура.

Поява таких підручників, як слушно зауважили рецензенти Степан Вовканич і Богдан Заблоцький, полегшить вивчення особливостей розвитку кооперації, допоможе визначити її місце в системі національної економіки і ролі кооперативів у розвитку різних видів підприємницької діяльності людей, переходу економіки управління до ринкових відносин¹¹.

⁷ Ілля Витанович: науково-педагогічна та громадська діяльність: Монографія. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2010. – 584 с.; 420 іл.; порт.

⁸ Децовський Й. Скарбниця кооперативного досвіду. Про топографію професора Степана Гелея "Ілля Витанович" // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. – 2010. – 4 листопада.

⁹ Історія кооперативного руху (керівник авторського колективу та автор "Вступу" (С. 3-6), розд. III. Ч. I (С. 102-133), розд. III. Ч. II (С. 281-326). – Львів: Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 1995. – 412 с.

¹⁰ Історія споживчої кооперації України (керівник авторського колективу та автор "Вступу", с. 3-5), розд. V (С. 188-267). – Львів: Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 1996. – 384 с.

¹¹ Вовканич С. Кооперативний рух в українському та світовому вимірах / Вовканич С., Заблоцький Б. // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. – 1996. – 20 червня.

У квітні 2003 року в часописі «Дзвін» було опубліковано статтю «Для загального добра. Вплив Української Греко-Католицької Церкви на становлення і розвиток кооперативного руху в Галичині». У ній узагальнено значний матеріал, який свідчить про те, що шляхетним середовищем, духовною основою економічного розвитку західноукраїнського краю було греко-католицьке духовенство. Серед найактивніших священиків автор назвав Степана Качалу, Данила Танячкевича, Теодора Цегельського, Степана Городецького, Остапа Нижанківського, Лева Горалевича, Юліана Дзеровича, Тому і Юліана Дуткевичів, Михайла Чорнегу, Тита Войнаровського. Особлива роль у статті відводиться митрополиту Андрею Шептицькому, який рішуче засуджував тих духівників, що недооцінювали значення українського кооперативного руху.

У статті «Народні художні промисли Галичини та кооперативні традиції у першій половині ХХ ст.» С. Гелей висвітлює розвиток таких народних промислів, як ткацтво, кушнірство, різьбярство, інкрустування, випалювання, боднарство, мосяжництво, гончарство, вишивкарство, килимарство, ліжникарство; показує процес створення міцних кооперативних організацій ремісників, які сприяли зміцненню їхнього матеріального становища. Відомими майстрами у різьбярстві автор називає родини Шрібляків, Корпанюків із Яворова, Давидюка з Косова, Якібюка з Криворівні, Семенюка з Печеніжина; у виробництві ліжників виділяє Біленьку із Яворова; серед кушнірів – Феркуляків із Косова, Ватаманюків із Річки; серед тих, хто займався випалюванням, – Гаврилюка з Річки; мосяжництвом – Якібюків, Абрагамовичів (останні виготовляли знамениті цимбали).

Дуже важливо, що автор пропонує низку дієвих заходів, метою яких є посилення пропаганди народних художніх промислів та набуття досвіду ефективного господарювання.

У 2013 році під редакцією проф. С. Гелей вийшло монументальне видання "Споживча кооперація України: від зародження до сьогодення". Його унікальність полягає в тому, що воно охоплює історію споживчої кооперації в Україні від появи перших споживчих товариств до характеристики сучасних кооперативних організацій. За словами кореспондента газети "Вісті" (Укоопспілки) Надії Петренко, «цю книгу сміливо можна назвати енциклопедією споживчої кооперації. Фундаментальне видання із 876 сторінок містить майже 700 унікальних світлин, значна частина яких вперше введена в науковий обіг».

Так, у праці "Кооперація і національне відродження української державності" С. Гелей переконливо доводить, що український кооперативний рух був складовою національного відродження. Його коріння виходило з глибини національної традиції, його ідеали тісно перепліталися з національними. На жаль, за словами автора, цей безцінний досвід сьогодні не реалізовано і не використано потенціал, здатний за сприятливих умов стати реальною силою забезпечення матеріальних і духовних потреб людей.

Для поліпшення ситуації в країні вчений пропонує лібералізувати економіку, демократизувати політичне життя, сформувавати основи громадянського суспільства. Держава повинна чітко визначити кооперативну політику, активно пропагувати кооперативну ідею, яка неодмінно знайде своїх щирих прихильників серед еліти української нації: політиків, учених, митців, учителів, церковних діячів й української молоді.

На першому місці у навчально-виховному процесі університету завжди національно-патріотичне, а сьогодні й військово-патріотичне виховання студентів. У цьому сенсі нам необхідно відновити пам'ять про наших героїв. Саме з цією метою 15 жовтня 2012 року відбулася урочиста академія, присвячена 70-річчю Української Повстанської Армії. До урочистостей, окрім студентів та викладачів ЛТЕУ, долучилися учасники національно-визвольних змагань 40-х – 50-х років, відомі у Львові дослідники діяльності УПА,

представники громадськості. До цієї знаменної події в ЛТЕУ було створено пересувну виставку "Армія безсмертних".

Народний депутат 1-6 скликань ВРУ Ярослав Кендзьор, що взяв участь в урочистостях, наголосив, що народ за національну і громадянські свободи платить кров'ю своїх найкращих представників, що наші сусіди, які стали на шлях демократичного розвитку у союзі вільних народів Європи, заплатили подібну ціну в часи радянського тоталітаризму і на початку 90-х років. А випускник університету 1993 року, голова Комітету підприємців Львівщини, а нині народний депутат України Ярослав Руцишин, порівнюючи революційні події 90-х років і нинішньої революції, відзначив, що нинішнє покоління революціонерів відзначалося більшою рішучістю, прагматизмом і передовим світоглядом.

18 квітня 2017 року в університеті відбулася зустріч з поетесою Оксаною Стоміною, яка презентувала збірку поезії та прози "По живому. Околовоенные дневники", видану в Маріуполі, а 9 листопада 2017 року – зустріч професорсько-викладацького складу та студентів із героєм російсько-української війни, автором книги "Іловайський щоденник" – Романом Зіненком (м. Дніпро), який розповів про жахіття "Іловайського котла" та героїв, які власним життям боронять незалежність Української держави.

23 травня 2017 року в День Героїв в університеті відбулося урочисте відкриття пам'ятних таблиць випускникам навчального закладу Дмитру Кузьміну і Тарасу Брусу, які героїчно загинули в зоні АТО. На захід були запрошені рідні та близькі героїв війни з російським агресором, представники органів місцевого самоврядування, Збройних сил України, волонтери та учасники АТО, професорсько-викладацький склад і студентство університету. Пам'ятні таблиці встановлено на фасаді навчального корпусу університету за адресою вулиця У. Самчука, 9.

Слід відзначити, що Міністр оборони України, генерал армії Степан Полторак нагородив українських волонтерів відзнаками міністерства оборони України, серед яких аспіранта університету Олександра Куклишина. Молодому науковцю вручено медаль "За сприяння Збройним Силам України", із занесенням в особову справу. Це не перша нагорода Олександра: до Дня незалежності України йому було вручено Подяку Міністра оборони України.

З 6 по 10 травня 2016 року за ініціативою проректора проф. С. Гелея було здійснено надзвичайний, особливої політичної ваги захід. На прохання громадських активістів м. Бахмут університет організував поїздку групи вчених і митців для здійснення волонтерської просвітницької місії. Діяльність волонтерської групи включала народну капелу бандуристок "Галичанка", письменників Ігора Гургулу і Петра Шкраб'юка, журналіста Сергія Лашенка, культуролога Всеволода Іськіва, доцента Степана Рутара та професора Марію Флейчук. Така акція виявилася вкрай необхідною з точки зору моральної підтримки ЗСУ, надання наукової та методичної допомоги в організації політико-виховної та психологічної роботи з особовим складом нашої армії, а також налагодження відкритої автентичної комунікації між громадськими організаціями Донбасу та Львова.

Учасники акції виступили з концертами та доповідями-презентаціями: у 12 мотопіхотному Київському батальйоні (зустріч з офіцерами, які працюють з особовим складом); 54 саперній бригаді (дві зустрічі та два концерти); 26 мотопіхотній Бердичівській бригаді, яка формує другу лінію оборони; в підрозділі спецназу з Хмельницького; для мешканців м. Бахмута в міському парку; для активістів громадської організації "Бахмут Український" та представників громад Бахмута, Краматорська та Єнакієвого.

Колектив університету щорічно вшановує пам'ять жертв голодомору 1932-1933 років. Розмовляючи з тими, хто пережив страхіття Світової війни, не раз доводилося чути, що страшнішим за війну був тільки голод. Особливо той штучний, який забрав життя мільйонів

українців у цілком врожайні 1932-1933 роки. На жаль, співрозмовники не мали великого бажання про це говорити. Вони добре пам'ятали ті часи, коли всілякі балачки могли бути сприйняті як сумнів у правильності генеральної лінії зі всіма сумними для них наслідками.

Оскільки Чорнобиль більшою чи меншою мірою торкнувся кожного з нас, жалобні заходи відбуваються щорічно. Наприклад, 19 квітня 2011 року в головному корпусі було розгорнуто виставку "Чорнобиль – біль наш довічний", а в другій половині дня до студентів і викладачів університету з літературно-мистецькою композицією на цю тему завітали артисти Львівської державної філармонії.

Протягом останніх років відбулося багато різноманітних заходів, що яскраво засвідчили високий рівень громадянської свідомості студентів університету. "Геть Табачника!!!" Ці слова стали головним гаслом мітингу протесту львівських студентів і представників патріотичних сил Львівщини проти призначення міністром освіти і науки України відомого українофобськими висловлюваннями та намірами звести нанівець систему незалежного оцінювання знань Д. Табачника. У мітингу, який відбувся 17 березня 2010 року, взяли участь понад 500 студентів ЛТЕУ.

25 листопада 2013 року – день оголошення всенародного студентського страйку, коли студенти університету спільно з колегами інших львівських вишів оголосили страйк і об'єдналися на Євромайдані. Відповідно, кожного дня, о 12:00 розпочинався студентський зрив: із пар молодь йшла на мітинг.

Виховна робота зі студентами здійснюється в університеті у напрямі активного використання, як традиційних, так і інноваційних підходів. Зокрема, це налагодження співпраці з органами студентського самоврядування, підтримка ініціативи і творчості студентів, створення сприятливого мікроклімату в студентському середовищі, поєднання виховної, навчальної та наукової роботи, залучення студентів до пізнавальних і культурно-просвітницьких заходів, участь студентів університету в міжнародних програмах мобільності.

Керівництво університету усвідомлює, що майбутнє України залежить від змісту цінностей, які закладаються у світогляд молодих людей, та від того, якою мірою духовність стане основою їхнього життя. Щоби протистояти новим викликам сучасності, ректорат намагається підвищити престиж виховної роботи зі студентською молоддю, внести істотні зміни в її ідеологію, змістові характеристики та конкретні дії.

Корисною є діяльність С. Гедея, спрямована на розширення можливостей студентів збагатитися вітчизняними та світовими здобутками цивілізаційних, культурно-мистецьких надбань. Для цього на найвищому рівні проводяться заходи із залученням визначних діячів літератури, мистецтва, культури. Так, у березні 1998 р. у Львівському національному театрі опери і балету ім. С. Крушельницької університет успішно провів загальноміський урочистий вечір, присвячений 184-ій річниці від дня народження Т. Шевченка. Загалом Шевченківські урочистості відбуваються в університеті з року в рік, і завжди змістовно, яскраво, з приємними сюрпризами. Якщо 2008 року до студентів і викладачів вишу завітали десяток знамих письменників Львова на чолі з патріархом українського історичного роману Романом Іваничуком, то 11 березня 2009 року почесною і жаданою гостею свята стала неповторна Ніна Матвієнко.

Голос співачки лунав в залі університету, оживлюючи в уяві нові сцени історичного минулого. "Я їхала до вас дещо хвилюючись. Адже ця зустріч (із Шевченком) щоразу відбувається по-новому: у Києві – один Шевченко, а на Західній Україні – інший. Тут, як на мене, він ще урочистіший, ще бажаніший, – не стримує своїх емоцій Н. Матвієнко. – Таким зустрічам не треба ніяких сценаріїв, головне – відчувати атмосферу".

Після концерту Н. Матвієнко дала високу оцінку професійній майстерності хорової капели "Мрія". А ще вона відзначила неабияку акторську майстерність студенток університету, котрі декламували вірші поета. "Я вам чесно скажу: сьогодні відбулося щось таке сокровенне, що, я гадаю, Шевченко воістину був присутній у цій залі", – поділилася своїми враженнями з журналістами легенда української народної пісні.

Так, у 2007-2008 роках студенти університету взяли участь у вечорі-спогаді, присвячену пам'яті співачки Квітки Цісик, побували на концерті Тараса Петриненка і групи "Чорні Черешні", переглянули вистави національного музично-драматичного театру імені М. Заньковецької ("Сестри Річинські", "Три любові", "Закон", "Державна зрада", "Про кохання", "Сто тисяч"); академічного театру опери та балету імені С. Крушельницької "Запорожець за Дунаєм" і "Наталка Полтавка".

28 листопада 2011 року в актовій залі університету відбулася урочиста академія, присвячена 200-річчю від дня народження Маркіяна Шашкевича. З цієї нагоди зібралися сотні викладачів і студентів, співробітники та чисельні гості. Велелюдне зібрання відкрив проректор університету, проф. С. Гелей, який зазначив, що Маркіян Шашкевич, що народився 6 листопада 1811 року в с. Підлисса Золочівського р-ну на Львівщині, увійшов в історію як український письменник, поет-зачинатель української літератури в Галичині, священник УГКЦ і культурно-громадський діяч. Він очолив "Руську трійцю", був ініціатором видання відомого альманаху "Русалка Дністрова", виступав за рівноправність української та польської мов у Галичині, яка тоді перебувала у складі Австрійської імперії.

Під час урочистої академії виступили завідувач відділу нової історії України Інституту українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича Феодосій Стеблій з доповіддю "Маркіян Шашкевич – провісник незалежності і соборності України"; співголова Шашкевичівської комісії, к. ф. н. Василь Горинь – "Маркіян Шашкевич: культ поета, будителя Галичини"; професор Львівського національного університету ім. І. Франка д. ф. н. Любомир Сенік – "Псалми Русланові як літературно-релігійна пам'ятка"; д. і. н., старший науковий співробітник Інституту українознавства НАН Петро Шкраб'юк "Маркіян Шашкевич – будитель українців Галичини".

14 вересня 2016 року в актовій залі університету відбулася літературно-поетична вистава "Франко, якого ми не знали...", приурочена 160-літньому ювілею з дня народження та 100-й річниці з дня смерті видатного письменника, поета, публіциста, перекладача, вченого, громадського діяча.

Факультети та кафедри, органи студентського самоврядування активно використовували в проведенні культурно-освітніх заходів музеї, виставки, книжкові форуми, історичні місця Львова. Так, у межах угоди про співпрацю з Національним музеєм імені А. Шептицького студенти ознайомилися з унікальними пам'ятками давнього та сучасного українського мистецтва; досягнуто домовленості про систематичне відвідування ними всіх постійних експозиційних розділів музею, оновлених експозицій О. Новаківського, О. Кульчицької, І. Труша та Л. Левицького. Студенти також відвідали виставку авторських гобеленів Володимири Ганкевич "Опера Магна" у виставковому залі культурно-мистецького центру "Дзига", Манхеттенський фестиваль короткометражних фільмів; виставку "Іван Труш. Портрети"; фотовиставку "Все ще повертаючись до Криму" в галереї "Штука"; Галерею мистецтв PRIMUS та виставку живопису відомого українського митця Ігоря Боднара, музей-меморіал "Тюрма на Лонцького"; музей Пінзеля.

Окремо хочеться сказати пролюбиме дітище С. Гелея – хорову капелу "Мрія", яку разом із колегами-одномумцями він створив у 1985 р. З цього часу і по сьогоднішній день він – беззмінний президент тепер уже прославленого хорового колективу не тільки в Україні, а й далеко за її межами. Багаторазовий лауреат національних та міжнародних конкурсів, "Мрія"

розпочала свою концертну діяльність у роки, коли обов'язково потрібно було славити партію, Леніна. Проте вона відразу взяла твердий курс на український хоровий репертуар, зокрема повернула із забуття твори Д. Бортнянського, А. Веделя, М. Березовського, М. Вербицького, М. Леонтовича, А. Гнатишина, К. Стеценка, обробки українських народних пісень. Ще задовго до проголошення незалежності України виконувала "Червону калину", "Боже, великий єдиний", "Заповіт", "Ще не вмерла України".

Нерідко художня рада капели, яку очолював Степан Дмитрович, потрапляла в незручне становище під час добору репертуару. Доводилося вислуховувати від партійного керівництва докори, яке в пісенному репертуарі вбачало прояви націоналізму. Проте "Мрія", незважаючи на різні перешкоди, торувала собі шлях крізь тернисті хащі ідеологічних обмежень. З проголошенням незалежності України вона збагатила свій виконавчий репертуар піснями про Січових Стрільців, воїнів УПА, колядками, щедрівками та гаївками. Високий виконавський рівень хорового співу дозволив злагодженому колективу об'їхати багато міст і сіл України, радувати своїми піснями прихильників музики у Польщі, Югославії, Молдові, Хорватії, Франції, Іспанії, Італії, Ватикані, Чехії, Голландії, Швейцарії, Англії, Німеччині.

Відомий український громадсько-політичний і культурний діяч, у минулому прекрасний тенор і бандурист Володимир Луців, характеризуючи вклад С. Гелея в розвиток української культури та духовності, написав в українському часописі "Свобода", що виходить в Сполучених Штатах Америки, такі слова: "Проректора Львівської комерційної академії проф. Степана Гелея, вченого, патріота, великого любителя українського хорового співу та й взагалі української культури, знаю з 1992 року. Він є автором низки визначних наукових праць, підручників та посібників, за якими навчаються студенти усєї України. Проте особливе захоплення викликає нестримне бажання проф. С. Гелея перетворити український дух в колись суцільно русифікованому навчальному закладі в потужну суспільно-політичну силу. Основним ідейним мотивом цих спроб була підтримка і поглиблення процесу демократичної перебудови суспільства. Важливим засобом у здійсненні цієї благородної мети була художня творчість капели "Мрія", заснованої в травні 1985 р. Її здобутки добре відомі не лише у Львові, в Україні, а далеко за рубежом. За 36 років існування капела відіграла помітну роль у примноженні слави української пісні, піднесенні духовності, національної свідомості українського народу. С. Гелей започаткував у Львові Міжнародний фестиваль хорової музики "Мрія", створив чи не єдиний в Україні "Музей хорової музики".

Власне Володимир Луців, уродженець Івано-Франківщини, менеджер українського хору ім. М. Лисенка в Голландії (унікальність цього колективу полягає в тому, що в ньому співають українську класику лише голландці, які не знають української мови), посприяв гастролям "Мрії" у Королівстві Нідерланди, Великій Британії, Італії, ініціював творчу співпрацю цих колективів. У 2010 р. "Мрія" та хор ім. М. Лисенка записали уже другий спільний компакт-диск із народними колядками в обробці українських композиторів.

С. Гелей – член Музичної спілки, Заслужений працівник культури України. Він тісно співпрацював із відомими композиторами, диригентами та культурними діячами: А. Авдієвським, П. Муравським, М. Кречком, М. Головащенко, М. Гринишиним, Є. Вахняком; письменниками: Р. Лубківським, Р. Федоровим, В. Юхимовичем, М. Петренком; акторами: С. Максимчуком, Б. Козаком, Л. Кадировою, Л. Бонковською, І. Нагірним; солістами Львівської опери: В. Ігнатенком, Г. Кузовковим, А. Алексиком, В. Довганем, О. Лихачем, народною артисткою України М. Байко, солісткою хорової капели "Трембіта" Я. Крилошанською та ін. Багатолітня історія відомого хорового колективу відображена у монографії проф. Гелея "Мрія. Сторінки історії" (2005).

У 2018 році хорова капела "Мрія" під керівництвом Василя Долішного – талановитого диригента, знову здивувала своїм високим мистецтвом на цей раз учасників міжнародного конкурсу в Чернівцях. Журі конкурсу (Костянтин Руснак (Молдова) – голова; члени: Крістіан Дрео (Австрія), Алла Козир (Україна), Андреа Анджеліні (Італія), Наталія Філіпчук (Україна), Іво Бобул (Україна), Ауреліан Деніле (Молдова), Андрій Шашевський (Україна), Аурелія Сіміон (Румунія), Людмила Гаврілова (Україна), Ся Цзюань (Китай) високо оцінило мистецький рівень капели, присвоївши їй Диплом лауреата I ступеня. Крім грошової премії, Голова Клішковецької сільської громади Хотинського району, де народився космонавт Леонід Каденюк, Василь Ченківський подарував капелі "Мрія" прекрасний gobelen, в якому відображений буковинський красвид.

Учений ніколи не залишався осторонь громадського життя Львова та області. Як дійсний член Наукового товариства імені Т. Шевченка сприяв співпраці й діалогу учених різних установ і поколінь. Разом із Михайлом Голубцем, Іриною Калинець, Борисом Возницьким, Анатолієм Карасем, Василем Лизанчуком, Володимиром Парубієм, Любомиром Сеником, Петром Шкраб'юком, Мирославом Герциком та іншими відомими громадсько-політичними і культурними діячами виступив співорганізатором Конгресу української інтелігенції Львівської області, який прагне консолідувати національну еліту, актуалізувати духовно-моральні фактори державотворення. Як заступник голови конгресу він ініціював проведення Шевченківських вечорів, зустрічей і круглих столів, присвячених актуальним проблемам суспільно-політичного життя в незалежній Україні, ролі та місцю інтелігенції в гуманітарній стратегії розвитку держави. Чи не тому вчений не раз цитував мудрі слова історика Василя Кучабського (сказані ще 1935 р.): треба плекати кадри не для організації низів, а для формування верхів, щоб керівництво політичним проводом не взяли у свої руки крикуни і демагоги, які не хочуть вчитися, не хочуть готувати себе до того, щоб жити з чесною праці, а кидаються в "політику", аби з неї жити, внаслідок чого політичне життя – свідомо й несвідомо – перебуває на грошах і службі чужих держав, а не України, і ця корупція призводить до чимраз більшого партійного і навіть релігійного розшарування народу¹².

Степан Дмитрович любить також згадувати В'ячеслава Липинського, який поділяв інтелігенцію на дві категорії: до першої, що живе з власної фахової служби на користь громаді, – священиків, письменників, журналістів, науковців, учителів, суддів, адвокатів, лікарів; до другої – тих, що використовують свої знання в політиці й тягнуться до влади. Навколо цієї інтелігенції ніколи не об'єднається нація, оскільки вона сама не буде ніколи об'єднаною, бо для цього їй бракуватиме спільного інтересу. Чим більше політично розшарована нація, зауважує вчений, тим завзятішу боротьбу вона веде сама з собою, тим більше в ній політичних партій, лідерів, вчених, політичних посад для інтелігенції¹³. Як свідчить драматична сучасність, думки В. Кучабського, В. Липинського (зрештою, і самого С. Гелея) є актуальними і в ХХІ столітті.

Отже, у Львівському торговельно-економічному університеті розкрилася у всій повноті важлива грань характеру й внутрішнього потенціалу Степана Дмитровича – його організаторський хист. Майже три десятиліття (28 р.) вчений обіймає посаду проректора з навчально-виховної роботи, послідовно опікуючись гуманітарною сферою та вихованням студентів.

¹² Кучабський В. Отверта відповідь польському консерватистові. – Львів, 1932. – С. 218-219.

¹³ В. Липинський. Листя до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. – Київ; Філадельфія, 1995. – С. 70.

Багато зусиль доклав він до того, щоб перетворити зрусифікований вуз на навчальний заклад європейського зразка з українським обличчям. На зорі української незалежності він був засновником таких патріотичних громадських організацій, як Рух, Меморіал, Товариство української мови імені Т. Шевченка. С. Гелеєм розроблено і впроваджено основні символи академії – герб, хоругва, професорські мантії. Він відновив давні традиції європейського класичного університету, зокрема традицію проведення інавгурації новообраного ректора, посвячення в студенти, відзначення Дня університету, яке завжди розпочинається Святою Літургією, проведення квіткового вернісажу, фестивалю "Студентська весна" тощо. У двох гуртожитках функціонують студентські каплиці, у яких капелан університету регулярно відправляє Службу Божу. З ініціативи проректора С. Гелея портрети колишніх ректорів знайшли своє місце в залі засідань Вченої ради, а портрети визначних діячів української культури – в актовій залі університету.

На фасаді головного корпусу відкрито меморіальні таблиці видатним діячам визвольного руху України, викладачам університету П. Франку та О. Степанів, відновлено бронзову статую "Меркурія", а на фасаді корпусу по вул. Уласа Самчука відкрито меморіальні таблиці героям війни з російським агресором, – випускникам університету – Дмитрові Кузьміну та Тарасу Брусу.

Нам залишається лише побажати ювіляру на цьому складному й славному шляху не збавляти темп, не втрачати творчого азарту, при доброму здоров'ї творити добрі справи на благо університету, на благо України.

Литвин М. Р.,
д-р іст. наук, проф.,
Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України

ЗБІРНА ПАМ'ЯТЬ НАРОДУ: ІСТОРИЧНИЙ ЧАСОПРОСТІР ПРОФЕСОРА СТЕПАНА ГЕЛЕЯ

Історія – це досвід життя, культурна традиція народу, національна пам'ять, яку насамперед акумулює інтелектуальна еліта суспільства – інтелігенція. Власне багатогранне життя в умовах тоталітаризму/авторитаризму, а нині української державності, наукова і суспільно-культурна діяльність доктора історичних наук, професора Львівського торговельно-економічного університету, заступника голови Наукового товариства імені Шевченка Степана Гелея є яскравим підтвердженням цієї тези. Тим більше, що його творчість, наукові та красознавчі студії, за свідченням Ярослава Дашкевича, учня Івана Крип'якевича, є «збірною пам'яттю народу». І з цим важко не погодитися.

Учений-енциклопедист десятки років співпрацював із багатьма установами Західного наукового центру НАН України і МОН України, зокрема Інститутом українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львівським відділенням Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, університетами регіону. У вказаних академічних установах апробовано наукові положення його новаторської докторської праці, яка захищена під керівництвом відомого вченого-археографа і політичного в'язня Ярослава Дашкевича. Наставниками і колегами С. Гелея, співтворцями пострадянського інтелектуального простору Львова, загалом України були неординарні особистості в науці, культурі й громадському житті – Ярослав Ісаєвич, Степан Макаручак, Юрій Сливка, Лариса Крушельницька, Дмитро Гринчишин, Роман Кирчів, Олег Купчинський, Роман Кушнір, Олег Шаблій, Роман Яців, Леонтій Войтович, Богдан Якимович, Василь Горинь, Петро Шкраб'юк, Феодосій Стеблій, Роман Федорів, Роман Лубківський, Роман Коритко, Володимир Парубій, Анатолій Авдієвський, Марія Байко, а також десятки істориків, політологів і економістів Львівського торговельно-економічного університету. Водночас вчений дав професійний вишкіл багатьом молодим соціогуманітаристам, серед яких нині знані доктори і кандидати наук – Андрій Сова, Андрій Боляновський, Степан Рутар, Юрій Михальський, Роман Пастушенко, Ігор Танчин, Андрій Прокіп та ін.

Від української національної ідеї до державності. У творчому доробку С. Гелея ряд новаторських праць, присвячених різним аспектам державно-соборного процесу в Україні, зокрема його діячам – політикам, державним мужам, духовним особам, військовикам, представникам культури, освіти і науки. Серед них – нариси про творців української національної ідеї XIX – початку XX ст. С. Гелей вважає, що Тарас Шевченко на Великій Україні, а Маркіян Шашкевич на Західній Україні пробудили свій підневільний народ і вдихнули в нього віру в його воскресіння. Антиімперську ідею підхопив і модернізував Іван Франко, який поставив перед національною елітою завдання – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного і політичного життя, відірваний на асимілізаційність інших націй, водночас – здатний якнайшвидше засвоювати загальнолюдські культурні набутки. При цьому, зауважив С. Гелей, ідеал українського державницького мислення і національної світоглядності має полягати в єдності людського і національного. І тільки тоді,

коли боротьба за свободу і права особистості йтимуть нероздільно, українська ідея буде мати реальний смисл, а українська нація назавжди закріпить статус незалежної держави¹.

Учений неодноразово наголошував: Україна – християнська держава, де християнське віровчення завжди поєднувалося з глибокими історичними традиціями. Чи не тому долю української Церкви впродовж багатьох століть пов'язували з долею українського народу; вона була не лише берегинею релігійного духу, а й національної ідентичності. Узагальнюючи історичну роль та місце Греко-Католицької Церкви, С. Гелей слушно зауважує: Українська Церква східного обряду з ментальністю західного католицизму була націотворчим чинником, а тому перешкоджала імперіалістичній політиці московських царів і московської Церкви включити Україну в орбіту своїх впливів. Особливо зміцнилася вказана церква після поділу Польщі, уже в Австрійській державі, коли було створено Галицьку митрополію, а ГКЦ зрівняно у правах із Римо-Католицькою. У час розпаду Австро-Угорщини вона сприяла розбудові Західно-Української Народної Республіки, надіслала сотні капеланів до корпусів і бригад Галицької армії. Митрополит Андрей Шептицький критикував окупаційну політику міжвоєнної Польщі, нацистської Німеччини, більшовицького Радянського Союзу. С. Гелей показав не лише духовний чин, а й господарські ініціативи ГКЦ, духовенство якої (Степан Качала, Теодор Цегельський, Осип Нижанківський та ін.) розбудовувало не лише церкви, а й відкривало хати-читальні, шпихліри, кредитні каси, крамниці, гуртки «Сільського господаря», скеровувало «Просвіту» до соціально-економічного захисту населення. Кооперативний рух у Галичині, що становив основу української торгівлі й промислу в регіоні, завжди підтримував Андрей Шептицький².

На відміну від більшості сучасних авторів, які акцентували увагу читачів на зубожінні українських селян у австрійську і польську добу, С. Гелей розкрив досвід господарювання багатого й успішного українського землевласника, багатолітнього директора банку «Дністер», адвоката Стефана Федака, що обирався також міністром продовольства уряду ЗУНР, головою харатативного Українського горожанського комітету³.

Консерватизм: немає нації без держави; відповідальність – за елітою/аристократією. На початку 1990-х років, коли вітчизняна соціогуманітаристика почала бурхливо переходити на шлях етноцентризму, коли активно таврувалася комуністична ідеологія і практика, фаворизувався націоналізм, львівський вчений несподівано для багатьох поринає у світ європейської та національної консервативної думки, зокрема В'ячеслава Липинського, Степана Томашівського, Осипа Назарука, Василя Кучабського, й актуалізує досвід українського консервативного руху, насамперед доби Українських визвольних змагань першої третини ХХ ст.

Як свідчать узагальнення С. Гелея, основний зміст консервативної думки В. Липинський і В. Кучабський вбачали у тому, що відповідальність за життєвий напрямок – зростання і розквіту, чи розкладу і занепаду несуть передові верстви народу, тобто національні еліти. В. Кучабський вважав, що плекати кадри треба не для організації низів, а для формування верхів, які мають засвоїти національний політичний досвід, традиції та

¹ Гелей С. Національний ідеал в духовному світі українського народу // Гелей С. Про ідеї, героїв і політику. Вибрані статті та повідомлення. – Львів, 2016. – С. 18-24; Його ж. Тарас Шевченко – творець національної ідеї, натхненник української незалежності. (Історіографічний аспект). – Там само. – С. 177-212.

² Гелей С. Для загального добра. Вплив Української Греко-Католицької Церкви на встановлення і розвиток кооперативного руху в Галичині // Гелей С. Про ідеї, героїв і політику. Вибрані статті та повідомлення. – С. 434-449.

³ Гелей С. Українські кооперативні діячі Західної України – учасники Першої світової війни та Української національної революції // Гелей С. Про ідеї, героїв і політику. Вибрані статті та повідомлення. С. 530-556; Гелей С., Нагірний М. Степан Федак. Українські кооператори (Історичні нариси). У трьох книгах / За ред. С. Гелея. – Львів, 2001. – Кн. 2. – С. 67-79.

історії. Він також виділив дві політичні сили, що могли відіграти корисну роль у державотворчому процесі, – українська аристократія (поміщики, фабриканти, колишні держслужбовці, військові) і народна інтелігенція, тобто відстоював союз консервативних і національно-демократичних сил. У час постійних глорифікацій Західно-Української Народної Республіки С. Гелей насмілювався озвучити критичні думки щодо неї В. Кучабського. Останній вважав, що галицьким українцям не вистачало фахових військовонаачальників; хибною була й концепція оборонної війни, що вплинула на тактичні дії Галицької армії, які були спрямовані лише на збереження власних позицій, а не на створення загрози ворогові. Проголошення незалежної ЗУНР на західних українських етнічних землях вступило у конфлікт не лише з поляками, але й з румунами і угорцями, а також стало причиною напруження у відносинах зі Східною Україною. Безнадійною була і війна 3,5 мільйонів західних українців проти 18 мільйонів поляків. Водночас В. Кучабський критикував зовнішні орієнтири провідників ЗУНР, які схилилися до того, щоб не виступати проти інтервенції Антанти, разом із тим, підтримати більшовиків у боротьбі з Польщею. Відтак обидві точки зору орієнтували галичан на зовнішні, а не на власні сили. Помилковими В. Кучабський вважав прийняття трьох законів (8, 14, 15 квітня 1919 р.): закон про західноукраїнське державне будівництво, що унеможливив набуття громадянства ЗУНР вихідцям із Наддніпрянщини; закон про земельну реформу, який передбачав негайну ліквідацію без відшкодування великої земельної власності, чим відвернув від влади польських землевласників; закон про майбутній конституційний парламент хибував тим, що задовольняв вимоги українців і євреїв та ігнорував вимоги польських організацій. Критикувався і «кормач» Української Національної ради Євген Петрушевич за слабкість волі, негнучкість, апатію й інертність у діях. До речі, В. Кучабський допускав вирішення української проблеми за умов деяких територіальних втрат на користь Польщі, з наступним підписанням двостороннього миру і спільною боротьбою з більшовиками. У міжвоєнну добу В. Кучабський критикував федералістичну програму Юзефа Пілсудського, яка обґрунтовувала творення на уламках Російської імперії великої і сильної Польщі, до якої мали ввійти польські, литовські, білоруські та українські землі. В. Кучабський вважав, що українсько-польська нормалізація є можливою лише на засадах консерватизму, тобто ідеології, що вільна від націоналізму і ґрунтується на універсальних людських цінностях: визнанні права націй на самовизначення, відмові від воєнної експансії проти інших народів, збереженні внутрішньої політичної стабільності як умови справедливого міжнародного ладу. Напевно, і нині у цих постулатах є багато раціонального. Пророчим виявився також прогноз В. Кучабського про те, що та частина України, яка не перебуватиме в складі більшовицької Росії, збереже національно-державні імпульси, які у випадку розвалу більшовизму передаватиме всій Україні⁴.

Від локальної історії, просопोगрафії – до всеукраїнського літопису. Степан Гелей вважає, що любов до України-матері починається з поваги і знання малої Батьківщини. Разом із земляками літературознавцем і філософом Василем Горинем, істориком Ярославом Маликом, письменником Романом Коритком він став ідеологом і творцем краєзнавчої видавничої серії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України «Рогатинська

⁴ Детальніше див.: Гелей С., Кучабський Ю. Василь Кучабський: наукова спадщина, сторінки життя. – Львів, 1998. – 744 с.; Гелей С. Василь Кучабський та проблеми політичної культури // Гелей С. Про ідеї, героїв і політику. – Львів, 2016. – С. 380-391; Його ж. Листування Василя Кучабського та Івана Крип'якевича – відображення української консервативної традиції. – Там само. – С. 401-410; Гелей С. Василь Кучабський про українське питання в політиці Польщі // Гелей С. Від національної ідеї до державності. Вибрані статті з історії України, політології, теорії та історії кооперації. – Львів, 2011. – С. 294-308; Гелей С. Західноукраїнська народна республіка в оцінці Василя Кучабського. – Там само. – С. 309-315.

земля», окремих публікацій про рідні терени, зокрема «Старожитності Рогатинщини». С. Гелей показав етнодемографічні трансформації у Рогатинській землі під впливом татарських і турецьких походів XV-XVII ст., підбурювачем яких нерідко виступала Московія. Історик реконструював долю української полонянки, талановитої й освіченої Роксоляни, яка домоглася від султана Османської імперії Сулеймана II зменшення хижацьких нападів на українські землі. Водночас слушним є висновок історика про те, що вказані події, зокрема політика Кримського хана, стали каталізатором формування українського козацтва⁵.

У збірнику Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України «Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність» опубліковано статтю С. Гелей, в якій розкрито соціальний статус і проаналізовано матеріальний стан Вербилівської парафії Рогатинського деканату Греко-Католицької Церкви у XIX ст.; стверджено, що сільський священник отримував державну плату, а сама церква та її причет утримувалися насамперед за дохід від користування ерекційними землями, луками і лісами, а також виконання релігійних обрядів⁶.

Вчений також актуалізував роль та місце патріотичного виховання молоді, парамілітарного руху, насамперед в умовах бездержавності, напередодні та в період війн. Особливо рельєфно це відображено у кількох краєзнавчих нарисах, зокрема про першого директора Рогатинської гімназії, командира Легіону УСС Михайла Галущинського, організатора «Пласту» Петра Франка та ін.⁷.

Кооперація: господарська взаємодія, соціальна відповідальність. Літопис та теорія кооперації відображені у ретроспективних дослідженнях С. Гелей та його наукової команди. Перші узагальнюючі студії «Історія кооперативного руху» (Львів, 1995)⁸ та «Історія споживчої кооперації України» (Львів, 1996) побачили світ у видавництві Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Нові грані проблеми висвітлено у подальших фундаментальних колективних та індивідуальних працях⁹. Вказаний історико-кооперативний набуток потребує спеціального узагальнення, тому в даній публікації виокремимо лише певні його особливості, уроки для сучасного господарювання, національного державотворення.

У зазначених роботах розкрито вплив етнополітичних, соціально-економічних і культурно-освітніх чинників на формування споживчої кооперації, її різне правове становище в умовах політики урядів Австро-Угорщини, Росії, міжвоєнної Польщі, нацистської Німеччини, Радянського Союзу. Показано місце і роль української кооперації у

⁵ Гелей С. Татарські набіги на Рогатинську землю в кінці XV-XVII століттях // Старожитності Рогатинщини. – Львів, 2015. – С. 97-115.

⁶ Гелей С. Соціальний статус та матеріальне становище церкви у XIX столітті (На матеріалах Вербилівської парафії Рогатинського деканату) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2015. – Вип. 27. – С. 51-59.

⁷ Гелей С. Михайло Галущинський – перший директор Рогатинської гімназії // Від національної ідеї до державності. Вибрані статті з історії України, політології, теорії та історії кооперації. – С. 106-114; Його ж. Український національний рух в Галичині напередодні Першої світової війни. До 100-річчя створення Легіону Українських Січових Стрільців // Гелей С. Про ідеї, героїв і політику. – С. 243-253; Його ж. Петро Франко: повернення із забуття. Від національної ідеї до державності. Вибрані статті з історії України, політології, теорії та історії кооперації. – С. 150-159.

⁸ Бабенко С., Гелей С., Гончарук Я. та ін. Історія кооперативного руху: Підручник для студентів кооперативних вузів. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – 410 с.

⁹ Бабенко С., Гелей С. Українська кооперативна ідея в загальноєвропейському контексті. – Київ, 2003. – 160 с.; Бабенко С., Гелей С., Гончарук Я., Пастушенко Р. Основи кооперації. – Київ: Знання, 2004. – 470 с.; Гелей С., Пастушенко Р. Теорія та історія кооперації: Підручник. – Київ: Знання, 2006. – 513 с.; Гелей С. Ілля Витанович: науково-педагогічна та громадська діяльність. – Львів, 2010. – 584 с.; Споживча кооперація України. Від зародження до сьогодення / За заг. ред. С. Гелей. – Львів, 2013. – 976 с.

контексті функціонування фінансово-господарської системи країн Центральної і Східної Європи. При цьому виокремлено основні етапи розвитку, кількісні та якісні параметри, організаційні форми управління та ін. Підкреслено, що український кооперативний рух не був копією зарубіжних моделей, а власним національним витвором, синтезом українського і зарубіжного досвіду¹⁰. В умовах капіталізму кооперація була основою для створення системи захисту інтересів населення у виробничій та споживчій сферах. У радянську добу споживча кооперація розглядалася тоталітарною/авторитарною владою як складова планового соціалістичного господарства й ґрунтувалася на соціалістичній формі власності. Загалом споживча кооперація України навіть у періоди економічних криз і політичних потрясінь/трансформацій була лідером в окремих товарних сегментах на внутрішньому і частково зовнішньому ринках, впливала на формування продовольчої безпеки населення регіонів, усієї країни.

Життя, наукова та громадська діяльність професора Степана Гелея ще раз засвідчили: історик може і повинен бути не лише суб'єктом, літописцем, а й об'єктом, творцем історії.

---

¹⁰ Споживча кооперація України. Від зародження до сьогодення. – С. 928-929.

Шаблій О. І.,
д-р геогр. наук, проф.,
завідувач кафедри економічної
і соціальної географії,
Львівський національний
університет ім. І. Франка

ФУНДАМЕНТАЛЬНА МОНОГРАФІЯ ПРО РОМАНА ЗУБИКА – УЧЕНОГО І ГРОМАДЯНИНА

Передмова. Перед нами фундаментальна праця – монографія професора *Степана Гелея*, присвячена визначному науковцю, дійсному членові НТШ, українському громадському діячеві *Романові Зубику* (1902-1941). Людині ще мало відомій науковій спільноті, ученому – галичанину, який одним з перших загинув від кулі більшовицького окупанта за свої наукові праці і політичні переконання.

Роман Зубик жив і творив головню у міжвоєнний період, тобто близько двох – двох з половиною десятиріч, переважно в умовах напівфашистського режиму Другої Речі Посполитої, яка незаконно окупувала т. зв. Східну Галичину і Західну Волинь з Холмщиною і Підляшшям та Північну Лемковину. Жорстокий режим сковував розвиток української науки, репрезентованої некоронованою академією – Науковим Товариством ім. Шевченка.

Незважаючи на еміграцію частини учених як із Наддніпрянської України, так і з Галичини, ядром національної науки залишилося НТШ, яке представляло в європейському і навіть світовому вимірі українську науку загалом і її окремі галузі: історію (М. Грушевський, М. Кордуба, І. Крип'якевич, С. Смаль-Стоцький, В. Кучабський, О. Оглоблин), географію (С. Рудницький, В. Кубійович), літературу (А. Кримський, І. Свенціцький, М. Возняк, С. Єфремов, Ю. Шевельов), математику (В. Левицький та ін.). Серед них слід назвати і тепер ще мало відомого *Романа Зубика*.

Книга-монографія Степана Гелея усуває це упущення. Вона всебічно охоплює по суті всі види життєдіяльності визначного ентешівця: його родинне життя і навчання, наукову і громадську працю і т. д. Передовсім наукову працю в усій її багатогранності. Зокрема, це:

– дослідження історико-географічних процесів – соціальних і економічних, етнографічних і політичних стосовно України і її земель (все це здійснюється на фоні і в руслі локальних, земельно-регіональних, всеукраїнських, міждержавних, європейських і навіть глобальних геопросторових вимірів і свідчить про те, що українські проблеми дедалі більше заторкували не лише внутрішні (локальні і регіональні), але й виходили на континентальний та світовий рівні, якщо брати до уваги політичні виміри цих процесів. Головна увага охоплює першу українську державу – Русь, другу державу – Гетьманщину і Запоріжжя, третю державу – УНР і ЗУНР);

– економічні плюс соціальні і демографічні процеси: феодальне суспільство, розвиток поділу праці і обміну;

– ремесло і промисли, капіталістичні відносини, їх зародження і розвиток.

Особлива увага наукової діяльності Р. Зубика була звернена на розвиток фінансової сфери найбільшого міста України аж до 1855 р. після падіння Русі в результаті татаро-монгольської навали – центру Галицько-Волинського королівства – міста Львова.

Структура і зміст книги професора Степана Гелея. У структурі книги «Роман Зубик: учений і громадянин» автор виділяє вісім розділів. Це наступні великі частини праці:

1. Формування світогляду [Р. Зубика].

2. Сторінки Української національної революції (1918-1923).
3. Колонізація Польською державою українських земель у Східній Галичині, на Поліссі та Західній Волині у період між Першою та Другою світовими війнами.
4. Фінансове господарство у Східній Галичині наприкінці XVIII – на початку XIX століття.
6. Княжий Львів між Сходом і Заходом.
7. Науково-педагогічна діяльність Романа Зубика в 30-х роках XX ст.
8. Роман Зубик – дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка.

Більшість розділів має по три параграфи. Лише у четвертий з них входить шість, а в сьомий – чотири параграфи. Кожен параграф для доказу істинності положень насичений фактичним матеріалом, особливо цифровим. Відомо, що Р. Зубик був статистиком і працював спочатку у статистичній комісії НТШ.

Ми не будемо характеризувати усі вісім розділів книги. А зосередимо увагу на тих параграфах, які розкривають історичний зміст географічних одиниць окремих розділів і параграфів. Зокрема, якщо йти від локальної історії, то це праці Р. Зубика, що стосуються найбільшого міста України від середини XIII ст. до середини XIX ст., особливо від кінця XVIII ст.

Історія Львова і його фінансової сфери. Львову Р. Зубик присвятив декілька статей. Це стаття: «Княжий Львів ...» та фундаментальна розвідка «Фінансове господарство Львова у 1624 – 1635 роках» (остання польською мовою).

Значна частина початку обох статей присвячена географічним особливостям Львова. Передовсім проблемам географічного положення міста і чинникам його виникнення і локалізації. Р. Зубик серед особливостей міста відзначає його положення на Головному європейському вододілі, на відміну від багатьох інших відомих міст, що осіли на берегах морів і великих судноплавних рік. Це впливало не лише з вигод дешевих шляхів сполучення і торгівлі, а радше з оборонних мотивів¹¹.

Крім того, Львів у Галицько-Волинський період вийшов великою мірою на європейські торгові ринки, проклавши водні шляхи через Дністер (з Галича) на Чорне море й у Візантію, а також через Західний Буг і Віслу – на Балтику, точніше – у Гданськ. Це укріпило його не лише торгово-фінансове становище. У порівнянні із Звенигородом він укріпився на найвищих пагорбах Розточчя, розбудувавши захисну Замкову гору.

У київський період існування Русі (до середини XIII ст.) існував головний поділ Європи на Північну і Південну (шлях із варяг у греки об'єднував ці Європи). Після падіння Києва Європа стала ділитися переважно на Західну і Східну, і функція об'єднання останніх поступово перейшла до Львова. Особливо після того, як Львів опинився у складі Королівства Польського (1387 р.). У ньому зосереджуються різноманітні ремесла (і їх цехова та гільдева організація), а в подальшому концентруються фінанси та їх інфраструктура. У пізніші, уже австрійські часи, особливо після “Весни націй” (1848-1849 рр.), Львів внаслідок розвитку легкої і харчової промислової сфери і транспортно-залізничного будівництва розвивається як могутній фінансовий центр Східної Європи, що утримує фінансово-валютні зв'язки як із Сходом, так і з Заходом.

Роман Зубик розкрив, що історія цих зв'язків сягає як мінімум ще дохмельницької епохи – навіть часів Київської Русі. Він використав для цього велику джерельну базу. Зокрема, це були: рахункові книги, книги місцевих угод; т. зв. копіарії, протоколи, ухвали і

¹¹ Вивчаючи проблему, я ще у 1993 р. у книзі «Академік Степан Рудницький: фундатор української географії» обґрунтував ідею виникнення Львова приблизно у 1245-1250 рр. як Нью-Звенигорода. Тобто у трикутнику Галича – Перемишля – Холма.

угоди; книги контролюючих органів; книги раецького уряду та ін. Вони у більшості випадків повністю збереглися. Він також ознайомив користувачів із головними видами доходів та витрат усіх чотирьох кас міста: власне міської каси, королівської каси, раецької каси і каси присяжних. Тому ґрунтовності й об'єктивності висновків Р. Зубика можна повністю довіряти.

Цікаво, що до міських кас платили податки і т. зв. міські села. А в них були дві категорії платників: дрібні господарства селян і великі господарства (т. зв. фільварки) дідичів. Такий соціально-економічний устрій всередині сіл зберігся в нас до 40-х років ХХ ст.¹²

Структура доходів Львова великою мірою визначалася наявністю ремесел і промислових підприємств. Серед підприємств головними були млини (їх нараховувалося 30, у т. ч. 18 належали до міської каси). Львів вважався найбільшим осередком цехового виробництва. Тут налічувалося 133 цехових спеціалізації. За цим крилося, що тут проживало приблизно 16–18 тис. осіб населення. Звичайно, у Львові як найбільшому місті України найбільше виробляли продуктів (товарів харчової і легкої промисловості: пива, вина, горілки, тканин тощо). Частина цього краму збувалася на місці, частина спрямовувалася на експорт. Все це суттєво поповнювало чотири головних каси міста.

Фільваркове господарство Галичини. Особливий інтерес у книзі С. Гелея викликає п'ятий розділ під назвою “Фільваркове господарство у Східній Галичині наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ століття”. Інтерес пов'язаний передовсім з тим, що фільварки – були великими панськими господарствами, що існували у ХV–ХІХ ст. (а навіть до 40-х років ХХ ст.)¹³. Виробляли головно збіжжя та експортували його на терени Західної Європи – Голландії, Франції та ін.¹⁴ Тобто вони головно визначали товарну спеціалізацію аграрних регіонів Польщі, України, Литви і Білорусі.

Як і в інших розділах, при характеристиці структури і функцій фільварково-панщинної системи господарювання, Р. Зубик починає з аналізу джерельної бази. В основу покладені матеріали трьох фільварків, а також книги видатків і прибутків одного з господарств Смажевських. Також було використано матеріали Державного архіву у Львові. Одним словом, публікація готувалася на солідній цифровій базі з різних географічних частин т. зв. Східної Галичини¹⁵.

Виявляється, що фільварки були не такими простими, як здається з першого погляду. Нерідко вони мали декілька просторово віддалених частин: двір, верхній, нижній фільварки та орендовані землі, як у селі Іздебки. А у деяких підгірських і гірських теренах спеціалізація була тваринницькою, а не зерново-збіжжевою. Так виявилось проаналізовано два географічних типи фільварків: зерновий (рівнинної місцевості) і тваринницький або й лісовий (гірської місцевості).

Далі Р. Зубик охарактеризував окремі фільварки. З його погляду були виділені групи підданих: людські, речові і грошові за їх внесками у господарство. Головно – це людський чинник, панщинні піддані з їх господарським реманентом. До речових належали обов'язково

---

¹² Я ще пам'ятаю, як у моему селі до 1939 р. були лани панські (двох дідичів) і малі за площею ниви селян. Останні займали приблизно половину орних земель села і сусідніх сіл. Наприклад, у господарстві мого тата такі землі були на полях суміжних сіл: Цеброва, Глядок, Чернихова. Усе залежно від того, звідки походив один із сім'ї господар.

¹³ Слово “folwark” походить з німецького “Vorwerk”(хутір, ферма, господарство), орієнтоване на виробництво збіжжя.

¹⁴ Я ще застав фільварок у своєму селі, що існував до 1940 р. На місці його інфраструктури був організований колгоспний двір.

¹⁵ Слово-назва “Східна Галичина” є застарілим. Воно введене у другій половині ХVІІІ ст. Марією-Терезією. Назва краю “Галичина і Володимирія...” охоплював т. зв. “Західну Галичину”. Остання назва була штучною.

регламентовані товари у вигляді зерна (овес, жито, ячмінь), птиці (кури, каплуни, гуси, яйця), інші (пряжа, оренда). Відповідно, аналізуються і видатки фільваркових господарств за їх видами (до речі, досить розмаїтими, наприклад, такі як видатки на пивні підприємства чи у зв'язку з орендою іншого фільварку).

Роману Зубику вдалося визначити і рентабельність окремих фільварків: доходи тут переважали над видатками. Було визначено співвідношення грошового і натурального господарств. А також окремо досліджено натуральні господарства, які мали переважно власні наділи землі і від величини їх площі відробляли панщину (максимум 2-3 "трудодні" на тиждень від окремої родини, а не так, як це було у колгоспній системі, коли советську панщину відробляла кожна працездатна особа).

Автор книги, проф. С. Д. Гелей аналізує панщинно-фільваркове господарство у своєму селі Бабухові на Рогатинщині.

Кооперація як антиполонізація. Роман Зубик теоретично і практично осмислив два національних рухи у Галичині і в Західній Волині. Тобто за тодішньою назвою – у Західній Україні. Це кооперативний рух у сільському господарстві і політика антиукраїнства, стимульованого державними чинниками II Речі Посполитої. Головним засобом останньої стала полонізація Галичини і Волині шляхом парцеляції (виокремлення земельних ділянок) і продажу їх т. зв. осадникам за низькими цінами чи за невисокі кредити. Завданням влади було збільшити відсоток польського населення і (або) католиків у східній Малопольщі.

Роман Зубик у міжвоєнний період декілька років працював в українській громадській організації «Сільський господар» (1928-1929 рр.). Тому знав добре процеси розвитку кооперативного руху, теоретичні основи якого закладали Юліан Павликовський та Євген Храпливий.

Гаслом цього руху було: «Свій до свого по своє». Це гасло започаткували євреї Галичини. Зрозуміло, що воно передовсім об'єднувало єврейську спільноту. Українці вчасно і вдало перехопили ідею гасла – економічного, соціального та національно-духовного об'єднання через кооперацію.

Під кінець 20-х років у «Сільському господарі» працювало більше десятка галузевих секцій: агротехнічна, садівничо-городнича, зоотехнічна, годівлі свиней, годівлі овець, годівлі домашньої птиці, годівлі кроликів, пасічництва, шовківництва, секції господинь, шкільництва, ХВМ і шпихлірів (камер зберігання зерна). У моєму селі діяли об'єднання: годівлі курей, зокрема лендгорнів, пасічництво (особливо успіхи тут мали Микола Чорний і Мар'ян Поварніцин), секція господинь (у 1938 і 1939 роках було проведено куховарські курси, в одному з яких брала участь і моя мама Марія).

Особливо прогресивним було створення при «Сільському господарі» гуртків молоді з ініціативи Є. Храпливого (1932 р.). «Хліборобський вишкіл молоді» – так називалася книга Є. Храпливого, видана того ж таки 1932 р. Українські учені ще до війни видавали багату літературу не лише з проблем теорії кооперації, але вирощування с. г. культур і годівлі худоби (Б. Мартос «Теорія кооперації», М. Туган-Барановський «Теорія кооперації» та ін.).

Вже у 1939 р. «Сільський господар» мав 60 філій, 2040 гуртків, об'єднував 16000 членів, у т. ч. 14 тис. жінок. Тут працювало 167 агрономів. За редакцією Є. Храпливого вийшли два «Календарі сільського господаря» (далі 14 календарів по черзі редагували П. Дубровський, М. Боровський, А. Романенко) [1, с. 111-112].

«Сільський господар» разом з його організаційними територіальними підрозділами (філіями, гуртками тощо) без допомоги держави формував у галицькому і волинському селі цивілізованого аграрника. Цьому процесові активно заважала політика польських урядів, які навпаки – спричиняли занепад і деградацію українського села, чим сприяли еміграції

українців на заробітки у Західну Європу і їх виїзду на постійне проживання до Америки, а також ополячування галичан і волинян на місцях їх споконвічного проживання.

У книзі С. Гелей звертає особливу увагу на процеси колонізації і полонізації українства. У 1931 р. він написав статтю у часописі «Кооперативна республіка» під назвою «Польська колонізація і парцеляція на нашій території». До яких тільки засобів і прийомів не зверталися польські реакційні чинники. У т. ч. і деякі вчені та політики. Наприклад, професор Львівського університету Станіслав Грабський і воєвода Генрик Юзевський доводили, що українців як таких не існувало і не існує.

Але головним засобом колонізації була парцеляція панських земель з викупом їх і дешевим продажем колоністам, особливо колишнім військовикам, яких осаджували уздовж польсько-советського кордону.

У названій статті Р. Зубик розкриває такі питання [1]:

- кількість колоністів, що осіли на західноукраїнських землях;
- площі земель, які були продані чи передані у користування;
- частка українців, які збагатилися розпарцельованими землями;
- обсяги фінансової допомоги колоністам під час парцеляції і колонізації;
- колонізаційні плани на майбутнє.

До 1938 р. на українських землях, окупованих Польщею, було розпарцельовано приблизно 800 тис. га землі переважно колоністами. У Західну Україну вселилося 400 тис. осіб [1, с. 134].

Атлас Володимира Кубійовича. Радує мене як географа і картографа те, що С. Д. Гелей приділив окрему увагу ролі Р. Зубика у підготовці «Атласа України й сумежних країв» (1937 р.) під орудою проф. *Володимира Кубійовича*. Це видання можна сміливо назвати першим національним атласом України¹⁶. На майже 150 карт і картосхем тут припадало приблизно 25 тематично присвячених українському етносу, охоплюючи розселення українців на Зеленому Клині, Північному Кавказі, Поволжі, у США і Канаді, Аргентині.

Роль Р. Зубика за характеристикою в книзі С. Гелея полягала в тому, що вчений підготував до «Атласа» В. Кубійовича ряд карт. Зокрема, це карти: «Українські землі за княжих часів (XII-XIII ст.)» з окремою врізкою «Київ»; «Українська держава від половини X ст. до половини XI ст.» і «Околиці Києва (XI-XIII ст.)»; «Українські землі в половині XVII ст.» з врізкою «Дніпрові пороги»; «Українські землі в часі Люблинської унії, 1569» та «Українські землі у XVIII». Таким чином, Р. Зубику належить шість карт і дві врізки, кожна з яких подає точну візуальну картину нашої території і її природного (ріки, моря) і політичного устрою у давні часи – від X до XVIII ст.

З участі Р. Зубика у підготовці карт в атласі В. Кубійовича впливає, що їх автора як історика високо цінувала наукова громадськість поряд з такими ученими істориками і географами, як *І. Крип'якевич*, *В. Садовський*, *І. Тесля*, *І. Федів* та ін. Автор історичних карт характеризувався своїм знанням не лише загальноукраїнської, але й регіональної та локальної історії та географії України.

Шкода, що виклад тої частини книги, де йдеться про «Атлас України ...», починається з портрета проф. *Еугеніуша Ромера* – українофоба і ненависника В. Кубійовича, старанням якого і його брата було усунено нашого картографа з Ягеллонського університету у 1939 р.

¹⁶ Нагадаємо, що такий атлас ще у 20-х роках XX ст. збирався підготувати і видати акад. С. Рудницький разом з І. Крип'якевичем. Але в тодішніх умовах не вистачило ні коштів, ні кадрів. Т. зв. національний (а по суті, географічний) атлас був виданий у нас час (2007 р.) за ред. Б. Патона НАН України. Але це, на жаль, не був національний за змістом. Бо, наприклад, корінній нації – українцям тут було присвячено максимум одна картосхема.

Тоді ж за В. Кубійовичем приходила поліція, щоб арештувати і знищити (це було на початку II Світової війни).

Роман Зубик – активний член НТШ. Роман Зубик був дійсним й активним членом Наукового Товариства ім. Шевченка з 1932 р. А з жовтня 1933 р. стає секретарем Статистичної комісії. Остання у 1935 р. стала називатися комісією “Національної економіки, соціології та статистики”. Він виступав від імені НТШ на міжнародних наукових форумах (наприклад, в 1935 р. у Варшаві з доповіддю «Господарська структура сільських поселень в Галичині на зламі XVIII і XIX століть» (німецькою мовою)). Робив доповіді “Карта України з часів Хмельниччини” (1935 р.), “Досліди над статистикою галицького шкільництва” (1935 р.), “Досліди над станом греко-католицьких парохіяльних шкіл” (1935 р.).

На засіданні Старої комісії України у 1938 р. Р. Зубик виступав з доповіддю “Скарб монет із XIII ст. з Болотні в Перемишлянщині”.

На Загальних зборах НТШ 14 січня 1940 р., які розглядали питання ліквідації НТШ советсько. владою, Р. Зубик єдиний проголосував «проти». Незабаром, 24 березня 1941 р., його арештували, а 26 червня 1941 р., коли більшовицька згряя драпала на схід від нових «визволителів» із заходу, вченого розстріляли у львівській тюрмі «Бригідки».

29 жовтня 1998 р. Голова відродженого в Україні НТШ Олег Романів заявив: «Найяскравіший трагізм долі нашого народу засвідчують невідомі могили тих ентешівців, що розкидані в карельській тундрі, сибірській тайзі, пісках Казахстану чи навіть по братських могилах жертв більшовицького терору у Львові 1941 року. Серед них – Степан Рудницький, Володимир Старосольський, Кирило Студинський, Петро Франко, Іван Фещенко-Чопівський та Роман Зубик».

І лише 24 липня 2001 року президія НТШ скликала позачергові загальні збори, де серед інших розглядалося питання, пов’язане з 60-літтям червневої трагедії 1941 року, під час якої був закатований дійсний член НТШ Р. Зубик. Тогочасний заступник голови НТШ Іван Головацький зробив коротку доповідь про життя, творчість і трагічну смерть молодого вченого, якого заарештували після ліквідаційних зборів НТШ, де він єдиний голосував проти насильного розпуску Товариства. За словами доповідача, Р. Зубик був не тільки великим патріотом та активним суспільним діячем, а й мав значні наукові досягнення в царині економічної географії, історії та статистики. Враховуючи харизматичність цієї постаті, його мученицьку смерть, проф. І. Головацький запропонував обрати Р. Зубика (посмертно) почесним членом НТШ. Пропозиція була схвалена одностайно.

Як повідомлялося про цю подію в редакційній статті «Вісника НТШ», «від сьогодні Роман Зубик офіційно входить в плеяду найдостойніших світочів Товариства, за ідеали якого віддав молоде життя».

Загальні висновки. Прочитавши та проаналізувавши книгу проф. Степана Гелея, можемо зробити такі висновки:

1. Ця книга є першою фундаментальною працею в історії публікацій НТШ про наукову діяльність дійсного члена цієї некоронованої української Академії наук Романа Зубика. Подібну монографію я написав у 1996 р. про почесного члена НТШ Володимира Кубійовича.

2. Вона є водночас об’єктивним науковим дослідженням про громадянську позицію цього ученого, який сміливо і з гідністю виступив проти більшовицько-советського нищителя українства і, зокрема, української науки в особі її найактивнішого національного репрезентанта – Наукового Товариства ім. Шевченка. І пожертвував за це своїм життям.

3. У ній вивчено участь Р. Зубика в Науковому Товаристві ім. Шевченка як науковця. По суті, починаючи з початку 30-х років XX ст., учений пов’язав свою наукову працю і долю з цим товариством. І головні твори створив і опублікував у контексті діяльності НТШ.

4. У книзі С. Гелея порушено ряд фундаментальних проблем з історії українських земель. Зокрема, з історії: а) боротьби за національну державність; б) економічного розвитку українських земель і особливо найбільшого у XV – середині XIX ст. м. Львова.

5. У ній розкрито нові аспекти боротьби українства у Західному регіоні проти його денационалізації шляхом використання економічно-організаційних засобів, зокрема створенням структури «Сільського господаря», яка виховувала у міжвоєнний період культурного аграрія, втягувала в економічну діяльність жінок і молодь, залучала до аграрної сфери науку.

6. У книзі С. Гелея досліджено наукову діяльність Р. Зубика у висвітленні нарративних, змістовних, авторських та інших аспектів важливих у національній культурі літературних творів, таких як: «Літопису Самовидця», «Скіфії» Геродота та «Атласа України...» В. Кубійовича та ін.

7. Все це вказує на суттєві риси Р. Зубика як ученого: його об'єктивність, різносторонність, україноцентризм і шляхетність.

Література

1. Гелей С. Д. Роман Зубик. Учений і громадянин. Рукопис. – Львів. – 400 с.
2. Інформація голови НТШ у Львові Олега Романіва про жалобну Літургію і панахиду за всіх померлих членів НТШ у кафедральному соборі св. Юра у Львові // 125 років Наукового товариства імені Шевченка: Збірник наукових праць і матеріалів, присвячений Ювілею Товариства. – Львів, 2001. – С. 329.
3. Мороз М. Роман Зубик – сторінки життя і творчості // Питання історії української і слов'янської мов та літератури: Зб. доповідей і повідомлень – Львів: НТШ, 1997 – С. 140.
4. Позачергові загальні збори НТШ в Україні // Вісник НТШ. – 2001. – Ч. 26. – Зима. – С. 11.
5. Роман Зубик – трагічний символ шляхетності вченого та відданості ідеям НТШ // Вісник НТШ. – 2002. – Ч. 28. – С. 2-3.
6. Шаблій О. Село на золотому Поділлі: земля і люди. – Львів: Аверс, 2011. – 712 с.

Футала В. П.,
д-р іст. наук, проф.
кафедри історії України,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ПРОФЕСОРА СТЕПАНА ГЕЛЕЯ

В умовах розбудови незалежної Української держави значно активізувався науковий та пізнавальний інтерес до історії української кооперації. Особливо важливим є суспільний резонанс теми, адже йдеться про те, як досвід кооперативного будівництва може бути використаний сьогодні і в перспективі для успішного розвитку кооперації, залучення широких людських мас до участі в суспільному житті і трансформаційних економічних процесах. Кооперативною тематикою сьогодні займаються десятки істориків та представників інших соціогуманітарних наук (М. Аліман, С. Бабенко, В. Вісин, Т. Вісіна, Л. Дрогомирецька, С. Кульчицький, В. Марочко, Р. Пастушенко, В. Семчик, З. Струк, І. Фареній та ін.), серед яких найпомітнішим є С. Гелей. Відтворення творчого доробку вченого дає можливість глибше зрозуміти економічний, соціокультурний та державотворчий потенціал українського кооперативного руху.

Перші оцінки творчого доробку вченого у вигляді рецензій на його праці з'явилися наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. Багато біоісторіографічного матеріалу міститься в ювілейному збірнику на пошану С. Гелея¹. Вагоме слово про ювіляра сказали науковці Р. Кирчів, І. Копич, М. Литвин, журналісти А. Михайленко та М. Мазур, письменник Р. Коритко. Автор цих рядків також поцінував науковий доробок професора С. Гелея, опублікувавши 2016 р. розлогу рецензію на його найновішу книгу². Проте аналітичних праць недостатньо, якщо порівняти з наявним обсягом фактологічних досліджень, які вийшли з-під пера цього історика. Отож, мета статті – показати внесок С. Гелея у дослідження історії української кооперації, з'ясувати концептуальні засади його праць, а відтак підготувати передумови для створення наукової біографії вченого. У творчому доробку С. Гелея є близько 80-ти публікацій на означену тематику, зокрема шість монографій (чотири одноосібні та дві у співавторстві)³ і

---

¹ Ювілейний збірник на пошану Степана Гелея / Відп. редактор Іван Копич, заступник відп. редактора Андрій Сова, 2011 // Вісник Львівської комерційної академії. Серія – гуманітарні науки. Вип. 10 / Львівська комерційна академія). Львів, 2011. – 640 с.

² Футала В. Рец. на: Гелей С. Про ідеї, героїв і політику. Вибрані статті та повідомлення. – Львів: Вид-во Львівського торговельно-економічного університету, 2016. – 928 с. // Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія: Гуманітарні науки. – Львів, 2016. – Вип. 14. – С. 139-144.

³ Українські кооператори (Історичні нариси). Книга 1 / Заг. ред. С. Гелея. – Львів: Коопосвіта, 1999. – 456 с.; Українські кооператори (Історичні нариси). Книга 2 / Заг. ред. С. Гелея. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2001. – 338 с.; Українські кооператори (Історичні нариси). Книга 3 / Заг. ред. С. Гелея. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2007. – 328 с.; Гелей С. Д. Львівська комерційна академія: Нарис історії / С. Д. Гелей. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2008. – 624 с.; Гелей С. Ілля Витанович: науково-педагогічна та громадська діяльність: монографія. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2010. – 584 с.; Гелей С. Від національної ідеї до державності. Вибрані статті з історії України, політології, теорії та історії кооперації. – Львів: Вид-во ЛКА, 2011. – 738 с.; Гелей С. Про ідеї, героїв і політику. Вибрані статті та повідомлення. – Львів: Вид-во Львівського торговельно-економічного університету, 2016. – 928 с.

п'ять підручників (у співавторстві)⁴. У його текстах чітко простежуються історико-теоретичні, історичні та соціально-економічні аспекти українського кооперативного руху.

Аналізуючи процес зародження та еволюції кооперативної ідеї, вчений з'ясував, що українська кооперативна думка формувалася в умовах капіталістичної системи і відображала як загальноєвропейські ознаки, так і національні особливості, притаманні ментальності українського народу⁵. Формування кооперативної ідеології в Україні відбувалося у декілька етапів. На першому етапі, що охоплював 60 – 70-ті рр. XIX ст., спостерігається кристалізація в суспільній свідомості кооперативної ідеї в найширшому її розумінні, як господарської співпраці та взаємодопомоги⁶.

У цьому контексті предметом пильної уваги С. Гелея стали економічні погляди видатних українських мислителів другої половини XIX ст. – М. Драгоманова, М. Зібера, С. Подолинського та І. Франка. На думку автора, у кооперативній ідеології М. Драгоманова віддзеркалилися традиції української суспільно-політичної думки – соціальна спрямованість, пошук соціальної справедливості в економічних відносинах, оцінка цих відносин із позиції етики і моралі. Його теорія ніколи не була суто економічною, кооперативною, натомість виглядала явищем синтетичним, багатоплановим, вводила в свій контекст духовні цінності, потужний соціальний пласт⁷. М. Зібер ввів у науковий обіг поняття теорії кооперації в розширеному розумінні слова як «теорії самого суспільства»⁸. Соціалістичні міркування С. Подолинського ґрунтувалися на ідеях виробничого кооперування, а структура його громадянства дуже нагадує сучасне кооперативне будівництво: споживчі товариства, територіальні спілки, національна спілка, міжнародний кооперативний альянс⁹.

На думку С. Гелея, найбільший внесок у розвиток кооперативної думки на західних землях України зробив І. Франко (власне з ним історик пов'язує важливий етап у розвитку українського кооперативного руху в Галичині). Організацію українського суспільства у спілки й товариства великий мислитель розцінював як потужний засіб культурного, політичного й економічного піднесення українського народу. Кооперативну форму співпраці пропонував використати для боротьби з соціальним злом¹⁰.

Отож, резюмував дослідник, кооперативна думка в Україні протягом другої половини XIX ст. не тільки засвоїла основні засади кооперативної теорії країн Західної Європи, а й відродила традиційні цінності національного способу життя, що були властиві українцям у минулому, – добровільно об'єднуватися у вільні спілки для співпраці, самопомоги і самооборони¹¹.

---

⁴ Бабенко С. Г., Галюк В. Г., Гелей С. Д. Історія кооперативного руху: Підручник для студентів кооперативних вузів. – Львів: Інститут українознавства НАН України, 1995. – 410 с.; Аліман М. В., Бабенко С. Г., Гелей С. Д. Історія споживчої кооперації України: Підручник для студентів кооперативних вузів / За ред. С. Гелея. – Львів: Інститут українознавства НАН України, 1996. – 384 с.; Основи кооперації: Навч. посіб. / С. Г. Бабенко, С. Д. Гелей, Я. А. Гончарук, Р. Я. Пастушенко. – Київ: Знання, 2004. – 470 с.; Гелей С. Д., Пастушенко Р. Я. Теорія та історія кооперації: Підручник. – Київ: Знання, 2006. – 513 с.; Кооперативне право: підручник для кооперат., сільськогосп., екон., юрид. вищих навч. закладів і фак. / В. І. Семчик, С. Г. Бабенко, М. П. Волик, С. Д. Гелей та ін. – Київ: Ін-Юре, 1998. – 336 с.

⁵ Споживча кооперація України. Від зародження до сьогодення: Монографія / За заг. ред. С. Гелея. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2013. – С. 44.

⁶ Там само. – С. 61.

⁷ Там само. – С. 66; Гелей С. Михайло Драгоманов – предтеча українського кооператизму // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис: Збірник на пошану професора Олександра Карпенка. – Львів, 2001. – Ч. 5-6. – С. 145.

⁸ Споживча кооперація України. Від зародження... – С. 68.

⁹ Там само. – С. 71.

¹⁰ Там само. – С. 73; Гелей С. Кооперативна ідея в науковому доробку Івана Франка // Вісті. Діловий випуск. – Київ: Центральна спілка споживчих товариств України, 2007. – Ч. 16 (777). – 20 квітня. – С. 22.

¹¹ Споживча кооперація України. Від зародження... – С. 78.

Наступний етап формування національної кооперативної ідеології, як слушно вважає С. Гелей, припадає на першу половину ХХ ст. Одними з перших популяризаторів нової кооперативної ідеології – кооператизму – були С. Кузик, К. Паньківський, І. Петрушевич та ін. Та чи не найбільший вплив на формування кооперативного світогляду української молоді мав М. Левитський. Завдяки його кооперативно-просвітницькій діяльності український національний рух дедалі більше поєднувався з кооперативним. На переконання С. Гелея, до числа тих, хто палко підтримував ідею створення національної системи кооперації, належав М. Туган-Барановський. У філософській основі мислення вченого лежала свобода самовизначення особи, яку він вважав найвищою суспільною цінністю, без якої не могла вирішуватися проблема суспільної справедливості та «гармонійного поєднання свободи кожного із свободою всіх»¹².

В епіцентрі дослідницької уваги С. Гелея перебував і творчий доробок подвижників кооперативної ідеї в еміграції та в Західній Україні – Б. Мартоса, Ю. Павликовського, О. Луцького, К. Коберського, А. Жука, Є. Храпливого, І. Витановича та ін.¹³. Як висноував автор, в українській кооперативній думці «закладено найпривабливіші демократичні і гуманістичні ознаки прогресивного розвитку людства»¹⁴.

До історико-теоретичних праць С. Гелея слід віднести його статтю «Етапи розвитку споживчої кооперації України»¹⁵. На думку автора, 1860-1880-ті рр. – це період зародження споживчої кооперації. Його характерні ознаки: ознайомлення українців з кооперативною ідеєю, поява перших споживчих товариств, спроби українських кооператорів налагодити зв'язки між товариствами і налагодити контакти з європейським кооперативним рухом, пробудження «кооперативного духу». 1890-1918 рр. – новий період в історії споживчої кооперації України. Для нього характерні: поширення кооперативної ідеї серед населення українських земель, різке зростання кількості споживчих товариств та загальної чисельності їх членів, формування системи споживчої кооперації на східно- та західноукраїнських землях, орієнтація споживчих кооперативів на задоволення національно-культурних потреб і захист національних інтересів українців (переважно на західноукраїнських землях), створення основ національної кооперативної ідеології¹⁶. Наступний етап розвитку споживчої кооперації С. Гелей пов'язує з часом українських визвольних змагань. Ставши тоді важливим фактором національного українського відродження, ствердив автор, українська кооперація існувала до кінця 1920-х рр., заповнюючи структурні ніші в соціальному, господарському та культурному житті народу¹⁷.

За спостереженнями дослідника, в умовах УРСР споживча кооперація стала бюрократичною організацією – складовою радянської бюрократичної системи. Кооперативне чиновництво все більше втрачало гнучкість, ефективність його праці знижувалася, особисті та групові інтереси працівників апарату поступово ставали домінуючими, відсунувши на другий план безпосередні цілі діяльності кооперативної системи. Назагал, підсумував автор, протягом 1930–1980-х рр. споживча кооперація набула інших, не властивих їй ознак. Вона

---

¹² Там само. – С. 82-87; Гелей С. Михайло Туган-Барановський – визначний теоретик кооперативного руху // Українська кооперація: Історичні та соціально-економічні аспекти. – Львів: Коопосвіта, 1998. – Т. 1. – С. 13-14.

¹³ Споживча кооперація України. Від зародження... – С. 87-108.

¹⁴ Там само. – С. 108.

¹⁵ Гелей С. Етапи розвитку споживчої кооперації України // Проблеми розвитку споживчої кооперації України в ринковому середовищі: Матеріали міжнар. наук.-практич. конф. – Ч. 1. – Львів: Коопосвіта, 1998. – С. 109-119; Гелей С. Від національної ідеї до державності... – С. 370-381.

¹⁶ Гелей С. Етапи розвитку... – С. 112; Гелей С. Від національної ідеї до державності... – С. 372-373.

¹⁷ Гелей С. Етапи розвитку... – С. 116; Гелей С. Від національної ідеї до державності... – С. 377.

стала суто господарською інституцією, офіційною метою якої була організація «товарного обміну між містом і селом, промисловістю та сільським господарством»¹⁸.

Розмірковуючи про сучасний стан споживчої кооперації, вчений висловив сподівання, що вона «розвиватиметься в єдиному руслі устроєвих змін української держави, спрямованих на розбудову демократії та ринкової економіки»¹⁹. Ця теза отримала дальший розвиток у статті, присвяченій перспективам української кооперації²⁰. На думку автора, активізація кооперативного руху в Україні сприятиме вирішенню господарських проблем як на державному, так і на місцевому рівнях. Для цього потрібна розробка концептуальних засад функціонування кооперативного сектора як певної системи в народногосподарському комплексі, що складалась би з автономних підсистем, тобто кооперативних структур різних видів діяльності. Особливо важливо, щоб вже на початковій стадії функціонування різних видів кооперації її діяльність ґрунтувалась на досконалому законодавстві²¹. У 2013 р. С. Гелей знову повернувся до проблеми уроків і перспектив українського кооперативного руху. Тоді автор висловив, зокрема, таку доволі оригінальну думку: «Для поліпшення ситуації слід лібералізувати економіку, демократизувати політичне життя, сформувані основи громадянського суспільства. Держава повинна чітко визначити кооперативну політику, активно пропагувати кооперативну ідею, яка неодмінно знайде своїх прихильників серед еліти української нації»²².

Інший напрям наукових студій С. Гелея – історія української кооперації. Цей блок публікацій відкриває стаття про перше споживче товариство в Галичині “Народна торгівля”²³. Автор довів, що ця спілка була найбільшою споживчою кооперацією 1-го ступеня, мала свої філії і склади по всій Західній Україні. Якщо у 1924 р. “Народна торгівля” об’єднувала 5 481 члена, а в 1935 – 6 247 (у т. ч. 428 кооперативів), у 1937 – на всіх її 6 443 члени було 5 837 фізичних осіб, 86 міських споживчих кооперативів, 271 сільський закупочно-збутовий кооператив. Це свідчило про те, констатував дослідник, що “Народній торгівлі” належала велика роль у справі розвитку українського “третього стану”, провідною ідеєю якого було “створення індустріального крамарства”²⁴.

Зародження і розвиток економічної освіти в Галичині висвітлено у статтях “З історії торговельної та кооперативної освіти в Галичині”²⁵ та “Просвіта і кооперативний рух у Галичині”²⁶. З’ясовано, що фахова торговельна освіта в національному регіоні України бере свій початок від 1817 р., коли було засновано реальну школу у Львові. Спеціалістів для торговельних та промислових приватних, кооперативних і державних організацій готували мандрівні інструктори, короткотермінові курси і практика в закладах “Народної торгівлі”, господарські гуртки, що їх з початку ХХ ст. створювали при філіях товариства “Сільський господар”, засновані “Просвітою” дворічна торговельна школа у Львові (1911) і

¹⁸ Гелей С. Етапи розвитку... – С. 118; Гелей С. Від національної ідеї до державності... – С. 380.

¹⁹ Гелей С. Етапи розвитку... – С. 119; Гелей С. Від національної ідеї до державності... – С. 381.

²⁰ Гелей С. Організаційно-економічні засади процесу відродження національного кооперативного руху // Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи: Матеріали науково-практичної конференції. 22 листопада 2001 року. – Львів: ЛФ УАДУ, 2001. – Ч. 2. – С. 20-25.

²¹ Там само. – С. 22; Гелей С. Від національної ідеї до державності... – С. 423.

²² Гелей С. Кооперація і національне відродження української державності // Вісник НТШ. – Львів, 2013. – Ч. 49. – С. 44.

²³ Гелей С. “Народна торгівля” – перше споживче товариство в Галичині // Споживча кооперація України: Історичні та соціально-економічні аспекти: зб. наукових статей. – Київ: Вісті, 1996. – С. 44-54.

²⁴ Там само. – С. 50; Гелей С. Про ідеї, героїв і політику... – С. 417.

²⁵ Гелей С., Пастушенко Р. З історії торговельної та кооперативної освіти в Галичині // Споживча кооперація України: Історичні та соціально-економічні аспекти: зб. наукових статей. – Київ: Вісті, 1996. – С. 87-99.

²⁶ Гелей С., Пастушенко Р. Просвіта і кооперативний рух у Галичині // Споживча кооперація України: Історичні та соціально-економічні аспекти: зб. наукових статей. – Київ: Вісті, 1996. – С. 99-105.

господарська школа для дівчат в Угерцях Винявських (1912). Найпоширенішими в міжвоєнний період були трирічні торговельні школи²⁷.

Регіональні аспекти кооперативного руху в Галичині С. Гелей вдало проілюстрував на прикладі Львова. Автор показав, що вже в 90-х рр. XIX ст. це місто відіграло роль консолідуючого центру української кооперації. Наприкінці 1930-х рр. на підприємствах, у крамницях і конторах українських кооперативів працювало майже півтори тисячі робітників та службовців. Працівники інших українських громадських установ, викладачі українських шкіл, журналісти, власники та робітники дрібних приватних торговельних, промислових і ремісничих підприємств, які здебільшого також були кооператорами, становили приблизно стільки ж. Разом з членами їхніх родин – це близько 12 тис. осіб, тобто до 20% тодішнього українського населення Львова. Гуртування навколо кооперації робило цих людей дійсно «поважною армією» національної ідеї²⁸.

Духовною основою економічного розвитку української Галичини було греко-католицьке духовенство. Ця теза С. Гелея пронизує всю статтю “Для загального добра. Вплив Української Греко-Католицької Церкви на становлення та розвиток кооперативного руху в Галичині”. Відомими кооператорами, як показав історик, стали отці Степан Качала, Данило Тинячкевич, Теодор Цегельський, Степан Городецький та багато інших. У 1926 р. серед 1 460 українських кооперативів було 646, або 44,2%, в яких до складу надзірних рад чи дирекцій входили греко-католицькі священники. На думку С. Гелея, така висока участь духовенства у керівництві кооперативним рухом була зумовлена: 1) браком кваліфікованих кадрів; 2) структурою українського суспільства, в якому переважало сільське населення; 3) практикою священницького господарювання; 4) тісним зв'язком кліру з національним рухом²⁹.

У статті “Кооперативний рух в Галичині кінця XIX – першої половини XX століття. На матеріалах Рогатинського повіту” автор довів, що західноукраїнська кооперація досягла найбільших успіхів у міжвоєнний період XX ст. Підтвердженням цього є, зокрема, те, що на початок 1930-х рр. Ревізійний союз українських кооперативів став найбільшим кооперативним об'єднанням у Польщі. Під його підпорядкуванням перебувало 26,3% загальної кількості кооперативів, хоча українці становили лише 11% населення. Водночас п'ять польських ревізійних союзів об'єднували лише 61% кооперативів³⁰.

Внесок чільних кооператорів у боротьбу за українську державність представлено у статті “Українські кооперативні діячі Західної України – учасники Першої світової війни та Української національної революції”. Автор зосередив свій погляд передусім на постаті Костя Левицького, згодом висвітлив діяльність Зиновія Пеленського, Іллі Витановича, Романа Смаль-Стоцького, Андрія Палія, Євгена Храпливого, Дениса Коренця. Не оминув увагою громадську діяльність представниць українського жіноцтва – Олени Степанів, Ольги Бачинської, Іванки Блажкевич, Константини Малицької. Підбиваючи підсумок, дослідник вказав на те, що саме в часи великих випробувань українське населення виявило несподівано високу моральну силу. В його середовищі формувалася новий тип лідерів з ідеалістичною сміливістю, почуттям відповідальності за власні слова і вчинки³¹.

²⁷ Там само. – С. 101; Гелей С. Про ідеї, героїв і політику... – С. 431-432.

²⁸ Гелей С., Пастушенко Р. Львів – столиця української кооперації // Українська кооперація: Історичні та соціально-економічні аспекти. – Львів: Коопосвіта, 1998. – Т. 1. – С. 65; Гелей С. Від національної ідеї до державності... – С. 387-388.

²⁹ Гелей С. Для загального добра. Вплив української греко-католицької Церкви на становлення та розвиток кооперативного руху в Галичині // Дзвін. – Львів, 2003. – Ч. 4. (702). – Квітень. – С. 121 (С. 117-125); Гелей С. Про ідеї, героїв і політику... – С. 445.

³⁰ Гелей С. Про ідеї, героїв і політику... – С. 519.

³¹ Гелей С. Про ідеї, героїв і політику... – С. 554.

Слід зауважити, що біографічний метод дослідження є одним із провідних у творчій лабораторії С. Гелея. Це засвідчують вже названі його книги³². Саме тут зібрано й науково осмислено найбільшу кількість емпіричних даних про діячів української кооперації – Платона та Василя Смирєнків, Івана Франка, Михайла Туган-Барановського, Романа Залозецького, Степана Федака, Зиновія Пеленського, Остапа Нижанківського, Костя Левицького, Омеляна Саєвича, Миколу Заячківського, Дмитра Ісаєвича, Йоахима Волошиновського, Кузьму Безкровного, Михайла Холєвчука, Андрія Качора та ін.

Найбільшим досягненням С. Гелея у цій сфері наукового пошуку є створення просопографічного портрету визначного українського вченого та громадського діяча Іллі Витановича. С. Гелей аргументовано довів, що І. Витанович був глибоко обізнаний з актуальними проблемами історії України, економічної думки, соціології, проте найбільший внесок зробив у розвиток кооперативної науки. Кооперацію учений вважав соціальним відкриттям новітньої цивілізації, яка об'єднувала людей скромного достатку, дрібних товаровиробників, відносно небагатих споживачів товарів і послуг. Кооперативи, на думку І. Витановича, захищали їхні інтереси, задовольняли матеріальні і духовні потреби, сприяли розвиткові ринкових відносин і створювали у державі соціальну стабільність. У кооперації українське громадянство було схильне вбачати конкурентну форму демократії, яка наближала Україну до демократичного Заходу й відривала її від деспотичного Сходу. І. Витанович, переконливо ствердив С. Гелей, завжди відстоював незалежний розвиток української кооперації як економічної основи незалежності Української держави³³.

Багатством фактологічного матеріалу та глибоких узагальнень позначена стаття “Українська кооперація в Галичині у період між світовими війнами”³⁴. Основні аспекти розвідки такі: стан української кооперації після закінчення Першої світової війни, репресивна політика польської влади щодо української кооперації, особливості українського кооперативного руху, динаміка зростання кількості кооперативів та їх соціальний склад, поширення кооперативних знань. Як і в попередніх публікаціях, незмінною залишається авторська концепція: «Українська кооперація... привчала селян до товарно-грошових відносин, прилучала до новітніх технологій та передових європейських методів господарювання..., спонукала українців реалізувати свої творчі можливості у розбудові національного життя. Наявність національної економіки у вигляді “кооперативної республіки” ставала важливою зброєю у боротьбі за незалежність, доводячи всьому світові, що українці є повноцінною нацією...»³⁵.

Успішно розвивалася кооперація й на Волині. Незважаючи на великі труднощі – нестачу власних коштів, недостатній розвиток комунікацій, віддаленість від великих торговельно-промислових центрів, відсутність належного досвіду кооперування тощо, – на початку 1938 р. у Волинському воєводстві діяли 577 кооперативних організацій, з них 228 – ощадно-позичкових, 92 – молочарських, 231 – споживчих, 11 – сільськогосподарсько-торговельних, 15 – іншого профілю. Загальна кількість членів цих кооперативів становила

³² Українські кооператори (Історичні нариси). Книга 1. – С. 20-28; 169-191; 300-315; 421-441; Українські кооператори (Історичні нариси). Книга 2. – С. 67-79; 93-121; 136-140; 178-188; 217-235; Українські кооператори (Історичні нариси). Книга 3. – С. 15-77; 154-167; 180-196; Гелей С. Від національної ідеї до державності... – С. 565-699; Гелей С. Про ідеї, героїв і політику... – С. 667-724.

³³ Гелей С. Ілля Витанович... – С. 511-512.

³⁴ Гелей С. Українська кооперація в Галичині у період між світовими війнами // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці Історично-філософської секції. – Львів, 2013. – Том CCLXV. – С. 201-239; Гелей С. Про ідеї, героїв і політику... – С. 567-608.

³⁵ Гелей С. Українська кооперація в Галичині у період між світовими війнами... С. 239; Гелей С. Про ідеї, героїв і політику... – С. 608.

130 тис. осіб³⁶. Штучні перешкоди польської влади не завадили українсько-волинським споживчим кооперативам підтримувати нелегальні стосунки з галицькими кооперативними союзами, зокрема налагоджувати ділові контакти з Центросоюзом і «Народною торгівлею». Назагал кооперативний рух на Волині виконав свою історичну місію³⁷.

Ознайомлення з науковим доробком С. Гелея переконує, що найбільше зацікавлення вченого викликала історія споживчої кооперації. На його переконання, періодом відродження української кооперації в Західній Україні стали 1920-ті рр. Споживчі кооперативи розбудовувалися за триступеневою організаційною схемою: місцеві низові кооперативи по селах, або кооперативи I ступеня (об'єднували фізичних членів, діяли на підставі статуту, за яким, зокрема, передбачалося ведення ними торговельно-споживчої діяльності, організація промислових відділів, будівництво й експлуатація малих підприємств, надання кредитів для відбудови та раціоналізації господарства, піднесення рівня агрокультури тощо; вони мали створюватися на засадах самоокупності); окружні або повітові союзи (ОСК і ПСК), або кооперативи II ступеня (мусили пропагувати ідеї кооперації, об'єднувати та координувати діяльність кооперативів). Контролював усю кооперативну діяльність Крайовий ревізійний союз. Крайовим об'єднанням сільської закупівельно-збутової кооперації став «Центросоюз» – кооператив третього ступеня. Його членами могли бути тільки юридичні особи, тобто кооперативні спілки та товариства³⁸. У 1925 р. у Західній Україні функціонувало вже 27 ПСК і ОСК, які об'єднували 724 сільські господарсько-споживчі кооперативи³⁹. Основу західноукраїнської кооперації складало селянство. Національний склад споживчих товариств був таким: українці становили 97,4%, поляки – 2,3%, євреї – 0,2%, представники інших національностей – 0,2%⁴⁰.

С. Гелей ґрунтовно дослідив не тільки економічні здобутки споживчих товариств, а й їхню соціальну роль. З'ясовано, що культурно-освітня діяльність українських кооперативів спрямовувалася на підвищення загальноосвітнього рівня українського населення та підготовки кадрів для кооперативної й господарської роботи. Кооперація також сприяла піднесенню культури господарювання українського народу⁴¹.

Привертають увагу погляди С. Гелея на становище української кооперації в період Другої світової війни. Доведено, що поділ Польщі 1939 р. на дві окупаційні зони – радянську та німецьку – зумовив відмінність у правовому статусі кооперації. Гостра потреба у закупівлі сільськогосподарської продукції та відсутність власних кадрів для виконання цього масштабного завдання були причиною того, що німецька влада залишила в кооперації довоєнні кадри. Важливим здобутком політичних та кооперативних діячів у 1939–1941 рр. було виокремлення українських кооперативів зі структури польських ревізійних союзів. Політика радянської влади щодо української кооперації в Галичині полягала в уніфікації з кооперативною системою України. Спроба кооператорів знайти якусь форму співпраці з

³⁶ Гелей С., Шабала Я. Кооперативний рух на Волині у 1921-1939 роках // Українська кооперація: Історичні та соціально-економічні аспекти. – Львів: Коопосвіта, 1998. – Т. 1. – С. 50; Гелей С. Від національної ідеї до державності... – С. 391.

³⁷ Гелей С. Кооперативний рух на Волині у 1921-1939 роках... – С. 57-58; Гелей С. Від національної ідеї до державності... – С. 398.

³⁸ Гелей С. Розвиток української споживчої кооперації у Західній Україні в 20-х роках ХХ століття // Вісник Львівської комерційної академії. Серія – гуманітарні науки. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2010. – Вип. 9. – С. 166; Споживча кооперація України. Від зародження... – С. 477.

³⁹ Гелей С. Розвиток української споживчої кооперації у Західній Україні... – С. 167; Споживча кооперація України. Від зародження... – С. 478.

⁴⁰ Гелей С. Розвиток української споживчої кооперації у Західній Україні... – С. 171; Споживча кооперація України. Від зародження... – С. 486.

⁴¹ Гелей С. Розвиток української споживчої кооперації у Західній Україні... – С. 179-181; Споживча кооперація України. Від зародження... – С. 498-501.

новою владою закінчилася невдачею. Українська кооперація, яка підпорядковувалася німецькій адміністрації, виконувала визначені їй завдання щодо збору контингенту, розподілу преміальних товарів і пайків за картками, але водночас захищала інтереси українського населення від надмірних контингентів, від вивезення на роботу до Німеччини, від голоду та безробіття. Українські кооперативи своєю працею створювали економічну основу культурно-освітнього та політичного життя на окупованій території, допомагали підпіллю. Після звільнення Галичини від німецьких окупаційних військ українська кооперація в її класичній формі припинила існувати⁴².

Важливим фактором у розвитку кооперативно-культурного просвітництва стало видання кооперативної періодики. С. Гелей класифікував кооперативні видання першої половини ХХ ст. за формою, періодичністю виходу у світ і тематичним напрямом, а також охарактеризував найбільш відомі з них, як-от: «Світова Зірниця», «Господарсько-кооперативний часопис», місячники «Економіст», «Кооперативна республіка», «Кооперативна родина», календар «Сільський господар». Провідна авторська думка – кооперативні видання стали не тільки носіями кооперативних знань і переваг кооперативних організацій для широких верств населення, а й сприяли здійсненню модернізації господарського життя України⁴³.

Отже, у науковому доробку професора С. Гелея – десятки розвідок про соціально-економічні процеси, зокрема кооперативний рух в Україні у новітню добу. Учений збагатив кооперативну науку теоретичними знаннями про сутність споживчої кооперації, її місце та роль в історичному й економічному процесах, розкрив основні етапи розвитку кооперативного руху та його вплив на господарське і суспільне життя країни. Дуже важливим є те, що дослідник показав внесок кооперації в український національний рух і практику державотворення, простежив розвиток української кооперативної ідеї в контексті загальноєвропейського та світового кооперативного руху, суттєво доповнив наявні емпіричні узагальнення про традиції вітчизняного кооперативного руху. С. Гелей потрактував кооперацію як соціальне відкриття новітньої цивілізації, що ґрунтується на природних властивостях людини, на економічному інтересі і найповніше відповідає ідеалам справедливості та свободи. Крім того, С. Гелей став організатором та ідейним натхненником вивчення історії української кооперації, про що свідчать видані під його керівництвом навчальні підручники, історичні нариси про діячів кооперації, низка серійних наукових видань, матеріали наукових форумів.

---

⁴² Гелей С., Гелей Т. Правове становище української кооперації в період Другої світової війни // Вісник Львівської комерційної академії. Серія – гуманітарні науки. – Львів, 2002. – Вип. 4. С. 369-370; Гелей С. Від національної ідеї до державності... – С. 467-468.

⁴³ Гелей С. Кооперативна преса України у першій половині ХХ століття // Вісті. Діловий випуск. Вкладка. – Київ: Центральна спілка споживчих товариств України, 2011. – Ч. 39 (631). – 30 вересня. – С. 1-8; Гелей С. Про ідеї, героїв і політику... – С. 493-507.

Фелонюк А. В.,
канд. іст. наук, старший науковий співробітник
Львівського відділення Інституту української
археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України

СПІВПРАЦЯ СТЕПАНА ГЕЛЕЯ З НАУКОВИМ ТОВАРИСТВОМ ІМ. ШЕВЧЕНКА

Наукове товариство ім. Шевченка асоціюється з відомими вченими, його членами та керманічами, котрі, вивчаючи українську історію, мову, літературу, творячи національну природничу науку від термінологічних підвалин, обґрунтовували основи української нації, утверджували її право на власну державу. На зламі XIX-XX ст. такими постатями були Михайло Грушевський, Іван Франко, Володимир Гнатюк, Кирило Студинський, Володимир Левицький та ін.; у другій половині XX – на початку XXI ст. Володимир Кубійович, Ярослав Падох, Леонід Рудницький, Олег Романів, Олег Купчинський. На сучасному етапі серед когорти активних діячів Товариства в Україні виділяється Степан Гелей.

Перш ніж посісти чільне місце в НТШ, учений здобув визнання наукової громадськості як дослідник української політичної думки XIX – першої половини XX ст., зокрема консервативної течії та її ідеологів В'ячеслава Липинського й Василя Кучабського, котрим історик присвятив окремі книги¹. Важливу ділянку в наукових зацікавленнях С. Гелея також займає теорія та історія кооперації.

Активна діяльність цього науковця в НТШ розпочалася 2005 р. На пропозицію тодішнього голови Історично-філософської секції, видатного вченого Ярослава Дашкевича Степана Дмитровича обрано дійсним членом Товариства від Історичної комісії². З 26 листопада 2011 р. він член Президії Товариства³, голова Історично-філософської секції, з 29 листопада 2014 р. – заступник голови НТШ з науково-організаційних і фінансових питань, а з 2015 р. – також і відповідальний редактор «Вісника НТШ». З-під його редакторського олівця вже вийшло дванадцять чисел інформаційного бюлетеня Світової ради Наукових товариств ім. Шевченка. Як член Президії вчений часто ініціює різні ювілейні заходи, розробляє їхні перспективні плани, долучається до обговорення актуальних питань організаційно-наукової розбудови НТШ, його видавничої справи тощо. Зупинимось на кількох знакових заходах, проведених керівним органом Товариства за діяльної участі С. Гелея. Так, 14-16 жовтня 2013 р. у Львові відбулися Урочиста академія та Ювілейна наукова конференція, присвячені 140-річчю НТШ. Обов'язки секретаря українського організаційного комітету, що координував їх проведення, виконував Степан Дмитрович. 15 жовтня історик також виступив на пленарному засіданні конференції з темою «Гуманітарні науки в дослідженнях НТШ»⁴. Значним є його внесок і в підготовку святкування 145-річчя НТШ, яке наукова громада України відзначала 11-13 жовтня і 7 листопада 2018 р. Воно, як пам'ятаємо, пройшло у формі чотирьох тематичних круглих

¹ Гелей С. Державницький світогляд В'ячеслава Липинського. – Львів, 1994. – 76 с.; Його ж. Василь Кучабський: від національної ідеї до державності. – Львів, 1998. – 532 с.

² Вибори відбулися на Загальних звітно-виборних зборах НТШ 17 грудня 2005 р. (Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів; Нью-Йорк, 2007. – Ч. 97: Рік 2005. – С. 202, 204).

³ Обраний до нового складу Президії НТШ на Звітно-виборних зборах (Редакція. Загальні звітно-виборні збори Наукового товариства ім. Шевченка в Україні // Вісник НТШ. – Львів, 2012. – Ч. 47. – С. 14).

⁴ Науковому товариству імені Шевченка 140 років. 1873–2013. Програма. – Львів, 2013. – С. 11.

столів, пленарного засідання й урочистої академії⁵. С. Гелей був активним учасником усіх заходів і з нагоди 30-річчя відновлення діяльності НТШ в Україні 21-22 жовтня 2019 р., зокрема головував на одному з двох круглих столів – «Здобутки членів відновленого НТШ в Україні в царині гуманітарних наук», що відбувся в Центрі ім. митрополита Андрія Шептицького Українського католицького університету⁶.

Наслідком науково-організаційної діяльності С. Гелея стало утворення в 2015 р. Економічної комісії НТШ, яка працює на базі Львівського торговельно-економічного університету. Варто зауважити, що завдяки ректорові цього вузу, дійсному члену НТШ Петрові Куцику та Степану Дмитровичу ЛТЕУ протягом останніх семи років є однією з домівок Товариства – тут щороку в січні та листопаді проводяться засідання Ради НТШ. Про результативність діяльності Економічної комісії свідчить насамперед «Економічний збірник», що виходить у серії «Праці НТШ». 2017 року за редакцією П. Куцика і С. Гелея побачив світ перший том збірника, 2019 р. – другий, а 2020 р. – третій⁷.

Спеціальної уваги заслуговує редакторська робота вченого у «Віснику НТШ». На початку грудня 2015 р. за редакцією Степана Дмитровича надруковано спарене 53-54 число, чим відновлено перерване в листопаді 2013 р. видання часопису. А вже 25 січня 2016 р. з'явилося заважене 51-52 число за 2014 р., приурочене до 200-ліття Т. Шевченка. Відтоді часопис знову регулярно надходить до своїх читачів у березні й листопаді кожного року. Відповідальним редактором введено нову рубрику «Україна в умовах російської агресії», в якій публікуються публіцистичні нариси про значущі події суспільно-політичного й культурного життя в Україні на фоні гібридної війни Росії. Вчений став автором чи співавтором заяв та відозв від імені Президії НТШ до Президента України, Верховної Ради України, інших органів державної влади з чіткими пропозиціями щодо вирішення сучасних проблем державотворення, ефективної протидії інформаційній війні Кремля в гуманітарному просторі України, розширення сфери вживання української мови в освітніх закладах тощо.

С. Гелей є автором 32 публікацій у виданнях НТШ та під його егідою (у «Віснику НТШ» – 20 позицій, у «Записках НТШ» – 2, у «Працях НТШ» – 3, в «Енциклопедії НТШ» – 2, одна – у збірнику статей, а ще – три передмови до окремих видань та одна монографія). Тематика цих праць корелює зі сферою наукових зацікавлень ученого. Більшість статей написані для «Вісника НТШ» з нагоди ювілеїв видатних подвижників національної науки та культури, а також річниць знакових подій в українській історії. Йдеться про Івана Франка⁸, Михайла Грушевського⁹, Платона Симиренка¹⁰, Михайла Туган-Барановського¹¹, Миколу

---

⁵ Див.: Фелонюк А. Науковому товариству імені Шевченка 145 років // Вісник НТШ. – Львів, 2018. – Ч. 60. – С. 1-3.

⁶ Фелонюк А. Урочисті заходи з нагоди 30-річчя відновлення діяльності НТШ в Україні // Вісник НТШ. – Львів, 2019. – Ч. 62. – С. 4.

⁷ Праці Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 2017. – Т. LI: Економічний збірник. Т. I. – 224 с.; Там само. – 2019. – Т. LVIII: Економічний збірник. Т. II. – 402 с.; Там само. – 2020. – Т. LXIII: Економічний збірник. Т. III. – 298 с.

⁸ Гелей С. Франкові заповіти в царині економічної науки і практики // Вісник НТШ. – Львів, 2016. – Ч. 56. – С. 39-42.

⁹ Гелей С. Перший систематизований аналіз історіософії Михайла Грушевського // Вісник НТШ. – Львів, 2016. – Ч. 55. – С. 17-23.

¹⁰ Гелей С. Платон Симиренко – визначний суспільно-економічний, культурно-освітній та громадський діяч із знаменитого роду Симиренків (до 200-річчя від народження) // Вісник НТШ. – Львів, 2020. – Ч. 64. – С. 37-42.

¹¹ Гелей С. Михайло Туган-Барановський – український економіст світового рівня (До 150-річчя від народження) // Вісник НТШ. – Львів, 2015. – Ч. 53-54. – С. 45-50.

Левитського¹², Олега Купчинського¹³ та Степана Вовканича¹⁴. Розвідку про Тараса Шевченка можна прочитати на сторінках ювілейних «Записок НТШ»¹⁵. До 100-ліття Української революції та новітнього етапу державотворення 1917-1921 рр. у «Віснику НТШ» оприлюднено ще кілька напрацювань дослідника: «Українська консервативна політична думка про діяльність Центральної ради в роки Національної революції (1917-1918)» (2017, ч. 57), «Проблеми Національної революції 1918-1920 років в історичних працях українських консерваторів» (2017, ч. 58), «Василь Кучабський про встановлення західноукраїнської державности в 1918-1919 роках» (2018, ч. 59), «Українська консервативна політична думка про роль і місце Симона Петлюри в Національній революції 1917-1921 рр.» (2020, ч. 63). Дві статті в цьому доробку стосуються кооперації в житті українців першої половини ХХ ст. та її впливу на національне відродження¹⁶. Не оминув увагою автор і економічну історію кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ ст.¹⁷, інтерес до якої зумовлений вивченням творчої спадщини дійсного члена НТШ Романа Зубика. Так у «Віснику НТШ» було вміщено працю С. Гелея про колонізаційну політику міжвоєнної Польщі в оцінці Р. Зубика¹⁸, а в «Економічному збірнику» – дві публікації про наукові вподобання цього історика¹⁹. Окремий нарис Степана Дмитровича має програмний характер і висвітлює проблеми державотворення в новітню добу української історії та роль у ньому інтелігенції²⁰.

В інформаційному бюлетені Товариства побачили світ шість рецензій С. Гелея на роботи членів НТШ. Це рецензійні огляди першої, другої, третьої й четвертої книг «Суспільної географії України» Олега Шаблія (2017, ч. 57; 2019, ч. 61; 2020, ч. 63), спогадів відомого громадсько-політичного діяча кінця ХІХ – початку ХХ ст. та дійсного члена Товариства Євгена Олесницького під назвою «Сторінки з мого життя», упорядкованих Мар'яном Мудрим та Оленою Аркушою у 2011 р. (2011, ч. 46), збірника документів «Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847-1914)» (2013), укладеного київськими істориками й архівістами (2013, ч. 50), четвертого тому енциклопедії НТШ (2020, ч. 64).

З-поміж усіх публікацій Степана Дмитровича під егідою НТШ виділяються передмови до книг. Спершу згадаємо вступне слово до четвертого тому збірки творів Олега

---

¹² Гелей С. Микола Левитський і Галичина (до 160-річчя від народження) // Вісник НТШ. – Львів, 2019. – Ч. 61. – С. 61-68.

¹³ Гелей С. Олег Купчинський. До 80-річчя від дня народження // Вісник НТШ. – Львів, 2014. – Ч. 51-52. – С. 32-33.

¹⁴ Гелей С. Степан Вовканич. Теоретик та популяризатор української національної ідеї // Вісник НТШ. – Львів, 2019. – Ч. 62. – С. 123.

¹⁵ Гелей С. Українська ідентичність у поетичній творчості Тараса Шевченка і російська цензура // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2014. – Т. ССLXVI: Праці філологічної секції. – С. 141-173.

¹⁶ Гелей С. Кооперація і національне відродження української державности // Вісник НТШ. – Львів, 2013. – Ч. 49. – С. 39-44; Його ж. Українська кооперація в Галичині у період між світовими війнами // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2013. – Т. ССLXV: Праці Історично-філософської секції. – С. 201-239.

¹⁷ Гелей С., Томашик Л. Економіка Галичини в кінці ХVІІІ – в першій половині ХІХ ст. // Праці Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 2017. – Т. LI: Економічний збірник. Т. I. – С. 27-90.

¹⁸ Гелей С. Роман Зубик про колонізацію Польською державою українських земель у Східній Галичині, Поліссі та на Волині у період між Першою та Другою світовими війнами // Вісник НТШ. – Львів, 2019. – Ч. 62. – С. 48-55.

¹⁹ Гелей С. Українська торгівля в княжій добі // Праці Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 2019. – Т. LVІІІ: Економічний збірник. Т. II. – С. 7-31; Його ж. Роман Зубик про фінансове господарство Львова у 1624-1635 рр. // Там само. – 2020. – Т. LXІІІ: Економічний збірник. Т. III. – С. 44-77.

²⁰ Гелей С. Суспільно-політична ситуація в сучасній Україні та завдання інтелігенції щодо консолідації суспільства // Вісник НТШ. – Львів, 2018. – Ч. 60. – С. 4-10.

Купчинського²¹. У цьому тексті автор проаналізував науковий доробок багатолітнього голови Товариства з історії цієї інституції. Передсловом С. Гелея відкривається книжка нарисів президента Світового конгресу українців у 1998-2008 рр., прихильника та благодійника НТШ Аскольда Лозинського «Погляд в Україну. Із Нью-Йоркського зошита», видана Товариством у 2018 р.²² З-під пера вченого вийшла й передмова до першого тому «Економічного збірника» (2017 р.)²³.

Окрім «Записок НТШ», «Вісника НТШ», «Праць НТШ», С. Гелей друкує результати своїх студій також в іншому важливому виданні Товариства – «Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія», над яким уже понад десять років працює великий колектив науковців на чолі з відповідальним редактором О. Купчинським (на сьогодні налічується чотири томи на літери «А–Д»). Авторству Степана Дмитровича належать довідки про Дмитра Великановича (2014, т. 2, с. 543-545) та Іллю Витановича (2016, т. 3, с. 98-101).

Осмислення внеску дійсних членів НТШ у розвиток гуманітарної науки впродовж всього періоду його існування стало метою великої статті С. Гелея у збірнику статей і матеріалів «145 років Наукового товариства ім. Шевченка»²⁴ (доповідь з подібною назвою, як уже зазначалося, науковець виголосив ще в жовтні 2013 р., на конференції з нагоди іншого ювілею – 140-ліття).

Та чи не найбільш значущими в доробку цього дослідника в контексті його співпраці з НТШ є дві монографії, присвячені життєвому шляху та творчій спадщині відомих учених, суспільно-громадських і культурно-освітніх діячів, дійсних членів НТШ Іллі Витановича (1899-1973) та Романа Зубика (1902-1941)²⁵. Цих фахівців з економічної історії, наукова активність котрих припала на міжвоєнний, також об'єднала жертвна праця в Товаристві. Надалі ж їхня доля склалася по-різному. І. Витанович зміг емігрувати і продовжити свою діяльність за океаном, натомість Р. Зубик загинув у в'язниці НКВС у червні 1941 р., заарештований за свою незламну позицію, коли єдиний проголосував проти «саморозпуску» НТШ 14 січня 1940 р. У згаданих книгах С. Гелею вдалося розкрити багатогранність інтелектуальної спадщини цих постатей української науки, визначити їхню роль у громадському, освітньому та культурному житті українців Львова між світовими війнами.

Підсумовуючи викладене, наголосимо, що від 2011 р. С. Гелей відповідає в Товаристві за гуманітарний напрямок його розвитку, координуючи роботу комісії Історично-філософської секції, а від 2014 р. (коли О. Купчинський зосередився на науково-редакційній роботі над «Записками НТШ» та енциклопедією) займається, серед іншого, й укладанням наукової програми Загальних зборів та пленарних засідань наукових сесій, а також є відповідальним за видання «Вісника НТШ». Із такими численними науково-організаційними обов'язками Степан Дмитрович гідно справляється, ставши взірцем достойної праці на благо української науки та культури в межах найдавнішої національної наукової інституції. Вчений завжди послідовно підкреслює потребу інтеграції Товариства у суспільно-громадський простір України. На його думку, НТШівці мають швидко реагувати

²¹ Гелей С. Наукове товариство ім. Шевченка в дослідженнях Олега Купчинського // Купчинський О. Наукове товариство ім. Шевченка: Дослідження, матеріали. Вибрані статті та повідомлення. Т. 4. – Львів, 2013. – С. 5-16.

²² Гелей С. З Україною у серці // Лозинський А. Погляд в Україну. Із Нью-Йоркського зошита. – Львів, 2018. – С. 3-20.

²³ Редакційна колегія [Гелей С.]. Передмова // Праці Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 2017. – Т. LI: Економічний збірник. Т. I. – С. 5-8.

²⁴ Гелей С. Гуманітарні науки в дослідженнях Наукового товариства ім. Шевченка // 145 років Наукового товариства ім. Шевченка: Зб. ст. і матеріалів / Упоряд. А. Фелонюк. – Львів, 2019. – С. 98-164.

²⁵ Гелей С. Ілля Витанович: науково-педагогічна та громадська діяльність. – Львів, 2010. – 584 с.; Його ж. Роман Зубик: вчений і громадянин. – Львів, 2021. – 400 с.

на події в громадському, культурному й політичному житті України, пропонувати свою програму дій для вирішення нагальних проблем державотворення, протидії інформаційній війні Росії, відстоювання інтересів науки та освіти, наповнення їх національним змістом, утвердження вживання української мови в усіх сферах життєдіяльності суспільства. С. Гелей влучно охарактеризував завдання, що постають перед членами НТШ сьогодні: «Вченим-гуманітаріям НТШ треба зараз звернути свій погляд на проблеми державного будівництва України, реформування її економіки, використання природних і людських ресурсів, продуктивних сил. Необхідно з'ясувати, як побороти відсталі, застарілі, великою мірою деформовані економічні відносини всередині країни внаслідок корупції, надмірного державного чи кланового втручання. Потрібні наукові праці стратегічного, прогностичного характеру щодо національної безпеки України, її інтеграції в НАТО та Євросоюз. Насамкінець, необхідно негайно переборювати міфи панівної російської історіографії, викорінювати русоцентризм із середовища західних науковців. Лише таким чином ми перетворимо Наукове товариство ім. Шевченка в потужний фактор розбудови української науки і культури у ХХІ столітті, збережемо й утвердимо українську державність»²⁶. Степан Дмитрович власним прикладом праці в НТШ втілює в життя ці постулати.

---

²⁶ Гелей С. Гуманітарні науки в дослідженнях Наукового товариства ім. Шевченка // 145 років Наукового товариства ім. Шевченка: Зб. ст. і матеріалів / Упоряд. А. Фелонюк. – Львів, 2019. – С. 164.

Парубій В. І.,
канд. іст. наук,
голова Секретаріату
Конгресу української інтелігенції

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

Нинішня суспільно-політична ситуація в Україні, як ніколи за роки Незалежності, складна, суперечлива і загрозна. Наш час можна назвати, за висловом визначного українського мислителя В. Липинського, «кризовою добою», коли країна перетворилася на «страшний вузол соціальних, економічних, культурних, цивілізаційних і політичних суперечностей», і вона знову балансує «на переломі»¹. Це зумовлено рядом нових явищ нашої сучасної історії. Передусім Євромайданом, який став національною революцією, а також російсько-українською війною, що кардинально змінила внутрішню і зовнішню політику України і, зрозуміло, породжує нові виклики.

Слід врахувати, що війна у нас специфічна. Її називають гібридною, оскільки у ній збройна агресія поєднується з інформаційно-диверсійною, активною діяльністю російської агентури всередині країни. Вперше акцент зроблено не на збройній, а саме на цій складовій гібридної війни, де чітко визначено завдання медійних впливів для виконання бойових завдань. Як зазначив начальник Генштабу збройних сил Федерації, «дистанційний безконтактний вплив на супротивника стає головним засобом досягнення цілі та операції». Тобто спочатку пропаганда, а потім танки. Пропаганда стає зброєю масового ураження людської психіки. Згідно з воєнною доктриною Кремля загострення протистоянь у сучасному світі відбувається за рахунок переміщення воєнних загроз в інформаційно-психологічний простір, у внутрішню сферу країни противника. Стратегічна мета Росії – сіяти хаос, розбрат, провокувати внутрішні конфлікти, дестабілізувати ситуацію в країні, що в кінцевому рахунку, за задумом окупанта, має призвести до розвалу держави і втрати незалежності. Саме тому вся російська пропагандивна машина працювала на дискредитацію післямайданної влади, її зусиль на організацію спротиву, зміцнення соціально-економічного та військового потенціалу.

На реалізацію цих планів Москва інтенсивно нарощує свій інформаційний потенціал. Як свідчить, зокрема, дослідження Оксфордського університету, за останні декілька років кількість компаній російської «фабрики тролів» зросла більше, ніж у два рази².

На зовнішні загрози з початком російсько-української війни наклалися складні внутрішні виклики. Попередній кланово-мафіозний режим Януковича довів країну майже до цілковитої руїни: знищено систему управління державою, розвалено економіку, нечисленна армія була деморалізована і не забезпечена озброєнням. Водночас на Сході та Півдні України відбувалися спровоковані Кремлем сепаратистські заколоти. Внаслідок анексії Криму і частини Донбасу взагалі втрачено понад 20 відсотків економіки. Попередні уряди залишили понад 70 млрд. доларів боргу. Здавалося, крах держави неминучий. Та навіть у цих драматичних обставинах українці, як і в попередні роки, ще раз продемонстрували: якщо вони об'єднані, то непереможні. Смертельна небезпека згуртувала націю. Після позачергових виборів до парламенту України у жовтні 2014 року у Верховній Раді було утворено єдину коаліцію всіх державницьких національно-демократичних фракцій

¹ Липинський В. Україна на переломі. – Філадельфія, 1991. – С. 22.

² День. – 2-3 жовтня 2020 року. – С. 28.

«Європейська Україна», до якої увійшли 302 депутати, тобто конституційна більшість. Це створювало міцний фундамент для протидії агресору, проведенню необхідних реформ, яких терміново вимагала країна. Насамперед терміново почали відновлення боєздатності Збройних сил. Спільними зусиллями влади, суспільства, добровольців і волонтерів, усіх політичних сил вдалося не тільки зупинити наступ росіян, а й частково звільнити окуповані території на Сході України, відновити систему управління державою й утримати її від внутрішнього розпаду. Економіка України не тільки подолала руйнівні наслідки попереднього режиму, а й почала зростати. Поліпшилося соціальне становище людей. Регулярно виплачувалися пенсії, соціальні допомоги, збільшено заробітну плату бюджетникам. Розпочато реформування правоохоронних органів. Революційні зміни відбулися у розбудові держави. Вона почала набувати справді національного характеру як за формою, так і за змістом. Суттєво розширено україномовний інформаційний та культурний простір, зокрема в результаті частка україномовних пісень в ефірі зросла у 27 разів, відродилось українське кіно і значно зросло українське книговидання. Істотно поглибився процес декомунізації. Створено єдину помісну православну церкву, розпочато реальну українізацію.

Колосальний прорив відбувся і на міжнародній арені. Сформовано світову коаліцію на підтримку України. Підписано угоду про асоціацію з Європейським Союзом, безвіз, закріплено у Конституції стратегічний курс нашої країни на вступ до ЄС і НАТО. Успіхи України відзначали і західні політики. Зокрема, прем'єр-міністр Канади Джастін Трюдо писав у той час: «Протягом останніх років у дуже складних умовах Україна провела величезну роботу над реформами, ухвалила важкі, але необхідні рішення і показала економічне зростання... Канада залишається дуже задоволеною прогресом України».

На фоні цього, у розпал війни з Росією, абсолютно несподівано розпадається демократична більшість у Верховній Раді України.

Коаліцію покидають фракції «Батьківщина», «Самопоміч», радикальної партії. Створюється парадоксальна ситуація: замість того, аби ще тісніше згуртувати націю, політсили переходять в опозицію до вчорашніх союзників і зосереджують свої зусилля насамперед на боротьбі з постмайданною владою, забуваючи про реальну загрозу з боку північного сусіда. Це пригальмовує процес реформування і створює нові виклики у процесі державотворення і протидії московській агресії. Протистояння у парламенті неминуче спроектувалося на суспільство, воно вже не було, як раніше, одностайним. Звідси починається шлях до поразки на наступних виборах усіх учасників післямайданної коаліції.

Розколом у демократичному таборі скористались українські олігархи, які були невдоволені позитивними змінами, що відбувалися в країні. Маючи у руках більшість засобів інформації, вони синхронно з російською пропагандою тотально заливають країну зливою брехні, дезінформації, брудних звинувачень, сіють розбрат і невдоволення владою. Разом із ними активізувалися представники «п'ятої колони», реваншистські сили, які, зловживаючи демократією, свободою слова, щораз більше маніпулювали суспільною свідомістю в тому ж напрямку. По суті створюється ще один, внутрішній фронт, ще небезпечніший, ніж зовнішній, мілітарний.

Такого потужного цілеспрямованого сукупного пропагандивного впливу, на думку людей, не знала сучасна історія України. Та, мабуть, не тільки нашої країни. Інформаційна агресія досягла небаченого масштабу завдяки якісним змінам у сфері технологічних можливостей ЗМІ. Інтернет, соціальні мережі суттєво поповнили їхній арсенал.

На жаль, тогочасне керівництво держави не оцінило силу нової пропагандивної зброї, не протидіяло їй належним чином, виходячи з принципу демократичних свобод і прав

людини. Та війна має свої закони. Натомість наш ворог успішно використав сповна можливості цієї потужної зброї для реалізації своїх планів.

У сукупності різноманітний інформаційний вплив на масову свідомість українців: медійна агресія Москви, маніпулятивна пропаганда телеканалів українських олігархів, п'ятої колони всередині країни, опозиції – дав несподіваний вибуховий ефект під час виборів 2019 року. Попри видимі досягнення післямайданної влади, поступальний розвиток країни навіть в умовах війни, люди в більшості своїй проголосували за її опонентів, «вінегрет» із олігархічних висуванців та агентів впливу Росії. По суті, відбувся отой новітній «бунт мас», про який говорив визначний іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет. На відміну від традиційних, некерованих, спонтанних вибухів народного невдоволення, часто жорстокого і кривавого, нині в умовах демократії протест мас здебільшого добре підготовлений та організований і виливається, як правило, участю у виборах. Якщо в унормованих демократіях з верховенством закону і права, з авторитетним проводом маса передавала виконання політикою тим, хто краще знається на громадських проблемах, ніж вона, у слабких демократіях, то тепер, вважає філософ, «маса гадає, що має право накидати і давати законну силу своїм кав'ярним мудруванням... Чи були інші історичні епохи, де юрба правила б у слабких, необмежених демократіях так безпосередньо, як у наш час»³.

У ще більшій мірі це стосується сучасної України, яка нещодавно вийшла з колоніального стану, з тоталітарного режиму, де немає міцних демократичних традицій, не сформовано авторитетну політичну еліту, провідну верству, бо вона останні сто років цілеспрямовано знищувалася окупантами. Тому в нас так легко одурманювати людей, спонукати їх фальшивими гаслами до суспільних збурень і псевдореволюційних змін, які зупиняють поступ держави, заподіюють шкоду самим «бунтівникам».

Популісти з 95-го кварталу, абсолютно некомпетентні, недосвідчені, що через обман і підтримку олігархів прийшли до влади два роки тому, нівелюють усі здобутки попередніх років. В усіх сферах життя почався відкат назад. Обіцяний кінець епохи бідності обернувся початком епохи злиднів. Занепад в економіці, обороноздатності, гуманітарній сфері, деградація державного управління, послаблення позиції на міжнародній арені. Такий реальний результат організованого «бунту мас». Кризовою ситуацією хоче скористатися Кремлівська верхівка, яка розпочала відверту підготовку до широкомасштабної війни проти України. До наших кордонів інтенсивно підтягується російська армія і військове озброєння.

Нині Україна, як ніколи в новітній історії, справді знаходиться на переломі, постає перед драматичними викликами, які можуть докорінно змінити суспільно-політичне становище в країні. Знову виникає трагічна дилема: бути чи не бути. І постає доленосне питання: що робити?

Однозначно нинішня ситуація вимагає нестандартних рішучих дій. Насамперед слід активізувати діяльність світової антипугінської коаліції, зміцнювати обороноздатність країни, сформувані дієву державну інформаційну політику, яка б успішно протидіяла ворожій пропаганді. Якнайшвидше необхідно нейтралізувати діяльність п'ятої колони всередині країни, збільшити економічний потенціал держави, підвищити соціальні стандарти.

Та головне – об'єднати всі політичні й громадські сили, згуртувати і мобілізувати націю на відсіч ворогу. Наш історичний досвід показує: коли ми одностайні, – перемагаємо, якщо роз'єднані, – терпимо поразку. У нинішніх умовах надзвичайно актуально звучить заклик видатного діяча національно-визвольного руху Олега Ольжича «створити з нашої національної спільноти моноліт, що об нього розбився б кожний ворожий наступ».

---

³ Хосе Ортега-і-Гассет. Вибрані твори. – Київ, 1994. – С. 20.

Вісин В. В.,
д-р іст. наук, проф.,
Луцький національний технічний університет,
Вісина Т. М.,
канд. іст. наук, доц.,
Луцький національний технічний університет

ПОДВИЖНИКИ КООПЕРАТИВНОЇ ІДЕЇ В УКРАЇНІ

Кооперація є специфічною формою економічного співробітництва людей для поліпшення матеріальних умов свого життя, заснованою на колективній формі власності. Кооперативна форма практикувалася людьми з давніх-давен, оскільки лише на засадах взаємодопомоги можливі існування й розвиток суспільства. «Кооперація, заснована на великій, по-справжньому демократичній ідеї братерського єднання людей і на народній самодіяльності, є певною провідною зорею до економічного і духовного відродження рідного краю і народу...», – писав М. Левитський.¹ Саме ці засади споконвіку всотувалися менталітетом українського народу. Домінування диспозитивного над імперативним у суспільних й економічних відносинах – визначальна риса українців. Тому властиве їм здавна кооперування в різноманітних формах є способом їх життя, де люди самі собі без усякого примусу добровільно єднуються для самодопомоги та самооборони. Вираження індивідуального в колективному й, навпаки, колективного в індивідуальному – специфіка кооперації. Не дивно, що кооперативні ідеї Західної Європи, сформовані на ліберальному економічному ґрунті ринкових відносин, природно оживилися й відродилися у нових формах національного життя. І ось уже понад 150 років кооперація є вагомим чинником економічного буття українського народу.

Очевидно, що своїм успіхам кооперативи як громадсько-господарські соціально орієнтовані та демократичні організації завдячують насамперед й особливо на етапах становлення людському фактору. Талановиті теоретики й митці, громадсько-політичні діячі, практики, спеціалісти з широким світоглядом і досконалою системою цінностей, сповнені енергією й вірою у силу та вартісність кооперативної ідеї стали провідниками кооперативного руху в українських землях. Вже на початках його зародження й розвитку серед популяризаторів кооперативної ідеї та засновників перших товариств бачимо найавторитетніших провідників української громади В. Антоновича, С. Подолинського, М. Драгоманова, С. Качалу, І. Франка, Д. Тянькевича, М. Зібера, М. Балліна й ін. Звичайно, протягом наступних періодів розвитку українського кооперативного руху коло мислителів, теоретиків і практиків значно розширювалося й збільшувалося. Сьогодні ми знаємо сотні імен видатних кооператорів, водночас здобутки і значення багатьох з них ще не вивчені й належно не оцінені.

В умовах незалежності України вітчизняна історична наука отримала можливість вільного розвитку й набуває належного їй суспільного статусу самостійної галузі гуманітарних знань. Використовуючи досягнення європейської та світової історичної думки, вона переходить на сучасні науково обґрунтовані методологічні засади, удосконалює методику досліджень. Сьогодні формуються нові напрямки історичних досліджень, постійно розширюється їх тематичний та жанровий діапазон. Одним із напрямів, який починає формувати власну нішу у вітчизняній історіографії, є історична біографістика. Оскільки

---

¹ Українські кооператори. Історичні нариси. Книга 1. – Львів: Вид-во «Укоопосвіта» Львівської комерційної академії, 1999. – С. 5.

кооперація своїм розвитком завдячувала ентузіастам, більшість яких поєднувала свою політичну, наукову, мистецьку діяльність з творення кооперативних інституцій, то очевидно, що знайомство з їх творчими біографіями, практичною діяльністю на кооперативній ниві дозволить більш ґрунтовно дослідити різноманітні аспекти становлення й розвитку української кооперації.

У сучасній українській історіографії авангардом кооперативної біографістики є наукова школа кооперативного будівництва Львівського торговельно-економічного університету, сформована у 2005 р. Її натхненником, засновником і головою є професор, доктор історичних наук Гелей Степан Дмитрович. Своїми дослідженнями він започаткував вивчення біографій і діяльності провідних українських кооператорів. Згодом ця робота стала системною й сьогодні творча лабораторія під керівництвом С. Гелея публікує комплексні, консолідовані дослідження про діячів кооперативного руху.

Доволі вдалим проектом в українській історіографії стало видання колективом історичних нарисів «Українські кооператори» у трьох томах (1999-2007).² Вони містять 116 історичних нарисів про життєвий шлях і творчу діяльність визначних громадсько-політичних діячів-учених, правників, священників, діячів освіти та культури, котрі були подвижниками кооперативної ідеї в Україні. У першій книзі міститься 53 історичних нариси про життя та активну діяльність видатних громадсько-політичних діячів – учених, правників, священників, діячів культури, які були подвижниками кооперативної ідеї в Україні від початків зародження кооперативного руху (з 60-х років ХІХ ст.) до першої половини ХХ ст. Зокрема, аналізується науковий і творчий доробок М. Драгоманова, С. Подолинського, М. Зібера, О. Кониського, П. Чубинського, Ф. Щербини, О. Русова, С. Васильченка, М. Степового, О. Нижанківського, А. Шептицького, Д. Танячкевича, С. Качали, К. Левицького, Є. Олесницького, Г. Галагана, М. Балліна, В. Козлова, М. Левитського, М. Туган-Барановського, В. Доманицького, Б. Мартоса, П. Христюка, К. Воблого, К. Мацієвича, В. Нагірного, К. Паньківського, А. Жука, Т. Кормоша, О. Луцького, Ю. Павликовського, Є. Храпливого й ін.

Друга книга знайомить читачів із громадськими діячами кінця ХІХ ст. – 80-х років ХХ ст., які спричинилися до утвердження кооперативної ідеї на теренах українських земель, проте з різних причин їхня кооперативна діяльність не відома широкому загалу. Це 33 нариси, серед яких передусім життєписи В. Навроцького, М. Заячківського, С. Петлюри, О. Мицюка, Є. Слущького, Й. Шимоновича, С. Федака, О. Білімовича, М. Корчинського, І. Фещенка-Чопівського, А. Ничая, Д. Коліуха, М. Стасюка.

У третій книзі поміщено 30 нарисів про життєвий шлях та кооперативну діяльність низки активістів національного кооперативного руху – учених, правників, інженерів, агрономів, діячів та меценатів української культури, керівників споживчої кооперації України періоду 60-х років ХІХ ст. – кінця ХХ ст. – І. Франка, Д. Марковича, І. Зборовського, П. Пожарського, М. Галущинського, Д. Шульгу, С. Кузика, З. Пеленського, М. Боровського, І. Білинкевича, С. Сіденка, В. Скробача, О. Бучацького, С. Литвиненка, О. Матковського, С. Граната.

Нариси про Степана Качалу, Костя Левицького, Євгена Олесницького (у співавт.), Остапа Нижанківського, Михайла Туган-Барановського, Дмитра Ісаєвича, Іллю Витановича, Андрія Качора (у співавт.), Миколу Заячківського, Кузьму Безкровного, Миколу Капусту (у співавт.), Михайла Корчинського (у співавт.), Платона та Василя Симиренків, Івана Франка,

---

² Українські кооператори. Історичні нариси. Книга 1. – Львів: Вид-во «Укоопосвіта» Львівської комерційної академії, 1999. – 456 с.; Українські кооператори. Історичні нариси. Книга 2. – Львів: Вид-во «Укоопосвіта» Львівської комерційної академії, 2001. – 338 с.; Українські кооператори. Історичні нариси. Книга 3. Львів: Вид-во «Укоопосвіта» Львівської комерційної академії, 2007. – 328 с.

Романа Залозецького, Михайла Холєвчука, Зиновія Пеленського (у співавт.) написані професором С. Гелеєм. Звичайно з випуском у світ третього збірника «Українські кооператори» перелік визначних особистостей, які своєю невтомною працею, високим інтелектом на ниві науки спричинилися до становлення і розвитку української кооперації, не вичерпався. За наявності, аналізу й систематизації відповідного матеріалу з'являться нові видання про діячів, які стали піонерами відродження кооперативного руху в сучасній Україні.

Окрім цього піонерського видання, Степан Дмитрович Гелей постійно публікує бібліографічні довідки й статті кооперативної тематики у низці енциклопедій: «Енциклопедії сучасної України», «Енциклопедії Львова», «Енциклопедії НТШ», «Енциклопедії ЗУНР». Дозвольте назвати лише гасла, які уже опубліковані в «Енциклопедії сучасної України»: «Календар для всіх» (Т. 12), «Календар товариства "Просвіта"» (Т. 12), «Книгоспілка» (Т. 13), «Комашня» (Т. 14), «Кооперативна зоря» (Т. 14), «Кооперативна рада» (Т. 14), «Кооперативна республіка» (Т. 14), «Кооперативний книгар» (Т. 14), «Кооперативний рух» (Т. 14), «Кредитна кооперація» (Т. 15), «Качор Андрій» (Т. 12), «Копач Іван» (Т. 14), «Кузик Сидір» (Т. 14), «Кузик Степан» (Т. 14), «Мартюк Іван» (Т. 19), «Микитей Григорій» (Т. 20), «Кучабський Василь» (Т. 16), «Кучер Володимир» (Т. 16), «Лазорко Михайло».³ В «Енциклопедії Львова» – гасла «Львівська комерційна академія», «Витанович Ілля».⁴

Безпосереднє донесення інформації про подвижників кооперативної ідеї відбувається через засоби масової інформації. Зокрема, через газету «Вісті» – видання Центральної спілки споживчих товариств України. Більше десятка років на її сторінках Степан Дмитрович висвітлює погляди діячів кооперації, особливо – західноукраїнських земель.⁵ У статті «Українські кооперативні діячі Західної України - учасники Першої світової війни та національно-визвольних змагань» висвітлено внесок чільних кооператорів у боротьбі за українську державність. Увага дослідника зосереджена на таких особистостях як: І. Витанович, З. Пеленський, Р. Смаль-Стоцький, А. Палій, а також розкрита громадська діяльність представниць українського жіноцтва – О. Степанів, О. Бачинської, І. Блажкевич,

³ Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [веб-сайт] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. – Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://esu.com.ua>.

⁴ Львівська комерційна академія. Енциклопедія Львова. Том 4. / За ред. А. Козицького. – Львів: Літопис, 2012. – С. 276-278, Витанович Ілля // Енциклопедія Львова. У 5-ти т. / За ред. А. Козицького та І. Підкови. – Львів: Літопис, 2007. – С. 370.

⁵ Ілля Витанович про кооперативну освіту та виховання // Вісті. Діловий випуск. Вкладка. – Київ: Центральна спілка споживчих товариств України, 2010. – Ч. 29(576). 10 липня. – С. 1-8; Ілля Витанович про кооперативний рух в Галичині у роки Другої світової війни // Вісті. Діловий випуск. Вкладка. – Київ: Центральна спілка споживчих товариств України, 2010. – Ч. 22(938). 28 травня. – С. 4-8.; Найчесніший галицький народовець Володимир Навроцький // Вісті. Діловий випуск. Вкладка. Київ: Центральна спілка споживчих товариств України, 2010. Ч. 18(934). – 30 квітня. – С. 3-8; Кость Левицький: неторованим шляхом // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. Київ, 2009. – Ч. 49 (914). 4 грудня. – С. 3; Кость Левицький – визначний діяч українського кооперативного руху. (До 150-річчя від дня народження) // Вісті. Діловий випуск. Вкладка. – Київ: Центральна спілка споживчих товариств України, 2009. – Ч. 50 (547). 4 грудня. – С. 1-8.; Товариство українських кооператорів // Вісті. Діловий випуск. Вкладка. – Київ: Центральна спілка споживчих товариств України, 2009. – Ч. 43 (540). 16 жовтня. – С. 1; Ілля Витанович про європейський кооперативний досвід напередодні та в роки Другої світової війни // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. – Київ, 2009. – Ч. 7(872). 13 лютого. – С. 1-8; Вони викладали у Львівській комерційній академії: Роман Залозецький (1861-1918), Євгеніуш Ромер (1871-1954), Михайло Холєвчук (1885-1980) // Вісті. Діловий випуск. Вкладка. – Київ: Центральна спілка споживчих товариств України, 2007. – Ч. 24 (785). 15 червня. – С. 1-19; Вони вчилися у Львівській комерційній академії. Роман Ільницький — визначний громадсько-політичний діяч ХХ століття // Вісті. Діловий випуск. – Київ: Центральна спілка споживчих товариств України, 2007. – Ч. 33 (794). 17 серпня. – С. 15-24.; Кооперативна ідея в науковому доробку Івана Франка // Вісті. Діловий випуск. – Київ: Центральна спілка споживчих товариств України, 2007. – Ч. 16 (777). 20 квітня. – С. 7-24; Остап Нижанківський (1863-1919) // Вісті. – 2001. – Ч. 48. 29 листопада. – С. 8; Степан Качала // Вісті. – 2000. Ч. 20. 18 травня. – С. 8.

К. Малицької. Дослідник наголошує, що в часи випробувань ці діячі сформувалися як новий тип лідерів свідомих своїх цілей, з ідеалістичною сміливістю, почуттям відповідальності за власні сили і вчинки, готовністю віддати життя за національну справу.⁶

Протягом багатьох років наукової творчості професор С. Гелей не пропускав жодної можливості, щоб поділитися своїми знаннями з тими, хто цікавиться історією кооперації. Так у вересні 2012 року він дав обширне інтерв'ю журналу Верховної Ради України «Віче» «Кооперація – се кожух не лише дуже теплий, а й якраз мовби для нас шитий». 5 лютого 2014 року Степан Дмитрович розказав читачам журналу «Країна» «Свій до свого по своє» про те, як українські підприємці й торговці Галичини у 1920-1930 роках боролися за клієнта в умовах чужої держави. А згадайте, який резонанс серед телеглядачів і особливо тих, хто цікавиться історією кооперативного руху, викликало інтерв'ю професора відомому публіцисту, письменнику, журналісту Вахтангу Кіпіані та інтерв'ю кореспонденту газети «Вісті», визначному українському письменнику Анатолію Михайленку «Пісня – молитва українців». Цікавими були дискусії вченого в обговореннях «круглого столу» у місті Косові Івано-Франківської області 28 травня 2004 р. з теми: «Споживча кооперація – "виконавча структура" народних промислів» й «круглого столу» у місті Заліщиках Тернопільської області з теми: «Співпраця кооперативних організацій: шлях до підвищення добробуту та соціальної захищеності населення України».

Ще одним вагомим напрямом історичної біографістики Степана Дмитровича Гелея з питань популяризації подвизників кооперативної ідеї є видання ґрунтовних монографічних досліджень про відомих діячів кооперативного руху. Серед них вирізняється монографія «Ілля Витанович: науково-педагогічна та громадська діяльність».⁷ У роботі всебічно досліджені усі аспекти життєдіяльності видатного вченого та громадського діяча І. Витановича й створено його об'єктивну біографію. С. Гелей детально вивчив біографічні дані про вченого, проаналізував шляхи й джерела формування його світогляду, визначив характер та зміст наукової, педагогічної і громадської діяльності, дослідив історичні погляди, показав внесок І. Витановича у дослідження історії України, кооперативного руху, розвиток вітчизняної економічної думки.

Автор для написання праці використав широке коло різних за специфікою та жанровими ознаками історичних джерел. У першому розділі «Формування світогляду» на основі спогадів С. Гелей відтворив відомості про родовід, батьків та інших членів родини І. Витановича, цікавими штрихами та деталями зобразив суспільно-історичне тло, яке вплинуло на формування його поглядів та переконань. Зазначено, що у період Першої світової війни та національно-визвольних змагань українського народу 1917-1921 рр., беручи безпосередню участь у тих буремних подіях й дослужившись до військового звання чотаря, молодий Ілля утвердився в любові до України й готовності боротися за її волю. Оперуючи значним фактичним матеріалом, С. Гелей показав інтелектуальне й наукове зростання І. Витановича під час навчання в Українському таємному університеті й Університеті Яна Казимира у Львові. Навчаючись у відомих професорів М. Кордуби, І. Крип'якевича, В. Щурата, виступаючи з популярними лекціями у приміських селах, молодий дослідник визначився з колом наукових зацікавлень. Загалом застосований автором у першому розділі метод просопографії дозволив простежити основні віхи біографії й відтворити соціально-психологічний портрет І. Витановича.

⁶ Українські кооперативні діячі Західної України – учасники Першої світової війни та національно-визвольних змагань // Вісті. Діловий випуск. Вкладка. – Київ: Центральна спілка споживчих товариств України, 2012. – Ч. 14 (658); Ч. 15 (659). 6 квітня, 13 квітня. – С. 6-8; 1-8.

⁷ Гелей С. Ілля Витанович: науково-педагогічна та громадська діяльність. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2010. – 584 с.; 420 іл.; порт.

У наступних розділах монографії С. Гелей висвітлює організаційну та наукову діяльність І. Витановича в Науковому товаристві імені Шевченка, тісну співпрацю з журналом «Кооперативна республіка». Причому тут відображено не лише наукову роботу молодого вченого, а і його активну співпрацю з кооперативними організаціями та установами Західної України. У другій половині 30-х років ХХ ст. І. Витанович співпрацює з «Господарсько-кооперативним часописом» на ниві кооперативного шкільництва, бере участь у роботі кооперативних товариств. Степан Дмитрович детально проаналізував основні публікації, надруковані на сторінках згаданого часопису, й розкрив суть поглядів ученого про роль та місце кооперації у житті українського суспільства, показав цілу галерею портретів кооперативних діячів. Висвітлюючи кооперативно-освітню діяльність І. Витановича, дослідник показав його роль у розробці теоретичних та організаційних основ фахової підготовки кооператорів, практичну діяльність на посаді директора кооперативного ліцею. Окремим сюжетом означена діяльність Товариства українських кооператорів (ТУК) та його членів, зокрема А. Жука й Ю. Павликовського.

У розділі «У роки Другої світової війни» С. Гелей зауважує, що І. Витанович у цей період активно вивчав досвід кооперативного будівництва європейських країн, зокрема Прибалтики, Чехії, Болгарії, Італії. Попри складні умови життя в еміграції у другій половині 1940-х – першій половині 1960-х років, Ілля Витанович залишився вірним ідеалам кооперації й далі плідно працював. Автор монографії показує його внесок у підготовку «Енциклопедії українознавства», у дослідження історії українського кооперативного руху західноукраїнських земель і Наддніпрянської України.

Поряд із постаттю І. Витановича С. Гелей цілком доречно згадує блискучу плеяду українських істориків-емігрантів: З. Кузеля, О. Оглоблина, Н. Полонську-Василенко, Л. Винара, І. Лисяка-Рудницького й інших. Аналізуючи їхню наукову та громадську діяльність, автор досить реалістично відтворив атмосферу української наукової діаспори, показав середовище, в якому жив і працював І. Витанович. Його найважливішими здобутками першої половини 60-х років ХХ ст. стали: співучасть у заснуванні журналу «Український історик», створення Українського товариства й видання фундаментальної праці «Історія українського кооперативного руху» (1964). Аналізуючи творчість ученого зазначеного періоду, С. Гелей підкреслює високий фаховий рівень І. Витановича як історика, його вагомий внесок в українську історичну науку.

Характеризуючи наукову спадщину історика другої половини 60-х – початку 70-х років ХХ ст., С. Гелей висвітлює його погляди на вирішення аграрної проблеми в різних суспільно-політичних та соціально-економічних системах загалом й у Галичині зокрема, розкриває суть і зміст кооперативних ідей ученого, його бачення ролі кооперування у вирішенні багатьох суспільних проблем. Автор також акцентує на маловідомій широкому загалу царині діяльності вченого – наукове прогнозування.

Підсумовуючи дослідження, автор систематизував життєвий й творчий шлях І. Витановича, об'єктивно оцінив діяльність цієї непересічної особистості, відзначив суто людські риси ученого, національний патріотизм, любов до України та її народу, щирість у стосунках зі друзями, шанобливе ставлення до родини, зазначив, що І. Витанович залишив по собі великий спадок як історик економічної думки, історик та теоретик кооперації, блискучий публіцист.

Наукова цінність досліджень життєписів подвижників кооперативної ідеї доктора історичних наук, професора Степана Дмитровича Гелея, активна їх популяризація широкому загалу є безсумнівною. Вони є потрібними з морально-етичних міркувань, як данина поваги до пам'яті видатних діячів українського кооперативного руху. Водночас слід зазначити, що, досліджуючи й популяризуючи кооперативне подвижництво сучасному поколінню, Степан Дмитрович своєю працею повною мірою й сам заслужив високого звання «Подвижник кооперативної ідеї України».

Гелей С. Д.,
д-р іст. наук,
проф. кафедри історії і філософії,
проректор Львівського
торговельно-економічного університету

ОДУХОТВОРЕНИЙ ІНТЕЛЕКТ – РУШІЙНА СИЛА РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Не допускай такої мислі,
що Бог покаже нам неласку,
життя людського строки стислі,
немає часу на поразку.

Ліна Костенко

Людський інтелект – це здатність людини творити нові знання, нову інформацію в різних галузях діяльності, можливість ефективно й оперативно втілювати створені знання в життя. Це здатність народжувати нові смисли, моделювати й будувати майбутнє, пристосовуватися до умов динамічного середовища. Це також цивілізаційний рух вперед, впровадження передових технологій, досягнення високого духовно-інтелектуального потенціалу і добробуту нації.

Однак слід пам'ятати: інтелект є позитивним лише тоді, коли він одухотворений і соціально спрямований – сприяє розвитку людини, нації та людства, підвищує їхній добробут, культуру. Зло не має окремої субстанції, інтелект творить як добро, так і зло; він продукує не тільки інформацію, а й дезінформацію. Якщо інтелект не має соціальної орієнтації і не використовується задля загального блага, то він руйнівна сила. Скажімо, який зиск від активності українця, висока освіта, творчий розум, потужний інтелект якого скеровані на придбання панамського паспорта, російського громадянства чи організації фірми в офшорній зоні для «перекачки» вкрадених у зубожілого народу грошей? Або чи можна говорити про одухотворений інтелект, коли лідер політичної партії намагається побудувати передвиборну компанію на ідеї федералізації України, надання статусу державної російській мові¹.

Очевидно, не кожен інтелектуал є соціально зорієнтованим, тобто є одухотвореним. Сергій Грабовський нагадав, як зі всіх академіків-інтелектуалів АН СРСР справжнім інтелігентом виявився лише академік-ядерник Андрій Сахаров. Останній зазнав гоніннь за те, що мужньо протистояв офіційному радянському мракобісню².

Згадаймо, як колись симпатика Кирило-Мефодіївського братства Тараса Шевченка допитував сам граф Орлов. Оскільки поет мотивував свої міркування, посилаючись то на Арістотеля, то на Софокла, то графу через відсутність знань нічого не залишилося, як заявити: «те места, в Шевченка, где мне не хватает ума, я заполняю любовью к государю и Отечеству»³.

Загалом знання – дуже важлива річ. Цікавий випадок трапився з Романом Шухевичем, коли той після розгрому Карпатської Січі потрапив у полон до угорських фашистів. Щоб не

¹ Див.: Вовканич С. Інтелект інтелекту – не рівня // Львівська газета. – 2005. – Ч. 238 (804). – 27 грудня. – С. 4.

² Грабовський С. Андрій Сахаров: людина на всі часи // Український тиждень. – 2011. – 21 трав.

³ Терехова І. Ідеал прекрасного як літературно-естетична проблема в прозі Т. Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/107994/23-Terekhova.pdf?sequence=1>.

мати справи з угорськими спецслужбами, він вирішив видати себе за єврея. Окупанти, щоб його викрити, повели на «співбесіду» до місцевого рабина. Испит Р. Шухевич витримав. Водночас треба віддати належне і рабину, який, розуміючи, що й до чого, підтвердив версію українського націоналіста. Очевидно, певну роль відіграла симпатія до людини, яка мала знання, – на цей раз знання єврейської культури.

У свій час молода близькосхідна країна Ізраїль отримала багатющий «подарунок» від СРСР. Звідти на постійне проживання до Ізраїлю виїхало близько мільйона колишніх радянських співгромадян єврейської національності. Серед них було багато математиків, шахістів, поетів, художників, скрипалів. Успіхи Ізраїлю пояснювалися саме цією інтелектуальною «добавкою». Видно, у загальному плавильному казані, в якому варилася, чи то пак, творилася модерна ізраїльська нація, не вистачало саме шахістів і скрипалів⁴.

Сьогодні світоглядна невизначеність, відсутність цілісної системи національних орієнтирів, провінційність інтелігенції, комплекс меншовартості, гіпертрофований егоцентризм, відсутність державного мислення серйозно стоять на перешкоді «українській ідеї», ідеї державотворення. Нам все ще бракує органічного зв'язку між культурою і національністю, ми донині не зуміли ще сформуванати національно-культурного середовища, без якого важко собі уявити створення окремої людської спільноти, ми все ще пасивно очікуємо справедливості, яку хтось має нам запровадити. Тому й каже про Україну Жак Люк Ваньє, президент асоціації «Молоді європейці за безпеку»: «Держава може мати армію, здійснювати всепроникливий політичний контроль, але якщо в ній не буде цементу духу, ідеї (одухотвореності), то це – ненадійне, слабке утворення»⁵.

Геніально змальований І. Франком комуністичний режим тривалий час був жорстокою реальністю, гіркі плоди якого пожинаємо в Україні досі. Не заперечуємо, не відкидаємо те позитивне, що було в Радянському Союзі. Наприклад, інтенсивно розвивалася освіта, але водночас панувала комуністична фальш. Даючи молодим людям знання, комуністичні ідеологи вихолощували національну свідомість, витворювали з українців малоросів, для яких чужою ставала українська мова, культура, духовність, а найріднішим усе московське. Під гаслами турботи про трудящих московський імперський режим перетворював їх у сліпих виконавців волі комуністичних керманічів.

Те ж саме можна сказати й про комсомол, який був великим злом із дуже малим вкрапленням добра. Замість виховувати національні загальнолюдські, він виховував штучні й фальшиві більшовицькі цінності⁶. Наприклад, в Україні титульна нація не могла пишатися картиною про завоювання Сибіру Єрмаком. В той же час українські художники не спромоглися створити широке історичне полотно про злочинне виселення українців до Сибіру.

Наведемо ще декілька прикладів, що свідчать про те, як впливає рівень інтелекту – його одухотвореність чи руйнівний характер – на поведінку людей.

Якщо відомий борець Іван Піддубний у своєму паспорті власноруч закреслив слово "русский" і написав "українець", то не менш відомий Володимир Щербицький, обійнявши посаду керівника Комуністичної партії в Україні, став писатися "русский".

Якщо в Донецьку було споруджено прижиттєвий пам'ятник Кобзону, то за наполяганням україноненависників Г. Кернеса, М. Добкіна і компанії вандалів на очах всієї України кувалдою розбили встановлену в Харкові пам'ятну таблицю всесвітньвідомому вченому Юрію Шевельову.

⁴ Див.: Лашенко С. Культура, патріотизм, інновації // Вісник НТШ. – 2018. – Ч. 60. – Осінь-Зима. – С. 15.

⁵ «Заповіт». – 1991. – 14 листопада.

⁶ Див.: Шлях перемоги. – 1999. – Ч. 41 (2372). – 20 жовт. – С. 10.

Одна партійна діячка заявила в ток-шоу С. Шустера, що Україну знають завдяки М. Булгакову і К. Малевичу. Хоч добре відомо, що в оспівувачі білогвардійців М. Булгакові ніколи нічого українського не було⁷.

Лідер, особа одухотворена – це завжди людина вчинку. За словами українського історика Степана Томашівського, "сама особиста визначність, сам талант, сама лицарскість, хоробрість або слава – ще не роблять даної людини національно-історичним героєм. До кандидата на історичного героя прикладається, в суті річі, та сама міра, якою старинні греки міряли своїх героїв: від них вимагали не тільки великих, але й корисних для людей дій"⁸.

Саме з цих міркувань ідеолог українського націоналізму Дмитро Донцов вважав, що для нього "генерали української армії російського чи німецького походження, що навіть не навчалися по українськи, є більші патріоти, коли боролися за українську справу, ніж Юрко Коцюбинський чи Дмитро Мануїльський, які, хоч і українці з походження, разом із бандами Муравйова руйнували Київ. Так само, як пруський шляхтич полковник Кенігсек, який боронив перед військом Меншикова мазепинський Батурин, є більший український патріот, аніж Леонтій Кочубей чи Іван Іскра, які Мазепу перед царем зраджували"⁹.

Як наслідок, українець, із свідомості якого за допомогою проросійської пропаганди начисто стерто звинини, що відповідають за здатність критично мислити і за наявність почуттів патріотизму й гідності, в російському загарбникові побачив не муравйовського садиста, мародера і гвалтівника, а симпатичного героя російського серіалу, кліпу чи роману. До чого це призвело, всім відомо.

Ще в 1900 році у статті "Поза межами можливого" І. Франко стверджував: "не маючи в душі сього національного ідеалу, найкращі українські сили тонули в общеросійським морі, а ті, що лишилися на своєму ґрунті, попадали в зневіру і апатію"¹⁰.

Відомий український філософ, публіцист Ігор Лосев у своїх гострих та дошкульних телеоглядах рішуче викриває безсоромну заангажованість програм, так званих "свобод слова". У зв'язку з цим досить актуальною є його заява про необхідність ліквідації «бенефісу клоунів» і створення на українському телебаченні нових форматів високого інтелектуального рівня, що може бути реалізоване лише на громадському каналі.

Звісно, «люди з природи не всі однакові і ніколи не будуть однакові. Повна спільність на землі неможлива і була би навіть шкідлива»¹¹. Полемізуючи з Марксом, Енгельсом, Лассалем, І. Франко писав, що комуністичні думки не були нічим новим у XIX віці. Їх висловлювано не раз і то від дуже давніх часів. Ще в старину, на 400 літ перед Христом, їх виголошував грецький мудрець Платон. Сліди комунізму бачимо і в святім письмі Нового завіту, а власне в історії найпершої християнської громади в Єрусалимі після Христової смерті. «Між комуністами було багато талановитих письменників, які вміли блискучими фарбами змалювати користі та принади того нового устрою»¹², – зазначав письменник, – і тут же пристрасно підкреслював, що соціал-демократична «народна держава», коли б навіть було можливим збудувати її, не витворила би раю на землі, а була би в найліпшій разі великою завадою для дійсного поступу.

⁷ Вовканич С. "Деся ми в пустелі і Мойсея нема". – 2012. – 30 травня. – С. 4, 5.

⁸ Томашівський С. Сучасні авторитети й історичні герої. Про ідеї, героїв і політику. Відкритий лист до В. Липинського з додатками. – Львів, 1929. – С. 48-49.

⁹ Гелей С. Суспільно-політична ситуація в сучасній Україні та завдання інтелігенції щодо консолідації суспільства // Вісник НТШ. – 2018. – Ч. 60. – Осінь-Зима. – С. 8.

¹⁰ Франко І. Поза межами можливого // Збір. тв.: у 50 т. – Київ, 1986. – Т. 45. – С. 283.

¹¹ Франко І. Що таке поступ? // Збір. тв.: у 50 т. – Київ, 1986. – Т. 45. – С. 339.

¹² Там само. – С. 336

І. Франко глибоко розумів «наукову недолугість, обмеженість, однобічність, зарозумілість і жорстокість»¹³ доктрини основоположників марксизму. Він наголошував, що Марксова та його учнів державна організація «налягла би страшенним тягарем на життя кожного поодинокого чоловіка. Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусила би щезнути, занидіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною. Виховання, маючи на меті виховувати не свобідних людей, але лише позиточних членів держави, зробилось би мертвою, духовою муштрою, казенною... Народна держава сталась би величезною народною тюрмою»¹⁴.

Актуальною й нині є думка І. Франка про те, що соціал-демократизм, космополітизм краде душі, напоює їх пустими й фальшивими доктринами і відвертає від праці на рідному ґрунті. Брак віри в національний ідеал був і залишається головною трагедією у житті багатьох українців. «Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами покрити своє духове відчуження від рідної нації»¹⁵.

Ніщо так не дратує наших північних сусідів, як очевидні відмінності з українцями в мові, менталітеті, культурі, історичному досвіді. Справа в тому, що на традиційному російському ставленні до України, по суті, тримається російська імперська свідомість, завдяки якій російська імперія, нехай і в урізаному вигляді, все ще існує. Щойно росіяни усвідомлять, що українці – це справді інший народ, російський імперський міф розвінчається, імперія зникне.

Загальновідомо: Росія пізно прийняла християнську віру. Володимир Великий хрестив не моксельців-московитів-росіян, не Росію, бо її на світі ще не було, а Русь, тобто русичів. У IX-XII століттях не існувало російського народу (великоросів). На заліській території жили угро-фінські племена (мурома, меря, весь, мешера, мокша, перм, нарова та ін.). Їх називали народом моксель, який згодом став основою московитів-великоросів. На базі слов'янських племен (поляни, деревляни, сіверяни, дуліби, тиверці та ін.) в історичному розвитку утворився український народ. Моксельсько-російський і український народи не мали в історії нічого спільного, господарськи не стикалися до XVI століття. Ці істини, до речі, встановлені російськими істориками.

Ще в XIII столітті окреслилися два протилежні історичні вектори, що визначили подальше формування українського і російського народів. Перший вектор – боротьба з Ордою в союзі з Європою, другий – боротьба з Європою в союзі з Ордою. Персоніфікувалися вони відповідно в особах Данила Романовича (Галицького) й Олександра Невського. Перший вектор – природний і логічний з культурно-історичного погляду. Другий вектор – якнайглибше викривлення наслідками, що далеко йдуть, – культурними, державними, історичними, психологічними, етичними. І якщо король Данило – знакова фігура України, то прийомний ханський син Олександр Невський – знакова фігура Росії. Такий початок нинішніх російсько-українських відносин¹⁶. Саме з цього часу Московія насаджувала українцям руйнівний інтелект, який понад три століття нищив українську мову, культуру, традиції, духовність.

¹³ Павличко Д. Будівничий української державності. Кілька актуальних порад народові від Івана Франка // День. – 2006. – 12 серп.

¹⁴ Франко І. Що таке поступ? – С. 341.

¹⁵ Франко І. Поза межами можливого. – С. 284.

¹⁶ Широпаєв О. Про два різні народи // Сила м'якого знака або Повернення Руської правди / За заг. ред. Л. Івшиної. – Київ: Видавництво ПрАТ «Українська прес-група», 2011. – С. 677.

Після Переяславської угоди був показовий геноцид у Батурині (1708 р.) – відповідь Петра I на спробу гетьмана Івана Мазепи відстояти залишки суверенітету України. Далі відбулися два знищення Запорізької Січі: Петром I та остаточно – Катериною II. Потім спостерігалось перетворення України на набір типових губерній, царська політика русифікації і, нарешті, сталінський Голодомор як засіб придушення українського національно-визвольного опору.

Дехто вважає, що козакам в XVII ст. не варто було так гостро конфліктувати з поляками, які з цивілізаційного погляду виявилися набагато ближчими козацтву, ніж московити, незважаючи на їхнє православ'я. Та й гордим полякам треба було розуміти, що від їхнього конфлікту з козацтвом виграє лише Москва.

Свідоме протиставлення себе асиміляційному світу Росії, з одного боку, а Польщі, – з другого, – врятувало українців від цілковитого розчинення в обидвох імперських морях. Наприклад, національний гніт подільського українства за століття приєднання цього краю до Росії виявився, на думку О. Кониського, куди відчутніший за польський національний тиск. «Ріжниця в відносинах до Поділля Польщі і Росії – ще та, – писав О. Кониський, – що проти полячення і латинщення можна було боротися, навіть битися, а москаль і того не дає!... За пропаганду українського слова він заселяє на Сибір! Поляк не відбирав у подоляків ні національного наймення, ні народної мови. Російський уряд забороняє і народні назву і народну мову»¹⁷. Відношення українсько-руської інтелігенції до російського письменства і до великоруського чи московського народу повинно бути, за словами О. Кониського, такими же самісіньким, як і до всякого іншого письменства, чи то до французького, чи до шведського¹⁸.

Брак національної самоповаги (одухотвореності) був однією з причин політичної несталості українців, їх пристосування до позиції економічно сильних протиборчих сторін: росіян і поляків. Тому, за словами письменника, завданням українців був «більший розвиток серед русинів національної свідомості, національно-політичної солідарності, національного (українсько-руського) патріотизму, розвиток політичного виховання»¹⁹.

Козацько-гетьманські часи започаткували глибинні зміни в ментальності українців, у способі їхнього життя, мислення й одухотвореності. Українство відчуло свій генетичний зв'язок із усією попередньою історією, по-новому усвідомило себе прямим правонаступником Києворуської держави.

Доба Австро-Угорської та Російської імперій, з одного боку, формувала синдром мазепинства, прагнення до автономії, незалежності, соборності й одухотвореності, а з другого боку, «кочубеївщину», «пушкарівщину», «москвофільство», «малоросійство». Перша світова війна, Українська національна революція, відновлення державності України висвітлили всю гаму національного характеру українців, його сильних і слабких сторін – козацько-лицарські риси: працьовитість, хоробрість, героїзм, волелюбність, демократизм, миролюбність, толерантність, незлопам'ятність, бережливість, терпимість; негативні риси – національний інфантилізм, надмірний індивідуалізм, поєднаний зі схильністю до анархізму, відчуття ущербності, зверхність особистих інтересів над загальнонаціональними, намагання

¹⁷ Борис Журман [Кониський О.]. Подільський ювілей, Львів 1 (13) квітня 1893 // Правда: місячник політики, науки і письменства. – Львів, 1893. – Том XVII. – Вип. I за місяць цвітень. – С. 192.

¹⁸ Кониський О. Львів 1 (13) липня 1889 // Правда: місячник політики, науки і письменства. – Львів, 1889. – Том IV. – Вип. X за місяць липень. – С. 12.

¹⁹ Там само. – С. 4.

видавати бажане за дійсність, конформізм, брак дисциплінованості, протистояння політичних і релігійних орієнтацій, намагання перекласти вину на іншого²⁰.

Нині в Україні є дві фундаментальних причини наших нещасть, які ще окреслив І. Франко. Перша: серед національно-патріотичних сил немає єдності, кожний з більш-менш відомих політиків хоче будь-що отримати булаву. Друга причина: в Україні діє потужна промосковська п'ята колона, до якої входять, крім грабіжників-олігархів, чимало депутатів Верховної Ради – «борці за щастя трудящих» – замасковані комуністи, соціалісти та різних мастей москвофіли.

Ще 8 червня 1880 року на урочистому засіданні Товариства друзів російської словесності Ф. Достоевський заявив, що лише Росія здатна забезпечити панування миру і дружби між слов'янськими націями, що "в Пушкіні маємо російський ідеал всесвітності, всепримирення і загальнолюдськості. Ось чому Константинополь, містичний центр православ'я, повинен належати Росії".

На відміну від Ф. Достоевського, М. Грушевський вважав пережитим і віджитим те, що згоріло в його кабінеті, «се наша орієнтація на Московщину, на Росію, накидвана нам довго й уперто силоміць, і кінець кінцем, як то часто буває – справді присвоєна собі значною частиною українського громадянства. Парадоксами й намаганнями, повторюваними так довго, що їм починали справді вірити ті, котрі їх повторювали, замазувано, масковано, заслонювано ту велику історичну, культурну, психологічну, всяку, яку хочете, межу, яка від віків розділила Україну від Московщини, український нарід від московського. Не добачити її могли тільки люди в шорах, засліплені й оглушені тими фальшивими, століттями повторюваними фразами. Реальні факти на кожному кроці говорили про глибоку антитезу сих двох близьких по крові, а відмінних духом народів, і, мабуть, аж нинішнє «велике потрясіння», сей кривавий напад большевиків на «хохлів» і огонь руїни знищить ті шори, ті повязки, котрі лежали на очах українських громадян і не давали їм орієнтуватись в реальних фактах»²¹.

Характеризуючи проблему одухотвореного інтелекту, доречно поставити запитання: Чи є сьогодні в Україні постать, на яку міг би орієнтуватися патріотичний загал у справі творення незалежної цивілізованої держави?

Насамперед назвемо Івана Дзюбу. Саме його в Україні називають становим хребтом українського інтелектуального життя. Його літературні роздуми завжди вражають не тільки одухотвореністю, а й вираженістю оцінок, ясністю й прозорістю думки, блискучим стилем викладу. За умов шаленого психологічного тиску йому вдалося зберегти гідність, власне переконання і голос речника української національної ідеї. Праця «Інтернаціоналізм чи русифікація?» фактами й переконливими доказами сказала світові правду про поневолення Москвою України.

Письменник виростав і світоглядно формувався, як і Василь Стус, на Донеччині. Якби Україна, за словами І. Дзюби, дала тільки цього поета світової міри і людини незрівнянної сили духу та жертвовності, – і тоді її внесок у нашу свободу й незалежність був би унікальним. Але вона дала ще й Миколу Руденка – талановитого поета і прозаїка, автора десятків непересічних книжок, оригінального мислителя і публіциста, мужнього правозахисника; Івана Світличного, глибокого літературознавця і критика, натхненника руху «шістдесятників»; Олексу Тихого, непоступливого обличителя неправди й оборонця рідного

²⁰ Див.: Калакура Я., Рафальський О., Юрій М. Ментальний вимір української цивілізації. – Київ: Генеза, 2017. – С. 332.

²¹ Грушевський М. На порозі нової України: гадки і мрії // Повороту не буде! Соціально-політичні праці 1917-1918 рр. – Харків: Видавець Савчук О. О., 2015. – С. 367.

народу, й Василя Голобородька – ще одного поета світової міри, належно поцінованого знавцями в багатьох країнах і ще недостатньо поцінованого в нас²².

Життя і творчість І. Дзюби міцно пов'язані з Галичиною. І не тільки тому, що його дружина – галичанка. Пієтет до українського Заходу, за словами Тараса Салиги, такий органічний і природний, як природні та органічні в людини ліва і права половина легень²³.

У книзі «Донецька рана України», написаній з певним хронологічним інтервалом (2001, 2005 та 2015 рр.)²⁴, І. Дзюба намагався пояснити уможливлення російської свавільщини. «Імперський сказ Путіна, – читаємо, – захлинувся б на кордоні з Україною, якби по другий бік кордону його не ждали традиційні п'яті, шості чи якісь там одинадцяті колони, на які багата українська історія»²⁵.

До тих, хто в найвищій мірі володів одухотвореним інтелектом, належав Василь Стус – героїчна і водночас трагічна постать, яка поєднувала в собі надзвичайний талант поета з непохитністю людини – оборонця самобутності України та її культури. Він відзначався принциповим характером, винятковою силою волі й непересічним інтелектом, начитаністю, працьовитістю, не боявся бути відкритим у своїх почуттях, як не боявся відверто протистояти злу і неправді, був щирий, відкритий в усьому, цілісний, неподільний.

У протоколі допиту обвинуваченого читаємо: "... Мені пред'явлено звинувачення в скоєнні державного злочину. Я літератор, учасник правозахисного і демократичного руху. Я не вбивав мільйони людей, як беріївські посіпаки, не судив людей за діяльність, елементарно гарантовану Декларацією прав людини і Хельсінськими документами, не садив і здорових людей до божевільні, як це робить КДБ на протязі останніх років. Отож усякі розмови про скоєння мною злочину є смішні".

21. V. 80 р. В. Стус²⁶

У Постанові про притягнення як обвинуваченого від 4 вересня 1980 року зазначено, що "... Стус з ворожих націоналістичних позицій зводить наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад, паплюжить національну політику КППС та братську дружбу українського і російського народів, наклепницьки стверджуючи, що в українського народу нібито "катастрофічне духовне існування", а радянська влада начебто "душить" та проводить репресії українців"²⁷.

На думку слідства, "робиться спроба ревізувати марксистсько-ленінське вчення про соціалістичну революцію, опорочити ленінізм, засновника Радянської держави та історичний досвід нашого народу в будівництві соціалізму. Щодо Великої Жовтневої соціалістичної революції наклепницьки твердиться, що нібито вона "совершилась во имя тоталитарного марксизма", неизбежно ведет к национализму и националистической политике, а коммунистический строй переходного периода есть строй крепостнический"²⁸.

Своє вороже ставлення до всього радянського, до КППС В. Стус виклав у вірші "Кубло бандитів...", де, зокрема, писав: "Кубло бандитів, злодіїв і відставників у стольному засілі місті як партія більшовиків. Коли тюрма п'ятдесятиліття бучний справляє ювілей, вже стільки назбиралось сміття, так труїть розуми елей, що стерпу вже нема".

І далі:

²² Див.: Салига Т. Його "... суцвіття биті холодами..." (Наближення до портрета Івана Дзюби) // Вісник НТШ. – 2016. – Ч. 56. – Осінь-Зима. – С. 81.

²³ Дзюба І. У літературі й навколо. – Київ, 2016. – С. 330.

²⁴ Дзюба І. Донецька рана України. Історико-культурологічні есеї. – Київ, 2015. – С. 16.

²⁵ Салига Т. Його "... суцвіття биті холодами..." – С. 77.

²⁶ Справа Василя Стуса. Збірка документів з Архіву колишнього КДБ УРСР. Бібліотека "Історичної правди". Укладання В. Кіпіані. – Харків: Вид-во Vivat, 2020. – С. 241.

²⁷ Там само. – С. 325.

²⁸ Там само. – С. 328.

п'ятдесятилітній рай-омана
про благотворний вплив імперій
даремно партія кохана
проводить, причинивши двері
громаді вільній – не дихнути...²⁹

Органи КДБ звинуватили В. Стуса також у тому, що для нього радянські люди – безправні "раби", що, за його словами, в нашій країні внаслідок революції нібито була встановлена деспотична влада, диктатура пролетаріату утримується на "волі рабів", що у нас нібито будується соціалізм "поліцейського типу", який "продукує лицемірство, брехню, нечесність і інші супутники рабства"³⁰.

15 липня 1976 року поет заявив Президії Верховної Ради Союзу РСР: у зв'язку з тим, що в країні усі людські права порушуються таким безцеремонним чином, він не може залишитися підданим країни, а тому просить видворити його за її межі³¹.

Образ В. Стуса – це образ одухотвореного борця за справедливість, що так само, як Василь Симоненко, Ліна Костенко та інші, були буревісниками непокірної України. Бачачи насильне зрощення Донбасу, В. Стус від болю вигукнув: "Яка нестерпна рідна чужина...".

Читаючи його поезію, приходимо до висновку, що вона дійсно високоінтелектуальна, філософська, переткана глибокою символікою³². За словами Юрія Шевельова, вона "наскрізь людська і людяна, повна піднесень і падінь, одчай... прокльонів і прощень"³³. Отже, вона одухотворена.

А щодо формування політичної конфігурації, характерної для теперішньої Росії, то німецький журналіст Б. Райтшустер окреслив «путінократію» владною системою, базованою на культурі особи президента Росії; державній бюрократичній системі, чиновники якої віддані В. Путіну, зорієнтованою на видобуток та експорт газу та нафти, економіку та потужну інформаційну кампанію у ЗМІ³⁴.

Вже до 2003 р. близько 70 % усіх чиновників у Кремлі були призначені особисто В. Путіним. Поступово, замість представників т. зв. "Сім'ї" Єльцина, в оточенні другого президента Росії з'являлися нові обличчя, які склали нову "Сім'ю" – уже В. Путіна³⁵.

Будучи постійним членом Ради Безпеки ООН, Росія нагло блокує будь-які її рішення, які проливають істину на реальний стан речей. З її вини трапився колапс світової системи безпеки, адже, граючись у смерті людей і націй, Росія нахабно замилює світовій громадськості очі своїм «миролюбством», легендами про змушування непокірних грузин, молдаван, українців, сирійців до миру. «Гібридна війна, – записано у «Воєнній доктрині Російської Федерації», – це війна, яка поєднує на різних етапах комплекс застосування стратегій, як знищення, так і непрямих впливів». До непрямих впливів згідно з цією ж доктриною належать заходи з дестабілізації в політиці та економіці держав, з непрямой або

²⁹ Там само. – С. 458

³⁰ Там само.

³¹ Там само. – С. 158.

³² Шелест В. Василь Стус – людина, поет, легенда (6.1.1930-4.9.1985) // Альманах "Гомін України" на рік 1996. – Торонто: Видавнича спілка "Гомін України", 1996. – С. 151.

³³ Шевельов Ю. Трунок і трутизна. Палімпсести // Сучасність. – 1968. – С. 28.

³⁴ Райтшустер Б. Путінократія. Людина влади та її система / Пер. з нім. – Харків: Віват, 2015. – С. 25; Суверенная демократия // Национальная энциклопедическая служба [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://politike.ru/termin/suverennaja-demokratija.html>.

³⁵ Козлов И. Дочь Бориса Ельцина освобождена от должности советника президента // Факты и комментарии (Киев). – 2000. – 5 января; Путин начал "зачистку" президентской администрации // Сегодня (Киев). – 2000. – № 1 (502). – 5 января.

прямої воєнної підтримки збройних опозиційних сил для завоювання влади потрібними політичними силами.

Другий бік цієї медалі – набутий за тривалий час руйнівний інтелект частини суспільства. Причина масової зради з боку більшості населення Криму і значної частини населення Донецької та Луганської областей лежить на поверхні – надто багато років у нашому інформаційному і культурному просторі бракувало України і, навпаки, було забагато Росії. У фокусі російських спецслужб тривалий час перебуває також Закарпаття, де під личиною різноманітних добродійних організацій діють фонди «Русский мир», «Русская премия», «Русский фонд содействия науке и образованию». Усі вони зайняті турботою про визнання русинів Закарпаття окремим народом із окремою мовою – четвертою серед східних слов'ян. Для цього щедро фінансують русинські організації, проводять наукові конференції, видають книги, виплачують щедрі гонорари.

Тепер ці гібридні агресори взялися ще й за поліщуків та козаків на Півночі України. Йдеться про спроби зумисного розколу українського народу на окремі самостійні етноси: поліщуків, козаків, русинів, бойків, лемків, гуцулів. Розколовши український народ, його легше по частинах перетягнути у «руській мір» та підкорити московській владі. Росія прагне «зібрати» землі колишнього СРСР і царської імперії. Щоб цього досягнути, потрібно пересварити і роз'єднати народи. За допомогою провокацій, політичних маріонеток, п'ятої колони, і звісно, РПЦ.

Тому тепер починає реалізуватися найстрашніший сценарій російських спецслужб – спровокувати силове протистояння між українців, нацькувати їх одне на одного, поділити і кинути в жорстоке протистояння постмайданні політичні сили. Тобто повторити більшовицький сценарій 1918-1921 років, коли патріотичні українці у нерозумній боротьбі між собою своїми руками знищили свою державність і кинули Україну на довгі, страшні роки в російське поневолення, яке принесло голодомори, масові репресії, тюрми і сибірські концтабори. Ціна роз'єднаності українців була жахливою – десятки мільйонів невинно убієнних, душі яких і нині волають до нас: будьте згуртовані, не повторіть трагічних помилок ваших попередників.

П'ятиколонники брехливо заявляють, що неможливо об'єднати народ через непереборні регіональні відмінності, які нібито "исторически так сами собой сложились". Проте світ має знати: деякі українські міста російськомовні не тому, що в них не живуть українці, а тому, що імперія встигла їх денаціоналізувати, порушивши код нації. «Братські» колоністи, масово оселившись на завойованій і ними ж спустошеній землі, вимагають сьогодні для імперсько-кілерської мови статусу державної в країні, яка після багатовікового знущання намагається духовно та національно відродитися.

Учені підрахували, що за майже 350 років панування Московії над Україною було видано 480 циркулярів, указів, розпоряджень, постанов, спрямованих на знищення української мови, культури, звичаїв, традицій. Це призвело до зросійщення, морально-духовного каліцтва мільйонів українців, які нині вважають російську мову рідною, цураються української.

У кінці вересня 1965 р. на засіданні політбюро ЦК КПРС Секретар ЦК М. Сулов звинуватив П. Шелеста у роз'єднанні народів, заявивши, що в Україні далеко не все гаразд, – мовляв, «уся Україна говорить українською мовою». На що останній відповів: «А що ж вона має турецькою розмовляти». Водночас секретар ЦК КПРС П. Демічев дивувався, як так сталося, що Шевченко в українців – кумир!, що біля його пам'ятника завжди багато квітів. І на цей раз відповідь П. Шелеста була доречною: «Ну так це і добре. А як ти помреш, хто тебе згадає, хто квіти віднесе?». А на засіданні політбюро ЦК КПРС 30 березня 1972 року Голова Ради Міністрів СРСР О. Косигін запитав: «Чому це в українських школах діти вивчають

українську мову? Тим більше, що твори Шевченка де-не-де використовуються з націоналістичною метою»³⁶.

«Московська блекота» (Т. Шевченко) особливо небезпечна, бо роз'їдає морально-психологічну, національно-громадянську ідентичність, основою якої є українська мова. Для українців, як для будь-якої іншої нації, мова є домом життєдайного буття, духовним, світоглядним, націєтворчим коренем. Теза, яку нам цілеспрямовано нав'язують, мовляв, «какая разница, на каком языке говорит, – был бы хороший человек», в умовах України цинічно фальшива, є формою нинішнього повзучого, так званого м'якого російщення, яке підступно висмоктує з українців національну сутність, культивує російську імперську свідомість, створює передумови нефункціональності української мови.

Наведемо ще кілька прикладів, які формують у молоді руйнівний інтелект. Нас завжди дивувало, що футбольні очільники зі славними українськими прізвищами не можуть сказати дітям кілька слів українською. Якби знаний футболіст київського «Динамо» Й. Сабо заговорив у свій час українською, не було б нині такого несприйняття Угорщиною закону «Про освіту», її завзятих потуг заблокувати вступ України до НАТО³⁷. Або якби В. Лобановський, тренер цієї команди, з повагою ставився до потреби впровадження українського інформаційного середовища у футбольних командах України, то брати Суркіси не заробляли би на перепродажі імпортованих футболістів, що спілкуються мовою ворога³⁸. А якби олігарх Р. Ахметов не робив через футбольну команду «Шахтар» усе можливе, щоб її русифікувати, то мали б сьогодні донеччани і ковбасу, і вугілля і не було б на їхніх подвір'ях російських танків³⁹.

Українці з повагою ставляться до російськомовних патріотів України. Парадокс полягає лише в тому, що останні нерідко, підсвідомо підтримують українофобів - п'яту колону з етнічних росіян та малоросів, холоуїв, манкуртів, яничар із етнічних українців. Саме тому викликають надзвичайну тривогу в стратегічно мислячих українців результати соціологічних досліджень. Хочемо ми цього чи ні, проте отруйні зовнішні та внутрішні українофобські струмки створюють повноводну антиукраїнську ріку, течія якої спрямована на те, щоби не допустити всебічного формування й утвердження української національно-громадянської ідентичності, яка є найпотужнішим морально-психологічним одухотвореним підґрунтям, фундаментом розвитку соборної української України.

Має рацію Петро Кралюк, який зазначає: дієства «95-го кварталу», «Ліги сміху» доносять своїм глядачам ідеї, що «Українська держава – це несерйозно, несерйозною є й державна мова, а української культури взагалі немає – натомість є «блискуча» російська культура (насправді – російська попса)». Поширюють суржик, зомбують і деморалізують молодь доморошені шоумени Верки Сердючки та "Кролики". Власників каналів олігархів та їхніх вірних слуг телеменеджерів лякає українськість, вона їм чужа. Країна для них – це лише територія для збагачення.

Адже, якби українська мова, культура, духовність, мораль, звичаї, традиції, національна гідність, одухотвореність запанували у кожній клітині суспільного і державного організму, то переконаний: жоден ворог, навіть агресивні московити (росіяни) не насмілилися б порушити кордони незалежної України.

З вищесказаного можна зробити висновок: в Україні потрібно поставити поза законом видання, які поширюють сепаратизм, вихваляють злісних поневолювачів українського

³⁶ Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали / Упоряд.: В. Баран, О. Мандебура та ін.; за ред. Ю. Шаповала. – Київ: Генеза, 2003. – С. 368.

³⁷ Див.: За вільну Україну. – 2018. – Ч. 24 (972). – 14-20 червня.

³⁸ Див.: Поступ. – 2001. – Ч. 102 (760). – 6 липня. – С. 8.

³⁹ Див.: За вільну Україну. – 2018. – Ч. 21 (703). – 31 травня. – С. 3.

народу, натхненників злочинного більшовицького режиму, організаторів Голодомору та репресій в Україні, упосліджують героїв України, здійснюють антиукраїнську пропаганду, вихвалюють криваву комуністичну імперію СРСР.

У 1962 році Євген Євтушенко у вірші «Наследники Сталина» звернувся до радянського уряду із проханням «удвоить, утроить караул» у могили тирана біля Кремлівської стіни, щоб «Сталин не встал, и со Сталиным – прошлое»⁴⁰. Сьогодні можемо цілком впевнено стверджувати, що справа Сталіна живе. Як і за Сталіна, так і зараз усі рішення в Кремлі ухвалює одноосібно одна людина. Тоталітарний неосталінський режим, який жорстко повертає Росію на десятиліття назад, загрожує Україні та її сусідам. Виявляється, що всі ті гріхи народу, які були здійснені в сталінські часи, ті страшні репресії, нерозв'язані гріхи, гріхи без покаяння – все це зараз сплигло на поверхню і починається знову. Саме тому посол України в Німеччині (2008-2011) Наталія Зарудна "хотіла би дожити до того дня, коли ми говоритимемо про історичну відповідальність не тільки Німеччини, а й Росії за всі ті народи, які вона пригноблювала і продовжує вважати меншовартісними"⁴¹.

Злодійство, цинізм, підступність, захланність, жорстокість, які прикривають так званим російським месіанізмом, притаманні риси усіх московських державних систем. Про це мовиться у монографії «Свята Русь». Ален Безансон процитував свого краянину Мішле: «Росіянин – це брехня. Брехня – в громаді, фальшивій громаді. Брехня – в поміщику, священику і цареві [...] брехлива з брехливих, найвища брехня, яка увінчує всі брехні. Крещендо брехні, хитрощів та ілюзій»⁴².

Росію традиційно і справедливо описуємо як споконвічного ворога, що містить у собі «золотоординську спадщину московства», яка виражається у «тоталітарності устрою та автократичності неподільної влади»⁴³. Загарбник В. Путін каже, що зі своїм народом не воює, а захищає його від нацистсько-фашистської хунти, яка, мовляв, засіла у Києві – матері городов руських. Вже з перших днів він продемонстрував себе людиною радянського зразка, підтримавши навіть ідею ствердження музики гімну СРСР як музики гімну Російської Федерації⁴⁴.

Ми всі є свідками, як російський шовінізм увібрав у себе нацизм, фашизм, комунізм і переріс у рашизм – найнебезпечніше, зловороже явище, що породило російсько-українську війну.

І ще така особливість – усі російські герої публікацій мають позитивне висвітлення (Ленін, Сталін, Жуков, Будьонний, Ворошилов, Котовський, Павлик Морозов, Путін і ін.), а українські – вкрай негативне – П. Сагайдачний, І. Виговський, І. Мазепа, С. Бандера, С. Петлюра, М. Грушевський та багато інших.

Нині виокремлюється напрям, на який повинна бути у пріоритетному порядку зорієнтована нова стратегія соціально-економічного розвитку, що зумовлено агресією Росії в Криму і на Сході України. Йдеться про військово-промисловий комплекс, а саме: про розробку, вдосконалення і виробництво надсучасних видів зброї, яка спроможна забезпечити успішне протистояння за ведення бойових дій в умовах гібридної війни з Росією⁴⁵.

⁴⁰ <https://www.culture.ru/poems/26385/nasledniki-stalina>.

⁴¹ Див.: Україна молода. – 2017. – Ч. 118 (5279). – 3 жовтня, 2017 р.

⁴² Безансон Ален. Свята Русь / Пер. із франц. Т. Марусика. – Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2017. – С.87.

⁴³ Пронюк Н. Цивілізаційне протистояння: Європа-Азія, Україна-Росія // «Орієнтири»: видання Соціал-Національної партії України. – 2000. – Ч 3. – С. 13–15.

⁴⁴ Бабич Д. Вчора Госдума проголосувала за музику гімна Советского Союза // Факты и комментарии. – Киев, 2000. – 9 декаб.р.

⁴⁵ Савельєв Є. В., Куриляк В. С. Пріоритети у реформуванні української економіки // Економіка України. – 2015. – Ч. 5. – С. 86.

Водночас військова агресія Росії на Донбасі не може бути виправданням українським політикам у відсутності реформ в нашій державі. Більше того, реформи є необхідною умовою перемоги України в цій війні. І в проведенні реформ у таких умовах нема нічого незвичного і неможливого. Це все підтверджує досвід країни Ізраїль, де десятки років економіка і державні фінанси були в такому ж стані, як зараз в Україні. Проте Ізраїль сьогодні є однією з найрозвинутіших країн світу.

Ще одна дуже важлива проблема, яку потрібно вирішити в ході війни, – боротьба з корупцією. Вчені довели, що економічні фактори, природні ресурси не компенсують зла корупції, державної kleptomанії та нетрудового збагачення від створених офшорів, екстрактивних інститутів, що ошукують власний народ, роз'єднують націю, продукують бідність і соціальну байдужість. Конкуренція олігархів гальмує розвиток суб'єктності країни на міжнародній арені, за допомогою мас-медійного ресурсу ця активна частина суспільства передає свої конфронтаційні вибухи багатьом іншим верствам населення, спричинює перманентне зіткнення залежних від них громадських об'єднань і політичних партій.

Та ж історія й у політиці. Для того, щоб "кришувати" свої монополії, олігархи організували політичні партії, які створюють під них правила існування країни. Засновник держави Ізраїль Бен Гуріон якось висловився: "Я б хотів жити у нормальній єврейській державі. Щоб там злодії були євреями, бандити були євреями, щоб там були єврейські повії. Це – нормальна країна". Через 20 років він давав інтерв'ю журналісту і висловив незадоволення тим, що відбувається. Тоді йому пригадали: "Ну як же, ви ж мріяли про таку країну, тут злодії – євреї, бандити – євреї, повії теж". На що він відповів: "Так, я казав. Але ж я не казав, щоб всі вони були при владі"⁴⁶.

Для української інтелігенції, всіх тих, хто формує в країні одухотворений інтелект, надзвичайно важливим завданням є надавати світовій спільноті правдиву інформацію про Україну. Адже нерідкі випадки, коли зарубіжні вчені, навіть без злого умислу, спотворюють нашу історію. Так, відомий американський історик Тімоті Снайдер виступив у Бундестазі ФРН з промовою "Історична відповідальність Німеччини перед Україною", в якій заявив, що нині світ не цінує міжнародний контекст боротьби українців за свободу. Водночас історик зробив дивовижний висновок: "Український націоналізм був причиною для вторгнення Росії в Україну 2014 року?!"⁴⁷. Що це, як не допомога Росії та її лакею В. Януковичу трактувати Революцію гідності націоналістичним переворотом та виправдати президента-втікача до Путіна з рішенням ввести в Україну війська?

Трапляються, правда, випадки, коли окремі діячі сусідніх країн вкладають у свої заяви негативний компонент. 2010 року головний рабин Російської Федерації пожалівся В. Путіну: йому, мовляв, страшно, що Україна має свою історію. А відомий правозахисник Семен Глузман заявив: "Найстрашніше все-таки відбулося за Ющенка... Найбільше зло для сучасної України зробив він..."⁴⁸.

То що ж все таки відбулося за Ющенка? Невже найбільше зло Ющенка полягає в тому, що за нього відбулося пробудження нації, чого йому не можуть пробачити.

Сьогодні нас лякають радикалізмом "свободівців", але ж чому Європа мовчала, коли Україну нищила комуністична орда, проводилися нелюдські депортації українців із споконвічно їхніх земель. Адже ще у 1946 році прем'єр Великобританії В. Черчилль

⁴⁶ Михасюк І. Україна на шляху московського окупанта в Європу: Основні засади військово-економічної безпеки // Вісник НТШ. – 2016. – Ч. 56. – Осінь-Зима. – С. 4.

⁴⁷ Вовканич С. Чи лише одна Німеччина відповідальна?... // Україна молода. – 2018. – Ч. 52 (5368). – 16 травня. – С. 4.

⁴⁸ <https://www.radiosvoboda.org/a/hluzman-pro-zelenskoho/30332360.html>.

Фултонською промовою вперше звернув увагу повоєнного світу на агресивність СРСР, який відтак президент США Р. Рейган назве імперією зла.

Європа зраджувала Україну на початку ХХ століття, коли Антанта віддала Західну Україну у володіння Речі Посполитої, а Східну – Росії. Вдруге нас зрадила європейська громадськість, коли заплущила очі на Голодомор 1932-1933 років. Втретє – не засудила вбивства Є. Коновальця, С. Петлюри, Л. Ребета, С. Бандери, а в наш час – отруєння В. Ющенка. Саме найбільші європейські країни Німеччина та Франція під диктовку А. Путіна заперечили на Будапештському саміті країн НАТО надання Україні ПДЧ. Ці ж країни й зараз лобіюють будівництво Росією газопроводу "Північний потік-2", що, як відомо, не на користь України.

Європі не "вмити рук", допоки на форпостах Сходу українці проливають кров не лише за свою свободу, – кличучи живих захистити, зберегти для прийдешніх українськість (слово, освіту, науку, пам'ять, єдину Помісну церкву), не дати запропастити ні людину, ні націю, ні її державу.

Виходить так, що за повстання волинян проти потрійної окупації – польської, радянської, німецької – Україна повинна просити вибачення? А перед нею ще ніхто не вибачався ні за російщення, ні за пацифікацію, ні за організацію голодомору, ні за операцію "Вісла", ні за пограбування ощадного банку.

Росія прагне зруйнувати українську цивілізацію і забезпечити "остаточне вирішення українського питання" в контексті традиційних московсько-російських імперських прагнень. Але чи готова Росія без проведення процесу "Нюрнберг-2" визнати свої злочини проти української нації, що кваліфікуються як злочини проти людства?

На перший погляд важко відповісти на запитання: "хто вбив відомого державного діяча України Вадима Гетьмана. Проте нікому й на думку не спаде, що це могло бути справою рук капіталістів США, Англії чи Франції. А чиїх рук вбивство композитора М. Леонтовича, режисера О. Курбаса, академіка А. Кримського, глави української автокефальної церкви, єпископа В. Липківського, поета В. Стуса, композитора В. Івасюка і багатьох інших державно-політичних культурно-освітніх та громадських діячів України.

Після цього напрошується висновок: не можна створити одну демократичну державу чи спільне громадянське суспільство двох націй: корінної і тієї, що її гнобила й далі хоче це робити; не може бути Україна вільною і демократичною державою, а її суспільство громадянським, якщо в ній українці будуть упосліджено національною меншиною.

Цю незаперечну істину добре розуміла президент Литви Даля Грібаускайте, яка ще до трагічних актів терору в Парижі заявляла: "Європа прокинеться та жахнеться тоді, коли Росія розпочне влаштовувати на її території теракти. Ось тоді не лийте сльози, а згадайте, як закликали Україну до мирних переговорів з ворогом"⁴⁹.

Тільки засліплений ненавистю до України нині не бачить, що українські одухотворені патріоти йдуть в Європу не тільки з Бандерою, а й з багатим досвідом боротьби проти тоталітаризму ХХ і гібридної чуми ХХІ сторіччя! Спекулюючи на шовіністичних настроях насамперед в Угорщині, Румунії, Польщі та інших наших сусідів, почалися організовані масові нападки на Україну з метою її дискредитації в очах світової громадськості.

І все ж таки, незважаючи ні на що, в умовах російської агресії доцільно зняти всі перепони у відносинах із сусідніми державами. Йдеться про створення спільних банків, спільних підприємств, спільної транспортної інфраструктури і прикордонних зон вільної торгівлі, систем співпраці на рівні муніципалітетів, оборони тощо.

---

⁴⁹ Див.: Україна молода. – 2016. – Ч. 7 (5000). – 20 січня. – С. 4, 5.

Щодо Росії, то чи царська, радянська, чи то біла, червона, православна чи атеїстична, вона завжди воювала і продовжує воювати проти України. Дехто навіть вважає, що в певному сенсі це може дати позитивний результат. Так, австрійський письменник Теодор Герцль писав: «Велику націю без ворога не побудуєш»⁵⁰. Біда лише в тому, що цих ворогів забагато і вони перебивають нам кисень. Доводиться чекати рясних дощів і великого грому, щоб появився озон і нація почала дихати на повні груди.

Крім того слід брати до уваги важливе узагальнення Юрія Шевельова, який ще в 1954 році називав три страшні вороги українського відродження: Москву, український провінціалізм і комплекс кочубеївщини.

Нинішня російсько-українська війна – це війна морально-духовних, національно-громадянських, світоглядних, гуманістичних цінностей; це війна цивілізацій. Безпеку держави, кожного її громадянина може гарантувати тільки сильна держава з міцними демократичними інститутами. А безпека України – це гарантія добробуту – прав людини. Проте цю омріяну сотнями років безпеку українського народу у XXI столітті (як не парадоксально) наша держава може досягти лише у членстві в НАТО.

Більшовицький режим, московська окупація і комунізація принесли в український життєвий простір чужу цивілізацію, нанесли значного удару по одухотвореності інтелігенції. Експропріація приватної власності, колективізація села, голодомори, масові репресії, «совєтська цивілізація», зміна генофонду, деукраїнізація травмували ментальність українського народу, адже в СРСР процвітали ігнорування прав і свобод громадян, бездуховність, безбожництво, стукацтво, патерналізм, деградація особистості, психологія рабства, кар'єризм, корупція, злочинство тощо. Глибоку морально-психологічну травму ментальності українців нанесли Друга світова війна, сталінізм, брежнєвщина, адже процвітали подвійна мораль, лицемірство, фальш, демагогія, беззаконня, кумівство, класова ненависть, підлабузництво, продажність. Честь і гідність засуджували, доноси вважали патріотизмом, а доброту, милосердя, добропорядність, працьовитість, одухотвореність замінили на «класову пильність, комуністичну мораль», які породжували страх, недовіру, підступність, поглиблювали маргіналізацію, малоросійство, совковість. Брак колективної волі, національної солідарності було замінено непорозумінням, неузгодженістю між словом і ділом, відсутністю чіткої визначеності, мрійливістю, імпульсивністю, чинопоклонництвом. Індивідуалізм часто набував крайніх форм асоціального егоцентризму, який проявлявся в схильності до непокори, в анархічному індивідуалізмі з його проявами в різних формах опосередкованого потягу до особистої свободи, з відсутністю організації, стійкості та дисципліни. Ця риса була і залишається небезпечною для побудови державності. Сучасними інформаційними засобами Росія творить в Україні мамлюків, сучасних манкуртів і "засомбованих" українофобів. «Дуже дратує мене в наших людях угодовство, невміння і небажання чітко і ясно говорити «ні» і спалювати за собою кораблі, – зауважив І. Лосєв. – Завжди чомусь піддаємося спокусі залишати відкритими якісь двері для порозуміння з непримиренним ворогом. І «порозуміння» це відбувається, як правило, за наш рахунок»⁵¹. Ці слова написані ще у вересні 2012 р., і стосувалися вони насамперед очільників держави, серед яких найбільше поширене пристосовництво, догодження і підлабузництво, що свідчить про дефіцит особистої і національної гідності, а загалом одухотвореності, які навстіж відкрили двері російській маніпулятивній пропаганді, смисловим атакам, що передували анексії Криму й агресії на Донбасі.

⁵⁰ Див.: Україна молода. – 2012. – 30 травня. – С. 4, 5.

⁵¹ Лосєв І. Вірую contra omnes... «всупереч усьому»! Ми ж українці, а це зобов'язує // День. – 2012. – 7-8 верес.

Україноцентризм, одухотвореність ґрунтується на концепції націоналізму, який є філософією буття Нації, її життя, а шовінізм, фашизм, нацизм і московський рашизм, – на філософії поневолення інших націй. Національно свідомим, одухотвореним українцям доводиться боронити свою цивілізацію на двох фронтах: а) від ворожого впливу Росії; б) від совкових, олігархічних, корумпованих промосковських сил в Україні. Внутрішню інтервенцію здійснюють різними методами засоби масової інформації, які функціонують в Україні.

11 грудня 2012 р. в Україні була обнародована «Вільна хартія вільної людини», де йдеться про те, що «жодна ідеологія не може називатися державою як обов'язкова». Така категорична вимога призвела до того, що Україна й досі не має ідеологічного супроводу процесу державотворення та становлення нації. Обпікшись на чужинській монополії тоталітарних ідеологій, зокрема комуністичної, ми боїмося доторкнутися думкою до своєї. Але ж влада мала би нарешті зрозуміти, що без ідеології і надання їй належного місця в гуманітарній реформі не реанімувати ні вже отруєних радянським соцреалізмом, ні виховати в патріотичному дусі молодь. За визначенням М. Грушевського, біда України в тому, що нею тривалий час керували ті, кому вона не була потрібна як сильна самостійна держава.

Та й сьогодні Україна – це лише територія для нетрудового збагачення олігархів і суцільної брехні, де ми – пішаки на великій шахівниці сильних світу цього. Поки що в Україні відсутня критична маса національно свідомих, одухотворених еліт на всіх рівнях влади, починаючи від президентів, урядів, Верховної Ради і закінчуючи опозицією, де псевдолідери бачать себе гетьманами, а не багату і сильну Україну. Згадаймо лише гетьманчиків, що прийшли у Верховну Раду під соборним прапором "Нашої України". Вони ж дуже швидко кинули панукраїнський проект, позбавивши його опозиційної синергії. А все тому, що замість боротьби за долю України, її національну ідею настало, за Ліною Костенко, «велике мискоборство», або ж «велике крадівництво», яке нині підсилюється залученням до внутрішніх міжпартійних чвар різних закордонних, не завжди дружніх сил.

До сьогоднішнього часу політики відстоюють власні меркантильні інтереси або інтереси олігархічних кланів. При владі дуже мало людей, які здатні протистояти спокусі швидкої та неправомірної наживи, які готові повністю віддатися служінню своєму народові. Наразі ми – нація, що іде за сліпими поводириями. До того ж, гібридну війну, нав'язану Україні В. Путіним, підживлюють несумлінні журналісти, недобросовісні письменники, одержавлені церковники, продажні соціологи.

Не забуваймо, що творцем і носієм моралі, культури, мови, духовності, одухотвореності є насамперед інтелігенція. А тому, якщо вона хоче бути совістю народу, повинна не лобювати потреби окремих суспільних груп, а виражати інтереси нації в цілому. Справжні одухотворені інтелектуали зобов'язані ліквідувати монополію на політичну діяльність деморалізованої й корумпованої псевдоінтелігенції і налагодити ефективний контроль за діяльністю влади.

Україна, за словами Л. Костенко, спотворена, як у дебільній кімнаті сміху, вчаділа у випарах політиканських боліт і піротехніці банальних жлоб-шоу. Вона перестала чути своїх поетів, і з'являються вже поети, які не чують її. Знецінено все, віками дороге для неї. Підмінено критерії. Повалено авторитети. У кримінальному світі авторитети є, а в культурі нема. Це вже навіть не процес знищення нації, це вже й процес самознищення. Україна вступила ще в одну фазу свого неіснування, цього разу вже ніби державну. Поштовх отримано, рух по похилій важко спинити. Треба вивернути кермо і вирватись із бездоріжжя"⁵².

⁵² Костенко Л. На тектонічному розломі // Феномен Івана Дзюби. – Київ, 2007. – С. 51.

Поетеса пише також про відповідальність митця перед епохою і перед своїм талантом, гірким обертом якої є втрата «цензу» покликаності, коли на зміну одухотвореним майстрам сунуть гендлярі:

І приходять якісь безпардонні пронози.
Потираючи руки, беруться за все.
Поки геній стоїть, витираючи сльози,
Метушлива бездарність отари свої пасе.

Ніби резюмуючи внутрішній досвід, набутий за оті кільканадцять років зовнішньої заблокованості, Ліна Костенко напише в наступній книжці «Неповторність» (1980):

Настане день обтяжений плодами,
Не страшно їм ні слави, ні хули.
Мої суцвіття, биті холодами,
Ви добру зав'язь все-таки дали.
І це нічого, що чигали круки,
Що проминуло так багато літ.
З такого болю і з такої муки
Душа не створить бутафорський плід⁵³.

Наше суспільство завжди ненавиділо чужу владу, владу колонізаторів, а тому, за традицією, не любить і ненавидить власну владу, яку само обирає. Якби зараз на посаду Президента чи Прем'єра ми обрали найсвятішого з святіших, то назавтра фальшиві ультрапатріоти охрестили б його зрадником, злодієм, агентом Путіна, як це вони роблять із українською владою.

У нинішніх екстремальних умовах Україна повинна виступати як єдине ціле і вивести свою економіку на рівень провідних країн світу. Огульна критика влади, загроза «третього Майдану» і т.п. лише на користь агресору. В іншому випадку українцям і далі загрожуватиме небезпека залишитися, за І. Франком, «малими і неприготованими». За умов потенційних викликів ми повинні опрацювати довгострокову систему ідеологічного духовно-інтелектуального супроводу державотворення в Україні. Саме наукова еліта має взяти на себе цю важку і відповідальну ношу.

Потрібно відродити і закріпити на всіх рівнях суспільну пам'ять. Це вимагає знання правдивої історії, повернення народові украдених духовних культурних надбань, зловмисно замовчуваних імен, його видатних одухотворених політичних діячів.

Не творімо собі кумирів, а добре придивімося до лідерів нації, розмежовуючи зовнішню ірраціональність, продиктовану бажанням влади, марнославством, кар'єризмом і одухотворене раціослужіння народу, продуктивну діяльність на благо Вітчизни.

У сучасних умовах ми повинні бути згуртованими, як ніколи терпимими один до одного, відкинути внутрішні протиріччя, зайнятися зміцненням власної державності у всіх її вимірах і бути готовими дати гідну відсіч агресорові. Саме на цьому наголошує велика українська поетеса Ліна Костенко:

---

⁵³ Дзюба І. Роздуми про творчий шлях Ліни Костенко // Екстракт + 200. У двох частинах / За заг. ред. Л. Івшиної. – Київ: Вид-во ЗАТ «Українська прес-група», 2010. – С. 763.

Прости мені, мій змучений народі,
Що я мовчу. Дозволь мені мовчати.
Бо ж сієш-сієш, а воно не сходе.
І тільки змії кубляться й сичать.
Всі проти всіх, усі ні з ким не згодні.
Злість рухає людьми. Але у бік безодні.

Пам'ятаймо! З безлічі нинішніх проблем головна – війна, основний ворог – російський агресор, який загрожує самому існуванню української нації. І для перемоги існує єдиний шлях – монолітна єдність, об яку розб'ється ворожа навала. Українська поетеса Олена Теліга у свій час зазначала: "Тепер як ніколи ми мусимо змагатися за спільноту в нації і за братство в народі. Але, йдучи за тими гаслами, ми повинні дбати, щоб вони були не лише "міддю бряцаючою", а найглибшою правдою, для якої варто жити і вмирати"⁵⁴.

Як ніколи актуально звучать слова голови Європейської Ради Дональда Туска (2017 р.), щирого захисника України, який попереджає нас: «Сьогодні я чітко бачу, що зовнішньому ворогу вас не здолати. Ви занадто сильні. Але можете зазнати поразки від самих себе. Саме тому ви повинні зберегти єдність будь-якою ціною і уникати внутрішніх конфліктів, наче чуми»⁵⁵.

Втративши єдність, ми не лише не зможемо змінити суспільство, а й стаємо легкою здобиччю консолідованого ворога. Адже людина на Донбасі, Луганщині ніколи не мала повноцінної української ідентичності. Різні регіони України перебували в складі різних держав (Росія, Польща, Австрія). Все це використав московський агресор, захопивши за допомогою частини зорієнтованих на Росію мешканців частину східних регіонів. Там і спрацювала ця «хохляцька» (читай холуйська) ідентична невизначеність, яка формувалася сотнями років Московією.

Протистояння національних державотворчих та «інтернаціональних» руйнівних сил на тридцятому році незалежності України не йде на спад, а ще більше загострюється. Спричинивши злиденне існування мільйонів українців, комуно-шовіністичні, мафіозні антидержавні сили, які, на жаль, є в усіх гілках влади, таємно і відверто розкручують маховик українофобії, жорстокі оберти якого охоплюють соціально-економічну, політико-ідеологічну, науково-освітню, психолого-педагогічну сфери суспільного життя. Військова агресія Росії проти України, анексія Криму та організація сепаратизму і тероризму на Сході України спрямовані на остаточне руйнування духовно-національної сутності українців і витравлення з їх свідомості історико-державницького мислення, перетворення української землі у московську південну губернію для постачання гарматним м'ясом російського імперського Молоха.

Українцям, які звикли жити в умовах відносного комфорту, тепер доведеться відвикати. Згадаймо слова з пісні: "Шабля й люлька – вся родина". Такі аскетично жертівні люди у нас неминуче з'являться. Зрештою, вони вже є. Войовничість, патріотизм, гордість за свій край, одухотвореність повинні стати національними рисами українців. А так звані «ватники» мають стати історичним пережитком. Повинна зрости роль соціальних психологів, капеланів, людей, які пройшли війну. Вони мають стати частими і бажаними гостями в школах та молодіжних таборах. А негідники, які дозволяють собі побити захисника України (керуючись своїми проросійськими симпатіями), решту життя повинні почуватися некомфортно.

⁵⁴ <https://razom.media/olena-teliha-borotba-tse-spravzhnje-zhyttya/>.

⁵⁵ <http://1-12.org.ua/2017/10/05/4040>.

Могутня армія може утворитися лише на базі гордого і войовничого народу. Тому "менталітет, який є стрижнем української цивілізації як об'єктивно існуючої реальності, контури якої склалися історично в межах етнічної території українців⁵⁶, доведеться прискорено змінювати. І еволюціонувати краще в бік кавказьких військових цінностей. Навіть якщо в чомусь не дотягнемо до рівня чеченців, – не біда. Недоліки будуть компенсуватися суттєво більшою чисельністю українства. А ще можна пригадати, що й у самих колись існувало «орлине гніздо» – Запорізька Січ. Її вплив, на жаль, виявився обмеженим; миролюбні грецькі в Україні становили більшість. Тож робимо історичну поправку: наша Січ (себто стан душі українства) повинна бути досить значною. За великим рахунком, вона співпадатиме з державними кордонами України. Уже сьогодні висловлюємо вдячність козацьким товариствам, «бойовим гопаківцям», «спасівцям», творцям молодіжних військово-патріотичних таборів. Хоч їх уже й немало, потрібно більше. До того ж, дитячо-підліткова Україна повинна перетворюватися на великий вишкільний табір.

Отже, Україна повинна робити все можливе, а в наявних умовах, за наявних ресурсів перетворити їх в потенціал, що досягається лише в процесі ефективної і соціально-орієнтованої праці і ґрунтується на високому інтелекті нації – знань, науки, досвіду, одухотвореності. Сім'я, національна освіта, культура, звичаї, виховний ідеал повинні сформувати історичну пам'ять, духовність, національну свідомість та одухотвореність еліти. Будь-які інформаційні процеси, особливо в навчанні, науці, розглядаймо насамперед із позиції всебічного, гармонійного та безперервного розвитку людини та її нації. У підвищенні результативності наших трудових зусиль розраховуймо лише на власні ресурси, на свій людський капітал, свою інтелектуальну власність. Наукова, виробнича й інша творча активність України, якщо вона хоче освоїти модель інноваційного розвитку, повинна зростати у випереджальному темпі. Або ж, як стверджував Ю. Шевельов, Україну знатимуть у світі тоді, коли вона витворить "нову концепцію доби". Багато треба зробити, аби витворити в сьогоднішніх надзвичайно складних умовах російської агресії таку українську державу, щоб нікому і на думку не спадало випробувати її на міцність. Іншими словами, все це стане можливим, коли рушійною силою українського суспільства стане одухотворений інтелект.

---

⁵⁶ Калакура Я., Рафальський О., Юрій М. Ментальний вимір української цивілізації. – Київ: Генеза, 2017. – С. 9.

ВИСТУПИ

Капраль М. М.,
д-р іст. наук, проф.,
керівник Львівського відділення Інституту
української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України

МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ТА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДОМОДЕРНОГО УКРАЇНСЬКОГО МІСТА (НА ПРИКЛАДІ ЛЬВОВА)

В українській історіографії, очевидно з часів Михайла Грушевського, утвердилася традиція маргіналізації досліджень з історії українських міст середньовічної та ранньомодерної доби. За словами великого українського історика, що досліджувати, якщо Польська держава залишила по собі на українських землях німецьке місто з слабкою економікою та єврейсько-польським етнічним характером¹. Така категоричність далася взнаки і позначилася на майбутньому розвитку урбаністичних студій в українській історіографії. Хоча учень М. Грушевського Іван Крип'якевич надрукував у 1907 р. свою студентську розвідку про львівських українців XV-XVI ст. на сторінках «Записок НТШ», але джерельний матеріал до неї вдалося видати тільки 1994 р.² Проблеми козацької історії, Хмельниччини, Гетьманщини виявилися в той час актуальнішими для розвитку української історіографії.

Про сучасний стан досліджень з історії українських міст варто говорити на репрезентативному прикладі Львова, найбільшого міста на наших теренах в пізньому середньовіччі та ранньомодерний час. Архіви Львова зберегли суцільним масивом майже без втрат міські книги з кінця XIV ст. до кінця XVIII ст., а також багатий репертуар інших джерельних матеріалів: метрик, консисторських книг, дипломів, привілеїв тощо. З часів відомого історика Львова Дениса Зубрицького, тобто від першої половини XIX ст., дослідники видали чималу кількість публікацій з різних ділянок міської історії³.

У статті хочу зупинитися здебільшого на проблемах економічної, правової та соціальної історії пізньосередньовічного та ранньомодерного Львова на підставі власних археографічних публікацій та джерелознавчих досліджень за останні двадцять-двадцять п'ять років.

Після заснування Львова у князівські часи у середині XIII ст. відправною точкою для розвитку міста став магдебурзький привілей, датований кінцем XIII ст.⁴ Документи такого характеру для будь-якого міста – це основні фундаментальні документи в його історії. Локація, надання магдебурзького права, вибори міської ради, судові прерогативи лави та вїйта, земельні надання, торгівельні та митні регламентації і т. д. – ці та інші питання, що є визначальними для політичного, економічного, соціального розвитку міста, відображені у

¹ Грушевський М. Історія України-Руси. К., 1994. Т. 5. – С. 261. Детальніше про його погляди на цю тему див.: Капраль М. Національні громади Львова XVI-XVIII ст. (соціально-правові взаємини). Львів, 2003. – С. 29-30.

² Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: Дослідження і матеріали / Вид. М. Капраль (= Львівські історичні праці. Джерела. Вип. 2). – Львів, 1994.

³ Хоча доброї бібліографії з історії Львова досі немає. Якщо не брати до уваги невидану у післявоєнний період Юліаном Зайцем «Бібліографію історії Львова» (детальніше про цю маловідому постать та його праці див.: Купчинський О. Юліян Заяць // Вісник НТШ. Львів, 2001. Ч. 25. С. 34-37), то найповнішими бібліографічними виданнями з історії Львова залишаються ширші тематично й фактично незавершені праці Здзіслава Будзинського (Budzyński Z. Bibliografia dziejów Rusi Czerwonej: 1340-1772. Rzeszów, 1990. Т. 1) та Миколи Жарких (Бібліографія старої України 1240-1800. – К., 1998-2001. – Т. 1-10).

⁴ Капраль М. Привілей 1356 р. як повторне надання магдебурзького права для міста Львова // Львів: місто, суспільство, культура: Зб. наук. праць. Львів, 1999. – Т. 3. – С. 11-21.

привілеях Львова, виданих у трьох томах у мовній формі оригіналів та в перекладах на українську мову.

Збережений у копії привілей польського короля Казимира III від 1356 р. можна цілком певно вважати повторним наданням, оскільки до цього часу у Львові вже існували інститути міського магдебурзького права (війта та міської ради), засновані ще у князівські часи. Громаді міста Львова було надано правову автономію, коли тільки міський війт міг судити міщан, вилучених з-під юрисдикції державних урядників. Львів'яни отримали у свою власність також 100 франконських ланів або 2,5 тис. га земельної округи та право ексклюзивно на цій території провадити господарську діяльність.

Магдебурзький привілей виявився потужним інструментом розвитку міста та інститутів міського суспільства. Дві визначні риси відрізняли магдебурзьке право Львова від існуючого руського чи польського права: судова та адміністративна незалежність від державних установ та судів, а також право приватної власності на успадковані міські земельні ділянки. У сукупності ці два чинники сприяли підприємницькій ініціативі міщан (купців та ремісників), що приносило матеріальну користь як самим міщанам, так і володарям міста⁵.

Заснований як столиця Галицько-Волинської держави, Львів швидко набув значення важливого економічного центру. Основний напрямок його торгівлі ще з княжих часів був сфокусований на схід. Такі східні товари, як прянощі, вина, тканини, зброя, килими, та інші предмети розкоші, що постачалися у Річ Посполиту, всі вони проходили через львівські митниці, збагачуючи місто та міщан. На львівській площі Ринок можна було зустріти торговців-турків, греків, вірмен, навіть арабів та персів, які збували за гуртовими цінами товари львівським купцям. Львівські купці, очевидно, найбагатші в українських землях, за переказами хроністів, могли позичати сотні тисяч злотих, перепитуючи, в якій монеті (срібній, золотій чи мідній) видавати такий кредит.

Львівське ремесло знаходилося у тіні прибуткової торгівлі, здебільшого обслуговуючи її інтереси та задовольняючи основні побутові потреби мешканців міста. У місті було у XVII–XVIII ст. близько тридцяти ремісничих цехів, у яких нараховувалося до 500 майстрів-ремісників. Якщо подвоїти це число на таку ж кількість партачів, за європейськими мірками, це не було значною кількістю. Водночас це число цехів та майстрів було найбільшим серед українських міст. Проте львівські майстри не розвивали велике товарне виробництво, не маючи змоги, як їхні західноєвропейські колеги, побудувати мануфактури. Тільки більші військові замовлення рятували окремі ремесла: такі як кравецьке, шевське, мечницьке та інші.

Домінацію Львова в економічній сфері на українських землях фіксує демографія. Демографічний метод в історичних дослідженнях потребує джерел особливого типу, що закумулювали масовий матеріал статистичного характеру. Львів, як жодне інше українське місто епохи Середніх віків та ранньомодерного часу, надається для демографічного вивчення. З цього періоду до нас дійшла низка фінансових або рахункових книг, в яких вміщено податкові реєстри мешканців міста. На їх підставі з'ясовуємо, що у час свого найбільшого розвитку в першій половині XVII ст. Львів нараховував 22-23 тис. населення. Після Хмельниччини та інших воєн середини й другої половини XVII ст. місто втратило свій демографічний потенціал, який поступово відновлювало впродовж майже всього XVIII ст., все ж залишаючись найбільшим за чисельністю українським містом.

Львів у пізні середньовіччя та ранньомодерний час був центром густозаселеної та урбанізованої Галичини (Руського та Белзького воєводств). Місто стало важливим

---

⁵ Bogucka M., Samsonowicz H. Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej. – Wrocław, etc., 1986. – S. 50-51.

міграційним центром, приймаючи потужні хвилі переселенців як із Заходу (поляки, німці, євреї, італійці), так і Сходу (вірмени, греки). Також місто природно приваблювало українців з далекої та недалекої округи, а більшість українців проживали саме на заході українських земель. Якщо вжити паралелі з сучасним економічним становищем в Україні, то економічно домінуючий Львів у той час виконував функції Донецька, а густозаселена Галичина віддалено нагадувала сучасний індустріальний Донбас.

У регіоні Центрально-Східної Європи Львів як найбільше місто українських земель ранньомодерного часу є винятковим прикладом для етнонаціональних досліджень: у жодному іншому місті регіону не було чотирьох національних груп (українці, поляки, євреї, вірмени), чисельність яких перевищувала би 5 %, та чотирьох великих релігійних центрів: з 1415 р. – Римо-католицької Церкви; з 1539 р. – Православної Церкви (з 1708 р. – Унійної Церкви), з 1367 р. – Вірменської апостольської Церкви (з 1630 р. – Вірменської католицької Церкви), та Іудейської релігійної громади, що існувала в місті ще з княжих часів. До речі, саме у Львові виникла цікава ситуація, коли функціонувало два єврейських кагали (у середмісті та на Підзамчі), що дослідники пояснюють культурними відмінностями двох відламів єврейського колонізаційного населення зі Сходу та Заходу.

Локаційний привілей 1356 р. Казимира III відкрив можливість для всіх етнічних чи етно-конфесійних громад (“націй”) Львова організувати чи узаконити судово-адміністративну автономію у складі міської громади магдебурзького права. Кожна “нація” – вірмени, русини-українці, татари, сарацини та навіть євреї – теоретично могла отримати таке право на міську автономію.

Термін “національна громада” вживається на позначення тільки чотирьох громад у Львові: поляків, українців (русинів), вірмен, євреїв. На відміну від етнічних груп (німців, італійців, шотландців та інших), які проживали у Львові, вони:

- були об’єктами правових відносин, користувалися королівськими привілеями⁶ й витворили інституції та структури, що дозволяли керувати громадами (магістрат, інститути руських, єврейських та вірменських старших);

- їхні спільноти мали повну соціальну структуру (елітна верхівка, середній клас та бідота);

- значна їхня частина компактно проживала у визначених районах міста⁷.

З огляду на ці ознаки національні громади слабше піддавалися на асиміляційні впливи, на відміну від етнічних груп, що порівняно швидко вливалися до складу громад. Польська (католицька) громада була повноправним господарем міста – вона володіла всією повнотою економічних та політичних прерогатив, передбачених магдебурзьким правом. Саме в її межах відбувалася соціальна боротьба, коли бюргери намагалися подолати владу патриціату. В результаті був створений орган – колегія сорока мужів, що мала на меті контролювати міську владу. Також у Львові виникла унікальна колегія міського управління, якої не було в жодному іншому місті, колегія всіх станів та націй міста, що теж мала певні контрольні функції. Вона позначала вплив різних національних громад на міську владу.

Після захоплення Львова Казимиром III колись пануюча українська громада була відсунута на маргінес міського політичного та економічного життя. Попри можливість створення власних автономних судових та адміністративних структур, оформлених за привілеєм 1356 р., львівські українці підпали під міську юрисдикцію. Іншою причиною такої

⁶ Пор.: Привілеї міста Львова Привілеї міста Львова XIV-XVIII ст.: / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1998. (Monumenta Leopolditana. Львівські історичні пам’ятки. Т. 1); Привілеї національних громад міста Львова (XIV-XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 2000. (Monumenta Leopolditana. Львівські історичні пам’ятки. Т. 2).

⁷ Детальніше див. монографічне дослідження: Капраль М. Національні громади Львова XVI-XVIII ст. (соціально-правові взаємини). – Львів, 2003.

правової асиміляції української спільноти була відсутність автономного міського права у княжі часи, на яке могли б опертися українці.

У XVI ст. спроби встановити автономію за зразком вірмен чи домогтися політичної рівноправності з католиками виявилися невдалими. Реальна автономія для українців існувала тільки у різновиді релігійних структур Православної (з початку XVIII ст. – Унійної) церкви. Тому руська громада Львова використала форму Ставропігійського церковного братства при Успенській церкві для представлення інтересів усього українського населення міста.

Вірменській громаді завдяки її економічній силі та активній участі у східній торгівлі, що приносила великі прибутки, вдалося створити сильну судово-правову автономію у Львові у вигляді вірменського вїтївства. Унія Вірменської церкви з Апостольським престолом у 1630 р., прийнята вірменським єпископом Миколаєм (Торосовичем), стала каталізатором національно-релігійного протистояння. Польська католицька громада на чолі з магістратом за сприяння короля Сигізмунда III енергійно підтримувала єпископа Миколая з незначною кількістю прихильників у їхній боротьбі проти загалу вірмен, які відмовлялися визнати ідеї унії⁸.

Незважаючи на те, що у середині XVII ст. вірменська громада таки перейшла на унію, до кінця того століття львівські вірмени все ще зазнавали утисків з боку польського магістрату. У XVIII ст. саме вірменська громада підпала під сильний асиміляційний тиск, зникаючи серед чотирьох потужних львівських громад.

На відміну від християнських громад українців та вірмен, євреї не зазнавали асиміляційного тиску з боку домінуючої католицької спільноти ні в культурно-релігійному, ні в правовому плані. Львівські євреї були “далекими та закритими” сусідами християнських громад у культурному та, особливо, релігійному аспектах. Численні християнські монастирі, які постали на передмістях Львова у XVII-XVIII ст.⁹, майже не змінили релігійної орієнтації львівських євреїв. Католицька міська рада не претендувала на скасування чи обмеження єврейської автономії, однак вимагала обмеження торгово-економічних прав євреїв порівняно з правами міщан Львова.

Правові взаємини міської влади з двома єврейськими кагалами Львова склалися у XVI-XVIII ст. значно драматичніше, ніж з іншими національними громадами міста. У 1664 р. у Львові стався великий погром, що призвів до смерті 128 євреїв. Ця конфліктність між християнським та єврейським населенням у Львові не була історично успадкованою. Вона з'явилася лише з напливом у місто євреїв-вигнанців з кількох країн Західної Європи наприкінці XV ст., а отже, коли магістрат, представляючи інтереси католицької більшості, розпочав судові заходи передовсім задля усунення економічної конкуренції з боку євреїв.

На єдність міської громади впливав сильний деконсолідаційний чинник – політична слабкість міщанства у Польській державі, що ускладнювало вироблення спільної ідеологічної платформи для міщан різних етносів та суспільних груп. Дію цього фактора посилював ще один – неспроможність королівської влади у XVI-XVIII ст., що часто не могла гарантувати самоврядний статус, як для міської спільноти, так і для окремих національних громад. Щоб вирішити свої політичні інтереси, громади почали звертатися до магнатів,

⁸ Про вірменську громаду див. численні дослідження Ярослава Дашкевича, також нещодавно перевидані: Дашкевич Я. Р. Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV-XIX веков: (Историографический очерк). – Ереван, 1962; Його ж. Вірменія і Україна / Упор. Г. Сварник, Я. Федорук. – Львів; Нью Йорк, 2001; Його ж. Вірмени в Україні / Упор. І. Гаюк. – Львів, 2012.

⁹ Див. останні дослідження польських вчених: Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego / Red. nauk. A. Ostrowski. – Kraków, 2011-2012. – Т. 19-20 (= Kościoły i klasztory Lwowa z okresu przedrozbiorowego, cz. 1-2). Топографія сакральних споруд Львова на кінець XVIII ст. подана картографічними засобами див.: Атлас українських історичних міст / За наук. ред. М. Капралія. – Львів, 2014. – Т. 1: Львів. Карта 3.11: Динаміка релігійної мережі Львова (кінець XVIII - початок XXI ст.) – автор Т. Гринчишин.

можновладних королівських урядників, а це додатково дестабілізувало правову та етнічну ситуацію у Львові.

На відміну від Заходу, найбільші міста Речі Посполитої, в тому числі й Львів, не стали опорами абсолютистської монархії, не перетворилися на сильних політичних гравців у межах країни. А в результаті в українському місті не зародилася буржуазія, що могла перетворити економічний капітал у політичний.

***

Львів наприкінці XIX ст. став П'ємонтом для двох націй: польської та української, хоч у попередній період місто набуло статусу визначного культурного центру для чотирьох національних громад. У місті Лева з'явилася перша друкована кирилична книга у 1574 р. Саме у Львові зародилося Успенське ставропігійське братство, що подало приклад культурницької праці, заснування шкіл, шпиталів для багатьох міст не тільки в українських, але й білоруських землях. У царині польської культури Львів дав світу Яна Леополіту, котрий у середині XVI ст. переклав польською мовою Біблію. Перший великий історичний твір, де йшлося не про королів та церковних достойників, а місто Львів, склав Бартоломей Зиморович, що створив «Потрійний Львів» у другій половині XVII ст. першим серед подібних урбаністичних праць у нашому регіоні Центрально-Східної Європи. Вірмени можуть гордитися, що саме у Львові 1616 р. вперше у світі вийшла друком книжка «Псалтир» однією з тюркських мов – вірмено-кипчацькою. Євреї знають, що у XVII-XVIII ст. у Львові сформувалася потужна школа з дослідження Талмуду, що мала вплив на талмудистів по всій Європі. Всі ці результати соціально-культурного характеру спричинилися конкурентним життям у Львові, що збагачувало кожну громаду.

Як ніде на українських землях у Львові українці навчилися виживати у конкурентній боротьбі, що мала економічний, правовий, релігійний вимір. Були на цьому шляху періоди занепаду і піднесення, злети та падіння. Вони то довгий час стійко зберігали свою національно-культурну самобутність, то потрапляли під хвилю асиміляційних атак домінуючої католицької більшості.

Якщо говорити мовою Великого кордону, то з боку Львова та Галичини українські землі були у XIV-XVIII ст. відкриті на засвоєння цивілізаційних цінностей міської західної культури. Код цієї культури давав громадянам міста відчуття правової та економічної захищеності людської особистості. На сході та півдні українських земель Великий кордон був закритішим на цивілізаційний обмін, хоч і не цілком герметичний. У результаті взаємообміну сюди проникали елементи військової культури та державної організації, що було найважливішим в умовах постійної військової конфронтації в українських степах. Поступова ліквідація гетьманського автономного правління російським автократичним урядом у XVII-XVIII ст. не розвинула автономії міського стану. Не було тут і тієї конкурентної напруги, як між різними етносами, так і в межах міської громади, як на західних українських землях, що призвело до стагнації як соціального, так і економічного життя.

Середньовічний та ранньомодерний Львів привніс у скарбницю українського досвіду вистраждані цінності самоорганізації, правової автономії, конкурентної економічної боротьби, національного суперництва та побороювання. Більшість із них у позитивному вимірі стали в пригоді у модифікованому вигляді для наступних поколінь українського народу.

Гнатюк М. І.,
д-р філолог. наук, проф.,
завідувач кафедри теорії літератури та
порівняльного літературознавства,
Львівський національний університет ім. І. Франка

МІЖ КООПЕРАЦІЄЮ ТА ЛІТЕРАТУРНИМ МОДЕРНІЗМОМ (ОСТАП ЛУЦЬКИЙ ТА ІВАН ФРАНКО В ЛІТЕРАТУРНИХ ДИСКУСІЯХ)

Остап Луцький – український політичний і громадський діяч, поет-молодомузівець, один з найактивніших діячів кооперативного руху в Галичині.

Уродженець села Лука на Львівщині, після закінчення Самбірської гімназії навчався на філософському факультеті у Празі, пізніше – у Кракові. Початок його літературної творчості припадає на 1902 рік, коли молодий автор надрукував свої перші поезії у часописі «Руслан». У цей же час він став співробітником газети «Діло» та «Літературно-наукового вістника». У цих виданнях О. Луцький виступав як поет, перекладач з польської та чеської мов та літературний критик. Особливе значення для творчого зростання О. Луцького мало знайомство з Богданом Лепким та іншими поетами-модерністами. Значний вплив на нього мала віденська сецесія, започаткована в образотворчому мистецтві Густавом Клімтом.

Це Остап Луцький придумав літературній організації назву «Молода Муза», члени якої започаткували модерністичні пошуки в українській літературі початку ХХ ст. У ці роки О. Луцький видав поетичні збірки «Без маски» (1901), «З моїх днів» (1905), «В такі хвили» (1905).

У 20-х роках ХХ ст. О. Луцький відійшов від активної літературної праці. З 1929 року він – один з провідних діячів української кооперації в Галичині (1928-1939), член ЦК Українського Національно-демократичного об'єднання, посол до польського сейму (1928-1935), сенатор (1935-1939). Автор статей на соціальні та економічні теми: «Кооперативні проблеми», «Сільськогосподарський кредит», «Готівкові приходи і розходи».

В зв'язку з одруженням з дочкою чернівецького професора Степана Смаль-Стоцького О. Луцький переїхав у Чернівці. Тут він займався редакторською працею у газеті «Буковина», проводив активну громадську та політичну діяльність. Сучасники стверджують, що в цьому він проявив себе не гірше, ніж в організації культурного життя. Син О. Луцького Юрій Луцький, відомий професор-славіст у Канаді, так писав згодом про батька: «Можна припускати, що в Луцького існувало в Чернівцях певне душевне роздвоєння, яке остаточно довело до того, що він відійшов від літератури. В 1920-30 роках він став відомим кооператором і політиком (послом і сенатором до польського сойму) і заплатив за це своїм життям. Арештований у 1939 році органами НКВД, він помер у концтаборі в Котласі в 1941 році»¹.

Початок творчої діяльності О. Луцького пов'язаний з виходом його книжки «Без маски» з підзаголовком «Історія новішої літератури. Причинки – проблеми – дезидерати», в якій автор вмістив 14 пародій на тогочасних письменників (І. Франка, К. Гриневичеву, Є. Мандичевського, В. Пачовського, С. Єфремова) та автопародію.

Захований під псевдонімом О. Люнатик, автор своїми пародіями мав на меті висміяти зневагу до модерністів. Будучи вправним пародистом, він вдало обіграв прізвища

---

¹ Луцький Юрій. Батькова творчість і листування // Муза і чин Остапа Луцького. – Київ: Смолоскип, 2016. – С. 730.

українських письменників: Іван Франко – Іван Хромко, Катря Гриневичева – Катерина Вікнострічева, Євген Мандичевський – Євген Вандичевський, Василь Пачовський – Василь Плющанський, П. Карманський – П. Лярванський, Остап Луцький – О. Влущкий. Іванові Франку автор присвятив вірші «Іван Хромко» та «Дехто».

Жанр пародії, характерний для багатьох європейських літератур початку ХХ ст., у О. Луцького поєднаний з молодечею бравадою. «... в нас такого не було, у нас були інші настрої та інші літературні засоби. Люди взяли цей жарт поважно і образилися. Франко також. Навіть дуже» – згадував про відому полеміку Б. Лепкий. До усього додалася перепрацьованість І. Франка.

Ущипливі шпильки з боку О. Луцького виглядали особливо дошкульними, оскільки були пародіями на художні твори І. Франка: «Вниз котиться мій віз. Прошли момента, коли для всіх був всім. Скінчилась мука» – алюзія на поезію «Поет мовить», що відкривала збірку «Мій Ізмарagd». Вирваний з контексту твір О. Луцького тільки натякає на прояви песимізму, що виявилися у І. Франка: «Безсилля, ах! Яка страшная мука!» Поет-молодомузівець пародіює І. Франка: «Де сонце гріло – хмари сунуть сірі / і зорі гаснуть, меркнуть світла барви... / Лечу все вниз, де гниль, погані лярви. / Зневіра й глум».

Добре вмiючи наслідувати стиль твору І. Франка, О. Луцький вкладає цілком протилежний зміст: минув той час для літературного метра, коли «для всіх був всім». Очевидно, що, як про це писали літературознавці, таке карикатурне спотворення поетичних рядків особливо боляче вдарило по творчому самолюбству І. Франка.

Важко погодитись із сучасною дослідницею, яка пише: «...як зумисне (і майже зловмисне) викривлення мотивів Франкової збірки аж ніяк не варто: молодий поет бо дотримувався букви жанрових законів. Тим паче, що у пізніших листах до Франка не раз писав, що не мав наміру ображати шанованого письменника і що свої памфлети писав не зі злої волі»². Молодим поетом керували бравада, непомірні амбіції.

І. Франко не сприйняв літературного жарту і відповів посланням «Із циклю «Злоба дня О. Люнатикуви», епіграфом якого слугували рядки зі збірки «Без маски» О. Луцького: «Квилить поезія німа, безрука:/ Не геній ти, а взір лиш продуцента!/ Глум і безсилля – труду мого рента!/ Все рветься, гасне. Ох, тяжка розлука!»

Відповідь І. Франка під назвою «О. Люнатикуви» (1903) починається гнівним запереченням думки О. Луцького про наче б то «позірну геніальність» знаного поета: Я не геній, синку милий,/ Тим ніколи й не хваливсь;/ Фарисейству й лицемірству/ Я концесій не робив;/ ..... / В долі добрій чи злиденній/ Чесно, просто йшов весь вік/ І йду досі, я не геній,/ Я звичайний чоловік.

Врешті, квінтесенція відповіді – в останніх строфах поезії: Правда, синку, я не геній.../ Ех, якби я геній був!/ З тих істерій, неврастеній/ Я б вас чаром слів добув;/ ...../ Я б вам душі переродив,/ Я б вам виправив хребти,/ Я б мужів з вас повиводив,/ Навіть з мавп таких, як ти!

Сучасники (П. Карманський, В. Дорошенко) згадували, що відповідь І. Франка надто вразила молодого поета. Намагання О. Луцького дати відповідь на гостру інвективу І. Франка була тільки спробою залагодити конфлікт. Поза сумнівом, І. Франко по-своєму зрозумів збірку «Без маски», що зрештою залишило відбиток на усіх подальших стосунках знаного письменника і О. Луцького. І навіть написаний лист до І. Франка зі словами: «Я

² Салій О. Крізь терни суперечок... // Муза і чин Остапа Луцького. – К.: Смолоскип, 2016. – С. 128.

написав те, що думаю і чую, без злоби і не у злому намірі»³ не вирішив справи цього конфлікту.

У газеті «Діло» (1907, 18.XI) О. Луцький опублікував маніфест «Молодої Музи», в якому автор охарактеризував тогочасний етап у розвитку європейського суспільства: «Отся нова хвиля, що деінде давніше вже зашуміла понад греблями старих певних правд, а яка несла в собі цілі сплави пекучих сумнівів і зірваних старих мостів, прийшла до нас щойно недавно»⁴.

Мистецька творчість не мала бути, на думку автора маніфесту, ні нянькою, ні пропагандистом, бо єдиною функцією літератури є не відтворення життя, а формування у читача почуття прекрасного. О. Луцький закликав митців зіграти «холодний розум» «огнем свого серця».

«А формальне оснований «Молодої Музи» треба завдячити випадкові. Найближчі друзі між молодими письменниками (Богдан Лепкий, Василь Пачовський, Петро Карманський, Михайло Яцків, Степан Чарнецький, Остап Луцький, Сидір Твердохліб, Василь Бирчак) зібралися в один гурт і почали видавати свої твори під спільним кличем «Молода Муза»⁵.

І. Франко відгукнувся на програму «Молодої Музи» статтею «Маніфест «Молодої Музи» (Діло, 1907, 06.XII). З уст літературного метра прозвучала гостра критика програми літературної організації. Ця критика стосувалася не заперечення основних положень модерну в літературі, а не цілком зрозумілих захмарних ідей, висунутих автором маніфесту. Як свідчать сучасні літературознавці, І. Франко у рецензії продекларував свою об'єктивність, це зробило стосунки з О. Луцьким вкрай напруженими. «Д[обродій] Луцький оговорюється ще, що одинокою санкцією поетичної творчості молодих «творців» «є лише внутрішня душевна, сердечна потреба творця, яка в ніяку розумовану шухлядку не дасть ся замкнути». Значить, та потреба може бути зовсім нерозумна і абсурдна, але «творець» має право задоволити її»⁶.

Такі гострі оцінки І. Франка стосувалися і інших виступів молодомузівців, які не завжди чітко розуміли ту естетику, яку вони відстоювали. Має рацію сучасна дослідниця, наголошуючи на тому, що «попри гострі суперечки, обопільні сатиричні інвективи та різного роду непорозуміння з приводу розвитку сучасної їм літератури, очевидним залишився факт, що Франка з Луцьким об'єднувало прагнення європеїзувати, розширити, поглибити її тематичні, ідейні та формотворчі горизонти»⁷.

Дискусії молодомузівців з відомим письменником були свідченням нового етапу розвитку тогочасної української літератури. Важлива роль у цих дискусіях належала «сором'язливому модерністові» (вислів австрійського літературознавця Стефана Сімонка) – Іванові Франку.

³ Див: Ляшкевич П. Листи Остапа Луцького до Івана Франка і «Літературно-наукового вістника». Додаток. – С. 433.

⁴ Луцький О. Молода Муза // Муза і чин Остапа Луцького. – К.: Смолоскип, 2016. – С. 527-528.

⁵ Там само. – С. 530.

⁶ Франко І. Маніфест «Молодої Музи» // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Т. 37. – С. 416.

⁷ Салій О. Крізь терни суперечок // Муза і чин Остапа Луцького. – К.: Смолоскип, 2016. – С. 172.

Михальський Ю. В.,
канд. іст. наук, доц., завідувач кафедри історії і філософії,
Львівський торговельно-економічний університет
Кендус О. З.,
канд. філос. наук, доц. кафедри історії і філософії,
Львівський торговельно-економічний університет

ЧАС ЗБИРАТИ КАМІННЯ. ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ КАФЕДРИ ІСТОРІЇ І ФІЛОСОФІЇ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Із проголошенням Української Незалежності у 1991 році важлива роль у процесі формування молоді як свідомої державницької та патріотичної верстви суспільства відводилася гуманітарній освіті у вищих навчальних закладах. Гуманізація та гуманітаризація навчального процесу зумовлені змінами, що відбулися як у світовому розвитку, так і в українському суспільстві, потребували виховання свідомих громадян незалежної України.

Керівництво Львівського торговельно-економічного університету (тоді – Львівської комерційної академії) прагнуло організувати роботу викладацького колективу на засадах подолання національного нігілізму, заідеологізованості навчання та виховання, утвердження людини як найвищої соціальної цінності, невіддільності освіти від національних чинників, її органічному поєднанні з національною історією і традицією, неперервності гуманітарної і соціально-політичної освіти. Навчальні програми спеціальностей склалися з вивчення усіма студентами обов'язкових курсів з таких дисциплін, як історія України, філософія, ділова українська мова, політологія, соціологія, світова та українська культури, іноземні мови, а також авторські навчальні курси¹.

Ключову роль у цих процесах відіграла кафедра історії і політології, яку з 1989 року очолив доцент Степан Гелей, який свою науково-педагогічну діяльність у Львівському торговельно-економічному університеті розпочав у вересні 1972 року. У 1978 році захистив кандидатську дисертацію, 1982 року – отримав вчене звання «доцент». У 1993 році був призначений проректором із навчально-виховної роботи. 1999 року, захистивши дисертацію, здобув науковий ступінь доктора історичних наук, згодом отримав вчене звання «професор».

Сучасна кафедра історії і філософії Львівського торговельно-економічного університету, створена згідно з наказом ректора № 183/02 від 01 жовтня 2019 року на основі кафедри історії і політології та кафедри філософії і культури, зберігає й продовжує добрі традиції з наукової, методичної та культурно-масової роботи, що сформувалися викладачами обох кафедр. На початку 2000-х років ХХ століття науково-методичну роботу на кафедрі історії і політології здійснювали 14 викладачів – професор, восьмеро кандидатів наук, доцентів, двоє старших викладачів (із них один кандидат наук), троє асистентів (один із них кандидат наук). Науково-педагогічний склад кафедри філософії і культури включав 12 викладачів – семеро доцентів, двох старших викладачів та трьох асистентів. На даний час на кафедрі історії і філософії працює 2 професори, 5 доцентів, 1 старший викладач.

Проф. С. Гелей був першим завідувачем кафедри історії і політології після відновлення Україною статусу незалежної держави. Тому нічого дивного в тому, що забезпечення навчального процесу підручниками, посібниками, словниками та довідниками було

---

¹ Львівська комерційна академія. Нарис історії. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2008. – С. 487.

завданням № 1. Сьогодні можна стверджувати, що з цим завданням колектив кафедри, який він очолював, справився успішно.

Уже до середини 90-х років ХХ століття були докорінно оновлені навчальні курси з історії України та її державності, філософії, політології, соціології, історії світової та української культури, історії кооперативного руху та історії споживчої кооперації. У них закладено сучасний інформаційний матеріал, який відповідав нинішньому рівню опрацювання гуманітарної проблематики, спирався на глибокі традиції українознавства. Тому навчально-методична робота кафедри заслуговує окремої уваги.

Уже в перші роки незалежності разом з колективом кафедри С. Гелей проводить активну роботу з підготовки та видання навчально-методичних розробок для освітнього процесу. Серед таких варто виділити «Методичні вказівки і плани семінарських занять з історії України»² (1991), «Історія української культури в наукових дослідженнях»³ (1992), «Вступ до курсу української історії»⁴ (1993), «Методичний посібник з історії України»⁵ (1993), «Методичний посібник з політології»⁶ (1993).

Із початком незалежності в Україні активно починає розвиватися наука політологія. За часів існування радянської імперії вона була заборонена як «буржуазна» наука, тому її викладання у вищій школі припадає на початок 90-х років ХХ століття. Завідувачем кафедри С. Гелеєм було чітко поставлене завдання створити унікальну методичну базу для викладання цієї дисципліни. За порівняно короткий період вченим та його колегами по кафедрі видані такі навчальні посібники з названої проблематики: «Державницький світогляд В'ячеслава Липинського» (1994)⁷, «Українська політологія», частини I і II (1996)⁸, (1997)⁹, «Політико-правові системи світу» (2002)¹⁰, (2006)¹¹, (2012)¹². Навчальний посібник з політології, написаний у співавторстві з доцентом С. Рутаром, витримав дев'ять видань (1996-2015 рр.) у Києві та Львові¹³. У 2007 році був опублікований навчальний посібник «Політологія в тестах» (2007)¹⁴.

Спираючись на потужний науковий доробок професора С. Гелея у галузі політичної історії України, державотворчих потуг українців, соціально-економічних та культурних процесів, колектив кафедри за останніх двадцять років зробив вагомий внесок у навчально-методичному забезпеченні курсу «Історія України», який у сучасному стані викладається

---

² Гелей С., Вентка Р., Чекирда З. Методичні вказівки і плани семінарських занять з історії України для студентів I-го курсу всіх спеціальностей. – Львів: ЛТЕІ, 1991. – 24 с.

³ Теорія та історія світової і вітчизняної культури: Підручник для студ. негуманіт. ф-тів вузів / Н. Я. Горбач, С. Д. Гелей, З. П. Росінська [та ін.]. – Львів: Каменяр, 1992. – С. 93-101.

⁴ Гелей С. Вступ до курсу української історії: Методичний посібник для студентів всіх форм навчання. – Львів: ЛТЕІ, 1993. – 54 с.

⁵ Методичний посібник з історії України / За ред. С. Гелея. – Львів: ЛТЕІ, 1993. – 68 с.

⁶ Методичний посібник з політології / За ред. С. Гелея. – Львів: ЛТЕІ, 1993. – 28 с.

⁷ Гелей С. Державницький світогляд В'ячеслава Липинського: Навчальний посібник. – Львів: ЛТЕІ, 1994. – 76 с.

⁸ Гелей С., Пастушенко Р., Рутар С. Українська політологія: Навчальний посібник. – Львів: ЛКА, 1995. – Ч. I. – 180 с.

⁹ Гелей С., Пастушенко Р., Рутар С. Українська політологія: Навчальний посібник. – Львів: ЛКА, 1995. – Ч. II. – 182 с.

¹⁰ Гелей С., Рутар С., Кендус О. Політико-правові системи світу: Навчальний посібник. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2002. – 224 с.

¹¹ Гелей С., Рутар С. Політико-правові системи світу: Навчальний посібник. – Київ: Знання, 2006. – 668 с.

¹² Гелей С., Рутар С. Політико-правові системи світу: Навчальний посібник. – 2-е вид., перероб. і допов. – Київ: Вид-во „Центр учбової літератури”. – Київ, 2012. – 346 с.

¹³ Гелей С., Рутар С. Політологія: Навчальний посібник. – 9-те видання, перероблене і доповнене. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2015. – 370 с.

¹⁴ Гелей С., Рутар С., Прокіп А. Політологія в тестах. Навч. Посібник. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2007. – 140 с.

здобувачам вищої освіти під назвою «Історія української державності». У 2000 році було видано ґрунтовний навчальний посібник «Історія України», в якому науковцями кафедри було розроблено одну з перших програм курсу, що базувалась на періодизації за етапами українського державотворення¹⁵. У 2002 році вийшла з друку методична розробка «Історія України (тести, завдання, відповіді)»¹⁶ загальним обсягом 21 друкований аркуш. Методично вартісним є також навчальний посібник «Вступ до курсу «Історія України»¹⁷ авторства С. Гелея та В. Галюка. Для забезпечення дисципліни «Історія української державності» колективом авторів кафедри історії і філософії під керівництвом професора С. Гелея підготовлено навчальний посібник обсягом 12 друкованих аркушів, який має вийти з друку до кінця 2021-го року.

Упродовж останніх 20 років С. Гелей активно займається дослідженням історії кооперативного руху, пропагандою української кооперативної ідеї. Його перу належать понад 40 ґрунтовних статей з цих питань. Дві з них «Сільський господар»¹⁸ та «Перша хліборобська виставка в Галичині»¹⁹ надруковані у Польщі (Варшава, 1999).

Під його керівництвом вперше в незалежній Україні були видані підручники для вищих навчальних закладів «Історія кооперативного руху»²⁰ (1995) та «Історія споживчої кооперації» (1996)²¹. Він є також співавтором підручника «Кооперативне право»²² за редакцією члена-кореспондента АПН України, професора В. Семчика. 2004 року Степан Дмитрович (у співавторстві) опублікував посібник для 11 класів загальноосвітніх шкіл та кооперативних коледжів «Основи кооперації»²³. У 2006 р. у київському видавництві «Знання» виходить підручник нового покоління «Теорія та історія кооперації»²⁴

За роки незалежності України науковцями кафедри під керівництвом професора С. Гелея було видано близько ста навчально-методичних праць. Це підручники, посібники, навчальні програми, словники, тести, сформовані електронні дистанційні курси з усіх дисциплін, що читаються здобувачам вищої освіти.

Національно-патріотичне виховання студентів – це ще одна сторінка роботи кафедри історії і філософії. У 2019 році професор С. Гелей видав прекрасно ілюстровану книгу «Гуманітарна сфера та виховання студентів у Львівському торговельно-економічному університеті»²⁵. Рецензуючи її, заслужений професор Львівського національного університету імені Івана Франка Василь Лизанчук зазначив: «У Повчанні своїм дітям» Володимир Мономах закликав – «премудрих – слухати, старшим покорятися, з рівними і меншими приязнь мати; без лукавства розмовляти, не лютувати словом; помисел чистий мати, спонукати себе на добрі діла Господа ради». Без перебільшення стверджую, що саме з

¹⁵ Історія України: Навчальний посібник / За загал. ред. проф. Гелея С. Д. – Львів: Коопосвіта, 2000. – 216 с.

¹⁶ Історія України (тести, завдання, відповіді) / Керівн. авт. кол. С. Д. Гелей. – Львів: Світ, 2002. – 400 с.

¹⁷ Гелей С., Галюк В. Вступ до курсу «Історія України»: Навчальний посібник. – Львів: ЛКА, 2004. – 264 с.

¹⁸ Гелей С. Сільський господар // Український альманах. – Варшава: Об'єднання українців у Польщі, 1999. – С. 129-134.

¹⁹ Гелей С. Перша хліборобська виставка в Галичині // Український альманах. – Варшава: Об'єднання українців у Польщі, 1999. – С. 148-153.

²⁰ Історія кооперативного руху / С. Г. Бабенко, В. Г. Галюк, С. Д. Гелей та ін. – Львів: Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 1995. – 412 с.

²¹ Історія споживчої кооперації України / М. В. Аліман, В. Г. Галюк, С. Д. Гелей та ін. – Львів: Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 1996. – 384 с.

²² Кооперативне право: Підручник / За загал. ред. проф. В. Семчика. – К.: Інюре, 1998. – С. 38-64.

²³ Бабенко С. Г., Гелей С. Д., Гончарук Я. А., Пастушенко Р. Я. Основи кооперації: Навч. посіб. – К.: Знання, 2004. – 470 с.

²⁴ Гелей С., Пастушенко Р. Теорія та історія кооперації: Підручник. – Київ: Знання, 2006. – 513 с.

²⁵ Гелей С. Гуманітарна сфера та виховання студентів у Львівському торговельно-економічному університеті. – Львів: Вид-во «Растр-7», 2019. – 160 с.

таким руслом соціальної, гуманітарної, духовної підготовки фахівців знайомить нас Степан Гелей у своїй книзі».

Викладання дисциплін, що забезпечує кафедра (історія української державності, історія української культури, українська мова, етика, естетика, філософія, політологія, соціологія), спрямоване на розвиток та виховання національного патріотичного духу, громадянської позиції і національної гідності. Однак не тільки словом, але й практичною діяльністю викладачі кафедри реалізовували ці важливі завдання. Вони втілювалися як у щорічних заходах, організатором яких виступав ректорат університету, так і заходах, що проводилися саме кафедрою. Серед найголовніших – вшанування пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років, свято Різдва, відзначення роковин з Дня народження Т. Шевченка, річниць з Дня заснування нашого університету, до Дня матері та ін. На цих заходах С. Гелей як проректор з навчально-виховної роботи та завідувач кафедри завжди виступав одним із організаторів та промовців²⁶. Зокрема, вшанування жертв голодомору 1932-1933 рр. – це та подія, яка змушує кожного українця пережити страхіття голоду як методу боротьби сталінського тоталітарного режиму проти вияву непокори та свободи нашого народу в протесті насильницькій колективізації села. Промовцями на цих заходах у різні роки були свідки подій або їх родичі та викладачі кафедри, зокрема проф. Тімченко О. П., доц. Михальський Ю. В., доц. Рутар С. М, а також студенти університету.

У грудні 2011 року за ініціативою кафедри історії і політології в університеті було проведено круглий стіл на тему «Парламентські вибори 2012: тенденції політичного розвитку в Україні»²⁷. Дебати продемонстрували великий інтерес студентської молоді до функціонування виборчої системи, на основі якої мало відбуватися формування Верховної Ради України, а також глибоке розуміння проблем, пов'язаних із попередніми виборчими кампаніями. Було наголошено на важливості парламентських виборів з точки зору трансформації тоді чинної політичної інституційної моделі та формування нової політичної демократичної еліти.

30 жовтня 2013 року в університеті відбулося засідання круглого столу на тему «Чи має Україна шанс вирватися із пострадянської напівтемряви?»²⁸, організованого кафедрою історії та політології. Відкриваючи засідання, проректор університету, професор С. Гелей наголосив, що пріоритетним напрямком зовнішньої політики України має бути євроінтеграція²⁹. А вже 25 листопада 2013 року студенти Університету спільно з колегами інших львівських вишів оголосили страйк на підтримку підписання угоди про асоціацію з ЄС, від якої відмовилося тогочасне керівництво держави.

У листопаді 2014 року з нагоди річниці Революції Гідності за ініціативи кафедри історії і політології відбулася зустріч активних учасників Євромайдану та Революції Гідності зі студентами університету. Відкриваючи зустріч, професор С. Гелей розкрив історичне значення революції та проаналізував основні тенденції політичного розвитку України у післяреволюційний період. Завдяки Майдану, на його думку, Україна отримала реальні шанси змінити траєкторію свого постколоніального, посттоталітарного розвитку.

13 жовтня 2015 року кафедра історії і політології організувала засідання круглого столу на тему «Чи стануть місцеві вибори 2015 року зародженням демократичної і ефективної політики?» Викладачі і студенти мали змогу ознайомитися з політичною програмою та поставити запитання кандидату на посаду міського голови м. Львова Анатолію Країнському.

---

²⁶ Гелей С. Гуманітарна сфера та виховання студентів у Львівському торговельно-економічному університеті. – Львів: Вид-во «Растр-7», 2019. – С. 20.

²⁷ Там само. – С. 41.

²⁸ Там само. – С. 44.

²⁹ Там само. – С. 32.

За участі професорсько-викладацького складу кафедри історії і політології та Наукового товариства ім. Т. Шевченка 26 квітня 2016 року в університеті було засідання круглого столу на тему «Суворі уроки Чорнобиля».

15 квітня 2016 року на факультеті товарознавства, управління та сфери обслуговування відбувся історико-політологічний аналіз сучасних відносин із «братнім» сусідом у межах науково-практичного студентського семінару на тему «Цивілізаційний підхід до аналізу російсько-української війни», що проведено спільно з викладачами кафедри історії та політології.

21 квітня 2016 року в університеті відбулося засідання круглого столу на тему «Політологічні проблеми посткомуністичної трансформації: від олігархату до розвинутої політичної демократії в Україні» за участю викладачів кафедри історії та політології і студентів. Висвітлення даної тематики у форматі масової комунікації є актуальним з точки зору формування громадянської свідомості.

У вересні 2018 року кафедра провела круглий стіл на тему «Південь і Захід України разом!», на якому головним гостем зустрічі став кореспондент газети «Кримська світлиця» Сергій Лашенко, який приїхав до Львова на запрошення професора С. Гелея.

2 жовтня 2018 року в університеті відбулася зустріч студентів університету з опозиційною громадською діячкою Білорусі Людмилою Романюк, яка провела лекцію на тему «Білорусь сьогодні: суспільно-політична ситуація та національна політика». Організатори заходу – проректор з навчально-виховної роботи, професор С. Гелей, кореспондент газети «Кримська світлиця» Сергій Лашенко, викладачі кафедри історії і політології.

11 березня 2019 року ректорат університету та Наукове товариство ім. Т. Шевченка організували презентацію книги А. Лозинського «Погляд на Україну з Нью-Йоркського зошита». Розпочавши обговорення проф. С. Гелей відзначив блискучий публіцистичний стиль автора та активну громадську позицію, яка власне і відбита у статтях, що складають дану працю. У обговоренні також взяли участь викладачі кафедри.

12 жовтня 2020 року у форматі круглого столу за участю викладачів кафедри було проведено обговорення на тему «Місцеві вибори в Україні 2020 року», на якому наголошено на головних принципах проведення місцевих виборів в Україні згідно з діючим виборчим законодавством; визначено типи місцевих виборів; та виборчих системах за якими обиратимуться міські, селищні та сільські голови.

В університеті завжди важливе місце займає пропаганда кооперативної ідеї. Адже українська кооперація – демократична організація з глибокими національними традиціями, зорієнтована на загальнолюдські цінності. Як свідчать історичні документи, видатні українські кооператори надавали важливого значення розвитку кооперативної ідеї, що формувалася на основі прадавніх традицій, побутових форм натуральної, родинної, сусідської самопомоги. Ідеологічна доктрина української кооперації передбачала орієнтацію на власні сили, перетворення кооперативів на незалежні організації, що забезпечували економічні основи самостійного розвитку нації, готували українство до боротьби за національні ідеали та державну незалежність.

З початку 90-х років ХХ ст. на кафедрі працює наукова школа з кооперативного будівництва, очолювана професором С. Гелеєм. У 2013 р. побачила світ колективна монографія кафедри «Споживча кооперація України. Від зародження до сьогодення»³⁰.

---

³⁰ Споживча кооперація України. Від зародження до сьогодення / М. В. Аліман, Л. Г. Войнаш, В. В. Гончаренко, С. Д. Гелей та ін.; за ред. С. Д. Гелея. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2013. – 976 с.; 650 іл.

7 грудня 2012 року в Львівському торговельно-економічному університеті відбулася Друга всеукраїнська наукова конференція «Українська кооперація: історія, сучасність та перспективи розвитку», присвячена 120-річчю від дня народження визначного громадського та військового діяча, педагога, вченого, дослідника української кооперації Олени Степанів-Дашкевич (7 грудня 1892 р. – 11 липня 1963 р.). Науковий форум організували кафедра історії і політології Львівського торговельно-економічного університету, Львівський національний університет ім. І. Франка, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, Наукове товариство імені Шевченка, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України.

У травні 2015 року проведений круглий стіл «Економічна самоорганізація через кооперацію, як підґрунтя української державності: що маємо і що можемо», організований Центральною спілкою споживчих товариств України, Львівським торговельно-економічним університетом та Стрийським кооперативним осередком.

У грудні 2016 року викладачі кафедри взяли участь у Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 150-річчю утворення першого споживчого товариства в Україні та 200-річчю від часу заснування Львівського торговельно-економічного університету.

Багаторічний науковий та управлінський досвід професора С. Гелея дає підстави колективу кафедри історії і філософії з упевненістю стверджувати, що на початку третього тисячоліття у вік інновацій й електронних технологій доля та майбуття маленького громадянина і великої країни залежать від інтелектуального потенціалу суспільства, від здатності навчитися й навчити інших інтегруватися у глобальну систему мислення й і дії.

Збираймо каміння для розбудови!

ВІД ВИТОКІВ ДО СЬОГОДЕННЯ. ЛЬВІВСЬКОМУ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТУ – 205 РОКІВ

Львівський торговельно-економічний університет є не тільки найдавнішим економічним вишем в Україні, але й найстарішим в усій Східній та Центральній Європі серед економічних університетів. Цей відомий економічний навчальний заклад України на своєму історичному шляху пережив наполеонівські війни, «весну народів», дві світові та низку локальних воєн, радянський та нацистський тоталітарні режими.

На усіх еволюційних етапах діяльності торговельно-економічного університету у Львові в центрі його уваги була підготовка фахівців у галузі економіки, торгівлі та кооперації. За 205 років плідної діяльності економічного вишу у Львові ним підготовлено біля 110 тисяч фахівців.

Цього року, 7 березня, йому виповнилося 205 років з часу підписання австрійським імператором Францом I (Franz I Emperor of the Austrian Empire 1792-1835) подання Навчальної надвірної комісії про заснування Царсько-королівської реальної школи у Львові. Необхідність утворення такої школи у Львові було викликано прагненням крайової влади щодо подальшого розвитку ремесел та технічного прогресу в Галичині.

Подання «Про заснування Реальної школи у Львові» від 4.09.1810 р., з яким вірнопіддана Навчальна надвірна комісія звернулася до імператора Франца I, було підписано ним тільки 11 січня 1811 року. Губернаторству Королівства Галичини було доручено після отримання ним навчальних планів із Віденської реальної школи прийняти обдумані рішення щодо кращого пристосування цих навчальних планів до місцевих умов та створити фінансовий фонд для нового навчального закладу у Львові¹.

Референт перш за все мусить просити про милостиву терпеливість за спізнення цього подання, яке він зробив через об'ємні та важливі доповнення Центральної організаційної надвірної комісії, і яку йому дозволять пробачити. Користь, як і необхідність, відкриття такої Реальної школи у Львові жодної подальшої дискусії не вимагає².

Крайовий уряд Королівства Галичини намагався відтермінувати створення цієї технічно-економічної школи через брак коштів, яких навіть не вистачало на утримання звичайних освітніх шкіл. Однак Придворна підготовча комісія наполягла на втіленні свого рішення, тому що вважала за потрібне поширювати прикладні знання у королівстві задля його економічного розвитку. Крайовий уряд Галичини 09.10.1812 р. прийняв нарешті позитивне рішення про відкриття Реальної школи у Львові та сформулював такі вимоги:

- школа повинна бути заснована на зразок реальної школи з тією лише відмінністю, що замість латинської мови викладання з часом має стати польська, оскільки саме нею послуговуються місцеві купці та промисловці;

- до школи приймаються учні, які закінчили два класи чотирикласної звичайної школи;

- до школи також можна приймати учнів і старших за віком для вивчення деяких предметів у категорії надзвичайних учнів;

- при вступі надавати пільги лише тим, хто працює у торгівлі або промисловості, бо це значно підвищить авторитет реальної школи;

---

¹ Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУЛ). Ф. 146. Оп. 66. Спр. 777. Арк. 8-12.

² Там само. – С. 34.

- кошти на утримання реальної школи у Львові покривати за рахунок промислового податку, який передбачається запровадити;

- школу розмістити у будинку філософських курсів ліцею у Львові³.

Усі ці вимоги були прийняті і затверджені Придворною підготовчою комісією. Далі комісія доручила крайовому уряду Галичини розробити статут Реальної школи та подати пропозиції щодо затвердження кадрового складу школи. Комісія рекомендувала сформувати викладацький колектив із числа тих, хто проживав у Львові і працював у звичайних школах, гімназії та ліцеї. Стосовно, які хочуть отримати місце праці у Реальній школі, то комісія окремо зауважила про них наступне: щодо професорів Львівського ліцею немає жодного сумніву в їхніх ділових якостях, це ж стосується префекта Шліка, гімназійного професора Дудиловича та вчителів нормальної школи Кузика, Кімштеттера і Крамера, а от Буссет і Лахат свої уміння мусять підтвердити⁴.

Щодо уроків польської мови, то їхнє відхилення вважаємо небажаним, оскільки у цих краях вона є в обігу, а це дуже важливо. Про це було відповідне розпорядження і на випадок згоди випросилось асигнування платні викладача в 400 гульденів⁵.

Що стосується платні директора школи, то заплановано 1200 гульденів, висока згода на це випрошена. Необхідно зазначити, що клопотання про компетентності викладачів необхідно вислухати від директора Віденського політехнічного інституту професора Прехтля, і таким чином пропозицію найпокірніше представити⁶.

Уже у березні 1813 року всі доручення у цілому були виконанні, проте через відсутність відповідного навчального приміщення крайовий уряд Галичини змушений був відтермінувати відкриття Реальної школи.

Після згоди Кредитної надвірної комісії, кошторис школи теж був задоволений. Фондом для покриття витрат на перевезення інвентарю для зазначеного закладу стали кошти від податку на зарплату. Якщо кошторис школи задовольняє крайовий уряд, то відкриття Реальної школи, відповідно, можемо побачити з 1 листопада цього року (1816 р.).

Придворна підготовча комісія 19.05.1816 року повідомила, що імператор розпорядженням від 7 березня 1816 р., виданим у Мілані, зобов'язав крайовий уряд Галичини відкрити у 1816-1817 навчальному році реальну школу: «Його Імператорська Величність люб'язно дає своїм королівським указом від 7.03.1816 року найвищий дозвіл на відкриття у Львові навчального закладу. Він повинен бути організований на засадах Віденської реальної школи для потреб освіти місцевого населення, позаяк цього вимагають реальні обставини».

Передбачаються два курси навчання, викладання наступних предметів навчального плану по шість навчальних годин в день, за винятком пообідніх годин та святкових днів: мовознавство та стиль, релігія та декламація, теорія комерції та торговельне право, математичні дисципліни, зорієнтовані до професійних потреб, природознавство та хімія, загальна світова історія та географія, природнича історія, технологія та товарознавство, подвійна система бухгалтерського обліку, арифметика, геометричний та архітектурний рисунок квітів (квіткового орнаменту), каліграфія, французька мова, латинська мова.

Відкриття Реальної школи у Львові відбулося 7 листопада 1817 р. Тимчасовим директором впродовж 07.03.1816-20.10.1817 рр. був призначений кафедральний схоласт Мінаевич, а з 20 листопада 1817 року цю посаду обійняв гімназійний директор Олександр Уле з м. Пісена.

---

³ Там само. – С. 35.

⁴ Там само. – С. 35.

⁵ Там само. – С. 35.

⁶ Там само. – С. 36.

У 1818-1819 рр. директора Реальної школи було зобов'язано відкрити другий, а згодом і третій класи згідно з початковою програмою Реальної школи св. Анни у Відні, лише з тією різницею, що у Львові школа мала бути трирічна. Проте 17 грудня 1820 р. Придворна підготовча комісія вирішила, що провінційні реальні школи мають бути двокласні, за винятком торговельних, та організовуватися на зразок підготовчої двокласної школи у Віденському інституті.

У 1825 році трикласна Реальна школа у Львові з торговельним відділенням була перетворена на двокласну школу із загальною підготовкою учнів для вивчення технічних і комерційних наук⁷.

З 1835 року до двокласної Реальної школи долучили структурне торговельне відділення, організоване за проектом Віденського інституту в 1821 році. Після розширення школі надали статус Цісарсько-королівської реально-торговельної академії, в якій відновили посади учителів каліграфії, малювання, польської мови, підвищили оплату директорів та професорам.

Імператор Фердинанд I своєю постановою від 24.01.1843 р. дозволив відкрити Реально-торговельну академію, а за потреби ще й рільниче відділення. Придворна підготовча комісія, керуючись постановою імператора, розробила структуру майбутньої академії. В її складі передбачалася Реальна школа з технічним та торговельним відділеннями.

У вересні 1844 р. академія отримала назву – Цісарсько-королівська технічна академія з торговельним відділенням. Її очолив доктор філософії Флоріан Шиндлер, випускник Політехнічного інституту у Відні. Його заступником став професор Олександр Рейзінгер. Урочисте відкриття Цісарсько-королівської технічної академії відбулося 04.11.1844 року⁸.

З 1853 р. при академії почала функціонувати дворічна торговельна школа. Це був єдиний навчальний заклад у Галичині, що готував фахівців з комерційної справи. Однак школа діяла недовго, адже більшість потрібних торгівлі спеціалістів готували самі купці. Вони у своїх крамницях та гуртівнях давали фахові прикладні знання майбутнім крамарям (продавцям), рахівникам (бухгалтерам) та товарознавцям.

Проте, беручи до уваги гостру потребу в створенні хоча б однієї належно організованої торговельної школи в такому краї, як Галичина, де постійно зростала чисельність торговельних і фінансових інституцій, промислових товариств, колегія професорів у 1872 році повернулася до відновлення торговельного відділення, що існувало до 1853 року. Знову вводився дворічний курс навчання з 30 - годинною навчальною програмою. При цьому підвищувалися вимоги до вступників. Від кожного з них вимагалось закінчення нижчої Реальної школи або гімназії. Одночасно відбулося підсилення викладацьких кадрів.

Цю пропозицію 29 листопада 1872 року затвердило Міністерство віросповідань і освіти, одночасно закликавши колегію професорів подати в найкоротший термін детальні пропозиції щодо перетворення торговельного відділення на самостійний навчальний заклад. Однак процес перетворення затягнувся у часі, незважаючи на те, що колегія професорів того ж року подала міністерству детально опрацьовані разом з представниками львівської Торговельно-промислової палати пропозиції.

У 1875 р. колегія професорів знову змушена була вдатися до вдосконалення навчального процесу на торговельному відділенні. До цього її спонукали соціально-економічні умови розвитку краю, які вимагали дедалі більшої кількості фахівців з торговельною та фінансовою освітою. Ситуацію підсилювало створення комерційного

---

⁷ Степан Гелей. Львівська комерційна академія. Нарис історії. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2008. – С. 22.

⁸ Там само. – С. 27.

відділення в Управлінні залізниці. У цей період Рада міста Львова створила міську торговельну школу з дворічним вечірнім курсом, яка повинна була дати учням елементарні знання про торгівлю, яка функціонувала до 1899 року.

8 вересня 1899 року імператор Франц Йосиф найвищою постановою прийняв до відома інформацію про заснування державної торговельної школи у Львові. На підставі статуту, затвердженого міністром віросповідань і освіти наказом від 16 серпня 1899 р., торговельна школа була першим такого роду державним закладом у Галичині. У цьому ж наказі зазначалося, що відкриття нової школи відбудеться 1 листопада 1899 р. Йшлося, зокрема, про перший клас Вищої торговельної школи, до якого надалі почергово долучатимуться наступні класи, а також клас додаткової торговельної школи, для якої систематичне навчання могло розпочатися уже в 1899-1900 навчальному році.

У 1902 році Вища торговельна школа у Львові здобула статус Торговельної академії й офіційне визнання основного освітнього осередку в Галичині з підготовки спеціалістів у сфері торгівлі. У торговельних колах академія мала добру репутацію, про що свідчила велика кількість охочих вступити до цього вишу.

У період 1902-1910 років Торговельна академія утвердилася як навчальний заклад, що готував фахівців торговельної справи найвищої кваліфікації. Чисельність студентів української національності тут, як і в інших вишах Львова, виявилася невеликою. Проте це були патріотично налаштовані молоді люди, які активно обстоювали національні інтереси корінного народу Галичини.

Новий 1918-1919 навчальний рік в академії розпочався традиційно. Проте в Австро-Угорщині було неспокійно, бо далі тривала світова війна. Передбачаючи розпад ослабленої світовою війною Австро-Угорської імперії, активізувався національно-визвольний рух в Галичині під впливом утворення Української держави у Наддніпрянській Україні. У жовтні галичани розпочали готуватися до створення власної незалежної держави. Після проголошення у Львові 1 листопада 1918 року про створення ЗУНР у львівських вишах навчання змішалось з війною. Упродовж 9 місяців (від листопада 1918 до липня 1919 року) студенти політехніки і Торгової академії зуміли поєднати навчання з військовим протистоянням. Українські студенти в околицях Львова воювали у складі Галицької Армії, а польські студенти у рядах Польського війська. Коли наставало перемир'я, вони поверталися у студентські аудиторії. З 1918 до 1922 року Торговельна академія зуміла зберегти статус закладу з торговельної освіти, в якому навчалися поляки, євреї та українці.

3 квітня 1922 року президія Торговельно-промислової палати одноголосно ухвалила рішення про заснування у Львові Вищого навчального торговельного закладу. Організаційний комітет підготував статут та навчальний план, який згодом був запропонований Міністерству віросповідань і освіти для затвердження. За статутом, офіційна назва навчального закладу – Вища школа закордонної торгівлі у Львові. Завдання школи полягало у підготовці спеціалістів закордонної і внутрішньої торгівлі.

1 листопада 1939 року на основі Академії закордонної торгівлі було створено Львівський інститут радянської торгівлі. Підготовка фахівців велася за такими спеціальностями: товарознавство промислових товарів, товарознавство продуктових товарів, економіка і планування радянської торгівлі, бухгалтерський облік у радянській торгівлі.

Після захоплення Львова гітлерівськими військами в червні 1941 р. Львівський інститут радянської торгівлі, як і інші навчальні заклади, припинив існування. Частина викладачів та студентів вузу ще раніше була мобілізована до лав Червоної армії, окремі виїхали чи були вивезені насильно.

У 1942-1943 роках у західних областях України нацисти дозволили функціонування 34 торговельних середніх закладів. Фактично на базі Львівського інституту радянської торгівлі функціонували торговельно-фахові курси упродовж 1942-1944 років.

27 липня 1944 р. згідно з наказом № 90 Народного комісаріату торгівлі УРСР від 15.09.1944 р. Львівський інститут радянської торгівлі відновив роботу у складі трьох факультетів (торговельно-економічний, обліково-економічний та товарознавчий). При інституті функціонували: Центральні курси Народного комісаріату з підвищення кваліфікації бухгалтерів і плановиків, львівська філія Всесоюзного заочного інституту радянської торгівлі та підготовчі курси для вступу до ВНЗ.

Рада Народних Комісарів УРСР спільно з ЦК КП(б)У 07.04.1945 р. прийняли постанову «Про переведення Українського інституту радянської кооперативної торгівлі системи Укоопспілки із м. Харкова у м. Львів» через відсутність навчальних приміщень в ущент зруйнованому війною Харкові. У 1947 р. відбулося об'єднання Українського інституту радянської кооперативної торгівлі та Львівського інституту радянської торгівлі. Злиття двох інститутів відбулося згідно з розпорядженням Ради Міністрів СРСР від 06.08.1947 р. Реорганізований інститут отримав назву Львівський торговельно-економічний інститут і був підпорядкований Головному управлінню економічних ВНЗ Міністерства вищої освіти СРСР. У складі новоутвореного інституту діяло 18 кафедр та три факультети: обліково-економічний, торговельно-економічний та товарознавчий.

Відповідно до Постанови Ради Міністрів СРСР та ЦК КПРС «Про заходи подальшого розвитку радянської торгівлі» від 12.10.1953 р. та за наказом міністра культури СРСР від 18.11.1953 р. Львівський торговельно-економічний інститут з 1 січня 1954 р. було повернуто Центроспілці. У цей період Львівський торговельно-економічний інститут в основному спеціалізувався на підготовці спеціалістів для державної радянської та частково кооперативної торгівлі за спеціальностями: економісти торгівлі, бухгалтери-економісти, фінансисти, товарознавці промислових та продовольчих товарів вищої кваліфікації. Значну частину випускників скеровували на викладацько-педагогічну роботу.

Згідно з Постановою правління Центроспілки від 02.07.1962 р. із 1963 року в інституті почали діяти державно-договірні науково-дослідна плодово-овочева лабораторія і товарно-дослідна станція.

У кінці 80-х років Львівський торговельно-економічний інститут зумів отримати міжнародне визнання у країнах так званого соціалістичного табору в Центральній Європі. В інститут на навчання почали приїжджати студенти з Центральної Європи, країн Африки та Центральної Америки. У 1993 році в інституті було створено факультет міжнародних економічних відносин. Інститут активно підтримав відродження національно-патріотичного руху. Навчальний процес та діловодство в інституті були переведені на українську мову.

До 1991 року Львівський торговельно-економічний інститут входив у структуру і підпорядкування Центроспілки Радянського Союзу, з серпня 1991 року – уже у систему Укркоопспілки. Керівництво вдосконалювало структуру інституту, намагалося правильніше використати педагогічні кадри, старалося суттєво поліпшити навчально-виховний процес та наукову роботу.

Рішенням міжгалузевої акредитаційної комісії Міністерства освіти України від 15 вересня 1994 р. (протокол № 13) та наказом Міністерства освіти України від 3 жовтня 1994 р. № 278 було підтримано пропозицію ректорату та правління Укоопспілки змінити статус інституту на статус академії. Постановою № 166 правління Укоопспілки від 8 грудня 1994 р. та на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 26 листопада 1994 р. Львівський торговельно-економічний інститут реорганізовано у Львівську комерційну академію.

Академія стала готувати фахівців вищого освітньо-кваліфікаційного рівня: бакалаврів, спеціалістів, магістрів, а також фахівців, які отримували науковий ступінь кандидата економічних наук. Вона проводила також науково-дослідну, науково-виробничу діяльність, здійснювала експертизу товарів, надавала консультації та послуги. Тут проходили атестацію науково-педагогічні кадри з присвоєнням вчених звань доцента та професора; здійснювалися підвищення кваліфікації, перепідготовка кадрів, підготовка молоді до вступу у вищі заклади освіти.

Період 90-х років ХХ століття позначився суттєвим покращенням якісного складу викладачів завдяки їх навчанню в аспірантурі вишу. Значна частина викладачів пройшли стажування в університетах США, Канади, Австрії, Англії, Польщі, Німеччини, Франції, Угорщини та Словаччини.

15 квітня 2016 року відповідно до постанови Центральної спілки споживчих товариств України № 95 від 24.12.2015 р., за погодженням з Міністерством освіти і науки України Львівська комерційна академія отримала статус торговельно-економічного університету у Львові.

Університет гордиться своїми викладачами, серед яких визначні громадсько-політичні діячі, вчені, дійсні члени НТШ – Володимир Залозецький, Іларій Огоновський, Ярослав Гординський, Володимир Калинович, Григорій Микитей, Володимир Білинський, Олена Степанів, Петро Франко, Федір Срібний, Володимир Геринович, Володимир Кучер, Олександр Тисовський, Константин Гладилевич, Володимир Огоновський, Іван Карпинець, Григорій Вербицький, Михайло Герасименко, Михайло Холєвчук, Федір Заставний, Григорій Ковальчак, Микола Шраг, Олександр Зайцев та інші відомі вчені.

До встановлення на Західній Україні радянської влади в університеті працювали визначні вчені та відомі освітяни: Антоній Павловський, Павло Постел, Казимир Петиняк-Санецький, Євгеніуш Ромер, Францішек Томанек, Август Ціргоффер, Станіслав Павловський, Теофіль Сейферт, Юліан Чижевський, Генрик Корович, Казимир Ігнатович, Стефан Гурняк, Станіслав Рузевич.

Викладацький склад та й значна частина студентів Академії закордонної торгівлі у Львові з приходом радянської влади у 1939 р. і особливо після закінчення Другої світової війни змушені були покинути виш і країну. Саме вони і заснували вищі економічні навчальні заклади у Кракові та Вроцлаві, які нині досягли європейського рівня розвитку.

Починаючи з 1977 року, в університеті розпочали навчатися студенти з НДР, Польщі, Болгарії, Чехословаччини, Угорщини; з 1989 року – студенти з Близького Сходу (Ліван, Йорданія), Південно-Східної Азії (В'єтнам, Лаос), Африканського континенту (Конго, Заїр, Кот-д'Івуар, Сан-Томе, Принсіпі, Бенін, Ефіопія, Мадагаскар), Центральної Америки (Нікарагуа, Панама, Домініка). Сьогодні в університеті навчаються студенти з Грузії, Азербайджану, Пакистану, Єгипту та Китаю.

Важливу роль у діяльності університету відіграє співпраця з ВНЗ зарубіжних країн. З метою інтеграції у міжнародний освітній простір ректорат університету визначив ряд пріоритетних напрямів, одним із яких є реалізація освітніх проектів, які фінансує Європейський Союз.

Науковці, співробітники та студенти університету проходять стажування у закладах вищої освіти та організаціях США, Німеччини, Румунії, Туреччини, Греції, Італії, Польщі, Болгарії, Угорщини, Франції, Португалії та інших країн.

Другим важливим напрямом міжнародної діяльності університету стало навчання іноземців. Сьогодні в університеті навчаються студенти з Азербайджану, Грузії, Єгипту, Камеруну, Колумбії, Марокко, Нігерії, Польщі, США, Тунісу. Для іноземних студентів

організуються різноманітні заходи для ознайомлення з українською культурою та традиціями, вони охоче беруть участь в університетських заходах.

У межах підготовки до святкування 190-річчя академії у березні 2007 року в університеті було створено Благодійний фонд імені М. Туган-Барановського. Головою правління фонду обрали його співзасновника проректора Степана Гелея, головою наглядової ради став Петро Лазур, а виконавчим директором фонду доцент Любов Медвідь.

На вимогу часу в університеті також було створено Асоціацію випусників Львівської комерційної академії. 9 червня 2007 року в актовій залі академії зібралася установча конференція Асоціації, у роботі якої взяло участь близько 400 випускників. Конференцію відкрив ректор Іван Копич, а з доповіддю «Львівській комерційній академії – 190 років» виступив проректор Степан Гелей, після виступу якого всім стало зрозуміло, що саме дата 7 листопада 1817 року є початком відліку історії академії. Конференція затвердила «Положення про Асоціацію випускників ЛКА» та обрала раду Асоціації випускників ЛКА, голову Асоціації ЛКА – Романа Федішина та його першого заступника – к. е. н., доцента Петра Куцика. Конференція також вирішила створити осередки Асоціації випускників у всіх областях України та за кордоном.

Важливе місце в історії університету посіло відзначення 190-річчя Львівської комерційної академії. Правління «Укркоопспілки» 6 вересня 2007 року прийняло постанову «Про святкування 190-річчя Львівської комерційної академії» та було також затверджено організаційний комітет, який очолив голова правління Укркоопспілки В. Левицький. Пізніше окремою постановою були затверджені численні заходи святкування.

Святкування ювілею розпочалося в академії з творчих звітів факультетів та зустрічей ветеранів-викладачів із студентською молоддю. До ювілею ректорат академії виділив чималі кошти, щоб здійснити ремонт та належно оформити навчальні корпуси, аудиторії, кабінети та лабораторії вишу.

Пік ювілейних святкувань припав на 4 грудня 2007 року. В актовому залі відбулося розширене засідання Вченої ради академії, на якій виступив ректор Іван Копич, що зупинився на аналізі основних історичних етапів становлення і розвитку академії та вручив Почесні дипломи заслужених професорів академії відомим ученим Б. Семаку, В. Апопію та С. Гелею.

У храмі Святої Трійці (6.12.2007) була відправлена подячна Літургія за здоров'я співробітників, студентів і випускників ЛКА, а опівдні у Львівському національному театрі опери і балету розпочалася урочиста академія з нагоди 190-річчя вишу. Після промови ректора Івана Копича слово надали начальнику гуманітарної політики секретаріату Президента України О. Биструшкіну, який вручив державні нагороди ректору та професорам академії. Велика група співробітників академії також була відзначена нагородами Укркоопспілки та Міністерства освіти і науки України. Кращі студенти академії були нагороджені преміями імені Олени Степанів та Петра Франка. У святкуванні 190-річчя взяли участь делегації з Білорусі, Молдови, Азербайджану та Російської Федерації.

У монографії доктора історичних наук Степана Гелея «Львівська комерційна академія. Нарис історії», яка вийшла наприкінці 2008 року у Львові тиражем у 1000 примірників, вперше цілісно відображено витоки, становлення та розвиток торговельної освіти в Україні на прикладі історії Львівського торговельно-економічного університету.

Це красиво оформлене науково-історичне видання було надруковане у видавництві Львівської комерційної академії (ЛКА) і було присвячене 190-річчю з часу заснування першого в Україні вищого торговельно-економічного навчального закладу, який входить у структуру Української кооперативної спілки, яка є складовою одиницею знаного у світі міжнародного кооперативного альянсу «EURO COOP».

У цьому 625 - сторінковому науковому виданні показано 235-річний історичний шлях торговельної освіти у Центральній Європі від витоків до сьогодення, тобто від Реальної торговельної академії у Відні, яка була започаткована австрійською імператрицею Марією-Терезією у 1769 році, до Львівської комерційної академії зразка 2007 року.

Історія ЛКА, яку написав професор Степан Гелей у формі нарису, є корисною не тільки для науково-педагогічних працівників та студентів університету, але й для усіх тих, хто цікавиться і досліджує історію торговельно-економічної та кооперативної освіти в Україні.

У Постанові № 1698-VIII Верховної Ради України «Про відзначення 200-річчя з часу заснування Львівського торговельно-економічного університету» зазначено, що у 2016 р. виповнюється 200 років з часу заснування Львівського торговельно-економічного вишу – найстарішого торговельно-економічного університету України, який є одним із провідних вітчизняних ВНЗ, що здійснює навчання за багатьма напрямками вищої освіти та закладає наукові основи соціально-економічного, торговельного та культурного розвитку держави.

Враховуючи вагомий внесок Львівського торговельно-економічного університету у започаткування, розвиток та утвердження торговельно-економічної освіти і науки на етнічних землях України, підготовку висококваліфікованих фахівців, створення провідних наукових шкіл, підвищення інтелектуального та культурного рівня суспільства, піднесення міжнародного престижу вітчизняної торговельно-економічної освіти і науки, Верховна Рада України постановила на державному рівні урочисто відзначити 200-річчя з часу заснування львівського економічного вишу.

Кабінет Міністрів України на виконання Постанови ВРУ утворив організаційний комітет з підготовки та проведення заходів щодо відзначення 200-річчя Львівського торговельно-економічного вишу, який є спадкоємцем славних традицій Реально-торговельної школи та Львівської комерційної академії. У число ювілейних заходів увійшло відзначення Почесними грамотами Кабінету Міністрів України професорсько-викладацького складу університету та виготовлення Національним банком України ювілейної монети і пам'ятної медалі.

Ця ювілейна монета номіналом 2 гривні присвячувалася 200-річчю Львівського торговельно-економічного університету, який є найстарішим ВНЗ України з підготовки фахівців із торговельної справи. Монету було введено в обіг 12 грудня 2016 року і вона належить до серії «Вищі навчальні заклади України».

Українське державне підприємство поштового зв'язку "Укрпошта" вперше видало серію поштових марок та художній немаркований конверт, присвячені 200-річчю львівського торговельно-економічного вишу. Під час відкриття Міжнародної науково-практичної конференції в актовій залі університету 13.12.2016 року відбулося урочисте погашення маркованих конвертів з нагоди цієї 200-літньої ювілейної події, в якій взяли участь голова Львівської ОДА Олег Синютка, директор Львівської дирекції УДППЗ «Укрпошта» Микола Ростов, Голова правління Укркоопспілки Ілля Гороховський та ректор ЛТЕУ Петро Куцик. У роботі міжнародної конференції взяли участь: президент Euro Coop Массімо Бонжиованні та закордонні кооперативні делегації з країн Африки, Європи та Азії.

Вчена рада Львівського торговельно-економічного університету до 200-річного ювілею вишу заснувала свої почесні академічні відзнаки: найвищу нагороду ЛТЕУ «Почесна відзнака» та «Ювілейну медаль».

Святкування 200-річчя університету розпочалися з урочистих зборів трудового колективу вишу, які відбулися 12 грудня 2016 р. у актовій залі відповідно до затверджених заходів згідно з Розпорядженням № 519/0/5-16 голови Львівської обласної державної адміністрації «Про відзначення 200-річчя з часу заснування ЛТЕУ» від 26 липня 2016 року.

Відкрив ювілейну академію проректор з навчально-виховної роботи, професор Степан Дмитрович Гелей, який присвятив свій виступ славній історії університету від витоків до сьогодні. Далі виступив з доповіддю ректор ЛТЕУ, професор Петро Олексійович Куцик, який оцінив пройдений 200-літній шлях університету та від імені ректорату і особисто від себе схилив голову перед усіма поколіннями Alma-Mater. Далі були вітальні виступи від Укркоопспілки, Львівської ОДА, Львівської обласної ради, Львівської міської ради, львівських вишів. Загалом у цей святковий день надійшло 64 вітання на адресу ЛТЕУ від українських та закордонних вишів і коледжів, державних установ і міністерств України та 22 обласних правлінь споживчих товариств України.

Основні урочистості розгорнулися 14 грудня 2016 р. у Львівському національному академічному театрі опери і балету імені Соломії Крушельницької, де в ушент заповненому залі відбулася урочиста академія, присвячена 150-річчю утворення першого споживчого товариства в Україні та 200-річчю Львівського торговельно-економічного університету. На свято завітали депутати Верховної Ради України та місцевих рад, представники державних та місцевих органів влади, випускники, викладачі та студенти університету. Відкрили урочистості голова Правління Укркоопспілки, доктор філософії Ілля Гороховський і ректор, професор Петро Куцик та було зачитано вітання від Президента України Петра Порошенка, голови Верховної Ради України Андрія Парубія, Прем'єр-міністра України Володимира Гройсмана, міністра освіти і науки України Лілії Гриневич. Далі ветеранів, викладачів та студентів вишу привітали: голова Львівської ОДА Олег Синютка, голова Львівської обласної ради Олександр Ганущин та міський голова Львова Андрій Садовий.

Попри численні відомчі, академічні, кооперативні, почесні нагороди, якими були відзначені ветерани та викладачі вишу, особливо потрібно зазначити про нагородження трудового колективу університету високою державною нагородою «Грамотою Верховної Ради України» за вагомі заслуги перед українським народом та з нагоди відзначення 200-річчя вишу та про нагородження Президентом України Петром Порошенком ректора університету Петра Куцика почесним званням «Заслужений діяч науки і техніки України», а ветерана і літописця університету Степана Гелей – орденом «За заслуги» III ступеня.

Під час ювілейних святкувань також була освячена оновлена хоругва університету та презентовано відповідно до вимог світового геральдичного товариства осучаснену емблему торговельно-економічного вишу у Львові.

Ця ювілейна 200-річна подія торговельно-економічного університету отримала досить широке висвітлення у друкованих та електронних засобах масової інформації України.

Сьогодні університет активно працює над гармонізацією вітчизняної та європейської вищої економічної освіти у таких напрямках: автономія університетів; єдність навчання і виховання; проведення наукових досліджень; свобода науки та освіти; вірність традиціям європейського гуманізму; взаємний обмін інформацією; виконання спільних проектів; мобільність викладачів і студентів; уніфіковані підходи щодо надання стипендій; форма проведення іспитів; еквівалентність статусу дипломів та приведення історії університетів до еволюційної системи літописання.

Отже, літопис Львівського торговельно-економічного університету має наступну тяглість та історичну періодизацію:

1. Австрійський період (1810-1867)

1810 – у вівторок 4 вересня Навчальна (освітня) надвірна комісія (це прототип міністерства освіти) звернулася до австрійського імператора Франца I з поданням «Про заснування Реальної школи у Львові».

1811 – у п'ятницю 11 січня австрійський імператор Франц I схвалив підписом подання Навчальної надвірної комісії про заснування Цісарсько-королівської реальної школи у столиці Королівства Галичини.

1812 – у п'ятницю 9 жовтня крайовий уряд Галичини ухвалив рішення «Про відкриття Цісарсько-королівської реальної школи у Львові» з регіональними вимогами та подальшим запровадженням промислового податку для функціонування реальної школи.

1813 – у березні через відсутність належного навчального приміщення крайовий уряд Галичини змушений був відтермінувати відкриття Цісарсько-королівської реальної школи у Львові.

1816 – у п'ятницю 5 січня канцлер і голова Навчальної надвірної комісії у Відні граф Алоїз Угарте (Alois Ugarte, 1749-1817) після згоди Кредитної Надвірної комісії (прототип міністерства фінансів) завізував кошторис. Фонд коштів на покриття витрат із перевезення інвентарю для школи мав скласти незначну частину податку на зарплату. Кошторис із пропозиціями відправлено крайовому уряду на погодження. Відкриття Реальної школи у Львові заплановано на 1 листопада цього року.

1816 – у четвер 7 березня австрійський імператор Франц I підписав королівський декрет про відкриття Цісарсько-королівської реальної школи у місті Лемберг (Львів) для задоволення навчальних потреб місцевого населення з пропозиціями Навчальної надвірної комісії у всіх пунктах. У навчальних планах реальної школи основна роль відводилася предметам комерційного і природничо-математичного циклу та вивченню нових, сучасних іноземних мов. Реальна освіта протиставлялася класичній та давала необхідні комерційні та технічні знання для подальшої професійної діяльності. Директором Цісарсько-королівської реальної школи у Львові впродовж 1816-1844 рр. був Олександр Уле.

1817 – у вівторок 4 листопада розпочалося довгоочікуване навчання у Цісарсько-королівській реальній школі у Львові.

1835 – декрет австрійського імператора Фердинанда I підвищив статус Цісарсько-королівської реальної школи до Цісарсько-королівської реально-торговельної академії у Львові.

1844 – Цісарсько-королівська реально-торговельна академія у Львові реорганізована у Цісарсько-королівську технічну академію з торгівельним та технічним відділами (факультетами).

1863 – навчальні заклади у Західній і Центральній Європі були поділені на елементарні, середні та вищі. З цього часу ректорів вишів в Австрії не призначали, а стали обирати.

2. Австро-угорський період (1867-1918)

1875 – торгівельний відділ (факультет) відокремився від Цісарсько-королівської технічної академії і став автономним навчальним закладом із назвою «Торгівельна школа у Львові».

1899 – 8 вересня імператор Франц-Йосиф I за поданням Міністерства віросповідань та освіти в Австрії надав Торговельній школі у Львові статус Hochschule – вищої школи. Міністр затвердив навчальні плани і наказав розпочати навчальний процес у торговельному виші з 01.10.1899 року та призначив професора А. Павловського тимчасовим керівником Цісарсько-королівської вищої торговельної школи у Львові.

1902 – Вища торговельна школа реорганізована у Цісарсько-королівську торговельну академію у Львові.

3. Період ЗУНР (1918-1919)

1918 – у понеділок 4 листопада Цісарсько-королівська торговельна академія у Львові змінила назву на Торговельну академію.

4. Польський період (1919-1939)

1922 – Торговельна академія у Львові реорганізована у Вищу школу закордонної торгівлі у Львові.

1937 – Вища школа закордонної торгівлі у Львові отримала статус Академії закордонної торгівлі у Львові.

5. Період німецької окупації (1941-1944)

1942 – Львівський інститут радянської торгівлі реорганізовано у Торговельні фахові курси у Львові.

6. Радянський період (1939-1941, 1944-1991)

1939 – Академію закордонної торгівлі реорганізовано у Львівський інститут радянської торгівлі.

1945 – у Львів із Харкова переведено Український радянський інститут кооперативної торгівлі. Підставою для переведення до Львова інституту була відсутність навчальних приміщень та вільних житлових площ для студентів і професорсько-викладацького складу кооперативного інституту в Харкові та Києві. Ці дві столиці Радянської України були майже вщент зруйновані під час вітчизняної війни 1941-1944 років. Львів під час другої світової війни не зазнав руйнувань і вільних приміщень для навчальних корпусів та проживання студентів і викладачів було достатньо. Майже 150 тисяч львів'ян залишили визволений Львів і виїхали за межі Радянського Союзу, боячись переслідувань та розправ з боку сталінського режиму. У Львові в цей час паралельно функціонували два торговельних виші.

1947 – шляхом об'єднання Львівського інституту радянської торгівлі та Львівського інституту радянської кооперативної торгівлі було утворено Львівський торговельно-економічний інститут, який спеціалізувався на підготовці бухгалтерів, економістів та товарознавців для системи кооперативної торгівлі СРСР.

1955 – в інституті на усіх формах навчалося 24 тисячі студентів.

7. Період Української незалежної держави (1991-2021)

1994 – Львівський торговельно-економічний інститут реорганізовано у Львівську комерційну академію.

2016 – 15 квітня (п'ятниця) Львівську комерційну академію реорганізовано у Львівський торговельно-економічний університет.

2016 – 25 червня у суботу трудовий колектив Львівського торговельно-економічного університету на основі історичної довідки, підготовленої доктором історичних наук, проректором Степаном Гелеєм, проголосував одногolosно, що історичні витoki Львівського торговельно-економічного університету беруть свій відлік від 7 березня 1816 року.

У силу різних історичних обставин Львівський торговельно-економічний університет вимушений був за свою 205-річну славу історію шістнадцять разів змінювати власну назву:

- 1. 1816-1825** – Цісарсько-королівська реальна школа у Львові з комерційним напрямком навчання.
- 2. 1825-1835** – Цісарсько-королівська підготовча школа технічних і комерційних спеціальностей у Львові.
- 3. 1835-1844** – Цісарсько-королівська реально-торговельна академія.
- 4. 1844-1875** – Цісарсько-королівська технічна академія у Львові з торговельним відділенням (факультетом).
- 5. 1875-1899** – Торговельна школа у Львові.
- 6. 1899-1902** – Цісарсько-королівська вища торговельна школа у Львові.
- 7. 1902-1918** – Цісарсько-королівська торговельна академія у Львові.
- 8. 1918-1922** – Торговельна академія у Львові.
- 9. 1922-1937** – Вища школа закордонної торгівлі у Львові.

10. **1937-1939** – Академія закордонної торгівлі у Львові.
11. **1939-1942** – Львівський інститут радянської торгівлі.
12. **1942-1944** – Торговельні фахові курси у Львові.
13. **1944-1947** – Львівський інститут радянської торгівлі.
14. **1947-1994** – Львівський торговельно-економічний інститут.
15. **1994-2016** – Львівська комерційна академія.
16. **2016-2021** – Львівський торговельно-економічний університет

Основний внесок у фундаментальне дослідження еволюційної історії львівського торговельно-економічного вишу здійснив доктор історичних наук, професор Степан Дмитрович Гелей, який є учнем відомого вітчизняного історика Ярослава Дашкевича. Завдяки науково-історичним дослідженням професора Степана Гелея Львівський торговельно-економічний університет сьогодні по праву очолив список найдавніших університетів Східної та Центральної Європи серед економічних вишів.

Львівський торговельно-економічний університет також зробив вагомий внесок у становлення та розвиток торговельно-економічної освіти і науки в Україні та і в інших країнах світу. Варто нагадати, що Київський національний торговельно-економічний університет, який цього року відзначає своє перше 75-річчя, Полтавський університет економіки і торгівлі, низка коледжів і технікумів створені й функціонують на кадровій базі нашого львівського вишу. Керівні посади у багатьох споріднених вишах країн колишнього Союзу до нинішнього дня обіймають випускники Львівського торговельно-економічного університету.

У рік відзначення 205-річчя Львівський торговельно-економічний університет є провідним економічним ВНЗ України, в якому діють три інститути, три факультети, один коледж, 28 кафедр та Центр дистанційних технологій навчання. На базі університету створено навчально-науковий комплекс «Академія», до складу якого входять 2 інститути та 8 коледжів.

Університет є визнаним осередком науково-економічної діяльності, котрий є відомим не тільки в Україні, але й за її межами. Майже 80 % викладачів університету мають вчені звання та наукові ступені, з них 24 % це професори і доктори наук. В університеті функціонує 14 наукових шкіл.

Сьогодні університет випускає бакалаврів та магістрів із таких спеціальностей: фінанси, банківська справа та страхування; облік і оподаткування; економіка; менеджмент; підприємництво, торгівля та біржова діяльність; маркетинг; міжнародні економічні відносини; комп'ютерні науки та інформаційні технології; журналістика; готельно-ресторанна справа; харчові технології; технології захисту навколишнього середовища; туризм; право.

В університеті тривалий час уже діють спеціалізовані вчені ради із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата наук за спеціальностями: «Економіка та управління національним господарством», «Економіка та управління підприємствами», «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит», «Товарознавство непродовольчих товарів» і «Товарознавство харчових продуктів».

В університеті багато часу приділяється патріотичному і національному вихованню студентської молоді. Лауреат міжнародних та вітчизняних конкурсів Народна хорова капела «Мрія» упродовж 40 років популяризує українську пісню як в Україні, так і за кордоном. У числі музичних колективів університету, що активно пропагують українську народну пісню, – також лауреат вітчизняних і міжнародних конкурсів Народна капела бандуристок «Галичанка» з 60-річною творчою історією. У 2017 р. під час відзначення на державному рівні 525-річчя українського козацтва в університеті було створено козацьку організацію, а

кошовим отаманом – обрано ректора Петра Куцика. У День захисника вітчизни та українського козацтва (14.10.2019 р.) козацька сотня університету взяла участь у Марші нескорених, який був організований Львівською ОДА спільно із Львівським гарнізоном. У 2017 році козацькі товариства Львова обрали на чотири роки головою Козацької координаційної ради у місті професора Степана Гелея, який мав життєвий досвід ефективного координування роботою громадських організацій і товариств у Львові.

Упродовж останніх 30 років спортсмени університету беруть участь в Універсіаді Львівщини серед 19 вишів Львівської області із різних видів спорту. У 2020 календарному році університет посів перше місце в Універсіаді Львівщини серед ВНЗ області у категорії університетів, у яких навчається до 2 тисяч студентів.

За 205-річну історію університету із його стін вийшли відомі громадсько-політичні діячі та фахівці у різних галузях економіки, кооперації та торгівлі. Серед них активні діячі національно-визвольного руху: Петро Дужий, Роман Ільницький, Ярослав Пришляк, Євгенія Зелінська, Іван Губка, Ірина Шуль; відомі вчені: Василь Сопко, Дмитро Валігурський, Віктор Андрійчук, Степан Шкарабан, Володимир Шевчук, Володимир Марцин, Анатолій Кузьмінський, Богдан Семак, Марта Барна, Іван Сірохман, Степан Гелей, Віктор Апопій, Богдан Усач, Володимир Онищенко, Олександр Капштик, Ігор Яремко, Федір Хміль, Віктор Шевчук; керівники торговельно-економічних, підприємницьких структур, банківських установ, міністерств та відомств: Григорій П'ятаченко – перший міністр фінансів незалежної України, Олександр Ровт (мільярдер США), Роман Феदिшин – засновник групи компаній «Шувар», Ярослав Руцишин – директор ВАТ «Троттола», Олександр Герега – засновник компанії «ЕліцентрК», Богдан Козак – засновник компанії «Львівхолод», Володимир Левицький – заступник голови правління Укоопспілки, а також Олександр Хом'як, Володимир Лук'янчук, Орест Блащук, Олександр Заремба, Роман Козак, Роман Шлапак, Андрій Гудзоватий, Анатолій Маковей, Віктор Коновалов; народні депутати України: Михайло Швайка, Віктор Романюк, Борис Загрева, Віктор та Іван Балози та інші.

Львівський торговельно-економічний університет закінчили кавалери ордену «За мужність» III ступеня Дмитро Кузьмін та Тарас Брус, які героїчно загинули на Донеччині, захищаючи незалежність України. У День Героїв 23 травня 2017 року в університеті їм урочисто відкрили пам'ятні таблиці на фасаді навчального корпусу, де вони колись навчалися (вул. Самчука, 9). Вони також внесені до числа видатних випускників університету.

Шкраб'юк П. В.,
д-р іст. наук,
старший науковий співробітник відділу
української літератури Інституту українознавства
ім. Івана Крип'якевича НАН України, м. Львів,
член Національної спілки письменників України

ШЕВЧЕНКІАНА СТЕПАНА ГЕЛЕЯ

Життя і діяльність Степана Гелея – то завжди відкриття.

Спершу я відкрив Степана Дмитровича як ґрунтового дослідника, автора *дев'яти* монументальних монографій та вагомих нарисів про чільних діячів Визвольних змагань у різні історичні періоди (як-от Василь Кучабський); про подвижників української кооперації, зокібно Іллю Витановича, а також Івана Франка, родину Симиренків і низку інших.

Перерахувати публікації вченого годі, тим більше назвати висвітлені ним імена, – такий перелік зайняв би не одну сторінку. Адже в пана Степана сукупно понад 400 наукових і науково-методичних праць.

Опісля відкрив ювіляра як організатора науки, себто як заступника голови Наукового товариства ім. Шевченка, проректора з науково-педагогічної роботи торговельно-економічного університету, заслуженого професора цього навчального закладу, доктора історичних наук, завідуючого кафедри історії та політології.

Потім відкрив його як натхненника та засновника, ще 1985 року, хорової капели «Мрія» рідної – тоді ще комерційної академії (від квітня 2016-го – торговельно-економічний університет). І відкрив Степана Гелея не лише як організатора і *президента* капели, а й обдарованого співака, заслуженого працівника культури України, під чиєю орудою «Мрія» репрезентувала українську і світову класику в тринадцяти країнах, зокрема у Франції, Англії, Німеччині, Голландії, Іспанії, Швейцарії, Італії, стала лауреатом низки національних і міжнародних конкурсів.

А ще я відкрив Степана Дмитровича як діяльного громадського діяча, заступника голови Львівського відділення Конгресу української інтелігенції, палкого оратора й лектора – і водночас як журналіста, а точніше – літератора: члена редколегії журналу «Універсум», редактора «Вісника» рідного вишу, відтак – редактора «Вісника НТШ», лауреата літературної премії ім. Романа Федоріва від часопису «Дзвін», як рівно ж державних відзнак і нагород.

Пізніше я відкрив пана Степана як свого земляка (хоча я родом з Тлумацького, а він – із Рогатинського району), навіть побував у його родинному Бабухові. І маю щедрий дарунок – усебічне дослідження вченого «Бабухів наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.»

Так, Степан Дмитрович із краю славетної Роксолани, що була дружиною наймогутнішого володаря Османської імперії – султана Сулеймана Пишного. Доречно нагадати, що до увічнення її слави причетний і наш ювіляр, адже саме з його ініціативи капела «Мрія» у січні 1989-го розпочала перші благодійні концерти у фонд пам'ятника Роксолані, який постав у центрі Рогатина. Йй же Степан Гелей присвятив публікацію «Роксолана в суспільно-політичній думці України в XIX-XX ст.», в якій полемізує з тенденційними сентенціями Павла Загребельного.

А тепер відкрив свого краянина і як шевченкознавця, автора семи публікацій, у тому числі й інтерв'ю кореспондентові часопису «Кримська світлиця» Сергієві Лещенку з

промовистою назвою: «Шевченка вони (тобто московити – П. Ш.) в нас не анексують» (як анексували – на якийсь час – цей екзотичний півострів).

х х х

Початкова Гелеєва Шевченкіана датована 2009 роком, коли в газеті «Студентський меридіан» Львівської комерційної академії (від 2000 -- Торговельно-економічний університет) з'явилася невелика, але для студентів сенсаційна, публікація «Жінки в житті Тараса Шевченка».

Проте особливо плідним для Степана Дмитровича був 2014 рік, коли вчений всуціль заглибився у вивчення творчої спадщини нашого генія. Того року з'явилося згадане інтерв'ю для «Кримської світлиці», а в «Дзвоні», часописі Національної спілки письменників, була опублікована поважна стаття «Тарас Шевченко – творець національної ідеї, натхненник української незалежності». Окремо, в підзаголовку, зазначено «історіографічний аспект» статті, позаяк вона – а це 51 сторінка! – охоплює і аналіз поетичних творів Кобзаря з його державницькими інспіраціями, і огляд великої лектури на цю тему, починаючи від Бориса Грінченка, Івана Франка, Степана Смаль-Стоцького та ряду інших попередніх дослідників – і завершуючи нашими сучасниками, як-от Григорій Грабович, чиї неоднозначні монографії, зокрема «Шевченко як міфотворець», спричинили жваву полеміку в Україні, позаяк Грабович намагався звести Шевченка просто до статусу видатного поета, применшуючи (чи заперечуючи) його визначальну роль як національного провіденціоналіста й державника.

Себто Степан Гелей подає панорамну картину з численними історичними діями, їхніми судженнями, оцінками, припущеннями, домислами щодо політичних поглядів нашого Кобзаря, – і цей історіографічний аналіз цінний саме з історіографічного, як також з *історіософського* погляду. Цінний насамперед тим, що охоплює практично всі публікації, всі аспекти Шевченкіани різних авторів.

Вчений висновує, що Т. Шевченко був державником, він «здійснив духовну революцію, розбудив у людських душах бажання волі». І паралель з нашим сьогоднішнім, «руським міром», Путінською Московщиною, яка «і сьогодні не відмовилася від політики експансії, поневолення українського народу, в її руках майже весь інформаційний простір України...»

Стаття побачила світ ще до анексії Криму і вторгнення московитів на схід України і в цьому контексті особливо провидча та актуальна...

Цього плідного (2014-го) року у трьох різних виданнях, головну у *Записках НТШ* та *Віснику* рідної альма-матер, побачили світ статті «Тарас Шевченко – найбільший політичний поет України», «Українська ідентичність у поетичній творчості Тараса Шевченка і російська цензура», а також – що для нас, надто для мене, особливо важливо – «Тарас Шевченко і Галичина».

Знову ж таки остання публікація, яка охоплює 35 містких сторінок, є історіографічною, а значить важливою, позаяк розглядає широке коло авторів з Галичини, пов'язаних з Наддніпрянщиною – і насамперед з Шевченком.

«У 1841 році, – пише Степан Гелей, – письменник Євген Гребінка видав у Петербурзі український літературний альманах “Ластівка”, де було вміщено п'ять творів Кобзаря. Вже наступного року Маркіян Шашкевич у листі до приятеля відгукнувся про цю книжку дуже прихильно. Отже, є підстави стверджувати, що перше ознайомлення галицьких діячів культури з творами Т. Шевченка відбулося в 1842 році через альманах “Ластівка”. А з листа І. Вагилевича до Я. Головацького за 1 липня 1843 року дізнаємося, що саме тоді жителі Галичини вперше познайомилися з “Кобзарем”. За однією з версій, поезії Т. Шевченка до Галичини привіз львівський купець Михайло Димет».

Це були початки знайомства з творчістю Тараса. І вже у 1845-1846 роках до Галичини – через Прагу – потрапляють поеми “Гризна”, “Гамалія”, “Гайдамаки” та інші твори Т. Шевченка, – повідомляє Степан Гелей, – і далі, спираючись на розвідки Івана Франка, Остапа Терлецького, Михайла Драгоманова, Михайла Павлика та низки їхніх визначних сучасників, детально розглядає, як твори Шевченка впливали на пробудження національної свідомості галицьких українців, зосібно на їхнє музичне мистецтво і письменство (приклад – Юрій Федькович), на театр, малярство, “Просвіту”, на утвердження відчуття етнічно-історичної соборності.

х х х

Щодо соборності і ставлення галичан до Шевченка, то наведу промовисте свідчення громадського діяча й політика в Галичині, історика та педагога Олександра Барвінського:

«Забажав я поїхати на Україну, оглянути золотоверхий Київ, сю преславну матір руських городів, поплисти Дніпром-Словутицею, звідати могилу безсмертного пророка України-Руси». І 21 серпня 1885 року вечірнім потягом він вирушив до Києва, а через декілька днів поплив пароплавом до Канева, милуючись історичними краєвидами. Від Канівської пристані до могили їхав візком, а далі – вгору – пішки...

«Серце мені забилося живійше, душа почула, що наближаєся до місця, де спочивають останки великого генія...» І ось частокіл, охайна сільська хатина для доглядача, дерев'яні східці на п'ятиметровий курган із залізним хрестом. «У мене мимохіть хлинули сльози, скоро тільки вступив я на могилу безсмертного батька України-Руси. В моїй душі ожили всі спомини про гірку долю великого мученика народного і налягли важким каменем на мою грудь. Мені не стало духу, я не міг і слова промовити до мого товариша». (Див його: *Спомини з мого життя*. Нью-Йорк-Київ, 2004, с. 357).

Таку шану засвідчили і василіяни, котрі 1861 року молилися в своїй обителі в Підгірцях за упокій душі Тараса, як це занотовано в «Пом'янику монастиря». Див.: Гіщинський В. Підгорецькі ченці василіяни душу «...усопшого поета Тарасія Шевченка... поминають (Брідщина. Літературно-краєзнавчий журнал. 2004. – № 18. – С. 82, 92-95).

х х х

Ці два маленькі доповнення, гадаю, ще краще відтінюють доробок Степана Дмитровича в галузі Шевченкіани, як також його сьома публікація, датована 2015 роком і вміщена в науковому виданні Інституту українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України «Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність».

Ці сім публікацій про Шевченка свідчать про неабияку ерудицію автора, про те, що він достеменно знає тему, яку висвітлює. В цьому аспекті надзвичайно важливою є і розлога, на два друковані аркуші, стаття про російську цензуру, з якою стикнувся молодий поет. Його перше знайомство з цензором відбулося 7 березня 1840 року під час передачі “Кобзаря” на розгляд Петербурзького цензурного комітету.

«Незважаючи на те, що Є. Гребінка вдавався до знайомого цензора, – зазначає Степан Гелей, – “Кобзар” вийшов у світ із багатьма купюрами в поемі “Катерина”, посланні “До Основ'яненка” та поемі “Тарасова ніч” (...) Але найбільших і найвідчутніших втрат зазнала від цензури поема “Тарасова ніч”, де в пісні кобзаря висловлюється жаль за Гетьманщиною (...)»

Далі крок за кроком учений простежує перипетії, пов'язані з виданням творів Шевченка, спотворенням текстів, купюрами, забороною відзначення ювілею Кобзаря, як це було 1914 року, та безліч інших заборон і переслідувань, які стосувалися україномовних видань взагалі. Шовіністичну позицію щодо Шевченка та української культури зайняла і Російська синодальна церква. В результаті повних видань “Кобзаря” за часів існування

царату з'явилося тільки два – у 1907 і 1908 роках. А все ж, попри заборони, твори Шевченка доходили до людей, в тому числі і в переписаних від руки варіантах, і усних переданнях.

Таким чином, підсумовує Степан Гелей, «українська патріотична еліта, що становила дуже невелику частину суспільства, опираючись на широку соціальну базу селянства, козацтва, міщанства, почала творити свій світ з власною історією, мовою, літературою, своїми традиціями та символами, що увиразнювали б національну ідентичність України. Натхненником цього процесу виступав геніальний український поет Тарас Шевченко».

Тому так наші вороги з ним боролися. І борються дотепер. Але, як заявив С. Д. Гелей, «Шевченка вони в нас не анексують». Бо це категорія духовна, корінево національна. А значить – вічна.

А зараз пропоную поетичний додаток

ЮВІЛЕЙНА ГЕЛЕЙ(НА)

**ода, складена десять літ тому,
тобто 12 травня 2011 року,
у Винниках (ресторація ...)**

Бачу кращих тут людей,
Повних творчості, ідей –
І зібрав їх тут сьогодні
Ювіляр Степан Гелей.

Він чужий для злих інтриг,
Має стос заслуг і книг,
Як на троні він сьогодні
Поміж друзів дорогих.

З Козельницької маршрут
Був до Винників, щоб тут
Ми Гелея вшанували,
Ми – це весь наш Інститут.

Ось вже тост підносить свій
У напрузі трудовій
За Гелея-науковця
Феодосій пан Стеблій.

І Стеблій тут не один,
Хто сягнув наук вершин,
Хто весь Інститут провадить, –
Це Микола наш Литвин.

Бо Гелей – осібний стиль,
Бо працює без зусиль.
Патер, Зайцев його люблять
Й Горинь на ім'я Василь.

Але гляньте доокруг:
Тут Вовканич – вірний друг.
І Кость Костьович всім знаний,
А точніше – Кондратюк.

Бачу – й Кузик тут Степан
І Коритко ось Роман,
Парубій, Борис Возницький
Й Лемик – теж поважний пан.

Зичим, щоб життя мета
Не тьмяніла крізь літа,
Щоб і далі Вас кохала
Тася – жінка золота.

Щоб рідня і Ви удвох
Оминали вир тривоги,
Щоб беріг Вас довго-довго
Наш Отець – всевічний Бог.

Ось таке моє слівце!
Гелей каже: правда це.
Академія святкує
На всі сто й один процент.

Тут весь кооператив,
А любов – це лейтмотив.
І сам ректор Іван Копич
Оду сю мою схвалив*.

Звісно, матиму я гріх,
Що вписати я не міг.
Та на Гелеєвім сторіччі
Я згадаю вас усіх.

* Сподіваюсь, її схвалить і теперішній ректор – П. О. Куцик.

Гречило А. Б.,
д-р іст. наук, провідний науковий співробітник
Львівського відділення Інституту української
археографії та джерелознавства НАН України,
голова Українського геральдичного товариства

ГЕРБИ ТА ПРАПОРИ СІЛ РОГАТИНЩИНИ

У 1997 р. Верховна Рада України ухвалила новий Закон України Про місцеве самоврядування¹. Ще з 1996 р. від Українського геральдичного товариства (УГТ) подавалися робочим групам і депутатським комісіям Верховної Ради пропозиції про необхідність внесення в закон статей про місцеву символіку та їхні конкретні формулювання. Вони зводилися до того, що юридичне затвердження муніципального герба за історичною традицією мало би здійснюватися на місці відповідним органом самоврядування. Централізованими в такому разі могла би бути тільки консультативна та контрольно-експертна функція й ведення загального реєстру. Ці пропозиції й увійшли до закону, хоча за відсутності якоїсь державної служби досі координує таку діяльність Українське геральдичне товариство.

Традиційно герб був характерною ознакою самоуправління в містах і містечках (що й спричинилося до сформування окремої галузі – міської геральдики). Однак розвиток у ХХ ст. місцевого самоврядування, наділення широкими функціями сільських громад і практика затвердження їх гербів (в Україні – з 1990 р.) цілком виправдано знайшли своє віддзеркалення у законі, яким передбачено прийняття власної символіки селами (ст. 22, п. 1). Це також зобов'язує до впровадження в українській фаховій термінології поняття «самоврядна (муніципальна) геральдика», що має ширше значення, ніж «міська».

Також слушно питання місцевих гербів і прапорів віднесене до виключної компетенції місцевих рад (ст. 26, п. 1-49). Певні зауваження викликає формулювання щодо затвердження «Положення про зміст, опис та порядок використання символіки» – більш доцільним видавалось би: «затвердження символіки та Положення про порядок її використання». За попередні роки символи іноді затверджувалися рішеннями виконавчих комітетів, а навіть і розпорядженнями голів рад, однак тепер це питання стає прерогативою сесій рад як вищого представницького органу місцевого самоврядування. У цьому разі єдиною проблемою залишається належний фаховий рівень виконання символів, оскільки зараз жодний вищий державний орган не може в цьому питанні ні зобов'язувати місцеві ради, ні відмінити їхні рішення. Щоправда, консультативна діяльність УГТ протягом останніх років навіює певний оптимізм, хоча приклади невдалого місцевого герботворення також трапляються. Проте поняття «виключної компетенції» дає змогу новообраним радам відмінити невдалі рішення своїх попередників, тому будемо надіятися, що з часом проблема муніципальної геральдики й прапорництва врегулюється на належному рівні.

У прийнятих УГТ «Методичних рекомендаціях» визначалися основні вимоги до складання та оформлення місцевих гербів і прапорів з метою формування цілісної геральдичної системи, виконаної згідно з правилами сучасного українського герботворення².

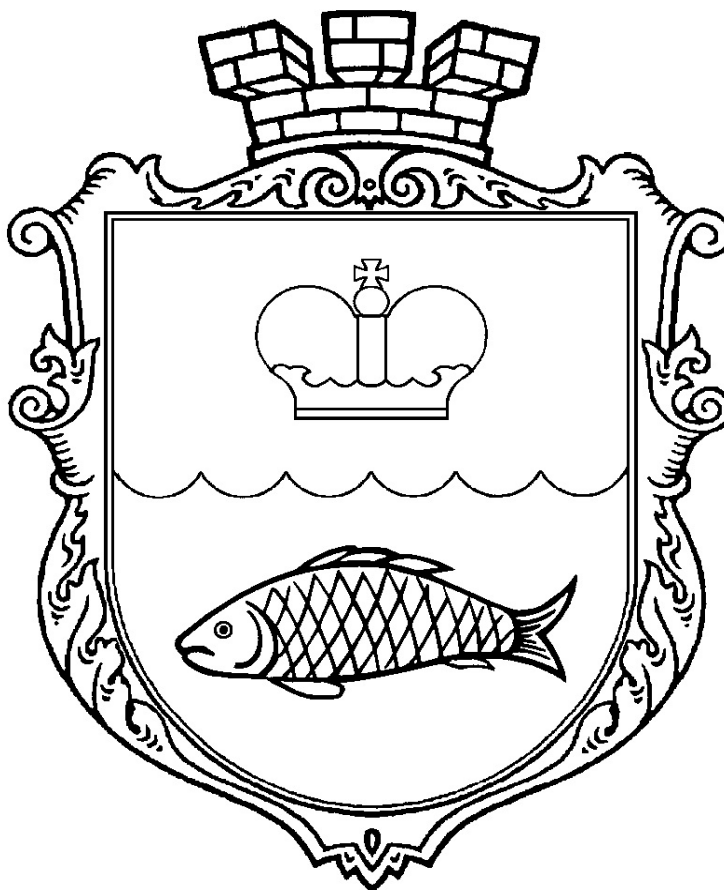
¹ Закон України Про місцеве самоврядування в Україні // Голос України. – 1997. – 14 червня.

² Гречило А. Методичні рекомендації з питань геральдики і прапорництва областей, районів, районів у містах та територіальних громад міст, селищ і сіл (територіальна та муніципальна символіка). – Знак. – 2001. – Ч. 23. – С. 8-9. Скорочений виклад щодо муніципальних символів подається у: Гречило А. Герби та прапори міст і сіл України. – Львів, 2004. – Ч. 1. – С. 14-16.

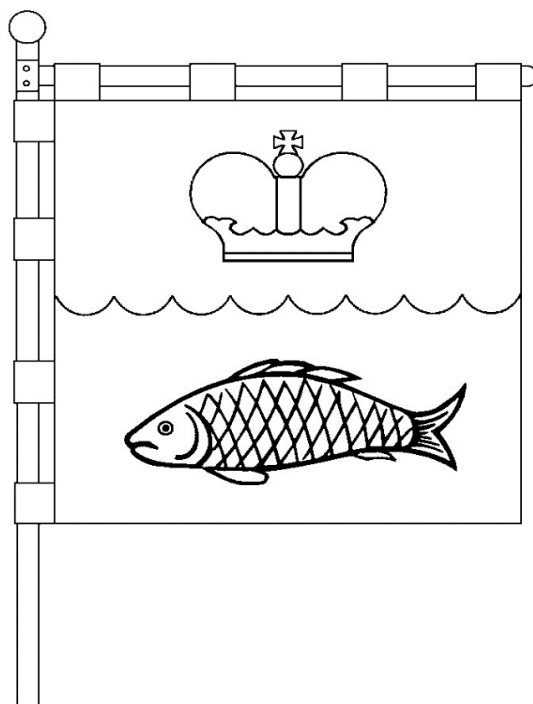
Зокрема, герби населених пунктів подаються в заокруглених знизу щитах, вписаних у декоративний картуш і увінчаний муніципальною короною відповідного рангу, що свідчить про статус поселення: для міських населених пунктів (міст і селищ міського типу) – срібною міською короною, складеною з цеглин з трьома зубцями; для сіл – золотою сільською з п'яти пшеничних колосків; для сіл, які давніше мали статус міста чи містечка, – червоною міською. Прапор міста чи села рекомендовано подавати на квадратному полотнищі (на відміну від прапорів областей і районів, які мають прямокутну форму полотнищі зі співвідношенням ширини до довжини 2:3), він може застосовуватися як звичайний прапор або з додатковим горизонтальним кріпленням як хоругва (скажімо, у залі місцевої ради чи кабінеті голови).

Від 2005 р. розпочалися спроби системної роботи над створенням символів для сіл Рогатинського району. Оскільки такі села, як Княгиничі, Липівка чи Фрага, були в давнину містечками, то їх герби мають увінчувати червоні міські корони. Для сіл, які такого статусу не мали, герби вкривають золоті сільські вінці. Можемо розглянути як приклад символи чотирьох сіл, які були затверджені місцевими радами.

Княгиничі

Герб: щит, перетятий шипоподібно, у верхньому синьому полі – золотий княжий вінець із червоним підбиттям, у нижньому срібному – синій короп (іл. 1).

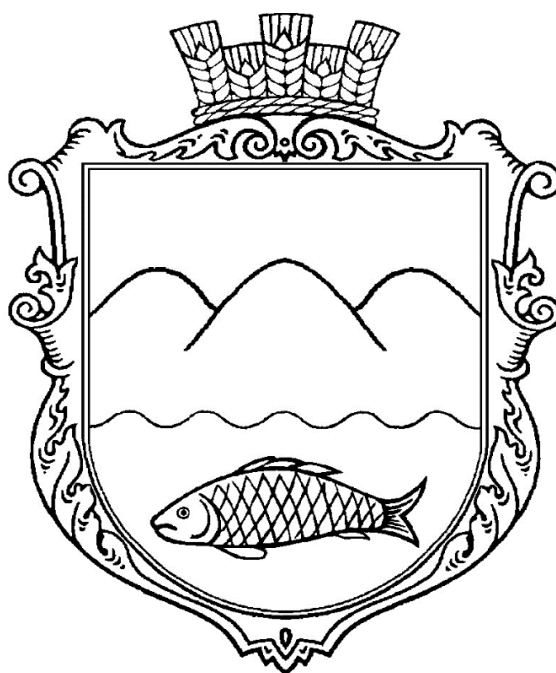
Прапор: квадратне полотнище, розділене горизонтально шипоподібним січенням на дві рівноширокі смуги, на верхній синій – жовтий княжий вінець із червоним підбиттям, на нижній білій – синій короп (іл. 2).

Княжий вінець вказує на назву поселення – Княгиничі. Шипоподібне ділення та короп символізують розташування села над великим ставом, багатим рибою.

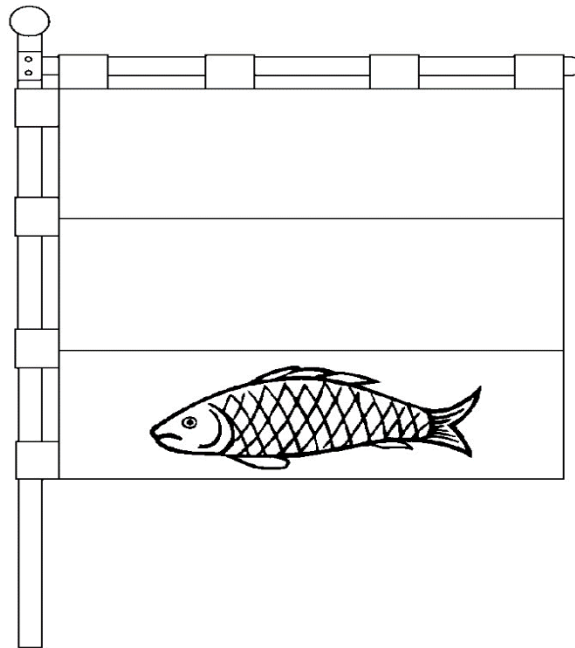
Символи затверджено рішенням XVI сесії Княгиницької сільської ради IV скликання від 26 липня 2005 р.

Автор проєктів – А. Гречило.

Загір'я

Герб: у зеленому полі три золоті гори, у відділеній хвилясто синій основі – золотий короп (іл. 3).

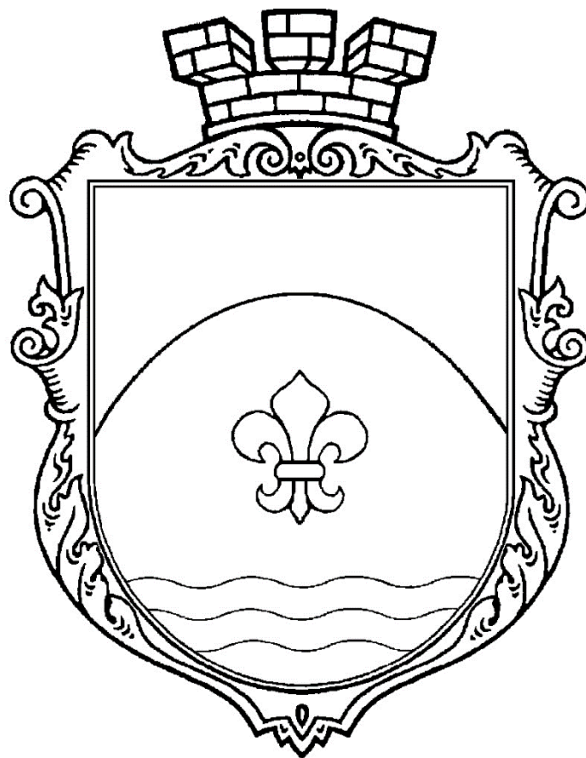
Прапор: квадратне полотнище, яке складається з трьох рівновеликих горизонтальних смуг – зеленої, жовтої та синьої, на нижній синій – жовтий короп (іл. 4).

Три золоті гори підкреслюють назву села. Короп у срібному полі уособлює річку Свірж і розташування села над Княгиницьким ставом.

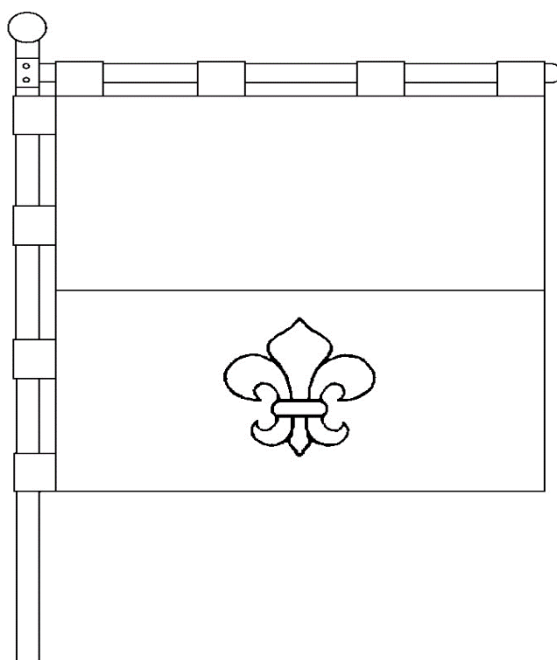
Символи затверджено рішенням XVI сесії Княгиницької сільської ради IV скликання від 26 липня 2005 р.

Автор проєктів – А. Гречило.

Фрага

Герб: у золотому полі зелена гора, на якій срібна геральдична лілея, у відділеній хвилясто срібній основі синя хвиляста балка (іл. 5).

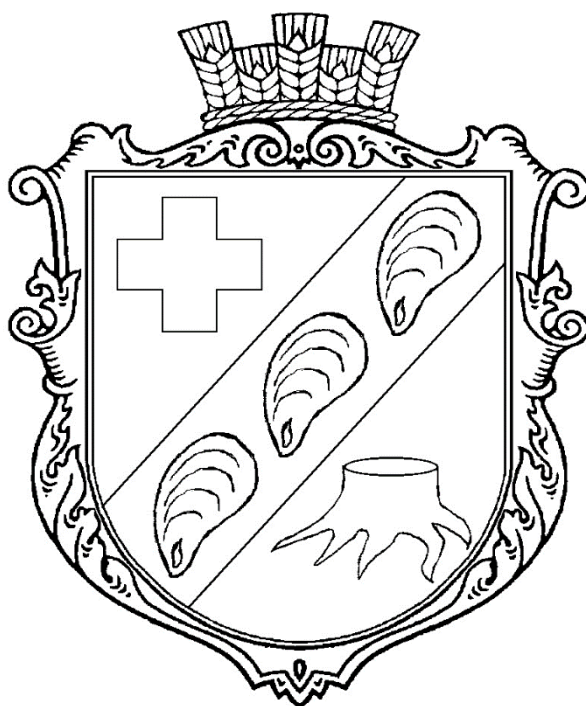
Прапор: квадратне полотнище, розділене горизонтально на дві рівновеликі смуги – верхню жовту та нижню зелену, посередині зеленої – біла геральдична лілея (іл. 6).

Зелена гора та синя хвиляста смуга вказують на місцеві природні особливості – гору Скалу та річку Свірж. Срібна лілея є уособленням Богородиці й означає високу духовність мешканців. Золоте поле є символом щедрості й добробуту.

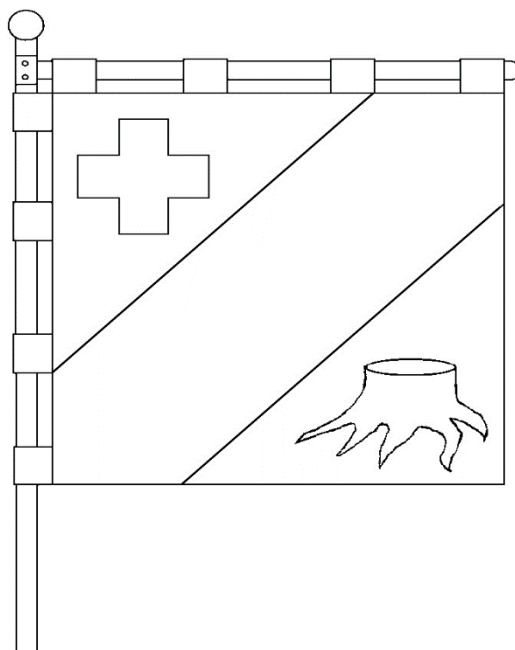
Символи затверджено рішенням III сесії Фразької сільської ради V скликання за № 16-3/2006 від 5 грудня 2006 р.

Автори проєктів – В. Лаба та А. Гречило.

Беньківці

Герб: у зеленому полі срібний лівий перев'яз, на якому три чорні мушлі, у верхньому полі золотий рівносторонній хрест, у нижньому – золотий вирваний пенць (іл. 7).

Прапор: квадратне зелене полотнище, розділене по діагоналі з верхнього вільного кута білою смугою, завширшки в 3/10 сторони прапора, у верхньому куті від древка – жовтий рівносторонній хрест, у нижньому з вільного краю – жовтий вирваний пені (іл. 8).

Хрест є символом високої духовності і порядності. Жовтий пені і зелене поле розповідають про історію заснування села на місці викорчованого лісу та версію про початкову назву поселення – Пеніківці. Срібна смуга підкреслює розташування села над річкою Свірж, а мушлі вказують на місцеві перекази, пов'язані з річковими «каралюсами».

Символи затверджено рішенням III сесії Фразької сільської ради V скликання за № 17-3/2006 від 5 грудня 2006 р.

Автори проєктів – А. Гречило, З. Галишинець і М. Слободянюк.

За минулі роки також було розроблено проєкти гербів і прапорів для сіл Липівка та Воронів. Але, на жаль, їх кілька разів губили у сільській раді і зрештою жодної інформації чи про затвердження символів, чи про якісь зауваження до них від місцевої влади не вдалося отримати.

Після проведення адміністративно-територіальної реформи та укрупнення місцевих рад 89 населених пунктів колишнього Рогатинського району опинилися тепер у складі трьох об'єднаних громад – Рогатинської міської (Рогатин і 71 село), Букачівської селищної (Букачівці та 12 сіл), а також Бурштинської міської (до неї увійшли села Сарники, Діброва, Заливки та Юнашків). Будемо надіятися, що в нових умовах вдасться запровадити символи й для інших населених пунктів Рогатинщини.

Лизанчук В. В.,
д-р філолог. наук, проф.,
Львівський національний
Університет імені Івана Франка

ПРО ПІДВИЩЕННЯ РОЛІ УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА ЩОДО ПІДГОТОВКИ МОЛОДІ ВІДДАНО СЛУЖИТИ НАРОДУ, РОЗВИВАТИ ЙОГО МОВУ ТА КУЛЬТУРУ

В Україні основи системи навчання і виховання закладені ще в часи давньоукраїнської держави – Київської Русі. До нас дійшли настановчі твори з виховання «Зборники» Святослава 1076 року, «Слово про Закон і благодать» митрополита Іларіона, збірник законів «Руська правда» Ярослава Мудрого і «Правда» Ярославичів (його синів), «Поучення» Володимира Мономаха та інші, що свідчать про високий рівень освіти та духовності в Київській Русі в X-XII ст.

«Поучення» (пишуть також «Повчання», «Повчання Володимира Мономаха своїм дітям», «Повчання дітям» та ін.) – це перша староукраїнська пам'ятка педагогічної думки в Україні, це трактат про виховання дітей, прищеплення їм моральних християнських якостей, господарності, поваги до людини, духовності, любові до Батьківщини. Володимир Мономах повчав, що треба «премудрих – слухати, старшим покорятися, з рівними і меншими – приязнь мати; без лукавства розмовляти, багато розуміти; не лютувати словом, не хулити розмовою, гнів подавляти, помисел чистий мати, спонукаючи себе на добрі діла Господа ради»¹. Водночас Володимир Мономах нагадував дітям, щоб вони не грішили, бо є сім смертних гріхів: заздрощі, скупість, розпуста, захланність, гордощі, зневага, гнів. У цьому творі звертається увага на основні риси характеру людини-християнина: правдивість, чесність, працьовитість, любов до ближнього.

Доба козацько-гетьманської держави дала потужний стимул ідеям національно-патріотичного виховання, чи, як тоді говорили, «народного» виховання, народної педагогіки. Виникли Острозька та Києво-Могилянська академії, вся територія України вкрилася мережею шкіл різних типів – братських, дяківських, церковно-приходських, козацьких, полкових, мистецьких тощо.

Вся система виховання дітей, підлітків, юнацтва, молоді була спрямована на формування громадянина – патріота і лицаря, бо тільки такий громадянин здатний на жертвоне служіння власному народу, на боротьбу за волю, за державу².

Ідеї демократизму, народності та патріотизму є вихідними і визначальними у системі педагогічних поглядів Григорія Сковороди. Він обстоював ідею гармонії тілесного і духовного у розвитку людини, необхідність самопізнання та постійного осмислення сенсу життя, можливість людини переходити завдяки мудрості та особистісній рефлексії від буденного до вищого буття. «Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестане учитися»³. Такий висновок робить Г. Сковорода: «Коли не любити всією душею корисних наук, то всякий труд буде марним»⁴. Принцип народності, на думку Григорія Сковороди, зумовлюється всім укладом життя, історичними умовами, мовою, культурою.

¹ Мономах В. Поучення. – Львів: Львів. крайове тов-во «Рідна школа»; Видавн. «Фенікс», 2011. – С. 18-19.

² Шовкошитний В. Національно-патріотичне виховання в контексті українського державотворення: Збірник наукових статей (2004 - травень 2005 року). – Васильків: Вид-во «Колофон», 2005. – С. 72-73.

³ Сковорода Г. Повне збір. тв. : у 2 т. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 2. – С. 221.

⁴ Сковорода Г. Повне збір. тв. : у 2 т. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 2. – С. 221.

Тарас Шевченко вважав, що освіту в Україні треба будувати національну – і за формою, і за змістом. Людина повинна не тільки здобувати знання. Цього замало. Вона має одержувати ці знання одночасно з всебічним морально-духовним вихованням, спорідненим з традиціями нації. Ефективний освітньо-виховний процес можливий тільки за умови формування у дітей національно-патріотичних переконань. Така ідея «Букваря южнорусского» Тараса Шевченка, якому цього року виповнилося 160 років з часу його видання. «Буквар» мав двадцять чотири сторінки. Тираж десять тисяч примірників для недільних шкіл, де освіту здобували і дорослі, й діти, тому коштував лише три копійки. Царська цензура і московська церква не пускали «Буквар» в Україну за його національний дух, а комуністична влада – і за українство, виспіване на повний голос, і за сповідувану Христову науку, що є джерелом моралі нації та її виховання.

Відкриттям для сучасного читача став «Букварь южнорусский», який побачив світ у видавництві «Веселка» 1991 р. – після 130-річної перерви – тиражем 100 тисяч примірників з передмовою Олесь Гончара «Батько Тарас – дітям України». Вперше в українській науці з'явилось дослідження Яреми Гояна «Воскресни, мамо!»: Доля Тарасового «Букваря». «Маємо широкі і глибинні роздуми письменника над цією пам'яткою педагогічної думки України, одним з перших підручників нашої національної школи й освіти, біля витоків якої стояв геніальний поет, художник і просвітитель Тарас Шевченко, що після повернення із заслання випуском «Букваря» почав творити видавничо-освітню програму»⁵. Пригорнімося до «Букваря» Тараса Шевченка. Читаємо «Отче наш» і «Вірую», і моління-роздуми Тараса, і поетичний цикл «Давидові псалми», і українські думи про Олексія Поповича та Марусю Богуславку, які вчать синів і дочок шани до отця і неньки, утверджують віру в свій рід та народ, високо підносять одвічну науку, що зрада губить українську душу і заслуговує кари Божої, і висвячує заповіт на прийдешні віки – одержимо працювати для освіти нації, і заповіт цей освітлює весь «Буквар».

У той час українські патріоти активно розгортали працю над культурним розвитком та національним усвідомленням громадянства. У другій половині 1859 р. у Києві відкрилася перша недільна школа, а в 1859-1860 рр. їх уже працювало у містах і деяких селах України⁶. Основна мета недільних шкіл – «дати українському народові освіту в найбільшій приступній та зрозумілій для нього самого формі, народною українською мовою»⁷. Аналізуючи роботу цих шкіл і педагогічну діяльність М. Драгоманова, С. Глушко зазначав, що шкільну справу він ставив не тільки на національний ґрунт, а й на педагогічний. Драгоманов вважав, що треба починати з відомого, щоб іти до невідомого. Працюючи у недільній школі, Драгоманов, власне, уявляв собі, що українська мова може ввійти в школи Росії лише тоді, коли агітація за неї буде вестися на основі педагогічного принципу. Він покладав на ці школи багато надій. «Молодь, – казав М. Драгоманов, – а далі й старі, а з часом і дами в шовку сіли з хлопцями й дівчатами за азбуку й дошку»⁸. З цього діла могло вийти щось серйозне. Однак царський уряд, чиновники, російські священники з самого початку перешкоджали роботі українських недільних шкіл. Невдовзі посипалися доноси, звинувачення у соціалістичній пропаганді і 12 червня 1862 р. розпорядженням міністра освіти всі недільні школи було закрито.

З московськими колонізаторами солідаризувалися у 60-х рр. XIX ст. і зросійщені українські дворяни, чиновники, інтелігенти, які «собственно для себя никаких, независимо от

⁵ Качкан В. А. Сповідь душі. Ярема Гоян в ограненні часу / За заг. ред. д-ра іст. н., проф., члена-кореспондента НАН України Романюка М. М. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. – С. 63.

⁶ Сірополко С. Історія освіти на Україні. – Львів, 1937. – С. 125.

⁷ Глушко С. Драгоманов і недільні школи // Україна. – 1924. – Кн. 4. – С. 38.

⁸ Глушко С. Драгоманов і недільні школи // Україна. – 1924. – Кн. 4. – С. 40.

общих совокупно со всей Россией, желаний не имели». Вони улесливо підспівували великодержавним панславістським теоретикам про триєдиний руский народ, одну віру, одну мову з трьома відмінностями. Дотримувалися шовіністичної тези, що малоруська мова витворилася лишень півтора століття тому: це є мова російська, зіпсована під впливом польської. Цією мовою нічого не можна навчитися. Її, мовляв, вистачає лише на те, щоб можна було передати думки та бажання з обсягу хатнього побуту, праці й потреб.

Промосковсько-імперське мислення і рабсько-малоросійська свідомість чітко простежується у великій статті С. Гогоцького «На каком языке следует обучать в сельских школах Югозападной России?». Автор намагається переконати, що «в сельских школах по-прежнему должны обучать по русским элементарным книгам. От замены же русских учебных книг какими-то малорусскими нельзя было бы ничего ожидать, кроме самых вредных последствий – для самого же народа»⁹.

Антиукраїнська реакція завершилася таємним циркуляром міністра внутрішніх справ Валуєва від 8 липня 1863 р., в якому зазначалося, що «обучение во всех без изъятия училищах производится на общерусском языке, и употребление в училищах малороссийского языка нигде не допущено; самый вопрос о пользе и возможности употребления в школах этого наречия не решен, но даже возбуждение этого вопроса принято было большинством малороссов с негодованием, часто высказывающимся в печати. Они весьма основательно доказывают, что никакого особенного малороссийского языка не было, нет и не может быть и что наречие их, употребляемое простонародием, есть тот же русский язык, только испорченный влиянием на него Польши, что русский язык так же понятен для малороссиян, как и для великороссиян, и даже гораздо понятнее, чем теперь сочиняемый для них некоторыми малороссиянами и в особенности поляками так называемый украинский язык»¹⁰.

25 травня 1874 р. видано новий статут про початкові народні школи, в якому четвертим параграфом підтверджено положення статуту від 14 липня 1864 р. про те, що «в начальных народных школах обучение ведется на русском языке».

Внаслідок заборони навчання українською мовою учителі змушені були користуватися російськими підручниками, що не могло не відбитися на сприйнятті українськими дітьми матеріалу, що вивчався. У шкільній читанці все було для дітей чуже: «і люди чужі, і хати чужі, і квіти, і ліси, і звірі, і птахи» (Б. Грінченко).

Емський указ, якому у травні цього року 145 років, також вимагав «усилить надзор со стороны местного учебного начальства, чтобы не допускать в первоначальных училищах преподавания каких бы ни было предметов на малорусском наречии». Вороги духовно-інтелектуального розвитку українського народу торжествували, створивши цим царським указом новий вал «обрусительного» наступу. Іван Франко, оцінюючи сутність Емського указу, підкреслював: «українська суспільність мала нагоду переконатися, що справа українського слова, українського розвою чужа для великоруської суспільності; що та суспільність також засліплена своїм державним становищем, у справах державних думає (з виїмком немногих, високих умом і серцем одиниць) так само, як її бюрократія, чи іншими словами, що російська бюрократія невідрадна дочка російської суспільності, і, видержавши остру боротьбу з отсею всесильною бюрократією, українській суспільності прийдеться

⁹ Гогоцкий С. На каком языке следует обучать в сельских школах Югозападной России? – К., 1863. – С. 10.

¹⁰ Сборник распоряжений по делам печати (с 1863 по 1-е сентября 1865 года). Спб., 1865. – С. 10; Русская мысль. – 1905. – Кн. 3. – С. 134.

видержувати хронічну, довгу, але не менш важку боротьбу з російською суспільністю та крок за кроком відвойовувати собі у неї право на самостійний розвій»¹¹.

Заборону ввозити українські книжки з-за кордону у найрізкішій формі підтверджено у 1894 році. Спеціальним циркуляром Головного Управління в справах друку 1895 р. було заборонено друкувати будь-які книжки і збірники українською мовою для дитячого читання, «хотя бы по существу содержания они и представлялись благонамеренными»¹². Подану до цензури збірку дитячих оповідань заборонив цензор з дописом: «Написано очевидно для детей, но они должны учиться по русски. – Воспретить»¹³.

Проти національного пробудження і самоусвідомлення українців виступали різні урядовці, виховані в традиціях «православия, самодержавия и народности», без сумніву, народності великоросів. Вони прискіпливо стежили за тими, хто мав якісь симпатії або хоча якесь відношення до українського руху, радили імперському московському режимові, як би надійніше закувати українців у кайдани безпам'ятства. Лукаві методи боротьби з українським національним рухом запропонував полтавський губернатор Богговут у таємному листі міністру внутрішніх справ від 4 лютого 1914 року.

Заборони української шкільної освіти колонізаторами є першою ланкою у ланцюзі отруєння, психологічного калічення української ментальності, знищення українців як етносу і перетворення їх у безмовних, слухняних біологічних слуг, які мають вірно служити імперським інтересам. У цьому контексті як в Росії, так і в Польщі нищення українства вважалося, так би мовити, правилом хорошого тону, показником рівня польськості й російськості, незалежно від ідеологічних переконань і політичних поглядів, а найголовніше – воно було державною політикою. Правда, ставлення до національних меншин у різних країнах має деякі відмінності.

Професор Степан Гелей проаналізував десятки наукових статей, рефератів, багато архівних матеріалів, газетно-журнальних публікацій, діяльність педагогічних, науково-просвітницьких товариств, на інформаційно-інтелектуальній основі яких схарактеризував особливості створення, проблеми розвитку і функціонування українського шкільництва в Австро-Угорській імперії, а після її розпаду – у II-й Речі Посполитій.

Першими, хто намагався підняти «руську» народність на арену історичного життя, були визначні ієрархи українського католицького духовенства, передусім львівський митрополит Михайло Левицький (1774-1856). Він дбав не тільки про те, щоб матеріально забезпечити церкву, а й про розбудову українського шкільництва. Саме завдяки його старанням у Львівському університеті почали викладати українською мовою догматику, катехитику, пастирське богослов'я. Майже півсторіччя владика М. Левицький очолював провід українського народного руху. Ще будучи перемиським єпископом, він разом з крилошанином о. Іваном Могильницьким (1777-1831) заснував в Перемишлі (1816) перше в Галичині культурно-освітнє «Товариство галицьких греко-католицьких священників для поширення письмами просвіти і культури серед вірних». У 1818 р. наступник М. Левицького на перемиській єпископській кафедрі Іван Снігурський (1784-1847) придбав друкарню для видання книжок українською мовою і разом з І. Могильницьким відкривав нові школи в перемиській єпархії¹⁴.

¹¹ Франко І. Сухий пень // Франко І. Я. Мозаїка : Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.; Упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Львів : Каменяр, 2001. – С. 279-280.

¹² Объ отмене стеснений малорусского печатного слова. – Спб, 1905. – С. 88.

¹³ Смаль-Стоцький Р. Українська мова в Советській Україні. – Варшава, 1936. – С. 32.

¹⁴ Семчишин М. Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу. 2-ге видання фототипне. – Київ: АТ «Друга рука» МП «Фенікс», 1993. – С. 247-248.

У період «Весни народів» справа шкільництва стала актуальнішою. На вимогу Головної Руської Ради австрійський уряд прийняв рішення, згідно з яким в усіх народних школах, де переважало українське населення, навчання мало відбуватися українською мовою, а в Львівському університеті було вирішено заснувати кафедру української мови і літератури. Українська мова як предмет ставала обов'язковою для вивчення учнями в усіх типах шкіл Галичини. На жаль, як зазначав Мирослав Семчишин, українські діячі не скористалися з цієї нагоди. Політичне і культурне москвофільство поляки використали для того, щоб не допустити українзації шкільництва. Польський граф Агенор Голуховський зробив навіть спробу запровадити для українців латинський правопис. Правда, «Азбучна комісія» у Відні заперечила цей проект і у 1859 році австрійський уряд розпорядився друкувати всі книжки кирилицею. Русофіли вважали основою правопису церковнослов'янську мову й етимологічний правопис, народовці – народну розмовну мову і фонетичну орфографію. Кожна сторона мотивувала свою позицію інтересами Церкви: збереженням традицій або ж зрозумілістю для народу.

Михайло Грушевський у статті «Про українську мову й українську справу» наголошував, що суперечки про мову і правопис руйнували і без того слабкі сили інтелігенції, деморалізували місцеве населення і були справжнім національним лихом. У другій половині XIX ст. в українських школах, починаючи з другого класу, учні вивчали польську мову, а з третього – німецьку. Переважна більшість українського населення своїх дітей навчало в одно- або двокласних школах. Існувало декілька чотирикласних, але жодної семикласної школи. Якщо українські діти бажали навчатися у старших класах, то змушені були вступати в польські школи, у яких навчально-виховний процес мав шовіністичне, антиукраїнське забарвлення.

На захист української школи в Галичині виступив Іван Франко. У статті «Наші народні школи і їх потреби (Реферат на вічі Снятинським)», опублікованій у журналі «Народ» за 1892 рік (Ч. 7-8), він привернув увагу до якості освіти. Іван Франко визначив три основних причини низької результативності шкільної освіти: 1. Учителя потрібно поставити в такі умови, у яких би він хотів і міг добре працювати; 2. Доброму учителю потрібно добре платити. «Учитель у нас бере менше, ніж перший-ліпший возний при суді або стражник при криміналі»; 3. Дитині потрібно давати стільки матеріалу, скільки вона може засвоїти.

На противагу польському шовінізму українці наполегливо домагалися від центральної віденської та місцевої влади створення власних національних освітніх закладів. На чолі освітнього руху було Українське педагогічне товариство «Рідна школа» (1881-1939), яке спричинилося до розбудови національного шкільництва, розвитку педагогічної думки, виховання інтелігентних, національно свідомих борців за українську справу.

Геополітична ситуація після Першої світової війни склалася так, що Велику Україну під назвою УРСР підпорядкувала собі новітня московська імперія СРСР, а Східною Галичиною заволоділа II-га Річ Посполита, яка крок за кроком проводила інкорпораційну політику. Було ліквідовано Галицький Сейм і Крайовий відділ. Східну Галичину принизливо називали «Малопольща». У всіх сферах життя на загарбаних західноукраїнських землях активізували процес полонізації. «Учитель-поляк, – зазначив Д. Великанович, – має накинути українській дитині польську душу і бути точкою опори для апостолів асиміляційної ідеї»¹⁵. В українському шкільництві у Галичині не було жодного інспектора-українця. Інспектори-поляки стежили, «щоби українська дитина не довідалася правди з української історії та географії, ...щоби в прилюдних школах не появилася український образ

---

¹⁵ Шкільні, освітні та вчительські справи. Промова посла Д. Великановича в сеймі // Учительське слово. – 1939. – Ч. 6. – С. 77.

на стіні, бо тоді горе українському вчителю»¹⁶. У статті «Новочасний шкільний інспектор» змальовано ставлення польського інспектора Кароля Дзедушка з Рогатина до українського шкільництва. Під час візитації шкіл він вимагав від учителів, щоб українські діти розмовляли і молилися польською мовою, щоби учителі на учительських конференціях також виступали по-польськи. Він постійно говорив про український «зоологічний шовінізм». Українську визвольну боротьбу та польсько-українську війну представляв як німецьку інтригу. Українським вчителям заборонялася будь-яка громадська діяльність, навіть у кооперативі¹⁷.

Після цинічного сталінського припинення українізації, жорстокого комуністичного Голодомору в 1932-1933 роках шкільне навчання, вся освіта в Советській Україні була спрямована на формування у дітей, підлітків, юнацтва і молоді проросійської свідомості, інтернаціонально-космополітичного мислення, нігілістичного ставлення до української мови, культури, національних звичаїв і традицій. Методи полонізації й російщення дещо відрізнялися, але мета була одна, – щоби українські діти втратили свою національну сутність і зростали перекотиполем, манкуртами, надійними прислужниками колонізаторів.

Потужні оберти російщення заповнили всю Україну після Другої світової війни. Московські пропагандисти повсюдно закликали розвінчувати «націоналістичні пережитки минулого», підкреслювали «зростаючу роль російської мови», яка, мовляв, стала «другою рідною мовою» для неросіян. Найшвидшими, «стахановськими темпами» здійснювали «злиття мов і націй» в Україні. У 1958 р. в містах України в українських школах навчалося тільки 21% дітей (в 1926 р. – 97%). «...Стан шкільної освіти в містах України настільки скандальний, що відповідна статистика давно вже не публікується, а дані про кількість українських та неукраїнських шкіл ледве чи не відносяться до найбільших державних таємниць, – підкреслював І. Дзюба. – Але і ті школи, які називаються українськими, по суті ними не є. Досить побувати в будь-якій «українській» школі в Києві, наприклад, щоб пересвідчитися в тому, що поза викладанням усе внутрішнє життя ведеться в них російською мовою і навіть самі вчителі по-українському «соромляться» говорити, не кажучи вже про учнів. Отже, здебільшого це – «показуха» і непотрібна театральність для цифри і «для іноземців».

Але найгірше те, що «українські» школи – і це вже стосується і міських, і сільських шкіл – зовсім не виховують національну гідність і національне почуття, не дають елементарного усвідомлення своєї національної приналежності та зв'язаних з цим обов'язків, не забезпечують наймінімального знання рідної історії та рідної культури. Бо в більшості з них панує все той самий дух вищості і «предпочтительности» російської культури та другорядності української як «довеска» до російської. Тож і не доводиться дивуватися з того, що випускники шкіл України в масі своїй – цілковиті невігласи щодо української культури»¹⁸.

Ухвалений сесією Верховної Ради СРСР 24 грудня 1958 р. закон про «зв'язок школи з життям», який позбавив українську мову (в інших союзних республіках – їхні мови) права бути обов'язковою в школі, дістав підтвердження в Україні в законі «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» від 17 квітня 1959 року.

«Розвинутий соціалізм» створював усі матеріальні, соціальні, політичні, ідеологічні передумови для російщення. У серпні 1978 р. ЦК КПРС видав таємну постанову «Про дальше вдосконалення вивчення російської мови в союзних республіках». ЦК Компартії

¹⁶ Григорович Д. Важке положення українського вчителства в Польщі // Рідна школа. Ілюстрований часопис для всіх / Ред. І. Герасимович. – Львів, 1932. – Ч. 1. – 1 січня. – С. 11.

¹⁷ Рогатинський. Новочасний шкільний інспектор // Рідна школа. – Львів, 1932. – Ч. 4. – 15 березня. – С. 57.

¹⁸ Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? – Сучасність. – 1968. – С. 195.

України схвалив московський документ і розробив свої таємні «Заходи по організації виконання постанови ЦК КПРС від 31 серпня 1978 р. «Про дальше вдосконалення вивчення і викладання російської мови в союзних республіках».

Рада Міністрів УРСР у відповідь на постанову Ради Міністрів СРСР від 13 жовтня 1978 р. № 835 «Про заходи по дальшому удосконаленню вивчення і викладання російської мови в союзних республіках» ухвалила 2 листопада 1978 р. свою постанову «Про заходи по дальшому вдосконаленню вивчення і викладання російської мови в загальноосвітній школі УРСР».

Зросійщені і збільшовичені українці, прихильники так званого «естественного слияния родственных и близких между собой славян», відкриті й замасковані вороги українства «натхненно і організовано» під керівництвом В. В. Щербицького і його «підручних» виконували таємну постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 26 травня 1983 р. № 473 «Про додаткові заходи по поліпшенню вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік». Через кільканадцять днів відповідну постанову ухвалили ЦК Компартії України і Рада Міністрів УРСР. Додаткові заходи щодо поліпшення вивчення російської мови розробила колегія Міністерства освіти УРСР (29.06.1983 р. № 7/77).

Вороги Української держави добре розуміють, що «мова, впливаючи з непізнаних глибин людської природи, стає цементуючим ферментом нації, – зазначала Т. Панько. – З утратою поняття рідної мови люди втрачають психічну константу, моральні засади, зв'язок зі своїм родом»¹⁹, народом, нацією, не відчують потреби у своїй державі. І нині антиукраїнські сили всіляко обмежують використання української мови, щоб надалі знекровлювати інтелектуальні судини нації, бо «мова для культури – те саме, що центральна нервова система для людини (С. Лем). Відмова від рідної мови навіть якоїсь частини народу не проходить безкарно.

Надзвичайно актуальними й нині є слова Василя Пачовського, виголошені ще у 1935 році, що учитель «мусить бути дослідником, громадянином, людиною на весь ріст в кожнім ділі, кожнім кроці, в кожнім слові, бо він сповнює місію апостола. Він має творити нових людей, він формує через своїх вихованців родину, місто, громадянство, цілу націю»²⁰.

Тривала антиукраїнська політика кремлівських «братів» (читаймо – «деспотів») та їхніх вірнопідданих васалів-малоросів призвела до того, що серед громадян України є, на жаль, чимало таких, які вважають себе освіченими інтелігентами, посідають високі крісла у законодавчій, виконавчій, судовій владі і навіть у науково-педагогічних інституціях, рвійно виступають по радіо, хизуються на телевізійних ток-шоу, працюють у засобах масової інформації, але їхні знання про українські духовні, моральні, соціальні, національні цінності, національні інтереси, національні цілі, про справжню, а не сфальшовану ворогами історію України дуже обмежені. Такі люди в юдаїзмі підпадають під визначення «вкрадені діти». В Україні «вкрадених дітей» чужою російською владою досить багато.

Академік НАПН України Георгій Філіпчук підрахував, що за останні 25 років Україна втратила понад 3 млн дітей. Це втрати не лише фізичні, а найстрашніше – національно-духовні. Лише у 21% українських вищих навчальних закладах студенти здобувають освіту державною мовою, а в майже 80% – мовою російською. Нинішні «вкрадені діти», на жаль, не розуміють, що бути наполовину вільним, наполовину рабом неможливо. У такій морально-психологічній ситуації надзвичайно важливо, щоб усі освітяни, масмедіа аргументовано,

¹⁹ Панько Т. Інтелігентність нашого мовлення // Молодь України. – 1992. – 3-4 листопада.

²⁰ Пачовський В. Українознавство у вихованні молоді // Перший український педагогічний конгрес. 1935. – Львів: Рідна школа, 1938. – С. 106.

виважено, переконливо доносили до «вкрадених дітей» правду, що «українська мова – це той енергетичний вал, який захищає народ від виродження» (Катерина Мотрич), це синонім життя, код української душі, який єднає його з Богом.

Щоби спиратися, сповідувати моральні, духовні, соціальні, естетичні цінності, виважено, раціонально, аргументовано мислити, діяти, згадаймо імператив: «Думаю, отже, живу» (Декарт). Але цього замало. Невідкладно вчімося правильно думати, адже «правильно думати – це морально-етична норма» (Паскаль).

Для педагогів, політиків, журналістів в умовах російської гібридної війни і глобалізації «правильне думання» – це українськоцентричне мислення, українськоцентрична позиція, українськоцентричні вчинки, українськоцентрична навчально-виховна діяльність, суть якої в утвердженні найважливішої людино-націєцентричної цінності – соборної української України в органічній єдності з дбайливістю, справедливістю і громадянською відповідальністю за морально-духовний розвиток своєї родини, суспільства, держави, самоствердження національної ідентичності. Надзвичайно важливо, щоби усі вчителі, викладачі вищих навчальних закладів почули, всім серцем і розумом сприйняли Тараса Шевченка: «Нема на світі України, Немає другого Дніпра...», «В своїй хаті своя й правда, І сила, і воля...», «І чужого научайтесь, Йй свого не цурайтесь». Нині Іван Франко просить кожного громадянина України творчо працювати, сумлінно вчитися, чесно управляти, «щоб газдою, не слугою перед світом стати».

Глушко М. С.,
д-р. іст. наук, проф. кафедри етнології,
Львівський національний
університет імені Івана Франка

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК – МУЗЕСЗНАВЕЦЬ

У поточному році минає 150 років з дня народження Володимира Гнатюка (9.05.1871-6.10.1926) – видатного вченого та організатора української науки. Його постать часто порівнюють з двома іншими титанами україністики – Михайлом Грушевським та Іваном Франком. І не безпідставно, бо саме зусиллями цієї славетної “трійці” Наукове товариство ім. Шевченка у Львові сягнуло на початку ХХ ст. свого найбільшого розквіту, перетворилося у першу українську академічну інституцію європейського зразка.

Про В. Гнатюка як фахівця (етнографа, фольклориста, літературознавця, мовознавця, історика, публіциста тощо) та суспільно-громадського діяча написано й опубліковано вже багато¹. І все ж одна важлива ділянка його життєвого і творчого шляху досліджена поки що мало. Йдеться про причетність народознавця до заснування етнографічних збірок різних музеїв, передусім Музею НТШ у Львові. Скажімо, Микола Мушинка обмежився загальним твердженням про те, що уродженець с. Велеснів Бучацького повіту «чимало зробив і для розвитку україн[ського] краєзн[авчого] музейництва», був «співзасн[овником] Музею НТШ у Львові»².

Причетність В. Гнатюка до формування етнографічних колекцій не цікавила й Оксану Сапеляк. Аналіз цієї сфери діяльності вченого сучасний етнолог обмежив лише загальною тезою про те, що «Володимир Антонович, Федір Вовк, Михайло Грушевський, Іван Франко і Володимир Гнатюк задумували етнографічну збірку як окрему наукову інституцію у структурі народознавчої науки синхронно із розвитком музейництва такого плану в Європі», а сама «збірка НТШ задумувалася як інституція суто національного характеру»³.

Окремих недоліків не позбавлена і стисла розвідка Таїсії Гонтар з історії етнографічних колекцій НТШ у Львові. Зокрема, дослідниця стверджує, що «ініціатором заснування музею при НТШ була Етнографічна комісія», а в «комплектуванні збірок, розповсюдженні запитальників» велику роль відіграли М. Грушевський, І. Франко та В. Гнатюк⁴. Насправді ж Музей Товариства заснували значно раніше (1895), ніж організували Етнографічну комісію (1898), через що ця структурно-організаційна одиниця не могла ініціювати відповідну ідею. Крім цього, І. Франко та В. Гнатюк не розробляли і не поширювали запитальників, пов'язаних із музейною справою.

---

¹ Яценко М. Т. Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність. – Київ: Наук. думка, 1964. – 287 с.; Мушинка М. Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства // Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі – Записки НТШ). – Париж; Нью-Йорк; Сідней; Торонто, 1987. – Т. 207: Праці Філологічної секції. – 332 с.; *Його ж.* Гнатюк Володимир // Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія. – Київ; Львів; Тернопіль, 2019. – Т. 4: Глин–Даш. – С. 43-55; Володимир Гнатюк (1871-1926): Бібліографічний покажчик / Упоряд. М. Мороз, М. Мушинка. – Львів, 1992. – 151 с.; Володимир Гнатюк. Документи і матеріали (1871-1989) / Упоряд. Я. Дашкевич, О. Купчинський, М. Кравець, Д. Пельц, А. Сисецький. – Львів, 1998. – 466 с.; Шеремета О. Володимир Гнатюк і українська етнографічна наука кінця ХІХ - початку ХХ століття. – Львів: ТзОВ «Компанія Манускрипт», 2008. – 178 с. та ін.

² Мушинка М. Гнатюк Володимир. – С. 52.

³ Сапеляк О. Етнографічні студії в Науковому товаристві ім. Шевченка (1898-1939 р.р.). – Львів, 2000. – С. 88.

⁴ Гонтар Т. Етнографічні колекції Музею НТШ // Записки НТШ. – Львів, 1992. – Т. ССХХІІІ: Праці секції етнографії та фольклористики. – С. 418.

На відміну від попередніх авторів, деякі конкретні факти про причетність В. Гнатюка до створення музейних етнографічних колекцій виявляємо у статтях колишнього музейного працівника Лесі Сілецької⁵. Частково мовиться про це і в монографії доцента Оксани Шеремети⁶. Загалом же прізвище уродженця Поділля (В. Гнатюка) сучасні народознавці згадують найчастіше в контексті з'ясування історії задуму, початків організації та розбудови цієї структурної одиниці Товариства. Комплексну характеристику діяльності народознавця на цьому поприщі у згаданих публікаціях годі й шукати. Отже, залучивши документальні свідчення, передусім архівні джерела та епістолярну спадщину вченого і його кореспондентів, спробуємо хоча б частково заповнити цю прогалину в біографії В. Гнатюка.

Початком комплектування музейних збірок НТШ у Львові сучасні етнологи і музеєзнавці вважають передачу громадській установі портрета, пера і гіпсової маски Тараса Шевченка, яку зробив відомий меценат і колекціонер Василь Тарнавський. Датують цю подію 1893 роком, покликаючись на конкретне архівне джерело⁷. Насправді ж 1 (12) липня 1893 року на засіданні Президії Товариства мова була лише про портрет Кобзаря⁸. Дві інші пам'ятки (перо і гіпсову маску) В. Тарнавський подарував науковій інституції в 1895 році, що засвідчує протокол засідання керівного органу (Виділу) від 3 (15) липня 1895 року: “1. По перечитанню і прийняттю протоколу оповістив п. Паньківський, що п. Тарнавський з Київа подарив товариству перо Шевченка, маску Шевченкову (гіпсову). Крім того обіцяв перевезти свій музей до Львова, наколи б цар не дозволив там отворити Шевченкового музея в Київі”⁹. Тоді ж члени Президії дізнались і про іншу цікаву новину: “Бородай Александер подарив (Товариству. – *М. Г.*) свою збірку книжок і апарати електро-технічні, а п. Миколаєвич Яків – старинні метрики”¹⁰. Через це, мабуть, 1895 рік і вважається початком формування музейних колекцій НТШ у Львові.

Достовірних свідчень про безпосередню участь В. Гнатюка в розбудові Музею Товариства виявлено поки що небагато. Найдавніше з них датоване 1900 роком, коли в науковій інституції молодий дослідник уже обіймав різні посади і виконував різні доручення. 12 грудня цього року на спільному засіданні всіх Секцій та Етнографічної й Археологічної комісій створили спеціальну комісію, яка мала опікуватися справами з прибирання матеріалів для етнографічного музею. Тоді ж до цієї комісії обрали трьох осіб: Володимира Шухевича, Осипа Роздольського та Володимира Гнатюка¹¹.

Сучасні знавці історії українського музейництва стверджують, що найпершим заходом цієї комісії була підготовка звернення до громадськості. Йдеться, зокрема, про відому анонімну відозву «В справі Музея старинностей при Науковому Товаристві ім. Шевченка», до написання якої міг бути причетний і В. Гнатюк. Автор (автори) цього методичного документа закликали надсилати до установи різні пам'ятки історії і культури, наголосивши, що «культурність народа мірить ся його пошанованем до рідної старовини, його вмлістю, навязувати новий розвій до тих питомих початків, які витворило його довговікове історичне жите. Наш край багатий такими історичними та археологічними пам'ятками тисячолітього

⁵ Сілецька Л. З історії експозиції Музею Наукового товариства ім. Т. Шевченка (1895-1939) // Народознавчі зошити. – 1997. – № 3. – С. 148-151; Її ж. Засади діяльності Музею Наукового товариства імені Шевченка у Львові // Записки НТШ. – Львів, 2001. – Т. ССХІІ: Праці Секції етнографії і фольклористики. – С. 595-604.

⁶ Шеремета О. Володимир Гнатюк... – С. 37-38.

⁷ Гонтар Т. Етнографічні колекції Музею НТШ. – С. 418.

⁸ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові), ф. 309, оп. 1, спр. 33, арк. 13.

⁹ Там само. – Арк. 29.

¹⁰ Там само.

¹¹ Хроніка українсько-руського Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. – Львів, 1900. – Ч. 4: 1900, вересень–грудень. – С. 4.

життя, як мало котрий иньший...»¹². Згодом музейна комісія розробила концепцію діяльності Музею Товариства та започаткувала його динамічний розвиток¹³.

1 вересня 1909 року на засіданні Президії НТШ у Львові ухвалили рішення створити комісію для закупівлі «предметів [...] зі стрийської виставки хліборобської». Членами цієї комісії були обрані три штатні працівники установи: Володимир Гнатюк, Микола Залізняк та Іван Раковський¹⁴. Тоді ж Президія Товариства виділила на цей захід кошти у сумі 300–500 корон¹⁵.

Як засвідчують подальші події, члени призначеної комісії успішно впоралися з покладеними на них обов'язками. Найперше до початку виставки В. Гнатюк підготував і опублікував у газеті «Діло» звернення, в якому закликав громадськість подбати про організацію етнографічного музею у Галичині. Звернення містило також рекомендації щодо паспортизації речей, які власники мали намір передати до музею¹⁶. Після завершення І Української хліборобської виставки у Стрию етнографічну збірку Товариства поповнила велика кількість пам'яток народної культури, причому, як стверджується у звіті, «майже всі річі (були. – М. Г.) відступлені Музеєви за дармо»¹⁷, тобто подаровані. Зокрема, музейні фонди наукової інституції поповнили моделі різних будівель: колиб лісових робітників (Бойківщина), хат (Бойківщина, Гуцульщина, Поділля), двох церков (Бойківщина, Опілля) та сушарні хмелю (Поділля). Тоді ж до етнографічної колекції надійшли моделі жорен (Бойківщина), двох ткацьких верстатів (Бойківщина, Опілля), «риз», якими спускали колоди в лісі (Бойківщина), лісосплавного плота (Бойківщина) та інших предметів. Окрасою етнографічної збірки стали конкретні вироби галицьких селян: музичні інструменти (дві трембіти, цимбали і 12 сопілок із Гуцульщини), дерев'яний посуд («близняки», коновка, мазниця, ложки), взуття (пара постолів з волоками), компоненти бойківського і гуцульського одягу (рукавиці, капелюхи, жіночі торбинки-«дзьобанки»), домашні тканини (рушники, скатертини), верстат для виготовлення жіночих прикрас (герданів), писанки тощо. Історичну цінність становили два стародавні ручні дерев'яні хрести, датовані відповідно 1661 і 1706 роком¹⁸.

15 липня 1920 року В. Гнатюка обрали членом музейної комісії, яку очолив відомий живописець та суспільно-громадський діяч Іван Труш. Представники цієї комісії (І. Раковський, Іван Крип'якевич, Філарет Колесса, Василь Щурат та ін.) долучилися до розробки концепції, плану та підбору експонатів для формування постійної експозиції Музею Товариства, яку урочисто відкрили 31 жовтня 1920 року¹⁹. Це була важлива подія в історії наукової інституції, позаяк збігалася із завершенням важких воєнних перипетій. На відкритті музейної експозиції І. Раковський відзначив внесок у створення цього підрозділу різних членів НТШ у Львові. Гідно прозвучало тоді й ім'я В. Гнатюка²⁰.

¹² В справі Музея старинностей при Наук[овому] Тов[аристві] ім. Шевченка // Хроніка українсько-руського Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. – Львів, 1901. – Ч. 8. – Вип. IV: 1901, вересень-грудень. – С. 18.

¹³ Сілецька О. Засади діяльності Музею Наукового товариства імені Шевченка у Львові. – С. 598-599.

¹⁴ Володимир Гнатюк. Документи і матеріали... – С. 205.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Гнатюк В. Слово на часі // Діло. – 1909. – № 199. – 10 верес. (28 серп.). – С. 1.

¹⁷ Залізняк М. Справоздане з Музея за час від 1 вересня до 31 грудня 1909 р. // Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. – Львів, 1909. – Ч. 40. – Вип. IV: Справоздане за місяці: вересень-грудень. – С. 39.

¹⁸ Там само. – С. 38-39.

¹⁹ Сілецька Л. З історії експозиції Музею Наукового товариства ім. Т. Шевченка... – С. 149.

²⁰ Сапеляк О. Про музейну справу НТШ // Народознавчі зошити. – 1996. – № 4. – С. 226.

Спершу Музей Товариства мав лише одного референта, який одночасно працював бібліотекарем²¹. Упродовж 1897-1904 років посаду бібліотекаря обіймав Михайло Павлик²². Однак у 1902 році він відмовився поєднувати основну роботу з музейною, через що посада музейного працівника стала вакантною. Обов'язки референта доручили виконувати секретареві Етнографічної комісії, тобто В. Гнатюку. Тому в 1902-1903 роках (до затвердження нового референта – М. Залізняка) подаровані Музею речі приймав і оформляв саме він²³.

Нагляд за цією структурною одиницею був його обов'язком і згідно з ухвалою Президії Товариства від 29 квітня 1914 року²⁴.

Крім організаційної роботи, В. Гнатюк часто замовляв для Музею НТШ у Львові конкретні речі, зокрема у своїх штатних кореспондентів та діяльних членів Етнографічної комісії, які проживали за межами Львова. Цей вид роботи особливо пожвавився після 1904 року, коли за ініціативою І. Франка провели першу в історії українського народознавства комплексну (етнографічно-антропологічну) польову експедицію, організовану Товариством і частково профінансовану Австрійським народознавчим товариством у Відні. Одним з важливих завдань учасників цієї наукової мандрівки був збір зразків традиційної матеріальної культури і народного мистецтва для Музею НТШ у Львові, Австрійського народознавчого музею у Відні та Етнографічного відділу Російського музею імператора Олександра III (Санкт-Петербург)²⁵. Тоді ж у с. Мшанець Старосамбірського повіту І. Франко та Ф. Вовк замовили у місцевого майстра модельки різних об'єктів матеріальної культури. Однак через відсутність коштів вони не могли викупити ці модельки впродовж майже трьох років²⁶.

Під час перемовин учених із Михайлом Зубрицьким, який виконував роль «посередника» в ділових стосунках із мшанецьким майстром, І. Франку та Ф. Вовку про це саме нагадував і В. Гнатюк, причому не тільки від імені М. Зубрицького, а й від інших осіб, які також очікували гроші за вже придбані вироби та моделі. Так, 25 липня 1906 року він особисто писав Ф. Вовку: «Я бачився з д[окторами] Лукою Гарматієм, І. Попелем і М. Зубрицьким; усі вони мають для Вас якісь предмети, то закуплені, то зроблені на замовлення; порозумійтеся з ними, куди мають їх доставити, бо вони хотіли б їх позбутися»²⁷. Відтак науковий секретар Товариства ще неодноразово інформував Ф. Вовка про стан справ із зразками народної культури, які збирали для нього різні особи, зокрема і Л. Гарматій та І. Попель²⁸.

Однак причетність В. Гнатюка до формування етнографічних збірок не обмежувалася лише принагідним посередництвом між збирачами народних пам'яток і «колекціонерами». Навпаки, після того, як у 1907 році для Музею НТШ у Львові виділили кілька кімнат в Академічному домі²⁹, комплектування музейних колекцій вельми пожвавилася. Найперше уродженець Поділля вів інтенсивні перемовини з М. Зубрицьким. Із взаємного листування

²¹ Гонтар Т. Етнографічні колекції Музею НТШ. – С. 424.

²² Сварник Г. Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка у Львові // Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія. – Київ; Львів; Тернопіль, 2014. – Т. 2: Бібл–Вес. – С. 36.

²³ Гонтар Т. Етнографічні колекції Музею НТШ. – С. 424.

²⁴ Володимир Гнатюк. Документи і матеріали... – С. 277.

²⁵ Глушко М. Перша комплексна наукова експедиція українських народознавців // Народна творчість та етнологія. – 2019. – № 5. – С. 11-25.

²⁶ Глушко М. Михайло Зубрицький – діяльний член Наукового товариства імені Шевченка у Львові // Народна творчість та етнологія. – 2020. – № 3. – С. 21-22.

²⁷ Листування Федора Вовка з Володимиром Гнатюком / Передм. В. Наулка; упоряд. та ком. В. Наулка, Н. Руденко, О. Франко. – Львів; Київ, 2001. – С. 59.

²⁸ Там само. – С. 53, 83, 85, 86, 99, 117, 118, 133.

²⁹ Сілецька Л. З історії експозиції Музею... – С. 148.

учених довідуємося про те, що спершу В. Гнатюк просив пароха-дослідника придбати для етнографічної збірки наукової установи «моделі народної будівлі»³⁰. У повідомленні від 5 березня 1909 року він знову повторив це прохання, а також замовив нові речі: «Надто прошу призбирати бойківську ношу на два манекіни, мужчину і жінчину, маючи на увазі при тім річі, що виходять із уживання»³¹.

Уже 16 червня цього самого року М. Зубрицький інформував В. Гнатюка про успішне виконання доручення Товариства: «Завтра відвозить наш майстер замовлений модель мшанецького обійстя, ношу чоловіка і жінки і образ «Страшний Суд», про який Ви до мене ще давніше писали. В скринці межі одежію є образ сьв[ятого] Николая, який також посилаю до музею»³². Через півроку (27 січня 1910 р.) М. Зубрицький вислав до Львова моделі інших об'єктів традиційно-побутової культури автохтонів с. Мшанець: місцевої церкви, водяного млина, жорен, верстата, ручної ступи, ніжної ступи тощо³³.

Найбільше В. Гнатюк прилучився до поповнення етнографічної колекції Музею НТШ у Львові народними виробами з Гуцульщини, що зумовили об'єктивні причини. По-перше, після того, коли в 1903 році учений серйозно захворів, свої літні відпустки він проводив саме у цьому гірському краї, передусім у с. Криворівня Косівського повіту, у зв'язку з чим дуже добре знав не лише традиційну культуру і побут місцевого населення, а й був особисто знайомий із багатьма носіями цінної етнографічної інформації. По-друге, з теренів Гуцульщини походили його найкращі кореспонденти, які на замовлення вченого збирали також предмети народної культури для Музею НТШ у Львові. Найчастіше науковий секретар Товариства користувався послугами Луки Гарматія, Богдана Заклинського, Антона Онищука, Івана Попеля та Петра Шекерика-Дониківа.

Як засвідчує епістолярна спадщина В. Гнатюка, проблемами музейництва він особливо активно переймався напередодні Першої світової війни – в 1908–1914 роках. Саме цим хронологічним відрізком датована переважна більшість листів його кореспондентів, у яких вони «звітують» народознавцю про придбані для Музею Товариства моделі та конкретні вироби гуцульських умільців: повідомлення А. Онищука від 7 червня 1909 року і 8 лютого 1913 року³⁴, листи Л. Гарматія від 18 червня, 17 грудня 1909 року та 10 квітня 1910 року³⁵. У повідомленні Івана Волошинського від 13 квітня 1914 року мовиться про пам'ятки історії і народної культури українців Покуття³⁶. Сказане побіжно підтверджують імена конкретних збирачів зразків традиційної матеріальної культури і народного мистецтва гуцулів (Л. Гарматія, Б. Заклинського, А. Онищука, П. Шекерика-Дониківа та ін.), які регулярно публікували у «Хроніці НТШ» напередодні Першої світової війни³⁷.

Що більше, перебуваючи на Гуцульщині, В. Гнатюк особисто замовляв модельки предметів матеріальної культури та розшукував автентичні вироби, які відтак переправляв у

³⁰ Дем'ян Г. Листи Володимира Гнатюка до Михайла Зубрицького // Записки НТШ. – Львів, 1993. – Т. ССХХІІІ: Праці секції етнографії та фольклористики. – С. 298.

³¹ Там само.

³² Глушко М. Михайло Зубрицький... – С. 22.

³³ Там само. – С. 22-23.

³⁴ Володимир Гнатюк. Документи і матеріали... – С. 201-202, 236-237.

³⁵ Там само. – С. 203-204, 206-207; ЦДІА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 2267, арк. 17-17 зв.

³⁶ Володимир Гнатюк. Документи і матеріали... – С. 276-277.

³⁷ Див.: Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. – Львів, 1908. – Ч. 35. – Вип. ІІІ: Sprawozdane za miesiąc: май-серпень. – С. 39; Там само. – Львів, 1910. – Ч. 43. – Вип. ІІІ: Sprawozdane za miesiąc: май-серпень. – С. 30; Там само. – Львів, 1910. – Ч. 44. – Вип. ІV: Sprawozdane za miesiąc: вересень-грудень. – С. 29; Там само. – Львів, 1911. – Ч. 45. – Вип. І: Sprawozdane za 1910 r. – С. 58-59; Там само. – Львів, 1911. – Ч. 46. – Вип. ІІ: Sprawozdane za miesiąc: січень-цвітень. – С. 26; Там само. – Львів, 1911. – Ч. 48. – Вип. ІV: Sprawozdane za miesiąc: вересень-грудень. – С. 31-33; Там само. – Львів, 1912. – Ч. 52. – Вип. ІV: Sprawozdane za miesiąc: вересень-грудень. – С. 34-35, та ін.

Львів, про що свого часу писала Ганна Гарматій-Цегельська: «В окремі роки цінні колекції для музею Н[аукового] т[овариства ім.] Ш[евченка] і Ф. Вовка допомагав Гнатюкові відвозити у Львів Петро Шекерик-Доників, учень мого батька (Л. Гарматія. – М. Г.), згодом плідний записувач етнографічного матеріалу Гуцульщини»³⁸.

Згадка імені Ф. Вовка у спогадах дочки Л. Гарматія не була випадковою, бо саме В. Гнатюк допомагав йому збирати етнографічні колекції, якими український етнолог опікувався в Етнографічному відділі Російського музею імператора Олександра III. Найкраще це підтверджує зміст епістолярію Ф. Вовка та В. Гнатюка 1913-1914 років³⁹.

Як засвідчує тогочасне листування, найчастіше народознавці обговорювали конкретні речі, які Ф. Вовк замовляв для російського музею, а В. Гнатюк намагався розшукати їх особисто чи доручав цей вид роботи знайомим гуцулам. Зокрема, згідно із змістом повідомлення наукового секретаря НТШ у Львові від 10 червня 1913 року Ф. Вовка цікавили передусім традиційний одяг («чільце з бляшками», «нараквиці») та предмети хатнього інтер'єру («писані столи», «писані скрині») ⁴⁰.

Важливо наголосити: окремі речі В. Гнатюк шукав не лише у місці проживання, а й у сусідніх і навіть віддалених селах: «Я дістав уже гроші і нараквиці та чільце закуплю, біда лише зі столом, бо старих не хочять продавати, а мабуть треба буде давати робити; тепер же роблять тільки зі смечини, бо бучини вже нема, отже вигляд нового стола буде трохи відмінний від старих. За скринєю також мабуть треба буде звертатися аж до Річки, бо тут їх уже не роблять. Через те справа протягнеться значно»⁴¹, – писав він Ф. Вовку 8 липня 1913 року, перебуваючи у с. Криворівня.

Із відповіддю славетний етнолог не забарився. Уже 4 серпня 1913 року він інформував В. Гнатюка: «Одібрав Вашого листа, з якого з великою втіхою побачив, що Ви ще якось то тупаєте і се тим більше мене тішить, що я сам почуваю себе зовсім не гарно і не далі як учора у мене таке було з серцем, що сьогодні уранці я як встав, то зараз же написав свій тестамент... Треба бути готовим»⁴². У цьому самому листі Ф. Вовк також не приховував свого великого задоволення фаховістю В. Гнатюка, яку він виявив під час комплектування нової етнографічної збірки: «Закупамі Вашими я дуже задоволений – усе як треба. [...] За холошні, нараквиці і особливо за чільця превелике спасибі»⁴³. Слова щирої вдячності за придбані речі звучали на його адресу і в іншому повідомленні Ф. Вовка – від 30 жовтня 1913 року: «І обидва столи і скриню вже одібрано, Вони дуже гарні і дуже дешево обійшлися. Дуже Вам за їх дякую. Прийшли здається і дрібні речі, принаймні так мені казали з Музею по телефону»⁴⁴.

Незважаючи на важку хронічну хворобу, В. Гнатюк особисто шукав для Етнографічного відділу Російського музею імператора Олександра III головні чоловічі убори гуцулів. Що більше, якраз тоді між ученими розгорілася жвава наукова дискусія стосовно зовнішнього вигляду деяких із них, передусім зимової шапки з овчини⁴⁵. Відомо також те, що для етнографічної колекції у Санкт-Петербурзі Ф. Вовк замовляв у В. Гнатюка калач зі сиру (його молода носила на руці під час весілля) та чоловіче намисто з «клокічок»⁴⁶.

³⁸ Володимир Гнатюк. Документи і матеріали... – С. 405.

³⁹ Листування Федора Вовка з Володимиром Гнатюком. – С. 130-132, 134-135, 137-139, 141-143, 146-148, 153, 157; Володимир Гнатюк. Документи і матеріали... – С. 249-251, 261-263.

⁴⁰ Листування Федора Вовка з Володимиром Гнатюком. – С. 130.

⁴¹ Там само. – С. 131.

⁴² Там само. – С. 134.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Там само. – С. 141.

⁴⁵ Там само. – С. 134, 137, 139, 141, 147-148,

⁴⁶ Там само. – С. 159.

Загалом згідно з музейним каталогом-показчиком серед колекцій традиційної культури українців, які нині зберігаються у Російському етнографічному музею (м. Санкт-Петербург) і до формування яких причетний Ф. Вовк, одна з них (№ 3133) датована якраз 1914 роком, а її експонати походять із Східної Галичини. Складають її предмети хатнього інтер'єру (скриня, стіл), компоненти жіночого одягу та прикраси – всього 13 предметів⁴⁷. Найімовірніше, якраз ці речі й належали гуцулам, а в північну столицю Російської імперії вони потрапили напередодні Першої світової війни, зокрема зусиллями наукового секретаря НТШ у Львові.

Поодинокі документальні свідчення дають нам підстави також вважати, що, крім Бойківщини та Гуцульщини, В. Гнатюк вів перемовини про поповнення етнографічних збірок із представниками інших місцевостей. Так, 30 грудня 1910 року на його адресу надіслав листа учитель Тимко Перейма зі с. Ропиця Руська, що на Лемківщині, у якому стверджувалось: «Щоби було потрібне для музею – прим[іром], ноша лемківська, або що друге, то я постараюся»⁴⁸. У вересні 1903 року, якраз тоді, коли вчений виконував функції референта Музею НТШ у Львові, Андрій Веретельник передав установі колекцію срібних і мідних монет, які зібрав у с. Стоянів Кам'янецького повіту (нині – Кам'янка-Бузького р-ну Львівської обл.)⁴⁹, тобто на території історико-етнографічної Волині.

З епістолярію довідуємося і про те, що В. Гнатюк спорадично опікувався й археологічною колекцією Товариства. Зокрема, в листі до Ф. Вовка від 3 липня 1909 року науковий секретар зазначив: «Я предложив учора на засіданню Виділу справу закупки деяких предметів для археологічної збірки, але ухвалено наразі не купувати нічого, бо більшу суму грошей призначено сього року на побільшення етнографічної збірки. Тому не купуйте нічого»⁵⁰.

Загалом же, проаналізувавши різні доступні документальні свідчення, маємо достатньо підстав стверджувати: В. Гнатюк безпосередньо брав участь у розбудові Музею НТШ у Львові та доклав чимало зусиль для поповнення його етнографічних збірок виробами народних умільців. Долучився він і до поповнення пам'ятками традиційної матеріальної культури українців колекцій Етнографічного відділу Російського музею імператора Олександра III у Санкт-Петербурзі.

---

⁴⁷ Каталог-указатель этнографических коллекций: Украинцы XIX-XX вв. / Государственный музей этнографии народов СССР; сост. Н. М. Хазова, О. В. Карпова. – Ленинград, 1983. – С. 27.

⁴⁸ ЦДА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 2280, арк. 27.

⁴⁹ Глушко М. Невідомий Андрій Веретельник // Народознавчі зошити. – 2012. – № 6. – С. 1023.

⁵⁰ Листування Федора Вовка з Володимиром Гнатюком. – С. 83-84.

Патер І. Г.,
д-р іст. наук, професор,
Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України

ЙОГО ПОДВИЖНИЦЬКА ПРАЦЯ «НЕ ПІШЛА НАМАРНЕ...» (БОГДАН ЛЕПКИЙ І СОЮЗ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ)

Богдан-Нестор Сильвестрович Лепкий (4.11.1872-21.07.1941) – український педагог, письменник, літературознавець, художник, дійсний член НТШ, громадсько-політичний діяч. Народився в с. Кривеньке (нині село Чортківського району Тернопільської області) у священницькій родині. Батько Сильвестр Лепкий – греко-католицький священник села Крегулець на півдні Тернопілля, мати – Домна, дочка о. Михайла Глібовицького – пароха м. Бережани. Мав ще двох братів – Левка і Миколу (помер малолітнім).

Основи шкільної науки здобув вдома. Від 1878 р. навчався в Бережанах відразу з другого класу в «нормальній школі» з польською мовою навчання, від 1884 до 1891 рр. – у Бережанській класичній гімназії також з польською мовою викладання, де «витає дух Маркіяна Шашкевича». У 1891 р. розпочав студії у Віденській академії мистецтв, а через три місяці за порадою Кирила Студинського перейшов на філософський факультет Віденського університету, де вивчав мовознавство та історію літератури, брав участь у студентському товаристві «Січ», займався етнографічними дослідженнями, заприятелював з художником Миколою Івасюком, під опікою якого продовжував малювати.

З другого курсу, тобто від 1892 р., студіював у Львівському університеті на філологічному відділі, де вивчав українську історію та літературу під керівництвом Михайла Грушевського, Омеляна Огоновського, Ісидора Шараневича. Учасник львівських молодіжних товариств «Ватра» і «Сокіл», співав у хорі «Боян».

Отримавши 31 липня 1895 р. диплом, Б. Лепкий розпочав педагогічну кар'єру в Бережанській польській державній гімназії на посаді суплента (заступника вчителя), викладаючи польську, німецьку та українську мови.

Після одруження з Олександрою Лепкою (троюрідною сестрою) у 1897 р. Б. Лепкий у вересні 1899 р. був переведений на посаду суплента до II державної гімназії Св. Яцка у Кракові, а з жовтня того ж року став лектором української мови в Ягеллонському університеті. Отримавши у 1910 р. право викладати на посаді «дійсного вчителя», він з вересня 1911 р. почав працювати у III гімназії ім. Яна III Собеського – спочатку «дійсним вчителем», а згодом на посаді професора. У Кракові Б. Лепкий підтримував зв'язки з українськими письменниками, політичними і громадськими діячами, співпрацював з товариством «Просвіта», обіймаючи тривалий час посаду заступника голови краківської філії.

Літературний доробок поета і письменника напередодні Першої світової війни був надзвичайно вагомим – низка художніх творів (поезій і прози), науково-популярні нариси, численні статті з культурно-освітніх та національно-політичних проблем, наукові виховно-пізнавальні розвідки, солідні підручники з історії української літератури.

Б. Лепкий дотримувався думки, що власне культурно-просвітницька діяльність здатна закласти підвалини гармонійних відносин між представниками різних партій чи націй на

засадах справедливості і добра, переконливо доводив, що українці – це нація з великим інтелектуальним потенціалом¹.

Варто зазначити, що Лепкий, працюючи серед польського середовища, перебуваючи у переважній більшості в його оточенні, прагнув якимось пом'якшити польсько-українські відносини, згладити окремі сторони напруження, заспокоїти їх і спрямувати у більш спокійне русло, надавши їм менш-більш толерантного характеру. Якщо в політичному відношенні до середини 1914 р. десь засіялися зерна польсько-українського порозуміння у Галичині (йшлося про нове виборче положення, санкціоноване цісарем 1914 р., погодження з польськими політиками питання про утворення українського університету), то в науковому товаристві спроба польсько-українського діалогу не мала успіху. А це свідчило про те, що у протиборстві з поляками напередодні війни об'єднався весь галицький український політикум².

Підкреслимо, що у передвоєнній творчості Богдан Лепкий задекларував своє політичне кредо митця-соборника: він чув підземний дзвін могил і голос Слави, бачив дорогу до Волі, коли Україна стане єдиною державою, кордони якої простягнуться «ген на Дін»³.

Війна застала Богдана Лепкого разом зі сім'єю на відпочинку в Карпатах у селі Вороненко, неподалік курортного містечка Ворохта. В містечку Яремче сім'я Лепких зупинилася у готелі, який згодом був знищений снарядами й у ньому згоріли їхні речі, а також рукописи третього тому «Начерку історії української літератури» та історичної драми «Мотря», зберігся лише «Пролог». У воєнних споминах письменник описав свої перші враження від війни: «Останній поїзд привіз нас до Яремча. По дорозі бачили ми як Надвірна горіла. Була це ніби маленька частинка, ніби огник один тої великої пожежі, що займалася кругом». Далі він розказував про свою «першу стрічу з війною», коли біля водопаду на Пруті його зупинив військовий патруль для перевірки документів, – «Папери є?». Тільки завдяки щасливому випадку, що письменника впізнав начальник патруля (цугсфірер), який читав його оповідання, навіть бачив портрет у «Зорі», й відпустив: «Ідіть же до готелю і пишть собі свої оповідання і вірші, а по проходах не волочіться, бо тепер небезпечно»⁴.

Війну письменник сприйняв як велике горе для українців по обидва боки Збруча, які змушені були битися у воюючих арміях – австро-угорській та російській, коли «йшов на брата брат». Перебуваючи на початку війни на рідній землі, Б. Лепкий бачив всю її трагедію – спалені, зруйновані села і містечка, вбитих дітей і страшні знущання царського війська над мирним населенням. Він чудово розумів мету Росії у війні – знищення українського руху в Галичині, боячись, щоб «свідомість народна, мов степовий пожар, не поширилася із Львова по Київ і ще дальше»... Тому жажнулася Москва і послала свої війська у галицьку землю, щоб «пригасити огонь, який тут розгорівся». «Знаємо, – наголошував письменник, – як тяжко було нам роздмухувати цю ватру, що горить тепер щораз живіше і щораз ясніше і тому не хочемо, щоби вона погасла»⁵.

Він прекрасно усвідомлював, яке страхіття війни нависло над мирними Карпатськими горами, яким російська армія несла смерть і руїну, акцентував на стратегічних завданнях

¹ Білик Н. Богдан Лепкий: життя і діяльність. – Тернопіль, 2001. – С. 108-113.

² Патер І. Українсько-польські відносини в Галичині у роки Першої світової війни. Нариси історії. – Львів, 2019. – С. 35-36.

³ Білик Н. Богдан Лепкий: штрихи до портрета. Богдан Лепкий: відомий і невідомий (1872-1941). Бібліографічний покажчик. – Тернопіль, 2012. – С. 16.

⁴ Лепкий Б. Папери є? Твори в двох томах. Том 1. Поетичні твори. Прозові твори. Мемуари. – Київ, 1997. – С. 505-506.

⁵ Лепкий Б. Пишть і мене. Твори в двох томах. Том 1. – С. 514.

царизму у війні – вийти на Дунайську рівнину, оволодіти Балканами і Дарданелами: «Замало їм подільської пшениці, хочуть напитися угорського вина. Червоного вина»⁶.

Родина Лепких перед наступом російських військ у Карпати разом з тисячами інших мирних людей втікала від переслідувань, бо «ворог ступав їм по п'ятах». «Кажуть, що він палить, грабує, мордує, а свідомих і діяльних у Сибір вивозить, – писав Б. Лепкий. – Страшна річ ворог!.. Перед ним ми і втікали. Куди? Через Карпати на Мадярщину». Опинилися Лепкі в угорському містечку Шатмар-Неметі, де у кожному українцеві бачили тільки ворога – «...мадяри, хто паперів немає... на різниці стріляють... гонведи і до різниці не доводять, по дорозі кольбами (прикладами) голови торощать»⁷.

Покинувши Шатмар-Немет без засобів до існування, Лепкий разом із сім'єю з великими труднощами добрався спочатку до містечка Родван, неподалік Відня, а згодом й до австрійської столиці, що в той час була одним із важливих центрів українського політичного і громадсько-культурного життя. У Відні для Лепкого в той час, за словами З. Кузеля, «мов на екрані пересувалися перед ним партії, програми, суспільно-політичні міркування, життя, яке становище зайняти нам, українцям у Великій війні, щоб справу нашу (змагання за державність) посунути вперед»⁸.

Обстоюючи державницькі позиції, Богдан Лепкий одним із перших галичан восени 1914 р. вступив до Союзу визволення України, утвореного наддніпрянськими політичними емігрантами у серпні 1914 р. у Львові, прагнучи своєю працею долучитися до лав борців за українську державність. Із Союзом співпрацювало понад 40 галицько-буковинських громадсько-політичних діячів (В. Сімович, М. Гаврилко, В. Темницький, О. Назарук, І. Крип'якевич, В. Пачовський та ін.), які належали до різних політичних напрямів та ідейних переконань, але сприймали його основний політичний постулат – самостійність України⁹.

Восени 1915 р. Б. Лепкий був мобілізований до австрійського війська, але СВУ виклопотав для нього у військового міністерства Австро-Угорщини роботу серед військовополонених українців російської армії у таборах монархії та Німеччини. Тепер його доля в'язалася зі Союзом.

Перш за все він почав друкуватися у «Вістнику СВУ», фрайштадтському часописі «Розвага». Своїми художніми творами (поезією, оповіданнями, нарисами) Б. Лепкий ще раз підкреслював свою національну позицію й закликав до єдності українського народу¹⁰.

Він був глибоко переконаний в окремішності й самостійності українців, їх великій відмінності від росіян у моральних засадах, а стосовно стремління і світогляду між ними лежала бездонна прірва. Тому російський наїзд на галицьку Україну тільки поглибив і поширив цю безодню до безконечності. Б. Лепкий робив висновок, що з державою, котра воювала тільки брехнею, деморалізацією, не творила, а лише руйнувала, український народ повинен боротися аж до вирішальної перемоги, до самого кінця. «Або ми, або вони, – резюмував письменник, – іншого виходу нема»¹¹.

Зрозуміло, що воєнні обставини вплинули на тематику літературних творів Б. Лепкого. Однак вірність соборницькій ідеї, патріотичні мотиви залишалися провідними у його творчому доробку. Згодом він згадував: «У воєнних віршах – часто-густо не говорю я як

⁶ Лепкий Б. Перші стріли. Твори в двох томах. Том 1.

⁷ Лепкий Б. Сім шлафроків. Твори в двох томах. Том 1. – С. 507.

⁸ Кузеля З. Богдан Лепкий: біографічний нарис. Написав З. Кузеля. Золота липа: ювілейний збірник творів Богдана Лепкого з його життєписом, бібліографією творів і присвятами злагодив З. Кузеля. – Берлін, 1924. – С. 63.

⁹ Пам'яткова книжка Союзу визволення України і Календар на 1917 рік. – Відень, 1917. – С. 368.

¹⁰ Лепкий Б. Два голоси. Вістник Союзу визволення України (далі – Вістник). – 1915. Ч. 7-8. – С. 13-14.

¹¹ Лепкий Б. З приводу увільнення Львова. Вістник. – 1915. Ч. 21-22. – С. 5.

одиниця, а хочу передати почування коли не загалу, так тих гуртків, серед яких я жив і працював»¹².

У своїй творчості поет високо підніс патріотизм Українських січових стрільців, їх глибокі національно-державницькі почуття. Лепкий вважав стрільців не тільки борцями за волю України, а й оборонцями європейської культури, її творцями. Він надзвичайно високо оцінив подвиг УСС-ів у травні 1915 р. на Маківці. У зверненні «До Січових Стрільців!» Лепкий наголошував, що вони «билися і гинули без зайвого шуму і лишнього ефекту, як на борців пристало. Честь вам за це!.. Ви наш державний прапор... освятили жертвою і заткнули на шпильях ідеалу, щоб бачили його свої і чужі, далеко й далеко! Ви цілому світові дали доказ, що там, де рішається доля культури, Україна не стоїть з заложеними руками, що в боротьбі за визвіл народів є вона не видцем постороннім, а союзником вірним, готовим битися до останньої краплі крові, як билися хоробрі наші предки, обороняючи Європу перед заливом монгольського моря»¹³.

Для письменника стрілецький чин завжди був джерелом оптимізму, сподівань на краще майбутнє України. У вірші «Наші стрільці в Карпатах» поет підкреслював:

Ти, громе, бий, ти буре, вий! –
Не знаю я тривоги.
Крізь горя бір у щастя двір
Прорубую дороги.¹⁴

У листопаді 1915 р. Б. Лепкий прибув до Раштату, де вже 31 серпня 1915 р. існувала табірна інституція – Просвітньо-суспільне товариство. Це була організація для дальшого розвою громадського і національно-культурного життя у таборі, через яку до співпраці залучали велику кількість полонених, які ще вагалися між українством і «рускою національною ідеєю». Лише невеликий гурток (близько 150 осіб) приєднався до українства. Перед Б. Лепким постало нелегке завдання прилучити до українства масу, яка була більш-менш індиферентною і не вороже ставилася до української справи. Він виголосив перед полоненими-українцями декілька рефератів з національно-патріотичної і мистецької тематики. Спочатку Раштат був табором соціалістичного ухилу, але завдяки національно-патріотичній праці, просвітній діяльності таких громадсько-політичних діячів, як Б. Лепкий, табір, за висловом О. Терлецького, перетворився «на своєрідну фабрику, в якій перероблювано «малоросів» і «хохлів» на свідомих українців¹⁵. До цього й приклався Богдан Лепкий, який своєю національно-просвітньою працею гуртував «поволі коло себе свідомих українців, які потім могли бути помічні в просвітній та організаційній роботі»¹⁶.

Б. Лепкий за дорученням Просвітнього відділу викладав на курсах українознавства, де полонені слухали лекції з історії України, української літератури й граматики, окремо спеціальний його виклад «Відмінність української мови від російської», що сприяло піднесенню національної свідомості у полонених.

Однак, незважаючи на успіхи у національно-просвітній роботі у Раштаті, Б. Лепкий угледів у житті полонених дуже важливий момент – їх морально-психічний стан. Пізніше він розкрив таку особливу душевну поведінку через героя оповідання «У таборі» Петра Мальованого, що «ходив між дротами, як в менажерії (звіринець) звір». Він вже три роки

¹² Лепкий Б. Писання. Твори: в 2-х т. Київ; Ляйпціг, 1922. Т. 1: Вірші. – С. 390.

¹³ Лепкий Б. До Січових Стрільців. Вістник. – 1915. Ч. 19-20. – С. 4.

¹⁴ Лепкий Б. Наші стрільці в Карпатах. Вістник. – 1915. Ч. 21-22. – С. 9-10.

¹⁵ Терлецький О. Історія української громади в Раштаті. – Київ; Ляйпціг, 1919. – С. 152.

¹⁶ Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині. – Київ, 1999. – С. 85.

перебував у полоні, до якого попав «на мазурських болотах», змінив три табори – «був і з французами, і з англичанами, а оце між своїх попав». Письменник показав неоднакове ставлення табірному начальству до полонених у різних таборах – «тамтих ненавидять, але мають їх за людей, а наших ніби люблять, та так якось, як господар своїх собак любить. Добрі собаки, а все-таки собаки. Їм і помий досить»...

Автор висвітлив тугу селянина-наддніпрянца за рідною Таращею, за працею в полі, але «ти тепер не господар, не рільник, а воєнноплінний», його прагнення волі, бо «злість тебе за серце хапає, коли бачиш вольного чоловіка».

Б. Лепкий надзвичайно виразно передав генетичне відчуття – зустріч батька і найстаршого сина Івана, що перебував поруч в американському таборі, бо в Америці, в котрій «гроші робив», похвалявся, що батькові «золотий годинник в дарунку привезе», взяли його до війська і «під Раймсом німцям у руки попався». Обидва були по різних сторонах, а «дроти сталися хитати мов би хотіли їх пустити до себе, але надбігли вартові і відігнали їх від решіток, «старого вправо, а молодого вліво»». Письменник вельми образно змалював цю одночасно близьку й далеку межу, що розділяла батька й сина: «перше між ними був океан, а тепер дротяні переволоки і стежечка вузька, якою мандрує двоє німецьких вояків туди й назад»¹⁷.

Таким чином Б. Лепкий у роки війни, окрім того, що плідно трудився на культурно-просвітницькій ниві серед полонених-українців, ніколи не покидав літературної праці. Вона стала для нього зброєю у змаганні за визволення України та об'єднання двох її частин, що перебували під пануванням чужих держав.

Від лютого 1916 р. до січня 1921 р. доля пов'язала Б. Лепкого з табором полонених українців у Вецлярі (Німеччина), де читав лекції у «людовому (народному) університеті». Тут він разом з В. Пачовським, М. Кордубою був задіяний до викладів на курсах української літератури й мови, німецької мови, історії та географії України тощо. Долаючи всі труднощі, особливо через брак підручників, вони зуміли до «Народної школи» записати 200 постійних учнів і 100 т.зв. «курсистів»¹⁸.

Згодом про свою таборову працю у листі до О. Барвінського від 7 жовтня 1925 р. Б. Лепкий написав: «Викладав полоненим, і навіть на такі виклади як про апокрифи, ходили тисячі...»¹⁹ Очевидно, лекції про апокрифи були цікавими для полонених, адже на них лектор розказував про релігійні твори, які церква не визнавала канонічними й забороняла, або такі, що були сумнівної історичної вірогідності або сумнівного походження, часто безпідставно приписувані якомусь авторові. Слухачі таборових шкіл зверталися до письменника з проханням придбати «Кобзар» чи «Буквар», а також підручник німецької мови, підготовлений Лепким для полонених. Перед Б. Лепким та його товаришами постало нелегке завдання – розвинути національно-патріотичний світогляд у полонених і підготувати з колишніх солдатів якнайбільше свідомих українців. У 1917 р. письменник в промові на посвяченні пам'ятника полоненим українцям у Вецлярі наголосив: «Щоб не гаяти дорогого часу, полонені працювали, добували просвіту, знання, щоб на Україну вернутися з найціннішим дарунком, яким єсть просвітній чоловік»²⁰.

Б. Лепкий брав участь і виступав на таборових вічах, проводив заняття в організованій ним школі прикладних мистецтв та драматичному гуртку, щотижня виїздив з лекціями до робітничих команд на сільськогосподарських роботах і фабриках, викладав на офіцерських курсах в Ганновер-Мюндені.

¹⁷ Лепкий Б. У таборі. Твори в двох томах. Том 1. – С. 408-502.

¹⁸ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 4382, оп. 1, спр. 14, арк. 37.

¹⁹ Журавлі повертаються...: з епістолярної спадщини Богдана Лепкого. – Львів, 2001. – С. 210.

²⁰ Вістник. – 1916. Ч. 65. – С. 758.

Богдан Лепкий виправдав сподівання Союзу своєю роботою у таборах, де надзвичайно прислужився українському національно-визвольному рухові. Перекоаний державник, великий прихильник політичного звільнення українського селянства, натхненний проповідник вартісності української культури, Лепкий за влучним висловом З. Кузеля, «з цілим жаром культурного бойовика кинувся у різноманітний, високо хвилюючий вир таборового життя та старався виповнити його рідним національним змістом»²¹.

Жити у Вецлярі доводилося нелегко, адже виснажували напружена праця, різноманітні засідання та ще й неблизька дорога від дому до табору. «Але, дякувати Богу, – писав письменник, – я і моя сім'я залишилися живі, а це в цей важкий час вартує дуже багато! Я це знаю і тому не скаржуся»²².

Однак життя йшло вперед. На порядку денному виразно опинився політичний бік української справи – політика стала неофіційною складовою української пропаганди. Це інколи шкодило просвітній роботі, але її керівники не могли діяти інакше. Великі світові події впливали на всіх, що не дозволяло замкнутися у спокійній методичній роботі з масами. Таким чином, в організаційному житті вецлярської громади, як й в інших українських таборах полонених Німеччини й Австро-Угорщини, наступав перелом.

Революційні події в Україні 1917 р. відкрили шлях українському народові до своєї державності. У січні 1917 р. на Різдво Христове Лепкий приїздить до українського табору Зальцведель, в якому перебувало близько 30 тис. полонених. На свято зібралося близько 2 тис. полонених українців, і розпочалось воно промовою Б. Лепкого, в якій лейтмотивом звучала самостійність України²³.

Влітку 1917 р. Лепкий з дозволу німецьких властей Вецляра їде з метою покращення життя полонених оглянути роботу інших таборів. Він відвідав табір галицько-буковинських виселенців Гмінд (Австрія), де йому пропонували вчительство й навіть директорство у гімназії, побував у Львові, відвідав Бережани, зустрівся з рідним братом, січовим стрільцем Левком Лепким, стояв на подвір'ї зруйнованої батьківської хати у рідному Жукові на Золочівщині.

Повернувшись до Німеччини, вітав проголошення 22 січня 1918 р. державної самостійності України, підписання 9 лютого 1918 р. Берестейського мирного договору. У Вецлярському таборі все чіткішою ставала політична орієнтація більшості полонених, які заявляли: «Ми хочемо самі рішати о своїй судьбі, бажаємо правительства демократичного, українського, покликаного для українського народу, до правління нами. Ми хочемо самостійної України»²⁴. У Вецлярі скрізь був український дух, щодалі самостійницький, незалежницький. Полонені склали присягу Центральній Раді, збирали між собою на Український національний фонд, а як на Україну посунули більшовики, юрбою вписувалися до синьожупанників²⁵. У таборах Австро-Угорщини та Німеччини – за зверненням українського уряду – Центральної Ради формувалися українські військові відділи, яким, на жаль, не судилося до кінця виконати свою місію.

Проголошення самостійності України, утворення Західно-Української Народної Республіки, Акт Злуки – все це сприйняв Лепкий як закономірність і вічні думи українського народу. З цього приводу він писав: «Віднині по всі віки лучилася земля Романа й Данила з

²¹ Кузеля З. Богдан Лепкий у Німеччині. – Діло. – 1933. – 7 липня.

²² Журавлі повертаються... – С. 184.

²³ Патер І. Богдан Лепкий і українська національна ідея. Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Зб. наук. праць. Т. 1. – Чернівці, 2007. – С. 134.

²⁴ Терлецький О. Історія української громади в Раштаті. – С. 304.

²⁵ Календар «Просвіти» на 1937 рік. – Львів, 1937. – С. 73.

землями Ярослава, Володимира Мономаха, Хмельницького й Мазепи. Дністер і Дніпро пригадували світові, що вони пливуть до одного українського моря»²⁶.

У 1918-1920 рр. Б. Лепкий брав активну участь у справі повернення полонених в Україну. Адже в таборах після виїзду сіро- і синьожупанників залишилася велика кількість українців. Для того 1 серпня 1918 р. був створений Комітет культурної помочі полоненим у зв'язку з саморозпуском Союзу визволення України. Завданням Комітету було продовження культурно-просвітницької праці в таборах. До його складу входили: в Австро-Угорщині А. Жук, І. Мороз, Р. Домбчевський, О. Охримович із Фрайштадту; у Німеччині – керівник Берлінської Централі СВУ – В. Козловський, представники таборів – В. Левицький (Зальцведель), Б. Лепкий (Вецляр), В. Сімович (Раштат), Р. Смаль-Стоцький як референт при Комітеті у Берліні. Вони ж увійшли до складу українського посольства у Німеччині²⁷.

Серед останніх акцій таборового життя, в яких Б. Лепкий брав участь, було відкриття пам'ятника померлим українським воякам у Вецлярі. На монументі (скульптор М. Парашук), який стоїть й донині, висічено такі слова: «Своїм братам – українські бранці». На його відкритті у серпні 1919 р. Богдан Лепкий проголосив: «Багато, багато з них (полонених) лягло кістками на чужому полі. А з їх терпіння і горя виріс оцей пам'ятник білий, простий, як їх душа, суворий, як їхня доля, зимний, як смерть. Нехай він стоїть на вічну пам'ять про безталанних синів України, що погибли в найтрагічнішій війні за волю рідного краю, за новий кращий устрій людського існування. А нам остається одно: пам'ятати про їх батьків, дітей, рідню й вести далі світле народне діло, діло визволення України, хто, де і як тільки може, щоб жертва крові і життя не пішла на марне»²⁸.

У 1920 р. Б. Лепкий переїхав у Шпандау під Берліном, працював у часописі «Шлях», згодом знову – Вецляр («Нове слово»), а з січня 1921 р. – «Українське слово» (Берлін). Роботу в часописі поєднував з діяльністю в Українському Червоному Хресті та в Українській Громаді. Тут у Берліні святкував свій 50-літній ювілей, на якому сказав, що хоче діждатися години, коли «мій люд порве тяжкі кайдани», і здійснилася його ідея – повна державна незалежність і соборність України.

---

²⁶ Свято 22 січня. Промова. – Берлін, 1921. – С. 2.

²⁷ Патер І. Богдан Лепкий і українська національна ідея. – С. 135.

²⁸ Білик Н. Культурологічна спадщина Богдана Лепкого. – Тернопіль, 2013. – С. 56-57.

Сварник І. І.,
директор ЛОУНБ, член комісії
з перейменувань вулиць і площ Львова

ВІТОВСЬКИЙ ПРОТИ ДЗЕРЖИНСЬКОГО (З ІСТОРІЇ НОВІТНІХ ПЕРЕЙМЕНУВАНЬ ВУЛИЦЬ ЛЬВОВА)

У квітні 1921 р. мені довелося їхати через Винники до підльвівських Чишок, і я з подивом помітив на будинку табличку «вул. Гагаріна» – на означення вулиці, перпендикулярної до Франка. Це змусило згадати той час, коли у Львові більшість вулиць мали дивні й чужі для українця назви: Абдула Рудакі, Абхазька, Авангардна, Аврори, Аджарська, Адмірала Макарова, Академіка Келдиша, Александра Блока, Александра Невського, Александра Марченка, Александра Матросова, Александра Фадєєва¹ і т. д. Радянізація міської топоніміки почалася 1940 р., однак тоді торкнулася лише кількох вулиць у середмісті Львова. Так, центральний проспект, що звався Гетьманськими валами й Леґіонів, назвали 1 Травня, Сикстуську – Жовтневою, Сапіги – Комсомольською, 3 Травня – 17 вересня, Потоцького – Пушкіна². Значно масштабнішими були перейменування 1944-1946 рр., які зачепили вже сотні назв³. Повоєнні зміни спрямовувалися на радянізацію і русифікацію Львова. Адже нові покоління галичан, щодня послуговуючись цими назвами, мимоволі ставали іншими людьми, для яких папанінці й панфіловці, атеїзм і ентузіазм, бригадири й артїлі були звичними поняттями, а пантеон героїв формували Артем, Космодем'янська, Матросов, П. Морозов, Невський, Осипенко, Островський, Расковв, Радіщев, Разін, Суворов, Ушаков. Ці особистості, якщо й мали якесь відношення до України, то радше спричинилися до її завоювання й поневолення. А їх звеличення було яскравим проявом імперської політики Росії і Радянського Союзу щодо приєднаних території і народів. Подібно називалися вулиці й площі в усіх без винятку великих містах СРСР. Натомість національні герої, точніше, видатні постаті культури й науки, переважно обмежувалися класиками – Шевченко, Франко, Леся Українка, Коцюбинський, Панас Мирний, Драгоманов, Костомаров, Куліш, Кульчицька, Лисенко та ін. З історичних постатей львів'янам пропонували Богуна, Боженка, Бойка, проф. Буйка, Данила Галицького (звісно, не короля!), Ковпака, Кошового, Кривоноса, Пушкаря, Хмельницького, Черняхівського. Зрозуміло, що серед них не могло бути Мазепи, Виговського, січових стрільців, діячів ЗУНР, УНР, УПА. Прикметно, що українськими іменами часто називали вулиці на периферії міста. Під кінець радянської доби (1988 р.) серед 186 вулиць, що починалися на літери «А»-«В», суто львівських назв було 45, загальноукраїнських 26, нейтральних 50, європейських і світових 9, радянських і російських – 51⁴.

Кінець 80-х років ХХ ст. для України був періодом великих суспільно-політичних змін, які значною мірою відбувалися у Львові. Процеси національного відродження охопили різні сфери тодішнього життя. В їх реалізації брали участь науковці, фахівці з архівів, музеїв, бібліотек, викладачі, врешті сотні громадських активістів, людей різних професій, які долучилися до відродження нашої історичної пам'яті. Важливе значення у цих процесах відіграло перейменування вулиць і площ наших міст і сіл в руслі декомунізації і дерусифікації. Приємно відзначити, що Львів був першим великим містом України, де

¹ Список улиц города Львова (для служебного пользования). – Львов, 1985. – С. 7-9.

² Мельник Б. Довідник перейменувань вулиць і площ Львова. – Львів: Світ, 2001. – С. 55, 20, 7, 56, 69.

³ Про перейменування вулиць і площ Львова // Вільна Україна. – 1946, 10 грудня, 11 грудня.

⁴ Вулиці Львова. Службовий путівник. Видання виправл. і доповн. – Львів, 1988. – С. 5-15.

перейменування відбувалося комплексно, систематично й послідовно⁵, оскільки ним займалися науковці, національно свідомі фахівці в різних сферах, добре обізнані з історією і топографією міста. Цю групу експертів очолював знаний далеко поза Львовом історик-архівіст Орест Мацюк (1932-1999), на той час заступник директора Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові. Про внесок останнього в збереження нашої історичної спадщини, а особливо вивчення історії Галичини й України нещодавно розповідалося в «Нашій спадщині»⁶. Життєвий шлях і наукова спадщина вченого висвітлені в окремій книзі⁷. Після його смерті в пресі, особливо львівській, вийшло багато матеріалів. Однак питання перейменування вулиць Львова детально ще не розглядалося.

Оскільки багато краєзнавців досі використовують численні публікації О. Мацюка про замки і фортеці Західної України, в т. ч. книжкові, доречно нагадати характерний випадок із наших спільних поїздок, того разу по Серету. Ця експедиція, на відміну від інших, була автомобільною. Не так далеко від витоків Серету на Тернопіллі ми виїхали на мальовниче узгір'я і побачили в долині чудовий замок із потужною бланкованою вежею, в'їздовою брамою і непогано збереженими мурами. Табличка на узбіччі сповіщала, що перед нами село Яблунівка. Однак такий потужний замок навряд чи виник у селі. Орест не міг зрозуміти, що це за місто: в його картотечі жодної Яблунівки не було. Люди, яких ми питали, також не знали старої назви місцевості. І щойно підійшовши до самої брами й поглянувши на вирізьблений у камені над порталом герб з ініціалами власника, Орест лягнув себе по чолу: «Язлівець!». Так, це було родинне гніздо славного роду Язловецьких, центр українсько-молдавської торгівлі, відомий осередок вірменських ремісників і купців. Комусь із партійних чиновників не сподобалася ця історична назва – і з'явилася одна з 35 (!) українських Яблунівок. Цей приклад нищення історичної пам'яті народу через безглузді і безоглядні перейменування Орест наводив і згодом, уже в роки незалежності, обстоюючи потребу повернення історичних назв міст і сіл на загальноукраїнському рівні⁸. Ця проблема віддавна не давала йому спокою. Ще 1989 р. з'явилася його гостра стаття про повернення історичної назви Холоїв, перейменованого на Вузлове⁹. А описуючи за давніми виданнями замки й фортеці Кримського півострова, він склав список перейменованих місцевостей однієї лише Кримської області на 26 сторінках¹⁰! Кілька разів ми з Орестом говорили про потребу створення загального переліку перейменованих місцевостей України.

В літературі існують різні думки щодо комісії з перейменувань. Наприклад, Василь Шпіцер наводить своє рішення від 10.07.1990 «Про впорядкування назв вулиць і площ міста Львова»¹¹, де склад постійної комісії перейменування та найменування вулиць зовсім інакший: голова – В. Парубій, заступники – В. Іськів та О. Романів, секретар – Л. Коломієць. Серед членів – Р. Брусак, О. Купчинський, М. Малиновський (з УКБ), О. Чамара, Я. Сватко, О. Горбовий, а також члени громадської комісії на чолі з О. Мацюком, про яку йтиметься далі.

Отож, 1990 року Орест Мацюк очолив громадську комісію з перейменування вулиць міста. Це не було випадковістю, адже питання відновлення історичних назв Львова він

⁵ Грицак Я. Конструювання національного міста // Критика. – 2007. – Січ.-лют. – С. 15-16.

⁶ Сварник І. Орест Мацюк і проблеми історичної пам'яті суспільства // Наша спадщина. – 2018. – № 1. Спеціальний випуск. – С. 30-33.

⁷ Нескінченна подорож: книга пам'яті Ореста Мацюка / ЛНУ ім. І. Франка, ЦДІА України у Львові; уклад. Г. Сварник, І. Сварник, Б. Якимович. – Львів, 2009. – 372 с.: іл., бібліогр.: с. 356-368.

⁸ Мацюк О. Повернути давні назви // Старожитності. – Київ, 1992. – № 13 (29). – С. 11.

⁹ Одним розчерком пера: Знай свій край // Вільна Україна. – Львів, 1989. – 19 бер. – № 54.

¹⁰ ЦДІАЛ, ф. Р-15, оп. 1, спр. 194.

¹¹ Шпіцер В. Рікою пам'яті. – Львів: Тиса, 2014. – С. 201-202.

порушив іще 1988 року¹². В комісії зібралися його колеги й однодумці – історик Богдан Якимович (на той час науковець Інституту суспільних наук АН УРСР) мистецтвознавець Володимир Вуйцик (Львівська філія Інституту «Укрпроектреставрація») і Андрій Дорош (Львівський державний історико-архітектурний заповідник), член правління ТУМ Роман Крип'якевич (науковець, син академіка Івана Крип'якевича), я був секретарем. Часто на засідання заходив голова комісії з національного відродження Львівської міськради Ярослав Сватко. Він видрукував нам і назви всіх вулиць Львова станом на 1990 рік. Тісні контакти з нашою комісією підтримували депутати Мар'яна Долинська, яка згодом змінила Я. Сватка, та Ігор Данилиха (з 1992 – у відділі культури ЛМР)¹³. Наша комісія збиралася в кабінеті Ореста раз на тиждень вечорами, під кінець робочого дня. Я розкладав давні плани Львова, різноманітні довідники. Найпростішим, на перший погляд, було усунути ворожі нам назви попередньої епохи тоталітаризму. Зрозуміло, що крім Артема, Боженка, Держинського, Енгельса, Косіора, Комсомольської, Космодем'янської, Валі Котика, Кузнецова, Леніна, Павлика Морозова, Щорса та інших були на перший погляд нейтральні Артільна, Кооперативна, Бригадирська, Ентузіастів, Геологів, Папанінців, 27 липня, 17 вересня і подібні назви. Часом виникали й непорозуміння. Наприклад, перейменовуючи вул. Щербакова (нині Грушевського), ми не відразу знайшли інформацію про цього комуністичного діяча, який працював у Ленінграді й жодного відношення до України, а тим більше до Львова не мав. Проблеми виникли при поверненні 1990 р. історичної назви Жидівська вулиці Фрунзе. На сесії депутати вислухали пояснення голови Єврейського товариства, письменника О. Лізена, який сказав, що жиди – це правильна, історична назва, однак їх винищили гітлерівці під час війни, після якої до Львова приїхали євреї. Отож, він просив би змінити назву на «Староєврейська», і депутати підтримали цю ідею як компромісну¹⁴.

На чергове засідання комісії кожен приходив із пропозиціями щодо нових назв, прізвищ наших діячів, яких варто було увічнити в нашому місті. Перейменовуючи, ми намагалися передовсім повернути давні історичні назви вулиць, такі як Гороδοцька, Замарстинівська, Личаківська, Під Дубом, Глухий Кут, І. Мазепи, Пасічна, св. Юра, Японська, Шевська, Котлярська та ін. Поза усуненням антиукраїнських, чужих нам чи просто безглузких назв вулиць (Абхазька, Авангардна, Аврори, Автозаводська, Аджарська, Апаратна, Армавірська, Артилерійська, Атеїстів і т. ін.¹⁵) комісія під керівництвом Ореста Мацюка впорядкувала вже існуючі назви: ліквідувала їх повторення, крім вул. і просп. Шевченка¹⁶, перейменувала всі бічні вулиці¹⁷. Останньою з бічних ліквідували Бічну Радість: її тривалий час не чіпали на прохання Андрія Дороша, який вважав назву квінтесенцією советського абсурду. Перейменування початково охопило центральну частину міста й головні комунікаційні артерії – проспекти Леніна, Перемоги, Ленінського Комсомолу, вулиці 1 Травня, Леніна, Щербакова, Рибалка. Також ми брали до уваги транспортну насиченість вулиць, кількість зупинок і подібні аспекти. Далі процес поступово охопив усю територію Львова, врешті дійшло й до приєднаних до Львівської міськради населених пунктів, а також парків і скверів. Спочатку ми подбали про увічнення найвидатніших державних і політичних діячів України – князів Володимира Великого, Романа, Ольги, Виговського, Дорошенка, Калнишевського, Винниченка, Грушевського, Коновальця, Кубійовича, К. Левицького, Мельника, Петлюри, Петрушевича, Бандери, Сліпого, Смаль-Стоцького, Стецька та ін. Не

¹² Мацюк О. Яка назва вулиці? // Вільна Україна. – Львів, 1988. – 2 квіт. – № 64.

¹³ Національний прапор над Львовом. – Львів: Априорі, 2011. – С. 96, 104.

¹⁴ Шпіцер В. Рікою пам'яті. – Львів: Тиса, 2014. – С. 202.

¹⁵ Список улиц города Львова. – Львов, 1985. – 160 с.

¹⁶ Вулиці Шевченка мали б повернути історичну назву «Янівська» після перейменування Івано-Франкового на Янів.

¹⁷ Мацюк О. Нові назви львівських вулиць // Вільна Україна. – Львів, 1990. – 22 квіт. – № 77.

оминули й найвидатніших культурних, політичних та громадських діячів різних народів, «діяльність яких стала надбанням світової історії», – Вашингтона, Балабана, Караджича, Кольберга, Римлянина, Сахарова, Скорини, Чоловського, Шишманова. Поза тим вшановували письменників, митців, учених, військових, зважаючи також на їх пов'язаність зі Львовом. Перші 114 перейменованих вулиць виконком Львівської міськради затвердив рішенням № 336 від 29 серпня 1991 р. Однак для полегшення роботи комісій з виборів Президента України та проведення референдуму 1 грудня 1991 р. ця ухвала була введена в дію з 1 січня 1992 р.¹⁸. Серед членів нашої комісії поступово виробилася певна спеціалізація – Якимович відповідав за «військову» сферу, я за козацьку добу, Вуйцик стежив за увічненням львівських митців і будівничих, Дорош доповнював іменами загальноукраїнського масштабу, Крип'якевич – науковців і просвітян. Особисто Орестові належала ідея зафіксувати в назвах вулиць зниклі топоніми – Левандівка, Кастелівка, Цетнерівка, Сихівська, Новий Світ, Сигнівка, Освиця, Каліча Гора, Мале Голоско, На Копані та багато інших. З часом ми помітили, що серед назв переважають прізвища, отож невеликі й бічні вулиці отримали назви, не пов'язані з іменами, – Бруснівська, Бузкова, Горівська, Демнянська, Динівська, Дорогичинська, Дублянська, Жасминова та ін. Зрештою, багато ідей виникало в ході обговорень і дискусій. Наприклад, Б. Якимович запропонував «вузлові» рішення, коли сполучалися вулиці з близькими за смыслом назвами (Володимира Великого – княгині Ольги, Бандери – Мельника – Коновальця). Остаточне рішення ми приймали лише за спільною згодою. Пропозиції комісії «порціями» затверджував своїми розпорядженнями тодішній міський голова Василь Шпіцер, а згодом сесія міськради чи виконком. За кілька років інтенсивної праці вдалося перейменувати понад 550 назв. Звісно, були й проблеми: ми називали якусь вулицю ім'ям видатного діяча, а потім з'ясувалося, що це провулок на околиці, на якому всього три будинки... Доводилося повертатися й давати «скромнішу» чи нейтральну назву. З великим опором російськомовне й прорадянське населення зустріло перейменування вулиці Дзержинського (на ній ще не реформований КДБ навіть спробував зібрати підписи протестантів на чистих аркушах, переконуючи людей, що ті підписуються за перейменування, однак фальсифікацію викрили депутат міськради М. Долинська, знайома якої жила на цій вулиці, і Б. Якимович, який допоміг опитати мешканців). Гнівний протест голові Львівської міськради В Шпіцерові проти перейменування вул. Суворова висловило 19.02.1992 Російське товариство ім. О. Пушкіна. Воно сприйняло це як *«пихате, підкреслено зневажливе, ш о в і н і с т и ч н е і г н о р у в а н н я в о л і й б а ж а н ь т и х, х т о г о л о с у в а в з а с у в е р е н н у У к р а ї н у н а і н ш і й м о в і»*¹⁹. І це при тому, що йшлося не про світоча культури, а про царського генералісимуса, який придушував національно-визвольні рухи українців, поляків, ногайців, прославився різаниною у Варшаві 1794 року й започаткував депортації в Російській імперії! Дещо спокійніше пройшли перейменування вулиць Кутузова, Ушакова, Ватутіна, Шапошнікова, Бутурліна, Свердлова, Цеткін, Люксембург, Жовтневої, Першого Травня, Будьонівців, Першої Кінної та багатьох інших. В'ячеслав Чорновіл довго відхиляв назву вулиці Степана Бандери (на той час Миру, перед тим Сталіна, Сапіги, Фюрстенштрассе, Сапіги, Комсомольська, Сапіги, Новий Світ²⁰) – казав «хлопці, ще не час, у Києві нас не зрозуміють». Отож, це перейменування відбулося вже після його від'їзду до Києва. Сам Орест не відразу апробував назву вулиці Джона Леннона, підписи на користь якої зібрала молодь на Сихові. Щодо звинувачень у «націоналізмі» чи «шовінізмі», що лунали з Москви, Києва, а до путчу 1991 р. й у львівській пресі, то ніхто з членів нашої комісії не вважав себе націоналістом²¹. Однак засилля у Львові, зрештою, як і в будь-якому іншому місті Радянського Союзу, російських назв, змушувало нас до протидії. Навіть у середньовічному

¹⁸ Вулицями Львова; Абетка нових назв // Високий замок. Спеціальний випуск. – Львів, 1992. – С. 2.

¹⁹ Лист Російського товариства ім. О. Пушкіна голові ЛМР п. В. Шпіцеру № 219 від 19.02.1992. Архів автора.

²⁰ Мельник Б. Довідник перейменувань вулиць і площ Львова. XIII-XX століття. – Львів: Світ, 2001. – С. 7.

²¹ Єдиним «націоналістом» можна було уважати мене, виключеного за це 1973 р. з університету, однак навіть тоді у «Виписці з наказу» причину вказали завуальовано «за вчинок, не гідний звання радянського студента» (архів автора).

львівському середмісті після 1944 р. з'явилися вулиці Комсомольська, Фрунзе, пл. Народної гвардії ім. І. Франка, в безпосередній близькості до нього – просп. і вул. Леніна, пл. Возз'єднання й 300-річчя Возз'єднання²². Згодом М. Долинська написала про перейменування: «Щоб зрозуміти, наскільки вагомою і потрібною справою це було, варто поїхати десь на південь чи схід України і погуляти по незмінних проспектах Леніна, вулицях Жданова, Косіора і т. д.»²³. Нинішня ситуація з вулицею Жукова в Харкові є ще одним нагадуванням нагальної потреби ліквідації всіх проявів тоталітарного минулого, які й досі тяжіють над частиною українського суспільства. Таким чином у Львові перейменовували вулиці Алелюхіна, Блока, Пушкіна, Келдиша, Курчатова, Рагузова, Терешкової, Шмідта. Особисто я тривалий час захищав Лермонтова, поезію якого люблю. Однак у розпал російсько-чеченської війни депутат Ярослав Лемик процитував на сесії міськради запис у щоденнику поета-лірика, який «Учора цілий день полював за чеченським хлопчиком і лише під вечір зумів підстрелити шибеника». Вулицю Лермонтова назвали іменем убитого Москвою президента Ічкерії Джохара Дудаєва... Що за гвалт зчинився у Москві з цього приводу! Ім'я Пушкіна (з огляду на сервілістичну поставу до самодержавства й «Полтаву») зникло у Львові щойно 1996 р., замінене на ім'я ген. Чупринки²⁴. Частина львів'ян не сприйняла такої зміни. Згодом я кілька років викладав у Західноукраїнському колеґіумі й не раз бачив прояви вандалізму на пам'ятній таблиці Романові Шухевичу, вміщеній на фасаді школи № 10²⁵ на початку цієї вулиці. Задля об'єктивності варто додати, що в назвах вулиць Львова залишилися і Айвазовський, і Герцен, і Жемчужников, і Некрасов, і Толстой, і Щепкін. Поруч із Агабек-заде, Банахом, Бальзаком, Барончем, Бетховеном, Гашеком і багатьма іншими гідними постатями. Ми з Орестом мусили писати листи, давати пояснення, виступати по радіо й у пресі. Богдан Якимович видав, як додаток до «Високого замку», абетку нових назв з короткими довідками про людей, увічнених у львівських назвах. Часто до Орестового кабінету приходили прохачі з обґрунтованими, а часом і задокументованими проханнями щодо увічнення того чи іншого діяча в назві вулиці. Він терпляче вислуховував, пояснював, що в центрі «вільних» вулиць уже не залишилося, однак обіцяв щось підшукати. Деякі «ходоки» (так називав їх Орест), по старій пам'яті, мабуть і досі приходять до архіву...

Нині, коли минуло вже понад 30 років від початку масового перейменування вулиць і площ Львова (1990-1993), варто ще раз згадати про безкорисливу працю львів'ян, завдяки яким місто набуло нинішнього вигляду і звучання, – Ореста Мацюка (1932-1999), Володимира Вуйцика (1934-2002), Романа Крип'якевича (1925-1999), Андрія Дороша (1948-2009). Як стверджує остання «Історія Львова», після 1993 р. «За ініціативою комісії міської ради та її промотора Богдана Якимовича перейменування тривали і в наступні роки, але з меншою інтенсивністю»²⁶. Останніми роками справа перейменування увійшла в рутинне русло. Комісія з перейменувань (донедавна її очолювала Марта Литвинюк), до якої входить і автор цих рядків, збирається двічі на рік і щоразу розглядає до 10 пропозицій громадських організацій, творчих спілок та мешканців Львова. Останнє засідання комісії, що відбулося 8 жовтня 2019 р., розглядало 3 питання, попереднє – 7 питань. Адже нові вулиці з'являються у Львові не так часто.

²² Львів. Центральна частина міста (схема) / Швед М. // Львів – Львов – Lwów – Lviv: Короткий путівник-довідник. – Львів: Каменяр, 1978.

²³ Долинська Мар'яна Львівна // Національний прапор над Львовом. – С. 104.

²⁴ Мельник Б. Довідник перейменувань вулиць і площ Львова. – С. 69, 90.

²⁵ Мельник І., Масик Р. Пам'ятники та меморіальні таблиці міста Львова. – Львів: Априорі, 2012. – С. 250.

²⁶ Історія Львова. У 3 томах, т. 3: Листопад 1918 – поч. ХХІ ст. – Львів: Центр Європи, 2007. – С. 415.

Гурмак В. М.,
проф., заслужений діяч мистецтв України,
Львівська національна академія мистецтв

ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРИ ТА ДУХОВНОСТІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЬВІВСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Мрія – ось та енергія, що надає прискорення у просторі і часі, наповнюючи їх дивом самоусвідомлення життя. Однак мрія залишиться нездійсненою фантазією, якщо до її реалізації не буде прикладено чіткого покрокового плану. І якщо людині вдасться із повною відповідальністю і віддачею втілити цей план у життя, вона виявиться спроможною створити справжнє диво – перевести невидиму реальність духовного виміру у форми конкретики тут і зараз земного буття.

Яскравим прикладом такого чудотворця є доктор історичних наук, професор Львівського торговельно-економічного університету Степан Дмитрович Гелей. До того ж йому вдалося не лише втілити навіть власну мрію, а поєднати мрії багатьох своїх однодумців у капелу хорového співу «Мрія», що її він очолює.

Як доктор історичних наук він всебічно вивчив карту національної культури України в аспекті її переломлення у свідомості окремих поколінь та особистостей. На його думку, ключем до українського культурного коду є Ритм народної пісні, що його можна вважати наріжним каменем спадковості поколінь. Він сам по собі становить смисловий блок, котрий взаємодіє зі смисловими блоками сюжету та жанру, надаючи усьому їх різноманіттю єдності субатомної вібрації. Таку ж глибинну єдність демонструє наукова і культурна діяльність Степана Дмитровича. На посаді президента капели хорového співу він зумів організувати колектив однодумців і патріотів, що несе світло української пісні по всьому світу. Основу музичного репертуару капели складають твори всесвітньо визнаних українських композиторів-класиків: С. Людкевича, М. Колесси, Д. Січинського, М. Леонтовича тощо.

У витоків капели «Мрія» – тісне коло друзів і колег, кожен з яких є авторитетним фахівцем-науковцем, що багато в чому визначили напрям розвитку обраної дисципліни. Атмосфера взаємоповаги та інтелектуальної напруги забезпечила колективу незламну міцність і творчу довговічність – починаючи з 1984 року, «Мрія» успішно представляє Львів в Україні і на світовій арені.

Своєю художньою майстерністю капела багато в чому завдячує тодішньому ректору інституту, доценту К. І. Пирожаку, що прекрасно відчував сутність хорového співу і його значення як об'єднуючого фактора не лише в межах колективу, а й у межах усієї країни. Він присвятив чимало зусиль вихованню творчої молоді, що забезпечило постійний приплив свіжих сил та ідей.

Зрештою, слід відзначити всіх ректорів комерційної академії, кожний з яких вклав свою лепту у підтримання належного професійного рівня капели, та доклався до забезпечення її духовної основи, приділяючи моральним принципам чи не більше уваги, ніж різним аспектам власне професійної сфери. Можна сказати, що саме завдяки хору всіх керівників і виконавців хорова капела «Мрія» залишається живим творчим організмом, що забезпечує духовні та естетичні потреби своїх вірних слухачів ось уже близько сорока років.

Однак у цьому єдиному хорі усе ж слід окремо відзначити ще одну важливу структурну ланку кожного музичного колективу – мова, звичайно, про диригентів, кожний з яких гідно тримав планку високої виконавської майстерності, при цьому розуміючи свою місію не як

віртуозність заради віртуозності, але як технічну майстерність на службі художнього образу. Одним із перших диригентів був Іван Петрович Чупашко, що на той час займав посаду старшого викладача музичного університету (сьогодні – музична академія). Його невпинними стараннями у 1988 році капела отримала високе звання «Народна».

У 1989 році Народною хоровою капелюю «Мрія» почав опікуватися заслужений артист України, доцент кафедри хорового камерно-симфонічного диригування львівської музичної академії ім. М. Лисенка Богдан Петрович Дерев'яно. З цим видатним артистом і не менш видатною людиною я мав честь особисто познайомитися ще з часів, коли він очолював керівництво ансамблю пісні і танцю Івано-Франківської філармонії, де грав в оркестрі мій молодший брат Тарас Гурмак. Він тоді саме закінчив музичне училище ім. Січинського по класу флейти й одразу був запрошений до ансамблю.

Б. Дерев'яно запам'ятався мені як чуйна людина, щиро закохана в українську народну пісню. Він зробив понад 50 обробок оригінальних хорових і камерно-інструментальних творів та романсів. Його творче кредо в роботі з хором полягало у розвитку темпорально-насиченого звучання, що підпорядковувалося образному строю музичного твору. Під його орудою Народна хорова капела «Мрія» здобула широке визнання, підкорюючи світ гармонії українського мелосу. Тож лишається висловити велику подяку цьому подвижнику української музичної культури від усіх українців на батьківщині та з діаспори.

До диригування капелюю «Мрія» запрошувалися й інші диригенти. Репертуар колективу постійно оновлювався завдяки співпраці з композиторами і письменниками, завдяки чому до сьогодні панує атмосфера живого творчого пошуку.

Однак усе це було б неможливо без постійного контролю за процесом у цілому, починаючи від затвердження репертуару і закінчуючи підбором костюмів для хористів, від організації виступів до розуміння потреб кожного з членів колективу. Саме такі, не побоюся сказати – титанічні, – обов'язки взяв на свої плечі Степан Дмитрович Гелей.

Особливо зростало навантаження на нього під час виїздів за кордон. Адже він особисто відповідав за кожного хориста. Одним із таких цікавих виїздів стали гастролі капели в Голландії, де відбулося знайомство з чоловічим хором «Візантійський». Його організував наш колишній співвітчизник, що після війни оселився у м. Утрехт, композитор і музикознавець М. Антонович. Він настільки зацікавив голландців українським співом, що вони без знання української мови завчали напам'ять твори видатних українських композиторів.

Меценатом і організатором виїзду до Голландії був всесвітньо відомий бандурист і музикознавець Володимир Гаврилович Луців, що народився у м. Надвірна Івано-Франківської області. Під час війни 1939-1945 років доля закинула його до Європи, чим музикант скористався для того, аби пропагувати українську бандуру в країнах, що, можливо, інакше б ніколи й не почули її дивного голосу. Виступивши представником Англії на конкурсі Євромузики, бандурист завоював гран-прі. Зрештою, В. Г. Луців осів у Лондоні. У людській пам'яті він залишиться доброзичливою людиною і видатним музикантом та співаком із своєрідним тенором. Його поважали представники духовенства, аж настільки, що у 1991 році довірили організацію перепоховання тлінних останків кардинала Й. Сліпого. Із завданням пан Володимир впорався бездоганно. Мені довелося стояти поруч із ним у почесній Варті біля тіла кардинала, привезеного для поховання у крипті церкви Святого Юра у княжому місті Львові, як це заповів святіший Й. Сліпий.

З приводу цієї знаменної події на замовлення з Римського українського католицького університету ім. Св. Софії була випущена медаль з чистого срібла. На аверсі медалі викарбувано зображення його святості Й. Сліпого і роки: 1892-1992, а на реверсі будівлі

Св. Софії в Римі і Св. Юра у Львові з написом: «перенесення праху патріарха Й. Сліпого з Рима до Львова 27-29.08.1992, автор В. Гурмак».

На жаль, Володимир Луців уже покинув нас, за місце останнього притулку бандурист обрав місто свого народження – Надвірну. Експозицію музею в цьому місті поповнили безцінні твори з особистої колекції видатного музиканта, які він приніс у дар. А ще ним була запроваджена премія для талановитої молоді, що вручається з нагоди ювілеїв В. Луціва у Львівській національній філармонії ім. Мирослава Скорика.

Цей всесвітньо визнаний бандурист і меценат шанував нашого ювіляра - Степана Дмитровича Гелея як особистість і як професіонала в усіх галузях його діяльності: як доктора історичних наук, як проректора Львівської комерційної академії і як керівника капели. Степан Дмитрович доклав багато зусиль заради висвітлення історичних подій, що призвели до здобуття незалежності Україною. Також він максимально детально освітив діяльність хорової капели «Мрія» у своїй фундаментальній монографії «Мрія – сторінки історії».

Степан Дмитрович включений у всі аспекти життя Львівського торговельно-економічного університету і колективу «Мрія», зокрема у сферу, що напряму дотична до моєї спеціальності скульптора. Мова про пам'ятні монети, медалі та таблиці, приурочені до тієї чи іншої події з життя навчального закладу та хору. Крім цього, він задіяний у всі видання наукових праць НТШ ім. Шевченка. Здається неймовірним, що одна людина здатна на такий обсяг праці! Однак поганий той керівник, що мусить усе робити власноруч, й талант С. Гелея проявляється також і в надиханні студентів та колег до самостійної роботи. Щоб не бути голослівним, переглянемо кілька подій останніх років, пов'язаних із життям університету та капелою «Мрія».

До прикладу, за участі С. В. Гелея 18 червня 1996 року Вчена рада Львівського торговельно-економічного університету одноголосно прийняла ухвалу такого змісту: "Враховуючи значний вклад Петра Франка в розвиток хімічної науки, методіку викладання хімічних дисциплін і плідну працю на посадах декана факультету та завідувача кафедрою хімії, що було вагомим внеском у становлення вузу:

1. Відкрити пам'ятну таблицю Петру Франку на фасаді навчального корпусу № 1.
2. Присвоїти кафедрі природничих наук та захисту навколишнього середовища ім'я Петра Франка".

У вересні 2009 року понад 300 студентів університету взяли участь в Божественній літургії за здоров'я студентів та викладачів львівських вузів у катедральному соборі Святого Юра, яку відправив архієпископ Ігор Возняк разом з хоровою капелою "Мрія".

15 жовтня 2009 року у гуртожитку № 3 було урочисто відкрито Каплицю. Для її освячення до студентської оселі разом з іншими священиками прибув архієпископ Української Греко-Католицької Церкви, митрополит Ігор Возняк. Освячуючи каплицю, він високо оцінив ініціативу ректорату, студентства університету створити в одному зі гуртожитків студентську святиню. "Відкриття цієї каплиці обіцяє змінювати ваше життя на краще, – сказав він у своїй проповіді. – І ми радіємо, що у вашій спільноті постала Каплиця. Відчинилася духовна скарбниця, з якої ви будете достойно та постійно користати. Хай же Господь благословить вас рясними духовними дарами, успіхами у навчанні, гідним християнським вихованням, щоби ви стали правдивими і достойними українцями-християнами. Нехай Пресвята Богородиця береже усіх вас на дорогах нелегкого життя!"

Завдяки співпраці ректорату з Інститутом студентського капеланства Української Греко-Католицької Церкви 14 вересня 2011 року у гуртожитку № 2, що знаходиться на вулиці Тернопільській, 8, відкрилася друга Капличка. Очолював посвяту голова Центру студентського Капеланства Львівської архієпархії УГКЦ – отець Богдан Грушевський. Як і в

попередні роки, йому допомагала хорова капела „Мрія”. У посвяті брали участь: отець Роман Довгань – студентський капелан Львівського торговельно-економічного університету, отець Богдан Кулик – студентський капелан Національного лісотехнічного університету та о. Андрій Хомишин – військовий капелан.

17 листопада 2014 року у День студента з ініціативи Центру студентського капеланства, у сесійній залі Львівської міської ради, студенти та викладачі львівських університетів зустрілися з Митрополитом Львівським УГКЦ о. Ігорем. Під час розмови з університетськими представниками Митрополит порушив низку проблем таких як корупція, проблема морального вибору у житті молодого людини, почуття відповідальності за ситуацію в українському суспільстві. Владика Ігор закликав не бути байдужими і не боятися відстоювати правду "Веслуйте проти течії остогидлого життя! Серед вас є багато мужніх і непохитних осіб. Закликаю довіритися Богові і провадити добродесне життя, боротися з поганими гріховними звичками, не потурати злу".

7 червня 2019 року в університеті відбулося урочисте відкриття пам'ятної таблиці визначній українській вченій-географу, воїну, громадській діячці Олені Степанів-Дашкевич, яка упродовж 1944-1946 років працювала у закладі. На захід завітали представники органів державної влади, місцевого самоврядування, професорсько-викладацький склад й студентство. Пам'ятну таблицю встановлено на фасаді головного корпусу.

Після вступного слова Степана Дмитровича Гелея, у якому він розповів про великий внесок О. Степанів у розбудову української державності, наголошуючи на наукових аспектах її педагогічної діяльності у стінах університету відбулося урочисте відкриття пам'ятної таблиці за участі народного депутата України Оксани Юринець, заступника голови міста Львова Андрія Москаленка, завідувача департаменту освіти і науки Львівської обласної державної адміністрації Любомири Мандзій та ректора університету Петра Куцика.

Після освячення таблиці перед присутніми виступили: народний депутат України Оксана Юринець, заступник голови міста Львова Андрій Москаленко, лауреат міжнародної премії ім. Івана Франка Олег Шаблій, голова Українського товариства репресованих Петро Франко, голова секретаріату Конгресу української інтелігенції Володимир Парубій, лауреат національної премії ім. Т. Шевченка Ігор Калинець, учасник бойових дій, лейтенант Володимир Фецин, керівник відділу Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України Микола Литвин, директор Львівської обласної універсальної наукової бібліотеки Іван Сварник, письменник Петро Шкраб'юк, вчений секретар Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України Надія Халак та скульптор, автор пам'ятної таблиці, професор Василь Гурмак, скульптор Микола Гурмак та архітектор Андрій Лисенко.

Таблицю встановили при вході одразу з двох напрямів, що створює враження постійної присутності пані Олени у двох вимірах – пам'яті про неї як конкретну особистість і неперервної інтелектуальної естафети від неї до сьогоднішніх викладачів та учнів. За задумом творчої групи виконавців таблиці образ О. Степанів являє приклад повноцінного поєднання громадянської та наукової діяльності. Символічно, що саме С. Д. Гелей розпочав церемонію відкриття таблиці, але таким же прикладом він є й сам!

23 травня 2017 року у День Героїв в університеті відбулося урочисте відкриття пам'ятної таблиці випускникам навчального закладу, Героям України Дмитру Кузьміну і Тарасу Брусу. На захід завітали рідні та близькі героїв війни з російським агресором, представники органів місцевого самоврядування, Збройних сил України, волонтери та учасники АТО, професорсько-викладацький склад й студентство. Пам'ятні таблиці встановлено на фасаді навчального корпусу за адресою вул. У. Самчука, 9.

Відкрив захід вступним словом проректор з навчально-виховної роботи університету, професор С. Д. Гелей. У виступі Степан Дмитрович відзначив, що у цей знаменний день слід згадати викладачів та студентів вишу, які проявили мужність і героїзм, захищаючи незалежність Вітчизни. Це Петро Франко – організатор летунського відділу Української Галицької Армії, Олена Степанів, яка за героїзм, виявлений у боях на горі Маківці, нагороджена Срібною медаллю хоробрості; члени організації українських націоналістів Осип Феник, Михайло Яремко, Михайло Ільків, Іван Микита, Петро Бучинський; керівники підпільних студентських антибільшовицьких організацій у Львові Роман Панчак та Богдан Криса; тереновий провідник ОУН у Бельгії Ярослав Пришляк; соратник Степана Бандери та Романа Шухевича Петро Дужий; учасник проголошення у Львові 30 червня 1941 року Акту відновлення української державності Роман Ільницький; зв'язкова Олега Ольжича Євгенія Зелінська; засуджений на 25 років позбавлення волі Іван Губка.

Також у виступі проректор наголосив, що до пантеону героїв, якими гордиться університет, гордиться вся Україна, сьогодні долучаються герої війни з російським агресором Дмитро Кузьмін і Тарас Брус.

Після вступного слова відбулося урочисте відкриття пам'ятної таблиці Героям України за участі заступника Голови Львівської обласної державної адміністрації О. О. Стоколос, ректора університету, професора П. О. Куцика, дружини Дмитра Кузьміна – З. Г. Кузьміної та учасника АТО, майора Збройних Сил України В. В. Дзями.

Після урочистого відкриття та покладання квітів Героям України зі словами шани виступили: заступник Голови Львівської обласної державної адміністрації Оксана Стоколос; викладач Національної академії сухопутних військ, учасник АТО, захисник Луганського аеропорту, заступник командира 80-ї Штурмової десантної бригади Василь Дзяма; викладач Національної академії сухопутних військ, командир роти в Іловайському котлі, старший лейтенант Микола Соболук; дружина Дмитра Кузьміна – Зоряна Кузьміна, а також сини Дмитра - Михайло та Іван; декан факультету товарознавства, управління та сфери обслуговування, доцент Володимир Гаврилишин, студентський наставник Дмитра Кузьміна – доцент Орест Шумський; завідувач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, професор Богдан Мізюк; Голова Студентської ради університету Поліна Шевченко.

У свою чергу, Голова центру студентського капеланства Львівської архієпархії отець Юрій освятив святою водою пам'ятний меморіал Героїв України та Героїв університету.

Національний банк України відповідно до Постанови Верховної Ради України “Про відзначення 200-річчя Львівського торговельно-економічного університету” виготовив і ввів в обіг ювілейну монету та пам'ятну медаль, присвячені 200-річчю з часу заснування Львівського торговельно-економічного університету.

13 грудня 2016 року в актовій залі після відкриття міжнародної науково-практичної конференції відбулося урочисте погашення маркованих конвертів, присвячених 200-річчю, в якій взяли участь Голова Львівської обласної державної адміністрації Олег Михайлович Синютка, директор Львівської дирекції Українського державного підприємства поштового зв'язку “Укрпошта” Микола Васильович Ростов, Голова правління Укркоопспілки Ілля Леонідович Гороховський та ректор університету Петро Олексійович Куцик.

Згідно з переконанням С. Д. Гелей, щоб досягти прогресу в духовному розвитку нації, треба позбутися радянської спадщини, вирватися з-під впливу московського імпершовінізму, який десятиліттями душив духовний та культурний розвиток, творче життя українського народу, слід допомогти розвитку демократичної преси в Україні, яка має позбутися популістських, нерідко брехливих, замовних матеріалів. Саме тому університет уже багато років фінансово підтримує журнал “Дзвін”, Український національний музей, деякі засоби

масової інформації та інші культурно-освітні заклади. Понад 30 тис. грн. було передано викладачам, співробітникам та студентам, які перенесли важкі операції.

Не менш важливим чинником у духовному зростанні нашої держави є турбота про майбутні покоління. Цей напрямок роботи проявляється у співпраці з дитячими будинками, школами, дитячими садками тощо. Зокрема, 23 грудня 2014 року делегація університету спільно з учнями Львівської середньої спеціалізованої школи № 5 імені Іванни та Іллі Кокорудзів і представниками Компанії "Епіцентр К" завітали до учнів школи інтернату міста Турка в межах благодійної акції "Подаруй дитині свято" з нагоди Дня Святого Миколая і вручили їм подарунки.

Студенти систематично відвідують лікарні, сиротинці, будинки престарілих; допомагають в організації заходів для дітей-сиріт, що у місті Львові та за його межами.

17 грудня 2015 року з нагоди Дня Святого Миколая студентська рада юридичного факультету здійснила поїздку в спеціальну школу-інтернат міста Добромиль (Старосамбірський район Львівської області), де навчаються 110 неповносправних дітей.

29 квітня 2016 року волонтери Центру студентського капеланства разом з волонтерами Центру опіки сиріт відвідали Будинок дитини № 1 для дітей з ураженням центральної нервової системи та порушенням психіки (вул. Комаринця).

В університеті діє капеланство "Спільнота університетського душпастирства", в якому студенти беруть активну участь у різноманітних заходах як соціального, так і духовного життя м. Львова, а саме: відвідування лікарень, сиротинців, будинків престарілих; організація заходів для дітей-сиріт; проведення великодніх гаївок у Шевченківському гаї "Святкуймо воскресіння разом", у зимових передріздвяних та великодніх студентських реколекціях у храмі Свв. Петра та Павла, у піших прощах у Страдч, Гошів, Унів, Крехів, Зарваниця.

Діяльність студентського капеланства передбачає також як щотижневі Богослужіння (у вівторок по вул. Тернопільській, а у середу – на проспекті Червоної Калини), так і щотижневі тематичні зустрічі. Окрім того, о. Роман разом з семінаристами проводить душпастирські відвідини помешкань студентів.

Це лише кілька фактів стосовно плідної діяльності С. Д. Гелея в якості організатора і натхненника. Дай йому бог ще багато років такої плідної діяльності на благо нашого народу!

Рутар С. М.,
канд. філос. наук, доц. кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін,
ВНЗ ЛОР "Львівська медична
академія ім. Андрея Крупинського"

УКРАЇНСЬКА КОНСЕРВАТИВНА ПОЛІТИЧНА ДУМКА В НАУКОВІЙ ТВОРЧОСТІ СТЕПАНА ГЕЛЕЯ

У науковій творчості проф. Степана Гелея питання історії та теорії українського консерватизму займають найбільш помітне місце. Заслуга вченого полягає у тому, що він узагальнив основні концептуальні положення українського класичного консерватизму і неоконсерватизму, які мають методологічне значення для осмислення української історії, перегляду деяких застарілих підходів щодо розуміння суті та основних чинників державотворення та націотворення, ролі політичної еліти в цих процесах. Заслуговує на увагу використання методології історичного аналізу з позиції сучасного неоконсерватизму та сучасних соціологічних парадигм (неоінституційної, елітологічної, культурологічної) для вирішення теоретичних проблем політичної трансформації України в умовах державної незалежності.

Загалом проблеми політичної історії України, консервативної течії в українській політології відображені в таких монографічних дослідженнях історика, як: «Консервативна течія в суспільно-політичній думці України ХІХ ст.» (1996), «Консервативно-політологічна концепція державотворення» (1997), «Василь Кучабський: від національної ідеї до державності» (1998).

У монографії "Василь Кучабський: від національної ідеї до державності" історик проаналізував еволюцію консервативної політичної думки в Україні від протоконсерватизму ХІХ століття і консервативного політичного руху початку ХХ ст. до цілісної наукової концепції першої половини ХХ ст., а також формування ідейних засад сучасних українських консервативних партій. Насамперед історик висвітлив суспільно-політичні погляди теоретиків цієї думки першої половини ХХ ст. – В'ячеслава Липинського, Степана Томашівського і Василя Кучабського. Зокрема, проаналізував методи пізнання, які застосовано для обґрунтувань доктрин побудови української державності, окреслив роль і місце цих учених в історичній та політичній науці. Оригінальним є висновок автора монографії про погляд В. Кучабського на більшовизм не як на інтернаціональне, а передусім як на національне, російське явище, що ґрунтується на монголо-візантійських традиціях. Тому цілком закономірним є трактування істориком більшовицької інтернаціоналізації України як суцільної русифікації українців не лише на рівні національно-культурного життя, але й соціально-класової культури суспільства. Водночас спеціалісти-рецензенти відзначили, що в книзі Степана Гелея актуалізовано концептуальні підходи, які й нині зберігають актуальність у суспільній думці та політичній практиці сучасного державотворення¹.

На основі порівняльного аналізу теоретичних положень, відображених у працях І. Лисяка-Рудницького, М. Шлемкевича, Д. Дорошенка, Д. Чижевського, Н. Полонської-Василенко, І. Крип'якевича, В. Потульницького, Р. Шпорлюка, Я. Пеленського, Я. Дашкевича і Я. Грицака, вченому вдалося сформулювати основні атрибути української

---

¹ Див.: Малик Я., Кондратюк К. [Рец.:] Гелей С. Василь Кучабський: від національної ідеї до державності. Українська консервативна політична думка першої половини ХХ ст. та її вклад в історичну науку. – Львів, 1998. – 531 с. // Українські варіанти. – 1998. – Ч. 3-4 (5-6). – С. 157-159.

консервативної політичної думки в межах трьох етапів її розвитку: *протоконсерватизму, класичного консерватизму та неоконсерватизму*². Протоконсерватизм, на думку вченого, включає ідеї історичного легітимізму та критичного ставлення до народницької ідеології щодо оцінки ролі народних мас (козаків та селян) у історичному процесі. Цей ідеологічний напрямок відображений у «Історії русів», працях П. Куліша, галицьких консерваторів та М. Міхновського.

У працях В. Липинського, С. Томашівського та В. Кучабського сформульовані ідеї, які можна віднести до класичного консерватизму, оскільки вони найбільшою мірою відповідають тогочасному європейському консерватизму. До таких ідей належить: визначальна роль держави в національному і соціальному розвитку; монархічна форма державного правління або національної диктатури; пріоритету приватної власності; провідної ролі національної аристократії в державотворчому процесі; критичного ставлення до народницької, соціалістичної та ліберально-демократичної ідеологій; доконечної потреби формування в українському народі таких консервативних рис, як елітарність, релігійність, моральність, порядок та організованість³.

Неоконсервативні ідеї знайшли відображення у програмах політичних партій націонал-демократичного та християнсько-демократичного спрямування. Це передусім ідеї про пріоритетність національної держави, приватної власності, національно-культурної ідентичності українського народу.

Серед праць, присвячених розвитку історії та теорії українського консерватизму, найбільш помітне місце займають публікації С. Гелея, в яких висвітлюються різноманітні аспекти політологічної концепції В. Кучабського⁴. Особливу увагу приділимо аналізу праці В. Кучабського «Західна Україна в боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918-1923 роках», видану німецькою мовою. Появу цієї книжки на українській мові можна розцінювати як вагомий внесок у розвиток теорії українського консерватизму, оскільки її автору вдалося на той час зробити найбільш об'єктивний та комплексний аналіз подій української національно-визвольної революції. Дана монографія була вперше опублікована німецькою мовою у Берліні в 1934 році і лише у 2009 році перекладена на англійську мову Центром дослідження історії імені Петра Яцика при Альбертському університеті (Канада).

Український читач отримав можливість ознайомитися з цією книгою завдяки спільній творчій праці проф. С. Гелея як наукового редактора і Т. Лісної як перекладача з німецької мови. Проф. С. Гелей у розлогій передмові до монографії В. Кучабського висвітлив як біографічні віхи діяльності історика, так і основні концептуальні положення всієї його теоретичної спадщини, в тому числі зробив стислий аналітичний огляд названої праці. Концептуальний зміст книги В. Кучабського, передмова до неї С. Гелея, а також ряд вищеназаних праць дозволяє виділити ті концептуальні положення, які, на нашу думку, можуть послужити методологічним підґрунтям для критичного осмислення переломних моментів української історії з метою врахування уроків минулого для недопущення подібних помилок при реалізації стратегії розбудови сучасних інститутів державного та суспільного ладу.

² Гелей С. Д. Василь Кучабський: від національної ідеї до державності (Українська консервативна думка першої половини ХХ ст. та її вклад в історію науки). – Львів: Вид-во Коопосвіта, 1997. – С. 9-40.

³ Там само. – С. 375-382.

⁴ Василь Кучабський. Західна Україна у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918-1923 роках / Наук. ред. С. Гелей; пер. з нім. Т. Лісної. – Львів: Дослідно-видавничий центр Наукового товариства ім. Шевченка, 2015. – 448 с.; Гелей С. Д. Консервативно-політологічна концепція державотворення. Василь Кучабський: Монографія. – Львів: Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 1997. – 160 с.; Гелей С. Д. Українська консервативна політична думка про націю і державу // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наукових праць. – Львів: ЛФ ГАДУ. Кальварія, 2000. – 3 вип. – С. 276-286.

У передмові С. Гелей зосередив свою увагу на характеристиці В. Кучабським консерватизму як політичного напрямку. Останній категорично відкинув такі ідеологічні течії, як автономістська, соціалістична та етнічного націоналізму, що, на його думку, є деструктивними щодо національної консолідації. При цьому він наголошує, що саме причина поразки УНР полягала у поширенні серед української еліти ідеї автономії в складі демократичної Російської федерації та ідеї соціалістичної революції.

У поглядах на форму державного правління В. Кучабський обстоював ідею "позитивного мілітаризму", яка виражалася у необхідності національно-військової диктатури як єдиного засобу відстояти державний суверенітет у боротьбі з зовнішніми та внутрішніми ворогами. Якщо В. Липинський вважав основним державотворчим фактором союз монарха з аристократією – кращими представниками "трудова класів" (легітимна трудова монархія), С. Томашівський – союз короля Галичини з Греко-Католицькою церквою, то В. Кучабський – військову еліту (Січове стрілецтво). Саме Січове стрілецтво, на думку історика, уособлювало найкращі риси українського народу: освіченість, організованість і політичний реалізм.

Серед усіх форм української державності найбільш дієздатною, за В. Кучабським, була гетьманська держава. Однак вона виявилася неспроможною консолідувати українські політичні сили (націонал-революційні і націонал-консервативні) в боротьбі з більшовизмом, оскільки нав'язувалася німецьким окупаційним режимом і втратила соціальну підтримку через засилля в державному апараті проросійських консервативних елементів.

Ідеальний варіант формування національної еліти, за В. Кучабським, можливий лише за умови об'єднання представників української аристократії і народної інтелігенції. Але С. Гелей справедливо вважає, що цей ідеальний варіант неможливий у реальній політиці з огляду існуючих суперечностей між цими двома елітними групами. Якщо представникам української аристократії були притаманні консервативні цінності у версії колишніх метрополій, то представникам інтелігенції – радикальні та популістські цінності і терористичні методи революційної боротьби. Лідерів В. Кучабський поділяв на три типи: пророчі, Богом натхненні постаті, реформаторські особистості та охлократи, що апелюють до інстинктів народу, підбурюють його піддатися руйнівній стихії. Він позитивно оцінив лідера УНР в часи Директорії С. Петлюру, який успішно еволюціонував від автономіста до державника, однак не став успішним державним управлінцем та організатором українських збройних сил.

С. Гелей детально охарактеризував вплив геополітичних факторів на результати національно-визвольної боротьби, зокрема щодо здатності національної еліти об'єктивно оцінити міжнародну ситуацію, максимально врахувати інтереси геополітичних гравців у процесі реалізації стратегічних завдань державотворення. Адже тогочасна геополітична ситуація була несприятливою для здобуття державної незалежності на всій території України, оскільки українцям доводилося вести водночас боротьбу проти поляків, більшовиків та білогвардійців. Зовнішня політика як УНР, так і ЗУНР не вписувалася також у стратегічні плани країн Антанти, що не могло не позначитися на перспективі збереження української державності. Окрім цього, не всі країни підтримували ідею державної самостійності України. Зокрема, якщо Франція послідовно підтримувала Польщу в боротьбі з українцями, то США і Велика Британія допускали можливість утворення національно-державної автономії в Галичині. В. Кучабський гостро критикував політику ЗУНР, яка відкидала пропозицію французького генерала Бертелемі щодо збереження права Галичини на державність без Львова та Бориславського нафтового басейну.

Геополітичну концепцію В. Кучабського С. Гелей вважає найбільш продуктивною з огляду реалізації стратегічних завдань України на сучасному етапі, оскільки вона

передбачала пріоритетність впливу міжнародних факторів на внутрішню політику правлячої еліти. Сьогодні в цьому сенсі успіх України в повній мірі залежить від підтримки її країнами Заходу і швидкого та системного виконання рекомендацій цих країн на шляху розбудови політико-правових, адміністративних, правоохоронних та соціально-економічних інститутів. Що стосується вибору ідеології, то безумовно, що консерватизм у версії В. Кучабського виглядає дещо застарілим. Тому необхідно політичним елітам брати на озброєння консерватизм у англо-американській версії, який передбачає пріоритет розбудови інститутів консолідованої демократії і вільного ринку над авторитарними інститутами розподілу національного багатства. Застарілою також є думка В. Кучабського щодо виховання національної еліти просвітницькими засобами. Адже на сьогодні відомо, що вони формуються під впливом нових сучасних інститутів, від їх цивілізаційного рівня.

Методологія аналізу української консервативної політичної думки, яка була значно удосконалена шляхом її доповнення ідеями сучасних соціологічних та історіософських парадигм, знайшла як найповніше застосування при написанні посібників «Політологія» та «Політико-правові системи світу», авторами яких є С. Гелей та С. Рутар.

Так, у посібнику «Політологія», що витримав дев'ять видань у Києві та Львові, показано сутність і структурні рівні політики, окреслено взаємодію політики з іншими сферами суспільного життя, визначено механізми державного, регіонального та місцевого управління. При цьому виокремлено зміст, структуру та функції інститутів політичної і правової систем, а також чинники функціонування політичного процесу, специфічного їх прояву в соціально-політичних трансформаціях новітньої України. Цікавими є авторські роздуми про те, якими мають бути політичні лідери, політичні еліти. Акцентовано увагу студентів і, безперечно, політиків, на критеріях та факторах, які забезпечують демократичність та життєдайність сучасних політичних систем.

У навчальному посібнику «Політико-правові системи світу», що витримав у Києві два видання, сформульовано нові дефініції таких понять, як «політика», «політична система», «політико-правова система», «адміністративна система», «політичне управління», «партійна система», «олігархат», «олігархія». Окрім цього, заслуговують на увагу, сформульовані авторами проблеми, які стосуються розмежування політики, адміністративної діяльності, економіки та права, а також формату взаємодії політичної системи з інститутами громадянського суспільства.

З позицій нових методологічних підходів проведена типологізація політичних систем, у межах посткомуністичного транзиту, яка передбачає їх поділ на авторитарно-бюрократичні, авторитарно-олігархічні, авторитарно-ліберальні, гібридно-олігархічні та ліберально-демократичні, а також визначені критерії та чинники їх ефективності.

У межах політологічного аналізу трансформаційних процесів в Україні автори звертають увагу на проблеми щодо з'ясування генезису, основних атрибутів олігархату як політико-економічної системи та шляхів його демонтажу на сучасному етапі розвитку України, які поставлені і успішно вирішені в названих посібниках. Тут олігархат розглядається як екстрактивна (визискуюча) інституційна політична система, яка ґрунтується на формальних (юридичних) і неформальних (політичних практиках), що дозволяє політичній еліті з допомогою легальних преференцій і політичної корупції казково збагачуватися, здобувати й отримувати політичну владу. Природа олігархату виражена у таких атрибутах, як: авторитаризм державної влади у вигляді надто широких повноважень глави держави або незбалансований механізм розподілу владних повноважень між основними політичними інститутами; відсутність політичного механізму формування уряду; органічний зв'язок політики та бізнесу, політики та адміністративної діяльності; надто широкі регуляторні (дозвільні) функції політико-владних та адміністративних органів;

кланово-корупційний механізм підбору та призначення кадрів на всіх рівнях державної, регіональної та місцевої влади; тіньовий ринок посад, звань і нагород; відсутність демократичної партійної системи, спроможної виражати широкі громадські інтереси; широкі привілеї та пільги для політиків і чиновників; низький професійний та моральний рівень політичної еліти та державної бюрократії. Система олігархату включає різні олігархічні групи, які можна класифікувати за: регіональними, галузевими, політичними, економічними ознаками; рівнями розподілу влади. Також варто виділити такі типи олігархії, як правляча й опозиційна, щоб зрозуміти механізми олігархічного впливу на революційні події в Україні. Так, наприклад, опозиційна олігархія (і не тільки) мала вагомий вплив на революційні події у 2004 і 2013-2014 рр. До сказаного слід додати, що політична та економічна олігархії створили гнучку мережу патронажно-клієнтських відносин, які поширюються на всі сфери суспільних відносин.

У другому розділі наукового збірника "Про ідеї, героїв і політику" під назвою "З історії української політичної думки" опубліковано шість статей С. Гелея, які також містять аналіз творчості визначного українського історика, політолога, громадсько-політичного та військового діяча В. Кучабського. Йдеться насамперед про його бачення більшовицької «українізації» та її наслідків, національної революції та української консервативної традиції, проблем державності України та політичної культури. До речі, стаття С. Гелея про політичну культуру української еліти у 2004 році опублікована в Нью-Йорку, у збірнику «Держави, суспільства, культури. Схід і Захід» на пошану президента Східноєвропейського дослідного інституту імені В'ячеслава Липинського у Філадельфії, професора Айовського університету (США) Ярослава Пеленського.

Цікавою є стаття про творчість Степана Томашівського, що був одним із найталановитіших учнів Михайла Грушевського, вирізнявся самобутнім талантом дослідника. Проф. С. Гелей зробив детальний аналіз таких праць вченого, як: «Церковна унія й українська національна ідея», «Чи є українська національна ідея» (1922), «Трагедія Драгоманова» (1925), «Про ідеї, героїв і політику» (1929) та ін., в яких С. Томашівський доводив, що талант, хоробрість або слава ще не роблять даної людини національно-історичним героєм. Від таких героїв вимагаються не тільки великі, а й корисні для людей справи. Тому, на його переконання, «наша неосвіченість мусить уступити місце знанню, наш егоїзм – самопожертвуванню, наша самоволя – дисципліні, наше інтриганство – особистій і громадській чесності».

Вивчаючи переписку В. Кучабського з І. Крип'якевичем, Степан Дмитрович дійшов висновку, що після Першої світової війни ідеологія консерватизму реально позначилася на духовному і політичному житті галицької еліти. Вона була переконана, що українська національна ідея може бути доведена до логічного завершення лише за умови свідомого патріотизму більшості членів суспільства.

У статті «Консерватизм у політичній практиці сучасної України» він наголошує на особливостях розвитку українського консерватизму порівняно з класичними (західноєвропейськими) моделями. Для сучасного українського консерватизму характерне проголошення таких ідеологічних постулатів, як національно-культурне і національно-державне відродження, пріоритет приватної власності, потреби гармонійного поєднання прав особи та інтересів суспільства, принципів солідарності та субсидарності, кінечності інтеграції з демократичним Заходом, утвердження християнської моралі у людських стосунках.

Варто також назвати статтю "Україна: Оригінальний погляд на національні змагання", за яку проф. С. Гелей отримав літературну премію ім. Романа Федоріва за найкращу статтю в галузі публіцистики⁵.

С. Гелей назвав В. Кучабського глибоким аналітиком, який допускав, що якби царська Росія протрималася довше і якби український, грузинський, білоруський народи крок за кроком у невпинній важкій боротьбі здобували право застосування власної мови, то в цій боротьбі, ймовірно, формувалася б національна свідомість, що згодом вилилося би в національно-державницький сепаратизм, етнічна маса кристалізувалася б у націю. Але, оскільки "революція нагринула занадто рано і в нові часи, в яких можна було здобути все, не ризикуючи нічим, вони увійшли зі смішно скромними етнографічно культурницькими бажаннями самого тільки збереження їхньої мови. Натомість мета більшовизму, на думку В. Кучабського, полягала в тому, щоб не дати змоги народам викристалізуватися в нації. А позаяк нації творяться у боротьбі, то треба було будь-якою ціною нейтралізувати всяку боротьбу за національні інтереси. Отже, першою метою більшовицької національної політики стало приспати національні почуття народів Росії, не дати їм використати боротьбу та мову для формування національної індивідуальності.

У статті "Без керми і вітрил..." В. Кучабський визнав, що більшовики закріпилися за Збручем на непередбачений період і справа національної державності поки що програна. Звідси поставало єдине, але дуже важливе завдання: перетворити західноукраїнську територію у твердиню всеукраїнської справи, від якої поширилася б і матеріалізувалася ідея української державності на сході України після того, коли через десятки років згине більшовизм. Умовами виконання цього завдання, на думку В. Кучабського, були: 1) згуртування народного загалу в солідарну єдність на принципах публічної й особистої моралі; 2) витіснення з українського національного життя всіх тих здеморалізованих елементів найрізноманітніших партійно-політичних переконань, які так чи інакше торгують "українською справою" і, позбувшись всякої відповідальності, честі і совісті, затуманюють свідомість народу, деморалізують його; 3) піднесення рівня політичної культури псевдоінтелігенції до рівня справжньої інтелігенції, здатної очолити національний провід; 4) піднесення загального рівня політичної свідомості мас від тієї межі, коли вони ще сприймають демагогічну агітацію, до рівня справжнього народу, самосвідомого, висококультурного, здатного до відсічі завдяки своїй значній економічній силі.

Відповідає дійсності твердження проф. С. Гелей про те, що В. Кучабський одним із перших в українській історіографії ґрунтовно критикував більшовизм, виявляючи його корені, висвітлюючи зловісну природу й окреслюючи перспективу загибелі. Він аргументовано, на науковій основі розвінчав лицемірний постулат "про право націй на самовизначення", яким більшовицький режим прикривав свою грубу шовіністичну політику. Проаналізувавши конкретні факти, вчений з'ясував непримиренність більшовицького і націоналістичною світоглядів, назвав більшовизм ворогом суверенності будь-якої національної держави, передусім української.

Розвиток історичних подій повністю підтвердив наукове передбачення В. Кучабського щодо ролі Галичини у боротьбі за створення незалежної Української держави. В умовах різних окупаційних режимів Галичина зберегла мову, національну Церкву. В різні історичні періоди вона знаходила силу чинити опір цим режимам, стимулювати національно-політичні, державотворчі тенденції, а в новітній – стати колискою національно-державного відродження України. Незважаючи на сумніви щодо можливості створення Української держави, нарікання на власну долю, на долю свого народу, В. Кучабський залишається в

---

⁵ Україна: Оригінальний погляд на національні змагання // Дзвін. – Львів, 2011. – Ч. 11-12. – С. 105-109.

пам'яті нащадків великим оптимістом. Про непохитну віру історика в державотворчу здатність українського народу свідчить його висновок, сформульований у праці "Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918-1923": "Національна свідомість та стихійний гін до свободи народу, що на своїй етнічній території між Карпатами і Доном нараховує близько тридцяти мільйонів душ, – свідомість і гін, не тільки пробуджені невтомною національно-визвольною працею, але й освячені кров'ю, пролитою в сотнях боїв, – уже не зникнуть з поверхні світу. Тяжке лихоліття, що від нього страждає цей народ, може його ще політичне спаралізувати на десятиліття. Але вільно передбачати таке: коли з великих страждань цієї нації зродиться нова провідна верства, яка поєднає хоробрість з мудрістю, що її вимагає надзвичайно складне міжнародне становище країни, - тоді настане час, коли в Східній Європі українська справа стане основною справою майбутнього".

Роздуми В. Кучабського, визначного вченого-історика, філософа, гарячого прихильника консервативної суспільно-політичної течії в українській політології, над проблемами становлення української державності не втратили актуальності і в наш час.

Таким чином наукова цінність праць С. Гелея полягає у наступному:

- Він кардинально оновив концептуальний зміст української консервативної політичної думки на основі критичного аналізу різноманітних точок зору істориків, соціологів, політологів, публіцистів щодо трактування ними основних положень, відображених у працях українських консерваторів;

- привернув увагу до тих положень українського класичного консерватизму та неоконсерватизму, які за рівнем наукової інтерпретації історико-політологічних проблем генезису та розвитку держави, нації, політичної еліти та лідерства наближаються до сучасного розуміння сформульованого у соціологічних та історіософських парадигмах;

- розкрив переваги консервативної ідеології над іншими ідеологічними течіями з точки зору їх значення для вирішення питань сучасного державотворення та вдосконалення методології історичних досліджень;

- обґрунтував причини поразки національно-визвольних змагань у 1917-1921 р.р. відсутністю консервативних цінностей у політичній еліти та народу, що є притаманним для націй, які опинилися на периферії історичного розвитку внаслідок довготривалої бездержавності, незрілої соціальної структури та незгилих елементів капіталістичного господарства;

- вдосконалив методологію політолого-правового аналізу, в межах якого вдалося з'ясувати суть, структуру та типи політико-правових систем високорозвинених країн і країн постколоніального та посткомуністичного транзиту, а також визначити сприятливі та несприятливі чинники їх інституційної трансформації.

СЕКЦІЙНІ ЗАСІДАННЯ

Шевчик Б. М.,
д-р. екон. наук, проф. кафедри економіки,
Львівський торговельно-економічний університет

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ДОМІНАНТИ НООЕКОНОМІКИ ІДЕАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

Патернальний проект чуттєвої культури, започаткований тріадою «Ренесанс → Реформація → Просвітництво», був реалізований біфуркаційним спалахом як «бунт вайш'ів» у біполярному просторі патерна «влади» у вигляді «війни Господарства проти Царства», де Священство вже становило собою складову Царства. «Підлеглисть» Священства Царству реалізовувалась у двох напрямках: 1) шляхом секуляризації та емансипації від Єдиної Примордіальної Традиції, що засвідчено протестантським розколом Церкви; 2) шляхом наростаючого абсолютизму Царства, котре намагалось підпорядкувати своєму впливу все, що перебувало в межах простору його суверенітету. Проте у становленні акматичної фази активної чуттєвої культури ключову роль відіграло Господарство, біфуркаційним осередком якого було Місто. Як місце виробництва промислової продукції та місце обміну результатами праці села і ремісництва (а отже, місце виникнення грошової ренти, що становить особливий інтерес з боку Царства) Місто отримує два важливі історичні дивіденди від Священства і від Царства: «Церква, – наголошує П. Манан, – дає людині можливість організувати місто, як цій людині завгодно»¹. Царство у своєму прагненні максимізації ренти теж посприяло розвитку Господарства, дозволивши йому зміцніти настільки, щоб кинути виклик системі Кесаря і здолати її.

Справа в тому, що на зростаючий тиск соціоентропії будь-яка соціальна система реагує двома способами: консервацією структури та інтенсивним винахідництвом. У першому випадку соціальні інститути забезпечують відтворення патернальних проектів гомеостатичного порядку, у другому випадку активно формуються інклюзивні інститути ініціювання перманентного технологічного винахідництва. Історичний досвід показує, що системи переважно йдуть першим шляхом. Але Захід реалізував свій особливий біфуркаційний «зигзаг історії». Особливість в тому, що патерн Господарство теж реалізував негентропійну функцію консервативним чином, організуючись у замкнуті спеціалізовані економічні анклавні – цехи. Консервативна структура завжди збалансовує сакральне релігійне і сакральне громадське у постаті суб'єкта влади – переважно монарха. Проте Захід мав винятковість. Якщо шаріат на Сході перетворював правителя в абсолютне джерело консерватизму внутрішньої структури Міста, у якому Священство «зарегулювало» будь-яку творчу ініціативу, проголосивши моральну пасивність умовою спасіння, то ніша свободи для Міста Заходу у питаннях особистого спасіння через активну професійну діяльність покликання стимулювала інституції дії (біфуркації, а не гомеостазу) для активізації розвитку, що призвело до становлення буржуазії – класу промислового (а не лише фінансового) капіталу, немислимого для політичних структур Сходу. Справа ось у чому: європейський Ренесанс, який являв собою біфуркаційну фазу становлення чуттєвої культури на Заході, поєднав дві унікальні ознаки: ресурси естетичної оболонки ядра патернальної матриці чуттєвої культури (Ренесансне мистецтво) із урго-механістичною ментальністю візії образу світу як машинного агрегата, створеного Деміургом – Великим Архітектором Всесвіту. Ж. Делюмо наголошує, що «великі художники» Відродження «не бачили відмінностей між

---

¹ Манан П. Інтелектуальна історія лібералізму. – К.: Дух і літера, 2005. – С. 23.

мистецтвом і технікою... художня уява і уява інженерна... як два боки... натхнення»². Відбулися суттєві ментальні зрушення, «глибокий інтелектуальний переворот, – зауважує Ж. Делюмо, – увага до скромної дійсності... від «світу сутностей» до вивчення «експериментального універсуму». Саме в епоху Ренесансу, – продовжує Ж. Делюмо, – техніка «стає органічною складовою культури»³. «Техніка перестає бути справою ремісника і виходить за рамки емпіризму,... маючи потребу в раціоналізації, оформленні досвіду у теорії та зверненні до абстракції»⁴. Усе сказане Ж. Делюмо – це найвлучніші ознаки чуттєвої культури. Саме цей «смак до механізації» активно почало стимулювати Царство для максимізації ренти у своєму протистоянні із замкнутими структурами Господарства – цехами і гільдіями.

У протистоянні з власними могутніми баронами монарх, на відміну від імператора, змушений був постійно шукати опертя в автономних осередках сили в межах простору своєї влади. Такими осередками природно виступали міста, а всередині самих міст – цехи. Ж. Делюмо наголошує, що до XIV ст. місто стає «революційним середовищем», у якому цехи були «політичною силою», здатною «нав'язувати свою опіку монархам»⁵. Вони виникали спонтанно в міру розвитку самого міста і являли собою монополізовані замкнуті структури концентрації впливу і влади через регулювання видів діяльності, якості продукції, цінової політики, режиму роботи, знань технологій, інновацій та конкурентних переваг. У політичному плані цехові структури ініціювали ліфти ротацій влади у магістратах. Їх не любив ніхто, але їх терпіли як економічну необхідність. Їх вплив обмежували двома шляхами: законодавчо зафіксованим статусом уніфікованого функціонування цехів у кордонах держави; продажем патентів на право самостійно займатися ремеслом. Цим «вбивалося два зайці»: через вимогу уніфікації посилювався тиск через контроль дотримання стандартів виробництва; через продаж патентів множилися «партачі», які створювали конкурентний тиск на ринку, підриваючи монопольну владу цехів. Але досягався ще третій, екстернальний синергетичний ефект економічного розвитку: капітал завжди мав «слизьку» природу – схильність до міграції у сприятливіші ніші свого самозростання, ніші ослабленого контролю з боку централізованих органів влади як політичної (монарх чи парламент), так і економічної (цехи та гільдії). І саме в ці «ніші» вливаються інвестиції на технічні винаходи як фактори конкурентних переваг – біфуркації інсайдерства нових комбінацій економічного розвитку. Тут працює описаний Дж. Шумпетером кумулятивний алгоритм чистої прибутковості – високої грошової винагороди, не обтяженої жодними рентними фінансовими зобов'язаннями, крім зобов'язання позичкового капіталу. Модифікується класова структура суспільства: іде в історичне небуття «Могутня Ганза»; лихварство, як позика можновладцеві під реалізацію політичного проекту, заміщується банком як фінансовою інституцією створення «нової купівельної спроможності» для розвитку промислового капіталу; організаційний патерн економіки з оспіваної меркантилістами сфери грошового обігу еволюціонує у сферу матеріального виробництва – мануфактури, а далі – фабрики; зростає попит на робочу силу; відносини зобов'язання витісняються товарно-грошовими обмінами. Саме патент на винахідництво, який розширював інституціоналізований простір легальної «включеності» для «партачів», активізував протистояння між ієрархією цеху та мережею конкурентів-новаторів як в межах Міста на мікрорівні, так і на рівні Господарства у макропросторі. А неконтрольований сектор

² Делюмо Ж. Цивілізація Возрождения. – Екатеринбург: У-Фактория, 2006. – С. 173.

³ Там само. – С. 176.

⁴ Там само. – С. 184.

⁵ Там само. – С. 228.

економіки, де панувала свобода застосування капіталу та заохочувалась новаторська ініціатива появи нових виробництв і нових галузей, плекав «капіталістичний менталітет», який виразив себе через Промислову революцію. Як наголошує П. Шоню, «джерелом делегованого суверенітету стає вузька фракція свідомих і відповідальних людей договору – буржуазія, озброєна капіталом для завоювання світу»⁶. Це і був реалізований у вигляді капіталістичної суспільно-економічної формації «бунт вайш'ів» – війна Господарства проти Царства та імплікованого в нього Священства. Причому, як зауважує П. Шоню, саме Священство зазнало першого удару «антихристиянського раціоналізму» матеріалістичної науки Просвітництва, яка вихлюпнула на нього «усю ненависть і жовч радикального нерозуміння»⁷, а вже потім настала черга Царства класти голови під робесп'єрівську гільйотину.

Ми вже цитували думку Р. Генона про те, що динаміка циклу розгортається з наростаючою інтенсивністю від його початку до кінцевої фази, що дає підстави говорити про «кінець часів» як потік помиттево-незворотних змін, де жодна подія не стає «знаменням епохи» через обесутищення духовного акту буття культури – симулякра. На мегарівні цивілізаційних домінант діє той самий принцип. Р. Генон пише: «В міру занурення в матеріальність нестабільність наростає, зміни пришвидшуються; так і правління буржуазії триватиме менше, у порівнянні з тим режимом, який воно змінило; оскільки узурпація провокує подальшу узурпацію, то після вайш'ю і шудра жадає панування: саме це є точним визначенням більшовизму... якщо найнижчі соціальні елементи опанують владу, період їх правління найімовірніше буде найкоротшим і являтиме собою останню фазу певного історичного циклу, оскільки вже неможливо опускатися нижче;... для Заходу це стане кінцем сучасності»⁸. Р. Генон як «у воду дивився»: «Царство Шудрів» – Радянський Союз – проіснував менше століття. Правда, ліва ідеологія – парадигмальний проект «Царства Шудрів» – живучіша, але не вічна. Більше того, «бунт шудрів» проти всіх: Священства, Царства і Господарства – це не лише соціалістична революція і диктатура пролетаріату. Цей «бунт» проявляє себе не лише у праксеологічному сенсі (як централізовано-керована економіка обезвласненого суспільства) і не лише у когнітивному вимірі (як ідея світового комунізму), але і як аксіологічний проект – вульгаризація, примітивізація та онтологічна емансипація у культурі і мистецтві.

Знаменням нашого часу є дія деструктивного контура посилювального зворотного зв'язку між розвитком цифрових технологій та плебеїзацією культурної ментальності у режимі контррефлексуючого споживацтва. Ця гримуча суміш є виразним діагнозом наближення «царства кількості» у найнижчій точці соціоентропії історичного еону під назвою «Захід», де гомеостатичний патерн «Господарство» в обскураційній фазі циклу цинічно-чуттєвого типу культури, представленої ментальністю «шудрів», остаточно втратило уявлення про онтологічні сенси буття в аксіологічних вимірах дійсності.

Якщо адепт Царства – це суб'єкт чистої дії, яка без конституюючого слова брахмана зводиться до мети-у-собі, тобто втрачає онтологічний сенс вищої доцільності свого застосування та упорядкування дійсності у відповідності до Первозданної Досконалості Абсолютного Добра, вираженої Живим Логосом Пізнання і Творіння як нормативний ідеал; якщо адепт Господарства – це суб'єкт чистої дії, яка без конституюючого слова брахмана і організуючого зусилля кшатрія зводиться до мети-у-собі, тобто втрачає онтологічний сенс

⁶ Шоню П. Цивілізація класической Европы / П. Шоню. – Екатеринбург: У-Фактория, 2005. – С. 521.

⁷ Там само. – С. 522.

⁸ Генон Р. Царство количества и знамения времени / Пер. с фр. Т. Б. Любимова. – М.: Беловодье, 2011. – С. 81.

вищої доцільності свого застосування для відтворення середовища Порядку, у якому творчі зусилля індивіда у полі «зрідненої праці» стають споживними вартостями духовно спорідненої соборної спільноти; то «шудра» – граничний вимір деградації «гріхопадіння» Священства, Царства і Господарства – це суб'єкт чистої дії, зведеної до мети-у-собі через прогресуюче споживацтво. «Шудра» – громадянин «царства кількості», де панує єдиний аксіологічний стандарт «ставання іншим» у фатумі необхідності нумеричної множинності. Воля людської істоти, яка втратила онтологічний сенс своєї екзистенції, бажає речової інакшості у кількісній одноподібності через нумеричну ідентичність, яка реалізується у стандартизованому споживацтві, де споживання – це мандат влади на підпорядкування і знищення існуючого. Жадання інакшості у волінні знесутнішеного у кількісному тиражуванні приреченого на небуття у споживацтві – це здійснення необхідності неможливого. Тобто це «кінець часу» «цього світу». Але ж має місце бурхливий розвиток інформаційно-цифрових нано-біотехнологій. А розвиток – це заперечення «кінця» як занепаду.

Для ментальності суб'єкта «царства кількості» те, що зникає в часі, є небуттям. Виходить так, що у мінливому світі з'являється в актуальній миті присутності і зникає у вічному небутті Сутнісний принцип існування всього і кожного. Але Суший не може зникати у небутті, бо Він Вічний і Незмінний як Абсолют, як Повнота Досконалості Всього-Що-Є.

Однак суб'єкт «царства кількості» бачить, що завдяки акту творіння речі виникають з нічого завдяки зовнішньому фактору – комбінації ресурсів, опосередкованих працею, – а отже, якщо суще уприсутнюється у виробленому руками людини, то воно: по-перше, є сотвореним (а отже, дискретним); по-друге, може бути знищеним (зникнути у небуття разом із використаною через споживання річчю). Буття Сушого зводиться до часового лагу споживної вартості товару, його утилітарної придатності, що з'являється і зникає з волі суб'єкта ринку керованого жадобою, – ось вам і постіндустріальний люциферизм, де Істина має ринкову ціну як товар. Буття Сушого з'являється з потреби матеріального виробництва і зникає у небуття з егоїстичної жадоби привласнення і споживання. *Maxutility* почуває себе всемогутнім деміургом, правда смертним, з волі якого народжується і руйнується світ. Віра в те, що суще з волі людини може бути нічим і є нігілізм – розуміння буття як продукту часу, зведення Вічного Сушого до миттєвої видимості, яка припиняє бути вже у наступну мить як минуле. Повнота Буття втискується в режим пам'яті дискретного творіння, тому необхідно створити надпотужне джерело пам'яті – штучний інтелект. Абсурд життя полягає в тому, що живе входить у світ, щоб зникнути назавжди, залишивши по собі слід у пам'яті іншого. Штучний інтелект – пам'ять, неодискретнена часом життєвого циклу біологічного організму – створює ілюзію ментального безсмертя, а нано-біотехнології кидають виклик часові у прагненні фізичного безсмертя. Але це безсмертя «вічного становлення», де суще мислиться і переживається у досвіді миттєвостей «ставання іншого» до кінцевої форми ставання нічим, що є найглибшим стражданням – екзистенціальним вакуумом безбожної людини. Якщо буття зводиться до досвіду, збереженого у пам'яті (зокрема, в пам'яті комп'ютера), то єдиною реальністю, з якою можна мати справу, виступає минуле, яке є власне небуттям. Тут доречно зацитувати Ф. Ніцше, який трактував людське існування як постійну недосконалість, яку ніколи не можна довершити, а щастя – це лише епізод, «шалена витівка посеред постійного невдоволення» [5, с. 206]⁹. Через пам'ять людина прив'язана до минулого. «Вилітають листки із сувою часу», спресованого у свідомості у пам'яті, і

⁹ Ніцше Ф. Повне зібрання творів: Критико-наукове видання у 15 томах. Т. 1. Народження трагедії: Невчасні міркування I – IV: Твори спадку 1870-1873. – Львів: Астролябія, 2004. – С. 206.

прилипають докором вічного невдоволення, станом турботи щодо майбутнього, вимогою дії у проклятому колесі «вічного становлення» запрограмованого небуття, де всі вартості відносні перед лицем Хроноса і Смерті. На думку Ф. Ніцше, людина, яка не здатна забувати, приречена скрізь бачити лише становлення і згасання у небутті минулого, і тоді вона втрачає віру у власне буття, губиться у потоці становлення, де все розпадається на рухомі цятки без розуміння мети¹⁰. Тому Ф. Ніцше виділяє два типи ментальності: «історичну» і «надісторичну». «Історичні люди, – пише Ф. Ніцше, – вірять, що сенс існування все більше проявлятиметься у процесі, вони дивляться назад лише для того, щоби на підставі роздумів про попередній процес зрозуміти сьогодення та навчитися сильніше прагнути майбутнього»¹¹. Тобто «історичні люди» – це носії каузальної рефлексивності як підстави актуальної максимізації очікуваної індивідуальної корисності. Тобто їхня ментальність футуристична: у мінливості часу вимушеної необхідності ставання іншим в режимі контингентної природи подій, де все повертається в ніщо, а все що залишається, – це щомиттєві розмисли впливу попереднього на можливості майбутнього, що й зумовлює прагнення, – зосереджується уся повнота їх екзистенції. Невігластво цих людей полягає в тому, що вони «взагалі не відають, наскільки неісторично вони думають і діють». Їхнє прагнення майбутнього – це воля до влади для контролю над тривалою присутністю речей в часі, що і є для них еквівалентом буття. І цю тривалість забезпечує технологія – наукова ілюзія безсмертя.

Натомість «надісторичні люди» бачать порятунок для себе не у процесі, тобто не у вічному становленні, а в тому, що повнота світу через уприсутнення Суцього зосереджується в кожній миті людського життя. Це інше розуміння часу: «минуле і теперішнє є одним і тим же, а саме: типово однаковим у всьому розмаїтті, ... застиглим витвором незмінної вартості й вічно однакового значення». «Надісторична» людина здатна «присісти на порозі миті, ... спроможна стояти на одному пункті, наче богиня перемоги, без запаморочення і страху», знаючи «що таке щастя»

«Історичні» і «надісторичні» люди Ф. Ніцше – це аналоги носіїв чуттєвої та ідеаційної культурних ментальностей П. Сорокіна. «Бунт шудрів» як кульмінація «царства кількості», як збіговисько (і тут не принципово, чи у вигляді мережі, чи ієрархії) аксіологічно уніфікованої ідентичності в нумерологічній одноподібності стандартизованого масового виробництва знесутніснених цінностей та їх уніщовлення у масовому споживацтві у порочному колі ілюзії безсмертя «вічного становлення», де розуміння цінності передбачає невпинний і безглуздий потік змін, зведених до мети-у-собі, – являтиме собою завершальну обскураційну фазу чуттєвої культури сучасної епохи. Р. Генон наголошував, що «кінець одного циклу співпадає з початком іншого»¹². Після обскураційної фази на спадній траєкторії циклу слідує регенераційна, яка являє собою завершальний сплеск залишків пасіонарності, через що система виходить з глибокої (моральної передусім) кризи, здійснює переоцінку цінностей на основі переінтерпретації аксіологічних пластів культурної спадщини, віднайдення онтологічних витоків існуючої традиції, коригування міри резистентності патернальних конфігурацій – і все це відбувається в межах патернального ядра домінуючого типу культури. Підвішена на цій рятівній соломинці, система остаточно вичерпує свої аксіологічні ресурси і входить у режим гомеостазу, де людина пасивно вписується в екзистенціальний контекст, що зводиться до функції мімезисного

¹⁰ Там само. – С. 207.

¹¹ Там само. – С. 211.

¹² Генон Р. Царство количества и знамения времени / Пер. с фр. Т. Б. Любимова. – М.: Беловодье, 2011. – С. 102.

самовідтворення. Рівень технологій і їх тиск на природу може бути доволі потужний, але при цьому інтелектуальний капітал базується на знанні минулого, підпорядкований виключно утилітарним цілям чуттєвих потреб. Створюваний цією культурою когнітивний продукт гранично емансипований від знання принципу, який враховує інтегральний потенціал духовних можливостей самореалізації людини, що у Веданті зветься «дхарма», а Г. Сковорода називав «зрідненою працею». Втрачається розуміння висхідної єдності у множинностях проявленого світу, через що символи культури знецінюються у симулякри, бо «нижче перестає символізувати вище», а відсутність інтегрального наратива не дозволяє розпізнати у факті мінливої матеріальної дійсності метафізичний принцип, символом якого і є факт, а отже, жоден суб'єкт культури вже не має точки опори, щоб возвиситися над суєтою безглузлого становлення шляхом «пізнання самого себе» поза межами гаманця і шлунка.

І хоча Р. Генон писав про те, що «чим більша кількість фактів буття належить до нижчого порядку, тим менш тривалим є їх панування... і наростаюча швидкість змін незворотно призведе увесь процес до кінця», треба розуміти, що кінець «царства шудрів» – це не кінець циклу домінування чуттєвої культури, а кінець лише її обскураційної фази. Сучасне лавиноподібне техноінноваційне винахідництво, де цикл споживної вартості технологічного ноу-хау зведено до кількох годин тривалості до межі морального зносу, являє собою не біфуркацію ідеаційної культури, а регенераційну фазу агонізуючої чуттєвої культури. Біфуркація і початок наростаючої фази циклу ідеаційної культури матиме місце лише тоді, коли на порядку денному постане дискурс про природу людини та її призначення у цьому світі. Спонтанізувати дослідника може те, що у регенераційній фазі циклу на фоні агонії домінуючої культури формується альтернативна система цінностей про місце і роль людини, тобто має місце інкубаційна фаза майбутнього циклу. У цей період відбувається кристалізація альтернативних очікувань у новітній аксіологічний наратив культури. А вже безпосередньо біфуркаційний спалах як початок нового циклу матиме місце тоді, коли аксіологічний наратив нормативної ідеації нового типу культури буде оформлено когнітивними ресурсами цієї культури у парадигмальний проект розвитку з подальшою його дифузиею у комплементарну мережу праксеологічних патернів відтворення, зокрема у формі соціальних інститутів інклюзивного порядку. З цієї причини розвій техногенезу сучасної епохи дає нам підстави говорити про настання регенераційної фази чуттєвої культури, започаткованої розвалом «царства шудрів» – Радянського Союзу і його соціалістичних сателітів. Наступна фаза – гомеостаз – може законсервувати на певний час існуючі патерни відтворення «штучної мавпи» у режимі технобіологічного псевдодобезсмертя, проте невпинне зниження репродуктивного потенціалу біосфери змусить людство переглянути утилітарні цінності та віднайти онтологічні сенси культури. Пошук цих сенсів і характеризуватиме собою протікання інкубаційного періоду становлення ідеаційної культури – Нового Середньовіччя Царства Духа.

Отож, швидкий і практично шалений (бо ж «кінець часів» у безмірі кількісного тиражування) ритм технологічних інновацій: цифрових, інфо-, нано-, біо-, когні-, нейро- та ін., не може трактуватися нами як початок циклу розвитку ідеаційної культури, оскільки ці технології спрямовані на модифікацію зовнішньої природи і не зачіпають основ філогенетичної інформації образу світу ядра патернальної матриці чуттєвої культури, яка визначає призначення людини у структурі світу як ургоінженера серед механічних агрегатів, який видозмінює їх крізь призму утилітарної придатності та чуттєвого комфорту без розуміння кінцевих наслідків своїх дій. Саме цю регенераційну фазу чуттєвої культури на Заході і називають термінами: «інформаційне суспільство», «четверта цифрова революція», «шостий технологічний уклад NBIC-конвергенції» і т. д. Дискурс на цю тему був

започаткований ще у 80-х рр. ХХ ст. про початок «третьої технологічної революції» – інформаційної, яка гряде на зміну механізації (перша технологічна революція) та електрифікації (друга технологічна революція). «Нове індустріальне суспільство» Дж. Гелбрейта – це, по суті, початок «постіндустріального суспільства», де технократичні еліти еволюціонують у статус меритократії – еліти обдарованих, добірних інтелектуалів, де критерієм ротації виступають когнітивні здібності. Ефективність економічної системи Дж. Гелбрейт визначав співмірністю добробуту і свободи, їх синергією, а не оберненою залежністю. Він наголошував, що загроза свободі ініціювалася з боку індустріальної системи, яка спиралася на ресурси політичної влади. Між капіталом і владою діє контур посилювального зворотного зв'язку, але при цьому економічна ефективність зумовлюється ступенем еластичності заміщення факторів виробництва, наприклад заміщення ручної фізичної праці машинною технікою. Тому якщо під дією закону зростаючих граничних витрат ступінь капіталовіддачі не забезпечуватиме мотивації відтворення патерна влади, то сама система влади зазнає потрясінь. Особливість індустріальної системи, яка розлучає її від інших історичних форм економічного порядку, полягає в тому, що модифікується сам патерн влади, а не суспільний клас у статусі власника ключового ресурсу економіки: землі – як при феодализмі, чи капіталу як при капіталізмі. Відбувається дифузія влади, яка зосереджується довкола ресурсу найвищого ступеня рідкості у поточний час. Дж. Гелбрейт пише буквально: «Влада переходить до того фактора виробництва, який найменш доступний і найменш замінний... вона належить тому фактору, пропозиція якого гранично найбільш нееластична»¹³. Саме індустріальна система «виявляє попит на вишколені уми» [6, с. 567]¹⁴, через що джерело влади зміститься від капіталу до «організованого знання»¹⁵. Але чи не стане при цьому технократ загрозою свободи у суспільстві? Все залежить від цілей самого суспільства: якщо люди сприйматимуть індустріальну систему лише як технічний механізм надання товарів і послуг, то ціна авторитарної влади для управлінців буде надто високою і невиправданою щодо затрат ресурсів для оволодіння нею. Але якщо домінуюча культура зводить цілі суспільства виключно до економічних цілей, то патерн влади для технократа зростає в ціні і зростає ризик втрати свободи. Причому ці ризики погано ідентифікуються демократичними інституціями суспільного контролю над владою. Технократ – це не авторитарний лідер, якого можна зробити мішенню для опозиції. «Влада перебуває в руках групи, – пише Дж. Гелбрейт, – а тому її рішення колегіальні, але набувають при цьому абсолютистського характеру»¹⁶. Фахівці ексклюзивних знань як носії культури колегіальних рішень утворюють організацію – техноструктуру як осередок влади. Кожен із них окремо – це лише клітина єдиного мозку, де всі управлінські рішення приймаються колективно, на позір демократично. Де тут авторитаризм? Це підтвердження, а не заперечення свободи. Щоб розпізнати у цьому явищі загрозу свободі, треба, щоб когнітивний горизонт людини був набагато ширший за простір її суто економічних інтересів збагачення і споживання. Це має бути екзистенціальна свідомість пошуку сенсу понад утилітарні потреби. Але чи несе такі сенси домінуюча чуттєва культура?

Дж. Гелбрейт чітко бачив загрози: суть виклику в тому, що патерн влади техноструктури ніколи не еволюціонує у меритократичний статус з однієї очевидної причини – перетворення техноструктури у замкнуту систему, де наростатиме ентропія з усіма

---

¹³ Гелбрейт Дж. К. Суспільство блага. Пора гуманності. – К.: Видавничий дім «Скарби», 2003. – С. 94.

¹⁴ Там само. – С. 567.

¹⁵ Там само. – С. 96.

¹⁶ Там само. – С. 109.

подальшими наслідками деградації на спадній траєкторії циклу соціокультурної динаміки агонії чуттєвої культури. Меритократія можлива лише в умовах ідеаційного типу культури. Корпусуляція техноструктури стимулюватиме латентний авторитаризм, що проявлятиме себе як медіавплив на свідомість для лояльності через програмоване неучтво. Контроль над розумом здійснюватиметься просто і геніально – через постійне нав'язування культурного нарративу необхідності безконечного задоволення безміру вимушених потреб, адже той, хто постійно жує, екзистує турботу уприсутненого буття лише в одному напрямку: що жувати у наступну мить. Техноструктура еволюціонує у статус медіакратії – компетентності застосування культурного капіталу для інсценування враження і перетворення його у комерційну пропозицію чуттєвих переживань у миттєвостях безперервного споживання, де всі емоційно «переживають» свої зомбоповідомлення, як корова жуйку. Звідки тут візьметься пасіонарність, коли зусилля духа спрямовуються на переробку інформаційного непотребу.

Для того, щоб вивести можливість меритократії з аксіологічного контексту ідеаційної культури, для початку слід з'ясувати онтологічні змісти поширюваних дефініцій. Почнемо з того, що, як писав Х.-Д. Кюблер, «в постіндустріальному суспільстві місце машинної заступає «інтелектуальна технологія», яка працює на основі алгоритмів та моделей та може прислужитись для раціонального варіанту при вирішенні комплексних проблем»¹⁷. Інтелектуальні технології включають у себе: 1) знання як стратегічний ресурс і джерело додаткової вартості; 2) інформацію як необхідний ресурс; 3) комп'ютер як інструмент обробки інформації¹⁸. Економіка інформаційного суспільства генерує добробут, який «не визначається вартістю праці, а лише вартістю знання». Але ж праця в економіці – це субстанція вартості. Не може існувати двох субстанцій, – окремо праці і окремо знання, – бо субстанція – це єдина першооснова і єдина першоумова усіх модальностей актуального буття, зокрема усіх результатів виробництва як підстава вартості і фокус оцінювання. Чи існує (бо має існувати!) єдина субстанція і праці, і знання? Це перша «когнітивна пастка», в яку потрапляє думка при пошуку онтологічних змістів наукових істин сучасності.

Далі пошук приведе нас до з'ясування співмірностей понять «інформація» і «знання». Перше, що спадає на думку, – це те, що кожне знання є інформацією. Але яку інформацію можна вважати знанням? Це питання складніше, ніж здається. Якщо людина – це продуцент і споживач слова як образу віртуальної дійсності у свідомості, то інформація ототожнюється з самим буттям, а інформаційна основа – це слово: сказане і несказане, публічне та інтимне, стверджувальне і заперечувальне, воліюче і нехтуюче. Якщо так розуміти інформацію, то саме поняття «інформаційне суспільство», як пише Х.-Д. Кюблер – це «порожня формула»¹⁹. «Семантика поняття інформації залишається розпливчатою, – продовжує Х.-Д. Кюблер, – його варто трактувати як субстанцію, яка виникає внаслідок людської комунікації»²⁰. Дуже цікаве визначення: виходить, що людина є творцем субстанції – Пракриті, яка об'являється через слово. З одного боку, людина не може бути творцем субстанції, бо сама виходить із її лона як Єдиної Першооснови кожного буття. Але з іншого, через Слово – «Коло на Обличчі Безодні» – з'являється оперсоніфікована можливість «бути» взагалі: нема Пракриті без Пуруші, є тільки Хаос Вічного Небуття – чиста можливість всього як нічого. А єдиним суб'єктом Слова у цьому світі є людина – носій Пуруші, індивідуалізованого Атмана як Волі до Життя Світу.

¹⁷ Кюблер Х.-Д. Міфи про суспільство знань. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 30.

¹⁸ Там само. – С. 31.

¹⁹ Там само. – С. 84.

²⁰ Там само. – С. 99.

Далі цікавіше: етимологічно «*informatio*» – це оформлення ідеї, творення носія для уприсутнення сенсу буття – Слова. Якщо інформацію виводити зі схильності до комунікації, то тоді її можна трактувати як ту частину повідомлення, яка є неочікуваною, яка зменшує невідомість і яка є відмінністю та різницею між послідовностями подій. Як фіксована відмінність між подіями, інформація постає неочікуваною, тобто чимось зовнішнім щодо свідомості, що не має жодного відношення до людини, проте з'являється в комунікаційному акті, який є зусиллям волі людини, кількісною мірою знятої невизначеності, що формує потенціал операційного простору. Через те інформацію можна вимірювати абстрактно, моделюючи як дочасно неіснуючу дійсність.

Але чим є інформація поза людиною? Неіснуючою можливістю конкретного стану буття? Недиференційованим потенціалом всього, а отже – нічого? Отже – небуттям? Х.-Д. Кюблер пише: «Інформація розуміється як суб'єктивна величина, що не існує без відношень конкретних людей»²¹. «Суб'єктивна величина» – те, що пройшло крізь сито душі: страждання, болю, радості, надії, віри, любові і ненависті і т. д. Інформацією стає повідомлення, уприсутнене у свідомості носія як різниця між подіями у житті. Але тоді ця різниця можлива лише як результат оцінки неочікувано посталою з досвідом того, що вже є. А що «є»: знання – «опрацьована» інформація подій минулого як світу змодельованого; виклику життя, відфільтрованого осмисленням доцільності, процідженого силою бажання, ратифікованого горнилом совісті. Подія як доля стає матеріалом духа – волі зрячої, спрямованої на нормативний ідеал шахування правди і добра; очі духа, зведені на Логос Життя, Який є «Пурушею у шлуночку серця», найменшим у Царстві Небесному.

Інформацією є уприсутнення сенсу світу як події людського життя. Потік незворотних подій називаємо часом. Помиттевий потік подій оголошує усю повноту Всесвіту в одискретненому творінні як наповненій вином чаші, як краплині роси, в яку влився океан, – у свідомості Людини. Саме під цим кутом зору Тома Аквінський ототожнював свідомість із душею – вічною як Всесвіт, що вмістився у серце.

Інформація у вигляді знання приходить як результат когнітивного акту – міри пізної Істини. Істина – це повнота Абсолютного Добра, дана у розуміння. Уся сукупність когнітивних ресурсів, які людина може застосувати для пізнання сенсів світу, розподілена поміж двома парадигмальними проектами: бергсонівською ідеєю «вічного становлення» та платонівською ідеєю «Великого Пригадування».

Вічне становлення являє собою невпинний спонтанний процес розвитку живих систем, для яких резистентним ресурсом відтворення виступає адаптація до виклику непередбачуваного – і в цьому вся суть дарвіністської теорії: природного добору і боротьби видів за існування. Мовою Ч. Дарвіна легко пояснити усі катактичні явища ринкової системи: конкуренцію, закони попиту і пропозиції, монополізацію, державне регулювання, грошовий обіг і кредит, і навіть фінансові спекуляції на фондових ринках. Мовою Ч. Дарвіна не можна пояснити лише поведінку шумпетерівського підприємця-новатора, який, на основі ідеї до цього часу немислимого, створює нову купівельну спроможність з нічого і запускає кумулятивні кола зростаючої прибутковості. Його поведінку можна вважати якою завгодно, тільки не адаптивною до середовища. Він не пристосовується, він творить власний світ раніше небувало. Грошовий еквівалент винагороди за його творчість – чистий прибуток – це приріст вільної енергії соціально-економічної системи, негентропійна функція економіки – єдина з-поміж усіх (за винятком хіба що сільського господарства, де відтворюються людські ресурси завдяки приросту енергії прогресу в злаках).

---

²¹ Там само. – С. 103.

Циклічний закон живих систем скрізь однаковий (що на рівні індивідуального приватного бізнесу, що на рівні цивілізації): біфуркація → наростаюча фаза → акматична фаза → надлом → інерція → обскурація → регенерація → гомеостаз. Інноваційна ідея з'являється в комунікаційному просторі як «контекстно-відносний феномен», як проект альтернативної дійсності, який програмується, вимірюючись кількісними показниками. Її можна продати, але не можна витратити. Її споживна вартість унікальна: «інформація позиціонує себе однаково як сировина, товар, фактор виробництва, культурне надбання, зразок інтерпретації». Технологічний процес дифузії інновацій передбачає: практичне застосування знання як товару, створення додаткової вартості в результаті довідково-інформаційної діяльності, створення комунікаційної пропозиції як каталізатора попиту в сфері індустрії послуг, наростаючу необхідність стандартизації та уніфікації виробництва у ланцюгах вартості для самої можливості додавання, а отже – комерційної прибутковості. Ринок «вирівнює» виробництво ціною втрати унікальності, тобто ціною «культурного знецінення» заради множинного тиражування у напрямі до «царства кількості» – емансипації від змістового наповнення, котре диктує логіка закону зростаючих граничних витрат. Інформація у виробничому процесі являє собою просторово-часову синергію повідомлення і розуміння як умову «додавання» у ланцюгах вартості. Ноу-хау – це завжди флуктуація, розрив між повідомленням і розумінням – з одного боку, та вихід за межі стандартизованого технологічного патерна відтворення вартості, – з іншого. Але «культурного виходу» нема, лише технологічний. І виходить лише так, що інновація технологічно реалізує принцип альтернативності певного формату буття, а культурно реалізує принцип гібридизації, тобто певної аксіологічної конвергенції нового й існуючого для забезпечення кумулятивного ефекту прибутковості у «кузнях розваг», де стандартизація культури дає ефект масштабу від пропозиції чуттєвих вражень як товарів масового вжитку. Для цього культурна егалітаризація економічно необхідна як умова доходу. Але ціною егалітаризації стає вульгаризація споживної вартості інтелектуального продукту як умова ефекту масштабу, орієнтованого на платоспроможного плебея. Це і є фаза надлому – аксіологічна запрограмованість ентропії у культурі економічних систем, яка парадоксально наростає у режим «царства кількості» на фоні прогресуючого техногенезу та ментального оптимізму онтологічного неутва неофітів мейнстріму – «глупомудрих мартишок» Г. Сковороди.

Остаточна мета застосування машини у виробництві – реалізувати повністю стару ідею «кінця праці», скасувати одвічне «прокляття раба», ту вимушену необхідність «хліба у поті чола», що є тягарем буття та змістом історії. В інформаційному суспільстві інтелектуальна праця буває двох видів: діяльність переробки і поширення інформації та діяльність її створення шляхом отекстовлення розпакованих фільтром свідомості спресованих сенсів семантичного вакууму. Під категорію «кінець праці» потрапляє перший вид, який реалізує на ринку загальні та персональні послуги забезпечення синергії повідомлення і розуміння у міновому акті, додаючи людський фактор до руху ланцюга вартості, передусім емоційну комплементарність сприяння міновим угодам. Послуги суто інтелектуальної сфери К. Мей зараховує до символіко-аналітичного виду праці, що пов'язаний із цифровим поширенням, ідентифікацією та інтерпретацією абстрактних знаків [8, с. 66]²². Цей вид людської розумової праці теж загрожений з боку штучного інтелекту комп'ютера. Загалом виділяють чотири ніші, де людська розумова праця ще користуватиметься попитом:

- 1) творча дослідницька праця вченого (особливо гуманітарія) та митця;
- 2) організаційна праця: від креативного менеджера до системного адміністратора;
- 3) соціально-обслуговуюча праця: від юриста до радника і консультанта;

²² Мей К. Інформаційне суспільство. Скептичний погляд. – К.: «К.І.С.», 2004. – XIV с. – С. 66.

4) дозвілля – активна участь в індустрії вражень [8, с. 67].

Ми вважаємо за доцільне вписати п'ятий пункт як синтез першого і четвертого – творче дозвілля як необхідна передумова мистецької творчості та наукової діяльності. Різниця між першим і п'ятим пунктами нібито непомітна, але вона принципова: творче дозвілля максимально емансиповане від колективного робочого часу в персоналізований ландшафт несинхронізованих та нестандартизованих виробничих відносин. Тобто зменшується договірна обтяжливність часового лагу контракту, що розширює горизонти виробництва небаченого, а не вимушено придуманого, а отже апріорі штучного і вульгарного.

Загалом економічну систему інформаційного суспільства розуміють як сукупність способів і механізмів перетворення суспільних знань на корпоративні прибутки, де виробництво, поширення і використання знання здійснює штучний інтелект. Зауважмо одну річ, на якій наголошує К. Мей: у виробництві інформаційних технологій машина витіснить людину всюди там, де розумова діяльність спрямована на перетворення речей [8, с. 55]. Навіть більше, машина витіснить людину навіть там, де передбачається перетворення самої людини, передусім коригування її чуттєвих вражень через вплив на смаки психотехнологією «архітектури вибору». Це як з допомогою машинної програми дресировати «штучну мавпу» за методом Павлова.

Усі види людської праці зазнають заміщення машиною у напрямку «кінця праці» (включаючи інтелектуальні види діяльності), окрім тих видів духовної творчості, які оперті на онтологічний принцип «Великого Пригадування». Тут принципово безсилий найпотужніший штучний інтелект, бо в ньому відсутній основний найнеобхідніший ресурс – жива душа людини.

Платон висунув ідею, що душі приходять у цей світ «вагітними до зачаття», тобто душа є носієм семантичного вакууму, а думка, яка постає в уяві образом буття як отекстовлений сенс когнітивного акту, насправді є «пригадуванням» тієї первозданної повноти, імпліцитно вміщеної в душу як присутність самого Творця, який завжди є Абсолютною Повнотою Всього, що приходить містерійним дарунком думки як факт буття творіння. Тому думкою у свідомості та подією у житті може стати лише те, чим душа онтологічно «вагітна» як гірничним зерном долі. Мислити означає видобувати й означувати сенси прихованого. Мислення – це звертання до зародка світу, який ініціює дію, результат якої – сотворена річ – є знаком його вищої реальності, для виявлення присутності якої і потрібна попередня необхідна умова – «вагітність» душі цим зародком у зосередженості, волінні до сенсу розпізнати істину, спонуці виявити невлomite, саму серцевину долі, нитку пуповини віднайдення самого себе у зіницях Творця. Глибина враження, струс духу, сокровений подив, потрясіння, з якого фонтанує думка, відчуття нектару своєї дійсної автентичності, де Лик Вічності раптово гляне на тебе очима твого серця з глибин тебе-поза-тобою, – це і є «Велике Пригадування», найбажаніша містерія Зустрічі, коли воля до сенсу власного життя, підштовхувана турботою несамодостатності, сягнула меж спокою, коли стривожені клаптики душі зрослися у цілісність перед порогом Вічності. Екзистенція турботи присутності зводиться до одного – передати Словом досвід Благодаті. Це і є акт ідеаційної творчості. Суб'єкт ідеаційного мислення – когнітарій – той, хто наділений здібностями розпаковування онтологічних сенсів семантичного вакууму, хто набув досвіду Зустрічі «Великого Пригадування» – аромату весни «Великого Повернення», хто пізнав глибини самого себе, хто пригадав себе у Лоні Творця, хто прочитав своє призначення жити у світі, хто звершив синтез альфи своєї долі з омегою своєї волі перед оком Єдиного. Сурми турбот світу не зворушують його серця у стані віднайденого спокою від усвідомлення Абсолютного. Він схиляється перед вищою причинністю і зосереджує зусилля у напрямку вищої доцільності.

Він не розмінюється на дрібне, вишкіл його оцінювання підказує безпомилково, де «золото», а де «мідь», які не поєднуються в міновому акті його екзистенціальної відповіді на виклики «архітектури вибору» чужих економічних інтересів. Він не стане жертвою відносин у структурі оптимуму Парето, але і не дозволить собі статусу переможця у конкурентній боротьбі за відносні переваги світу як дефіциту, у якому минуле ввергає в режим небуття все, окрім постійності голосу совісті.

Когнітарій – суб'єкт ідеаційної культурної ментальності, творець і споживач інтелектуальних вартостей нооекономіки. А отже, нооекономіка – це патернальний проект відтворення ідеаційної, а не чуттєвої культури, що немислимо для адепта мейнстріму. У процесі оцінювання, зважування переваг, альтернативність вибору перспективи вищої грошової вигоди обмежується не стільки зовнішніми соціокультурними нормами, скільки сумлінням, яке є свідченням причетності свідомості до естетичного ідеалу краси як пережиття і нормативного ідеалу добра як ставлення до світу поза часом. Будучи продуцентом слова як інтелектуального продукту нооекономіки ідеаційної культури, споживною вартістю якого є онтологічна новизна з'ясованого сенсу людського життя в контексті абсолютних цінностей, когнітарій тим самим привідкриває об'явлення Істини, яка стає невідчужуваною складовою свідомості і волі, і ця невідчужуваність зводить нанівець доцільність конкурентної боротьби в умовах нооекономіки, бо істина виступає дефіцитом лише перед стіною тупого неуттва, а не матеріальною дискретністю, що виправдовує дарвіністичну боротьбу за існування. Невідчужуваність Істини анулює необхідність правового закріплення авторських прав. Справа в тому, що можна нелегітимно привласнити чужу технологію зміни світу для максимізації грошової вигоди, але неможливо привласнити Істину, яка має інтегральне покликання духовного самозростання особистості і до якої можна лише долучитися, радикально змінивши стан своєї свідомості, що унеможливить недобросовісну конкуренцію у сфері виробничих відносин нооекономіки. Володіння Істиною означає її дарування через Слово. І оскільки дарування є умовою наповнення, поступання одкровення у свідомість, то когнітарій не буде суб'єктом боротьби за владу, бо словом істини впливаєш без застосування примусу. Слово виголошеної Істини – це приклад чистого кумулятивного ефекту самозростаючої якості буття. Когнітарій немислимий у статусі «креола» в економіці «ресурсного прокляття». Екстракція ним ренти має метафізичну природу: він багатіє роздаючи.

Тімченко О. П.,
д-р філос. наук, проф. кафедри історії і філософії,
Львівський торговельно-економічний університет

УКРАЇНСЬКА ДУХОВНІСТЬ У КОНЦЕПЦІЇ «ФІЛОСОФІЯ СЕРЦЯ» (Г. СКОВОРОДА, П. ЮРКЕВИЧ)

Здійснення аналізу буттєвих основ української духовності можливе лише за умови розкриття національно-культурного змісту. Українська духовність як вияв прагнення до свободи, гармонійного розвитку особистості, спрямованості на досягнення успіху властива для західноєвропейського менталітету і становить основу його світоглядних принципів. Не заперечуючи роль економічних, політичних, ідеологічних важелів у розбудові націй, наголосимо, що саме її світоглядно-культурні чинники є основоположними. В цьому аспекті дослідження концепції «філософії серця» Г. Сковороди, П. Юркевича є квінтесенцією української філософської думки.

Філософська спадщина Григорія Сковороди є ідейною предтечею кордоцентризму, який проявився в аргументованому та послідовному обстоюванні ідеї єдиної думки і почуття, що робить його класичним представником «філософії серця», що є актуальною як для свого часу, так для сьогодення. Пройшовши складний шлях боротьби із зовнішнім «світом», який, попри всі зусилля, так і «не впіймав» його, Сковорода дійшов висновку, що філософія – це «мысли сердечные – они не видны, как будто их нет, но от сей искры весь пожар, мятеж и сокрушение, от сего зерна зависит целое жизни нашей дерево, если зерно доброе – добрыми (в старости наипаче) наслаждаемся плодами, как сееш так и жнеш»¹.

Саме таку філософію – філософію серця – і прагнув створити великий мислитель, гармонійно поєднуючи основоположні принципи своєї філософської творчості та власний спосіб життя. Особливий діалогізм філософської думки Сковороди означає її постійну спрямованість на пошук істини, її постійний рух, готовність випробовувати саму себе. В цьому сенсі Сковорода є філософом, який прагне мудрості і знань, а не мудрецем, який ці мудрість і знання вже має. Твори Сковороди є саме діалогами, а не софістичними суперечностями, оскільки учасники дискусії керуються бажанням виграти її, а учасники діалогу – прагненням встановити істину.

Якщо його попередники акцентували увагу на дослідженні проблем онтології та гносеології, то Сковорода зосередився на етико-гуманістичній проблематиці: у нього на передньому плані людина і духовне начало в ній. Мислитель підносить людину до Бога. Навіть у його вченні про три світи прослідковується основна ідея мислителя – все підпорядковане Божому творінню.

Сковорода починає аналіз трьох світів із найбільшого за обсягом – Макрокосму. Він нескінченний у просторі і вічний у часі. Метою пізнання цього світу є не опис окремих предметів, а розкриття їх невидимої натури – збагнення їх внутрішнього значення, бо через внутрішню суть окремих речей можна осягнути всі таємниці всього Всесвіту. При цьому Сковорода вважає, що внутрішня невидима суть речей завжди пов'язана з видимою через зовнішню форму.

Основним об'єктом пізнання мікрокосму є людина. Згідно з розумінням Сковороди будь-яка подія в світі знаходить своє завершення в людині. Її можливості пізнання світу

---

¹ Сковорода Г. Кольцо. Дружеский разговор о душевном мире // Повне збір. тв. : у 2 т. / Г. Сковорода. – К. : Наук. Думка, 1973. – Т. 1. – С. 357.

нічим не обмежені. Прагнення людини до пізнання ототожнюється з прагненням людини до Бога. Безпосередній зв'язок людини з Богом здійснюється завдяки наявності душі. Душа для Сковороди є рушійною силою розвитку людини, її «движимость не прерывная»².

Символічний світ ототожнюється Сковородою з Біблією. Сковорода вважає, що там закладене таємниче значення, корисне і повчальне знання. Аналізуючи Біблію, філософ звертається до форми мислення в образах, до алегорій і символів, що сприяли пошукам сакрального її смислу. Сковорода і сам написав декілька притч з вигаданими образами, але з глибоким внутрішнім значенням. Тому і Біблію він розглядав як інструмент збагнення прихованої таємниці. Збагнення внутрішньої природи Сковорода зв'язує з пізнанням краси. Він вважає, що зовнішня форма – це випадкове, явище, що вноситься в природу, а внутрішня натура – це істинне джерело краси.

Характерною особливістю філософської системи Сковороди є його вчення про дві природи: видиму – матеріальний світ і невидиму – Бога. Ідею про дwonатурність світу мислитель повторює щоразу, коли потрібно протиставити духовне і матеріальне, божественне і земне, вічне і тлінне, добро і зло, істинне та оманливе. Основне завдання філософії – пізнати невидиму природу, яка, на думку мислителя, є причиною всього.

Сковорода застерігає проти подвійного тлумачення співвідношення духовного та тілесного. Він вважає, що буквальный аспект розуміння віри та любові складається у повсякденній буттєвій необхідності цих понять. Людина без віри може піднятися до найвищих вершин. Але, прозрівши, здобувши віру, вона опиняється перед усвідомленням їх мізерності. Там, де кінчаються межі розуму, починається віра. Мислитель підносить людину до Бога, засвідчує другорядність людської плоті й понад усе ставить у людині істинно людське.

Нерозривна єдність любові та віри, на думку Сковороди, унеможливорює існування у звичайному світі поза цією єдністю. Любов та віра дають змогу вийти за межі матеріального світу і піднятися до вершин духовного. Категорії любові та віри несуть у собі глибокий пізнавальний зміст, живлять душу людини, наповнюють її творчою енергією, підштовхують її на шлях дійсного щастя. Саме через любов та віру людина пізнає свою істинну сутність. А істинна сутність людини – це не тільки пізнання її природи, а й найбільш сакрального в ній – її душі.

Протилежними за своєю дією на людину у Сковороди, є поняття суму, туги, нудьги, страху. Всі вони роблять душу людини приреченою на розслаблення, позбавляють її здоров'я. Тому Сковорода наполягає на тому, що запорука здоров'я душі є її радість. Філософ намагається сконструювати життєвий простір людини не тільки за допомогою раціонально визначених філософських понять, а й за допомогою того, з чим повсякденно має справу людина і що одночасно має для неї вирішальне значення. На ґрунті об'єднання категоріальних сутностей любові та віри у пізнанні людиною самої себе складається категорія щастя.

Щастя міститься в нас самих і з'являється тоді, коли людина знаходиться у духовній гармонії зі світом, самою собою та Богом. Її досягнення залежить тільки від самої людини, її серця. Всі люди створені для щастя, але не всі отримують його, вважає мислитель. Ті, хто насолоджується багатством, почестями, владою та іншими зовнішніми атрибутами земного існування, роблять величезну помилку, стверджуючи, що вони досягли щастя. Вони отримують не щастя, а його привид, образ, який у кінцевому рахунку перетворюється на прах.

---

² Сковорода Г. Кольцо. Дружеский разговор о душевном мире // Повне зібр. тв. : у 2 т. / Г. Сковорода. – К. : Наук. Думка, 1973. – Т. 1. – С. 357.

Сковорода наполегливо підкреслює, що люди у своїй більшості вступають на легкий шлях видимості щастя. Не в насолоді щастя, а у чистоті серця, в духовній рівновазі, в радості. Філософ своїм власним життям утверджує оригінальну думку. Його заклик «пізнай себе» – це не тільки вираження необхідності пізнання людської екзистенції, а й вказівка основного шляху цього пізнання. А суть її в тому, що найкраще себе може пізнати сама людина, бо шлях пізнання – це не тільки раціональне осягнення людського життя, це насамперед переживання його. Мабуть, і тому мислитель прагнув самотності, бо найвищим щастям він бачив досягнення глибин власної душі.

Людське щастя втілюється не тільки в духовних шуканнях, не тільки у сердечній радості, а й у праці, у втіленні спорідненості праці. Сковорода вказує, що здібності дає людині Бог, що царство Боже всередині людини. Прислухаючись до цього внутрішнього голосу, людина має обрати собі заняття не тільки не шкідливе для суспільства, а й таке, яке приносить їй внутрішнє задоволення і душевний спокій. Всі заняття добрі лише тоді, коли виконуються у відповідності з внутрішньою схильністю. Таким чином, філософ наполягає на тому, що життя людини має бути радісним, і зробити його таким може тільки вона сама. Г. Сковорода мислить щастя досяжним для всіх: «Щастіє твое и мир твой, и рай твой, и Бог твой внутрь тебя есть»³. Для того, щоб його пізнати, зовсім не обов'язково осягнути складну філософську матерію чи прилучитися до кола вибраних. Щастя є простим і за змістом, і за формою. На підставі такого розуміння філософ передбачав відкриття людиною в собі глибинних внутрішніх духовних джерел, які дають змогу стати чистішою, кращою, переорієнтуватися з виключно земного існування на духовне вдосконалення та змінити своє власне земне життя відповідно до духовного. Своєю творчістю і життям Сковорода продемонстрував можливість здійснення глибинних перетворень.

Філософія Г. С. Сковороди є прекрасним прикладом існування філософії українського духу як динамічної, здатної до розвитку і постійного вдосконалення оригінальної системи поглядів, ідеалів, вірувань, надій, любові, честі, совісті, гідності і порядності; вона є своєрідним пошуком і визначенням українським народом свого місця в суспільно-історичному процесі.

Ідеї кордоцентристського складу мислення Г. Сковороди продовжив його послідовник П. Юркевич. Спираючись на авторитет Святого Письма, П. Юркевич утверджує: «Серце є осереддя душевного і духовного життя людини»⁴. Для того щоб оцінити всю значущість і оригінальність «філософії серця», зробити необхідні висновки та розкрити її джерела, потрібно попередньо проаналізувати ту духовну атмосферу, в якій вона виникла й у якій їй довелося відстоювати своє право на існування.

Філософський світогляд Юркевича сформувався у межах духовно-академічної традиції філософування з її опертям на засади християнського теїзму, на розуміння Абсолюту як «живого» Бога, Творця і вільної й свідомої особистості. Залучившись до справи розбудови православної філософії й культури і пошуку цілісного універсального світогляду, вільного від вад як емпіризму, так і раціоналізму, такого, що шукає злагоди віри й розуму на шляхах «урозуміння вірою», Юркевич продовжує цю справу в умовах засилля нігілізму і вульгарного матеріалізму, змушений обстоювати філософський професіоналізм у боротьбі з філософським невіглаством і дилетантизмом.

Юркевич відмежовується від догматичних філософських течій, які виправдовують самоцінність філософії як знання норм для мислення, буття й діяльності, намагається стверджувати її значущість у вихованні вищої культури особистості. Глибоко вкорінена у біблійній традиції, що розглядалася православним мислителем як безпосереднє джерело філософських роздумів, філософія Юркевича вбирає в себе глибоко продумані, пропущені через горнило православного умоспоглядання, головні інтенції платонівської ідеї й

³ Сковорода Г. Кольцо. Дружеский разговор о душевном мире // Повне збр. тв. : у 2 т. / Григорій Сковорода. – К. : Наук. Думка, 1973. – Т. 1. – С. 422.

⁴ Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): Навч. посіб. / За ред. акад. НАН України Л. В. Губерського. – К. : Знання, 2009. – С. 492.

сучасного Юркевичу західноєвропейського досвіду філософування.

У філософській спадщині Юркевича серце набуває основного світоглядного концепту. При цьому всебічно обґрунтовується значення серця в людському житті. Для нього серце не тільки онтологічний корінь буття людини і передумова пізнання, а й найвищий морально-духовний ідеал. Ним розгорнута цілісна філософсько-антропологічна концепція про серце, в якому вміщується весь світ людини з її почуттями, переживаннями, думками, надіями та сподіваннями.

Юркевич доводить, що розум, щоб стати дієвою силою нашого духовного життя, мусить актуалізуватися не в голові, а в серці. Духовне життя виникає раніше, ніж розум. Мислення не вичерпує собою всієї повноти духовного життя людини, так само як і досконалість мислення ще не визначає всіх досконалостей людського духу. Не можна вивести всю багатогранність душевних явищ із мислення. У відповідності з цим можна припустити, що діяльність людського духу має своїм безпосереднім органом у тілі не один лише головний мозок, а поширюється значно далі й глибше всередину тілесного організму. Як сутність душі, так і її зв'язок із тілом має бути багатшим і різноманітнішим.

Філософія Юркевича доводить неспроможність раціоналістичних спроб звести духовність лише до розуму і тим самим нівелювати людську індивідуальність. Світ набагато складніший і, як система явищ життєдайних, повних краси й знаменності, існує й відкривається найперше для глибокого серця, а вже звідси для розуміючого мислення. Завдання, що їх вирішує мислення, виникають урешті-решт не з впливів зовнішнього світу, а зі спонукань і нездоланих вимог серця. «Серце є містище всіх пізнавальних дій душі»⁵ – наголошує мислитель.

Ніби передбачаючи майбутні глобальні проблеми людства, породжені людським інтелектом, мислитель застерігає, що з теоретичного погляду все, гідне бути, гідне й нашого знання, але в інтересах вищої моралі цілком справедливим було б положення: ми маємо знати тільки те, що гідне нашої моральної й богоподібної істоти. Дерево пізнання не є дровом життя, а для духу його життя уявляється чимось більш вартим, ніж його знання. Сама істина стає нашим благом, нашим внутрішнім скарбом лише тоді, коли вона лягає нам на серце. За цей скарб, а не за абстрактну думку людина може стати на боротьбу з обставинами й іншими людьми, позаяк тільки для серця можливі подвиг і самовідданість. Людина стає моральною особистістю, коли вона добровільно підпорядковує свої дії моральним вимогам суспільства, усвідомлює їх зміст і значення, здатна ставити перед собою моральні цілі і приймати рішення, враховуючи конкретні обставини, самостійно оцінювати свої вчинки і дії оточуючих, виховувати себе (самовиховання).

Поняття моральної особистості – одна з важливих категорій етики, яка тісно пов'язана з такими поняттями, як «обов'язок», «відповідальність», «самосвідомість», «совість», «самооцінка», «гідність», «переконання». Індивідуалістична етика, яку критикує Юркевич, зводить проблему моральної особистості до теоретичного доказу здатності індивіда самостійно (незалежно від суспільства) формулювати для себе вимоги моралі. Юркевич був переконаний, що для виховання моральної особистості, її гідності слід керуватися ідеями православної антропології, при розгляді моральних проблем мислитель також виходив з позицій власної «філософії серця».

Українська національна культура в філософських розвідках Г. Сковороди та П. Юркевича втілює унікальні елементи історичного досвіду нації, способи її філософського світосприйняття та світорозуміння, що найяскравіше виявилось в «філософії серця». Кордоцентризм, кордоцентрична релігійність, персоналістично-християнський склад мислення з притаманним йому пафосом особистості й перевагою екзистенціально-антропологічної проблематики – суттєві риси філософії моралі Г. Сковороди та П. Юркевича.

---

⁵ Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення) : Навч. посіб. / За ред. акад. НАН України Л. В. Губерського. – К. : Знання, 2009. – С. 492.

Аліман М. В.,
канд. екон. наук, доц. кафедри документознавства
та інформаційної діяльності в економічних системах,
Онiпко Т. В.,
д-р, іст. наук, проф., завідувачка кафедри документознавства
та інформаційної діяльності в економічних системах,
Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»

ВПЛИВ ДЕРЖАВИ НА КАДРОВУ ПОЛІТИКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ В 20-30-ТІ РОКИ ХХ СТ.

Історичний досвід діяльності вітчизняної споживчої кооперації впродовж 20-30-х років ХХ ст. засвідчує, що кадрове забезпечення системи постійно зазнавало впливу державних органів. Перші наукові дослідження вирішення кадрової проблеми в системі радянської споживчої кооперації, проведені в 20 – на початку 30-х років ХХ ст. П. Височанським¹, С. Зарудним², П. Пожарським³ та В. Целларіусом⁴, здійснені в контексті підтримки вказаними авторами політики більшовизації кооперативного апарату. З початком 1930-х років лише окремі статті та інформація періодичних видань допомагають зрозуміти суть кадрової політики держави щодо кооператорів. Подальші десятиліття питання про долю українських кооператорів, як і загалом вітчизняної інтелігенції, у період формування тоталітарного режиму залишалося закритим. Єдиним винятком у 1960-ті роки були наукові дослідження в еміграції І. Витановича⁵, але, на жаль, в Україні вони були практично невідомі.

На початку 1990-х років з'явилися наукові розробки українського історика Ю. Шаповала⁶, в яких висвітлювалась історія інтелігенції в умовах сталінського диктату. Окремі прізвища репресованих кооператорів і дані щодо втрат за 1933 рік наведені в дослідженнях Г. Касьянова та В. Даниленка⁷. У середині 1990-х років з'явилися публікації полтавських науковців М. Алімана та Т. Онiпко про окремі епізоди «чистки» кооперативного апарату Вукопспілки (Центральної спілки споживчих товариств України) та її місцевих спілок⁸. Важливим етапом на шляху пошуку забутих імен кооператорів став вихід у 2000 році брошури «Видатні діячі кооперативного руху та їх ідеї»⁹. Вчені Львівської комерційної академії С. Гелей та Т. Гелей у ряді публікацій, присвячених правовому статусу кооперації Західної України у міжвоєнний та воєнний період, дослідили долю кооперативних

¹ Височанський П. Коротка історія кооперативного руху. – Харків : Червоний шлях, 1925. – 52 с.

² Зарудний С. Українська кооперація на десяти роковини Жовтневої революції 1917-1927. – Харків : Книгоспілка, 1928. – 43 с.

³ Пожарський П. Соціальний склад української кооперації. – Київ : Книгоспілка, 1929. – 68 с.

⁴ Целларіус В. Сучасна українська кооперація (її стан та розвиток). – Харків : Книгоспілка, 1926. – 77 с.

⁵ Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк : Товариство Української кооперації, 1964. – 624 с.

⁶ Шаповал Ю. І. У ті трагічні роки: сталінізм на Україні. – Київ: Політвидав України, 1990. – 142 с.

⁷ Касьянов Г. В., Даниленко В. М. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-і роки) . – Київ : Наукова думка, 1991. – 96 с.

⁸ Аліман М. В., Онiпко Т. В. «Чистка» кадрового складу споживчої кооперації у 1920-30 рр. // Споживча кооперація України : історичні та соціально-економічні аспекти. – Київ: Редакція газети «Вісті Центральної спілки споживчих товариств України», 1996. – 192 с.

⁹ Аліман М. В., Гавриленко Ю. М. Видатні діячі кооперативного руху та їх ідеї. – Донецьк : Проект, 2000. – 296 с.

працівників в умовах так званої «радянзації»¹⁰. Крок у напрямі повернення імен репресованих кооператорів зроблений київськими науковцями В. Паком та Ф. Ленченком¹¹. У розвідці В. Варнавського і Ю. Гавриленка йдеться про методи партійно-радянського впливу на кадрове забезпечення робітничої кооперації¹². Загалом дослідження вище названих авторів дозволили повернути до історичного вжитку десятки забутих імен теоретиків та практиків кооперативного руху.

Дослідження історії споживчої кооперації України у 20-30-ті роки ХХ ст. засвідчують парадоксальні факти: з одного боку, система мала суттєві господарські успіхи, з іншого, – масові репресії та «чистки» її кадрового складу. Тож метою даної статті є намагання показати суть та масштаб впливу державних органів влади на кадрову політику споживчої кооперації протягом 1920-1930-х років.

У налагодженні співробітництва старих кооперативних фахівців із радянською владою існували певні проблеми. Після жовтневих подій 1917 р. кооперація була в опозиції до більшовиків. Деякі кооператори виїхали за кордон, а переважну більшість досвідчених спеціалістів, які не могли або не хотіли емігрувати, обставини змусили співпрацювати з новою владою. Це співробітництво мало як позитивні, так і негативні результати. На жаль, були непоодинокі випадки, коли досвідчених кооператорів більшовики відсторонили від керівництва різними ланками системи. Особливо це проявлялося в місцевих кооперативних організаціях.

З одного боку, більшовизація кооперативного апарату певною мірою сприяла притоку в кооперацію нових сил, які були змушені оволодівати кооперативними знаннями. Разом з тим, кооперативна інтелігенція, як і вся дореволюційна інтелігенція загалом, протягом першого двадцятиріччя радянської влади взагалі зникла з історичної арени як соціально-історичне явище. А впродовж 1930-х років трагічна доля не обминула і нову генерацію кооператорів, сформованих за радянської влади.

Складними були відносини між Вукопспілкою (ВУКС) та представниками української кооперації в еміграції, яких більшовицьке керівництво спілки категорично не визнавало. За підтримки держави проводилася дискредитація «емігрантської кооперації» в Міжнародному кооперативному альянсі (МКА). Другі збори уповноважених Вукопспілки (грудень 1922 р.) не без втручання вищих державних інстанцій звинуватили дореволюційних кооператорів у розбазарюванні матеріальних цінностей та ухвалили віддати до карного суду «винуватців» нечуваного злочину¹³. Не підлягає сумніву, що при цьому була проігнорована цінність досвіду відомих міжнародному кооперативному рухові українських кооператорів-емігрантів Х. Барановського, А. Сербиненка, Ф. Горбаня та ін.

Більшовики всіма силами намагалися перетягти кооперацію на свою сторону, змусити служити на себе. З одного боку, більшовики залучали кооператорів до роботи, а з іншого – піддавали «чистці» і терору, звинувачуючи їх у прорахунках та ворожості. З метою оволодіння системою споживчої кооперації державне керівництво РСФРР та УСРР проводило широкомасштабну політику більшовизації її керівного складу. Як свідчать архівні документи, керівників кооперації не обирали, а фактично призначали. Від початку 1920-х до

¹⁰ Гелей С. Д., Гелей Т. С. Розвиток кооперативного законодавства в Україні в період між Першою та Другою світовими війнами // Українська кооперація. Історичні та соціально-економічні аспекти. Том 2. – Львів : Вид-во Львівської комерційної академії, 2001. – С. 16-33.

¹¹ Пак В. П., Ленченко Ф. І. Нариси з історії споживчої кооперації Київщини. – Київ: Ірідіум, 2003. – 200 с.

¹² Кооперация Донбасса в годы «военного коммунизма» и нэпа / В. И. Варнавский, Ю. Н. Гавриленко та ін. – Донецк : ЕАИ-пресс, 1996. – 104 с.

¹³ Второе собрание уполномоченных Всеукраинского кооперативного союза «Вукоопспилка» 4-8 декабря 1922 г. Стенографический отчет. Резолюции. – Харьков : Издание ВУКС, 1922. – С. 197-198.

кінця 1930-х років посаду голови правління ВУКС обіймало щонайменше 11 осіб: І. Саммер, В. Чиркін, В. Затонський, М. Калманович, О. Шліхтер, М. Ветошкін, О. Генкін, Г. Якубович, М. Михайлик, М. Бляхер, В. Кузьменко. Всі вони були членами правлячої партії, відповідно виконуючи її вказівки та розпорядження. При цьому лише одиниці з них були обізнані з кооперативною роботою. Не витримавши фізичного навантаження, у 50-річному віці помер І. Саммер. Зазнали репресій В. Чиркін та В. Затонський. Зокрема, 29 липня 1938 р. В. Затонського, якому щойно виповнилося 50 років, розстріляли, інкримінувавши участь у так званому «антирадянському націоналістичному центрі». На жаль, прізвища багатьох керівних спеціалістів ВУКС до цього часу ще не відомі.

Більшовизація кооперативного апарату відбувалася і на місцях. При цьому методи, якими користувалися для звільнення старих кооперативних фахівців, досить часто були не зовсім коректні. Зафіксовані багаточисленні факти прикомандирування до керівного апарату кооперації нікому раніше не знайомих осіб, зате рекомендованих вищими інстанціями. Непоодинокі випадки, коли досвідчених працівників кооперації зовсім вилучали з роботи «за скороченням», хоча необхідності в останній не існувало.

На початку 20-х років ХХ ст. кооперативний апарат став об'єктом політичної анафеми. Він перевірявся через призму політичної надійності. У травні 1921 р. в УСРР був започаткований перший політичний процес – «Справа українських есерів». Серед звинувачених фігурували так звані «буржуазні кооператори», зокрема колишній член ЦК партії українських есерів І. Часник. Спочатку його міра покарання становила 10 років позбавлення волі, але потім термін ув'язнення скоротили до 5 років¹⁴. Класовий підхід нищив кадри не розбираючись, часто у позасудовому порядку. У першу чергу перевірки підлягали колишні члени українських ліберально-демократичних партій, рухів, урядів, організацій. Так, у 1922 р. з кооперативного апарату Одещини примусово звільнили 19 кооператорів, серед них – 4 меншовиків, 2 есерів, 3 петлюрівців, 2 кадетів та 3 монархістів¹⁵.

Після того як у вересні 1924 р. вийшла постанова ЦК РКП (б) «Про підбір робітників для торговельних, кооперативних і кредитних закладів», активізувалася діяльність більшовиків щодо повного підпорядкування апарату кооперації радянській владі. Стало повсякденною практикою переміщення комуністів з партійної та радянської роботи на роботу в кооперативні органи. Деякі більшовики працювали в кооперації від кількох місяців до одного року. Часта заміна керівного складу кооперативної системи не сприяла стабільності її діяльності, призводила до масових зловживань. З 1926 р. розгорнулася боротьба з «новою опозицією» в партії, яка поширилася й на кооперативні організації. Кооперативний апарат звільняли від прибічників троцькістсько-зінов'євського напрямку. У 1927 р. «чистили» кооперацію від представників «націоналістичного ухилу», а наступного року кооператорів звинуватили у зриві хлібозаготівель. Почалася боротьба з «правим ухилом» у партії, «куркульсько-спекулянтською ідеологією» в кооперації.

У 1929 р. пройшла ще одна хвиля «чистки» кооперативних кадрів під гаслом боротьби з ворогами у господарських органах. 20 відсотків працівників споживчої кооперації в межах колишнього СРСР були звільнені з роботи¹⁶. Списки звільнених кооператорів постійно публікували в пресі. Зокрема, «червоногвардійська атака» на кооперацію прокотилася в Донбасі. Сюди прибула група інструкторів з центра, яка разом з місцевими більшовиками намагалася скомпрометувати кооперативних лідерів, зіпхнути на них всі недоліки в роботі

¹⁴ Касьянов Г. В., Даниленко В. М. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-і роки). – Київ : Наукова думка, 1991. – С. 34.

¹⁵ Морозов Л. Ф. От кооперации буржуазной к кооперации социалистической. – Москва : Мысль, 1969. – С. 185.

¹⁶ Союз потребителей. – 1930. – № 5. – С. 14.

кооперативних організацій. Так, у статистичній довідці про результати перевірки сільського кооперативного апарату Луганської округи станом на 15 лютого 1929 р. говорилося, що перевірено 34 сільськогосподарські товариства і 54 споживчі товариства. Терміново вимагали зняти з роботи 18 голів правлінь, 42 членів правлінь, 10 голів ревізійних комісій, 27 членів ревізійних комісій, 9 голів контрольних рад, 77 членів контрольних рад, 4 прикажчиків, 12 рахівників. Загалом 200 осіб підлягали звільненню з роботи. Серед причин зняття з роботи: ворожий елемент, зловживання, саботаж, розтрата, куркульський ухил, нездача хлібних лишків, бандитизм. Крім того, у Луганській райспоживспілці тоді були зняті з роботи ще до перевірки 114 осіб, а у кредитній спілці – 18 осіб¹⁷.

Новий натиск на кооперативний апарат розпочався відразу ж після XVI з'їзду РКП(б) (червень 1930 р.), на якому Сталін вказав, що кооперація заражена «непманським духом», який треба вибити. Гоніння та репресії на цей час торкнулися вже десятків тисяч організаторів кооперативного руху. Тоді ж відбувся процес над «шкідниками» в споживчій та сільськогосподарській кооперації. Вони склали 40 відсотків усіх спеціалістів сільського господарства¹⁸.

У 1930 р. була створена комісія з «чистки» апарату Вукопспілки. Паралельно організували аналогічну комісію з чистки апарату Уцербкоопу (керівного центру робітничої кооперації). В протоколі засідання останнього від 5 червня 1930 р. було названо понад 50 причин звільнення кооператорів з роботи або винесення їм догани. Серед них перераховувалися і такі: дача контрреволюційних відомостей представникам англійської кооперації, антирадянсько-антисемітський елемент, колишні добровольці Денікінської армії, нетовариське відношення, приховування соціального походження, приписка революційних заслуг тощо¹⁹.

Протягом 15-18 липня 1930 р. був перевірений комісією з «чистки» апарату Уцербкоопу 41 співробітник. Винесені рішення поділялися на три категорії покарання, включаючи догани, суворі догани, суворі догани з попередженням. Найбільш серйозною була третя категорія, котра забороняла обіймати керівні посади та працювати в кооперації²⁰. У більшості випадків комісія з «чистки» висувала декілька причин, які призводили до винесення догани або звільнення з роботи. Зокрема, 5 червня 1930 р. у результаті перевірки був звільнений з роботи заступник завідувача сільськогосподарського відділу Уцербкоопу М. Клімашев, котрого звинуватили у несвоєчасному виконанні директив Наркомату торгівлі, грубому поводженні з робітниками. І хоча кооператори мали право подати заяву-апеляцію до апеляційної трійки Української комісії в справах «чистки» радянського апарату, як правило, звідти приходило підтвердження попереднього рішення комісій з «чистки» ВУКС та Уцербкоопу. Наприклад, 23 серпня 1930 р. апеляційна трійка розглянула апеляційну заяву економіста планово-економічного відділу ВУКС І. Аргунова, котрого звинуватили у бюрократичному ставленні до роботи. Виголошену раніше догану кооператору апеляційна трійка підтвердила²¹.

Грудневий (1930 р.) пленум ЦК ВКП(б) підкреслив, що «найважливіші хиби» споживчої кооперації – елементи самопливу, бюрократизму і опортунізму на практиці, засміченість апарату шкідницьким елементом. Ці висновки стали новим поштовхом для наступу на кооперативні кадри. 1931 р. були засуджені і репресовані десятки робітників сільськогосподарської та споживчої кооперації в справі так званого «Українського націоналістичного центру» (УНЦ). Цього ж року почалися арешти в справі «Трудової селянської партії». Звинувачувались вчені-аграрії та вчені-економісти, які немало зробили

¹⁷ Державний архів Луганської області, ф. 34, оп. 1, спр. 992, арк. 15-16.

¹⁸ Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років : соціальний портрет та історична доля. – Київ : Глобус, Вік, Едмонтон : Канад. ін-т Укр. Студій Альберт. ун-ту, 1992. – С. 104.

¹⁹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 296, оп. 6, спр. 13, арк. 9.

²⁰ ЦДАВО України, ф. 296, оп. 6, спр. 20, арк. 1-2.

²¹ ЦДАВО України, ф. 296, оп. 6, спр. 16, арк. 38.

для розвитку кооперативних ідей, але не погоджувалися із заходами щодо суцільної та прискореної колективізації. Протягом 1931 р. з адміністративно-управлінського апарату споживчої кооперації усунули 10,5% «класово-ворожого непридатного елементу», відповідно з торговельного – 10,9%, з апарату громадського харчування – 71%, із сільських споживчих товариств – 8,2%. Тоді ж комісії з «чистки» апарату в робітничій кооперації звільнили з роботи 1 тис. 856 осіб (7% кооперативних кадрів). У 1932 р. перевірили робітників хлібопекарень та хліботорговельної мережі, після чого за негосподарність та розбазарювання хліба звільнили з роботи 16% робітників і понад 350 завідувачів хлібних крамниць та різників хліба²².

Під впливом державних органів, починаючи з 1931 р., закріпилася практика оголошувати дизертирами випускників кооперативних навчальних закладів, які відмовилися працювати в споживчій кооперації. Так, 15 березня 1931 р. сектор кадрів ВУКС оголосив дизертирами О. Горбунова та Г. Войцехівську, котрі не прибули на місце роботи в кооперацію після закінчення Київського кооперативного інституту²³.

Голод 1932-1933 рр. з новою силою вдарив по кооперації. Відомі масові факти про притягнення до судової відповідальності за невиконання плану хлібозаготівель і працівників споживчої кооперації. Тоді ж розпочалася чистка колективів кооперативних навчальних закладів. Так, правлінням ВУКС була створена спеціальна бригада для перевірки Одеського фінансово-облікового інституту, до складу якої увійшов і голова сектору кадрів Одеського обкому КП(б)У Літвак. 13 січня 1933 р. правління ВУКС ухвалило постанову № 416 «Про стан Одеського фінансово-облікового інституту за доповіддю бригади, що була виділена правлінням». Дирекцію інституту звинуватили у дачі неправдивих даних щодо якісного складу студентства (відсоток вихідців із робітників був завищений від 33,5 до 56%). Правління ВУКС визнало, що з боку директора інституту Полякова-Полянського та його заступників існували такі хиби, як-от: безвідповідальне відношення до витрачання грошей, авантюрне адміністрування, зажим критики, кругова порука тощо. Було вирішено справу передати до Одеської обласної кримінальної комісії з тим, щоб притягти винних до суворой відповідальності, провівши показове судове засідання. Тираж вище названої постанови (300 екземплярів) правлінням ВУКС був надісланий до навчальних закладів системи споживчої кооперації з метою попередження²⁴.

З 15 лютого 1933 р. у СРСР розпочалась перевірка списків торговельно-управлінського апарату споживчої кооперації. В УСРР цей процес у великих містах і на периферії розпочався з 20 березня і тривав до 15 травня 1933 р. На сторінках кооперативних видань упродовж 1933 р. регулярно друкувалися матеріали, назви яких свідчать про розмах «чистки» кооперативного апарату. Зокрема, журнал «Кооперативне будівництво» містив такі статті: «Готуватися до чистки кооперації», «Вижити класового ворога з торговельно-кооперативного апарату», «У похід проти розтратчиків, проти класового ворога», «Сильніше вогонь по класовому ворогу в кооперації», «Очистимо апарат від ворогів народу – розтратчиків і злочинців», «Боротьба за кадри – боротьба за більшовицьку кооперацію», «Крадіям соцвласності – жорстоку кару» тощо.

Протягом 1933-1934 рр. тоталітарний режим у буквальному розумінні знищив цілий прошарок професійних кооператорів, замінив їх малограмотними партійними функціонерами. Лише в 1933 р. з апарату споживчої кооперації «вичистили» понад 6 тисяч осіб²⁵. Серед апаратчиків багатьох спілок не залишалось «старих кадрів», тих, хто пропрацював на цьому поприщі понад три роки. На цей раз приводом до репресій серед кооператорів були і виробничі недоліки, і належність до національних меншин (німці,

²² Григорович М. Здорове поповнення кооперативного апарату // Кооперативне будівництво. – 1933. – № 1. – С. 25.

²³ Інформаційний бюлетень Вукопспілки. – 1931. – № 6. – С. 15.

²⁴ ЦДАВО України, ф. 296, оп. 6, спр. 26, арк. 58-59.

²⁵ Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років : соціальний портрет та історична доля. – Київ : Глобус, Вік; Едмонтон : Канад. ін-т Укр. Студій Альберт. ун-ту, 1992. – С. 151.

поляки), і розправа з прихильниками українізації тощо.

VI Всеукраїнський з'їзд кооперації та Пленум правління ВУКС (березень 1934 р.) під натиском позиції генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора визнали той факт, що в апараті споживчої кооперації й досі є чималий прошарок класово-ворожих, націоналістичних шахрайських елементів. Правлінню ВУКС доводилося, виконуючи вказівки партії, проводити перевірку і кооператорів-комуністів, і безпартійних кооператорів. У той час регулярні чистки кооперативного апарату призвели до арештів та засудження сотень спеціалістів системи.

Пленум правління ВУКС (1935 р.) за участю представників вищих органів влади піддав нищівній критиці ряд керівників кооперативних організацій. Вони були звинучені у безвідповідальності та дрібнобуржуазній розхлябаності. Зазначалося, що «багато керівників кооперації не вміють, а часто не бажають по-пролетарському господарювати, берегти радянський карбованець». Найбільша критика дісталася керівникам кооперативних організацій Вінницької, Одеської, Чернігівської та Донецької областей. При цьому голова Вінницької облспоживспілки Мондрус та Одеської облспоживспілки Брук були звинувачені у невиконанні планів товарообороту на селі. Пленум звинуватив голову Донецької облспоживспілки А. Венгера за розтрати в системі, а також за виступ, який нібито мав опортуністичний характер. У даному випадку А. Венгер намагався показати об'єктивні причини збитків у роботі кооперативних організацій. Правління ВУКС через свій друкований орган – журнал «Кооперативне будівництво» – звернулося до всіх кооператорів підтримати заклик Пленуму «притягти до серйозної відповідальності вище названих керівників споживчої кооперації»²⁶. Згідно з постановою РНК УРСР від 4 січня 1937 р. «Про виключення зі складу членів Ради при Народному Комісарові Внутрішньої Торгівлі УРСР колишнього голови Вінницької облспоживспілки Мондруса та колишнього редактора газети «Радянська торгівля» Лямцева» ці керівники були звільнені зі своїх посад за допущені прорахунки в роботі, зокрема за допущені збитки²⁷.

Чистка кадрів також торкнулася міського та сільського кооперативного апарату. У 1934 р. були притягнуті до відповідальності працівники Харківської міськспоживспілки. Їм інкримінували розвал системи кооперації. Суд терміновим порядком розглянув їх справи і засудив до позбавлення волі терміном від 5 до 10 років із відшкодуванням матеріальних збитків. «Класового ворога» в кооперації відшукували скрізь, іноді доходячи до абсурду. Так, в Онопрієвському районі Харківської області під час перевиборів було викрито голову правління споживчого товариства із звинуваченням у тому, що він євангеліст і «намагався у темному коридорі виставити релігійні картини». Після проведеної перевірки (як і слід було чекати) в цьому споживчому товаристві виявили розтрати на суму 9 тис. крб. У селі Лялівці Чорнобілівського району на Київщині пошуки ворогів-кооператорів теж дали «позитивний результат». Під час дебатів з приводу звітної доповіді правління споживчого товариства один із кооператорів виступив із заявою, що «кооперація хоч і гарне діло і є шлях до соціалізму, але для селян вона була гарною до 1930 року»²⁸.

Вукоопспілка вимагала від керівників всіх ланок вжити дієві заходи з метою викриття та засудження «ворогів народу». І заходи не забарилися. Щоб очистити кооперативний апарат від «класово-ворожих елементів», протягом 1934–1935 рр. провели дві масові чистки кооперативного апарату, внаслідок яких «вичистили» близько 20% наявного складу системи (за тогочасною кваліфікацією це були колишні петлюрівці, націоналісти, білогвардійці, куркулі, спекулянти тощо)²⁹.

Виконуючи вказівки радянської влади, місцеві кооперативні організації прагнули

²⁶ До відповідальності винуватців збитків і поганої роботи кооперації! // Кооперативне будівництво. – 1935. – № 2-3. – С. 5.

²⁷ Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду Української Радянської соціалістичної республіки. – 1937. – № 1. – С. 6.

²⁸ Сизранцев К. Закріпити кращі кадри // Кооперативне будівництво. – 1934. – №3. – С. 9.

²⁹ Кооперація України між з'їздами Рад // Кооперативне будівництво. – 1934. – № 11-12. – С. 6.

замінити «класових ворогів» справжніми кооператорами. Приклад цього – Карлівська райспоживспілка (тоді вона відносилася до Харківської області). Правління райспоживспілки на чолі з Желтоногом приступило до роботи взимку 1934 р., після того, як чотири рази змінювалося її керівництво. Нове правління Карлівської райспілки провело широкомасштабну боротьбу з «класовим ворогом, що засів на периферії та в апараті райспілки. Виявлених «ворогів» у Варварівському, Федорівському та Климівському споживчих товариствах звинувачували у невиконанні планів товарообороту, порушенні кошторисної дисципліни, навмисному затоварюванні, порушенні радянської політики цін, розтратах. У ході операції було виявлено петлюрівця – голову Варварівського споживчого товариства Дзюбича, який нібито «тягнув з кооперації гроші та товар для підтримки уламків ворожих класів». До Варварівського сільського споживчого товариства було «відряжено тільки витриманих членів партії», які під керівництвом Желтонога сприяли оздоровленню роботи кооперативу, очистили апарат від «ворожих елементів»³⁰.

«Ворогів народу» знаходили у всіх споживспілках – від Вукопспілки до сільського товариства. Наприклад, восени 1937 р. «шкідників» виявили в апараті Київської облспоживспілки. Упродовж наступних півтора року після цього в системі облспоживспілки змінилося 76 голів правлінь райспоживспілок, стільки ж їх заступників з торгівлі, 215 інструкторів та багато інших фахівців³¹. Хоча робітнича кооперація була насичена членами партії, але і в ній не обійшлося без «ворогів народу». Зокрема, частою була зміна керівництва Сталінської облспоживспілки. Неповні два роки (1936-1938 рр.) головою правління цієї спілки працював М. Ахламов, приблизно рік (1938-1939 р.) – І. Бунін, півтора роки (1939-1941 рр.) – А. Жолтиков.

Протягом 1936-1938 рр. кооперація України втратила багатьох відомих теоретиків та практиків. Були розстріляні члени кооперативної наради при ЦК КП(б)У: М. Попов, В. Порайко, Е. Квірінг. Покінчив життя самогубством член цієї наради П. Любченко. Був засланий до Сибіру, де і помер у 1937 р. Д. Коліух (один із засновників «Дніпроспілки»). Репресували і відомого теоретика кооперації П. Височанського. Нелегка доля спіткала кооператорів Х. Барановського, Б. Мартоса, Є. Філіповича, П. Вікторова, А. Сербиненка, яким довелося тікати від репресій і шукати притулку на чужині. Доля В. Галевича, Т. Добрянського, В. Ганчеля, О. Варавви, П. Ігнатієнка та цілого ряду інших кооператорів донині залишається невідомою.

Загалом 1920-30-ті роки – складний період в історії вітчизняної кооперації, оскільки відбувався прямий вплив держави на долю її кадрів. Тоді втратили значну частину досвідченої кооперативної інтелігенції з дореволюційним стажем. Масовий терор та репресії також підкосили нову генерацію українських кооператорів. Наступ на кадри кооперації радянська влада здійснювала свідомо, намагаючись поставити систему під контроль державного апарату. В результаті кооперація була позбавлена своїх кращих працівників, що серйозно вплинуло на якість роботи системи. На підготовку ж нового покоління фахівців споживчої кооперації знадобилися десятки років.

Аналіз помилок при вирішенні кадрової проблеми вітчизняної кооперації в 20-30-і роки ХХ ст., зокрема при порушенні демократичних принципів управління та традицій, залишається і нині злободенним. Недооцінка професіоналізму та досвіду в процесі формування сучасного спеціаліста, у тому числі економічного спрямування, а також у ході висування на керівні посади рано чи пізно може про себе заявити. Варто пам'ятати наслідки та необхідно своєчасно робити правильні висновки щодо непродуманих частих переміщень керівних кадрів, особливо під впливом політичних кампаній. На наше переконання, вплив сучасної української держави на кадрове забезпечення кооперативних організацій передусім має полягати у сприянні розвитку кооперативної освіти та створенні сприятливих умов для розвитку кооперативного сектора економіки.

³⁰ Карлівська райспоживспілка на шляхах оздоровлення // Кооперативне будівництво. – 1934. – № 8-9. – С. 17.

³¹ Державний архів Київської області, ф. Р-138, оп. 2, спр. 2, арк. 78.

Баран В. К.,
д-р іст. наук, проф., завідувач
кафедри історії України та археології,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки, м. Луцьк

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ РЕЛІГІЇ ТА ЦЕРКВИ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ: 1939-1941 РР.

Одним із напрямів політики сталінщини на західних землях України став наступ на релігію та церкву. Відомо, що більшовики вважали релігію «опіумом народу», «пережитком капіталізму», протиставляючи їй войовничий атеїзм. Не дивно, що на приєднаних західних територіях вони рішуче взялися за «подолання пережитків минулого».

У Другій Речі Посполитій провідні позиції займали представники чотирьох релігій: римсько-католицької, православної, греко-католицької та юдаїзму. Інші конфесії відчутно поступалися впливом, а основна частина протестантів залишила Волинь і Східну Галичину в ході обміну населення, проведеного СРСР і Німеччиною після здійснення так званого четвертого поділу Польщі.

Згідно з переписом 1931 р. у Другій Речі Посполитій налічувалось 20,7 млн римо-католиків (64,8 %), 3,8 млн православних (11,8 %), 3,3 млн греко-католиків (10,4 %) та 3,1 млн юдеїв (9,8 %). На той час у Польщі проживало 835,2 тис. протестантів, 145,4 тис. представників інших християнських, а також 6,8 тис. – інших нехристиянських конфесій. У ході згаданого перепису 45,7 тис. осіб не визначились і не вказали свого віросповідання.

Релігійна картина в Західній Україні відзначалася певною специфікою, зумовленою національним складом населення. Перш за все це стосувалося Волинського воєводства, де на початку 30-х років ХХ ст. мешкало майже 1,5 млн православних, 327,9 тис. римо-католиків, 207,8 тис. юдеїв і 11,1 тис. греко-католиків. Частка цих віруючих у загальному складі населення воєводства становила: православних – 69,8 %, римо-католиків – 15,7 %, юдеїв – 10 % і греко-католиків – 0,5 %.

У Львівському воєводстві проживало 1,4 млн римо-католиків, або 46,3 %, 1,3 млн греко-католиків – 41,7 %, 342,4 тис. юдеїв – 11 % і лише 9 тис. православних – 0,3 %. У Станіславському воєводстві кількість представників названих конфесій становила: римо-католиків – 246 тис. (16,6 %), греко-католиків – 1,1 млн (72,9 %), юдеїв – 139,7 тис. (9,5 %), православних – 0,9 тис. (0,1 %), а в Тернопільському воєводстві – відповідно 586,6 тис. (36,7 %), 872 тис. (54,5 %), 134,1 тис. (8,4 %), 1,9 тис. (0,1 %)¹.

Отже, дві третини віруючого населення Волині становили православні, а цілковиту більшість віруючих Східної Галичини – греко-католики і римо-католики. При цьому, як бачимо, частка греко-католиків у загальному складі населення була найбільшою в Станіславському воєводстві, тоді як в інших галицьких воєводствах вона не так істотно відрізнялася від частки римо-католиків. Зрозуміло, що партійні й радянські органи, розгортаючи наступ на «буржуазні пережитки», враховували такі особливості релігійної ситуації в західних областях УРСР.

Уже восени 1939 р. було припинено викладання релігії в школах, закрито спеціальні релігійні школи. Представникам духовенства заборонено нести духовну службу в лікарнях і в'язницях, обслуговувати кілька парафій. Розпочато конфіскацію церковної та монастирської

---

¹ Mały rocznik statystyczny 1939. – Warszawa, – 1939. – S. 24, 25.

власності, що переходила під контроль держави. Вилучені землі передано новоствореним радгоспам і колгоспам, а численні будівлі використано для світських потреб (у них розміщено лікарні, магазини, клуби, будинки культури, притулки для біженців тощо).

Влада всіляко прагнула обмежити суспільні функції церкви. У квітні 1940 р. ЦК КП(б)У прийняв ухвалу, за якою реєстрація всіх актів громадянського стану здійснювалася НКВС. Духовенство різних сповідань мусило передати цим органам відповідні документи, що зберігалися у церквах, костьолах і т. п. Реєстрація шлюбу, народження дитини, смерті особи тепер покладалася виключно на державну службу – ЗАГС, що відображало не тільки наступ на церкву, але й загальний процес тоталітаризації суспільства.

Найбільш впливовою духовною силою на Волині була Православна церква. Напередодні Другої світової війни тут діяли Волинська й Поліська єпархії, що входили до складу Православної автокефальної церкви Польщі. Перша з названих єпархій мала площу понад 30,2 тис. кв. км і налічувала майже 1,5 млн мирян, а друга – відповідно 41,1 тис. і 1,1 млн. На чолі єпархій стояли архієпископи Олексій (Громадський) та Олександр (Іноземцев), яким допомагали вікарні єпископи Симон (Івановський) в Острозі, Полікарп (Сікорський) в Луцьку та Антоній (Марченко) у Камінь-Каширську.

Нова влада поступово посилювала тиск на духовенство, що змусило багатьох священників відмовитися від парафій, а деяких – навіть зректися сану. Відправи у храмах стали вести церковнослов'янською мовою, канцелярські справи у єпархіях – російською. На церкви, монастирі й священників накладали непосильні податки. Отець Т. Яковкевич, який мешкав на Володимирщині, згадував: «побоже жінотство вирятувало: пішло по селах, що належали до парафії (Микуличі, Хрипалічі, П'ятидні), й наказану суму зібрали». Тоді урядники вимагали сплатити протягом тижня податок у 2,5 тис. крб. Наступного року виплати збільшили до 5 тис. крб. (щорічний податок Почаївської лаври сягав 50 тис. крб., а Ровенського собору – 44 тис.)².

З архівних документів видно, що органи безпеки ретельно стежили за позицією і практичною діяльністю духовенства. Центральний апарат і місцеві управління НКВС УРСР звертали увагу насамперед на підозрюваних у зв'язках з польською розвідкою і церковним підпіллям на території прикордонних областей УРСР, зокрема Вінницької, Житомирської та Кам'янець-Подільської. В одній із директив наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова начальника обласних управлінь НКВС за грудень 1939 р. зазначалося: «Особливу роль у здійсненні організаційних зв'язків між польською розвідкою і церковним активом в СРСР забезпечувала так звана Почаївська лавра, що знаходиться в Кременецькому повіті Волинської області...»

Крім того, органи НКВС чинили жорстоку розправу над священниками, які не хотіли коритися режимові. Вістря репресій спрямовувалося проти тих представників духовенства, які продовжували сумлінно вести духовно-релігійну діяльність і виявляли інтерес до громадсько-політичного життя. Серед арештованих і зниклих безвісти були отці О. Гарасевич, Й. Грушецький, М. Євчук, І. Майборода, Ю. Малюшкевич, С. Сакович, М. Тележинський та ін. За ґрати потрапили також миряни, пов'язані з українським національним рухом, зокрема відомі церковні й громадські діячі М. Маслов та А. Річинський. Російська православна церква розгорнула активну діяльність, спрямовану на підпорядкування місцевих православних єпархій³.

² Міненко Т. Православна церква в Україні під час Другої світової війни 1939-1945. (Волинський період). – Вінніпег, Львів, 2000. – Т. 1. – С. 162.

³ Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939-1944 рр.). – Київ, 2005. – С. 31, 163-192.

Як уже зазначалося, провідні позиції в Східній Галичині займала Українська греко-католицька церква. Вона складалася зі Львівської архієпархії і підпорядкованих їй Станіславської та Перемиської єпархій. На зайнятих Червоною армією територіях налічувалося близько 2,1 тис. парафій, 149 монастирів, понад 2 тис. священників і 3,1 млн вірних. Восени 1939 р. лише на Львівщині було 1308 греко-католицьких церков, 830 священників, 40 монастирів, понад 1070 насельників. Для порівняння: тоді ж там діяло п'ять православних церков і вісім православних священників. На чолі церкви стояв митрополит Андрей (Шептицький), єпископом-помічником якого був Микита (Будка). Митрополитові допомагали також єпископи Григорій (Хомишин), Іван (Лятишевський), Йосафат (Коциловський), Григорій (Лакота), Миколай (Чарнецький).

У відповідь на наступ влади митрополит Андрей (Шептицький) закликав духовенство триматися осторонь політики. У своєму пастирському листі він наставляв священників «слухати законів...», «не мішатись до політики і світських справ...» Митрополит вважав головним обов'язком греко-католицького духовенства «жертвовно працювати для Христової справи в нашому народі» й насамперед «учити молодь катехизму». Зважаючи на можливість арешту чи заслання, яка здавалася цілком реальною, владика Андрей таємно висвятив о. Йосифа Сліпого, ректора Львівської богословської академії, на свого помічника з правом наступництва⁴.

У грудні 1939 р. органи НКВС посилили наступ на Греко-католицьку церкву. Цього місяця нарком внутрішніх справ УРСР І. Серов підписав директиву «Про агентурно-оперативну роботу по релігійниках у Західній Україні», в якій вимагав ліквідувати осередки контрреволюційної діяльності церковників, сектантів і католиків. У ній говорилося про те, що неправильний підхід до релігійного питання призводив до різких антирадянських випадів з боку віруючих. У ряді випадків вони виявлялися в тому, що віруючі влаштовували побиття керівників місцевих партійних і радянських органів, скажімо, як у Станіславському й Коломийському повітах Станіславської області.

На думку представників спецслужб, слід було очікувати завзятого опору з боку греко-католицького і римо-католицького духовенства. Це вмотивовувалося тим, що в минулому багато священників і ксьондзів належало до націоналістичних партій, «петлюрівських банд», а певна частина з них служила офіцерами в австрійській і польській арміях. Так, із 45 «служителів культу» м. Станіслава, яких взяли на облік органи НКВС, 12 осіб належали до партії «Українська національна обнова», п'ять осіб входили до складу польських політичних партій, по дві особи – до Українського національно-демократичного об'єднання та Української соціалістично-радикальної партії, п'ять осіб були капітанами колишніх австрійської та польської армій тощо.

У грудні 1939 р. начальник Львівського повітового відділу НКВС Хомутов і начальник 2-го відділення цього ж відділу Короленко доповідали обласному управлінню НКВС, що в с. Бродки греко-католицький священник М. Коверко під час богослужіння прочитав у церкві лист, який начебто надійшов від митрополита УГКЦ Андрея (Шептицького). У листі владика закликав вірних захищати церкву та її служителів від нападок з боку радянської влади, а також домагатися від неї повернення церкві відібраної землі. У спецповідомленні говорилося, що селяни слухали лист владика зі сльозами на очах, а «місцеві куркулі» О. Хомелецький, М. Гринчишин та інші почали «підбивати населення, щоб всі йшли в

---

⁴ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950). – Львів, 2005. – С. 28, 32; Баран В. К. Україна: новітня історія (1945-1991 рр.). – Львів, 2003. – С. 64.

комітет і вимагали повернення церковної землі». Однак зрозуміло, що землю церкви не повернули⁵.

Восени 1939 р. УНКВС по Станіславській області завело оперативну справу «Чума», за якою проходило 20 греко-католицьких священників і віруючих, зокрема представників української інтелігенції. Цих людей звинувачували у причетності до згаданої партії «Українська національна обнова», що була створена єпископом УГКЦ Григорієм (Хомишином), адвокатом Й. Назаруком і діяла в 1932-1939 рр. Як видно з довідки, підготовленої працівниками 2-го відділу управління державної безпеки УНКВС, «Українська національна обнова» розглядалася як «примиренська партія», «агентура» польського уряду серед українського народу. Вона «вела агітацію, спрямовану проти комуністичного руху, допускаючи при цьому всілякі наклепи на вождів партії і Радянський уряд».

У грудні 1939 р. УНКВС у Львівській області завело оперативну розробку, що мала назву «Ходячі». В ній фігурувало близько 50 осіб, серед них ієрархи Греко-католицької церкви. Справа стосувалася митрополита Андрея (Шептицького), архієпископа Йосифа (Сліпого), єпископів Микити (Будки), Івана (Бучка) та інших. Усіх їх підозрювали в антирадянській діяльності й ворожому ставленні до приєднання західних українських земель до УРСР. Тоді ж було заарештовано священників С. Хабурського, Й. Яримовича, М. Іванчука (останнього засуджено до шести років позбавлення волі). У 1940 р. ув'язнено отців С. Книша, М. Перетятка, М. Притуляка, В. Харина, Й. Яворського та ін. Усього до початку німецько-радянської війни загинуло 34 греко-католицьких священники, а понад 40 було депортовано на Схід.

У лютому 1940 р. нарком внутрішніх справ СРСР Л. Берія підписав наказ, що стосувався агентурно-оперативної роботи органів безпеки «щодо антирадянських формувань серед католиків». У ньому наголошувалося на тому, що «католицька церква за останній час активізувала свою роботу в СРСР...», зокрема щодо залучення віруючих-католиків до шпигунської та іншої антирадянської роботи на території Радянського Союзу. З метою посилення протидії католикам Л. Берія наказав сконцентрувати всю агентурно-оперативну роботу в цьому напрямку в 2-му відділі Головного управління державної безпеки НКВС СРСР і в 2-их відділах УДБ НКВС союзних і автономних республік та УНКВС країв та областей. У наказі наркома внутрішніх справ СРСР наголошувалося, що в разі потреби ці відділи мали активно взаємодіяти з іншими підрозділами ГУДБ і УДБ НКВС–УНКВС.

У березні 1940 р. для «виявлення церковних формувань» у Волинське, Львівське і Станіславське управління НКВС були відряджені оперативні працівники 2-го відділу УДБ НКВС УРСР. Вони докладно вивчили релігійну ситуацію в західних областях України, що знайшло відображення в доповідній записці НКВС УРСР до НКВС СРСР від 10 квітня того ж року, а також в інших документах. У згаданій доповідній записці підкреслювалося, що антирелігійна робота в західних областях ще не організована, відсутні конкретні вказівки щодо створення відділів культів тощо. Підбиваючи підсумок, заступник наркома внутрішніх справ УРСР М. Горлинський писав про необхідність налагодження роботи щодо розкладу релігійного середовища, викриття контрреволюційної діяльності церковників, а також «компрометації провідних чинів католицького духовенства...»⁶.

У численних документах НКВС чітко простежується принципове завдання, поставлене керівництвом СРСР перед спецслужбами, – забезпечити розклад Греко-католицької церкви,

⁵ Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939-1944 рр.). – С. 29-34.

⁶ Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів державної безпеки. – Київ, 2006. – С. 8, 12, 59, 69, 70; Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939-1944 рр.). – С. 126, 130.

підірвати її вплив на населення західних областей України. З цією метою місцеві органи державної безпеки вживали заходи для організації розколу УГКЦ, використовуючи суперечності між прихильниками західної і східної орієнтацій та заохочуючи окремих греко-католицьких священиків до протистояння Ватикану, до створення «незалежної» церкви. Однією з ключових постатей в роботі спецслужб став отець Г. Костельник, у якого були непрості стосунки з керівниками УГКЦ, зокрема митрополитом Андреем (Шептицьким) та єпископом Йосифом (Сліпим). Щоб одержати певні важелі тиску на Г. Костельника, органи НКВС провели арешт його сина – Богдана, звинувативши останнього в антирадянській діяльності.

З документів спецслужб відомо, що влада постійно намагалася використати внутрішні суперечності в греко-католицькому середовищі. З цією метою детально вивчалися стосунки між митрополитом та його оточенням, між провідними діячами церкви і навіть окремими священиками на місцях. Зокрема, начальник 2-го відділу УДБ НКВС УРСР Ткаченко повідомляв своїм підлеглим в обласних управліннях НКВС про суперечності між митрополитом Андреем (Шептицьким) та єпископом Григорієм (Хомишиним) з ряду принципових, а також деяких особистих питань. За словами Ткаченка, ці проблеми у взаєминах між ієрархами слід було використати в роботі щодо розкладу Української греко-католицької церкви, в тому числі для компрометації верхівки церкви⁷.

Підбиваючи підсумок політики сталінського режиму цього періоду, можна констатувати: влада розглядала релігію і церкву не тільки в якості ідейного, але й політичного супротивника. Вона здійснювала масштабний тиск на Православну церкву на Волині і ще жорсткіший – на Греко-католицьку церкву в Східній Галичині. Органи НКВС ретельно слідкували за діяльністю керівників і провідних діячів церкви, використовуючи їхні особисті суперечності для наступу на релігійне життя. Найбільш непокірні священики піддавалися переслідуванням, однак навіть такі дії влади, радянських спецслужб не змогли відвернути місцеве населення від дотримання віковичних традицій, від християнської віри.

---

⁷ Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939-1944 рр.). – С. 125, 143-145.

Гальчак С. Д.,
д-р іст. наук, проф.,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

МОВА, ІСТОРІЯ – ОСНОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ, ЕФЕКТИВНА ЗБРОЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИБОРСТВА

Історія людства – це насамперед незліченна кількість війн. Як відомо, наймасштабніша, найкривавіша з них – Друга світова, що тривала 2194 дні (з 1 вересня 1939 р. по 2 вересня 1945 р.) й в якій брало участь 80 % населення Землі; загальні людські втрати склали 50-55 млн. осіб.¹ Дещо нижчі цифрові показники Першої світової війни (28 липня 1914 р. – 11 листопада 1918 р.), в якій брали участь 38 держав та загинуло понад десять мільйонів солдатів і цивільних мешканців.² Власне, кожна збройна інтервенція, агресія, не кажучи про глобальні збройні конфлікти, – це завжди численні людські жертви, каліцтва, страждання, величезні матеріальні втрати, море пролитої крові.

Але війна – не лише фізичне кровопролиття, масове застосування вогнепальної чи холодної зброї. Не менш дієвим елементом ураження є й слово. У цьому людство переконалося досить давно. Вперше заговорив про «словесну війну» китайський мислитель Сунь-Дзи у своєму трактаті «Мистецтво війни», датованому 513 роком до нашої ери. У ньому він називає «словесну війну» «хитромудрою» і зазначає, що це протистояння відбувається з мінімальними втратами і витратами, а також, що найвище мистецтво перемогти ворога, не використовуючи зброю, полягає у застосуванні інших, не військових, а інформаційних методів протистояння.³

Важливість пропагандистського впливу, побудованого на заздалегідь визначеному ідеологічному «лахмітті», достатньо усвідомлював біснுவатий фюрер Третього Райху Адольф Гітлер, який у програмній праці «Mein Kampf» («Моя боротьба») наголошував: «При допомозі вмілого і тривалого застосування пропаганди можна змусити сприймати небо пеклом і, навпаки, найубогіше життя видавати за рай».⁴ «Збаламучена» ж «пропагандою людина, – як визнає у своїх спогадах колишня графиня Софія Грохольська, родина якої на початку ХХ ст. мешкала в Стрижавському маєтку під Вінницею, – стає несвідомим знаряддям підричних сил...».⁵ Тому не випадково саме слово, мова стали основним інструментом нового виду війн – інформаційних.

Оскільки вони щораз збагачуються новими елементами впливу на супротивника, джерелами враження, їх не могли обійти увагою численні науковці, в тому числі вітчизняні. Так, зокрема, заслуговує на увагу наукове резюме Наталії Семен стосовно сучасного розуміння сутності інформаційної війни: «Якщо війна – це відкрите збройне протистояння, то інформаційна війна... – це латентне нанесення словесного удару, адже не кожен реципієнт може зрозуміти, що на нього намагаються вплинути за допомогою навіювання пропаганди. Явище інформаційної війни спрямоване на те, щоб систематично і повністю впливати, а, відповідно, і змінювати людську свідомість. Адже інформаційна війна – це війна слів,

¹ Гальчак С. Поділля в роки Другої світової війни (1939-1945): Монографія / С. Гальчак. – Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2018. – С. 49.

² www.uk.wikipedia.org/wiki/Перша_світова_війна.

³ Сунь-Дзи. Мистецтво війни / пер. С. Лесняк. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. – С. 19.

⁴ Нюрнберзький процес над головними німецькими військовими злочинцями: Сборник материалов. – Т. 7. – М., 1961. – С. 257.

⁵ Грохольська С. Болючі спогади 1917-1919 / С. Грохольська. – Вінниця: ТВОРИ, 2018. – С. 31.

зображень, трактувань, контекстів, це – медійне протистояння, яке змінює думки, дезорієнтує людей, відтак, переформатовує їхній світогляд з певною корисливою політичною метою».⁶

Науковці єдині у висновку, що у розпалюванні та веденні війн зацікавлені насамперед імперії, які, посягаючи на чужі території, завжди намагаються понівечити та переписати на свій лад їхню історію, позбавити національної ідентичності підкорене населення, його рідної мови, використовуючи при цьому не лише фізичне насильство, а й підступність цілеспрямованої пропаганди, інші фактори, що дозволяють досягти мети інформаційних війн: послаблення моральних, інтелектуальних, державних, військових потенцій супротивника; створення вигідної для завойовників інформаційної реальності, примус суспільства повірити в цю реальність.⁷

Яскраве підтвердження цього – багатовікова стражденна доля України, територія якої в різні історичні періоди перекроювалася не однією імперією, а людність піддавалася суцільній дискримінації, нівелювалася; коли одні завойовники-гнобителі привчали говорити її своєю польською мовою, другі – московською, треті – угорською тощо, ненавидячи, вкрай зневажаючи українців як націю, їхню чарівну солов'їну мову, про яку так пафосно й проникливо висловився Максим Рильський:

Як гул століть, як шум віків,
Як бурі подих – рідна мова,
Вишневих ніжних пелюстків,
Сурма походів світанкова.
Неволі стогін, волі спів,
Життя духовного основа.⁸

Не менш промовистий і наступний вислів: «Там, де звучить рідна мова, там живе український народ».⁹ Поет Володимир Сосюра написав ці рядки у 1931 році, коли у його рідному Дебальцеві на Донеччині українська мова ще звучала. Сьогодні ж тут говорити нею небезпечно. За українську мову в ОРДЛО вбивають...

На важливість збереження української мови та її значення, і не лише в період суспільно-політичних катаклізмів, звертали увагу відомі наші мислителі. Серед них автор першого українського букваря під назвою «Грамматика» та першого написаного українською мовою роману «Чорна рада» Пантелеймон Куліш. Звертаючись до народу, у своєму вірші він наголошував:

Єдиний в тебе скарб – прапращурівське слово,
Заклав його Боян від кражи й чужождства:
Одно воно життя твого міцна основа,
Певніша над усі потуги і багатства.¹⁰

⁶ Семен Н. Російські інтернет-ресурси як чинник інформаційної війни проти України (на прикладі сайтів «Правда.Ру» та «Российский диалог») / Н. Семен / Дис. к. н. із соціальних комунікацій; спец. 27.00.01 – теорія та історія комунікацій. – Дніпро, 2018. – С. 15.

⁷ Семен Н. Російські інтернет-ресурси як чинник інформаційної війни проти України (на прикладі сайтів «Правда.Ру» та «Российский диалог»). – С. 27.

⁸ www.gramotiy.co.ua/рильський-максим-рідна-мова.

⁹ www.ukrclassic.com.ua/katalog/s/sosyura-volodimir/557-volodimir-sosyura-ridna-mova.

¹⁰ www.poglyad.tv/pantelejmon-kulish-200-rokiv-top-10-faktiv-hro-tvorchist.

Письменник у своїх роботах показував, що українська мова є мовою природною, такою, якою говорять люди, що вона існувала з давніх часів.

П. Куліш зробив чимало для того, аби українська мова отримала «права громадянства», щоб нею друкувалися різні твори – як для простолюду, так і для вчених людей. З цією метою він укладає українську абетку, збирає фольклорні твори й публікує їх, видає перший український часопис «Основа», стає автором різноманітних творів – художніх, публіцистичних, наукових. Зрештою, перекладає Біблію й твори класиків світової літератури українською мовою.

На цю подвижницьку працю його надихала думка, що саме мова є основою буття української нації. Він розумів, що коли українці утвердяться як нація зі своєю мовою, то це стане сильним (якщо не смертельним!) ударом по Російській імперії. П. Куліш, зокрема, писав: «Пам'ятне бо нам слово московського оракула: польське повстання єсть ніщо, як порівняти його з повстанням літературної України. Там, рече, відпала б, може, під лихий час, невеличка провінція від Імперії; а тут мужицька мова, ставши літературною, розколе Імперію на самій серцевині».¹¹

Гортаючи літопис часу, бачимо, як принизливо ставилися різні імперії, що у минулі століття владарювали на стражденній українській землі, вороги свободи, незалежності, вільнолюбства українського етносу, також до української історії, самого етносу. Прикладів більше, ніж досить.

За царювання Миколи I, який у 1721 році вперше назвав власну імперію Росією (до цього, за уточненням відомого українського журналіста та письменника Олега Черногуза, це була Тартарія, пізніше – Татарія, ще пізніше – Золота Орда, до періоду царювання Миколи I – Московія¹²), з Петербурга надійшов суворий наказ: пильно стежити за українською літературою, не допускати в ній «переваги любові до батьківщини», тобто до України, «над любов'ю до вітчизни», тобто – імперії. Політично неблагонадійним вважався всякий, хто виявляв інтерес до українських старожитностей, історії, літератури, мови – цементуючої сили української нації. У Московському університеті знайшлися навіть так звані «професори», які в лекціях і в пресі стали запевняти, що українська мова є та сама російська, але попсована польською.

Згодом з'явилися Валуєвський циркуляр про те, що самої української мови як такої «не було, не має і бути не може», та Емський указ, який повністю заборонив друкувати будь-які книжки українською мовою (навіть тексти до музичних творів) або ввозити таку літературу з-за кордону, говорити українською мовою на театральній сцені. Саму назву «Україна» царська цензура заміняла на «Малоросія».¹³

Такою ж нетерпимою до так званих «хохлів» була політика Російської імперії у період національно-визвольних змагань українського народу 1917-1921 рр. Так, крайне несприйняття російсько-імперські шовіністи висловлювали стосовно діяльності Української Центральної Ради, про що красномовно засвідчує «Відозва «Красной Точки» [войовничої таємної монархічної організації. С. Г.] до населення» у 1918 р.:

«Граждане! Вы, конечно, уже знаете, что Украинская Центральная Рада, этот сброд предателей и изменников русского народа, только занималась тем, что привозила из Германии и Австрии разных жуликов и мошенников, вроде пана Грушевского и проч. и распродавала южную Россию немцам, ляхам, жидам в розницу и в розпивочную...

¹¹ Кралюк П. Україна vs Росія. Пантелеймон Куліш керувався тим, що саме мова є основою української нації / П. Кралюк. – 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.radiosvoboda/a/30090635.html.

¹² <https://mail.ukr.net/desktop#eadmsg/15797188503670620975/f0>.

¹³ Гальчак С. Д. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: XIX – поч. XXI ст.: Монографія. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2011. – С. 196-197.

По приказу кайзера австро-германские полчища двинулись на нас, взял с собой для прикрытия продавших веру и родину русских отщепенцев, т. н. украинцев, и коварных ляхов, предавшихся на сторону немцев в трудную годину Руси...

В диких зверствах украинцев, ляхов и немцев принимают участие жида, которые на каждом шагу продают русский народ и отдают его на растерзание наших врагов. Украинская Центральная Рада при деятельном участии немцев, ляхов и жидов работает на восстановление жидо-ляхо-немецкой панцины, готовит новые кайданы, новые цепи, разбитые 57 лет тому назад державною рукою Царя-Освободителя...»¹⁴.

Крім «Красної Точки» аналогічно вели себе тоді й інші російські шовіністичні організації: «Союз Русского народа», «Православие», «Самодержавие», «Русская народность», так звана бригада «Черная рука».

Аналогічним було ставлення до українців правителів та їхніх оплечників Золотої орди, Османської імперії, нацистського Третього Райху, один із лідерів якого «коричневий цар України» Еріх Кох заявляв, що якби зустрів українця, гідного сидіти з ним за одним столом, то він був би змушений застрелити його.¹⁵

Нині у хаос національного розбрату намагаються втягнути українців прихильники «русского мира», коли така ж великоімперська путінська Росія, нехтуючи усіма міжнародними юридично-правовими нормами, під якими стоїть і її підпис, зокрема під Будапештським меморандумом від 5 грудня 1994 р. про гарантії суверенітету та безпеки України, посягнула на територіальну цілісність Української держави, загарбала Крим, розв'язала криваву бійню на Донбасі. Більше того, військова агресія країни-сусіда проти України активно супроводжується інформаційною війною, що, врешті, переросла в гібридну, мета якої – маніпуляція громадською думкою, деформування сприйняття реальної дійсності, створення хаосу в людській свідомості. Впродовж більше трохсот років російська політика (політика Московського царства) залишається незмінною – забрати у сусідів мову (адже чим більше тієї мови, тим меншим стає їхній «русский мир»), історичну пам'ять, культуру, віру, вихолостити національний дух.

Уже не один рік путінські пропагандисти та їхні прислужники системно навішують аудиторії негативні міфологеми про Україну, в яких вона постає як країна, непридатна для життя, її влада та військо – це бандити і фашисти, які вбивають мирне населення та руйнують економіку. Натомість для Росії в цьому контексті вимальовується інша реальність. Вона постає як могутня країна з авторитетним лідером, що здатна захистити своїх «братів та сестер» від українсько-фашистського свавілля.¹⁶ Найбільш популярні пласти стереотипів про Україну:

- Україна – це частина Росії, і вона не може існувати без Росії. Відтак українці є регіональною групою росіян, які мають свій говір та певні територіальні особливості.

- Української мови не існує. Чимало росіян вважають, що українська мова – це діалект, який утворився з російської, а саме: оформлення самостійної української мови нав'яне або поляками, або владою Австро-Угорщини.

- Західна Україна – це осередок «бандерівців», «укрофашистів», а Львів – їхня столиця.

- Української культури не існує. Чимало росіян вважають, що, окрім вишиванок, народних пісень та кількох письменників, в українському культурному обширі більше нічого

¹⁴ Державний архів Вінницької області, ф. Р – 2734, оп. 1, спр. 13, арк. 11-12.

¹⁵ Berhoff K. C. Harvest of Despair: Life and Death in Ukraine under Nazi Rule / K. Berhoff. – Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 2004. – P. 37.

¹⁶ Семен Н. Російські інтернет-ресурси як чинник інформаційної війни проти України (на прикладі сайтів «Правда.Ру» та «Российский диалог») – С. 21.

немає. Усіма іншими культурними надбаннями Україна має завдячувати Радянському Союзу.

- Етнічні росіяни знаходяться під загрозою в Україні. Саме тому вони просять, щоб Росія заступилась за них і втрутилась у суверенні справи України. Адже Росія «своїх» у біді не кидає¹⁷ та ін.

Загалом Російська Федерація за допомогою підконтрольних їй джерел інформації, які деформують свідомість аудиторії, в інформаційній агресії проти України реалізує низку завдань. Серед них: створення атмосфери зневаги до українського слова, культури, історії та державності, нав'язування ідеї про всемогутність та прогресивність Росії; провокація соціальних, національно-етнічних сутичок; фальсифікація фактів історичної спадщини, висміювання здобутків українського народу; нав'язування свого способу життя, поведінки, світогляду як апіорі істинних речей; нав'язування паніки та підрив морального духу і віри українців у перемогу¹⁸ тощо.

Багато зусиль докладається агресором, щоб вбити клин у національну єдність українців, оскільки українська національна ідея зовсім неприйнятна для ворогів. Переважно тим, що вона містить у собі прагнення до правди, добра і справедливості, захищає інтереси української нації, а не нації завойовників.

Українська національна ідея – це насамперед світоглядна система українства, в якій методологічну основу складають: людина, нація, еліта, територія, держава, духовна святість мови, національного патріотизму, мирного співжиття з людством. Це духовна концепція, яка містить у собі установки про господарювання на своїй землі без чужинського впливу. Це віра в себе, дороговказ духовного оздоровлення нації і практичного безсмертя на Землі. Саме в національній Україні закладене безсмертя України!

Тільки національна ідея здатна перетворити громадянина України в українського патріота, тільки вона може відродити українську націю в її природному образі: національному, державотворчому, історичному, виробничому, культурному, політичному, психологічному. Це генератор стрімкого руху вперед, розвитку як духовної, так і матеріальної сфер. Це скарбниця великих і вічних знань про минуле українського етносу, його сучасне і майбутнє. Тільки той живе повноцінним життям і має велику перспективу, хто споживає ці знання та використовує їх належним чином. Це дороговказ усім українцям.

Тому слід постійно проявляти невичерпний інтерес до вітчизняної історії, історії своєї малої батьківщини. Але історії правдивої, не фейкової, не вигаданої ворожими пропагандистськими центрами. При цьому не варто забувати досить слушну настанову, хоч і цинічну, нацистського ідеолога Йозефа Геббельса: «Забери у народу історію і через покоління він перетвориться на натовп, а ще через покоління ним можна керувати, мов стадом».¹⁹ Тому й донині актуальними видаються мудрі слова, які свого часу сказав відомий історик, уродженець Вінниччини Володимир Боніфатійович Антонович, що «дивно жити в краї і не знати ні самого краю, ні його людності».²⁰ Адже справжній патріотизм починається з виховання любові до рідного краю, до своєї малої батьківщини, пізнання її історії та сьогодення. Українська національна ідея сьогодні – це збереження незалежної, суверенної

¹⁷ Семен Н. Російські інтернет-ресурси як чинник інформаційної війни проти України (на прикладі сайтів «Правда.Ру» та «Российский диалог»). – С. 22-23.

¹⁸ Там само. – С. 27-28.

¹⁹ Правий П. Ярослав. Останній каган Руси / П. Правий. – К.: «Видавництво Сергія Пантюка», 2020. – 200 с. – С. 4.

²⁰ Антонович В. Б. Автобіографічні записки // Літературно-науковий вісник. – К.; Львів, 1908. – Т. 43. – Кн. IX. – С. 395.

держави Україна, самоідентифікація нації, визнання її світовою спільнотою, поглиблення поваги до українства, його традицій, мови, віри.

Це особливо важливо нині, коли «вихри враждебные воют над нами». Коли українська національна ідея зранена, знівечена, кровоточить, як і сама нація, історична місія якої полягає в тому, щоб забезпечити нормальні умови життя з власної праці, за власними законами, за власним світоглядом.

Це слід глибоко зрозуміти українським державникам, усім, хто протистоїть агресору в нищівній гібридній війні, оскільки питання інформаційної агресії проти України з боку Росії сьогодні є надзвичайно актуальним – аналіз українського досвіду роботи ЗМІ в умовах інформаційної війни засвідчує, що на відміну від Росії, де кожна інформаційна атака ретельно планується і виконується з особливою ретельністю, Україна поки що перебуває у процесі вишколу боротьби з інформаційним агресором.²¹

Першочерговим завданням для захисників зраненої Батьківщини залишається проникнення у розум і серця кожного українця, прищеплення духу патріотизму, шанобливого ставлення до української національної ідеї, національної єдності. Для цього слід використовувати усі можливості та механізми впливу, серед яких: мова, історія, культура, споконвічні народні традиції, віра, щира безкорислива синівська любов до матері-України, глибокий, свідомий патріотизм.

Важливо, щоб усі пройнялися мудрістю Апостола української нації Тараса Шевченка, який, розуміючи, що свою долю треба формувати своїми руками, своєю волею, боротьбою, закликав: «Борітеся, поборете, Вам Бог помагає! В своїй хаті – своя правда і воля святая!»,²² незламністю духу славетної Лесі Українки, що закарбувався в її безсмертному творі «*Contra spem spero!*».²³

Також дуже важливо донести до найширших мас розуміння, що єдиний народ починається з того, коли кожен із мільйонів українців, які живуть у різних регіонах, усвідомлює: Україна починається з тебе! Тоді навіть найнебезпечніші інформаційні загрози агресора приречені на поразку.

---

²¹ Семен Н. Російські інтернет-ресурси як чинник інформаційної війни проти України (на прикладі сайтів «Правда.Ру» та «Российский диалог») – С. 3.

²² Тарас Шевченко. Кавказ // Твори. – В п'яти томах. – Т. 1: Поетичні твори (1837-1847). – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 296.

²³ Леся Українка. *Contra spem spero!* // Збірка «На крилах пісень». – Львів, 1893. – С. 13-14.

Голдак-Горбачевська Т. В.,
канд. іст. наук, доц. кафедри історії і філософії,
Львівський торговельно-економічний університет

УКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ: ВИЙТИ З МАНІВЦІВ (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.)

В Україні до інтелігенції відносять зазвичай осіб із вищою освітою, які беруть активну участь у громадському житті (хоча соціологи, як правило, під інтелігентами мають на увазі всіх тих, хто займається розумовою працею), переважно із сфер освіти, науки, медицини. У західних країнах поняття «інтелігент» взагалі не існує, його частково замінює термін «інтелектуал»¹.

Патріотична інтелігенція протягом десятків років була носієм державницької ідеї, ця мета завжди жила у свідомості частини населення України. Саме українська інтелігенція стала ініціатором формування Народного руху за перебудову, а згодом активно виступала за створення незалежної держави. В грудні 1991 року на всеукраїнському референдумі цю ідею підтримала абсолютна більшість населення України. Але згодом важелі впливу різко змінилися, на перші щаблі вийшли виключно економічні, фінансові пріоритети, змінилися цінності суспільства. Сьогодні Україну відносять до однієї з найбільш корумпованих країн світу. Політична еліта несамовито чубиться за перерозподіл власності і влади (одне з іншим тісно пов'язане) навіть в умовах фінансово-економічної кризи. Більшість громадян зневірена у здатності захищати свої інтереси, права. Вибори залишаються чи не єдиним способом впливу на владу. Активність українців під час виборів висока, однак значна частина виборців виявляється беззахисною перед маніпулятивними виборчими технологіями, які застосовують все нові тактики та підходи. Патріотична інтелігенція, яка в умовах радянської системи стояла на державницьких ідеях, не сформувала нових або слабо втілювала нові концепції державотворення в умовах незалежності. Перемогою, як часто буває, скористалися «прагматики», вони і створили «державу для себе», а не «державу для всіх». Інтелігенція не становила єдиної групи. Українські вчені вирізняють кілька її груп. Виокремлюють тих, чия позиція щодо влади є активно-пошуковою; тих, хто за інерцією продовжує служити провідником апаратних директив; нарешті, значна частина інтелігенції відчужена від соціальних, політичних і владних проблем суспільства.² Слід також говорити про інтелігенцію зі старшого покоління, яку можна поділити на дві умовні групи: нонконформістів та «апаратників». Останні спокійно працювали в умовах радянської системи, і з приходом незалежності для них нічого не змінилося. В умовах недемократичного режиму значна частина інтелігенції була «внутрішньо» опозиційною, а тому з ентузіазмом сприйняла ідеї «перебудови», а згодом і державної незалежності.

Часом інтелігенцію, для якої характерні відповідальність перед народом, небайдужість до суспільних проблем, називають неадаптованою до життя в умовах корумпованого суспільства, моральної деградації, культу грошей і споживання. В такому суспільстві честь, благородство, порядність часто асоціюються зі слабкістю³. Українська інтелігенція, на жаль,

¹ Інтелігенція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=12394.

² Клімачова А. В., Іванова Н. Ю. Інтелігенція / Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, Д. В. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероблене. – К.: Генеза, 2004. – С. 238.

³ Кіндратець О. Українська інтелігенція і влада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kindrattets_ukrainska.pdf.

суттєво не впливала на політичне виховання, освіту, політичну соціалізацію громадян. Провідні політичні партії та їх лідери демонстрували непримиримість, нетолерантність. Тим самим вони сприяли збереженню недемократичної політичної культури в державі. Економічна криза 1990-х років посунула на задній план потреби проведення рішучої гуманітарної політики подібно до Країн Балтії чи Польщі, а українська інтелігенція не змогла тоді консолідувати споживацьке суспільство.⁴

Наприкінці 1990-х рр. соціологи радше песимістично характеризували національні освічені верстви, зауважуючи, що вищий рівень професійності й вищий рівень освіти української інтелігенції порівняно з «народними масами» не спрацьовували як чинник її елітності щодо цивілізованої трансформації України, розвитку її державності, відродження української мови й культури⁵.

Впродовж всіх років незалежності українській інтелігенції слід було вести велику органічну роботу. Зокрема, творити концептуальні схеми розвитку України, мовної та культурної політики, інформаційного простору й книжкового ринку. В той час бракувало консолідації в поглядах між інтелігенцією з різних регіонів країни. Як писав політолог Ігор Лосєв: «Свідома частина інтелігенції виявилася надто квола, слабка, схильна до нічим не виправданого нарцисизму, аморальних компромісів з владою та власної вигоди (що означало жити одним днем). Вона боялася боротьби, а це ознака не українства, а саме малоросійства. Провали України в державницькому, соціально-економічному й мовно-культурному розвитку значною мірою пояснювалися негативною якістю її інтелектуальної верстви»⁶. Якщо б український народ мав власну державу протягом століть, то, звичайно, і українська інтелігенція зростала та формувалася в інших умовах, а не в радянській імперії, мала би іншу якість⁷. За всі роки незалежності в Україні духовно-культурний розвиток відійшов на задній план, а займалися винятково політикою і бізнесом. Політики і бізнес привели країну туди, де вона є зараз. І тепер зачасту є спроби відвести від певних політичних сил удар, щоб вони не відповідали за абсолютно непрофесійне керування державою. Ну, і знайшли винних – інтелігенцію, свідома частина якої реальних важелів впливу не мала.

Враховуючи соціологічні дослідження можна зробити висновок: важливою для різних регіонів країни залишалася проблема самоідентифікації інтелігенції в сучасній Україні. На питання: «Як Ви вважаєте, які соціальні групи відіграють головну роль у розвитку суспільства?», відповіді не були однозначними. 42 % респондентів висловили думку про те, що найбільш значущою соціальною групою сучасного українського суспільства є підприємці та бізнесмени, зв'язки й гроші яких здатні вплинути на політичну ситуацію та хід громадських подій. Водночас 40% опитаних (але меншість) відповіли, що інтелігенція також є значущою соціальною групою, яка відіграє важливу роль у розвитку суспільства⁸. Подібно питання: «Чого не вистачає сучасній українській інтелігенції?» дало менш більш очікуваний результат: 66% опитаних відповіли, що для успішної життєдіяльності сучасної інтелігенції бракує перш за все матеріального достатку (Ситий та забезпечений буде краще думати про духовне, культурне, політичне). На другому та третьому місцях знаходилися відповіді про

⁴ Кіндратець О. Українська інтелігенція і влада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kindrats_ukrainska.pdf.

⁵ Рубльов О. Інтелігенція українська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Inteligencija_ukrainska.

⁶ Інтелігенція і політика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/2194186.html>.

⁷ Інтелігенція і політика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/2194186.html>.

⁸ Могдальова І. Специфіка само ідентифікації сучасної української інтелігенції / І. В. Могдальова // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Соціологія. - 2012. - Т. 201, Вип. 189. - С. 50-55.

необхідність сильної держави (35%) та стабільності (30%)⁹. Матеріальне становище сучасної української інтелігенції оцінюється більшістю респондентів як середнє та погане, цей факт пояснюється невідповідністю заробітної плати та внеском, що робить інтелігенція в розвиток суспільства. Треба зазначити, що, порівнюючи становище в суспільстві радянської та сучасної інтелігенції, помітно: радше воно не покращилося.

Закономірність побудови суспільства полягає у тому, що сукупність цінностей повинна відповідати нормам. В Україні суспільні цінності проголошені, але наявні норми, які з погляду класичного розуміння їхнього взаємозв'язку зобов'язані виступати охоронцями, стражниками цінностей, контрастують з ними. Тому період в чверть століття у новітній історії України, період переходу від одного соціального стану до іншого дещо затягнувся, за своєю суттю став таким, у якому названа закономірність була порушена. У практиці це привело до значних протиріч у соціальній реальності та до висновків і заяв як на професійному, так і дилетантському рівнях, що мораль в українському суспільстві підірвана, ні моралі, ні духовності немає, як немає й інтелігенції, місія якої й полягає у формуванні духовності та моральності людей¹⁰.

Основними чинниками появи української інтелігенції можна вважати об'єктивні причини розпаду тоталітарної системи, перебудовчі процеси, історичні, національні, національно-визвольні цінності, які зберігали представники наукової і творчої інтелігенції, особливо в Західній Україні і в столиці Києві, та події, пов'язані з 1991 роком. Основні чинники, які перетворювали інтелігенцію попереднього суспільства в нову, склалися вже після 1991 року, орієнтовно впродовж останнього десятиріччя ХХ ст.¹¹. Традиційно місія інтелігенції, сформована радянською системою, виявилася і проявляється в свідомості частини інтелігенції після 1991 року. Після невеликого проміжку часу, який засвідчував відхід від тоталітарної системи й характеризувався постійними заявами «демонополізації» влади чи «деідеологізації», логічно настав час масового створення політичних сил різношерстого спрямування. Звичайно, інтелігенція увійшла до різних партій, демонструючи суспільству свої соціальні, політичні та моральні якості. Але й сама інтелігенція, ще не звільнившись від «совєтської» свідомості та прив'язаності до державної та політико-владної радянської машини, створила власні політичні партії, що за своєю професійною будовою швидше нагадували професійні гільдії, як Партія науково-технічної інтелігенції (м. Дніпропетровськ), Партія інтелігенції та деякі інші, які, звичайно, не могли та й ніяк себе ініціативно не проявили в розбудові українського суспільства¹². Інші подібні об'єднання швидше діяли в межах освітніх, наукових, регіональних проектів.

Виходячи з вищенаведеного, слід виокремити виклики, перед якими постала українська інтелігенція наприкінці 1990-х - початку 2000-х: це брак консолідації; регіональне та галузеве спрямування діяльності; економічні труднощі в суспільстві; неможливість сформувавши та об'єднатися навколо національної ідеї після здобуття незалежності. Перспектива за тією інтелігенцією, яка сформулює і подасть суспільству таку морально-ціннісну ідею, завдяки якій об'єднається все українське суспільство.

⁹ Могдальова І. Специфіка само ідентифікації сучасної української інтелігенції / І. В. Могдальова // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Соціологія. - 2012. - Т. 201, Вип. 189. - С. 50-55.

¹⁰ Перевозник Л. Українська інтелігенція доби незалежності: стан та морально-етичні цінності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/53036043.pdf>.

¹¹ Перевозник Л. Українська інтелігенція доби незалежності: стан та морально-етичні цінності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/53036043.pdf>.

¹² Перевозник Л. Українська інтелігенція доби незалежності: стан та морально-етичні цінності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/53036043.pdf>.

Горбачевський Т. С.,
канд. іст. наук, співробітник Інституту
українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

РИМО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ

Україна є державою, де існують поруч дві католицькі спільноти – латинської та східної традиції, при цьому Римо-католицька церква (РКЦ) за кількістю прихожан значно поступається Українській греко-католицькій церкві (УГКЦ). Між двома Церквами залишилися спірні питання, в першу чергу повернення святинь, деякі трактування історичних подій. Тим не менше новітня історія цих Церков є схожою, а спільні заходи на сучасному етапі дозволяють говорити про взаємоповагу та співпрацю, міжцерковний діалог. Історія РКЦ на українських землях нерозривно пов'язана з діяльністю етнічних меншин, які проживають на її території, насамперед поляків. Критичне узагальнення досвіду етнонаціонального будівництва в Україні на різних етапах її розвитку з урахуванням особливостей взаємодії релігійного й етнічного чинників залишається важливим завданням для сучасної соціогуманітаристики¹.

З процесом розпаду СРСР відновилися питання свободи віросповідання, а отже відновлення повноцінної діяльності Церков, раніше заборонених та переслідуваних. При святкуванні 1000-ліття Хрещення Русі (1988 р.) в СРСР вперше побували представники Ватикану, архієпископ Августино Касаролі не тільки взяв участь в урочистостях, але й при зустрічі з Михайлом Горбачовим передав тому лист від Папи. Це було початком офіційного визнання Католицької Церкви в СРСР². 16 січня 1991 р. Апостольська столиця відновила структури РКЦ в Україні. В склад Львівської митрополії увійшли Львівська архідієцезія та Кам'янець-Подільська і Житомирсько-Київська дієцезії, які зайняли величезну територію всієї України. Можливість свободи віровизнання, вільного відвідування церковних відправ сприяли відродженню католицьких спільнот³, кількість парафій стрімко зростала на початку 1990 рр., водночас катастрофічно бракувало священнослужителів, деякі колишні костели перейшли у підпорядкування інших Церков, які також безупинно розвивалися, в першу чергу УГКЦ. Такий перехід храмів спровокований банальною відсутністю парафіян. Донині чимало парафій РКЦ в Україні налічують лише з десяток вірян. Як згадував архієпископ Мечислав Мокшицький на прикладі Львова, «...влада нажаль, не віддала Римсько-католицькій церкві жодного костелу. Із 36 латинських храмів у цьому місті ми не отримали жодного, бо ті які маємо тепер були завжди відкритими. Це Латинська катедра і Костел св. Антонія. Збудували два костели на околиці міста в Рясній Польській та на Збоїщах. Ще один храм почали споруджувати на Сихові...»⁴.

Відроджені римо-католицькі спільноти стикнулися з важкою проблемою повернення втрачених у радянську епоху костелів та іншої церковної власності. Повернуті святині зазвичай знаходилися в занедбаному стані, більшість яких довгі роки використовували як господарські будівлі, склади, в кращому разі як місцеві клуби чи кінотеатри, що нерідко перебували та добудовували, і, як наслідок, костели втрачали свій сакральний вигляд.

¹ Байдич В. Римо-католицька церква в умовах радянської релігійної політики: український досвід (середина 1940-их – перша половина 1960-х років): Автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня кандидата історичних наук. – Кам'янець-Подільський, 2012. – С. 1.

² Osadczy W. Kościoła Łacińskiego na Ukrainie dole i niedole. Doświadczenie, dzień dzisiejszy, problemy i perspektywy // Kościół Katolicki na Wschodzie w warunkach totalitaryzmu i posttotalitaryzmu [Redakcja Andrzej Gil, Witold Bobryk]. – Siedlce; Lublin, 2010. – S. 90.

³ Krzyżowski T. Odrodzenie Kościoła rzymskokatolickiego w Ukrainie południowej (i Krymie) w epoce posttotalitarnej. – Kraków, 2013. – S. 116.

⁴ Чавара К. 600-ліття Львівської Архідієцезії РКЦ // Галіція. Українсько-австрійський огляд. – Львів, 2012. – С. 37-43.

Реконструкція та віднова костелів, потреба плебанії вимагали великих коштів. Повернення церковної нерухомості розпочато розпорядженням президента України Леоніда Кравчука «Про повернення культової власності релігійним організаціям» від 22 червня 1994 р., згідно з яким місцеву владу зобов'язано безплатно повернути культові споруди релігійним організаціям. Так з'явився правовий інструмент до повернення сакральних об'єктів, але на практиці цей процес стикнувся з рядом перешкод, які місцеві громади не могли швидко вирішити⁵. Процес повернення розпочався ще наприкінці 1980 і триває досі. Наприклад, у 2015 р. чималого резонансу набуло повернення костелу в Барі (Кам'янець-Подільська дієцезія), де римо-католицький храм святої Анни передали у власність релігійної громади. Відповідне розпорядження голова Вінницької облдержадміністрації Валерій Коровій підписав ще 10 червня цього року. В документі зазначено: «Передати пам'ятку архітектури місцевого значення – комплекс культових будівель та споруд костелу Святого Миколая (Святої Анни) релігійній організації за актом приймання-передачі». Унікальність даного костелу в тому, що через паркан він межує з православною церквою⁶.

Складним залишається проблема взаємовідносин Російської православної церкви (РПЦ) та РКЦ в Україні, адже перша вважає ці землі канонічно православними, а отже своїми, та всіляко намагається обмежити католицьку присутність тут. В липні 2009 р. у релігійній маніфестації віруючі УПЦ МП на вулицях протестували проти дозволу на будову в Одесі навіть греко-католицького храму⁷. Доходить до відкритого протистояння, як це було в Одесі в лютому 2012 р., коли місцеві католики вийшли на акцію протесту проти обмеження їх свободи віросповідання.

РКЦ в значній кількості населення України продовжує асоціюватися як «польська Церква». Своїми заходами підтримує польські національні товариства, пропагує польську культуру та історію, священники залучені до польських шкіл, навчають польської мови українців. Наприклад, за 25 років досі не подоланий «мовний бар'єр»; богослужіння у костелах відбуваються переважно польською мовою, священників-українців обмаль, в той час як кількість парафіян-українців дещо збільшилася. Церковним керівництвом по цілій Львівській архидієцезії відправи дозволені польською мовою, в Луцькій дієцезії – на польській та українській, в Харківсько-Запорізькій та Одесько-Симферопольській – частіше вживається російська, рідше – українська мова. Звичайно, за 25 років РКЦ в Україні повинна була би більше відчутти процеси українізації, адже Церква не може бути тільки польською в незалежній українській державі. В силу історичних обставин вона не може бути і національною Церквою для українців. РКЦ підтримує відновлення польських пам'яток на території Галичини. Зокрема, недавно на найвищому рівні за участі єпископа РКЦ Мар'яна Бучека 15 вересня 2015 р. відновлено польський військовий цвинтар у селі Дитятин Івано-Франківської області. Цей цвинтар, зруйнований радянською владою, упорядковано за кошти Ради охорони пам'яті і мучеництва Польщі. В урочистостях у Дитятині взяли участь польський сенатор Лукаш Абгарович, представники Міністерства оборони Польщі, Міністерства культури і національної спадщини Польщі, інших польських установ і організацій, військовослужбовці Польської армії, польські харцери зі Львова, делегації польських організацій Івано-Франківської та Львівської областей⁸. Також недавно було відновлено ще один пам'ятник польським воїнам, які загинули у 1920 р. біля Задвір'я, обороняючи Львів від більшовиків. Активну участь у цих подіях взяла і РКЦ.

Незважаючи на ряд невирішених питань із УГКЦ відносно церковного майна, ряду неповернутих святинь, різних трактувань деяких історичних подій («Волинська трагедія»),

⁵ Krzyżowski T. Odrodzenie Kościoła rzymskokatolickiego w Ukrainie południowej (i Krymie) w epoce posttotalitarnej. – Kraków, 2013. – S. 123.

⁶ Римо-католицькій громаді передали храм Св. Анни у м. Барі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/temples_church_property/60585/.

⁷ Gędłek Ł. Zarys historii diecezji Odesko-Symferopolskiej. – Odessa-Kraków, 2011. – S. 52.

⁸ На Прикарпатті освятили відновлений польський військовий меморіал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/culture/religious_ceremonies/61150/.

РКЦ в Україні шукає компромісних рішень та проводить політику сприяння толерантності у суспільстві. Водночас міжцерковна та міжконфесійна співпраця на спільних заходах, урочистостях, богослужіннях простежується на парафіяльному рівні, спільних реколекціях за участі вищих церковних ієрархів⁹ та в деяких спільних меморандумах. Щорічно (починаючи з 2002 р.) на території меморіалу «Цвинтар орлят» та біля меморіалу воякам УГА 1 листопада відбувалася польсько-українська молитва примирення за участі вищого духовенства РКЦ та УГКЦ¹⁰. Такі заходи дозволяють підтримувати певний рівень взаємовідносин та співпраці.

Восени 2015 р. у Львові тривала робота Асамблеї греко-католицького та римо-католицького монашества України, в якій взяли участь понад 600 учасників. Офіційна тема заходу «Євангельське сопричастя богопосвячених осіб РКЦ та УГКЦ в Україні»¹¹. Спільна зустріч такого типу стала однією з перших, де обговорювалися методи практичного служіння для людей, благочинна діяльність.

У незалежній Україні працює Апостольська нунціатура з 28 березня 1992 р., а дипломатичні відносини з Ватиканом встановлено того ж року 8 лютого. За 25 років у Києві працювало кілька нунцій (арх. Антоніо Франко, Никола Етерович, Іван Юркович¹², Томас Галліксон)¹³, Клаудіо Гуджеротті¹⁴. Як зазначали ряд експертів, однією з проблем Ватикану є брак людей на дипломатичній службі слов'янського походження, які би сповна розуміли проблеми краю.

Знаковою подією став візит «ad limina» (до апостольських порогів) єпископів України¹⁵, наприкінці 1990-х рр. Візит Папи римського Івана Павла II в Україну 23-27 червня 2001 р. сприяв посиленню впливів РКЦ в Україні, налагодженню конструктивної позиції співпраці між християнськими Церквами. Невдоволення висловлював лише клир УПЦ МП. Вплив приїзду глави РКЦ на українців важко переоцінити. В Україні всі засоби масової інформації приділили цій події визначну роль у розвитку християнства на українських землях, аналізувалися проповіді Папи, роль РКЦ в Україні та доля християнства загалом.

Попри всі успіхи є й скептичні погляди щодо розвитку РКЦ в Україні. Зокрема, колишній Апостольський нунцій в Україні Томас Галліксон в одному з інтерв'ю зазначав: «Римо-Католицька Церква має ту ж вікову структуру, як і всюди в Європі. Більшість людей належать до старшого покоління. Є порівняно мало молодих людей і дуже мало дітей. Коли ці діти завершують свою школу батьки часто відправляють їх до Польщі на навчання. І вони ніколи не повертаються. Це ставить нас в дуже ризиковану ситуацію, як сталося наприклад з вірменами-католиками при комунізмі. Через два покоління, якщо ми не матимемо миру і розумного рівня добробуту (щоб люди мали гідне життя) Римо-Католицька Церква зникне в Україні»¹⁶. Можна констатувати: з розпадом СРСР РКЦ на території України швидко розвивалися, активно відновлювалися та створювалися нові парафії, збільшилася кількість прихожан. Водночас Церква стикнулася із значними труднощами щодо повернення колишніх костелів у суперечках з іншими конфесіями.

⁹ Єпископи УГКЦ та РКЦ в Україні вперше організували спільні реколекції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/4349/news/1274269685.html>.

¹⁰ У Львові відбулася українсько-польська молитва примирення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/national_religious_question/61587/.

¹¹ Католицькі монахи радяться як їм діяти в умовах війни та наступу секуляризації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional/interchurch_relations/61106/

¹² Апостольська нунціатура в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/reference/major_religions/~%D0%A0%D0%9A%D0%A6/33663/.

¹³ Архієпископ Томас Галліксон: Новий нунцій повинен докладати всіх сил, щоб світ по-новому поглянув на Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/interview/61366/.

¹⁴ Апостольська нунціатура в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nuntiatuara.kiev.ua/>.

¹⁵ Бучек М. Львівська архідієцезія латинського обряду: Ілюстрована розповідь. – Т. 1. Парафії, костели та каплиці (Львівська обл.). – Львів, 2004. – С. 15.

¹⁶ Архієпископ Томас Галліксон: Новий нунцій повинен докладати всіх сил, щоб світ по-новому поглянув на Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/interview/61366/.

Сова А. О.,
д-р іст. наук,
доц. кафедри олімпійської освіти,
Львівський державний університет
фізичної культури імені Івана Боберського,
старший науковий співробітник відділу новітньої історії,
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ІВАН БОБЕРСЬКИЙ ТА «ПРОСВІТА»: СПІВПРАЦЯ У МЕЖАХ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Серед видатних українських діячів кінця XIX – першої половини XX ст. чільне місце займає подвижник української національної ідеї Іван Боберський (1873-1947) – педагог, організатор, перекладач, журналіст, редактор, видавець, громадський, військово-політичний і державний діяч, основоположник українського тіловиховання, спортсмен, меценат, фотограф, архівіст, знавець декількох європейських мов тощо. Проживаючи у Львові упродовж 1901-1914 рр. та працюючи учителем, а згодом і професором (1905 р.) німецької мови і гімнастики (руханки), завідувачем німецькомовної бібліотеки Академічної гімназії (1901-1918 (з перервами)) та її філії (1906-1914), жіночої учительської семінарії (1903-1905) та гімназії сестер Василянок (1906-1914) у Львові він активно поринув у громадську роботу. Іван Боберський був членом, а з 1908 р. головою українського гімнастичного товариства «Сокіл» (з 1909 р. – «Сокіл-Батько»)¹, засновником та опікуном «Українського спортивного кружка» в Академічній гімназії та її філії у Львові², співзасновником та членом «Учительської Громади»³, засновником «Змагового союзу», «Пласту»⁴, спортивного товариства «Україна»⁵, членом Наукового товариства імені Шевченка⁶ та інших організацій. У цей період він також співпрацював з багатьма товариствами, зокрема й «Просвітою».

Знайомство Івана Боберського з діяльністю «Просвіти» відбулося ще в його дитячі та юнацькі роки. Адже його батько – отець Микола Боберський, окрім своєї душпастирської праці, яку упродовж 1873-1918 рр. проводив у селах Бітля на Турківщині (1873), Доброгостів на Дрогобиччині (1873-1874), Завадка на Турківщині (1874-1876), Криниця на Дрогобиччині (1876), Гординя на Самбірщині (1876), Стрільбичі на Старосамбірщині (1876-1879), Черхава на Самбірщині (1879-1883), Злоцьке біля Нового Санча (1883-1887), Ваньовичі на

---

¹ Сова А. Іван Боберський – провідний діяч українського сокілського руху // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 30: Український визвольний рух XX століття / Гол. редкол. Микола Литвин, упоряд. і наук. ред. М. Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2017. – С. 3-22.

² Сова А. Іван Боберський – засновник та ідейний натхненник Українського спортивного кружка в Академічній гімназії у Львові // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2017. – Ч. 29-30. – С. 166-175.

³ Сова А. Діяльність Івана Боберського в «Учительській Громаді» // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. – Вип. 2. Ч. 2. – С. 103-107.

⁴ Сова А. Внесок Івана Боберського у становлення організації «Пласт» // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету: Збірник наукових праць. – Львів, 2014. – Вип. 15. – С. 85-95.

⁵ Сова А. Іван Боберський та спортивне товариство «Україна»: формування української спортової традиції в Галичині // Вісник Львівського торговельно-економічного університету / Ред. кол.: С. Д. Гелей (гол. ред.), В. К. Баран, С. П. Качараба та ін. – Львів: Вид-во Львівського торговельно-економічного університету, 2016. – Вип. 14. – С. 68-75. (Гуманітарні науки).

⁶ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України). Ф. 309. Оп. 1. Спр. 372. Арк. 8.

Самбірщині (1887-1918)⁷, був діяльним членом «Просвіти». Микола Боберський – один із найавторитетніших священиків і громадських діячів кінця ХІХ – початку ХХ ст. на Бойківщині. Як відомого і шанованого священика, його неодноразово запрошували з проповідями та виступами до Самбора й інших сусідніх парафій з різноманітних імпрез. У селах та містечках, де проводив свою душпастирську працю о. Микола, оживала та активізувалася культурна, просвітницька та господарська діяльність. Отець Микола Боберський, намагаючись вирішувати проблему масової неписьменності серед віруючих, у себе на парафіїх закладав читальні товариства «Просвіта»⁸. Прикладом до наведеного вище є його діяльність на парафії у с. Злоцьке поблизу Нового Санча. Там він заснував одну з перших читалень на Лемківщині – «Руську читальню», перетворивши її 1885 р. на «Просвіту», підпорядковану матірньому (центральному) товариству у Львові. Завдяки о. Миколі читальню постійно оновлювали новою літературою, яку видавала «Просвіта» у Львові⁹. Такі ініціативи о. Миколи давали можливість впливати на духовний світ мешканців села.

Чи не найбільше праці о. Микола Боберський вклав у розвиток села Ваньовичі, що коло Самбора – парохії, де він пропрацював аж до смерті¹⁰. Зокрема, він у 1890 р. заснував у селі читальню товариства «Просвіта», «Братство тверезості», школу і сільський парохіяльний хор. Завдяки о. Миколі, мешканцям Ваньович не раз вдавалося бувати на виставах українського театру в Самборі¹¹. Підтвердженням того, що о. Микола Боберський мав великий авторитет та працював для підняття національної свідомості українців не тільки у с. Ваньовичі, а й за його межами є лист керівництва «Просвіти» у Львові, адресований йому 6 травня 1891 р. У ньому зазначалося: «Ваша Всечесности! Головний Виділ тов[ариства] «Просвіта» у Львові ухвалив на своїм засіданню з дня 2-го с[ього] м[ісяця] заявити Вашій Всечесности, що виділ радує ся з поводу, що загадалисьте засновати філію нашого товариства в Самборі, желає Вам доброго успіха в тому хосенному прямованю. Одних загальних зборів звольте нас повідомити, а вишлем на його делегата. Щасти Вам Боже! Книжки, а іменно: 30 прим. Образи Страстей Исуса Христа, 30 прим. Паски, 30 прим. Молитвенник по 20 ц. в. а., 10 прим. Молитвенник по 25 ц. в. а. пересилаємо рівночасно. Остаємося з глибоким поважанем. Від головного виділу тов[ариства] «Просвіта» Володимир Лаврівський Д-р Омелян Огоновський»¹².

Документальних відомостей про членство Івана Боберського в «Просвіті» віднайти не вдалося. Однак різні джерела свідчать про те, що на початку ХХ ст. він співпрацював з цією авторитетною організацією у Львові та в Галичині. Ця робота велася ним постійно, зокрема й через товариство «Сокіл-Батько» у Львові та сокільські осередки у Галичині. Адже за головування Івана Боберського (1908-1918 рр.) «Сокіл» поширив свої осередки у багатьох

⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 4 а. Спр. 6532. Арк. 19–24; Blazejowskyj D. Historical šematism of Peremyšl including the apostolic administration of Lemkivščyna (1828–1939). Lviv, 1995. P. 101, 131, 146, 522, 572, 600.

⁸ Назарко І. Чільний священик з Бойківщини // Літопис Бойківщини. Піврічник, присвячений дослідям історії, культури й побуту бойківського племені. – 1976. Липень-грудень. Чис. 2/24 (35). – С. 40-41; Таланти Турківщини. Довідник визначних людей краю / Упорядник П. Зборовський. – Львів : Камула, 2003. – С. 6-7; Чабан Л. Рід Боберських // Матеріали четвертої міжобласної генеалогічної конференції «Український родовід» 27-28 березня 2004 року / Упор. А. Огорчак. – Львів : НВФ «Українські технології», 2005. – С. 109, 113.

⁹ Назарко І. Чільний священик з Бойківщини // Літопис Бойківщини. Піврічник, присвячений дослідям історії, культури й побуту бойківського племені. – 1976. Липень-грудень. Чис. 2/24 (35). – С. 41.

¹⁰ о. Микола Боберський // Ілюстрований календар товариства «Просвіта» з літературним збірником на переступний рік 1920. – Львів, 1919. – С. 357; Померли. о. Микола Боберський // Діло. – Львів, 1918. – 25 серпня (12 ст. ст.). – Чис. 192 (9752). – С. 3.

¹¹ Чабан Л. Рід Боберських // Матеріали четвертої міжобласної генеалогічної конференції «Український родовід» 27-28 березня 2004 року / Упор. А. Огорчак. – Львів: НВФ «Українські технології», 2005. – С. 113.

¹² ЦДІАЛ України. Ф. 366. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 1.

населених пунктах Галичини. Як правило, чимало представників української інтелігенції були паралельно членами багатьох громадських товариств, серед яких «Просвіта», «Сокіл», «Січ», «Пласт» та ін. Проводячи на місцях різноманітні заходи, керівництво «Просвіти» і «Сокола» дуже часто узгоджувало різні питання та виступало співорганізаторами святкувань, урочистостей тощо. У багатьох випадках новостворені сокільські товариства використовували для проведення своїх зібрань приміщення місцевих читалень «Просвіти».

Важливою подією у житті Львова та українського суспільства стали організація та проведення «Першого українського просвітньо-економічного конгресу» з нагоди 40-ліття від створення товариства «Просвіта». «[...] треба було перевірити нашу роботу на поли просвітньо-економічним, – як зазначав Кость Левицький, – щоб найти доцільні шляхи продуктивнішої праці народу»¹³. Саме святкування спочатку планувалося провести 8 грудня 1908 р. Однак через різні причини й перешкоди ці урочистості відбулися лише 1 і 2 лютого 1909 р.¹⁴ У конгресі взяло участь 768 учасників¹⁵. Перше загальне засідання конгресу планувалося провести в салі товариства «Сокіл-Батько» на вул. Руській, 20. Однак кількість зголошених учасників була настільки великою, що урочистості довелося перенести до салі товариства «Яд Харузім» на вул. Бернштайна, 9 (тепер вул. Ш. Шолом-Алейхема). Друге засідання конгресу відбулося у рухівні (залі для занять) «Сокола-Батька» на вул. Руській, 20. Доповідачі на конгресі виступали у секціях: просвітньо-організаційній, гігієнічно-гуманітарній, рільничо-економічній, пасічничій та кооперативно-економічній. У першій комісії першої секції дві доповіді виголосив перед майже 200 учасниками Іван Боберський¹⁶. Тези опубліковані в пропам'ятній книзі конгресу, виданій 1910 р. під заголовками: «Значіння рухових товариств»¹⁷ та «Як ми збирали складки на народні цілі досі, а як ми їх збирати повинні»¹⁸.

У першій доповіді Іван Боберський закликав українців розумно збирати гроші для створення так званого залізного фонду під назвою «Народний скарб». Відсотки з нього мали би спрямовуватися на культурні потреби українського народу. Таким чином, на думку Івана Боберського, «робота над культурою стала би не доривочною, лише плявовою і постійною». Друга доповідь стосувалася значення руханки та руханкових товариств для українського народу. Серед іншого Іван Боберський наголосив на тому, що: «Коли товариства політичні, торговельні, промислові і господарські, товариства для штуки і знання змагають повести нарід

¹³ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914. На підставі споминів. – Львів : Накладом власним, 1926. – С. 495.

¹⁴ Редакція. [Вступ] // Пропамятна книга: Перший український просвітньо-економічний конгрес уладжений Товариством «Просьвіта» в сорокліте заснованя у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 року: Протоколи і реферати / Зредагували д-р Іван Брик і д-р Михайло Коцюба. – Львів : Коштом і накладом Товариства «Просьвіта», 1910. – С. V–IX.

¹⁵ Учасники конгресу. Пропамятна книга: Перший український просвітньо-економічний конгрес уладжений Товариством «Просьвіта» в сорокліте заснованя у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 року: Протоколи і реферати / Зредагували д-р Іван Брик і д-р Михайло Коцюба. Львів : Коштом і накладом Товариства «Просьвіта», 1910. – С. 641-655.

¹⁶ Звіт «Сокола-Батька» у Львові за рік 1909. – Львів: Накладом «Сокола-Батька», 1910. – С. 19.

¹⁷ Боберський І. Як ми збирали складки на народні цілі досі, а як досі їх збирати повинні // Пропамятна книга: Перший український просвітньо-економічний конгрес уладжений Товариством «Просьвіта» в сорокліте заснованя у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 року: Протоколи і реферати / Зредагували д-р Іван Брик і д-р Михайло Коцюба. – Львів : Коштом і накладом Товариства «Просьвіта», 1910. – С. 193.

¹⁸ Боберський І. Значіне рухових товариств // Пропамятна книга: Перший український просвітньо-економічний конгрес уладжений Товариством «Просьвіта» в сорокліте заснованя у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 року: Протоколи і реферати / Зредагували д-р Іван Брик і д-р Михайло Коцюба. – Львів : Коштом і накладом Товариства «Просьвіта», 1910. – С. 239–245; Боберський І. Значіння Руханкових Товариств. (Реферат виголошений на I. Укр. Просвітньо-економічному Конгресі у Львові в дн. 1. 2. лютого 1909) // Сокільські Вісти. Орган Українського Сокільства. – Львів, 1933. – Вересень-жовтень. Чис. 5. – С. 5-7.

до просвіти й добробуту, то товариства, що дбають про здоров'я, можуть сміло стати поруч них. До таких товариств належать товариства гімнастичні, інакше товариства «рухові» або «руханкові». Рухові товариства кладуть собі метою пригадувати горожанам, що через заводове заняття не належить забувати і про стан свого тіла. Вони стараються спонукати населення не занедбувати того, що удержує здоров'я, красу і довгий вік»¹⁹. Треба зазначити й те, що в окремих доповідях на конгресі, зокрема Сеня Горука²⁰, Ірини Рибчаківної²¹, Інокентія Захаріїва²² та ін., було відзначено подвижницьку працю Івана Боберського в контексті розвитку сокільського руху та публікації ним праць з теорії та методики фізичного виховання і спорту.

Учасники «Першого українського просвітньо-економічного конгресу» підтримали також тези Івана Боберського про вибір назви «Сокіл» або «Січ»²³ «за впадою членів за корисний для розвитку цілого уладу»²⁴, які підпорядковувалися організації «Сокіл-Батько» у Львові.

Співпраця Івана Боберського з «Просвітою» особливо налагодилася напередодні святкування 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Ще 1909 р. розпочався збір коштів на пам'ятник «Великому Поету Шевченкові», який планувалося урочисто відкрити 1914 р. у Києві. Спеціально з цього приводу було підготовлено відозву до українців Галичини. Її підписали керівники різних суспільно-культурних та економічних товариств, зокрема: Марія Білецька (голова «Клубу Русинок»), Іван Боберський (голова «Сокола-Батька»), Ярослав Весоловський (заступник голови «Драматичного Товариства імени Котляревського»), д-р Альфред Говикович (заступник директора «Землі»), Григорій Грозик (директор «Товариства Кредитового урядників і св'ящеників»), Михайло Грушевський (голова «Наукового Товариства імени Шевченка» і «Учительської громади»), д-р Ярослав Кулачковський (директор «Дністра»), Денис Кучика (директор «Сокільського Базара»), О. Левицький (голова «Основи»), Василь Нагірний (голова «Зорі»), Олекса Назаріїв (заступник голови «Академічної громади»), Петро Огоновський (голова «Просвіти»), д-р Володимир Охримович (заступник голови «Народного Комітету»), Кость Паньківський (директор «Краєвого Союзу Кредитового»), Олександр Стефанович (директор «Достави»), д-р Кирило Студинський (голова «Бояна»), д-р Степан Федак (заступник голови «Краєвого Союзу Ревізійного»), о. Іван Чапельський (голова «Руського Товариства Педагогічного»),

---

¹⁹ Боберський І. Значіння рухових товариств // Пропамятна книга: Перший український просвітньо-економічний конгрес уладжений Товариством «Просвіта» в сорокліте заснованя у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 року: Протоколи і реферати / Зредагували д-р Іван Брик і д-р Михайло Коцюба. – Львів : Коштом і накладом Товариства «Просвіта», 1910. – С. 239.

²⁰ Горук С. Пожарні «Соколи» // Пропамятна книга: Перший український просвітньо-економічний конгрес уладжений Товариством «Просвіта» в сорокліте заснованя у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 року: Протоколи і реферати / Зредагували д-р Іван Брик і д-р Михайло Коцюба. – Львів : Коштом і накладом Товариства «Просвіта», 1910. – С. 245-246.

²¹ Рибчаківна І. Народні забави та ігрища. Роля жіноцтва в розбуджуваню товариського житя на селі // Пропамятна книга: Перший український просвітньо-економічний конгрес уладжений Товариством «Просвіта» в сорокліте заснованя у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 року: Протоколи і реферати / Зредагували д-р Іван Брик і д-р Михайло Коцюба. – Львів : Коштом і накладом Товариства «Просвіта», 1910. – С. 209-212.

²² Захаріїв І. Організація товариського житя селян // Пропамятна книга: Перший український просвітньо-економічний конгрес уладжений Товариством «Просвіта» в сорокліте заснованя у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 року: Протоколи і реферати / Зредагували д-р Іван Брик і д-р Михайло Коцюба. – Львів: Коштом і накладом Товариства «Просвіта», 1910. – С. 212-220.

²³ Грицай О. У «Сокола-Батька». Інтерв'ю. – Львів : Накладом «Вістий з Запорожа», 1913. –С. 11.

²⁴ Боберський І. Українське сокільство (1894-1939). Львів : Видавець «Сокіл-Батько», 1939. – С. 9. (Сокільська бібліотека, ч. 7).

А. Шехович (голова «Руської Бесіди»), Герміна Шухевичева (голова «Труду»)²⁵. У відозві зазначалося: «Всі часті української землі, всі країни і місця, де живе наш народ і де чути наше слово, повинні взяти як найгорячішу участь в здвигненню того пам'ятника, щоб був він гідний нашого Поета, гідний нашого народу. *Українські народні Товариства у Львові звивають отже всю українську людність Галичини, всіх, в кому живе дух народній, аби поспішити ся принести жертву свою на сю св'яту ціль. Хто може дати більше, нехай не пожалує дати на се. Хто не може дати багато, нехай дасть мало, аби лише не бракувало нікому між вірними синами України* [так у тексті. – А. С.]²⁶. Уповноваженим товариством яке збирало пожертви та завідувало коштами на пам'ятник Тарасу Шевченку, було обрано НТШ. Створення відповідного комітету відбулося у кінці 1908 р.²⁷. Дозвіл на збір коштів було отримано 27 лютого 1909 р. (рескрипт Галицького Намісництва ч. 2977). У «Краєвому Союзі Кредитовому» у Львові було відкрито книжечку ч. 5555, на яку усі бажаючі могли надсилати пожертви. Збір коштів планувалося здійснювати до кінця 1909 р.²⁸.

Іван Боберський як голова «Сокола-Батька» у грудні 1912 р. підписав звернення, підготовлене «Просвітою» до українського народу з метою збору коштів для проведення 10-тижневого курсу вищої освіти у Львові. У ньому з-поміж іншого зазначалося: «На взір данських університетів рішила ся «Просвіта» уряджувати довше треваючі курси висшої освіти, на яких більше осьвіченим та жаднійшим знаня з нашого селянства подало би ся в популярній формі найновіші здобутки людського знаня, осьвідомило би се його під зглядом народним та подало би ся вказівки, як користати з тих прав, які йому вповні прислугують»²⁹.

Однак найбільш плідною співпраця голови «Сокола-Батька» Івана Боберського та «Просвіти» проявилася в межах організації та проведення I Краєвого здвигу (відбувся 9-10 вересня 1911 р.) та II Краєвого здвигу (інші назви – Шевченківський здвиг, Великий пропам'ятний Шевченківський здвиг, Шевченковий ювілейний здвиг та ін., відбувся 27-29 червня 1914 р.) у Львові. Ці заходи стали виявом національного і громадянського поступу кількох поколінь українців Галичини, кульмінацією боротьби за національне самовизначення, поштовхом, що виявив себе вже невдовзі у створенні української військової формації УСС та проголошенні ЗУНР. В історії Галичини та й загалом історії України ці здвиги залишилися одними з найвеличніших культурних, громадсько-політичних та спортивних заходів українців Галичини у ХХ ст.

На I Краєвому здвизі з нагоди 50-річчя від дня смерті Тараса Шевченка 9 вересня у Філармонії було проведено привітальний вечір, на якому Євген Озаркевич зачитав привітання від «Просвіти»³⁰. У здвизі усього в поході взяло участь 7896 осіб. На I-му Краєвому здвизі були представники від: чеських соколів (заступник голови Франц Машек, голова технічної секції Богумил Гавель); українців українських земель у складі Російської імперії; українців Південної Америки, зокрема з Бразилії; українського гімнастичного товариства «Січ» у Чернівцях; українських товариств «Січ» (віденського і грацького).

²⁵ Білецька М., Боберський І., Весоловський Я. та ін. Український Народе Галичини // Народне Слово. Ілюстрована, популярно-просвітна, політична й літературна часопись. – Львів, 1909. – 6. цвітня. Чис. 194. – С. 2.

²⁶ Білецька М., Боберський І., Весоловський Я. та ін. Український Народе Галичини // Народне Слово. Ілюстрована, популярно-просвітна, політична й літературна часопись. – Львів, 1909. – 6. цвітня. Чис. 194. – С. 2.

²⁷ Книга протоколів музичного товариства імені Миколи Лисенка / Упорядк., вст. ст., комент. та іменн. покажч. Я. Горака. – Тернопіль : Астон, 2014. – С. 123, 124, 345.

²⁸ Засідання Виділу // Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. – Львів, 1909. – Вип. II. Ч. 38. – С. 3.

²⁹ Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 43.

³⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 312. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 25.

Організуючи Шевченківський здви́г з нагоди 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка, після багатьох зустрічей і консультацій був створений спільний організаційний комітет як V здвигова секція товариства «Просвіта»³¹, в який увійшли представники від товариств «Сокол», «Січ», «Змаговий союз», СТ «Україна», «Пласт». Ключову роль у ньому відігравали керівники «Сокола» і «Січі» – Іван Боберський та Кирило Трильовський, які по черзі вели засідання. Однак, незважаючи на добре становище львівської повітової «Січі», очолюваної Романом Дашкевичем, основний організаційний і фінансовий тягар з підготовки здви́гу все-таки ліг на товариство «Сокол-Батько» і його керівника Івана Боберського³². Один із членів оргкомітету по підготовці здви́гу Степан Гайдучок згадував: «Іван Боберський не покидав плану щоб здви́г в 1914 [р.] був спільним усіх тіловиховних установ в Галичині і Буковині. Запросив від «С[окола]-Б[атька]» на нараду Укр[аїнський] Січовий Союз. Нарада відбулася на нейтральнім терені себто в салі «Народної Гостинниці» при вул[иці] Костюшка. Я був від «С[окола]-Б[атька]» також на цій нараді. Ціль була довести до спільного здви́гу Січей і Соколів в 1914 р. Реферував [Іван] Боберський. Вислід: [Кирило] Трильовський погодився. І тепер почалися труднощі. [Кирило] Трильовський зажадав, щоб якийсь спеціальний комітет кермував здви́гом ні «Сокол-Батько» ні Укр[аїнський] Січовий Союз. [Іван] Боберський пішов на це і так повстала при матірнім товаристві Просвіта т[ак] зв[ана] V секція здвигова при тов[аристві] Просвіта. Засідання проводили напереміну [Іван] Боберський і [Кирило] Трильовський. Секретарем був я себто Гайдучок Ст[ефан]. Засідання відбувалися в льокали Просвіти, яку очевидно ціла секція не інтересувала»³³. У Шевченківському здви́зі взяло участь понад 12 тисяч українців у поході. На заході були представники від: українців Покуття, Лемківщини, Бойківщини, Гуцульщини, Буковини, Наддніпрянської України, Січового союзу Буковини; «Руського народного союзу Америки» (о. Мирон Данилович); чеських соколів (Франц Машек) та ін. Наступний краєвий здви́г планувався у Львові в 1919 р. з нагоди вступу на київський престол князя Ярослава Мудрого, який «зєдинив українські землі і підніс найбільше славу і силу української держави»³⁴.

Події Першої світової війни та Української національної революції 1917-1923 рр. не дали можливості Іванові Боберському, як у попередні роки, налагоджували співпрацю з «Просвітою». Адже він переключився на іншу діяльність. Зокрема, у 1914-1918 рр. Іван Боберський – член та скарбник Бойової управи, референт «Артистичної горстки» і «Пресової квартири» Українських січових стрільців (з 1917 р. – Центральної управи УСС), 1914-1915 рр. – член Головної української ради, 1915-1916 рр. – член Загальної української ради, 1918-1919 рр. – референт «Письменничого відділу» в Державному секретаріаті військових справ Західно-Української Народної Республіки. Свою діяльність у Державному секретаріаті військових справ ЗУНР та поразку українців у війні з поляками Іван Боберський підсумував у споминах: «Служив я при воєннім міністерстві [Йдеться про ДСВС ЗУНР. – А. С.], як редактор воєнного «Вістника» в листопаді 1918 р. у Львові, опісля в Тернополі, Станиславові, Борщеві, Заліщиках, Кам'янці Подільській, коли українці не зуміли оборонити своєї власної землі і не доказали перемоги, що вона до них належить, та мали нагоду переконатись що всяке право рішається силою. Хто не має сили той тратить майно і волю,

³¹ Звіт Товариства «Просвіта» з діяльності за час від 1. січня 1910 до 31. грудня 1912. – Львів, 1913. – С. 65; ЦДІАЛ України. Ф. 312. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 227 зв.

³² Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914. На підставі споминів. – Львів : Накладом власним, 1926. – С. 715.

³³ Гайдучок С. Спомини // Приватний архів Степана Гайдучка (м. Львів).

³⁴ Боберський І., Цегельський Л., Волошин М., Волощук Р., Дигдалевич І. До наших полків в Галичині // Вісти з Запорожя. Руханка, Змаг, Пожарництво, Мандрівництво, Пласт, Стрілецьтво. – Львів, 1914. – 30 липня. Чис. 95-96. Подвійне число. – С. 1.

яка стає залежна від сильнішого. Такий закон природи. Вище дерево вище від нічого. Нище дерево має підрости щоб стало вищим, інакше лишиться низьким. Бачив я дві причини нашого малого росту і малої сили: 1) Українські села були замало ще свідомі, або цілком не свідомі. Попередніми роками не оснували вони в себе ні «Сокола» ні «Просвіти». Були не приготовані, не знали і не розуміли гасла «Все вперед», 2) Свідомі українці не вміли в часі небезпеки і наруги злучити свої сили. Не вирабляли давніше в собі змислу до єдності, не доцінювали гасла «Всі враз». Треба невинної праці, широкій злуки, завзятої боротьби, щоб світ признав нам право до сили»³⁵.

У 1920 р. Іван Боберський як повноважний представник ЗУНР спочатку поїхав у США, а з листопада 1920 р. – у Канаду. Там його співпраця з «Просвітою» мала радше спорадичний характер. Відомо, що з 1 березня 1921 р. до 31 серпня 1925 р. учитель Михайло Кумка організував у «Рідній школі» при церкві св. Володимира й Ольги та в Українському інституті «Просвіта» у Вінніпезі тридцять шість дитячих вечорів. На них відбулося з-поміж іншого п'ятнадцять театральних постановок та шість наукових викладів. Іван Боберський мав честь два рази виступати з темами: «Історія українського народу» та «Українське військо»³⁶. Під час своїх викладів він, окрім іншого, демонстрував різні фотографії по темі. Це викликало неабияке зацікавлення у присутніх. Однією з важливих точок програми кожного вечора було виконання вправ руханковим відділом «Рідної школи», який складався з хлопців і дівчат. Вони виконували серед іншого вправи укладу Івана Боберського, а саме: вільноруч, хоруговцями, хустинами, ручниками, топірцем, палицею³⁷. Співпраця Івана Боберського з «Просвітою» у 1920-1940-х рр. у той час, коли він перебував у діаспорі (з 1920 по 1932 рр. у Канаді, 1932-1947 рр. у Югославії) є окремою сторінкою його біографії й потребує окремих наукових студій.

Таким чином, Іван Боберський, проживаючи у Львові упродовж 1901-1914 рр., співпрацював з товариством «Просвіта», проводячи діяльність через організацію «Сокіл-Батько» у Львові та сокільські осередки у Галичині. Важливою подією у житті Львова та українського суспільства стали організація та проведення «Першого українського просвітньо-економічного конгресу» з нагоди 40-ліття від створення товариства «Просвіта». На ньому, з-поміж іншого, було відзначено подвижницьку працю Івана Боберського в контексті розвитку сокільського руху та публікацій ним праць з теорії та методики фізичного виховання і спорту. Як голова українського гімнастичного товариства «Сокіл-Батько», Іван Боберський співпрацював з «Просвітою» особливо в період підготовки та проведення I і II Краєвих здвигів у Львові. Перебуваючи у 1920-х рр. у Канаді, він долучився до діяльності Українського інституту «Просвіта» у Вінніпезі, виступав на різних заходах, імпрезах, святкуваннях не тільки у Вінніпезі, де проживав, а й у різних населених пунктах Канади.

³⁵ Боберський І. Не згинати голови! : машинопис. Арк. 10 // Український національний музей у Чикаго.

³⁶ Кумка М. Як провадити Рідну Школу в Канаді // Нове Поле. Канадійський Альманах. – Вінніпег, 1927. – С. 22-23.

³⁷ Кумка М. Початки руханки серед українців у Вінніпегу. – Вінніпег, 1925. – С. 8.

Прокіп А. В.,
канд. іст. наук, доц.,
провідний науковий співробітник
Львівського історичного музею,
відділ “Музей Арсенал”

ПРОБЛЕМИ ПОШУКУ «ГРОМАДЯНСЬКОГО ІДЕАЛУ» В ПРОЦЕСІ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ У ПРОСТОРІ МУЗЕЮ

Останнім часом музеї в Україні стають не тільки місцями зберігання, демонстрації, вивчення історико-культурних пам'яток, а й важливими осередками громадянського виховання підростаючого покоління. Можна стверджувати, що без такого складника навчально-виховного процесу, як громадянське виховання, подальший рух України до справжньої, а не паперово-декларативної незалежності є неможливим. Це підтверджують події останніх років (Революція Гідності, російська збройна агресія, окупація Криму і частини Донбасу). У світлі даних подій особливо відчутним та актуальним стало завдання посилення роботи у напрямі патріотичного виховання молоді, формування у підростаючого покоління справжнього, а не нав'язаного ззовні, громадянського ідеалу.

Недостатня, на наш погляд, у попередні роки увага держави призвела до серйозних прогалин у системі національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Й це незважаючи на те, що за роки незалежності розроблено кілька програмних документів, присвячених патріотичному вихованню молоді, зокрема таких, як: «Концепція національної системи виховання» 1996 р., «Концепція громадянської освіти та виховання в Україні 2012 р., «Концепція загальнодержавної цільової програми патріотичного виховання громадян на 2013-2017 рр.», «Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді», прийнята 16 червня 2015 року. Проте ці програмні документи так і залишилися, по суті, декларативними й не були реалізованими через постійну зміну векторів зовнішньополітичного руху держави – то в «західному» європейському напрямі (у часи президентства В. Ющенка і П. Порошенка), то руху в абсолютно протилежну сторону, у бік Росії, за президентства В. Януковича. Відповідно, змінювалася освітня політика, на яку впливали різні уявлення про «громадянський ідеал» правлячих еліт.

Сьогодні система патріотичного виховання молоді потребує суттєвого оновлення та модернізації.¹ Вона має концентруватися на формуванні у молоді готовності захищати Батьківщину. В умовах збройної агресії Росії проти України виховання національно свідомої й патріотично налаштованої молоді залишається завданням загальнодержавної ваги.²

Відповідно зростають значення та роль таких культурно-освітніх інституцій, як музеї, у системі військово-патріотичного виховання. Музеї повинні створювати умови для різностороннього розвитку особистості на основі засвоєння загальнолюдських цінностей,

---

¹ Прокіп А., Бреннер Л. Елементи національно-патріотичного виховання в ігрових формах роботи з учнівською молоддю у відділі зброї “Музей-Арсенал” Львівського історичного музею // Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи. Матеріали сьомої науково-практичної конференції (3-4 жовтня 2019 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – Київ, 2019. – 104 с. – С. 83.

² Пашкова О. О., Каменюк Ю. В. Роль і місце історичної свідомості у процесі військово-патріотичного виховання військовослужбовців Збройних Сил України // Військово-науковий вісник. Вип. 34. Львів: Національна академія сухопутних військ, 2020. – 257 с. – С. 42.

виховувати і формувати соціально-активну особистість, наділену почуттями національної гідності та громадянської відповідальності за своє майбутнє.

Мета – розглянути проблеми патріотичного, громадянського виховання дітей і молоді у культурно-освітньому просторі музею, використовуючи для цього досвід роботи останніх років у даному напрямі Львівського історичного музею (далі ЛІМ), на прикладі зразків меморіальної зброї, що колись належала історичним особам, життя і діяльність яких могли б стати прикладом громадянського ідеалу служіння Вітчизні для молоді.

Питання виховання підростаючого покоління у дусі вірності Вітчизні та любові до Батьківщини перебували у центрі уваги багатьох учених протягом усієї культурно-освітньої історії розвитку людства. Видатні українські вчені-педагоги неодноразово зверталися до проблем формування громадянського ідеалу як основи духовного життя людини. Так, К. Ушинський, розвиваючи принцип народності, підкреслював важливість виховання у молоді любові до Батьківщини, гуманності, працелюбства, відповідальності. При цьому він, зокрема, наголошував: «Як немає людини без самолюбства, так немає людини без любові до Вітчизни й ця любов дає вихованню вірний ключ до серця людини та могутню опору для боротьби з її поганими природними, особистими, сімейними та родовими нахилами».³

Особливого значення у дослідженні питань виховання справжнього громадянина-патріота набули роботи видатного українського педагога В. Сухомлинського, який вважав, що у дітей та молоді потрібно виховувати потяг до беззастережного служіння Батьківщині, до активної трудової та суспільної діяльності. Він підкреслював, що одним із головних виховних завдань є підготовка учнів до простої, буденної, повсякденної праці на благо суспільства, причому сама діяльність дітей, організована педагогом з даною метою, являє рухому силу формування особистості підростаючого громадянина.⁴

Сьогодні вивченням проблем громадянського виховання молоді у музейному просторі займаються такі дослідники, як О. Караманов,⁵ О. Палійчук,⁶ О. Пашкова, Ю. Каменюк⁷ та ін.

У межах громадянського виховання дітей та молоді важливого значення набувають наступні ключові компетенції, якими повинне оволодіти підростаюче покоління, а саме – політичні та соціальні компетенції, пов'язані зі здатністю брати на себе відповідальність, компетенції участі у спільному прийнятті рішень, в умінні врегульовувати конфлікти ненасильницьким шляхом, участі у розвитку і функціонуванні демократичних інститутів, компетенції існування у багатокультурному суспільстві.⁸

Якщо звернутися до організації громадянського виховання у культурно-освітньому просторі музею, то можна ще виокремити наступні умови його функціонування:

³ Ушинский К. Д. Собрание сочинений. – Москва: Учпедгиз, 1950. – Т. 10. – 668 с. – С. 160.

⁴ Сухомлинский В. А. Воспитание советского патриотизма у школьников. Из опыта работы в сельской школе. – Москва: Учпедгиз, 1959. – 148 с. – С. 112.

⁵ Караманов О. Педагогічна діяльність музеїв в сучасному освітньому просторі України: Монографія. – Львів, 2020. – 452 с.

⁶ Палійчук О. Патріотичне виховання засобами музейної педагогіки на гурткових заняттях в дошкільному закладі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://imidg.ucoz.ua/elgurnal/vyp21/5/palijchuk_tezi.pdf.

⁷ Пашкова О. О., Каменюк Ю. В. Роль і місце історичної свідомості у процесі військово-патріотичного виховання військовослужбовців Збройних Сил України // Військово-науковий вісник. Вип. 34. – Львів: Національна академія сухопутних військ, 2020. – 257 с. – С. 42.

⁸ Акберова А. Г. Способы и средства модернизации системы патриотического воспитания учащейся молодежи в культурно-образовательном пространстве учебного заведения // Вестник Казанского государственного университета культуры и искусств. Вып. 4. – Казань, 2011. – С. 63-67.

1) розширення та урізноманітнення фізичного простору, де відбувається заняття, у даному випадку таким простором для учнівської чи студентської аудиторії може виступати не навчальний заклад, а музей;

2) емоційна насиченість музейного середовища, спрямована на збагачення освітнього простору предметами, що стимулюють творчу та пізнавальну активність;

3) «занурення» у культуру, в історичну пам'ять, «прожиття» різних історичних подій, що забезпечується завдяки можливостям музейного простору.

Сучасні музеї є опорою історичної пам'яті, яка включає різні рефлексії-повідомлення про події минулого, та колективної пам'яті, формує групове сприйняття та оцінку історичних подій.⁹

Громадянське виховання являє собою важливу складову частину виховного процесу, адже воно нерозривно пов'язане з моральним, трудовим вихованням і наділене відносною самостійністю.

Основу громадянської свідомості складають знання, на основі яких виробляються погляди і переконання особистості. У цих переконаннях проявляється єдність моральних знань та почуттів особистості. Вони є ідейно-психологічним компонентом свідомості, безпосередньо стимулюючим поведінку, вибір дій та вчинків: «під впливом світогляду виникає міцна структура мотивації особистості, у якій вирішальний вплив мають погляди і переконання».¹⁰

Ефективним засобом громадянського виховання дітей та молоді на сучасному етапі стає музейна педагогіка. Вона є важливою складовою системи громадянського виховання особистості.

Музеї та навчально-освітні заклади традиційно мають багато спільного у меті й завданнях своєї діяльності, адже вони прагнуть виховати у молоді свідоме ставлення до надбань світової та вітчизняної науки і культури; розвивати творчі здібності, стимулювати творчу активність особистості, розвивати мислення та певні практичні навички і т. ін.

Музейний простір, музейні кудьтурно-історичні пам'ятки мають унікальну здатність одночасно впливати на інтелектуальні, емоційні та вольові сторони особистості дитини. Кожна виставка, кожна експозиція є, власне, програмою передачі через музейні предмети знань, суджень, оцінок, навичок, почуттів.

Музеї дають змогу донести підростаючому поколінню культурні надбання, сформувати у нього стійку потребу поповнювати свої знання про видатні, героїчні постаті, історичні події тощо.¹¹

За роки незалежності у ЛІМі, зокрема у його відділі «Музей-Арсенал», організовувалися різноманітні виставки, спрямовані на формування громадянського ідеалу в учнівської та студентської молоді, підвищення рівня її національної свідомості. Так, упродовж 1990-2000-х рр. у «Музеї-Арсенал» пройшли такі виставки: «Заохочувальні відзнаки (нагороди) Збройних Сил України», «Військові головні убори ХІХ - ХХ ст.», «Військове спорядження піхотинця ХІХ - поч. ХХ ст.», «Герби гетьманів України», ін. Усі вони залишили позитивні враження у відвідувачів Музею.

⁹ Караманов О. Особливості міжкультурної інтерпретації «важких тем» минулого у музейному просторі: педагогічний аспект // Музей – платформа суспільного діалогу. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції до 125 річниці Львівського історичного музею. – Львів, 2018. – С. 347-353.

¹⁰ Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – Москва: Просвещение, 1968. – 465 с. – С. 410.

¹¹ Палійчук О. Патріотичне виховання засобами музейної педагогіки на гурткових заняттях в дошкільному закладі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://imdg.ucoz.ua/elgurnal/vyp21/5/palijchuk_tezi.pdf.

У грудні 2017 р. з нагоди свята Дня Збройних Сил України у «Музеї Арсенал» відкрилася виставка «Збройні сили України. Воїни світла». Її присвятили героям російсько-української війни, що розпочалася у 2014 р. Виставку відкривали митрополит УПЦ КП Димитрій, голова Львівської обласної державної адміністрації (ЛОДА) О. Синютка, директор департаменту з питань культури, національностей і релігій ЛОДА М. Туркало, о. А. Дуда, начальник 58 будинку офіцерів, полковник, директор проекту В. Провозін, та ін.

Куратором мистецького проекту став народний художник України, заслужений діяч мистецтв України М. Откович. На виставці демонструвалися фотороботи авторства клірика церкви святого Миколая у м. Львові, військового капелана, волонтера о. Андрія Дуди. Головна тема його світлин – постаті воїнів української армії, справжніх героїв, які на передовій захищають незалежність України, спокій її громадян.¹²

Основна ідея виставки полягала у тому, щоб показати молоді сучасних українських героїв, котрі, захищаючи на Донбасі незалежність України, творять нову героїчну сторінку нашої історії, – воїнів, капеланів, волонтерів. Особливу увагу автори приділили постаті Василя Сліпака – громадянина-патріота, Героя України. Його життя та героїчна боротьба мають стати прикладом громадянської посвяти.

При вивченні історичних подій, пошуку «громадянського ідеалу» педагоги, чи у даному контексті музейні працівники, повинні наголошувати на важливості ролі особистості, адже головним є людина, світ її переживань і почуттів. Важливе виховне завдання музейного працівника полягає у тому, щоби звернути увагу молоді на героя, внутрішній світ якого сформувався під впливом зовнішніх умов у відповідності з українською національною ідеєю, традиціями, народними уявленнями про Добро і Зло.

Так, виставка «Козацькі клейноди», яка організовувалася 13 жовтня 2017 р. у межах реалізації проекту «Свята Покрова – заступниця українського війська», присвяченого чотирьом великим святам, що відзначаються українцями 14 жовтня: Дню святої Покрови Пречистої Богородиці, Дню Українського козацтва, Дню річниці створення Української Повстанської Армії й Дню захисника України, стала своєрідною формою громадянського виховання учнівської та студентської молоді (автор ідеї Ю. Олійник).

У липні 2018 р. відкрилася виставка «Українські миротворці», приурочена Дню українського миротворця. Тут демонструвалися особисті речі наших військовослужбовців, прапори, вимпели, шеврони, нагороди та символіка. У відеосупроводі показувалися кадри, відзняті безпосередньо у місцях несення служби українськими миротворцями у різних країнах світу.

На думку авторів виставки «Чинівницькі шпаги XIX - XX ст. З колекції Львівського історичного музею» (червень-жовтень 2019 р., куратори А. Прокіп, Л. Бреннер), державні службовці теж мають дотримуватися високих громадянських стандартів. На виставці експонувалося 17 музейних пам'яток (8 чинівницьких шпаг, 1 чинівницька шабля, 3 чинівницькі мундири, 4 головні убори чинівників, фотографії, інформаційний матеріал тощо).

Серед музейних предметів з виставки увагу відвідувачів привертала меморіальна зброя – чинівницька шпага (інв. ном. З-1212), яка належала голові (президенту) Львова, учаснику Січневого повстання 1863-1864 рр. Флоріану Земляковському (1817-1900). За участь у повстанні його засудили до ув'язнення. У 1871 р. став президентом Львова, а з 1875 р. – Кракова, займав інші високі державні пости в Австро-Угорщині.

---

¹² Відкриття виставки «Збройні сили України. Воїни світла» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lhm.lviv.ua/news/219.htm.

Шпагу виготовила віденська фірма Ф. Юнга наприкінці XIX ст. Її клинок з обох боків прикрашений рослинним орнаментом, серед якого видно зображення військових трофеїв. На п'яті шпаги, з правого боку, витравлений напис: «F. JUNG», а з лівого боку – «IN WIEN». На рікасо, з лівої сторони, стоїть клеймо – зображення лицаря.¹³ Зараз (2021 р.) цю меморіальну зброю можна оглянути у постійній експозиції відділу ЛІМ «Музей історії Львова».

Такий же приклад зразкового виконання свого громадянського обов'язку показала львівська родина Голуховських. На виставці демонструвалася шпага, яка належала представникам цієї родини (інв. ном. 3-506). На її клинку зроблено травлений напис: «SZPADA STANOWA JÓZEFA WINCENTEGO+1806 WOJCIECHA 1840 I AGENORA+1875 HRABIUW GOLUCHOWSKICH».¹⁴

Зразком громадянської посвяти може також служити героїзм ще одного представника роду Голуховських, учасника Листопадового повстання 1830-1831 рр. – графа Мечислава Голуховського, який у бою з росіянами на голові «москаля» зламав свій палаш, уламок (щербець) якого зберігався у 1920-1930-х рр. у Національному музеї ім. короля Яна III – попереднику ЛІМ. Тоді у залах музею була можливість огляду цього т. зв. «августівського» палаша зі зламаним клинком і написом на ньому: «Szczerbiec Mieczyslawa Hrabi Goluchowskiego, rękniety na czasie Moskala dnia 16. IX. 1831 / Щербець Мечислава Графа Голуховського, зламаний на голові Москаля дня 16. IX. 1831».¹⁵

Відданість Батьківщині, готовність до самопожертви демонструє цікава меморіальна пам'ятка – офіцерська шабля зразка 1904 р. (інв. ном. 3-1084), що належала Ярославу Воевідці (1882-1920) – українському патріоту, отаману УГА, командиру 1-го артилерійського (гарматного) полку УСС, який загинув від кулі більшовицького комісара М. Табукашвілі у березні 1920 р.¹⁶ Шабля надійшла до ЛІМ з колекції Військово-історичного музею Львова. На даний час (2021 р.) цю пам'ятку можна оглянути у постійній експозиції відділу ЛІМ «Музей визвольної боротьби України».

Отже, виставкова робота, ведена у ЛІМі впродовж останніх років, сприяє більшій насиченості та ефективності співпраці, взаємодії між музеєм та навчально-освітніми закладами у процесі громадянського, національно-патріотичного виховання учнівської та студентської молоді.

Сьогодні є очевидним, що заходи, спрямовані на формування у молодого покоління громадянського ідеалу, виховання свідомих громадян, не можуть обмежуватися лише рамками виховної діяльності у межах навчально-освітніх закладів, а й неодмінно повинні поширюватися на музейний простір.

¹³ Архів Львівського історичного музею (далі ЛІМ). – Ф. «Зброя». – Кн. 3. – № 3-1212.

¹⁴ Архів ЛІМ. – Ф. «Зброя». – Кн. 2. – № 3-506.

¹⁵ Mękicki R. Muzeum narodowe im. króla Jana III we Lwowie. Przewodnik po zbiorach. – Lwów, 1936. – 130 s. – S. 84.

¹⁶ Прокіп А., Михальський Ю. Зразки зброї, елементів озброєння часу польсько-російської війни 1920 року з колекцій національного музею імені короля Яна III та Львівського історичного музею // Військово-науковий вісник. Вип. 34. – Львів, 2020. – 257 с. – С. 151.

Козій І. В.,
канд. філос. наук, доц. кафедри історії і філософії,
Львівський торговельно-економічний університет

ЮРІЙ ЛИПА ПРО ГОЛОВНІ РИСИ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

Юрій Липа – український історик філософії, культуролог, письменник, поет. Пишучи про стрижневі риси української ментальності, дослідник передусім вирізняє такі як: українська родина, культурні круги, українська культура, українське суспільство, українська група, українська військовість, українські міфи та українські культурні тенденції загалом. Науковець зараховує Україну до хліборобського кола, що проявляється у Європі через трипільську та егейську культури, які, у свою чергу, беруть власний початок в Месопотамії. Виразникам цієї культурної площини притаманні відчуття справедливості і власної гідності, відвага, любов до землі тощо. А українська родина виявляє себе через пошанування жінки-матері. Саме так відбувається об'єднання родини. Домінуюча роль жінки пояснюється насамперед потребою вести домашнє господарство осілої, переважно хліборобської родини. „Поняття матері, – пише Ю. Липа, – за сучасною біологією – це поняття вище від мужеського чи жіночого первня, воно сполучає в собі розуміння і відчуження обох первнів, це є нормативна стабільна сила в людському житті. Материнськість переносить традиції родини, а тим самим і раси, з покоління в покоління. З цього приводу вивіщення первня материнськості в найдавнішому хліборобському колі цілком зрозуміле”¹.

Критик наголошує на тому, що в українській ментальності навіть прадавніх часів не помічаємо переважання жіночого початку, адже поряд з ним існували і суто чоловічі складові: експансійність, жадання влади тощо. Відтак дослідник приходиться до висновку про рівноправність маскулінного і фемінінного початку. Але як чоловічий, так і жіночий початок отримують своє повне „звучання” лише у поєднанні, що зазвичай уможлиблюється в родині як основоположній складовій українського суспільства загалом. Саме в українському суспільстві, цінуючи поняття родини та роду, українець прагне контролювати кожного окремого представника суспільства. В українському суспільстві чітко простежується певна ієрархічна підпорядкованість. Подібна градація можлива лише за умови внутрішнього відчуження підлеглого до свого начальника як до джерела общини. Тільки через вождів представник маси спроможний відчути власну причетність до громади і роду.

Українець повинен відчувати постійний та нерозривний зв'язок з групою, на чолі якої з необхідністю має бути керманіч того чи іншого рангу. „На такому консерватизмі, – пише Ю. Липа, – була збудована не одна велика імперія від Дарія Великого аж до королеви Вікторії. Такий консерватизм обмежує розвій раси в границях традиції і в почутті спільної крові. А це зменшує одну дуже реальну небезпеку для раси – її розпорошення”². У цьому контексті дослідник звертається до наступної риси української культури – міфології як одного з факторів об'єднання нації. Саме міфологію українець починає сприймати від самого народження, адже її прояви помічаємо в багатьох сферах діяльності суспільства. Міфологія, за словами критика, присутня всередині самого життя. Отже, можемо констатувати, що українські міфи з плином часу починають носити підсвідомий характер.

Зробивши короткий, але змістовний аналіз основних складових української культури, дослідник прагне виділити основні тенденції її розвитку в майбутньому. Так, за словами

¹ Липа Ю. І. Призначення України. – Львів, 1992. – С. 148.

² Липа Ю. І. Призначення України. – Львів, 1992. – С. 151.

науковця, українці тяжіють до нівелювання значення індивідуального, з одного боку, а з іншого, – певна родинність груп приводить до зменшення імовірності розгортання масових рухів у суспільстві. Функціонування таких груп формує еліту, яка володіє тими знаннями, що допомагають громаді існувати і розвиватися. Саме завдяки інформації, що зосереджена серед представників еліти, стає можливою передача інформації від покоління до покоління, а, як наслідок, збереження цілісності нації.

Дослідник називає стрижневі риси характеру українців. Перш за все він звертається до українського естетизму, зазначаючи, що саме названа риса превалює в оцінці зарубіжних культурологів упродовж доволі тривалого часу. У цьому контексті Ю. Липа вказує, що деякі науковці називали Україну Елладаю. Відтак еллінізм українців, на думку дослідника, є однією зі стрижневих характеристик українського національного характеру.

Готизм, ще одна риса українського суспільства, який Ю. Липа розглядає як деяке безсилля окремо взятого індивіда у боротьбі з силами природи. Вказана риса розвивалася, очевидно, в найбільш несприятливих кліматичних умовах. Адже для того, щоби якимось чином протистояти природним стихіям, потрібні колективні зусилля. „Ця традиція, – пише Ю. Липа, – була передавана через інституції і ритуали одиницям у категоричній формі. Збірнота предків і сучасників наказувала одиниці, що мала робити. Поза збірнотою одиниця була нічим, великість одиниці була на службі збірноті племінній чи расовій. Великість провідників залежала від того, як глибоко вони висловлюють дух збірноти”³. За словами дослідника, український готизм активізувався у найбільш складні часи життя суспільства.

Для всебічного аналізу українських генеральних ідей насамперед потрібно врахувати: прагнення українця до індивідуальної свободи, високу моральність еліти, деякі апріорні колективні задатки у формуванні дієвих військових утворень, українську солідарність і важливу роль жіночого начала. Перераховані характеристики призвели до спільного знаменника такі складові національного характеру, як: еллінізм, трипільство і готизм.

Таким чином характер українця володіє низкою складових, які гармонійно поєднуються між собою. Але за потреби вони можуть вступати і у конфронтацію. Подібний стан речей породжує великий діапазон відчуттів. Дослідник зауважує, що українці мають з-поміж своїх сусідів один із найскладніших характерів. “Навіть пересічний українець, – пише він, – дуже часто може оглянути якусь подію чи справи з кількох боків одночасно. Для українця скомплікованість світу є видніша, ніж, скажімо, для його сусідів. Тому, може, так нелегко українцеві прийти до якогось рішення”⁴. Володіючи таким набором відчуттів, а також здатністю до абстрагування, українець здатен сприймати життя у всій його неоднозначності та багатогранності, а інколи і в суперечності. Ю. Липа зазначає, що в способі мислення українців можна констатувати потяг та любов до філософування, яка разом із оптимістичним скептицизмом породжує „тонкий український гумор”. З цього логічно випливає той факт, що такими людьми складно керувати. Якщо в елліністичному суспільстві керманіч одночасно виступає і як митець, який в силу своєї природи творить щось нове, не надто переймаючись при цьому попередніми традиціями, а в утвореннях, що ґрунтуються на готизмі, провідник з необхідністю виступає виразником усталених традицій, то в трипільстві існує таке поняття, як „батько”. Але тим не менше перелічені основоположні складові характеру провідника дозволяють стверджувати, що він так чи інакше пропагує дещо вище і саме тому займає відповідне місце в суспільстві. Ю. Липа задається питанням, що ж усе таки є тим „вищим” в ідеалі українського керманіча? Аналізуючи попередню історію, дослідник зазначає, що в елліністичній релігійно-філософській традиції площини людського та

³ Липа Ю. І. Призначення України. – Львів, 1992. – С. 157.

⁴ Липа Ю. І. Призначення України. – Львів, 1992. – С. 161.

божественного доволі тісно перетиналися, саме тому для пересічного елліна само собою розумілося, що відблиск божественності і робить вождів вождями, тобто тими людьми, які виступають перехідною ланкою між богами та рештою населення.

Рухаючись далі, Ю. Липа зазначає, що українець щиро вірить у можливість досягнення деякої духовної досконалості саме у площині власної нації. Відтак все пропускає крізь призму свого власного „Я” як на індивідуальному, так і на колективному рівні. Перефразовуючи відомого світового філософа, можна сказати: українець є мірилом усіх речей. Потрібно зазначити, що доволі важко дати визначення тому, що ж таке відчуття серединності власної раси. У цьому контексті Ю. Липа виділяє основні зовнішні ознаки окресленого феномену. Першою ознакою є захист власних вірувань та головних святинь. Потреба у подібному захисті свого, мабуть, закладена в індивідах на підсвідомому рівні. Наступною прикметою відчуття серединності є погляд на усі речі заангажовано, крізь призму свого бачення, світовідчування тощо. І, нарешті, третьою характеристикою є культивування предківщини як головного підґрунтя та можливості для подальшого еволюціонування нації. Науковець зазначає, що: „Ці три прикмети: відрух оборони свого рідного, погляд на світ з нутра раси й сприймання предківщини – це немов зовнішній вияв українського характеру. Це – його своєрідні межі, його своєрідна ослона для самозбереження в історії, в небезпечній і жорстокій грі пригод народів і рас”⁵.

В історико-культурологічних дослідженнях Ю. Липи можна виокремити низку філософських ідей, які передовсім стосуються специфіки зародження української ментальності, основних векторів українського філософування в контексті доктрини географічного детермінізму.

---

⁵ Липа Ю. І. Призначення України. – Львів, 1992. – С. 169.

Кондратюк К. К.,
д-р іст. наук, проф. кафедри
новітньої історії України,
Львівський національний
університет імені Івана Франка

В'ЯЧЕСЛАВ ЛИПІНСЬКИЙ (1882-1931) – ІСТОРИК, ІДЕОЛОГ УКРАЇНСЬКОГО КОНСЕРВАТИЗМУ

Народився майбутній політик і науковець у 1882 р. у с. Затурцях Володимир-Волинського повіту Волинської губернії в шляхетській родині¹. Середню освіту здобував у гімназіях Житомира, Луцька, Києва. Військову службу проходив у Ризькому кавалерійському полку, що квартирував у Кременці. Навчання продовжував у Краківському університеті, де студіював агрономію, а пізніше історію. Після Краківського університету продовжував вивчати історію та соціологію в університеті Женеві. Завершивши навчання, він оселився в своєму родовому маєтку Русалівські Чагори на Уманщині і почав активно займатися історичними дослідженнями та громадською роботою. Будучи представником правобережної польської шляхти, В. Липинський всю свою енергію спрямовує на роботу саме серед неї. Як пише дослідник його творчості Я. Пеленський, він заходився, йдучи слідами Антоновича й Рильського, розбуджувати приспане польською культурою українське серце серед цієї шляхти й скеровувати її на користь української справи. 1908 р. в Умані відбулися збори місцевої шляхти, на яких В. Липинський закликав підтримувати українську культуру. В 1909 р. В. Липинський видає польською мовою книгу “Шляхта на Україні”, в якій знову закликає представників шляхти взяти активну участь в культурному і політичному відродженні України. Книга набула популярності в багатьох нащадків українських родів, і весною 1909 р. в Києві відбувся з'їзд громади “українців польської культури”, як вони самі себе називали, на якому було ухвалено підтримувати український національно-визвольний рух, заснувати видавництво українських книжок для народу, почати видання газети. Царські власті, налякані такою активністю, почали переслідування учасників з'їзду. 1910 р. було заборонено випуск газети, закрито українське видавництво.

З початком Першої світової війни В. Липинського як офіцера запасу російської армії мобілізують і відряджають до драгунського полку. Він змушений був воювати за чужі інтереси на пруському фронті, пізніше захворів і потрапив до резервного полку, розташованого в Полтаві. Одразу, прибувши до нового місця служби, він активно долучився до культурно-просвітницької та політичної роботи, яка тривала аж до початку революції в Росії.

Коли в Києві постала Українська Центральна Рада, В. Липинський звернувся до Генерального секретаря з військових справ з проханням дозволити йому формувати Український кавалерійський корпус. Однак такого дозволу він не отримав і вирішив залишити військову службу.

Розчарувавшись в українській революційній демократії і визнавши її ще не дозрілою до державного будівництва, В. Липинський вирішив активно приєднатися до роботи Української Хліборобсько-Демократичної партії, яку заснували в травні 1917 р. в Лубнах С. Шемет, В. Шкляр та ін. і яка ставила мету – створення самостійної Української держави.

---

¹ Українське козацтво. Мала енциклопедія. – Київ, 2002. – С. 290.

У квітні 1918 р. до влади в Україні приходять гетьман П. Скоропадський. В. Липинського направляють послом Української держави до Австрії. Він залишається на цьому посту і після повалення Гетьманату та приходу до влади Директорії, роблячи все можливе для утвердження Української державності. З червня 1919 р. В. Липинський припиняє зв'язки з урядом Директорії і проживає в Австрії як приватна особа².

У 1920 р. В. Липинський виступив з проектом відновлення організованого українського консервативного руху в еміграції під прапором монархічної ідеї в її національній формі – Гетьманщини. Разом із своїми однодумцями він створив у Відні “Ініціативну групу Українського Союзу Хліборобів-Державників” і випустив “Відозву до Українських Хліборобів”, у якій накреслив контури в майбутньому ширше розробленої теорії Української Трудової Монархії. Наприкінці 1920 р. В. Липинський остаточно сформулював Статут і Регламент Українського Союзу Хліборобів-Державників. Тоді ж почав виходити як орган Союзу неперіодичний збірник “Хліборобська Україна”, в якому В. Липинський публікував свої “Листи до братів-хліборобів”.

Його ідеї набувають широкої популярності серед частини української еміграції. Однак у 1930 р. В. Липинський внаслідок ідеологічного конфлікту з гетьманом П. Скоропадським оголошує Союз розпущеним і з групою своїх прихильників створює нову організацію – “Братство Українських Клясократів-Монархістів”.

Помер В. Липинський 14 червня 1931 р. в санаторії Вінервальд біля Відня. Похований в рідному селі Затурцях.

Своєрідність політичного вибору В. Липинського значною мірою зумовлювалася його польським походженням та українським оточенням. Ще в гімназії юнак зацікавився історією України і козацтва. Велику роль у цьому відіграв його дядько Адам Рокіцький. З його оповідань В'ячеслав дізнався, що правобережна шляхта, яка тепер вважає себе польською, за своїм походженням – українська; що саме колонізація цієї провідної української верстви призвела до того, що український народ перетворився на закріпачену несвідому масу. Молодик зробив з цього висновок на все життя: необхідно зучинити зворотнім цей фатальний процес, повернути Україні її провідну верству.

Агітацію серед своїх польських шкільних товаришів В'ячеслав Липинський розпочав уже в гімназії, і коли зусилля його виявилися безуспішними, гімназист залишив польське учнівське “Коло” і перейшов до української “Громади”³.

У Києві В. Липинський відвідував гурток М. Требінської, де частими гостями були відомий історик, гімназійний учитель В. Щербина, меценат української преси землевласник Є. Чикаленко, подружжя Русових, археолог і статистик В. Щербаківський, філолог, редактор “Киевской старины” В. Науменко, історик М. Василенко. Очевидно, саме ці діячі вплинули на формування світогляду юнака.

Говорячи про В. Липинського-історика, слід наголосити на ролі М. Грушевського, який підтримував історіософські пошуки свого молодого колеги і в той же час не поділяв його політичних поглядів.

У своїх перших польськомовних історичних працях, створених на загальноприйнятій тоді позитивістській методологічній основі, В. Липинський додає нові моменти до розуміння переломних подій української історії, уточнюючи висновки М. Грушевського, висловлені в “Історії України-Руси”. В листах до галичанина О. Назарука В. Липинський, радячи не

² Довідник з історії України. За заг. ред. І. Підкови і Р. Шуста. Вид. 2-ге. – Київ, 2001. – С. 408.

³ Білас Л. В. Липинський – історик. В. Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. Студії. Том 1. – Філадельфія, 1994. – С. 34.

відкидати творчий доробок Грушевського, зазначав, що його “Історія” – це глиба, яку не обійде жодний історик, скільки б не минуло часу⁴.

Еволюцію історичних поглядів В. Липинського можна зрозуміти лише в контексті його політичної діяльності. Вище зазначалося, що вже в початковий період цієї діяльності він намагався згуртувати полонізовану правобережну шляхту, прищепити їй ідеї українськості. На думку В. Липинського, етнічне походження не повинно відігравати вирішальної ролі в національному самоусвідомленні, оскільки основним об’єднавчим елементом існування нації він вважав рідну землю.

У часи існування Української держави В. Липинський своїм авторитетом, особистим прикладом, впливом на П. Скоропадського намагався втримати гетьманські кола в межах чіткої політичної лінії, дисципліни, усвідомлення поточного політичного моменту. Він намагався не допустити застосування репресивних заходів проти селянства, одночасно переконуючи ліві демократичні партії не вести боротьби проти Української гетьманської держави.

Поразка українських визвольних змагань зміцнила його впевненість у правоті консервативної концепції. Ідеологію цієї течії він виклав у формі листів, уміщуючи їх з 1919 до 1926 рр. в журналі “Хліборобська Україна”, редактором якого він був. Видані пізніше окремою книгою “Листи до братів-хліборобів” відіграли помітну роль у формуванні державницького мислення серед українських політичних партій. На його думку, відродження української державності можливе тільки на засадах політичного консерватизму, тобто лише з орієнтацією на досвід державного будівництва минулих століть, насамперед гетьмансько-козацьких часів. Він пов’язував майбутнє України з ідеєю розбудови гетьманської держави, що здатна об’єднати народ України на засадах територіального патріотизму⁵.

Створення самостійної держави для В. Липинського – це питання існування українців як нації. Адже нація і держава – поняття взаємозалежні. Без першого немає другого, і навпаки. В. Липинський трактував націю як категорію надетнічну, головним критерієм буття якої є усвідомлення всіма народами, що вони живуть в Україні, усвідомлення своєї єдності в Українській державі. Ширення ідеї незалежної України, за В. Липинським, є головною метою українського суспільства, без огляду на етнічне походження окремих його верств.

Друга важлива теза в теорії В. Липинського – висвітлення тяглості української державності. В найбільшому своєму історичному творі “Україна на переломі” він переконливо довів існування Української держави за часів Б. Хмельницького – зразкового будівничого державної структури України, яку В. Липинський пов’язував лише з ідеєю гетьманства, відкидаючи шлях демократичної республіки. Таке безапеляційне заперечення демократичних традицій звужувало вплив ідей Липинського на широкий український загал.

В. Липинський провідною верствою суспільства вважав у кожний історичний період аристократію (еліту). В давньоруські часи – це князь та дружина, в польсько-литовській – українська шляхта, в XVII ст., під час занепаду шляхти та її полонізації роль аристократії перебирають козацтво і частина старої шляхти, що відмежувалася від покатоличеної соборатії; у XVIII – XX ст. – нащадки русифікованої та полонізованої шляхти, заможне селянство і, частково, інтелігенція. Слід мати на увазі, що аристократія для В. Липинського – активний, організовуючий елемент у кожній нації. Україна, на його думку, тому й втратила свою незалежність, що провідна верства її була поступово залучена до польського та російського державних організацій.

⁴ Гирич І. Лицар української державності. Архіви України. – Київ, 1992. – № 1-3. – С. 36.

⁵ Народжені Україною. Меморіальний альманах у двох томах. – Київ, 2002. – Т. II. – С. 48.

В. Липинський не приймав класової теорії побудови суспільства за К. Марксом і тим більше не погоджувався з принципом антагонізму між панством та селянством, робітництвом та буржуазією.

Важливе місце в ідеології В. Липинського займає критика слабкостей українського руху, які призвели, на його думку, до поразки Української держави у 1917-1920 рр., та пошуки шляхів виходу з національно-політичної кризи. В. Липинський критикував народницький світогляд соціалістичних лідерів Української Центральної Ради і Директорії УНР, які намагалися оперти національно-визвольні змагання на соціальні ідеї та шукали підтримки лише серед пролетаризованого й напівпролетаризованого селянства, робітництва й народної інтелігенції, відкидаючи державотворчий потенціал “хліборобів” (заможного селянства і поміщиків) та українських чиновників і буржуазії. В. Липинський був переконаний, що ідею створення незалежної Української держави може реалізувати тільки весь народ під проводом “хліборобської верстви”. Політичний успіх українським національно-визвольним змаганням, на думку Липинського, міг забезпечити перехід зрусифікованої та сполонізованої української еліти на українські національні позиції. Досягнути консолідації українського народу і перетворити його на повноцінну державну націю можна лише шляхом розбудження і зміцнення почуття територіального патріотизму та солідарності між усіма громадянами України незалежно від їхнього соціального статусу, віросповідання, етнічного походження. Зразком такого успішного націо- і державотворення для Липинського були США.

Хоча В. Липинський був принциповим критиком демократії, його ідеологія спричинилася до утвердження ліберально-демократичних цінностей та поборювання тоталітарних тенденцій в українській політичній думці ХХ ст.

Як історик В. Липинський не тільки зробив вагомий внесок у розвиток вітчизняної історіографії, але й започаткував новий напрям історичних досліджень – державницький. З цих позицій написані майже всі його історичні праці. В. Липинський не був ученим у вузькому академічному розумінні, і його внесок у пізнання української історії переважно полягає не у введенні в науковий обіг нових масивів джерел, а в концептуальному осмисленні відомих фактів.

Першою серед його історичних праць є монографія про Данила Братковського, яка у 1908 р. вийшла польською мовою (наступного року її опубліковано українською на сторінках “Літературно-наукового вісника”, що виходив у Львові). Помітною подією у тогочасній історіографії стала й поява історико-публіцистичної праці В. Липинського “Шляхта на Україні, її участь в життю українського народу в перспективі історії” (Київ-Краків, 1908). У ній історик вперше обґрунтував тезу про провідну роль шляхти в процесі формування української державності.

У 1912 р. Липинський опублікував в альманасі “Z dziejow Ukrainy” (“З історії України”) свої розвідки “Назви Русь і Україна і їх історичне значення”, “Відгомін минулого”, “Недоспівана пісня”, “Станіслав-Михайло Кричевський”, “Документи Руїни”, “Богдановим шляхом” та ін. Основну увагу автор приділив висвітленню подій часів Хмельниччини, причому розглядав цей період історії України з державницької точки зору.

Ці дослідження позитивно оцінив І. Крип'якевич у рецензії, надрукованій у 64-у томі “Записок НТШ” за 1913 р. Справді, розвідки молодого історика відзначалися солідною джерельною базою, оригінальною концепцією, обґрунтованими висновками. Візьмемо для прикладу вищезгадану монографію про одного з найвидатніших соратників Б. Хмельницького, Київського полковника Михайла Кричевського. Монографія в своїй реалізації переросла вузьку тему біографії однієї особи. В. Липинський зумів майстерно

показати в ній широке тло повстання під проводом Б. Хмельницького, розглянув причини участі шляхти в національно-визвольній війні, описав початок бойових дій. Фіналом стала оповідь про Зборівську угоду 1649 р. й героїську смерть Кричевського. Ця праця зайняла у тексті першого тому альманаху більше ніж половину загального обсягу (майже 400 сторінок).

Аналізуючи широке коло подій, людей і явищ, В. Липинський не випускає з поля зору свого головного героя. Рід Кричевських у процесі полонізації, що охопив вищу шляхту, окатоличився і сполонізувався, і Станіслав мимоволі став таким чином польським шляхтичем. Але коли спалахнуло повстання і Станіслав дістав наказ ув'язнити Хмельницького, в його душі відбулася боротьба між заприсягнутою вірністю Речі Посполитій і вірністю власному народові. І Станіслав зважився, перейшов на український бік і прийняв нове ім'я – Михайло. А коли воєнне становище внаслідок наступу литовського князя Радивілла дуже погіршилось і Хмельницький, не маючи іншого виходу, вислав проти цієї найкраще озброєної армії саму тільки легку козацьку кінноту, то віддав її під команду полковника Кричевського. Той постановив за будь-яку ціну затримати похід Радивілла на Київ і досягнув мети, жертвуючи власним життям і ставши, таким чином, героїчним прикладом для майбутніх поколінь.

У 20-х роках, очолюючи кафедру в заснованому П. Скоропадським Українському науковому інституті в Берліні, В. Липинський написав низку статей, пізніше опублікованих окремою книгою під назвою “Релігія і церква в історії України” (Філадельфія, 1925; Львів, 1933). На його переконання, християнська релігія є необхідною й обов'язковою передумовою відновлення української державності. Наполягаючи на дотриманні християнських моральних норм у політиці, він рішуче протестував проти змішування релігії і політики, проти втручання держави у церковні справи і проти перебирання церквою на себе навіть незначних політичних функцій. В. Липинський розглядав релігію як ідею, яка може примирити українство, спрямувати його до зміцнення держави⁶.

Серед основних історичних досліджень В. Липинського одне з чільних місць належить капітальній монографії “Україна на переломі. 1657-1659” (Київ-Відень, 1920; 2-е видання, Філадельфія, 1991; Репринтне видання, Київ, 1997). Вчений розглядає тут три головні проблеми – процес побудови української держави, роль еліти (аристократії) і роль видатної особи (зокрема, гетьмана Б. Хмельницького) в історії України. Застосовуючи аналітично-концептуальний метод дослідження, В. Липинський акцентував увагу на розвитку Української козацької держави від автономізму до майже повної незалежності. На його думку, відродження української держави у XVII ст. зумовлювали такі чинники: об'єднання всіх верств українського суспільства довкола козацького ядра, яке в ході визвольної війни втягнуло в свої ряди найактивніші елементи інших станів – селянства, міщанства і шляхти; участь у державотворенні виходців зі старого руського шляхетства, чому свідомо сприяла політика Б. Хмельницького і що великою мірою сприяло окультуренню козащини; загнuzдання напівкочового, добичницького низового козацтва силами козацтва осілого, городового; перемога старшинсько-дрібношляхетського козацького землеволодіння і зв'язаного з ним хутірського інтенсивного хліборобства над екстенсивним колоніальним господарством польсько-магнатських латифундій; освячення визвольної війни авторитетом православної церкви.

Інтерпретуючи по-новому питання про форми державного устрою за часів Б. Хмельницького і беручи до уваги монархічні плани гетьмана, дослідник розвинув власну теорію гетьманату, базовану на реалістичних засадах зі становою репрезентацією. Він

⁶ Липинський В. Релігія і церква в історії України. Київ, 1995. – С. 19.

вважав, що на тогочасному етапі історичного розвитку найперспективнішою формою державного правління в Україні була гетьманська монархія, бо саме вона могла б легітимізувати державну владу.

Б. Хмельницького історик певною мірою апологетизував, особливо ж підкреслював його монархічні тенденції, навіть більше: невдачу козацької революції вбачав у тому, що встановити монархію Б. Хмельницькому на Україні так і не вдалося. В. Липинський зазначав, що гетьманська влада часів Хмельницького хоч і була авторитарною, та не була деспотичною. Її обмежували права й вольності козацького стану, який колективно брав участь в управлінні державою і члени якого користувались особистою свободою. Міста мали своє самоврядування, а церква й духовенство займали в державі забезпечену незалежну позицію. Вчений підкреслював, що суспільно-політичний устрій тодішньої України докорінно відрізнявся як від анархізму польської шляхетської демократії, так і від московського східного деспотизму.

Пильно приглядаючись до доказів і суджень В. Липинського, можна помітити в них і певні суперечності, навіть парадокси. Так, до Івана Виговського з його особливо позитивним ставленням до шляхти і до Гадяцької угоди історик ставиться загалом стримано, хоча Гадяцький договір трактує як етап державної консолідації України, вважаючи, однак, що цей договір був скороченням намірів Б. Хмельницького, повертав українські землі під польську корону, але підкреслював значення визнання України як Великого князівства Руського. Зрештою, неважко помітити, що стримане ставлення В. Липинського до І. Виговського впливало з його погляду на Б. Хмельницького як першого українського абсолютного монарха, який хотів створити українську гетьманську династію. І. Виговський із частиною старшини стояв цьому на заваді, бо фактично перебував у конфронтації до Юрія Хмельницького, законного спадкоємця “першого монарха”.

Прославляючи гетьмана Б. Хмельницького як одного з найвидатніших державних діячів в історії України з огляду на його політичні, військові та організаторські здібності, В. Липинський, на думку відомого дослідника його творчості Я. Пеленського, створив довкола особи гетьмана міф великої людини, як, до речі, він робив це раніше стосовно козацького полковника М. Кричевського. Хоч творення культу і міфу визначних особистостей, що під впливом неоромантичної історіографії набуло поширення в тогочасній Європі, нині видається анахронізмом, однак у певні історичні періоди мало сенс як засіб розбудити національну й історичну свідомість суспільства⁷. У пізніших творах, зокрема у “Листах до братів-хліборобів”, В. Липинський уже не надавав такої ролі в історії окремим видатним особам. Він сягнув до теоретико-політичного аналізу співвідношення між державою, елітою і суспільством.

Вірний своїм ідейним засадам про провідну верству в історії державного будівництва на Україні, вчений з особливою увагою досліджував походження найближчого оточення Б. Хмельницького, подав емоційні, яскраві портрети багатьох історичних діячів, під своїм власним кутом зору оцінив зміст та характер Переяславської угоди 1654 р., її безпосередні та подальші наслідки.

Провідною думкою В. Липинського, що проходить через весь його науковий доробок, є така: саме завдяки шляхті та державному генієві Б. Хмельницького козацтво спромоглося виконати свою історичну місію побудови Української держави та формування сучасної української нації⁸.

⁷ Пеленський Я. В. Липинський – засновник державницької школи в українській історіографії. Український історичний журнал (Київ), 1992. – № 2. – С. 141.

⁸ Масненко В. Історичні концепції М.С. Грушевського та В.К. Липинського. Київ-Черкаси, 2000. – С. 159.

В. Липинський надавав шляхті надмірного значення, вбачаючи в ній чи не єдиного будівничого української державності, тобто маємо певне догматичне обмеження. Історик вважає, що шляхта – це “одинокий тоді до державної творчості здатний український кляс”, а неуспіх політичного змагання був ніби спричинений тим, що шляхта була заслабка, щоб “повстання опанувати, щоб йому від самого початку не тільки національний, а в дальній консеквенції й державо-сепаратистичний характер надати”⁹.

Переяславський договір 1654 р. В. Липинський розглядав не як акт “возз’єднання”, а як військовий міжнародний союз, що його гетьманський уряд уклав в ім’я українських державних інтересів. Хмельницький сподівався, що під прикриттям союзу з Росією вдасться остаточно відірвати Україну від Польщі і підготувати прилучення до держави Війська Запорізького тих “руських земель”, які ще перебували під польським пануванням: Галичини, Волині, Полісся. Одночасно, зазначає історик, Хмельницький рішуче відкидав спроби Москви втручатися у внутрішні українські справи і намагався забезпечити собі дипломатичну свободу рухів контрактами з Туреччиною та Кримом і насамперед – з блоком протестантських держав: Семигородом, Пруссією, Швецією. В. Липинський вважав Б. Хмельницького за основоположника модерної української закордонної політики¹⁰.

Сила В. Липинського як історика полягає в соціологічному аналізі, блискучому стилі. Його вплив на українську історіографію, зокрема в еміграції, був дуже великий.

Звичайно, не все у спадщині В. Липинського рівноцінне, не з усіма його думками можна погодитися, окремі тези дискусійні. Але такою є доля всіх непересічних праць, у яких історичний процес оцінюється не в межах схем, а в руслі своєї автурської концепції.

---

⁹ В’ячеслав Липинський. Україна на переломі 1657-1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII столітті. Філадельфія, 1991. – С. 75.

¹⁰ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В двох томах. Т. 2. Київ, 1994. – С. 139.

Якимович Б. З.,
д-р іст. наук,
проф. кафедри краєзнавства,
Львівський національний
університет ім. І. Франка,
Горинь В. І.,
канд. філос. наук, літературознавець

РОГАТИНСЬКА ЗЕМЛЯ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОФЕСОРА СТЕПАНА ГЕЛЕЯ

Степан Гелей як науковець, громадський та культурно-освітній діяч добре відомий на своїй Рогатинщині, не кажучи про його рідне село Бабухів. Саме тому низка праць вченого присвячена дослідженню рідного краю, де народився вчений, де пройшло його дитинство, де разом із іншими сільськими хлопцями формувалися його характер, любов до рідної мови, пісні, історії, традицій. Як згадує голова земляцтва "Брати-Рогатинці", відомий громадський та культурний діяч, знаний письменник Роман Коритко, "мати Степана Дмитровича Марія молилася до Господа Бога і просила для свого первістка щасливої долі, просила як виросте, щоб став справжньою людиною, національно свідомим українцем і щоб ніколи не цурався батьківської домівки. Господь Бог почув материнську молитву, надихнув її сина на важку, жертвовну працю на благо своєї родини, своєї Батьківщини"¹.

У 1993 р. Степан Гелей одним із перших разом із своїм колишнім учителем, а на той час завідувачем кабінету історії університету Петром Супиком підтримав ідею організувати Львівське Земляцтво Братів-Рогатинців, яке взяло на себе обов'язок проводити у селах рідного району культурно-освітню, а коли треба – й громадсько-політичну діяльність, вивчати історію суспільних рухів, своїми активними діями та вчинками сприяти національно-духовному відродженню краю, зняти полуду з очей тих земляків, хто ще до кінця не розпізнав насаджуване десятиліттями брехливе твердження про неспроможність самостійного існування української нації. Степана Гелея було обрано заступником голови управи Земляцтва з наукової роботи. Цей почесний обов'язок він виконує й по сьогоднішній день.

Земляцтво, до якого зголосилося понад півтора сотні осіб–учених, краєзнавців, письменників та журналістів, учителів та громадських діячів, добре розуміло, що oprіч мітингів та сходів, галасливих закликів та взаємних звинувачень, настала пора копіткої культурно-просвітницької та суспільно-політичної праці, потреба формувати нове розуміння особистої ролі кожного у творенні незалежної держави.

Саме з цією метою Степан Гелей разом з капелою «Мрія» виїжджають на Рогатинщину, де разом із священиками відправляють у церквах Богослужіння, співають патріотичні пісні на символічних могилах борців за волю України, виступають з концертами в сільських клубах та на майданах. Запам'яталися відвідини рідного Бабухова, де в червні 1990 р. у Зелену неділю посвячено відновлену могилу Січових Стрільців, яку сплюндрували комуністичні нелюди. Сотні людей зібралося на церковній горі, на велелюдний мітинг, щоб вшанувати пам'ять, Січових Стрільців полеглих за волю України. Рогатинська газета „Зоря”,

---

¹ Коритко Р. Пісня і праця – великі дві сили... (Про життєвий і творчий шлях Степана Гелея). Ювілейний збірник на пошану Степана Гелея // Вісник Львівської комерційної академії. Серія гуманітарні науки. – Львів: Вид-во ЛКА, 2011. – Вип. 10. – С. 15.

тоді ще орган райкому партії, у статті „Обереги пам’яті” писала, що разом з жителями Бабухова і навколишніх сіл пам’ять по загиблих Січових Стрільцях своїм співом вшанували хорова капела «Мрія» і її президент, місцевий уродженець Степан Гелей, який у своєму виступі прославив молодих героїв і закликав громаду до єдності і злагоди заради того, щоб повстала незалежна Україна. На могилі також виступив колишній Січовий Стрелець Петро Балацький, який у часи національно-визвольних змагань у 1918-1919 рр. належав до особистої охорони Президента Української Народної Республіки Михайла Грушевського. Неймовірна радість охопила присутніх. Поряд стояли посивілі старожили і парубки та дівчата в українських національних строях і жінки, що тримали на руках дітей, – усі духовно збуджені, патріотично налаштовані. Адже в селі такого ще не було.

Степан Гелей виявився також одним з ініціаторів проведення на Рогатинщині з періодичністю один раз в три роки наукових конференцій на тему «Рогатинська земля: історія та сучасність». Організацію таких заходів взяли на себе вчені історики, доктори наук Степан Гелей та Ярослав Малик, кандидати наук Василь Горинь, Степан Кузик, Мирон Кіт та Дмитро Гринчишин. Доповідачами на цих конференціях були також науковці Інституту українознавства імені І. Крип’якевича НАН України, Львівського національного університету імені І. Франка, Львівського торговельно-економічного університету, Наукового Товариства імені Т. Шевченка, «Просвіти», вчені з Києва, Івано-Франківська, Тернополя, а нерідко з-за кордону. Перша така конференція відбулася 24-25 березня 1995 р. у Рогатині.

На тій конференції С. Гелей виступив з доповіддю "Рогатинщина в контексті українського відродження в Галичині". Він звернув увагу на певні зрушення, що відбулися на Рогатинщині протягом ХІХ – першої половини ХХ ст. Так, якщо в 1832 р. там було всього п’ять шкіл (у Рогатині, Букачівцях, Вишневі, Журові і Колоколіні), у 1841 р. – 23, у 1846 р. – 31, то у 1850 р. – 38 шкіл. Учнями були переважно хлопці, їх навчали читати, рахувати, церковному співу, а інколи і писати.

Відтак 14 травня 1869 р. в австрійській державі прийняли новий шкільний закон, який зобов’язував вчитися всіх дітей віком від 6 до 14 років. Виконання цього закону призвело до того, що у 1895-1896 навчальному році на Рогатинщині було 78 (переважно однокласних) шкіл, у яких навчалось 12060 дітей, що становило майже 74 % від усіх дітей шкільного віку. В 59 школах навчання велось українською мовою².

Згуртуванню національних сил Галицького краю сприяли вибори до австрійського парламенту та діяльність у ньому українських депутатів. Перші такі вибори були відносно успішними. З 96 послів Галичина обрала 35 українців: 23 селян, 8 священників і 4 представників світської інтелігенції.

Проте, як зазначив доповідач, кількість українських інтелігентів серед депутатів парламенту виявилася мізерною, що віддзеркалювало відірваність галицької інтелігенції від народу, апатію, а то й байдужість простих селян до парламентської політики. "Показується, що не дуже наряд наш руський перся при виборах за ученими русинами, – писала "Зоря Галицька", – коли другі народи наученіших вибирали..."³.

Назвемо теми інших наукових доповідей, з якими виступав проф. С. Гелей на таких конференціях: „Рогатинщина в контексті українського відродження в Галичині” (1995); „Ілля Витанович – видатний історик українського кооперативного руху” (1999); „Лучинецька

² Гелей С. Рогатинщина в контексті українського відродження в Галичині // Рогатинська земля: історія та сучасність. Матеріали першої наукової конференції. Рогатин, 24-25 березня 1995 р. – Львів; Рогатин: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1995. – С. 31-32.

³ Там само. – С. 32.

хроніка” (2003); „Роксолана в суспільно-політичній думці України в XIX-XX століттях” (2005); „Бабухів наприкінці XVIII – у першій половині XX століття” (2005); „Михайло Галушинський – перший командант легіону Українських Січових Стрільців” (2009). Усі доповіді були опубліковані в наукових збірниках.

Заслуга вченого полягає також в тому, що він підняв із забуття чимало імен визначних рогатинців, серед яких галицькі політики, військовики, історики, громадські та кооперативні діячі.

Про видатного дослідника кооперативного руху Іллю Витановича С. Гелей написав і видав ґрунтовну монографію, презентація якої відбулася восени 2010 р. у Бурштині⁴. Зазначимо, що та праця отримала високу оцінку науковців не лише в Україні, а й у США та Канаді. Сьогодні навряд чи є потреба детально характеризувати добре відому працю, особливо після ґрунтовних і цікавих доповідей фахівців, професорів Володимира Футала та Валентина Вісина. Нам лише залишається назвати низку історичних нарисів про успішних кооператорів, що працювали на теренах Рогатинщини, зокрема таких, як Степан Федак, Омелян Саєвич, Микола Заячківський, Остап Нижанківський, Михайло Корчинський, Роман Залозецький, Зиновій Пеленський, Кость Левицький, Михайло Холєвчук та інші⁵.

Важливою є стаття "Український національний рух в Галичині напередодні Першої світової війни", яка присвячена 100-річчю створення Легіону Українських Січових Стрільців. На тлі загального стрілецького руху проф. С. Гелей виокремлює таких визначних діячів Рогатинщини, як М. Угрин-Безґрішний, Антін Лотоцький, Гнат Марганець, Никифор Гірняк. Вчений гордиться також тим, що його дід, Теодор Гелей (1864-1921) був засновником і керівником товариства "Сокіл-Батько" в його рідному селі Бабухові⁶.

Процесу активізації національно-визвольного руху на Рогатинщині, як справедливо відзначив науковець, заважали москвофіли – священик села Липиця Горішня Іван Мащак, священик села Озеряни Степан Паламар та ін. Це надзвичайно негативно впливало на рівень національної свідомості селян, значно затримувало процес національного відродження. „Всякі мої пояснення, що царська Росія переслідує і поневолює наш український народ, – зазначає К. Левицький, – на нічого не придалось, бо наші селяни мали готову відповідь: "те все пусте, та воно наладнаєсь, аби лиш ті поляки вступились на бік... І тому треба було іще довгі роки працювати в народних масах, щоб довести до дійсного національного і політичного освідомлення та відновити ідеологію визволення України – в українським народі Галицької Землі..."⁷.

У 80-90-х роках просвітницька робота поширилася у багатьох містах і селах Галичини, в яких відкривалися філії "Просвіти" та бібліотеки-читальні. В 1891 р. філія "Просвіти" була відкрита в Рогатині, а у 1907 р. – в Бурштині. У 1904 р. о. Дмитро Розлуцький організує читальню в с. Жовчеві. В 1908 р. таких читалень у Рогатинському повіті було вже 68. Велика заслуга в цьому о. Павла Кудрика (1865-1920), який на той час очолював місцеву філію "Просвіти". Значним авторитетом серед місцевого населення користувалися голови

⁴ Гелей С. Ілля Витанович: науково-педагогічна та громадська діяльність. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2010. – 584 с.; 420 іл.; порт.

⁵ Див.: Гелей С. Від національної ідеї до державності. Вибрані статті з історії України, політології, теорії та історії кооперації. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2011. – С. 565-688; Про ідеї, героїв і політику. Вибрані статті та повідомлення. – Львів: Вид-во Львівського торговельно-економічного університету, 2016. – 928 с. – С. 668-724.

⁶ Гелей С. Український національний рух в Галичині напередодні Першої світової війни. До 100-річчя створення Легіону Українських Січових Стрільців // Про ідеї, героїв і політику. Вибрані статті та повідомлення. – Львів: Вид-во ЛТЄУ, 2016. – С. 243-253.

⁷ Там само. – С. 32.

"Просвіти" у с. Свистільники – о. Гавриїл Боднар, у с. Липиця Долішня – о. Євстахій Стернюк, у с. Жовчів – о. Петро Смик та інші.

Уже через рік після прийняття статуту в 1892 р. на Рогатинщині при читальнях "Просвіти" створили 15 крамниць. У 1910 р. в Рогатині виникло хліборобське товариство "Сільський Господар". У 22 гуртках цього товариства у селах Бабухові, Вербилівцях, Данильчу, Заланові, Лучинцях, Пукові, Черчі та інших нараховувалося 506 членів. У 1911 р. при "Сільському Господарі" в Рогатині засновано Спілку для збуту худоби. Організаторами, душею цієї важливої справи стали відомі на Рогатинщині священики: Т. Ваньо, С. Городецький, І. Созанський, П. Чехут⁸.

Особливо високо оцінив Степан Дмитрович активну діяльність о. Степана Качали, який у статті "Що нас губить, а що нам помочи може", надрукованій в "Неділі" у 1865 р., а пізніше окремими брошурами, виданими товариством "Просвіта", першим звернув увагу на необхідність організації громадських кас позичкових і шпихлірів. "Хоч старий віком, – зазначав І. Франко, – Качала, так само, як його сучасник Йосип Заячківський, пристали душею до нового народного руху. Качала присвятив тому рухові в різних фазах його розвою немало праці і досить значний капітал..."⁹.

Усе це разом характеризувало Галичину, за словами М. Грушевського, як зразкову школу політичної і культурної роботи, в котрій брали найактивнішу участь політично налаштовані елементи українського суспільства.

Знаменною подією для всієї Галичини виявилось відкриття у 1909 р. в Рогатині Української гімназії. Базою для її заснування були приватні курси, створені о. Т. Ваньо в Заланові. У 1910 р. у гімназії навчалося 379 звичайних і 38 приватних учнів.

Стаття "Українська гімназія в Рогатині на етапі становлення і розвитку навчально-виховного процесу. 1909-1914 роки", яку написав С. Гелей у співавторстві з Андрієм Прокопом, більше схожа на невелику монографічну студію (86 с.)¹⁰. В українській історіографії ця проблема так ґрунтовно досліджується вперше. Тут ми знаходимо розлогу характеристику діяльності директора Рогатинської гімназії М. Галушинського, вчителів: М. Угриня-Безґрішного, А. Лотоцького, Н. Гірняка, І. Крип'якевича, Г. Марганця, І. Галушинського; священиків: О. Ваньо, С. Городецького, О. Яворського, П. Кудрика, Г. Боднара, І. Созанського; свідомих селян та громадських діячів: Т. Соломки, І. Тельв'яка, Г. Хабурського, А. Гургули, М. Ромаха, П. Когута, П. Бігуса; товариств: «Шкільна Поміч», «Наукова Читальня», «Товариства ім. І. Франка», «Січ», «Пласт»; журналів: «Червона Калина», «Будуччина», «Самопал», «Рогатинець»; видавництва «Журавлі».

Автори стверджують: Рогатинська гімназія як освітньо-виховний заклад сформувала у своїх учнів високий рівень національної свідомости, виховала для українського народу визначних діячів науки та культури: І. Витановича, Й. Гірняка, Б. Кудрика, С. Кузика. Все це відіграло важливу ідейну роль в освітньому русі початку ХХ ст.

Однак найбільшою кількістю імен збагатилася українська історія завдяки прихильному, можна сказати, синівському ставленню проф. С. Гелея до своїх односельчан. Про це яскраво свідчать його наукові розвідки. У статті "Бабухів наприкінці ХVIII – у першій половині ХІХ ст." автор дотримується принципу історизму, досліджуючи навіть невеликий масив населених пунктів. У нашому випадку йдеться про усю Галичину. На тлі історичного

⁸ Там само. – С. 34.

⁹ Там само. – С. 37.

¹⁰ Гелей С., Прокіп А. Українська гімназія в Рогатині перед Першою світовою війною // Ювілейна книга Рогатинської гімназії імені Володимира Великого. До сторіччя заснування. 1909-2009 / Відп. ред. Коритко Р.; наук. ред. Гелей С. – Львів: ЗУКЦ, 2009. – 688 с. – 24-42.

розвитку саме цієї частини України він намагався показати генезу національного села Бабухів протягом тривалого часу.

Бабухів, що розташовувався на Путятинських землях, спочатку вважався королівським маєтком, а згодом разом з Путятинцями був переданий магнатам Синявським, які, віддали його Чарторійським. Від 1788 р. Бабуховом володіла Ізабелла Любомирська (з Чарторійських). Відтак 10 червня 1814 р. було укладено контракт, згідно з яким Ізабелла Любомирська продала Бабухів за 276 000 зл. Вінцентіві Капустинському.

У 1856 р. двірську територію Бабухова успадкувала Аполонія Никорочова (з Капустинських), яка 1858 р. продала її Янові Жураковському. Після нього Бабухівський маєток успадкувала Юзефа Капустинська (з Жураковських), яка 26 червня 1866 р. відпустила його (за контрактом) Теофілові і Марії Сташинським¹¹.

У п'яти таблицях вчений показав загальну площу орної землі та лук, що належали дворові, священникові та селянам с. Бабухова, зібраний з цієї площі урожай зернових та сіна; посіви зернових та їх урожайність на фільварку у 1775-1781 роках.

Найбільша, п'ята таблиця, містить витяг з Францишканської метрики щодо кількості землі, лук та пасовищ, якими володіли двір, священник та селяни, щорічний прибуток з цієї землі та податок з прибутку (на 10 листопада 1828 р.). В таблиці зафіксовано 73 особи¹².

Згідно з тимчасовим кадастром 1820 р. Бабухові належало 1884 морги землі, з якої 349 моргів поля, 101 морг лук та 9 моргів пасовиська належало двору, а 934 морги поля, 430 моргів лук і городів та 161 морг пасовиська – селянам.

Землі Бабухова були різної якості, а тому різною була врожайність зернових, які на них вирощували. Якість зерна визначали вїт і обрані присяжні. Через кожних п'ять років селяни змінювали насінневий матеріал. Ґрунти, що лежали далеко від села, ніколи як слід не оброблялися. Там переважно сіяли ярі культури – гречку та овес¹³.

Загалом урожайність зернових культур навіть за сприятливих умов була невисокою: сам-3, сам-4, сам-5, сам-6 (значно рідше сам-7, сам-8). Найвища врожайність спостерігалася у фільварку, найнижча – в селянських господарствах. Щодо сіножатей, то ними в Бабухові володіли в той час двір, ксьондз та 21 селянське господарство¹⁴.

Значну частину селянства складали мало і безземельні коморники, загородники, халупники. Халупники та загородники не мали орної землі, користувалися городами і громадськими пасовищами. Комірники не мали ні землі, ні городу, жили або у своїх хатах, або в заможного селянина¹⁵.

Висновок, який зробив Степан Дмитрович, полягав: розвиток Бабухова наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. нічим не відрізнявся від інших сіл Рогатинського повіту та й усієї Галичини. Сільське господарство розвивалося екстенсивно за рахунок розширення посівних площ, посилення відробіткової ренти. Хліборобство і тваринництво дедалі більше набувало товарного характеру. Збереження права власності феодала на всі землі маєтку, визначення рустикальних земель не майном, а наділом селян, відсутність вільних земель не

¹¹ Encyklopedia do krajoznawstwa Galicyi pod wzgl\$dem historycznym, statystycznym, topograficznym, orograficznym, geognostycznym, etnograficznym, handlowym, przemyslowym, sfragistycznym, etc. etc. Tom drugi. Zebrał i wydał Antoni Schneider nakładem Wys. Wydziału krajowego pod zarzdem ustanowionego ku temu celowi Komitety. – Lwow, 1874. – S. 185-186.

¹² Гелей С. Бабухів наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. // Рогатинська земля: Історія та сучасність. Матеріали III-ї наукової конференції. Рогатин. 26 березня 2002 р. – Львів: Вид. Центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – Т. 4. – С. 70, 71, 72-79, 82, 86-96.

¹³ Там само. – С. 66.

¹⁴ Там само. – С. 68-69.

¹⁵ Там само. – С. 83.

забезпечували реалізувати прогресивне австрійське аграрне законодавство. Криза панщинної системи об'єктивно потребувала скасування кріпацтва.

В іншій статті "Бабухів – село нескорених" висвітлюється один з найважчих, найдраматичніших періодів історії села – Другої світової війни, описується небачений героїзм простих селян-бабухівців, які захищали рідну землю від жорстоких ворогів.

За словами автора статті, переважна більшість односельчан у радянську армію не вступила, оскільки не хотіла віддавати життя за чужі інтереси. Водночас, як свідчить односельчанин Петро Іванців, 59 мешканців Бабухова вступили в УПА, в сотні „Сіроманців”, „Верховинців” та інші з'єднання, якими командував курінний, колишній майор Червоної армії Дмитро Карпенко (псевдо „Яструб”).

У 1943 р. 27 осіб зголосилися до новоствореної української дивізії "Галичина". "Згадав я собі один літній сонячний день, – пише свідок подій Мирон Хабурський. – Це була неділя. За селом біля Гоя Івана на футбольному полі зібралися усі мешканці села і я прийшов з татом. Хлопці обнялися в колі і співали дуже жалібну пісню:

Прощай, село - рідний краю,
Прощай, Україно,
Прощавайте, вишневі садочки,
Прощавай, дівчино..."¹⁶.

З особливим смутком згадує автор трагічні події, що відбулися в Бабухові 24 серпня 1944 р. Саме тоді війська НКВД оточили садибу Степана Дзери, що в урочищі „Ключ”, у полі, далеко від центральної дороги і сторонніх очей. Там перебувала група повстанців та хлопців із загону Народної самооборони. Зав'язався жорстокий нерівний бій. Як згадував учасник тих подій Петро Височанський, що чудом залишився живим, „того дня рано-вранці наїхало фірами повно москалів, обкружили урочище «Ключ», почалася стрілянина. Зі зброєю було всього два-три десятка партизанів, а усі інші – без зброї. Повстанці почали відстрілюватися. Від стрілянини загорілася стодола на Дзеровій садибі. З неї почали вибігати люди і тікати в різні сторони. Енкаведисти стріляли в мирних неозброєних людей”¹⁷.

У нерівному бою загинули: Базів Іван Васильович (1908 р. н.), Богдан Василь Іванович (1899 р. н.), Височанський Степан Іванович (1923 р. н.), Воробець Василь Семенович (1914 р. н.), Демський Дмитро Іванович (1914 р. н.), Забігач Петро Андрійович (1914 р. н.), Забігач Степан Гаврилович (1924 р. н.), Іванців Степан Ількович (1923 р. н.), Нагорняк Степан Стахович (1918 р. н.), Пилипів Дмитро Степанович (1913 р. н.), Сас Дмитро Федорович (1902 р. н.), Скробач Іван Дмитрович (1908 р. н.), Третьак Степан Васильович (1919 р. н.), Гриців Степан, Дзера Степан, Скробач Степан. Серед загиблих були також Дзера Степан і Цап Федір із села Залужжя, Кіт Володимир зі села Радванівка та Турський Іван з села Лучинці¹⁸.

Важливу роль в боротьбі з окупантами відіграли жінки, які переважно працювали зв'язковими, лікарями, медсестрами. Українському загалові добре відомі імена Катерини Зарицької, Євгенії Зелінської, Ірини Козак, Галини Дидик, Юлії Ганущак, Віри Лемехи, Ольги Ільків, Ірини Сивицької, Дарії Гусак, які своє життя присвятили служінню Вітчизні. У Бабухові такими жінками були: Вербиловська Марія Семенівна (1927 р. н.), яка лікувала

¹⁶ Із споминів Мирона Хабурського (рукопис). – С. 6.

¹⁷ Гелей С. Бабухів – село нескорених // Від національної ідеї до державності. Вибрані статті з історії України, політології, теорії та історії кооперації. – Львів: Вид-во ЛКА, 2011. – С. 164.

¹⁸ Там само. – С. 169.

поранених повстанців; 1949 року була заарештована і засуджена на 10 років позбавлення волі, ув'язнення відбувала в Красноярському краї; Вербиловська Марія Степанівна (1927 р. н.), член ОУН, санітарка, псевдо „Зозуля”, заарештована 11 березня 1949 р. і 28 травня 1949 р. засуджена на 25 років позбавлення волі, покару відбувала в Мордовській АРСР; Гідзяк Марія Миколаївна (1922 р. н.), за співпрацю з підпіллям 24 серпня 1949 р. заарештована і 22 лютого 1950 р. засуджена на 10 років каторжних робіт, покарання відбувала в Караганді; Хом'як-Пришляк Ганна Олексіївна (1927 р. н.), за співпрацю з підпіллям у 1950 році засуджена на 10 років позбавлення волі, ув'язнення відбувала в Свердловській області; Чепіль Ганна Іванівна (1924 р. н.), навчалася на медичних курсах, лікувала поранених повстанців, 1950 р. разом із родиною була депортована в Красноярський край; зв'язкова Гідзяк Євдокія Петрівна (1930 р. н.), в 1947 р. її смертельно поранили енкаведисти і на другий день вона померла¹⁹.

Зв'язковими, медсестрами працювали у підпіллі Ксеня Воробець, Парасковія Мельник, Ганна Федунішин. Про одну з бабухівських героїнь – Євдокію Курець – Степан Дмитрович розповідає з особливим трепетом, адже вона доходилась йому тіткою. "... Коли прийшла в голову думка піти у стрятинські ліси, й сама не знаю, – згадувала вона. – Просто почула, що десь на Погребінці сходилися люди, які організують тимчасові курси медсестр, ці люди всіма силами намагалися протистояти на землях Галичини більшовицькій владі і всією душею прагнули для України волі".

Юна дівчина, без дозволу батьків, а лише порадившись із ровесниками, з якими зустрічалася в читальні "Просвіти", пішла набувати медичних навичок. Від того часу на неї постійно чатувала небезпека. У 1951 р. її засудили на 25 років каторги²⁰.

Спроби придушити український визвольний рух жорстокими, репресивними методами наштовхнулися на рішучий спротив загарбникам. На прикладі лише одного опільського села Бабухів, де в 40-х роках ХХ ст. мешкало лише 300 родин, проявилася невичерпна сила духу нашого народу, який упродовж десяти років не могла зламати могутня військова потуга тоталітарного монстра. Це й допомогло українській нації вистояти, а в 90-х роках проголосити відновлення незалежної держави. Щоб зміцнити її безпеку в сучасних умовах нам необхідно, насамперед, добре засвоїти уроки героїчної історії ОУН і УПА, пам'ятаючи, що вони не лише врятували національну честь українського народу, а й уперше підняли Україну для будівництва власної держави.

Звернемо також увагу на вивчення проф. С. Гелея проблеми українського шкільництва на Рогатинщині. Він уже давно збирає і ретельно вивчає матеріали для ґрунтовної й великосяжної праці. А наразі маємо три його статті, що дають уяву про те, якою буде майбутня монографія.

Відомо, що справа шкільництва стала актуальною вже в період "Весни народів". На вимогу Головної Руської Ради австрійський уряд прийняв ухвалу, згідно з якою в усіх народних школах, де переважала українська людність, навчання мало відбуватися українською мовою, а у Львівському університеті вирішили заснувати кафедру української мови і літератури. Українська мова як предмет ставала обов'язковою для вивчення учнями в усіх типах шкіл Галичини.

І. Франко нагадав, що тогочасна австрійська сільська школа, попри мізерні знання, які вона давала селянинові, все ж була для нього єдиним легальним виходом із цього жалюгідного становища. Школа відкривала йому доступ до ремесл, до вищих, так званих

---

¹⁹ Там само. – С. 176-177.

²⁰ Там само. – С. 79, 80.

нормальних шкіл, а згодом і до гімназій. Все це робило його вільним, давало можливість стати священиком, учителем, лікарем.

Шкільна освіта на Рогатинщині мала місце ще у XVIII ст. і була пов'язана з греко-католицькою церквою. так, у Рогатині школи при міських церквах вже відомі з 1745 року²¹.

Перша згадка про майбутню школу в Бабухові датується 20 квітнем 1760 р. Саме тоді була проведена візитація Церкви Воскресіння Христового. В акті візитації зазначено, що братства і школи у селі немає, а тому "Вельмишановний і найпреподобніший Його милости священик Миколай Шадурський, протонотарій апостольський, суддя єпископського суду, делегат і генеральний візитатор Львівської єпархії... рекомендував школу при церкві, де би дяк мешкав і дітей науки християнської навчав, з допомогою і підтримкою як самого Преподобного отця пароха, так і самого дяка збудувати. Цю свою пораду з амвону людям, що збираються до церкви на відправу, у наступну неділю оголосити й до відома подати, що залишив у письмовому вигляді"²².

У 1900 р. однокласні школи функціонували в Бабухові, Беньківцях, Васючині, Вербилівцях, Виспі, Вишневі, Воскресіннях, Григорові, Дичках, Журавеньках, Журові, Загір'ї, Заланові, Залип'ї, Залужжі, Кліщівній, Лопушній, Лучинцях, Любші, Мельній, Нижній Липинці, Нижніх Сарниках, Обельниці, Підбір'ї, Підгородді, Підмихайлівцях, Помонятах, Посвіржі, Потоці, Пукові, Руді, Свістільниках, Середніх Сарниках, Уїзді, Фразі, Юнашкові, Явному та Яглуші; двокласні – в Бабинцях, Верхній Липиці, Верхніх Сарниках, Долинянах, Дубреві (Добриневі), Жовчеві, Княгиничах, Конюшках, Казарах, Підкамені, Псарах, Путятинцях, Стратині, Чагрові, Черчому, Чесниках і Ферлієві; трикласні – в Колоколині та Чернієві, а шестикласні – у Букачівцях і Рогатині²³.

Отже, як підсумовує вчений, усупереч асиміляторській політиці Польщі українські педагоги краю відкинули до історичних архівів застарілі назви Русь, русин, руський, вперто і наполегливо долаючи адміністративні перешкоди, шалений наступ колонізації, привчали спільноту усвідомлювати власну гідність, її ім'я – Україна, українець, український. Гасла про суспільну співпрацю для блага розвою національної освіти підтримала українська громадськість як морально, і матеріально.

Науковий інтерес викликає стаття С. Гелея "Наукова та громадська діяльність Ісидора Шараневича"²⁴, з ім'ям якого пов'язаний цілий етап українського національного руху Галичини другої половини XIX ст. Український історик, археолог, громадський діяч І. Шараневич народився 16 лютого 1829 р. в невеличкому селі Церковне Рогатинського повіту в родині місцевого пароха. Того ж року сім'я переїхала в с. Козари. Освіту отримав у Бережанській та Львівській гімназіях, на богословському факультеті Віденського університету та у Львівській духовній семінарії.

---

²¹ Шкільна освіта в Галичині у другій половині XIX – на початку XX ст. // Вісник Львівської комерційної академії. Серія – Гуманітарні науки. Вип. 13. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2015. – С. 30-50; Боротьба мешканців села Бабухів Рогатинського повіту в 1920-х роках XX ст. за право навчати дітей місцевої початкової школи рідною українською мовою // Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Гуманітарні науки. – Львів: Вид-во Львівського торговельно-економічного університету, 2016. – Вип. 14. – С. 7-28; Українське педагогічне товариство "Рідна школа" – національний символ українського шкільництва в Галичині (1881-1939) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Ювілейний збірник на пошану Миколи Литвина. – Львів: ІУ. 2017. – Ч. 29. – С. 496-519.

²² Гелей С. Церква Воскресіння Христового в Бабухові. – Львів, 2015. – С. 61.

²³ Див.: Гелей С. Шкільна освіта в Галичині у другій половині XIX – на початку XX ст. – С. 44.

²⁴ Гелей С. Наукова та громадська діяльність Ісидора Шараневича // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник на пошану Феодсія Стебля. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – 320-321.

У студії досить повно розкриті суспільно-політичні погляди вченого, які значною мірою формувалися під впливом революційних подій 1848-1849 років, а також тогочасних галицьких діячів – А. Петрушевича, Б. Дідицького, І. Наумовича, Я. Головацького.

І. Шараневич написав приблизно 125 праць, у яких головню висвітлено історію Галицько-Волинської держави. Автор звернув особливу увагу на те, як М. Грушевський оцінив творчість І. Шараневича. Так, у некролозі М. Грушевський назвав смерть І. Шараневича «найбільше болючою, близькою для нас утратою», підкреслив, що «патріотизм і ясний зір історика не дали себе ніколи увести партійною загорілістю»²⁵. А німецькомовну працю «Die Hupatios Chronik ois Quellen – Beitrag für österreichichen Geschichte» (1872) М. Грушевський вважав однією із найкращих монографічних студій другої половини ХІХ ст. з княжої історії України.

С. Гелей вказав у своїй статті на нерівні стосунки І. Шараневича з І. Франком. Цікавою щодо того є рецензія І. Франка на біографічний нарис І. Шараневича "Йосиф Шумлянський русский епископ Львовский от г. 1667 до г. 1708". На відміну від І. Шараневича, який вважав Йосифа Шумлянського русином, прихильним до руської народности та церкви, І. Франко бачив його як "наскрізь польського державника", життя якого було "сплетене зі зради, дволичности та фарисейства"²⁶.

Все ж Степан Дмитрович високо оцінив наукові здобутки свого земляка Ісидора Шараневича, якого, поряд із Денисом Зубрицьким та Антоном Петрушевичем, зараховує до трійди найвизначніших галицьких істориків ХІХ ст. Наукова спадщина цих науковців стала підґрунтям для фундаментальних досліджень історії України, що розгорнулися па зламі ХІХ–ХХ ст. Уперше в українській історіографії вчений створив оригінальну версію розвитку Галичини та Волині від найдавніших часів до 1453 р.; зробив значний внесок у вивчення церковної історії, показавши значення Брестської унії, її вплив на релігійне життя; спричинився до становлення у Галичині української археології як науки; вивчав проблеми історичної географії, топоніміки, літописної спадщини; мав вагомі здобутки на ниві музеєзнавства.

У 2003 році Видавничий центр Львівського національного університету ім. І. Франка опублікував третій том наукового збірника «Рогатинська земля: історія та сучасність». Збірник носить тематичний характер. На цей раз у ньому поміщені Хроніки Рогатинської землі²⁷.

Лучинецьку хроніку написали два священики – о. Йосиф Яворський і о. Єроном Клишикевич. Перший народився в 1857 р. на Самбірщині, а другий у 1860 р. на Тернопільщині. Правда, слід, зазначити, що о. Й. Яворський пробув на Лучинецькій парафії сорок років.

Розшукав «Лучинецьку хроніку» в сільській церкві св. Миколая рогатинський краєзнавець Михайло Воробець. Про це він повідомив на другій науковій конференції «Рогатинська земля: історія і сучасність» у березні 1999 р. До друку «Хроніку» підготував

²⁵ Грушевський М. Ізидор Шараневич. Некролог // Записки Наукового товариства імені Шевченка (Львів). – Т. 45, 1902. – С. 13.

²⁶ Франко І. Йосиф Шумлянський, руский епископ Львовский от г. 1667 до г. 1708. Биографический начерк с портретом. Написал Исидор Шараневич (відбитка "Временника Ставропигийского института" на р. 1897). – Льв[ів], 1896 // Там само. – Т. 47. – Київ, 1986. – С. 124. Відомо, що О. Шумлянський, будучи уніятим, перейшов на православ'я, щоб стати православним епископом і знищити православ'я. Ставши епископом, він звернувся до папського нунція з проханням прийняти його в унію. У 1681 р. О. Шумлянський знову прийняв унію, але тримав це у глибокій таємниці і ще упродовж 19 років керував православним духовенством. Після нього остаточно перейшов на унію.

²⁷ Див.: Лучинецька хроніка / Підгот. до друку проф. С. Гелей // Рогатинська земля: історія та сучасність. Том 3. Хроніки Рогатинської землі. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – С. 91-128.

проф. С. Гелей. Зазначимо, що з цим документом йому було працювати цікаво, оскільки с. Лучинці розташоване поряд з його рідним Бабуховом. Деякі події, про які йдеться в «Хроніці», стосуються не лише Лучинців, а й навколишніх сіл, у тому числі й Бабухова. Ось декілька прикладів:

«В р. 1894 частина громади Т. Є (45 господарств) скупила від дідича Бабухівського п. Баньковського 90 моргів сіножати на лівім березі ріки коло моста Бабухівського. Баньковський був сином священика і старостою в Коломії, оженився з панною Копистенською, дідичкою Бабухова...».

«В році 1901-1902 коштом повітовим вишутровано дорогу і висипано греблю на пасовиську, громада дала пішого робітника і фіри, а так повсталася добра дорога між Бабуховом і Путятинцями...»;

«В р. 1905 купила громада наша від пані Слонецької дідички в Конюшках морг города коло моста Бабухівського, на котрім то городі була хатина для сторожа при так званій «Шлюзі» на млинівці...»²⁸;

«В р. 1907 заходами о. Ст. Городецького з Вербиловець, о. Льва Залужного з Заланова, о. Омеляна Ваня, бувшого пароха Заланова о. Павла Кудрики з Рогатина, Федя Соломки, господаря з Пукова, Гриця Хабурського з Бабухова і других селян з повіта і помічою також моєю (Й. Яворського – С. Г.) – основано в Рогатині українську гімназію...»²⁹;

«Над ранком о 4-тій годині (1915 р. – С. Г.) приказом германців, що село будуть ще москалі обстрілювати і радили перенестися до Бабухова. Багато селян з кіньми і худобою пішло до Бабухова, а за ними і я з родиною, де замешкалисьмо у коваля... Тепер ідучи до Бабухова, побачилисьмо страшне спустошене; село наше спалене (на 220 нумерів лишилося 60 нумерів цілих), чути було сморід від спаленої худобини, птиці і т. д... «Переходячи дорогою до Бабухова, пасовисько збите на порох, дерева вирубані на роблене перешкод і на охорону, много вояків убитих і ранених...»³⁰.

Унікальний за своїм характером опис подій, що трапилися в селі Лучинці від 1854 до 1923 року: «Від р. 1873 року утопилося в ріці 7 людей, від 1854 до 1924 повісилося 11, втім 2 померло через затроєне грибами, 5 людей грім убив; 1886 р. - 1860 р. – 3 особи в Гуральні упали до бражки і спіклися, в р. 1904 парубок погиб від горючого спадаючого балька при гашенню горючої гуральні, в р. 1918 від бензини попарилися 2 особи чужосторонні. Глина засипала при копанню 3 особи. Нещасні випадки смерти р. 1870: убив хтось Настю, вдову по Стеф. Череватім, 58-літню, р. 1897 коні сполошені забили хлопця, р. 1909 – упадок з воза, в р. 1915 три особи убиті кулями воєнними, в р. 1919 – один парубчак Никола Галуга, господар, убитий в лісі при рубанні бука в р. 1923 молодий господар до уст екрани (отрута – С. Г.) і так погиб, віроятно зробив се з розлуки через злу жінку. Від р. 1888 померло з п'янства 6 осіб; убиті кулями в р. 1915 Василь Замитко, Гриць Череватий і Федь Федунишин тапорів»³¹.

Отже, надруковані у збірнику «Хроніка Рогатинської землі» і, зокрема, «Лучинецька хроніка», що її підготував до друку проф. С. Гелей, – важливі писемні джерела не лише Рогатинщини, а й усього Опілля. Вони, безперечно, стануть у пригоді історикам-краєзнавцям, усім, хто цікавиться минулим рідного краю.

Було б дивно, коли б такий затятий рогатинець, як Степан Гелей, не звернув у своїй творчості уваги на Роксоляну. Адже вона увійшла до когорти визначних постатей першої

---

²⁸ Там само. – С. 93.

²⁹ Там само. – С. 106.

³⁰ Там само. – С. 114.

³¹ Там само. – С. 95-96.

половини XVI ст., що залишили помітний слід і у світовій, і в українській історії. Силою свого таланту, розуму і непересічних здібностей ця славетна жінка подолала численні життєві негаразди і стала першою дружиною наймогутнішого султана Османської імперії Сулеймана II Великого. У книзі “The Ottomans A Brief Story of A World Empire”, що з’явилася в Анкарі 2000 р., визначних історичних діячів жіночого роду Туреччини репрезентує лише вона – “Hurrem Sultan”.

Степан Дмитрович, як і більшість дослідників, вважає, що перш, ніж Сулейман звернув увагу на молоду українську полонянку, вона пройшла ретельне виховання: вивчила турецьку та деякі європейські мови, ознайомилася зі східними звичаями, традиціями, засвоїла правила поведінки у султанському гаремі. Крім цього, Роксолана вирізнялася природними даними: гарно співала, танцювала, мала граціозну ходу та класичну будову тіла. Вже у час першої зустрічі султан закохався у неї.

Роксолана мала надзвичайно сильний характер. Її вчинки нерідко суперечили турецьким традиціям, мусульманським законам, султанським придворним звичаям: вона з’являлася перед чужоземцями без паранджі, позувала художникам, приймала іспанських послів у розкішній золотій альтанці, куди під страхом смерті заборонялося заходити чоловікам.

Виникає запитання – звідкіля в Роксолани така впевненість у собі? Адже в турецькому гаремі цього їй не могли навчити. Відповідаючи на таке запитання, автор стверджує, що незалежний характер, самоповага сформувалися у неї ще на батьківщині. Цьому могли сприяти традиції її рідного народу, про які згадував литовський дипломат М. Литвин. Чоловіки, за його словами, “шукають посагів, приглядаються до краси, якою жінки приваблюють і спутують чоловіків, стаючи через те ще більш гордовитими. Той звичай дуже розповсюдився в нашому народі відтоді, як був проголошений у Литовському Статуті (4 розділ, стаття 7) відомий закон, який дозволяє дружинам, як відшкодування за посаг, отримати певну частку спадщини. Тому вони стали зухвалими, нанівець зводять поштивість, не підкоряються вже опікунам, батькам, чоловікам. Ні татари, ні московити не дають свободи жінкам”³².

Визначний сходознавець Агатангел Кримський також допустив, що рогатинська бранка, маючи українську вдачу, силу волі й характер, які були притаманні українському жіноцтву, легко могла прихилити до себе султана і взяти над ним гору. Таким же чином вона могла здобути й політичний вплив, особливо після того, як відмовилася від християнської віри і, кажучи словами козацької думи, “потурчилася, побусурманилася для розкоші, для лакомства нещасного”³³.

А щодо опонентів, які намагалися заперечити місце і роль Роксоляни в українській історії, С. Гелей у своїй статті «Роксолана в суспільно-політичній думці України XIX-XX ст.»³⁴ дотримується зваженої і, як завжди, об’єктивної оцінки, що висловив Ярослав Дашкевич. «За своїм характером вона (Роксолана. – С. Г.) була сильною, цілеспрямованою, наділеною природним розумом, талановитою і освіченою жінкою, – підкреслює він. – Всі ці якості вона принесла до Туреччини з рідного краю. Дуже амбітна, хоча й одночасно не сліпуча красуня, зуміла з гаремної рабині стати законною дружиною одного з

³² Цит. за: Непорожня Н. Роксолана і Литва // Наше Слово. – Ч. 31 (2296) / Криниця. – Вільнюс, 2001. – Ч. 2 (23). – 5 серпня. – С. 6.

³³ Див.: Грабовецький В. Роксолана. Хто вона і як її звати? Нев’януча красуня // Прикарпатська правда. – Івано-Франківськ, 1989. – 29 серпня. – С. 4.

³⁴ Гелей С. Роксолана в суспільно-політичній думці України XIX-XX ст. // Настя Лісовська Роксоляни: міфи і факти життя та діяльності. Матеріали наукової конференції. Рогатин, 24 вересня 2004 р. – Рогатин: ТМО «Перспектива», 2005. – С. 9-27.

наймогутніших володарів тогочасного світу, турецького султана Сулеймана Пишного. Здобула великий вплив на чоловіка – та на вирішення внутріполітичних справ у Османській імперії. Імена Роксолана, Росса (тобто Русинка), які вона вживала при контактах з чужинцями, доводять, що вона не цуралася українського походження, а навпаки, його підкреслювала. Статистика татарських і турецьких нападів на Україну в 1520-1558 рр., тобто тоді, коли вона фактично була при владі, переконливо свідчить, що кількість походів – при порівнянні з попередніми сорока роками – зменшилася майже наполовину... При цьому треба враховувати, що кримський хан не завжди був послухним васалом Стамбулу...».

Хто б що не казав, рогатинці завжди гордяться своєю Роксоляною. Можна було б написати цілий нарис про те, як славнозвісне земляцтво «Братів-Рогатинців», серед яких і С. Гелей, проводило велику роз'яснювальну роботу щодо того, кому в центрі Рогатина має стояти пам'ятник: Роксолані чи комусь із героїнь національно-визвольного руху. З цього приводу в Рогатині проходила наукова конференція, яка підтримала земляцтво. 24 жовтня 1999 р., в рік, коли відзначали 700-річчя Османської імперії (1299-1999), у Рогатині святкували 800-річчя від заснування міста. Саме в цей день було відкрито пам'ятник знаменитій галичанці. Майже через п'ятсот років босоніж, в образі української жінки, що тримає в одній руці квітку шипшини, а в другій – турецький тюрбан, Роксолана повернулася на Батьківщину. Тепер уже – назавжди.

У 2015 р. світ побачила ґрунтовна монографія С. Гелея «Церква Воскресіння Христового в Бабухові» (592 с.; 551 іл.), в якій подано історію церковної парафії від XV ст. до сьогодні у широкому історико-церковному контексті, на основі загальної історії Української церкви. Цю студію релігієзнавець Іван Альмес охарактеризував як один із прикладів інституційної історії невеликої церковної парафії Галичини від ранньомодерного часу і до сьогодні, а інший відомий вчений – Іван Паславський – на презентації книги, що відбулася 28 травня 2016 р. у с. Бабухові, назвав його унікальним.

Насамперед варто відзначити джерельну базу дослідження – матеріали з Центрального державного історичного архіву України у Львові, Національного музею імені Андрея Шептицького у Львові, відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, а також на основі значної кількості етнографічного матеріалу, усних переказів, спогадів тощо.

За віднайденою автором інформацією, одна з перших письмових згадок про параохію у Бабухові належить до 1630 р. (згадано про бабухівську церкву у дарчому записі на рукописній книзі – с. 13). У період XVII ст., практично більше нічого і невідомо про церкву в Бабухові, Хоча, наприклад, згадується про храм Воскресіння Христового Бабухова в недатованому реєстрі духовенства, церков і монастирів Львівської єпархії за владцтва Йосифа Шумлянського (1667-1708 рр.). Історія параохії XVIII ст. репрезентована переважно за матеріалами візитацій 1730-1740-х та 1760-х рр. Зокрема, публікуються тексти візитації як мовою оригіналу, і в перекладі українською. За даними візитації 1740 р., до параохії в Бабухові належало 40 осіб (с. 49). В цей час парохом села був «старий» Яків Мединський, а від 1752 р. – Леонтій Новаківський (с. 50-51). Детальні описи церковного майна подані у візитації 1760 р., яку автор також публікує у монографії. Це описи церкви і дзвіниці, церковного начиння і церковних книг, образів, земельних угідь, готебанії священика тощо. Загалом існувала невелика парафіяльна церква з необхідним церковним начинням і комплексом богослужбових книг, що дозволяло провадити повноцінні богослужіння. Привертає увагу наявність у церкві напестольного Євангелія віденського друку 1585 р. (с. 57). Не було на параохії в цей час школи і братства (с. 52-60). Крім того, варто зазначити, що параохія існувала як дочірня, тобто нею завідував настоятель церкви у Вербилівцях.

У книжці висвітлено соціальний статус та матеріальне становище церкви у ХІХ ст., проаналізовано матеріальне забезпечення параохії села Бабухова в контексті соціально-економічного становища Греко-католицької церкви в Галичині ХІХ ст., розглянуто освітню формацію священнослужителів ХІХ – початку ХХ ст. Подано відомості про 30 «завідателів та сотрудників» у Вербилівській параохії, дочірніми для якої були церкви у Бабухові та Залужжі: час і місце народження, середню і богословську освіти, час хіротонії, період пастирського служіння на параохії, сімейний стан та походження дружини священника (с. 166-169). Найдовше, впродовж 43 років, пастирське служіння у трьох селах (Вербилівці, Бабухів, Залужжя) провадив Антон Медвецький (1845-1888 рр.), який чимало спричинився до активізації параохіяльного життя Бабухова (с. 303).

Релігійна обрядовість села Бабухова у ХХ ст. репрезентована в обширному за обсягом шостому розділі (с. 180-272). Зокрема, описано традиції різдвяного та великоднього циклів святкування, а також зелених свят. Різноманітний етнографічний матеріал (перекази старожилів, спогади автора книги). І супроводжується ілюстраціями – фотографіями, і сучасними, і давніми. Окремо подано і весільну обрядовість – тексти пісень, народні звичаї, численні фотографії подружніх пар першої половини ХХ ст. тощо.

Парох був послом Галицького сойму провадив активну пастирську та громадську діяльність. Він був одним із ініціаторів створення читальні, братства молоді в селі тощо (с. 305-323). Опубліковано матеріали про церковний комітет початку 1920-х рр. (с. 322). У 1932-1933 рр. за отця Івана Щербанюка збудовано нову церкву, яка існує й до сьогодні (с. 330). Вихідцем з села Бабухів був і отець Степан Хабурський – січовий стрілець, настоятель парафій у галицьких селах в 1930-х роках. Після ж Другої світової війни він емігрував спочатку до Австрії, потім до Франції, а у 1950 р. – до Канади (с. 276-282).

З церковно-парафіяльного життя другої половини ХХ ст. збереглися протоколи зборів релігійної громади, які проаналізував автор студії. Від 1940 до 1990 рр. на парафії було 12 священників. Подаються відомості про керівні органи парафії 1970-х рр., списки дяків за 1940-1980-ті рр., прізвища церковного кліру – старших братів, паламарів, скарбників (с. 368-408). Історія парафії в роки незалежності описана в розділі дев'ятому. Станом на 2002 р. до греко-католицької церковної громади в Бабухові належало майже 900 осіб (с. 443). Зазначено про проведені ремонти та придбане церковне начиння впродовж 1990-2000-х рр. Публікуються списки з прізвищами активу громади за той час: старші брати і його помічники, старші сестриці, скарбники та паламарі.

«Пам'ять» – назва останнього розділу книги. Насамперед автор розповідає про культ предків – традиції похоронної обрядовості в селі. Опісля детально описано наявні навколо церкви цвинтарі (автор умовно виділяє шість кладовищ). До «меморіяльного простору» належать: хрести (з нагоди скасування панщини та 1000-ліття хрещення Русі-України), стрілецька могила, урочище «Ключ», пам'ятний знак на місці криївки районного проводу ОУН-УПА, пам'ятник загиблим у Другій світовій війні (1975 р.). Науково-довідковий апарат книги становлять іменний та географічний покажчики, а також словник церковної термінології, який містить понад 650 гасел.

У тому ж 2015 р. видавництво «Тріада плюс» видало книгу «Старожитності Рогатинщини», яку упорядкував Ярослав Польовий. У ній йдеться про археологію і давню історію краю, оборонні споруди та палацове будівництво, дзвіниці як синтез оборонного та сакрального зодчества, Магдебурзьке право та християнські пам'ятки ХVІІІ-ХІХ ст., народний одяг, звичаї та обряди.

Проф. С. Гелею випала честь написати статтю «Татарські набіги на Рогатинську землю в кінці ХV-ХVІІ століттях».

Багато інформації про тактику нападів та ведення військових дій татарських орд С. Гелей черпав у французького інженера Г. Л. де Боплана. У своєму «Описі України» той писав, що озброєння у татар було незначним³⁵. А М. Литвин вказував, що на початку XVI ст. «хвіба який десятий чи дванадцятий був озброєний луком чи шаблею, панцирі стрічались ще рідше; одні мали тільки дрючки кістяні і дерев'яні, інші були перепоясані пустими піхвами без зброї. Щитів копій і іншої такої зброї вони не мають»³⁶. Такої ж думки притримувався Блез де Віженер³⁷.

Війни, які вели татари, – це здебільшого наскоки. Нападали вони, як правило, зимою, переважно на початку січня. Кожен татарин вів двох коней. Переміщалися вперед невеликими денними переходами, проходячи кожного дня певну відстань. Час і сили розраховували так, щоб повернутися назад до початку танення річок. Татари розтягувалися фронтом на 350-400 м, а в глибину на 800-1000 коней. Все це було стиснено в чотири лави. Орди щогодини зупинялися на п'ятнадцятихвилинний перепочинок і далі знову продовжували свій шлях. Наблизившись до кордону, татари ставали на дво- чи триденний перепочинок, віддаляючись на 3-4 милі. Вибирали для цього таке місце, де їх важко було помітити, налагоджували військово спорядження, відпочивали. Потім військо ділили на три частини: дві частини становили основну силу, третя, – поділялася пополам. Кожна з цих половин утворювала правий і лівий крили. Таким ладом військо рухалося вперед поміж крил, не зупиняючись, поки заглибитися на 60-80 миль. Давався йому лише одноденний відпочинок. Просуваючись вперед, татари не чинили ніяких шкод і не грабували. Повертаючись назад, основні сили йшли тим самим шляхом, а крилові загони хан відсилав на 8-12 миль від війська – половина вперед, половина вбік. Кожне крило нараховувало до 8-10 тис. вершників і ділилося на 10-12 загонів з 500-600 татарськими воїнами, які нападали, оточували села і містечка та грабували їх. Флангові загони не мали права заглиблюватися більше як на 8-10 миль. Пограбувавши, загони поверталися до основної частини війська, яку досить легко знайти з огляду на те, який вони залишили слід, рухаючись в одному ряді по 500 коней. За 4-5 годин ці загони формувалися у кіш. Після їх прибуття два інші крила такої ж чисельності віддалялися від них. Таким способом татари рухалися вперед³⁸.

С. Гелей наводить джерела, що повідомляють про нищення Рогатинської землі: Загір'я стало пустинею внаслідок нападу татар у 1475 р. У 1599 р. татари спалили Журів. У 1509 р. молдавський господар настільки знищив Букачівці, що король дозволив наново їх відбудувати. У 1612 році тричі, а в 1618 році чотири рази татари плюндрували Рогатинську землю. В 1620, 1621 і 1629 роках вони жахливо знищили міста і села Рогатинщини, людинність забрали в ясир. Двічі спалені Підгороддя і Філеїв. Бабинці знищені татарами дотла в 1475, 1520 і 1620 роках. В 1589 р. татари вирізали майже всіх людей Перенівки і бабинецьких мешканців, які втікали туди, ховаючись від наїзників. Дуже потерпіла околиця під час визвольної війни українського народу.

У XVII ст. на території Рогатинської землі війни точилися 70 років. Гродські акти заповнені скаргами дідичів на військові загони, які проходили через їхні села, грабували і розоряли маєтки. Особливої руїни зазнав край під час турецько-польських воєн другої половини XVII ст. та походів російського війська у 1709 та 1739 роках. У 1709 р. знищені

³⁵ Боплан де Г. Л. Опис України. – Львів, 1990. – С. 48.

³⁶ Історія українського війська: в 3-х томах / Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін.; Упорядкування Б. З. Якимовича. – Київ, 1994. – Т. 1. – С. 162.

³⁷ Нудьга Г. Республіка козаків (Середньовічна Європа про Січ та козаків). – Львів, 1991. – С. 22.

³⁸ Гелей С. Татарські набіги на Рогатинську землю в кінці XV–XVII століттях // Сторожитності Рогатинщини; Упорядкував Я. Польовий. – Львів: Тріада плюс, 2015. – С. 108.

Свистільники «через чати і переходячі війська ворожі і Речі Посполитої». Пограбовані Козарі, Журавенка, міщанам Букачівців заподіяна шкода на 1061 злотий.

Представники громад Дібринова, Підкаменя, Любші, Мельни, Княгиничів, Дегови, Псарів, Помонят, Долинян, Фраги, Беньковець, Дичок, Фірлеєва скаржилися на неможливість зібрати подимного й інших податків у зв'язку з тим, що села, корчми і млини спалені, а люди вимерли, взяті в неволю або втекли.

Цінну інформацію щодо стану Рогатинського староства після татарських набігів 1624 р., куди входили, крім Рогатина, містечка Підгороддя і Ферлеїв та 12 сіл (Бабинці, Вербилівці, Добринів, Залип'я, Залужжя, Кліщівна, Кореличі, Потік, Руда, Солонець, Черче і Янчин), дає П. Сіреджук. За його даними, села Рогатинського староства залишилися обезлюдненими. Королівські ревізори зафіксували, що в селах Залужжя, Залип'я, Руда, Солонець, Кліщівна та Потік внаслідок татарських набігів залишилося 2, 3, 4, 4, 6, 7 селянських родин. У Черчому, Вербилівцях і Янчині проживало 15, 15, 17 сімей, а в Добринові і Кореличах налічувалося 20 господарств³⁹.

Неабияку роллю у підбурюванні татар до нападів на українські землі відіграла Московська держава, яка у кримському хані шукала союзника для боротьби з ВКЛ⁴⁰.

Протягом 1474-1482 років московський цар посилав своїх послів до кримського хана, заохочуючи його до походів на литовські та українські землі та обіцяючи підтримку в боротьбі з Золотою Ордою⁴¹. В 1474 році М. і І. Бельські описали маршрути ординців, які переправлялися через Дніпро, спустошили правобережні українські землі і дійшли до Галича, Кам'янця, Збаража – розтягнулися майже на сто миль у довжину і на тридцять у ширину. За твердженням авторів, турки, татари і молдавани захопили близько 100 тис. невільників, а також багато худоби. Вбиті, особливо діти, старші люди лежали по дорогах, яким числа «не було»⁴².

На основі аналізу документального матеріалу історик зробив висновок про те, що, незважаючи на постійні спустошення, великі демографічні втрати та значні господарські збитки, татарські набіги викликали протидію місцевого населення і козацтва, яке на початку XVII ст. оформилося в окремий суспільний стан.

Підсумовуючи констатуємо, що краєзнавчі студії проф. С. Гелея про Рогатинщину – значний внесок в українське історичне краєзнавство, до якого вони навечно описані як глибокі та об'єктивні історичні студії XX – початку XXI ст. Автори складають також глибоку подяку нашому вченому-ювілярові за надані нам матеріали, без яких ми аж ніяк не змогли б написати таке достатньо велике дослідження про цю грань наукової творчості професора.

³⁹ Там само. – С. 111-112.

⁴⁰ Див.: Стороженко А. Стефан Баторий и днепровские казаки. – Киев, 1904. – С. 10.

⁴¹ Stachon В. Polska wobec weneckich projektow uzycia persow I tatarow przeciw Turcji w 2 pol. XV wieku // Prace historyczne. – Lwow, 1929. – S. 162.

⁴² Bielski M. Kronica Polska. – Sanok, 1856. – S. 856, 904.

Сухий О. М.,
д-р іст. наук, проф.,
завідувач кафедри новітньої історії
України імені Михайла Грушевського,
Львівський національний університет
імені Івана Франка

ОМЕЛЯН ТЕРЛЕЦЬКИЙ – ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ

Омелян Терлецький (1873-1958) належить до когорти львівських істориків, наукова діяльність яких сформувалася під впливом професора Львівського університету Михайла Грушевського.¹ Специфічними ознаками «школи» були глибоке знання джерел, стислість наукового викладу, добре знання української та зарубіжної спеціальної літератури. Наукові інтереси О. Терлецького виявилися багатогранними і торкалися, крім історії, ще й географії, мистецтвознавства, педагогіки, а організаційно вчений був поєднаний з Науковим Товариством ім. Шевченка, де виконував грантові проєкти та був залучений до численних українознавчих студій.² Наукові пошуки вченого були пов'язані з формуванням модерного «державницького» напрямку в львівській історичній школі.³

Одним із завдань О. Терлецького, яке він виконував у межах наукових студій НТШ, стало вивчення історії українського козацтва.⁴

У 1935 р. вийшла наукова розвідка О. Терлецького «Гетьманська Україна й Запорізька Січ».⁵ Видання охоплювало історію Запорізької Січі від часу її виникнення в середині XVI ст. і до завершення існування Гетьманщини у кінці XVIII ст.

У вступній частині автор зазначає, що сучасна йому українська історіографія знаходиться під впливом російської та польської історичної школи, тому не витворила власної концепції державницької історії, а гетьманську державу навіть не розглядали як власну, а лише як «самоврядну провінцію московської, чи польської держави».⁶ Натомість, стверджує автор, українські історики під впливом народної поезії виідеалізували Запорізьку Січ, вважаючи її «ідеалом і вершком нашої політичної мудрости».⁷ О. Терлецький вважає, що ідеалізувати це козацьке утворення не слід, особливо його «ширий демократизм». На

---

¹ Сухий О. Львівський університет на рубежі XIX-XX ст.: організація, школи, громадське життя // Вісник Львівського університету. Серія історична. Ювілейне видання з нагоди 350-річчя Львівського університету. Спеціальний випуск 49 / За редакцією О. Сухого. Львів: ЛНУ ім.І.Франка, 2013. – С. 52-77; Suchyj O. Rozwój Lwowskiego środowiska uniwersyteckiego na przełomie XIX i XX w. // Nauki prawne pomiędzy tradycją a współczesnością. Prace dedykowane Profesorowi Romanowi Longchamps de Bèrier w 70 rocznicę śmierci / Redakcja A. Dęmbiński, M. Pyter, B. Czech-Jezerska. – Lublin, Wydawnictwo KUL, 2011. – S. 97-120.

² Полянський О., Полянська Р. Публікації Омеляна Терлецького у виданнях «Просвіти» // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 19: «Просвіта» – оберіг незалежності та соборності України / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України / Відп. ред. Я. Ісаєвич, упоряд.: Ф. Стеблій, В. Пашук. – Львів, 2010. – С. 453; Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX-початку XX ст. 2-е видання, доповнене. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – 226 с.

³ Сухий О. М. С. Томашівський як представник «державницького» напрямку в українській історіографії // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX-XX w. / Pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka. – Rzeszów: WUR, 2004. – S. 351-360.

⁴ Suchyj O. Omelan Terlećkyj (1873-1958) // Złota księga historiografii Lwowskiej XIX-XX wieku. Tom II / Pod red. naukową J. Maternickiego, P. Sierżęgi, L. Zaskilniaka. – Rzeszów: WUR, 2014. – S. 233-246.

⁵ Терлецький О. Гетьманська Україна й Запорозька Січ (з 4 мапами). – Львів: Накладом фонду «Учітеся, брати мої», 1935. Ч. 17(1). – 88 с.

⁶ Терлецький О. Гетьманська Україна й Запорозька Січ... С. 4.

⁷ Терлецький О. Гетьманська Україна й Запорозька Січ... С. 5.

першому етапі історії Запорізької Січі вона дійсно не мала в собі тих суспільних нерівностей і суперечностей, що їх мали тодішні європейські держави, зрештою як їх мала і гетьманська держава. Таку соціальну ситуацію автор пояснює «простим ладом, що відповідав її військовому характерові». Відповідно, зміни на Запоріжжі наступили, твердить О. Терлецький із заселенням цього краю, що й привело до зникнення січової «рівності» чи «братерства».⁸ Мало того, зазначає історик, «... хоч на Запоріжжі не заведено панщини, то все ж хто не був січовиком, той не мав ніяких політичних прав, а мав тільки обов'язок складати данину на користь упривілейованих на Запоріжжі січовиків. Говорити про якийсь невиданий у Європі демократизм не можна, бо це не відповідає дійсності».⁹

О. Терлецький стверджує, що створений образ Січі – це «ідеал рівності, братерства, демократизму – поняття, які щойно від половини ХІХ століття були на устах революціонерів, чи взагалі поступових людей у Європі – і ми, шукаючи їх у себе в історії, спинилися на Запорізькій Січі...».¹⁰

Автор переконує, що з історичного погляду Запорізька Січ – це зразок військової організації, яка була витворена українським народом як структура для оборони перед татарськими набігами. Безумовно, на думку О. Терлецького, ця структура у значній мірі спричинилася для побудови української держави на чолі з гетьманом. Однак історичні реалії були такими, що Запоріжжя не тільки не приєдналося до гетьманської держави, а дуже часто знаходилося в опозиції до неї. За авторською тезою, така неконструктивна позиція запорожців спричинилася до того, що Січ «перестала бути цінністю для України, вона була пережитком, який некорисно впливав на дальшу історію України».¹¹

Представники «державницького» напряму в українській історіографії вважали, що не лише необхідно аналізувати державу та її інституції, а й аналогічно підходити до ідеї самої держави. В цьому плані й Запорізька Січ могла стати предметом їх вивчення, оскільки державотворчий процес вони пов'язували з діяльністю еліт, які й повинні були творити ці державні інституції.¹² Подібно, як С. Томашівський, Омелян Терлецький в аналізі політичних процесів, що відбувалися з ХVІ-ХVІІІ ст., шукає географічний чинник, який він трактує як причину відмінності між хліборобською й степовою Україною (хліборобська Україна стала прикладом краю, де людина виявила свій вплив на природу ще в давні часи, у той час коли степ перебував ще у своєму первісному вигляді; зміни торкнулися цього терену лише в ХІХ столітті).¹³

До атрибутів «хліборобської України» О. Терлецький відносить: тривалий зв'язок із землею як головним чинником розвитку продуктивних сил у цей час (подібні ідеї висловлював і Степан Томашівський)¹⁴; виробництво більшої кількості продуктів харчування порівняно зі степом, а відповідно, й вища густина населення. Резюмуючи, О. Терлецький стверджує, що «державна, збудована на хліборобських підставах, куди більш сконсолідована й тривкіша, ніж держава, що повстала на степу».¹⁵

⁸ Терлецький О. Гетьманська Україна й Запорозька Січ... С. 5

⁹ Терлецький О. Гетьманська Україна й Запорозька Січ... С. 5.

¹⁰ Терлецький О. Гетьманська Україна й Запорізька Січ... С. 5-6.

¹¹ Терлецький О. Гетьманська Україна й Запорозька Січ... С. 6.

¹² Кондратюк К. К. Українська історіографія ХІХ-початку ХХ століть: основні напрями і концепції. – Львів, 2002. – 240 с.; Колесник І. І. Українська історіографія (ХVІІІ - початок ХХ століття). – К.: Генеза, 2002. – 256 с.

¹³ Терлецький О. Гетьманська Україна й Запорозька Січ... С. 7.

¹⁴ Сухий О. С. Томашівський як представник «державницького» напряму в українській історіографії // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w ХІХ-ХХ w. / Pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka. – Rzeszów: WUR, 2004. – S. 351-360.

¹⁵ Терлецький О. Гетьманська Україна й Запорозька Січ... С. 8.

Тезу про міцність хліборобських держав у протистоянні зі степовими державами-ордами О. Терлецький знаходить у спільній українській та російській історії, коли могутня колись татарська держава розпалася під ударами Запорізької Січі й хліборобської Росії.¹⁶

Для степових держав, стверджує автор, характерна й крайня військова експансія: «держави, що повстали на степах, виявили не раз так багато експансивної сили, що інші держави, які спиралися на хліборобство, чи там на торгівлю – не можуть із ними рівнятися. З нашої історії добре ми знаємо, яку велику ударну силу мала печенізька, половецька, чи татарська орда. А ударна сила була наслідком відповідної степам організації й дисципліни, що панували в цих орд».¹⁷

Водночас саму козаччину, яка повстала на запорозьких степах, О. Терлецький розглядає у контексті дії двох чинників: з одного боку, – «степової появи», а з другого, – з людей, які прийшли з «хліборобського краю». Тому, на думку автора, існує велика різниця між козаччиною і степовими ордами, оскільки вже від кінця XVI ст., окрім козаччини, яка перебувала на Запоріжжі, повстала козаччина й на хліборобській Україні. О. Терлецький зазначає, що це поява «двоєкого козацтва, січового й хліборобського, званого «городовим», яке мало велике значення в історії України козацької доби».¹⁸ На його думку, «Запорозька козаччина це передовсім козаки-січовики, військова організація, зложена з нежонатих людей, що проживали в Січі. Вони жили з ловецтва та з торгівлі, хліборобства в них не було. Можна здогадуватися, хоч про це не маємо відомостей, що, крім січовиків, проживали ще на Запоріжжі, козаки-хлібороби вже навіть із кінцем XVI століття, але їх не могло бути багато. Безнастанні напади Кримської Орди не допускали до того, щоб на Запоріжжі могло розвинутися хліборобство. На всякий випадок козаки-січовики були головною й найважливішою частиною запорозького козацтва».¹⁹ Водночас О. Терлецький стверджує, що Запоріжжя було із суспільного погляду представлене однією верствою, і такою верствою були козаки, які як козаки-січовики були зорганізовані на військовий лад. Проте людність, передовсім козацька, яка була поза Січчю, хоч проживала на Запоріжжі, такої організації не мала, а військову структуру вона створила лише в окремих випадках – при організації оборони перед татарськими набігами.

Таким чином, вважає О. Терлецький, сформувалися дві частини козаччини, яких об'єднувало не лише спільне ім'я – «козак», але й спільні інтереси. До них автор відносить: незалежність та відсутність будь-яких обов'язків щодо інших упривілейованих суспільних верств; одні і другі не сприймали наказів влади, які б обмежували їх особисту свободу. Водночас, на думку О. Терлецького, між двома частинами козацтва існували й відмінності: різним був їх спосіб життя та відмінною була матеріальна підстава їх існування; відмінний спосіб життя та матеріальна основа творили відмінності у світогляді одних і других; козаки-запорожці почували себе дійсно вільними, не бачачи над собою ніякої чужої влади, а відповідно, козаки з хліборобської України жили у постійній небезпеці, їх свобода була дуже непевна.*

Розмежування у середовищі козацтва наступило, стверджує О. Терлецький, в період гетьманства Петра Конашевича-Сагайдачного.*

¹⁶ Терлецький О. Гетьманська Україна й Запорозька Січ... С. 8.

¹⁷ Терлецький О. Гетьманська Україна й Запорозька Січ... С. 8.

¹⁸ Терлецький О. Гетьманська Україна й Запорозька Січ... С. 11.

¹⁹ Терлецький О. Гетьманська Україна й Запорозька Січ... С. 11-12.

*О. Терлецький стверджує, що ця свобода козаків з хліборобської України «кожної хвилини могла була скінчитися, коли б державна влада захотіла тільки поставити справу гостро й вимагати від них, щоб вони вкладалися докладно в суспільний лад, що його завела на Україні Польща // Див.: Терлецький О. Гетьманська Україна й Запорозька Січ... С. 12-13.

Зміни у середовищі «хліборобської України», «хліборобської козаччини» пов'язувалися з витворенням нової суспільної верстви, якою ставала шляхта.

Творення нової суспільної верстви не пов'язувалося, на думку О. Терлецького, з «цілковитими суперечностями із суспільним ладом тодішньої Польщі». Вона готова була погодитися з ним за ціну – дістати для себе упривілейоване становище. Тільки непримиренне становище польських кермівних чиновників передовсім польських магнатів на Україні було причиною, що ця хліборобська козаччина стояла в опозиції до Польщі, що вона взяла участь у боротьбі запорозької козаччини з Польщею. І тут була причина того, що хліборобська козаччина почувалася до солідарності із запорозькою козаччиною, не зважаючи на те, що між обома цими частинами козаччини були і свої окремі інтереси».²⁰

Чисельність «хліборобської козаччини», зазначає О. Терлецький, зростала дуже швидко: особливо це відбувалося під час використання Річчю Посполитою козацьких військ у війнах зі Швецією, Московією, Туреччиною. Найскладнішим періодом для «хліборобської козаччини» автор вважає ціле десятиліття з 1638 р. – після розгрому поляками козацько-селянських повстань – до 1648 р. – виступу Богдана Хмельницького; що вилилось у зменшення «хліборобської козаччини».²¹

Що ж до запорозьких козаків, то вони, на думку О. Терлецького, менше були зв'язані з суспільним ладом на Україні, тоді як представники «хліборобської козаччини» солідаризувалися з певними українськими суспільними верствами – українською дрібною шляхтою, православним українським духовенством, з міщанством. Відповідно, запорозькі козаки були далекими від цих суспільних верств. Зв'язок запорозьких козаків із цими верствами спостерігався лише тоді, коли «завдяки хліборобській козаччині вона ставала часом у один ряд із українськими суспільними верствами, щоб спільно вести боротьбу з Польщею». Однак таке поєднання, на думку О. Терлецького, було лише часовим, а назагал «хліборобська козаччина у своєму суспільному розвитку йшла шляхом тодішнього суспільного розвитку європейських народів; зате Запорізька Січ була територією, де не було різноманітності з суспільного погляду, не було різних суспільних верств, отже й не було й суспільних суперечностей, бо там була тільки одна суспільна верства, зорганізована на військовий лад, без маєткових різниць, придбані життєві засоби були власністю цілого військового товариства, а не поодиноких осіб».²²

Що ж до самої Січі у політичному контексті, то О. Терлецький називає її «малою українською державою, що спиралася на військову організацію».* (Це положення підтвердилося ще в його «Історії Української Держави», яка з'явилася у 1923-1924 рр.).²³

Процеси ж утворення «хліборобської козаччини» та початок їх активних дій О. Терлецький пов'язує з виступом Северина Наливайка, коли на Січі кошовим був Григорій

²⁰ Терлецький О. Гетьманська Україна й Запорозька Січ... С. 14.

²¹ Терлецький О. Гетьманська Україна й Запорозька Січ... С. 14.

²² Терлецький О. Гетьманська Україна й Запорозька Січ... С. 14-15.

*Визначаючи, що новоповсталася на Дніпрових порогах мікродержава вирізнялася від тодішніх європейських держав, О. Терлецький шукає аналогії українському державному утворенню. Ним міг бути, зазначає автор, – німецький хрестовий чин, який панував на пруських землях і поширював християнство з допомогою зброї; «хрестоносці теж були організацією, збудованою на військовий лад і замкненою в собі. І як члени чину були упривілейовані в державі в порівнянні з рештою населення, так і повноправні були тільки січовики в тій запорозькій державі, решта ж населення на Запорозжжі такої повноти прав немала» // Терлецький О. Гетьманська Україна й Запорозька Січ (з 4 мапами). – Львів: Накладом фонду «Учітеся, брати мої», 1935. – С. 16.

²³ Б. Гудь посилається на видання М. Грушевського – Грушевський М. Історія України-Руси. – Т.1. – С. XI. Цит. за: Гудь Б. Омелян Терлецький – автор першої «Історії Української Держави» // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2001. – С. 580-581.

Лобода.²⁴ «Наливайківці поширили своє панування на пограниччі Брацлавщини й Волині. Звідси вони почали поширювати своє панування, грабуючи шляхетські посілости та здобуваючи міста. Тоді проти Польщі виступили й січовики з Лободою на чолі. Таким чином обидві частини козаччини станули до боротьби з Польщею».²⁵ Однак відносини між ними були непростими.**

Водночас «хліборобська козаччина», яка логічно виросла нібито з опозиції до суспільного ладу, який вводила Польща на українських землях, все ж з часом почала «розглядати себе в суспільних рамках», створених Річчю Посполитою і надіючись стати однією з привілейованих суспільних верств.²⁶ Цим пояснюється і те, що в окремих випадках «хліборобська козаччина» ставала знаряддям у руках поляків, а відповідно запорожці, маючи свою окрему владу і територію, не схилилися до того, щоб визнати якусь іншу владу.

У контексті поєднання «хліборобської козаччини» та Запорізької Січі О. Терлецький розглядає і Хмельниччину: «тим-то, коли Богдан Хмельницький ізнову зв'язав Запорозьку Січ із хліборобською Україною, то це для обох сторін мало дуже велику вагу».²⁷

У цих суспільних умовах значення Запорозької Січі було досить значним, бо вона «спричинилася до повстання української держави та й узагалі повстання цієї держави вможливила. І тут – вага Запорозької Січі, а не в її вигляді, а її політично-суспільному ладі. Цей же лад був аж надто простий, він не міг заспокоїти інтересів усіх верств українського народу».²⁸

Водночас О. Терлецький визначає недоліки, з якими стикнулася Запорозька Січ у контексті майбутнього державотворення: не мала економічних підстав для свого розвитку, була залежна від хліборобської України, яка тоді опинилася під польсько-литовським пануванням; хоча Січ перебувала у стадії постійних конфліктів з татарами – степовиками, вони все ж приймали звички степових народів і їх світогляд, а також деякі риси життя степовиків; для мирної культурної праці степовики були непридатні; їх завданням була тільки війна, хоч би на всі фронти, й тільки війна й виправдовувала існування Запорозької Січі; без війни Запорозька Січ ставала анархістською організацією, де не існувало порядку й влади.²⁹ Усі ці недоліки Запорозької Січі були небажаним чинником при побудові української гетьманської держави, це, зрештою, шкодило і її побудові.

Отже, О. Терлецький нав'язав актуальну для 1930-х рр. дискусію про роль і значення Запорізької Січі в національній історії, відійшовши від загальноприйнятих оцінок ідеалізації цієї козацької структури. Критичні оцінки вченого щодо Запорізької Січі перегукуються з висновками Пантелеймона Куліша щодо козацтва, висловленими ще в кінці ХХ ст. О. Терлецький розглядає Запорізьку Січ виключно як зразок військової організації. Вчений зазначає, що в умовах хліборобської України витворився ще один феномен «хліборобське козацтво», яке спричинилося до появи шляхти; а «запорізьке» та «хліборобське» козацтво стали основою державотворчих процесів в епоху Хмельниччини.

---

²⁴Леп'явко С. Формування світоглядних засад українського козацтва (поняття «козацького хліба» в останній третині XVI ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі: Студії з історії XI-XVIII століть. – Вип. 1 / Відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2000. – 463 с.; Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький / Відп. ред. Ф. П. Шевченко, І. Л. Бугич. – 2-е вид., виправлене і доповнене. – Львів: Світ, 1990. – 408 с.

²⁵ Терлецький О. Гетьманська Україна й Запорозька Січ... С. 16-17.

** Перший спільний виступ «хліборобської козаччини» і запорожців був невдалим. Між військом Наливайка і січовиками не було згоди, доходило навіть до ворожнечі і бійок, і саме це головним чином спричинилося до того, що польське військо Жолкевського розбило козацькі сили у 1591 р. під Лубнами // Терлецький О. Гетьманська Україна «Запорозька Січ (з 4 мапами). - Львів: Накладом фонду «Учітеся, брати мої», 1935. – С. 17.

²⁶ Терлецький О. Гетьманська Україна й Запорозька Січ... С. 19-20.

²⁷ Терлецький О. Гетьманська Україна й Запорозька Січ... С. 23.

²⁸ Терлецький О. Гетьманська Україна й Запорозька Січ... С. 23.

²⁹ Терлецький О. Гетьманська Україна й Запорозька Січ... С. 23-24.

Семів С. Р.,
канд. екон. наук, доц. кафедри
міжнародних економічних відносин,
Львівський торговельно-економічний університет

КООПЕРАЦІЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Кооперативний рух – це унікальне явище сучасного життя, яке базується на високій ефективності економічної діяльності завдяки об'єднанню зусиль учасників кооперативів, соціально-орієнтованих принципах господарювання та духовних й етичних цінностях. Останні десятиліття позначилися стійким економічним розвитком кооперативного сектору у світі, що проявляється у постійному зростанні чисельності членів і розширенні масштабів економічної діяльності кооперативів, посиленні їх ролі у вирішенні глобальних проблем сучасності. При цьому активний розвиток кооперативного руху відбувається, незважаючи на несприятливе соціально-економічне середовище, яке характеризується загостренням світових фінансових та економічних криз, розгортанням локальних військових конфліктів, поширенням світової пандемії коронавірусу та посиленням інших глобальних проблем людства, зокрема продовольчої, екологічної, вичерпання сировинних ресурсів, поширенням бідності, вимушеної міграції і, як наслідок, поглибленням соціально-економічної нерівності населення.

Сьогодні членами Міжнародного кооперативного альянсу (МКА), який є найвпливовішим глобальним кооперативним об'єднанням, є 318 кооперативних організацій із 112 країн, що об'єднують понад 1 млрд індивідуальних членів. Кооперативи обслуговують близько половини населення світу, забезпечують робочими місцями понад 280 млн осіб, тобто більше, ніж ТНК. До кооперативного руху залучено сьогодні понад 12% людства. У багатьох країнах членами кооперативів є значна частина населення: у США кожен четвертий громадянин є членом кооперативу, в Канаді та Норвегії – кожний третій, в Ірландії – 70% населення є кооператорами, чисельність кооператорів в Індії – близько 240 млн, Китаї – 180 млн осіб.¹

Як свідчать дані рейтингу найбільших кооперативів світу², кооперативні підприємства є визнаними світовими лідерами бізнесу. Обороти 300 провідних кооперативів світу, що працюють у 8 глобальних секторах економіки, становить понад 2,1 трлн дол. США, що більше, ніж, наприклад, номінальний ВВП таких країн, як Бразилія, Індія, Італія чи Канада. Найбільшим кооперативом за рівнем обороту є французька банківська група *Crédit Agricole*, яка є лідером на ринку банківських послуг Франції і займає лідируючі місця у світовому рейтингу найбільших регіональних банків (табл. 1).

Звернемо увагу, що безпосередніми власниками кооперативних банків у переважній більшості є громадяни країн, в яких ці банки базуються. Так, власниками банківських груп *Groupe Crédit Agricole* (Франція) є 10,5 млн кооперативних акціонерів, *Groupe BPCE* (Франція) – 9 млн, *Rabobank* (Нідерланди) – 2,1 млн. Така структура власності кооперативних банків дозволяє громадянам брати участь у розподілі фінансових результатів діяльності банків, отримувати доступ до банківського фінансування на пільгових умовах, ефективніше залучати банками депозити від лояльних громадян, що є членами кооперативних банківських об'єднань.

¹ International Co-operative Alliance [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ica.coop.

² The World Co-operative Monitor: Exploring the Co-operative Economy. Report 2020. – ICA, EURISCE, 2021. – 152 p.

Рейтинг найбільших кооперативів світу станом на початок 2021 р.³

№ з/п	Кооперативна організація	Країна	Сектор	Валовий дохід, млрд дол. США (2018)	Чисельність зайнятих, тис. осіб (2018)
1.	Groupe Crédit Agricole	Франція	Банківські і фінансові послуги	89,10	140,882
2.	ReWe Group	Німеччина	Гуртова і роздрібна торгівля	63,07	234,017
3.	Groupe BPCE	Франція	Банківські і фінансові послуги	63,01	105,458
4.	Zenkyoren	Японія	Страховання	58,14	6,548
5.	Zen-Noh	Японія	АПК	56,15	7,960
6.	ACDLEC - E.Leclerc	Франція	Гуртова і роздрібна торгівля	55,08	129,000
7.	Nippon Life	Японія	Страховання	54,98	86,017
8.	Groupe Crédit Mutuel	Франція	Банківські і фінансові послуги	48,72	69,640
9.	State Farm	США	Страховання	43,43	57,672
10.	Nonghyup	Півд. Корея	АПК	36,45	26,727

Таким чином, кооперативи відіграють вкрай важливу роль у вирішенні таких глобальних проблемних питань, як посилення продовольчої безпеки, подолання безробіття, забезпечення високого рівня зайнятості, підтримка незахищених верств населення, формування середнього класу, а також подолання екологічних проблем.

Аналізуючи тенденції розвитку та чинники високої конкурентоспроможності кооперативів в умовах глобальної економіки, необхідно звернути увагу на декілька факторів їх успіху.

По-перше, це глибока інтеграція сільськогосподарських, виробничих і інших видів кооперативів з кооперативними структурами банківсько-кредитної сфери. Сьогодні багато кооперативних спілок, особливо в ЄС, об'єднуються або ж тісно співпрацюють з кооперативними банківськими групами. Про значний економічний потенціал кооперативної банківської системи свідчить те, що сумарний оборот найбільших кооперативних банків та кредитних спілок у рейтингу провідних кооперативів за 2021 р. перевищує 250 млрд дол. США. Необхідно наголосити, що кооперативні банки та кредитні спілки продемонстрували високий рівень стійкості під час останніх світових фінансових та економічних криз. В той час, як інші банки згортали свою діяльність і зазнавали збитків, кооперативні банківські установи, навпаки, нарощували обсяги кредитування.

По-друге, це реалізація кооперативами стратегії захоплення окремих ринкових ніш. При таких стратегіях кооперативні організації концентрують всі свої ресурси у процесі реалізації бізнес-проектів для досягнення лідерства на окремих товарних ринках. Особливо ця стратегія є успішною у сфері ритейлу (зокрема, у країнах Західної та Північної Європи, Прибалтики) та у сільському господарстві (особливо у галузях м'ясо- та молокопереробки). Як наслідок, ринкова частка сільськогосподарської кооперації складає⁴:

- в Ірландії – 100%;
- в Голландії – 83%;
- в Фінляндії – 79%;
- в Італії – 55%.

³ The World Co-operative Monitor: Exploring the Co-operative Economy. Report 2020. – ICA, EURISCE, 2021. – P. 10.

⁴ International Co-operative Alliance [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ica.coop.

У лісовому господарстві кооперативи охоплюють 60% ринку в Швеції, 31% – в Фінляндії. Майже стовідсотковим охопленням сільських господарів протягом останніх 50 років характеризується кооперативний рух у Швеції, Данії, Норвегії, Фінляндії, Ісландії та Нідерландах.

По-третє, це високий рівень державної підтримки та стимулювання діяльності кооперативів. У розвинутих країнах Заходу держава усвідомлює важливість кооперативів для подолання безробіття, забезпечення високого рівня зайнятості, підтримки незахищених верств населення, формування середнього класу. Тому широко практикуються державні дотації і допомога на створення нових кооперативів, звільнення їх від оподаткування на певний період.

По-четверте, це поширення міжнародної кооперації й інтеграції, особливо в межах ЄС, а також на теренах Східної і Центральної Європи. Так, західноєвропейські кооперативи (особливо німецькі та австрійські) є значними інвесторами у кооперативні спілки країн Центральної та Східної Європи. Нещодавно найбільші кооперативні ритейл-групи REWE-Group (Німеччина) та ADCLEC - E. Leclerc (Франція) оголосили про намір створення глобального міжнародного альянсу. За рахунок створення міжнародного альянсу Coop-Norden скандинавські кооперативи у сфері роздрібної торгівлі суттєво збільшили свою ринкову частку на національних роздрібних ринках.

По-п'яте, це використання різноманітних інновацій для нарощування господарського обороту, залучення нових членів до кооперації. У роздрібній кооперативній мережі широко впроваджується використання інтернет-технологій та мобільних додатків, технологій доповненої реальності тощо. Особливо наголосимо на важливості організаційно-кооперативної роботи. Так, наприклад:

- у Франції та Італії розвиваються кооперативи електронної комерції, які об'єднують дрібних підприємців (часто ремісників), що реалізують свої вироби через Інтернет;

- за допомогою можливостей Інтернету реалізуються проекти пошуку громадян, які мають намір об'єднатися у новостворені кооперативи;

- в Італії створюються кооперативи, які об'єднують представників соціально незахищених верств населення (інвалідів, колишніх в'язнів, наркоманів тощо);

- у багатьох країнах ЄС створено студентські кооперативи, які забезпечують доступ молоді до відносно дешевих магазинів, доступного житла та послуг, необхідних у процесі навчання.

Одним з основних елементів системи управління персоналом у західноєвропейських кооперативах є нетерпимість до працівників, не здатних до ефективної праці. Трудові відносини регулюються контрактами, в яких чітко визначаються права й обов'язки кожного працівника. Обов'язковим вважається сприяння постійному підвищенню кваліфікації працівників, їхньому вихованню в дусі кооперативних етичних традицій.

По-шосте, це використання внутрішніх резервів підвищення конкурентоспроможності за рахунок реалізації на практиці моделі кооперативного бізнесу, що сприяє високій мотивації і віддачі працівників, підтримці власної кооперативної ідентичності. Модель розвитку кооперативного бізнесу базується на розроблених МКА сучасних кооперативних принципах, до яких відносяться⁵:

- добровільне і відкрите членство;
- демократичний контроль зі сторони членів;
- участь членів в економічній діяльності кооперативів;

---

⁵ International Co-operative Alliance [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ica.coop.

- автономія і незалежність;
- освіта, професійна підготовка та інформація;
- співпраця між кооперативами;
- турбота про суспільство.

Ведення кооперативного бізнесу, побудованого на вищезначених принципах, забезпечує соціальну спрямованість діяльності кооперативів. Така конкурентоспроможна модель дозволяє щоденно втілювати у життя кооперативні цінності при здійсненні господарської діяльності та забезпечувати ідентичність, яка відрізняє кооперативні підприємства та організації від економічних суб'єктів інших форм власності.

По-сьоме, кооперативи сьогодні роблять значний внесок у вирішення глобальної енергетичної проблеми, зокрема шляхом поширення нових (відновлювальних) джерел енергії (НВДЕ). Так, значну роль у поширенні зеленої енергетики відіграє один з найбільших кооперативних сільськогосподарських банків світу – Рабобанк (Нідерланди). Станом на сьогодні цим банком інвестовано 3,8 млрд євро у проекти відновлювальної енергетики, а це 48% всіх інвестицій Нідерландів у дану сферу. Рабобанк профінансував найбільшу громадську ініціативу щодо створення віддаленого вітропарку у Нідерландах – у проект було вкладено 215 млн євро, завдяки чому «зелена» енергія генерується для 100 тисяч домогосподарств⁶.

В останні роки в Європі набули поширення енергетичні кооперативи, що забезпечують своїх членів екологічно чистими видами енергії, серед яких насамперед енергія вітру, сонця та біогаз. Значної популярності енергетичні кооперативи набули у Німеччині, Данії, Фінляндії, Нідерландах, Бельгії, Швеції, Великобританії, Австралії та США. Так, у Німеччині енергетичні кооперативи відіграли значну роль у німецькому енергетичному переході (Energiewende) і завдяки їх діяльності в альтернативну енергетику Німеччини було залучено мільярди євро від німецьких громадян. Сьогодні в Німеччині нараховується понад 850 енергетичних кооперативів, які тісно співпрацюють з кредитно-банківською групою Raiffeisen. У Великобританії 1,6 тис. громадян об'єдналися і отримують свою частку прибутку від діяльності енергетичного кооперативу Westmill Solar Co-operative, в межах якого було збудовано найбільшу у Великобританії потужну сонячну електростанцію на кордоні графства Оксфордшир (поблизу с. Уотчфільд). У Данії енергетичні кооперативи відіграють визначальну роль у впровадженні систем використання НВДЕ. Близько 30% всієї генерації енергії Данії забезпечується за допомогою енергії вітру. В галузі вітрогенерації кооперативи встановили понад 85% відсотків всіх турбін, залучивши до цього понад 100 тисяч сімей⁷. Звернемо увагу, що в країнах Європи діяльність енергетичних кооперативів отримує високий рівень державної підтримки і частково фінансування державними і недержавними інституціями. Також суттєвим чинником їх розвитку є широка просвітницька діяльність.

На нашу думку, важливим фактором розвитку кооперативного руху у світі як в минулому, так і на сучасному етапі є подвижницька діяльність ідеологів кооперації. Так, засновники першого кооперативу сучасного формату в світі у 1884 р. – Товариства справедливих рочдейльських піонерів (Великобританія), надихалися ідеями та публікаціями тогочасних англійських кооперативних ідеологів⁸. Провідні кооперативні банки сьогодення базують свою діяльність на принципах, що розроблені кооперативними ідеологами ще у

⁶ Rabobank Annual Report 2020. The Cooperative Rabobank in COVID-19 Times. – Rabobank, 2021. – 259 p.

⁷ Middelgrunden Wind Turbine Cooperative [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.middelgrunden.dk>.

⁸ Fairbairn B. The Meaning of Rochdale: The Rochdale Pioneers and the Co-operative Principles. – Saskatchewan: Centre for the Study of Co-operatives University of Saskatchewan, 1995.

XIX ст. Зокрема, кооперативні банківські групи Raiffaisen та Rabobank у діяльності спираються на модель та принципи, розроблені Фрідріхом Райффайзенем (1818-1888), діяльність кооперативної транснаціональної групи Volksbank базується на концепціях Германа Шульце-Деліча (1808-1883), а найбільший у світі виробничий кооператив Mondragon (Іспанія) успішно працює на основі моделі, що розроблена її засновником – католицьким священиком Хосе Марія Арісмендіарріета (1915-1976).

Для розвитку кооперативного руху в Україні є вкрай важливою широка просвітницька діяльність. У цьому контексті доцільно звернути увагу на плідну просвітницьку та наукову діяльність професора Гелея С. Д. Професор Гелей є керівником наукової школи кооперативного будівництва, яка об'єднує провідних вітчизняних дослідників кооперативного руху. Під керівництвом Гелея С. Д. підготовлено та видано фундаментальні монографії та підручники, що присвячені кооперативному руху (зокрема, «Історія кооперативного руху» (1995), «Історія споживчої кооперації України» (1996), «Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти» (1998), «Кооперативне право» (1998), «Українська кооперація» (2001), «Основи кооперації» (2004), «Теорія та історія кооперації» (2006), «Ілля Витанович : науково-педагогічна та громадська діяльність» (2010), «Споживча кооперація України: від зародження до сьогодення» (2013) тощо), опубліковано понад сотню статей в Україні та за кордоном⁹. При цьому вказані підручники, підготовлені під керівництвом Гелея С. Д. для вищих навчальних закладів, у незалежній Україні видані вперше.

Практика організації міжнародних конференцій та круглих столів на кооперативну тематику, організатором яких виступив професор Гелей С. Д., високо оцінена вітчизняними та зарубіжними кооператорами-практиками. Досвід наукових комунікаційних заходів, які відбувалися у ЛТЕУ в останні роки, спрямованих на популяризацію кооперативних ідей, систематизовано та запропоновано до впровадження у діяльності європейських кооперативних інституцій та організацій, особливо з огляду на можливість поширення кооперативних ідей та цінностей серед студентської молоді.

Титанічні зусилля, покладені на поширення кооперативних ідей, самовідданість у своїй науковій, творчій і просвітницькій діяльності повною мірою доводять, що професор Гелей є сучасним Подвижником і Апостолом української кооперативної ідеї.

Підсумовуючи, зазначимо, що у найближчі десятиліття суттєвою конкурентною перевагою кооперативів будуть кооперативна ідентичність, етичні принципи діяльності та статус соціально-відповідального бізнесу. Для подальшого розвитку кооперативного руху в Україні кооперативній громадськості необхідно активніше долучатись до конкретних дій. Доцільно також впроваджувати інновації, які сьогодні використовують провідні кооперативи Заходу. Вкрай важливо активізувати просвітницьку діяльність, щоби споживачі і потенційні кооператори (особливо молодь) володіли вичерпною інформацією про сучасну кооперацію, її переваги та соціальну й екологічну роль у суспільстві. Подальша розбудова кооперативного сектору економіки у глобальних масштабах дозволить наблизити втілення мрії багатьох поколінь людства – розвиток суспільства й економіки, побудованих на принципах рівності, справедливості, демократії та духовності.

---

⁹ Гелей С. Д. Стратегія розвитку української кооперації в умовах будівництва незалежної держави // XIII. Internationale Genossenschaftswissenschaftliche Tagung 13th International Congress on Cooperative Science. XIII Международное заседание кооперативных наук. Berlin, 03. - 06. September 1996. – Berlin, 1996; Гелей С. Д. Кооперативні товариства в Перемишлі // Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Інституції. Збірник наукових праць та матеріалів Міжнародної наукової конференції. Перемишль. 11-13 квітня 2002 р. / За ред. С. Заброварного. – Перемишль, 2003. – С. 500-514; Гелей С. Д. Международное кооперативное движение и проблемы современного развития кооперативной идеи в Украине. – Кишинев, 2018. – С. 75-79.

Марочко В. І.,
д-р іст. наук, проф.,
Інститут історії України НАН України, м. Київ

НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИЦЬКІ ТА КООПЕРАТИВНІ ІДЕЇ «АРТІЛЬНОГО БАТЬКА» МИКОЛИ ЛЕВИТСЬКОГО

У 2019 р. виповнилося 160 років засновнику першої хліборобської артїлі в Україні Миколі Васильовичу Левитському. Він народився 25 березня 1859 р. у родині священика села Хмільник Канівського повіту, тобто у роки підготовки великої аграрної реформи. Власні соціально-економічні експерименти розпочав на Херсонщині. Його перша землеробська артіль постала 17 вересня 1894 р. у с. Федвар, згодом їхня кількість та географія зростали в межах повіту і губернії. Набутий досвід заснування подібних форм громадського господарювання поширював в інших губерніях Російської імперії.

Громадівець за духом, народник за ідейними уподобаннями і просвітник за покликанням М. Левитський наважився реалізувати соціалістичну ідею у царині селянського господарства. «Ходінням до народу», яким переймалася різночинна інтелігенція 70-80-х рр. XIX ст., не посіяли зерна довіри у селян, які щойно звільнилися від кріпацтва і придбали землю у приватну власність. Вони легше сприймали конкретні пропозиції, пов'язані з організацією сільськогосподарського виробництва. Запропонована артіль нагадувала товариство спільного обробітку землі, добровільно виділеної кожним учасником на загальних умовах. Артіль була «хазяїном усієї землі», але не власником, позаяк за статутом передбачався вихід з громади разом із поверненням ділянки, реманенту, худоби. Термін «артіль» чиновники вилучили зі статуту, але її організаційно-господарський принцип лишився. Гуртова робота нагадувала селянам звичну толоку, тому легко прижилася. Артільним життям керував староста, обраний селянами з авторитетних господарів. Формування хлібофуражного балансу відбувалося колегіально, а розподіл зерна здійснювався за своєрідним коефіцієнтом трудової участі селянського двору у спільному обробітку.

Артільний соціалізм М. Левитського – не утопія, а цілком реальна спроба самореалізації ідейних уподобань народників, його особистих переконань та християнської моралі. Селяни, які щойно придбали землю, виявилися неготовими до її класичного усупільнення, тому засновники артїлі не зобов'язували їх розлучатися з присадибною чи польовою ділянкою. Поземельна община з її консервативною організацією селянського соціуму гальмувала розвиток артільної форми. Народники, до яких ментально та ідейно належав М. Левитський, не сповідували утопічний соціалізм Т. Мора, не пропонували комуну в якості базової форми господарювання на селі. Артіль була оптимальною, яка поєднувала приватну селянську підприємливість на рівні конкретного двору з перевагами гуртового обробітку землі.

У перших землеробських артїлях селяни продемонстрували організаційно-господарську спроможність і психологічну готовність до співпраці. Однак артїлі не стали класичними кооперативами виробничого типу, а тим паче виробничо-збутового спрямування. Позначилися сезонність їхньої роботи, консервативність селянського побуту. Для селян артіль була засобом поліпшення власного господарства, а не усвідомленою метою для розбудови соціалістичних форм. Вони цуралися самого терміна «соціалісти», забороненого поліцією та місцевим самоврядуванням. Внутрішня організація трудової діяльності артїлей не опиралася на кооперативні принципи, але була близька до класичних

ознак кооперативу, але з дуже обмеженою відповідальністю засновників. Артїлі М. Левитського та його прихильників стали історичною передумовою для формування майбутньої кооперативної системи. Селянин відчув переваги спільного обробітку та господарювання, але лишався приватним підприємцем у власному дворі, делегував частину майна, певні функції, зберігаючи соціально-побутову самодіяльність. Їх артільний батько знав про це, тому обрав добровільність основним принципом створення і функціонування землеробських артїлей. Господар землі дбав про спільний зерновий клин громади, про його якісний обробіток, примноження врожаю тощо.

Ініціювання і безпосередня участь М. Левитського у формуванні артїлей свідчать про те, що він був практиком, меншою мірою теоретиком, особливо у галузі теорії кооперації. Наприкінці ХІХ ст. брав участь у роботі міжнародних конференцій, згодом намагався поширити власний досвід в інших губерніях Російської імперії.

Столипінська аграрна реформа руйнувала поземельну общину, але не пропонувала альтернативу, крім становлення селянського господарства фермерського типу. За таких обставин землеробська артіль гальмувала злам общинного землекористування, позаяк консервувала його соціальні основи. Але не вони стали причиною занепаду артільної форми у землеробстві. Селянин жив і марив приватновласницькою підприємливістю, сподівався на сімейно-родинний тип господарювання, опирався на споживчо-трудова норма організації сільськогосподарського виробництва, яка мала давні історичні витоки. Він не оговтався від соціально-економічного поштовху великої аграрної реформи 1861 р., яка розбудила у селян приватновласницькі інстинкти, створила умови для придбання землі. Село з його общинним землекористуванням та самоврядуванням нагадувало селянинові своєрідну артільну громаду, тому її відносно копіювання не справляло враження, особливо на заможні верстви.

Українські кооперативні спілки тісно співпрацювали з українськими політичними партіями, починаючи з часу їх становлення. Лідери партій були керівниками кооперативних спілок. М. Левитський не заперечував подібного тандему, але кооперація для нього означала конкретні форми соціально-економічної взаємодії її учасників. У роки Української революції 1917-1919 рр., свідомим учасником якої він був, виявилися його національно-патріотичні пріоритети, державотворчі принципи. Він не зазіхав на пост головного теоретика кооперації, тішився почесним званням «артільного батька», пошанованого з нагоди його 40-річного перебування у лавах українських кооператорів¹.

Теоретичними і прикладними питаннями розбудови української кооперативної системи тоді займалися М. Туган-Барановський, Х. Барановський, Б. Мартос, К. Мацієвич, Д. Коліух, В. Коваль, І. Подольський, М. Шаповал та інші. Вони були політичними і громадськими діячами, представляли ліві українські партії та кооперативні спілки в Україні. У березні 1917 р. постав Центральний український кооперативний комітет, який був «ідейним представником української кооперації в Україні, в Росії і за кордоном»². Його очолив Б. Мартос, а серед 11 членів не виявилось «артільного батька» М. Левитського. Він не потрапив також до правління Центрального українського сільськогосподарського союзу (Централ) у липні 1918 р., у складі якого були відомі діячі – М. Шаповал, Є. Архипенко, К. Шеметів, П. Діброва, А. Головка³. Ветерану кооперативного руху була відведена поважна роль почесного гостя кооперативних з'їздів, громадсько-політичних заходів. Він розробляв

¹ Ювілей М. В. Левитського // Сільський Господар. – 1918. – №1. – С. 31-32.

² Павловський Г. Центральний український кооперативний комітет // Українська кооперація. – 1918. – №1. – С. 46-47.

³ Хроніка «Централу» // Сільський Господар. – 1918. – №5-6. – С. 60.

зовнішні атрибути української кооперації, мав власну громадянську позицію, яку публічно висловлював.

Українська кооперативна громада визнала авторитет і заслуги М. Левитського, радилася з ним. Створення і функціонування в Україні національної кооперативної системи означало для Миколи Васильовича його особисту перемогу, адже він досягнув бажаної мети. В інтелектуальному дискурсі України було достатньо теоретиків кооперації, які займалися її організаційними і соціально-економічними основами. Чого варта лише постать М. Туган-Барановського. Для М. Левитського кооперація – не просто система взаємодії безпосередніх виробників і споживачів, а також вагома матеріально-організаційна підвалина для українського державотворення. «Через кооперацію в хліборобстві закладаймо найміцніший і найкращий в світі камінь для фундаменту нового державного вільного життя нашої рідної матері України. Ми повинні пам'ятати, – наголошував він, – що ми не тільки кооператори, але й громадяни незалежної суверенної держави Української»⁴. За попередні століття її втратили через те, що «довірилися московським царям – деспотам»⁵. Думки, оцінки, історичні порівняння М. Левитського засвідчують політичні застереження, адже «партії російської демократії» не хотіли у 1918 р. визнавати «за нами, як за всіма людьми, право мати свою державу, бо тоді Україна не буде наймищою у Росії»⁶. Актуальне і напрочуд прозорливе тлумачення українсько-російських стосунків. Кожен народ мав право «на вільне політичне незалежне життя», а також український, який здобув право «жити зо всіма поруч в згоді добрій, як рівний з рівними і вільний з вільними». Він не визнавав статусу старшого брата, який перебрала на себе радянська Росія.

Політичні оцінки та прогнози М. Левитського у взаєминах з Росією виходили за межі кооперативних справ. Кооперація передбачає єднання і співпрацю, ніби бджоли у вулику, але не визнає трутнів. У серпні 1918 р. М. Левитський висловив доволі сміливу позицію: з російськими царями, що зникли, не зник «російський централізм й імперіалізм»⁷. Мудрість сивочолого українського кооператора очевидна, особливо з огляду на сучасну російську агресію проти України. Від артільного батька дісталася і більшовикам, які влаштували терор у Києві, вбивали людей на вулицях міста «тільки за те, що вони були схожі на українців». Існувала навіть такса: хто застрелить члена Центральної ради – тому платили 20 тис., вкаже його адресу – 10 тис., а за переховування – штраф 10 тис. крб. та військовий трибунал. За подібні публічні висловлювання його могли розстріляти під час чергової окупації України більшовиками, але М. Левитський жив і працював у Києві, долучився до розбудови кооперативного музею, представляв кооперативні спілки на міжнародних з'їздах, тихо спочив у Києві.

Кооперативна система за радянської України територіально вважалася українською, а за формою та змістом була радянською і частково соціалістичною. Правління кооперативних спілок очолювали члени ЦК КП(б)У, а організаційно-технічний апарат кооперації використовували для заготівлі сільськогосподарської продукції. Селянські господарства були пайщиками, але не мали від паїв жодних статків, крім права купувати у крамницях споживчих товариств промислові товари, а також сподіватися на пільгові умови кредиту в системі кредитної кооперації. Класовий принцип як складова шовіністичної ідеології більшовизму обмежував доступ до кредитів та матеріально-технічного забезпечення заможні групи села – так званих куркулів. Кооперація, якщо брати до уваги участь селян у ній, була

⁴ Левитський М. Про хліборобські спілки // Сільський Господар. – 1918. – №7. – С. 14-15.

⁵ Там само.

⁶ Там само. – С. 16.

⁷ Левитський М. В. Чужоземна допомога Україні // Відродження. – 1918. – 3 серпня.

селянською. Однак, враховуючи відносини влади і суспільства, вона стала формою відносної соціальної рівноваги між приватним сектором і соціалістичною державою. Селянські кооперативні товариства не торували шлях до соціалізму, тому що вони були членами самої ж кооперативної системи. Кооперація, навіть половинчаста, якою вона була за роки Непу, і колективізація – два різних шляхи соціально-економічного розвитку українського села.

Справжній кооператор М. Левитський вирізняв селянську та українську кооперацію від радянської кооперативної системи, тому не пристав до її різних функціональних форм. Авторитет «артільного батька» влада намагалася використати для пропаганди переваг соціалізму, особливо на «міжнародній арені». Його запрошували на кооперативні симпозиуми, які відбувалися в європейських країнах. За кожним кроком, висловлюванням, поглядом Миколи Васильовича стежили агенти ГПУ. Доводилося бути «свідомим дворушником», якщо застосовувати лексику тих років, тобто публічно говорити одне, а думати і діяти зовсім інакше.

У 20-х рр., навіть попри функціонування радянської системи кооперації, М. Левитського традиційно називали «артільним батьком». Він не емігрував, але був за кордоном у наукових відрядженнях. У 1923 р. в Україну повернувся історик і політик М. С. Грушевський, а за ним потягнулася частина української науково-освітньої і політичної еліти. Непівська атмосфера та поява відносної самодіяльності у творчості художньої інтелігенції спонукали появу всіляких ухилів: шумськизму, хвильовизму, волобуєвщини. Еміграційна «зміна віх», яка зародилася у різних громадсько-політичних колах української і російської еміграції, не мала поширення в Україні. Однак, перестраховуючись на всякий випадок, більшовики ударили на упередження, унеможливили реальну силу «національного ухилу» в українському суспільстві.

Українізація, хоч і керована більшовиками, підживлювала відголоски «петлюрівщини», «махновщини» і «самостійницького духу» серед української творчої інтелігенції. У 1925 р. таємним агентам ГПУ стало відомо, що з м. Зінов'євська (Єлизаветград, Кіровоград, Кропивницьк) на адресу Всеукраїнського центрального комітету союзу «совработників» надійшов друкований лист – «Привітання 13-му з'їзду РКП». Чекістів вразив підпис – «від 58-ми безпартійних – Афанасій Терентійович Собков». Лист, як з'ясували агенти ГПУ наприкінці 1926 р., належав Миколі Васильовичу Левитському. На початку березня 1927 р., коли звільнили бунтівного наркома освіти О. Шумського, який наважився виступити проти самого Л. Кагановича, органи ГПУ встановили стеження за «артільним батьком». Його взяли у «розробку» під кодовою назвою – «Привет» (від ключового слова у листі «Привітання»). Він мешкав у Києві, постійно зустрічався з кооператорами у Харкові та інших містах, висловлював у розмовах з ними «антирадянські гасла». На початку березня 1927 р. начальник Секретно-оперативного управління ГПУ УСРР К. Карлсон повідомив керівництво, що «артільний батько» М. Левитський «намагається проводити антирадянську роботу серед кооператорів», розповсюджує серед них «десять віх М. Левитського». Чекіст подає у своєму донесенні розлогу цитату із зазначених «віх» поважного кооператора: «Рідний дім, тобто кожен українець повинен усвідомлювати, що Україна повинна бути незалежною і самостійною державою; Свідома нація, тобто кожен українець повинен бути цілком свідомим націоналістом і спрямовувати свою діяльність по лінії виховання мас у національному дусі; Українська національна культура, тобто кожен українець повинен спрямовувати свою діяльність по лінії творення національної, суспільної і економічної культури; і Захід, тобто кожен українець повинен орієнтуватися на Захід і звідти чекати

вирішення національного питання»⁸. За ним почали системно стежити, а він довірливо ставився до «колег-кооператорів», особливо у Харкові. Саме звіди від «агента ГПУ» надходили звіти про розмову з «артільним батьком». Чекісти знали про негативні відгуки М. Левитського на адресу М. Шаповала, В. Винниченка, лише «один Петлюра був діловою і доброю людиною».

Секретно-оперативний відділ ГПУ ретельно відстежував висловлювання українського кооператора, навіть виокремив у таємних донесеннях графу – «Про діяльність «артільного батька» Левитського (Агентурна розробка «Привет»). У червні 1927 р. він перебував у Харкові, зустрічався з колегами, поширював серед них «антирадянські, шовіністичні твори»⁹. Свої «віхи» М. Левитський роздав 76 особам, навіть виношував ідею про заснування усної газети, яку називав «Радіо», щоб передавати один одному думки, гасла, заклики. Дідусь надто активізував свою «шовіністичну роботу», тому постало питання про його арешт, але начальник секретного відділу ГПУ В. Горожанін вагався, тому що «на заваді є старечий вік». Кооператор, як доповідали агенти, завжди відгукувався на прохання українців, надавав посильну допомогу.

У серпні 1928 р. М. Левитський повернувся з Стокгольма, де перебував у складі радянської делегації на конгресі Міжнародного кооперативного альянсу. Там він зустрічався з галичанами – представниками української кооперації Західної України, які зазначили основну стратегію – «національне самовизначення України», а тактично намагалися налагодити відносини з Польщею. Комуністи у делегації стежили за поведінкою безпартійних.

Після повернення з Швеції М. Левитський висловлювався серед колег про необхідність поширення гасел за відокремлення України, сподіваючись на війну, яка може посприяти цьому, агітувати за перехід на латинську абетку, що наблизить до Заходу. Агенти з'ясували, що «артільний батько» написав працю про українців на Кубані, а свої літературні твори видає під псевдонімом – «Мирон Запорожець». Цікавий збіг обставин: саме тоді чекісти встановили нагляд за українським кінорежисером Олександром Довженком, завели формуляр-справу «Запорожець». Чекісти повідомляли про «шовіністичні вірші», в яких лунали заклики «геть від Москви», до тактичного зближення з Польщею, аби не з Москвою.

Восени 1928 р. відбувалися вибори до Всесоюзної академії наук. Микола Васильович, судячи з повідомлень агентів ГПУ, виступив проти висування українців, тому що така позиція не відповідала «національним інтересам», адже це «знесилоє наші наукові кадри, і без того скудні». Його ставлення було негативно рішучим: «У випадку виборів від нас заберуть усі найкращі сили і ми лишимося на становищі глухої провінції, у той час, як наукові установи РСФРР будуть процвітати і користуватися підтримкою держави. Політика Союзу полягає у тому, щоб забрати у центр усе найкраще, а лишати провінціям податки і рабське виконання наказів центра – Москви»¹⁰. Йому заперечували колеги, мовляв, маємо висувати до Академії свої кадри, щоб обстоювати національні інтереси у центрі.

На початку березня 1929 р. уже розпочалися арешти у сфабрикованій справі «СВУ». Микола Васильович знав про них, але і надалі поведився необачно у розмовах з «колегами», серед яких були агенти ГПУ. Вони доповідали, що М. Левитський визначив основне завдання українства – «домагатися самостійного існування України як окремої держави», добиватися для досягнення цієї мети «культурного виховання», висувати на всі посади

⁸ Українська інтелігенція і влада: Зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927-1929 рр. / Упоряд.: В. М. Даниленко. – К., 2012. – С. 81.

⁹ Там само. – С. 143.

¹⁰ Там само. – С. 437.

українців, «розвивати свідомість українського народу через кооперативні організації і через церкву». Більшовики знали про справжню роль селянської кооперації, тому у листопаді 1929 р. ліквідували систему сільськогосподарської кооперації, продовжили переслідування священників, проголосили курс на масову колективізацію сільського господарства. М. Левитський остерігався арештів, але водночас і не дуже боявся (на Соловках не вистачить місця для всіх), а стосовно себе говорив: більшовики його «арештовувати не наважаться, позаяк буде соромно перед Заходом». Йому виповнилося тоді 70 років, а лишився наївною дитиною... Арештовували літніх професорів, хворих, не дивлячись на вік і стать. У 1934 р. справжній український кооператор Микола Васильович Левитський помер. Похований на Лук'янівському кладовищі у Києві.

Узагальнюючи творчість М. Левитського, можна дійти сталого висновку: кооперативна справа для нього – не теоретична казуїстика, а спосіб і форма соціальної взаємодії суспільства, запорука державної незалежності через особисту та асоційовану участь у її розбудові кожного українця. У 90-х рр. XIX ст. він сподівався на землеробські артілі у розвитку кожної селянської родини, у роки революції плекав надію на кооперативну систему в розбудові Української Держави, реалізації національної ідеї, тобто її збалансованої внутрішньої і зовнішньої політики задля створення умов для добробуту, зміцнення культури і духовності нації. Кооперація як система національної взаємодії була запорукою цього поступу. Такою її сприймав оптимістичний мрійник, який присвятив своє життя кооперації як способу виживання, зміцнення і збагачення українського народу.

Долішний В. Я.,
старший викладач кафедри оперно-симфонічного –
хорового диригування Львівської музичної академії,
викладач диригування Львівського музичного коледжу
ім. С. Людкевича, художній керівник та диригент
народної хорової капели "Мрія", м. Львів

ПІСНЯ – МОЛИТВА УКРАЇНЦІВ. «МРІЯ. СТОРІНКИ ІСТОРІЇ»

Серед хорових колективів, які активно пропагують в світі українську пісню, почесне місце займає народна хорова капела «Мрія» Львівського торговельно-економічного університету. Цей навчальний заклад, якому в 2021 р. виповнюється 205 років, є найстарішим економічним вузом України. Саме в актовій залі цього вишу 8 травня 1985 р. відбувся перший концерт «Мрії». Засновники капели – старший викладач Львівської музичної академії імені М. Лисенка, нині Заслужений діяч мистецтв України Іван Чупашко (1984-1989) та незмінний президент «Мрії» – Заслужений працівник культури України, доктор історичних наук професор Степан Гелей.

Протягом 19-ти років «Мрією» керував Заслужений артист України, проф. Львівської музичної академії імені М. Лисенка Богдан Дерев'яно (1989-2008), з 2008 по 2011 р. – викладач Львівського музичного училища імені С. Людкевича Василь Долішний, з 2012 по 2014 р. – викладач Львівського державного училища культури і мистецтв Руслан Ляшенко, у вересні 2014 р. в капелу повернувся Василь Долішний.

У різні роки з «Мрією» працювали хормейстери Марія Мельник, Надія Рудник, Оксана Долішна; концертмейстери Наталія Паламарчук, Лариса Лещук, Романія Яремчук та Ірина Бодник.

Концертну діяльність «Мрія» розпочала у ті роки, коли обов'язковими номерами програми були «Ленин всегда живой», «Партия наш рулевой». Але вже тоді капела твердо взяла курс на утвердження українства, повернення на сцену кращих зразків української хорової культури. Колектив одним із перших включив до свого репертуару «репресовані» твори, ще задовго до проголошення незалежності України виконав «Червону калину», «Боже великий єдиний», «Ще не вмерла України», якнайактивніше включився в проведення Шевченківських концертів. У репертуарі капели з'явилися перлини хорового мистецтва – духовні твори Д. Бортнянського, А. Веделя, М. Вербицького, М. Березовського, М. Леонтовича, А. Гнатишина, К. Стеценка, Й. Кишакевича, інших визначних українських композиторів, обробки народних пісень. У своєму доробку «Мрія» має тематику Шевченківських концертів, пісні Січових стрільців, воїнів УПА, колядки, щедрівки, гаївки.

У першому статуті «Мрії» зазначено: «Народна хорова капела «Мрія» об'єднує аматорів хорового співу – викладачів, співробітників та студентів Львівського торговельно-економічного університету, також інших навчальних закладів, відомств та установ міста Львова. Капелу створено з метою пропаганди кращих зразків народної творчості, хорової класики, відродження славних традицій хорового мистецтва, духовності українського народу».

«Мрія» сформувалася як колектив інтелектуалів, який знав чого хоче, і не боявся труднощів. Капела свідомо взяла за основу спів академічний і ніколи йому не зраджувала. В репертуарі з'явилася низка творів мало співаних або й не співаних зовсім, як, наприклад, «Попередження» І. Солтиса, «Ой, час – пора до куреня», «Льодолом», «Пряля»

М. Леонтовича, «Гагілки» Ф. Колесси, кантата «Лічу в неволі» Д. Січинського, «Пою коні при Дунаю» С. Людкевича та інші.

Капела активно співпрацювала з відомими композиторами, диригентами та музичними діячами: А. Авдієвським, П. Муравським, М. Кречком, М. Головащенко, М. Гринишином, М. Колесою, А. Кушніренком, Ю. Луцівим, В. Герасименком, С. Вахняком, І. Юзюком, О. Цигиликом; письменниками та акторами: Р. Лубківським, Р. Іваничуком, С. Максимчуком, Л. Кадировою, І. Нагірним, Ю. Брилинським. З «Мрією» концертували відомі вокалісти: лауреат міжнародних конкурсів Н. Дацько, солісти Львівської опери (народні артисти України) В. Ігнатенко, Г. Кузовков, О. Лихач, народна артистка України М. Байко, солістка Заслуженої хорової капели України «Трембіта» Я. Крилошанська, бандуристи; Л. Посікіра, Т. Лазуркевич, М. і О. Барани.

Концертна діяльність «Мрії» завжди мала патріотичний характер. Рідко які заходи суспільно-громадського звучання обходилися без цього колективу. «Мрія» була ініціатором благодійних концертів у фонд спорудження пам'ятника Тараса Шевченка у Львові. Перший такий концерт відбувся 27 лютого 1988 р. в актовому залі Львівського торговельно-економічного інституту (нині університет). Концерт відбувався в переповненому залі впродовж більше трьох годин. Панувало велике емоційне піднесення. Майже половину творів на слова Т. Шевченка зал слухав стоячи. Люди плакали, діти, що прийшли з батьками, поводитися наче дорослі. Згадуючи про ці пам'ятні дні, відома журналістка Л. Рупняк у статті «Про що мріє «Мрія» (Вільна Україна», 17 червня 1988 р.) зазначала: «Мені згадалося, як цей колектив («Мрія – *В.Д.*) давав добродійний концерт у фонд спорудження пам'ятника Т.Г. Шевченку у Львові. Людей тоді набралось повнісінький зал. А тиша – хоч мак сій. Пісні звучали співані-переспівані ще бабусею над колискою, а відтак – на різних від сільської до столичної сцен: «Садок вишневий коло хати», «Сонце заходить», «Тополя», «Реве та стогне Дніпр широкий». Звідки ж тоді ота зворушлива тиша і такий особливо натхненно-зворушливий настрій? Таємниця криється в драматургії пісні. «Мрія» – один з небагатьох аматорських колективів, який не просто розуміє її, а й уміє точно передати у вокалі, інтерпретувати давній твір з погляду сучасності».

Колектив брав участь у заходах, пов'язаних зі 130-роковинами перезахоронення праху Кобзаря 21-22 травня 1991 р. в Кирилівці, Моринцях та на Тарасовій Горі в Каневі; в перепохованні тлінних останків Йосифа Сліпого у Львові (27 серпня 1992 р.); в урочистому відзначенні 50-літнього ювілею Української Повстанської Армії (15 жовтня 1992 р.); у святковому концерті, присвяченому 90-річчю від дня народження Миколи Колесси (2 грудня 1993 р.); у відзначенні 55-ї річниці з дня трагічної загибелі від рук НКВС українського патріота, засновника української авіації, відомого вченого, письменника, політичного та громадського діяча, сина Івана Франка Петра Франка (26 червня 1996 р.).

12 вересня 2001 р. «Мрія» відвідала Роттердам, щоб поклонитися тлінним останкам національного героя України полковника Є. Коновальця, які покояться на цвинтарі «Кросвік» від 1938 р. – часу його підступного вбивства більшовицьким агентом. Тут була відправлена громадянська панахида (капела виконала державний гімн «Ще не вмерла України», «Отче наш», «Чуєш брате мій», «Боже великий, єдиний»).

Честь міста Львова та українського хорового мистецтва колектив гідно відстоював на святкуванні 400-річчя Берестейської унії у Римі (1996), у Раді Європи в Страсбурзі (Франція) (1997), на звітному концерті творчих колективів Львівщини в столичному палаці «Україна», у Святій літургії за участю Папи Римського Івана-Павла II у Львові (2001), на хорових академіях та фестивалях у Кишиневі, Котовську, Пушкіно (Молдова), у Перемишлі, Сяноку, Вроцлаві, Легніці, Любіні, Глівіцах, Кракові, Зеленій Турі, Шклярській Порєбі (Польща),

Угерському Броді (Чехія), Суботіці (Югославія), Пулі (Хорватія), Айзенгуттенштадті, Ліндові, Валь ам Райні (Німеччина), Утрехті, Нью-Вейгені (Голландія), Мюлузі, Серне, Бетанзос, Сосеймі, Парижі (Франція), Лондоні, Манчестері, Ланголлені, Гаддерсфільдї (Велика Британія), Ля Коруньї, Сант Яго (Іспанія), Нешателі, Леньєрі (Швейцарія), Римі (Італія).

На базі «Мрії» 1993 р. відкрито і функціонує понині єдиний в Україні музей хорového мистецтва. У 1995 р. капела започаткувала проведення у Львові хорového фестивалю з однойменною назвою. Поступово фестиваль набув статусу міжнародного. У ньому брали участь відомі хорові колективи з Чернігова, Кіровограда, Луганська, Києва, Рівного, Львова, а також гості з-за меж України – Польщі, Німеччини, Чехії, Словаччини, Росії. Почесними гостями IV Міжнародного фестивалю «Мрія» були запрошені артисти України А. Авдієвський, М. Гринишин, Л. Дичко, М. Колесса, Ю. Луців, А. Кушніренко, П. Муравський, заслужені діячі мистецтв України М. Головащенко, М. Гобдич.

Народна хорова капела «Мрія» підтримує творчі контакти з багатьма художніми колективами як з України, так і з-за її меж. Багатолітня дружба пов'язує учасників капели з чоловічим хором «Турнік» з м. Любіна, академічним хором Шльонської політехніки з м. Глівіце (Польща), з хором «Дворжак» з м. Угерський Брод (Чехія), чоловічою хоровою капелою «Германія» з м. Айзенгуттенштадт, міським хором з Валь ам Райн (Німеччина), хором ім. Лисенка з м. Утрехт (Голландія), жіночим хором «Вокальні експресії» з Гаддерсфільда (Велика Британія), з хором «Ревуліна» з м. Боямаре (Румунія), з ансамблем «Каштан» з м. Аделаїда (Австралія), з хором «Матко Брайша - Рашан» з м. Пула (Хорватія) та іншими хоровими колективами.

Концертні турне «Мрії» до Польщі, Чехії, Хорватії, Німеччини, Франції, Іспанії, Італії, Голландії, Великобританії та інших країн підтвердили високий рейтинг на ниві хорového мистецтва, стабільний міжнародний авторитет аматорського колективу, який важко було відрізнити від професійного. Це також зауважила музикознавець Надя Ополіч («Голос Істрії», Пула, 1994), яка в своїй статті відзначила високий технічний ансамблевий рівень капели, чистоту інтонації та вокальну техніку («від чистого завмираючого піаніссімо до потужного вибухового фортіссімо»), а також уміле диригування і повне взаєморозуміння між диригентом і хором.

У липні 1996 р. «Мрія» разом із іншими хоровими колективами взяла участь в урочистому відзначенні 400-річчя Берестейської унії у Ватикані. «Під знаком Віри, духовності та культури» – так називалася стаття Джанфранко Греко, опублікована 8 липня 1996 р. в газеті «Обсерваторе Романо». В ній автор опублікував звіт про концерт української духовної музики в урочистій залі Павла VI у Ватикані, де, зокрема, зазначив: в концерті прозвучала музика-молитва одинадцяти композиторів, які записали трьохсотлітню історію музики, що й сьогодні залишається привабливою мистецьки й духовно. «Як можна було десятиліттями тримати в ізоляції від Західного світу таку чудову пісню і музику?» – запитав один із кардиналів. Папа Іван-Павло II після закінчення концерту підійшов до зведеного хору, привітався з диригентами та солістами, благословив хористів і разом з усіма сфотографувався.

Головний інженер звукозапису Ватиканського радіо захоплено відзначав, що український хор виявився чи не найкращим з усіх колективів, які йому доводилося записувати за довгі роки праці.

Мріяни щиро молилися в Святині – у невеличкому французькому місті Лурд, яке щорічно відвідує понад 5 млн. осіб зі 150 країн світу, відвідали українську оселю в невеличкому ельзаському містечку Маквіллер, що за 70 кілометрів від Страсбурга (30 червня

1997 р.). Саме там хористи заізналися з о. Павлом Когутом, який вразив глибиною своєї духовності, вмінням донести до людей Слово Боже. Кожному, хто відвідує цю оселю, о. Павло і три монахині, що йому допомагали, забезпечать ночівлю, нагодують, підтримають молитвою і благословлять на подальшу дорогу. Саме о. Когут молитвою вважав не лише духовну, а й народну пісню. На його думку, «пісня зворушує душу, приносить радість людям. А все, що людина творить для радості, – це від Бога. Треба радіти кожній миті життя і приносити радість іншим, бо радість примножується, а молитва стає духовним перевеслом, що об'єднує людей і народи».

21 червня 2009 року капела відвідала ще одну Святиню, на цей раз в Україні – Зарваницю, де в присутності сотень вірних зі усієї України відспівала Урочисту Літургію.

1998 р. «Мрія» виборола звання лауреата (III премія) на 35-му Міжнародному конкурсі хорової музики у Мендзиздроє. Це місто розташоване в північно-західній частині Польщі, на острові Волін і є літньою столицею Помор'я. Воно також відоме як столиця хорового співу, столиця щорічного фестивалю хорової музики. Виступ «Мрії» пройшов під бурхливі аплодисменти глядацького залу і навіть членів журі. Такі твори, як «Подоланочка» А. Кушніренка, «Сонячний струм» Л. Дичко і «Дримба» В. Зубрицького, доводилося виконувати на біс. За висловом одного з організаторів фестивалю, «Це був свіжий подих України». Своім успіхом капела також завдячувала прекрасним солістам – Г. Романишин, яка, на жаль, сьогодні змушена заробляти на хліб в Італії, та О. Лихачу – сьогодні провідному солісту Львівської опери. Голова журі конкурсу професор Я. Широкий, звертаючись до учасників фестивалю, зазначив: «Люди, закохані у пісню, мають більше шансів зберегти світ, аніж політики».

Повертаючись в Україну, «Мрія» разом із хоровими колективами з Угорщини, Словаччини та Польщі взяла участь у традиційному хоровому фестивалі «Тройок Шльонські», що протягом трьох днів проходив у місті Глівіце. А рівно через рік (1999) капела знову опинилася на польському узбережжі Балтійського моря в місті Щеціні. На цей раз вона разом із іншими українськими художніми колективами взяла участь у III Днях української культури в Польщі.

Творчі відносини з хором Шльонської політехніки були результатом спільного виконання Літургії визначного російського композитора О. Гречанінова. Інавгураційний концерт відбувся 6 квітня 2001 р. в кафедральному соборі Св. Петра і Павла м. Глівіце в присутності єпископа, духовенства, президента міста, воєводи, ректора Політехніки, музичної критики, почесних гостей. Концертне виконання Літургії переривалося тривалими оваціями, вигуками «Браво», що було незвичним, якщо врахувати місце проведення концерту.

Незабутні враження в хористів залишила зустріч із всесвітньовідомим композитором, професором Варшавської музичної академії Р. Твардовським (8 квітня 2001 р.). Під час зустрічі «Мрія» виконала декілька духовних творів, у тому числі «Алілуя» Р. Твардовського, що викликало у нього щире захоплення. Результатом зустрічі стало запрошення капели на престижний Міжнародний конкурс духовної музики у Варшаві, на якому Р. Твардовський очолював журі.

Цікавою була зустріч у голландському місті Утрехт із відомим українським композитором, музикознавцем М. Антоновичем (16 вересня 2001 р.), який з повоєнних літ жив у цьому місті, організував чоловічий хор «Візантійський», а у 1996 р. створив змішану капелу ім. М. Лисенка. У цьому хорі співають українські пісні виключно голландці, які не знають української мови. Указом Президента України від 15 серпня 2001 р. за вагомих особистий внесок у піднесенні міжнародного авторитету України, зміцнення співробітництва

і дружніх зв'язків з історичною батьківщиною та з нагоди 10-ї річниці незалежності України М. Антонович нагороджений орденом «За заслуги II ступеня».

«Мрія» побувала у центральній німецькій катедрі в Берліні (10 вересня 2001 р.), де знаходяться надгробки пруських курфюрстів Фрідріха Вільгельма (1620-1688), Іоанна Ціцero (1455-1499), Карла Фрідріха III (1831-1888) і прунксарда Фрідріха I (1657-1713). Адміністрація надала можливість капелі виконати у стінах катедрі два твори, якими стали «Благослови, душе моя, Господа» К. Стеценка та «Богородице Діво» А. Гнатишина.

Знаменним був виступ «Мрії» у французькому місті Серне (6 грудня 2002 р.). Виконання капелою українських пісень настільки заворожило місцеву публіку, що вона стоячи аплодувала хору, вимагаючи ще і ще пісень на біс. Захоплений високим мистецтвом українців, голова міста запросив учасників «Мрії» до мерії, незважаючи на те, що був уже пізній час. У мерії хористів частували прекрасним вином, виготовленим із спеціальних сортів винограду, збір якого розпочинається після перших морозів. Від імені колективу президент капели С. Гелей подякував за теплий прийом і заявив, що Україна робить усе можливе для того, щоб якнайшвидше стати членом європейського співтовариства. У відповідь мер багатозначно посміхнувся і промовив: якщо йдеться про «Мрію», то її уже можна вважати європейською.

Надзвичайно відповідальною для колективу капели була участь у X Міжнародному фестивалі хорового мистецтва, що проходив із 5 по 9 серпня 2003 р. у серці світового курортного містечка Нешатель (Швейцарія). В програмі виступу були такі твори: «Вірую» А. Гнатишина, «Ave Maria» Л. Луцці, «Лісові далі» Л. Дичко, «Летіла зозуля» В. Листопада, «Косив косар сіно» І. Мартона, «Коломийки» А. Гнатишина, «Ой, дуб, дуба» М. Ракова. «Мрія» отримала спеціальний приз за найкраще виконання народної пісні. Цією піснею була «Дримба» В. Зубрицького. Своім виконанням хор зумів відтворити характерний гуцульський ритм, імітування гри на фолькінструменті – дримбі, передати техніку скоромовки, подати твір у жартівливому тоні.

Спілкуючись із слухачами після концертів, хористи чули схвальні відгуки про свої виступи: насиченість голосів, хороше звуковедення, злагодженість, гра облич, красиві костюми. А якось наш земляк, що проживав у Нешателі і був заангажований як гід-перекладач колективу, розповів таку історію: повертаючись після концерту додому, побачив у громадському транспорті літню жінку, котра тримала в руках буклет фестивалю. На запитання «Виступ якого колективу найбільше Вам сподобався?» почув відповідь: «України». «А чи знаєте Ви, що то за країна?» – таким було наступне запитання. «Я знаю, що Україна – це не Росія», – почулося у відповідь.

З 9 по 13 серпня 2004 р. на запрошення Спільки українців у Великій Британії, екзархату Української греко-католицької церкви та жіночого хору «Вокальні експресії» міста Гаддерсфільд «Мрія» концертувала у цій прекрасній країні. На одному з концертів «Мрія» спільно з хором «Вокальні експресії» заспівали українською мовою «Щедрик» М. Леонтовича та англійською «Музика завжди буде з нами» Д. Руттера. Це був найзворушливіший момент вечора як для хористів, так і для слухачів. Усі відчували гармонію не лише в музиці, а й у взаємних стосунках. Йшлося про гармонію приязні, спільних зацікавлень країнами, їхньою історією та культурою. Вже наступного дня на сторінках «Гаддерсфільд Дейлі Екзамінер» відомий музичний критик В. Маршал в статті під заголовком «Духовне єднання двох хорів» написав: «Цей концерт дав змогу мешканцям Гаддерсфільда оцінити глибинні, феноменальні басы «Мрії», з якими пов'язуємо східноєвропейський спів, а також емоційну напруженість жіночих голосів. Безсумнівно, зіркою вечора була сопрано Я. Крилошанська».

Вершиною мистецьких досягнень «Мрії» (II премія) у Великій Британії була участь у Міжнародному музичному фестивалі в Лланголлені (Північний Уельс), що проводився під патронатом принца Уельського у відомому концертному комплексі Ейстеддфод. Про велику популярність фестивалю свідчить той факт, що його гостями у різний час були її Величність королева Великобританії Єлизавета II, принц Уельський Чарльз, принцеси Діана та Маргарет, Генеральний секретар ООН Кофі Аннан, Лучано Паваротті, Пласідо Домінго та ін. Як свідчать відгуки організаторів, учасників, слухачів та музичної критики, «Мрія» вразила високим рівнем виконання української та світової духовної музики. А солістка Ярослава Крилошанська «здатна розтопити навіть найчерствіші серця». Було відзначено і автентичність виконання народних пісень, вражаючі українські стилізовані костюми. У підсумковому документі голова журі конкурсу Алан С. Будікуат зазначив: «Аналізуючи твір «Богородице Діво», я завжди кажу моїм хористам, що так, як виконують духовну музику українські хори, не під силу жодним колективам світу. Незважаючи на те, що ми скопіювали партитуру цього твору, при максимальних зусиллях з боку мого хору ми не змогли відтворити ні глибокого басового звучання, ні динаміки, ні інтонації, словом, душі цього твору, як це було подано «Мрією». У композиції «Купало» хор продемонстрував чудову гнучкість та найкращі традиції української фольклорної мелодики».

Після «туманного Альбіону» на запрошення Музичного товариства капела відвідала з концертом місто Валь ам Райн (Німеччина). У цьому місті високий рівень культурних традицій: діють 15 хорів, 11 музеїв, велика кількість мистецьких студій, театрів, а ще це місто крісел (тут знаходиться величезний, єдиний у світі музей макетів крісел, а 40 гігантських крісел розташовані у найнесподіваніших місцях – на дахах магазинів, на фонтанах, фасадах будівель тощо). Мешканці міста, які мають можливість знайомитися з кращими зразками світової культурної скарбниці, високо оцінили виступ хорової капели «Мрія».

Організатор концерту Соня Бухер у газеті «Badische Zeitung» (11 серпня 2003 р.) захоплено констатувала: «Майстерне й водночас надзвичайно емоційне виконання народних пісень хоровою капелою «Мрія» підтверджує щирість української душі та людяність цього народу».

Протягом 32 років «Мрія» дала близько 600 концертів, із яких низка благочинних: на спорудження пам'ятників Т. Шевченку у Львові та Петербурзі, П. Сагайдачному – в Кульчицях, С. Крушельницькій – у Тернополі, Роксолані – у Рогатиці, на виготовлення меморіальної таблиці П. Франкові, на відродження музею Т. Шевченка у м. Палермо, на створення хорової школи у Львові, на допомогу потерпілим від землетрусу у Вірменії, у фонд допомоги дітям Чорнобиля, на відновлення могил Січових стрільців на горі Маківці, у фонд допомоги пораненим воїнам АТО, і ще багато інших.

Помітний творчий слід залишили аматори «Мрії» на Співочому полі в Полтаві (1987), на відкритті хорової філармонії в Києві (1988), на вшануванні пам'яті Тараса Шевченка у Чернівцях, Каневі (1991) та Перемишлі (1992), на конкурсах хорових колективів ім. С. Крушельницької в Тернополі, де тричі підряд (1988, 1992, 1997) ставала лауреатом 1-ї премії; у конкурсах, присвячених 125- і 130-річчю «Просвіти» у Львові, в програмах «Сонячні кларнети» українського телебачення.

28 червня 1987 р. в Україні вдруге проводилося Співоче поле. Пісенною столицею на цей раз стала Полтава. Можна тільки жалкувати, що таку форму пропаганди і розвитку хорового мистецтва, яка давно закріпилася і стала традиційною в інших країнах Європи, зокрема в прибалтійських, в Україні так пізно почали випробовувати. У нас записано цих пісенних перлин сотні тисяч, а скільки ще чекає своїх дослідників. Зберегти, продовжити їм

життя, навчити внуків та правнуків розуміти і цінувати красу народної пісні – найважливіше завдання таких хороших свят.

Право виступати на Співочому полі в Полтаві завоювали 56 народних хорів, 11 академічних, серед яких хорова капела «Мрія», 120 хорів-ланок і троїстих музик. На Співочому полі виступали й відомі державні колективи, зокрема Заслужена академічна капела України «Думка», Черкаський заслужений український народний хор.

Щодо «Мрії», то вона ретельно відвідувала репетиції протягом кількох днів і, як завжди, намагалася бути творчою, винахідливою. Зокрема, колектив поставив собі за мету виступити також із окремою програмою, знайти власну маленьку сцену і публіку. Так виникали імпровізовані концерти просто неба – на площах, у парках, біля пам'ятників, які моментально обростали слухачами.

Не можна забути випадку, що трапився біля пам'ятника І. Котляревському. У той час, коли «Мрія» давала імпровізований концерт, на іншому боці вулиці жінка продавала троянди. Після виконання капелою «Щедрика» М. Леонтовича та «Кобзи» Г. Давидовського вона вийняла з відра усі квіти і подарувала їх хору.

Яскрава сторінка в історії хорового колективу – здобуття в 1993 і 1997 роках звання лауреата (I премія) найпрестижнішого національного конкурсу ім. Миколи Леонтовича в Києві. Окрасою репертуару «Мрії» був неперевершений у музичних барвах і силі духовності твір А. Гнатишина «Вірую». Він звучав і в заключному концерті переможців конкурсу в Національному театрі опери та балету ім. Т. Шевченка.

За словами відомого музикознавця М. Головащенко, «у «Мрії» чудовий, тільки їй притаманний звук (тембр), її спів відзначається абсолютною свободою звукоутворення і звуковедення, насиченістю, багатством емоційно-тембральних барв, справжньою органікою і неабиякою майстерністю виконання. Дай Боже, щоб так співали і так звучали деякі наші професійні капели».

На відкритті четвертого сезону Київської народної філармонії (20 грудня 1987 р.) «Мрія» побудувала свій виступ на творах М. Лисенка, Д. Січинського, С. Людкевича, Є. Козака, А. Кос-Анатольського, що високо оцінили слухачі. Ось яким був відгук про концерт відомого диригента, народного артиста України М. Кречка: «Хорова капела «Мрія» під керуванням І. Чупашка плекає кращі хорові традиції Галичини, засновані на соковитому тембральному звучанні та яскравому емоційному співі. Капела має прекрасний склад голосів, злагодженість звучання, вдумливе інтерпретування творів».

У 2004 р. капела була запрошена взяти участь у Міжнародному пісенному конкурсі «Осіньне Золото» імені Дмитра Луценка, який щорічно проводиться у Березовій Рудці, на батьківщині визначного поета-пісняра, а у 2011 р. - в Києві (Будинок учителя) на відзначення 200-річчя від дня народження Маркіяна Шашкевича.

«Мрія» брала участь у літературно-мистецьких заходах на відзначення 150-річчя від дня народження М. Драгоманова, 150-річчя від дня народження М. Лисенка, 280-річчя від дня народження Г. Сковороди, 340-ї річниці битви під Берестечком, 200-річчя від дня народження Т. Шевченка, 150-річчя від дня народження М. Грушевського, 160-річчя від дня народження І. Франка, 100-річчя Української національної революції, у концертах пам'яті А. Шептицького, А. Кос-Анатольського, Є. Вахняка, В. Стуса, В. Симоненка; на відкритті пам'ятника Данилу Галицькому, меморіальній таблиці Василю Нагірному у Львові, в фестивалях мистецтв «Передзвін» та в III Різдвяному фестивалі «Коляда на Майзлях» (Івано-Франківськ), «Від Різдва до Різдва» (Дніпропетровськ); у народних фестилах «Прощання з колядою» (Львів).

З великим успіхом пройшли творчі зустрічі-концерти капели «Мрія» з ансамблем бандуристів і хором львівської Музичної академії ім. М. Лисенка, колективами народної хорової капели Київського політехнічного інституту, Заслуженої хорової капели Донецького музично-педагогічного інституту, народної хорової капели «Явір» Полтавського кооперативного інституту, чоловічої Народної хорової капели будинку вчителя м. Мукачєвого Закарпатської області та народної жіночої хорової капели «Горлиця» Львівського аптекоуправління.

20 квітня 2015 р. у переповненій актовій залі Львівського торговельно-економічного університету з великим успіхом пройшов святковий концерт з нагоди 30-літнього ювілею народної хорової капели «Мрія» (художній керівник та диригент – Василь Долішний, хормейстер – Наталія Ключинська, концертмейстер – Романа Гаврилюк, солісти – Заслужений артист України Володимир Кудовба, Адріана Чучман та Олег Лебедев).

Програма концерту

I відділ

1. М. Толстяков «Воскресеніє Христово».
2. І. Соневицький. Обр. Р. Демчишина «Під Твою милість».
3. О. Львов «Вечері Твоєї тайної».
4. П. Чайковський. Транскр. Р. Демчишина «Сонце заходить» (солісти А. Чучман та В. Кудовба).
5. Г. Гембера. Сл. Т. Шевченка «Вітер з гаєм розмовляє».
6. Б. Лятошинський. Сл. Т. Шевченка «Тече вода в синє море».
7. В. Матюк. Обр. Для хору Ф. Колесси. Сл. М. Шашкевича «Веснівка».
8. К. Проснак «Море».

II відділ

1. Укр. стріл, нар. пісня в обр. Б. Дерев'янка «Повіяв вітер Степовий».
2. Укр. нар. пісня в обр. Б. Дерев'янка «Ой гиля, гиля, гусоньки на став».
3. О. Кошиць «На вулиці скрипка грає».
4. Укр. нар. пісня в обр. А. Кушніренка «Шість загадок» (солісти А. Чучман та В. Кудовба).
5. О. Яківну к «Щедрівка».
6. І. Недільський «Засяло сонце золоте».
7. Ф. Колесса. Сл. Т. Шевченка «Якби мені черевики».
8. А. Кос-Анатольський «Дума про козацькі могили» (соліст О. Лебедев).
9. Сл. О. Кониського, муз. М. Лисенка. Обр. О. Кошиця «Боже великий, єдиний».

23-27 квітня 2018 року на базі Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича відбувся XI Міжнародний вокально-хоровий конкурс-фестиваль «Хай пісня скликає друзів», який присвячений пам'яті першого космонавта незалежної України, героя України Леоніда Каденюка, у якому взяв участь колектив університету – Народна хорова капела «Мрія».

Організатори заходу – Міністерство освіти і науки України та Міністерство культури України, а також національні університети – Чернівецький імені Юрія Федьковича та Луганський імені Тараса Шевченка.

Колектив університету блискуче виконав обов'язкову програму. Особливе захоплення викликало майстерне виконання твору «Закльочне купало» з фолькопери Є. Станкевича «Коли цвіте папороть» з хореографією Оксани Долішної.

Незважаючи на несприятливі умови (коронавірусна пандемія), «Мрія», дотримуючись необхідних застережень, продовжує працювати. Так, 30 травня 2019 року вона організувала зустріч з мешканцями Гніздичівської об'єднаної територіальної громади (на Львівщині); 11 жовтня 2020 року – виступила з великим концертом в Будинку культури села Пасіки-Зубрицькі, в листопаді взяла участь в Мітинг-Реквіємі, присвяченому голодомору – геноциду українського народу (1932-1933 рр.), а 10 березня – в Шевченківському концерті для викладачів та студентів Львівського торговельно-економічного університету.

У липні 2021 року «Мрія» покаже своє мистецтво на Всеукраїнському фестивалі-конкурсі хорових колективів у місті Стрию, який буде присвячений 150-річчю від народження визначного фольклориста, композитора, дійсного члена наукового товариства Філарета Колесси.

У сучасних умовах жорстокої гібридної війни з російським агресором, в умовах безгрошів'я, відсутності добре оплачуваної праці, коли обставини змушують багатьох людей шукати кращої долі в багатших країнах, талановиті люди з гарними голосами воліють співати для європейців. У країні сформувалася дивна культурна політика, коли більшість каналів українського телебачення класична хорова музика не цікавить, коли хорові конкурси, фестивалі, Співочі поля не проводяться, а багато яскравих хорових колективів перестали існувати. Пам'ятаючи мудрі слова С. Людкевича, сказані ним ще 1926 р. про те, що «Наша суспільність у Львові і в краю повинна зрозуміти, що музика для музикально одареної нації повинна і мусить бути не «люксусом», а хлібом насущним, елементом конечним для культурного розвитку», «Мрія» продовжує навчати своїх слухачів доброти, милосердя, патріотизму, а ще вміння в краплині бачити світ, його мудрість і красу.

Література

1. В Перемишлі вшанували пам'ять Кобзаря // Наше слово. – Варшава, 1989. – Ч. 29 (1670). – 16 липня. – С. 4.
2. Галик І. Закордонні гастролі капели «Мрія» // Вісті. – Київ, 1997. – Ч. 38. – 18 вересня. – Четвер. – С. 8.
3. Гелей С. «Мрія». Сторінки історії. – Львів: Афіша, 2005. – 268 с., 440 іл.
4. Гайова М. Нешатель у полоні «Мрії» // Молода Галичина. – Львів, 2003. – Ч. 93 (8198). – С. 12.
5. Головащенко М. У царстві музики Леонтовича // Культура і життя. – Київ, 1993. – Ч. 21-23 (3402-3404). – 2 червня. – С. 6.
6. Гречко І. Співала Україна голосами «Мрії» // За вільну Україну. – Львів, 2001. – Ч. 118 (1795). – 23 жовтня. – С. 6.
7. Заблоцький Б. «Мрія» на вершині хорового олімпу // За вільну Україну. – Львів, 1993. – Ч. 79 (595). – 24 липня. – С. 14.
8. Кендус О. Наша «Мрія» в Європі // Високий Замок. – Львів, 2001. – 10 жовтня. – С. 4.
9. Кречко М. Народна філармонія діє // Культура і життя. – Київ, 1998. – Ч. 5. – 31 січня. – С. 5.
10. Луців В. «Мрія» співатиме у Великій Британії // Українська думка. – Лондон, 2004. – 17 червня. – С. 3.
11. Марченко С. Львівська «Мрія» // Наше слово. – Варшава, 1989. – Ч. 26 (1667). – 25 червня. – С. 5.
12. На крилах «Мрії». Збірка хорових творів / Упорядник Б. Дерев'яно; передмова С. Гелей. – Львів: Вид-во ЛКА, 2005. – 225 с; 9 іл.
13. Немченко А. У кожного поля – своя доля // Культура і життя. – Київ, 1987. – Ч. 28 (2888). – 12 липня. – С. 2.
14. Раду О. «Мрія» любить перемагати // Український шлях. – Львів, 1997. – Ч. 45 (128). – 14 лист. – С. 2.
15. Сенів М. Українська пісня над Адріатикою // Ратуша. – Львів, 1990. – Ч. 73 (523). – 2 жовтня. – С. 4.
16. Слобода Г. «Мрія» вкотре прославила Львів // Поступ. – Львів, 1998. – Ч. 133 (142). – 22 липня. – С. 3.
17. Флейчук М. Під звуки Львівської «Мрії» // Вісті. – Київ, 2004. – Ч. 36. – 2 вересня. – С. 10.
18. Oraić N. U crkvi. Franje u puli nsstupio ukrajinski Akademski zbor «Mria». Lirski ugodaj nsrodnih pjesama. – Pula, 1994.
19. Vegas P. Galicia no hay mas que idos! // La Coruna. – Domingo, 1997. – öde Julio. – P. 56.
20. Gehring K. Erfolgreich 29. Sangerfest gefeiert. Volkschor aus der Ukraine begeisterte das Publikum mit einem deutschen Lied // Schaub Journal. Brandenburg, 2001. – # 12(211). 10 September. – S. 11.
21. Concert Lysenko koor en Mriya Koor // Potpourri. – Nieuwegein, 2011. Juni.
22. Bücher S. Wir sehen uns wieder. Weil am Rhein, 2003. – 11.08.

Кривонос В. П.,
канд. іст. наук, доц.,
штат Нью-Джерсі, м. Кліфтон, США

ПОЛЬСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ В СЕРЕДИНІ XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ. ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ТОРГІВЛІ

Розвиток торгівлі Львова з Левантом значною мірою залежав від розвитку політичних відносин на Близькому Сході, від характеру політичних взаємовідносин Польщі з Османською імперією. Завоювавши Балкани і Константинополь, Туреччина намагалась оволодіти торговими шляхами і основними торговими центрами в басейні Чорного моря. В другій половині XV ст. вона посилила свою експансію в басейні Чорного моря, в 1461 р. Туреччина підкорила Трапезундську імперію, в 1475 р. – завоювала Кафу, в 1484 р. – Білгород і Кілію. Ці завоювання означали, що основні центри італійської торгівлі на Чорному морі потрапили під владу турків. Вони означали також, що Чорне море остаточно перетворилося в “турецьке озеро”, закрите для вільної торгівлі купцям всіх країн. Турки дивилися на Чорне море як на своє внутрішнє і не дозволяли плавати на ньому кораблям інших держав¹. Великі порти втратили своє значення транзитних торгових центрів, до яких прямували потоки східних товарів. Особливо важким ударом для львівської торгівлі було завоювання Кафи і Білгорода, що привело до зміни основних напрямків торгових шляхів і характеру торгівлі в цьому регіоні.

В кінці XV ст. криза у відносинах Польщі з Османською імперією посилилась в зв'язку з походом Яна Ольбрахта в Молдавію і нападом турецьких військ на Польщу.

В XVI ст. Османська імперія продовжувала свої завоювання в Східному Середземномор'ї. Турки захопили Хіос (1566 р.), Наксос (1567 р.), Кіпр (1573 р.) та інші території². Особливо активно турецькі завоювання проводились в середині XVI ст., коли Туреччина знаходилася на вершині своєї могутності³. Успіх боротьби з турецькою небезпекою в значній мірі залежав від міжнародних відносин у Східній Європі, де найбільшими державами були Річ Посполита і Московське царство.

В XVI - першій пол. XVII ст. Річ Посполита вела постійну боротьбу з Московією за українські та білоруські землі. В зв'язку з цим Річ Посполита намагалася підтримувати нормальні політичні відносини з Османською імперією. В свою чергу, складна міжнародна ситуація в Європі, боротьба з Габсбургами і перебування з Московською державою в напружених відносинах змушували Туреччину підтримувати нормальні відносини з Річчю Посполитою. Відносини між двома країнами розвивалися на основі договорів, які укладалися при утвердженні на турецькому престолі нового султана або в зв'язку з його перемогою над ворогом. Існує думка дослідників, що жоден європейський двір не посилав до Порти стільки посланців, скільки їх посилала королівська Польща. Підраховано, що лише в XVI ст. польські послы близько 50 разів відправлялися до Константинополя, де підписували польсько-турецькі договори. Поряд із політичними питаннями важливе місце в цих договорах займали питання торгівлі, статті про неї були обов'язковою складовою всіх підписаних договорів.

¹ Смирнов Н. А. Россия и Турция в XVI-XVII вв. Т. 1. - Уч. Зап. МГУ, вип. 94. - М., 1946. - С. 8.

² Новичев А. Д. История Турции. Т. 1. - Л., 1963. - С. 115; Фрайденберг М. М. Дубровник и Османская империя. - М.: Наука. - С. 115.

³ Флоря Б. Н. Антитурецкая коалиция и “бескоролье” 1587 г. в Речи Посполитой // Юго-Восточная Европа в средние века. - Кишинев: Штиинца, 1972. - С. 255.

Турецькі правителі, оцінивши значення торгових надходжень до скарбниці, проводили політику, спрямовану на підтримку торгівлі, намагалися посилити над нею контроль. Ця політика знайшла відображення в укладених польсько-турецьких договорах. Вже в першій угоді, підписаній у 1454 р. польським купцем гарантувалися свобода торгівлі, право вільно провозити свої товари територією держави і вказувалось, що вони зобов'язані провозити свої товари на території Туреччини точно встановленими шляхами, щоб вони торгували лише в Стамбулі, Адріанополі і Бурсі, де були основні турецькі митниці⁴. У відповідь на це польський король Казимир видав розпорядження, згідно з яким “заморські купці від турок” одержали свободу торгівлі на всій території польської держави і особливо у Львові. В договорі короля Казимира Ягеллончика з султаном Баязетом 11 від 1489 р. вказано, що купці обох країн можуть вільно прибувати і торгувати на Чорному і Білому морях, на суші користуватися встановленими шляхами. Своїм підданим султан наказав не перешкоджати торгувати польським купцям. Договір гарантував безпеку купцям і цілість їх товарів. В наступних роках султан Баязид II запевнив короля, що польські купці можуть вільно торгувати в Туреччині.

Таким чином, вже в перших польсько-турецьких договорах зверталася значна увага на торгівлю між двома державами. Були визначені основні центри, де мали право торгувати польські купці, визначені основні торгові шляхи, якими вони могли рухатися. Це свідчило про зацікавленість обох сторін у цій торгівлі, про її постійний характер і вигідність.

На початку XVI ст. спостерігається стабілізація в польсько-турецьких політичних відносинах, їх зближення було закріплене договорами 1519 р. і 1525 р. і особливо укладенням так званого “вічного миру” в 1533 р., який закріпив дружні відносини між двома державами і серед них затвердив досягнуті положення про торгівлю⁵. Після цього майже до кінця XVI ст. між двома державами існували нормальні відносини. Умови договору 1533 р. регулярно підтверджувалися і продовжувалися новими договорами у випадку утвердження на престолі нового султана або в зв'язку з його значними перемогами та іншими важливими подіями в 1547 р., 1554 р., 1564 р., 1568 р., 1577 р., 1591 р., 1598 р., 1607 р.⁶ В статтях всіх договорів вносилися і конкретизувалися нові положення про торгівлю. Так, у договорі від 1 серпня 1553 р. підкреслювалося, що турецькі чиновники і митники зобов'язані пропускати польських купців без затримки. Крім того, тут вперше гарантувалися безпека польських купців і вільний проїзд через територію Молдавії і Валахії. В статтях договору від 15 липня 1568 р. вперше підкреслювалося, що всі кредитні операції між купцями обох країн повинні заноситися в міські книги, без цього скарги купців про повернення боргів не розглядалися, їх права слухатися не будуть “хоч би і свідків ставили”. Статті договору забезпечували збереження товарів померлого купця до того часу, поки наслідники не доведуть своїх прав на майно померлого і не прибудуть за ним із відповідними документами. Договір від 17 червня 1577 р. підтвердив умови попереднього договору про пересування купців на морі і на суші. Нагадуючи польським купцям про необхідність користуватися “звичними торговими шляхами”, в ньому вперше вказані митні оплати в розмірі 3%, купці звільнялися від внесення деяких інших оплат⁷.

У договорах знаходили відображення нові явища в торгівлі. Так, у договорі від 4 серпня 1598 р. вперше зафіксоване положення про оплати з привезених готових грошей.

⁴ Grzegorzewski J. Dwa fermany z wieku XV 111. – Krakow, 1917. – S. 36.

⁵ Abrahamowicz Z. Katalog dokumentow tureckich (Далі: КДТ). – Warszawa, 1959. – С. 138; Czacki T. J handlu Polski z Porta Ottomanska. – Dzieła Tadeusza Czackiego. – Poznan, 1845, t. 3. – S. 357.

⁶ Sas J. Stosunki polsko-tureckie w pierwszych latach Zydmunda 111. – Przegląd Powszechny. – Krakow, 1897, R. 14, t. 55, z. 7. – S. 235.

⁷ Czacki T. O handl. – S. 342.

Наступний договір 1607 р. впорядкував оплату цих платежів і забороняв переплавляти привезені з Речі Посполитої гроші на турецькі. Мирний договір 1623 р., підписаний після Хотинської війни, також включав статті про торгівлю, підтверджуючи статті договору 1598 р.⁸

Очевидно, у формуванні дружньої політики Османської імперії по відношенню до Речі Посполитої певну роль зіграла дружина турецького султана Сулеймана Благочестивого Роксолана, українка за походженням, яка мала сильний вплив на чоловіка. Крім того, у вирішенні політичних конфліктів і суперечностей, які виникали між двома державами, важливу роль відігравали львівські вірмени. Ведучи торгівлю зі Сходом, львівські вірмени цікавилися не лише питаннями торгівлі, вони уважно слідкували за політичною ситуацією, за розвитком політичних подій у регіоні. Від їх розвитку значною мірою залежали результати торгової поїздки, безпека купця і цілість товарів. Де б не знаходився купець – у Львові, Любліні чи в Гданську, – він завжди цікавився розвитком політичних подій на Сході. Про постійні переживання і тривогу купців свідчить їх листування з факторами. Так, львівський купець Христофор Давидович, торгуючи в Любліні, враховуючи тривожну ситуацію в Молдавії, писав до свого фактора в Гданськ, що “там по старому тривожно, караван ніяк не зможе прийти”. Тому цілком зрозуміло, що львівські вірмени робили все можливе для налагодження польсько-турецьких політичних відносин, для їх нормалізації.

Вони мали там численних знайомих, друзів, родичів, у т. ч. серед впливових купців і чиновників. Постійно, крім торгової діяльності, вірмени виконували дипломатичні доручення польських правителів. Діючи різними методами, часто підкупом, вони знаходили шляхи до вищих чиновників і успішно вирішували складні політичні питання. Тому львівські вірмени стали необхідними при королівському дворі, жодне польське посольство до Туреччини не могло обійтися без послуг вірменських перекладачів і дипломатів Львова. Як правило, вони були в складі всіх посольств до турецького султана, персидського шаха чи кримського хана, виступаючи секретарями, радниками або перекладачами послів. Так, у 1551-1565 р. відомими королівськими перекладачами в дипломатичних справах були вірмени Миколай Атабейович і Христофор Васильович. Документи свідчать, що в 1570 р. Христофор виконував обов'язки королівського перекладача, а Миколай був перекладачем у посольстві Андрія Бжицького в 1577 р. Відомими дипломатами були львівські вірмени Серебковичі. Одного з них, Христофора Серебковича, називали посланцем Речі Посполитої в Порті. Він був секретарем і довіреною особою короля, його постійно уповноважували король і вищі державні чиновники для послуг на Сході. При підписанні миру з Туреччиною в 1623 р. важливу роль зіграв Івашко Вартерисович, який був секретарем у складі посольства князя Криштофа Збаражського до султана⁹. Відомим дипломатом вважався Петро Григорович, його добре знали на Сході, у Відні і Варшаві. Польський король Сигізмунд II називав його своїм судовим радником, австрійський імператор Рудольф II – своїм судовим приставом. Львівські вірмени відігравали важливу роль у складі посольства Олександра Пясечинського в 1630 р.

Дипломатичні доручення польського уряду виконували і інші львівські вірмени, які виявили великий хист дипломатів. Чимало хто з таких вірмен носили титул “перекладачів коронних”, “секретарі його королівської милості”, отримували дворянські звання¹⁰. Перебуваючи в Туреччині, львівські купці добре орієнтувалися в політичних подіях, які відбувалися в регіоні, і висвітлювали їх у своїх листах до Львова. Так, у 1602 р. Захаріаш

⁸ КТД. – С. 248.

⁹ КТД. – С. 252.

¹⁰ Zakrewska-Dubasowa M. Historia Armenii. – Wrocław, Krakow, Warszawa, Gdansk, 1977. – С. 151.

Івашкович писав “до того, повідомляю, що скоро, коли прибув до Константинополя прийшла звістка, що Михайла (в Молдавії) зборили і сина з жінкою піймали і всі маєтності побрали. Друга новина, що Ібрагім Паша взяв 14 малих замків. Назавтра, в суботу наказано то все кричати в місті і ще далі, що 3 дні і 3 ночі має чинити diegmadus, тепер є велика веселість і цезар сам має прибути на dziw, Михайлового посла теж мали того дня на гак повісити, так говорять люди. Дано 13 листопада, в понеділок 1600 р.”¹¹

Європейські держави неодноразово робили спроби втягнути Польщу в антитурецьку коаліцію. Але польські правлячі кола, розуміючи небезпеку війни з Османською імперією, не дозволили втягнути країну в конфлікт і намагалися підтримувати з нею мирні відносини. Крім того, намагаючись зміцнити свої позиції в Східній Європі, турецька дипломатія проводила тут політику вигідної для себе рівноваги сил, шляхом зіткнення інтересів Польщі і Московії. Довгий час Туреччина підтримувала Польщу в її боротьбі з Московією. Коли становище Речі Посполитої зміцніло і вона досягла певних успіхів у Лівонській війні, характер зовнішньої політики Туреччини змінюється. Намагаючись зберегти політичну рівновагу в Східній Європі, Туреччина іде на зближення з Московською державою.

В кінці XVI ст. змінюється і політика Польщі по відношенню до Туреччини. Після обрання в 1586 р. на польський престол Сигізмунда III, переконаного католика, він наважується на зближення з Габсбургами, втручається в молдавські справи, в результаті чого відносини між Османською імперією і Річчю Посполитою різко погіршуються, а на початку 90-х років вони ледве не привели до війни. Султан збирає на Дунаї війська, щоб іти війною проти Речі Посполитої. Він грозився “своїми кінями розтоптати Польщу”. Ці події в Молдавії негативно вплинули на львівську торгівлю з Туреччиною. Львівський купець Георгій Івашкович, який у цей час перебував в Ангурії і вже купив 43 в’юки чамлотів і мухаїрів, в зв’язку з цими подіями повернув товари купцям, у яких купив їх, а сам повернувся до Львова через Венецію. З великими труднощами польським дипломатам вдалося підписати мирний договір із Польщею і уникнути війни. Значну роль у підписанні договору відіграли львівські вірмени, які були в складі посольства. Незважаючи на те, що договір у 1591 р. підписувався у важких умовах, його складовою частиною стали статті про торгівлю. Повністю підтверджувались умови договору 1577 р. На початку XVII ст. справа доходить до воєнних конфліктів. Відкриті бойові дії, які почалися в 1620 р., страшний розгром польського війська під Цецорою поставили Річ Посполиту перед катастрофою. В цих напружених умовах 15 грудня 1620 р. король Сигізмунд III пише до львівського старости Станіслава Мнішка, що “турецький цезар розірвав всі відносини з нами, торгівля фактично припинилась. Тому слід всі товари підданих султана затримати... Тому, після нашого листа всі ті добра і товари, які є склепи, щоб були закриті і опечатані.”¹² Виконуючи це розпорядження, львівський уряд у 1621 р. зібрав купців міста, які торгували з Туреччиною. Всього до ратуші прийшло 84 особи, які під присягою дали свідчення про свої торгові справи, їх розмір, все, що вони знали про торгівлю інших купців у Туреччині. Було встановлено, що львівські купці - вірмени, греки і євреї винні турецьким купцям кілька десятків тисяч злотих, бо “без того справа купецька бути не може”. Але одночасно і турецькі купці винні кілька десятків тисяч “на що маємо записи, розписки, реєстри купецькі”¹³. Виконуючи волю короля, уряд міста вирішив припинити торгівлю в умовах війни. Але поразка турків в битві під Хотиним в 1621р. змусила турецький уряд підписати в 1623 р.

¹¹ Центральний державний історичний архів України у Львові (Далі: ЦДІАУ у Львові). – Ф. 52, оп. 2, спр. 253, стр. 78.

¹² ЦДІАУ у Львові, ф. 9, оп. 2, спр. 373, с. 2531.

¹³ Там же, ф. 52, оп. 2, спр. 36, с. 127.

мирний договір з Річчю Посполитою, і торгівля знову продовжувалася. Для підписання договору до Константинополя відправили велике посольство на чолі з князем Криштофом Збаражським, в складі посольства були Івашко Вартерисович та інші львівські вірмени, які зіграли важливу роль у підписанні миру. Проте відносини між двома державами стали напруженими, в складних умовах підписували договір у 1634 р. Незважаючи на те, що договори 1591 р., 1607 р. 1623 р. і 1634 р. підписувалися в складних обставинах, складовою частиною цих договорів були питання торгівлі, що свідчило про значну роль, постійний характер і важливе значення торгових зв'язків між двома країнами. Ці договори свідчили, що уряди обох країн зацікавлені в торгівлі, звертали на неї значну увагу і намагались усунути перешкоди, які виникали в її розвитку.

Пізніше до середини XVII ст. до відкритих бойових дій не доходило, але відносини між двома країнами залишалися напруженими. Війни і складні відносини негативно впливали на розвиток торгівлі. Вони зривали перевезення товарів, виконання договорів між купцями, посилювали грабежі і розбої на дорогах. На розвиток торгівлі негативно впливала 30-літня війна в Європі. Особливо тяжкою була ситуація в Молдавії, де велася постійна боротьба і купецькі каравани зі Львова не завжди могли їхати до Леванту і поверталися назад¹⁴.

Проте рівень та інтенсивність торгівлі залежали не лише від стану політичних взаємовідносин між країнами. Архівні матеріали свідчать, що в останнє десятиліття XVI ст., коли політичні відносини між Річчю Посполитою і Туреччиною почали погіршуватися, торгівля досягла свого зеніту, після чого починає спадати. Очевидно, причиною цього перш за все було зниження темпів економічного розвитку Речі Посполитої і Туреччини.

Таким чином, торгові зв'язки Львова з країнами Сходу в середині XVI-першій половині XVII ст. залежали як від характеру політичних взаємовідносин Речі Посполитої з Османською імперією, так і від рівня економічного розвитку обох країн. Поєднання названих двох факторів, а також міжнародна кон'юктура впливали на динаміку цієї торгівлі.

---

¹⁴ ЦДІАУ у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 385, с. 895.

Халак Н. В.,
канд. іст. наук,
Львівське відділення Інституту української археографії
та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

З ДОСВІДУ ЦИФРОВОЇ ГУМАНІТАРНОЇ НАУКИ У СВІТІ І МОЖЛИВОСТЕЙ ІСТОРИЧНИХ ІНТЕРАКТИВНИХ ПРОЄКТІВ В УКРАЇНІ

Автор висловлює щире подяку С. Д. Гелею та О. А. Купчинському за підтримку проекту оцифрування і введення до міжнародного обігу документів архіву Наукового товариства імені Шевченка (1873-1939 рр.), виконаного в 2017-2019 рр. у співпраці із Британською Бібліотекою.

У міжнародній науковій термінології порівняно новий термін «цифрові гуманітарні науки» уже встиг здобути вагоме визнання з огляду на внесок у розвиток окремого напрямку досліджень. Цифрові гуманітарні науки – це галузь, яка охоплює практику гуманітарних досліджень, підготовлених за допомогою інформаційних технологій. Для неї характерні власні методологічні підходи, які включають формування окремих Баз даних, збір інформації, її опрацювання та аналіз, розроблення певних алгоритмів групування даних та їх представлення, яке технічно виконується за допомогою новітніх програмних забезпечень.

Становлення галузі цифрової гуманітаристики у західній науці припадає на 1969 р., коли Міжнародна корпорація машин (IBM) запропонувала проєктування програмного забезпечення як для документів, так і баз даних інформації. У лабораторії IBM у Кембриджі, штат Массачусетс, Чарльз Голдфарб та його колеги придумали перший широко прийнятий метод розмітки цифрових текстів. Врешті-решт це було прийнято як SGML, стандартну узагальнену мову розмітки, яка стала стандартом ISO у 1986 році, а кілька років потому породила HTML, мову розмітки Hyper Text і, отже, всесвітню мережу інтернет¹. Розвиток цифрової гуманітаристики у світі іде в парі з прогресом комп'ютерних технологій. Про це свідчать досвід праці окремих наукових підрозділів цифрової гуманітаристики у провідних західних університетах, спільні web-ресурси² та цифрові періодичні видання, які індексовані у наукометричних базах даних Google Scholar, Scopus. Цифровий гуманітарний щоквартальник (Digital Humanities Quarterly) – цифровий форум, відкритий для публікації, на якому теоретики, дослідники, практики, викладачі в цій галузі діляться досвідом своєї праці. Всі матеріали проходять процедуру попереднього рецензування, публікуються за ліцензією відкритого доступу, яка надає авторам право власності на їхні роботи.

Заснована порівняно недавно (2015 р.) у Єльському університеті як підрозділ бібліотеки Цифрова гуманітарна лабораторія (DHLab) не тільки розробляє нове програмне забезпечення з відкритим кодом та розвиває доступні підходи до цифрових досліджень, а й підтримує цифрові гуманітарні проєкти як для дослідницьких, так і для навчальних цілей. Традиція університету в започаткуванні досліджень та викладання в галузі цифрових

---

¹ Beyond Gutenberg: Transcending the Document Paradigm in Digital Humanities // Digital Humanities Quarterly 2014 Volume 8 Number 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.digitalhumanities.org/dhq/vol/8/4/index.html>.

² Digital History [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://digitalhistory.unl.edu>.

гуманітарних наук пов'язана з конференцією "Комп'ютери для гуманітарних наук", яка була спонсорована Єльським університетом за грантом IBM у 1965 р.³

Український науково-дослідний інститут Гарвардського університету (HURI) серед власних проєктів також розвиває і підтримує Цифровий атлас України, який, за визначенням розробників, вносить останні новинки інформаційних технологій у дослідження сучасної історії України та сучасної політичної географії⁴.

Порівняно з великою кількістю проєктів з цифрової гуманітаристики у світі та отриманого ними досвіду розвитку, який уже оцінюється в категоріях «що зроблено» і «як галузь буде розвиватися в майбутньому»⁵, в Україні ця галузь у початковому становленні. Останнім часом збільшується кількість центрів, університетів, бібліотек, архівів, які беруться не лише за оцифрування власних фондів і їх введення до міжнародного каталогізованого обігу, але й за розвиток дослідницьких проєктів і навіть уже мають перші досвіди проведення семінарів та обговорень їх підготовки, в т. ч. спільно з міжнародними колегами⁶.

Початок праці над реалізацією інтерактивних проєктів у Львівському відділенні Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України відносимо до 2016 р. На той час, а саме: у 2014 р., – співробітники Львівського відділення видали науково-довідкове видання «Українські жертви Волині у картах і таблицях. 1938-1944. Володимир-Волинський район», до якого увійшла звична паперова мапа з позначеннями населених пунктів, де були втрати українців у даному районі напередодні та під час Другої світової війни, також були вміщені таблиці з інформацією про контекст подій та складені поіменні списки загиблих українців у кожному населеному пункті. Працюючи над нанесенням на цю мапу інформації про українських загиблих в одному районі Волинської області, ми стикнулися з обмеженістю засобів, які можемо використовувати. Паперова мапа, навіть якщо їх складено декілька, уже не вмщала великого масиву інформації, який було зібрано в Базі даних, що складалася з більше як 30-и позицій. Ця інформація повідомляла не лише цифри втрат, а що важливо, знайомила читача з контекстом подій, обставин, виконавців, наслідків впродовж різних часових проміжків. Опублікована у виданні таблиця окремо від мапи фактично була відірваною від візуального сприйняття. Натомість зібрана у Базі даних інформація велика за обсягом і потребувала відповідного аналізу, опрацювання і складення відповідних алгоритмів для її сприйняття, подачі і нанесення на мапу. Зібрана з різних джерел вона була багатоплановою і додавала контексту основному задуму – нанести на мапу статистику втрат українців. Без представлення цієї «додаткової» інформації цифри загиблих показували лише локацію втрат. Відсутньою або такою, що значно утруднювала сприйняття на звичайній мапі, була спроба одночасно побачити повідомлення з кількох джерел, як також і розвиток подій, динаміку даних у загальному контексті тогочасних подій. Таким чином ускладнювалося порівняння, також співставлення різних джерел тематично відібраної інформації. Одночасно на паперовій мапі добре прослідковувалася перевага унаочнення, де у сконцентрованому вигляді видимими ставали факти з описів і текстів різних джерел – архівних, усноїсторичних спогадів,

³ <https://dhlab.yale.edu/about.html>.

⁴ <https://huri.harvard.edu/news/mapa-digital-atlas-ukraine-website-gets-new-look>.

⁵ Edward L. Ayers. *The Pasts and Futures of Digital History* (University of Virginia, 1999) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vcdh.virginia.edu/PastsFutures.html>; Robert Darnton, "The New Age of the Book", *New York Review of Books*, (March 19, 1999) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nybooks.com/articles/1999/03/18/the-new-age-of-the-book/>.

⁶ Йдеться про семінари Центру міської історії у Львові, Національного університету «Львівська політехніка», Українського католицького університету, Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, які відбулися в останні роки.

історіографічних праць. Часом ці описи займали багато сторінок, а на мапі поставали як один чітко локалізований факт чи подія.

Власне з цих міркувань виникла ідея цифрового проєкту, а саме: створити рухому тематичну мапу на інтернет-платформі, куди планувалося перенести попередньо зібрані й опрацьовані дані, які давали б ширший контекст. Така мапа для території колишнього Володимир-Волинського району (у межах адміністративно-територіальної реформи 2015-2019 рр. в Україні) була підготовлена і викладена в інтернеті на сайті Львівського відділення у 2017 р. За цей час її відвідало 2253 особи (для порівняння: наклад видання 2014 р. – 100 примірників). У 2018 р. до 100-річчя Західноукраїнської Народної Республіки було підготовлено проєкт «Досвід української державності: Львів, 1-21 листопада 1918 р.». Так постала ідея праці над «Інтерактивним атласом України». Створенню субдомена для інтерактивних проєктів відділення на платформі ua.gov.ua завдячуємо співпраці інституцій у межах НАН України. Розуміючи важливість розвитку цифрових гуманітарних проєктів в Україні, нам доброзичливо пішло назустріч керівництво Державного підприємства Науково-телекомунікаційний центр «Українська академічна і дослідницька мережа» Інституту фізики конденсованих систем НАН України і його почесний директор академік І. Р. Юхновський.

У 2020 р. проєкт із дослідження міжетнічного протистояння на Волині у новітній добі був підтриманий як пріоритетне дослідження у межах Цільової програми наукових досліджень НАН України «Соціокультурний простір України у формуванні національної стратегії: територіальні ідентичності, ідентифікаційні символи, ментальні практики». Працю поширено на інші райони і на сьогодні маємо опрацьовану південно-західну територію сучасної Волинської обл. Викладемо основні думки, у чому особливість і, що головне, важливість самого проєкту з дослідження причин, закономірностей і наслідків міжетнічного протистояння середини ХХ ст. і яка роль цього цифрового історичного дослідження для створення платформи «Волинь інтерактивна». На її розвиток за активної участі волинських науковців розробники дуже сподіваються.

Міждисциплінарність проєкту і створена цифрова платформа для тематичних мап із різних галузей гуманітарних дисциплін

Над створенням проєкту працювала група дослідників (науковці-історики, картограф, програміст), які представляють різні наукові установи: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Волинський національний університет ім. Лесі Українки, Інститут геоінформаційних систем, Інститут історії НАН України. Попередньо проведено велику підготовчу роботу, а саме: звичні паперові растрові карти території сучасної Волинської області (міжвоєнні, радянські, сучасні) були прив'язані в єдину систему координат WGS 84 та проведено векторизацію топографічної основи станом на 1939 р. Створено загальну базу сучасних населених пунктів та населених пунктів станом на 1921, 1936 рр. – загалом близько чотирьох з половиною тисяч (існуючих та неіснуючих на території сучасної Волинської області). Завдяки опрацюванню джерел про зміни назв населених пунктів та загалом адміністративно-територіального устрою нанесено і локалізовано на мапі населені пункти та здійснено їх співвіднесення до сучасного адміністративно-територіального поділу. Усі ці н. п. (із розрізненням існуючих та неіснуючих) можемо побачити на мапах різних часових зрізів (це дозволяють зробити спеціальні опції програми із завантаження мап), також на картосхемах сучасного адміністративного поділу та у першій чверті ХХ ст.

Таким чином за допомогою векторизованої топографічної основи створено можливість отримувати геопросторову інформацію через координати конкретного населеного пункту, до якого прив'язується атрибуція з різних джерел, які представляють докладні дані з

підготовленої Бази даних. Отже, в такий спосіб постала інтерактивна підоснова для нанесення геопросторової інформації на цифрову мапу даної території станом на першу половину ХХ – ХХІ ст., яка згодом може використовуватися для створення інших цифрових проєктів цієї території.

Інтерактивна історична мапа «Українські жертви Волині у картах і таблицях. 1938-1944. Володимир-Волинський район»: підготовка, структура, завдання

Дана мапа є складовою історичною частиною інтерактивного проєкту. Територіально Володимир-Волинський район після адміністративно-територіальної реформи в Україні 2015-2019 рр. зазнав змін, він збільшений і охоплює нині повністю територію колишніх Володимир-Волинського, Іваничівського, Локачинського та частини Турійського районів⁷. Насамперед проведено науково-пошукові роботи для відбору тематичних груп інформації, що стосується статистики українських втрат та загального контексту прикордонного міжетнічного протистояння напередодні та в часі Другої світової війни на терені сучасної Волинської області. Автори виявили та опрацювали комплекс картографічних, статистичних, нарративних, історіографічних, архівних джерел та опублікованих усноісторичних свідчень очевидців подій. Здійснено археографічне опрацювання та підготовлено текстову Базу даних у таблицях програми Microsoft office Access, у якій зосереджено значний об'єм просторової інформації. Зокрема, створено 4 типи таблиць з опрацьованих окремо: 1) статистичних даних, 2) історіографічних публікацій, 3) архівних джерел, 4) опублікованих усноісторичних свідчень.

До таблиць внесено інформацію про назви населених пунктів південно-західної території сучасної Волинської області станом на 1921 р. та до початку Другої світової війни (існуючі та неіснуючі), їхній адміністративний статус, статистику населення, національний склад у міжвоєнний і воєнний час, статистику втрат людної, хронологію подій, наявність різних військових формувань у конкретний час, сучасне збереження пам'ятних місць, ін. Окремо складені загальні поіменні списки загиблих українців та мешканців інших національностей у кожному населеному пункті та з деталізацією виконавців: карних експедицій гітлерівських військових підрозділів, польсько-українського протистояння, репресій у період радянської окупації 1939-1941 рр. та в ході війни, здійснених радянськими партизанськими підрозділами, в т.ч. за участі польських загонів. Інформацію зібрано з українських джерел: опублікованих даних усної історії, корпусних видань, історіографічних досліджень, а також за результатами архівного пошуку.

Для розміщення проєкту на даній інтерактивній платформі було синхронізовано підготовлену Базу даних зі створеною інтерактивною підосною. У такий спосіб зібрана інформація отримала унаочнення на окремих рухомих мапах, а саме:

1) Перелік сучасних населених пунктів та станом на початок Другої світової війни на території південно-західної частини сучасної Волинської області. Розрізнено н. п. сьогодні існуючі та зниклі.

2) Адміністративний статус кожного населеного пункту – сучасний н. п. та станом на 1936 р. (серед останніх, зокрема, окремо позначено: міста, містечка, селища, села, колонії, осади, в т.ч. військові осади, передмістя, присілки, хутори, маєтки, фільварки, лісництва, надлісництва, залізничні станції та ін.).

3) Статистика та національний склад населення станом на 1921 та 1940 рр. Вирізнено величину та переважаючу категорію населення за національністю та в окремих діаграмах до кожного н.п., ступінь переваги.

---

⁷ Див. Постанова Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів» № 807-ІХ від 17 липня 2020 р.

4) Втрати людності, в т. ч. поіменні списки загиблих українців у кожному населеному пункті та списки загиблих мешканців інших національностей (за відомостями українців – очевидців подій, історіографічними та архівними джерелами). Розроблено шкалу втрат, відповідно до якої нанесено позначки про кількість загиблих, у яких також позначено цифри втрат серед українців. Подано збережену інформацію про виконавців вбивств, також ув'язнення, депортації, виїзди населення у кожному населеному пункті у передвоєнний і воєнний час.

5) Хронологія подій, наявність різних військових формувань у конкретний час, сучасне збереження пам'ятних місць, ін. Мапа розглядає події 1938-1944 рр., тобто у передвоєнний та воєнний час включно до переходу фронту радянськими військами. У межах цього часового проміжку виділено 4 періоди: I. (1938 р. - вересень 1939 р.), II. (жовтень 1939 р. - червень 1941 р.), III. (липень 1941 р. - початок 1944 р.), IV. (1944 р. початок радянської окупації). Окрім того, III-й період розглянуто детальніше у кількох менших часових проміжках: липень 1941 р. - березень 1943 р., квітень 1943 р. - 10 липня 1943 р., 11 липня 1943 р. - початок 1944 р. Також є можливість докладніше подивитися на акції впродовж 1943 р.: січень – березень, квітень – червень, липень, серпень, вересень – грудень. Ці проміжки часу вибрані відповідно до загального контексту розгортання подій та основних акцентів, на які звертає увагу українська історіографія. У кожному означеному періоді є можливість сортування інформації за типом акції (напади, в т. ч. з метою пограбування, каральні акції, знищення населених пунктів, сутички, засідки та ін.), а також за виконавцями (гітлерівські військові підрозділи, гітлерівська "допоміжна" поліція з шуцманів українців, місцеві українські повстанські загони, цивільне українське населення, гітлерівська "допоміжна" поліція з шуцманів поляків, радянські партизанські з'єднання за участі польських загонів, поляки з пляцувок (у т. ч. польські збройні осередки), радянські партизанські з'єднання, енкаведисти, кримінальні злочинці).

Для користування інтерактивною мапою є анотація, як вона працює. У міру удосконалення технічної сторони збільшуватиметься діапазон можливостей розгляду даної інформації на цифровій мапі.

На кожній рухомій мапі інформація подана за конкретними історичними джерелами, які представлені у повних бібліографічних описах. Таким чином мінімізовано суб'єктивні оціночні міркування, а читачі сайту не є пасивними споживачами інформації; вони отримують можливість самостійно досліджувати, відкривати, ставити питання та на основі різних джерел створювати власне розуміння конкретних подій і їх взаємозв'язок із іншими явищами.

Своїм завданням упорядники ставлять створення ширшого статистичного, хронологічного та подієвого контекстів, узагальнення і систематизацію масиву історіографічної та архівної інформації, структурування та унаочнення її у спеціально підготовлених таблицях і мапах та картографічному інтерактивному веб-додатку.

Унаочнений комплекс інформації характеризує загальний контекст прикордонного міжетнічного протистояння та втрати населення напередодні та в часі Другої світової війни на південно-західному терені сучасної Волинської області. Комплексне історико-картографічне дослідження для території Волині дасть відповіді і пояснення на попит великого суспільного зацікавлення і важливі виклики міждержавних, насамперед українсько-польських, відносин.

Дослідження складного періоду двосторонніх відносин виокремлює причини, закономірності і наслідки міжетнічного протистояння середини ХХ ст., робить спробу вивести його з проблеми односторонньої політики пам'яті у наукове русло, опрацьовує як

програму подальших досліджень, так і шляхи для вирішення сучасних проблем, пов'язаних із конфліктом міжнаціональних інтересів і цінностей. Включення результатів проєкту в загальноукраїнський та загальноєвропейський контекст дозволить провадити компаративні дослідження навколо дискусій щодо подій і наслідків Другої світової війни в європейській та світовій традиції.

Технічні характеристики та можливості проєкту

Проєкт виконано на програмному забезпеченні американської фірми ESRI. ГІС даного проєкту – цифрова інформаційна система, яка складається з апаратних засобів (Hardware), програмного забезпечення ArcGIS, даних і спеціальних додатків, призначених для збору, управління, аналізу, обробки, моделювання та візуалізації геопросторової інформації. Основою картографічного інтерактивного веб-додатку (WebApp) є інтерактивна веб-карта, доповнена медіаконтентом (тексти, документи, фото, ілюстрації, ін.). Особливістю проєкту є його постійне розширення – наповнюваність інформацією з конкретних джерел, яка подається за окремими темами. Інтерактивність карт передбачає одночасне включення / виключення різних пластів (шарів) інформації, відбір джерел, можливість залучення різних тем і джерельних комплексів, порівняння і співставлення їх.

Важливою є відкритість проєкту – те, що через підтримку створеного геоінформаційного продукту є можливість залучити матеріали з місць, які неможливо зібрати завдяки праці в архівах і над комплексом друкованого джерельного матеріалу. Тому одним із важливих завдань є постійне модерування створеного цифрового продукту, зокрема через сайти установ.

Звичного нам “набору дослідника-гуманітарія” недостатньо для того, щоб представити різноплановий виклад, закорінений в місці, а не у часі, в синхронних проявах явищ, а не у серійній вибірковості. Досвід створення цифрових мап за допомогою геоінформаційних систем, який активно використовують наші європейські колеги, доводить, що цей шлях дозволяє подолати ці обмеження. Цифровий проєкт представляє новий підхід до дослідницької роботи, який формує нові уявлення про можливості репрезентації знання. Унаочнення традиції новітньої історії у систематизованому комплексі інформації з конкретних джерел, які доступні на інтерактивній мапі, сподіваємося, зацікавить як дослідників-гуманітаріїв, так і ширшу аудиторію, дозволить порівнювати / співставляти, аналізувати першоджерела і в такий спосіб знаходити відповіді на актуальні виклики, які постають перед сучасним українським суспільством.

Світленко С. І.,
д-р іст. наук, проф.,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

ПРО КАТЕГОРІЇ ІСТОРИЧНОГО ЧАСУ ТА ІСТОРИЧНОГО ПРОСТОРУ В ПРОЦЕСІ ІСТОРИЧНОГО ПІЗНАННЯ

Теоретичні категорії історичного часу й історичного простору є базовими і представляють значний дослідницький інтерес у контекстах предметного поля ментальної історії, історіософії, теорії історичного пізнання та методології. На важливості зазначених категорій наголошували такі сучасні західні автори, як польський учений Єжи Топольський, німецький дослідник Райнгарт Козеллек, українські науковці Геннадій Бондаренко, Ірина Колесник та ін., які заклали теоретичні основи осягнення їх змістів¹. Актуалізуємо зазначені концепти, враховуючи необхідність їх нового осмислення в наш динамічний період.

Однією з ключових теоретико-пізнавальних дефініцій є *історичний час*, стосовно якого Марк Блок писав: «... час історії – це плазма, в якій плавають феномени, це нібито середовище, в якій вони можуть бути зрозумілі»². *Історичний час розставляє в певній хронологічній послідовності факти, події, явища, процеси, персоналії, визначаючи певний порядок пізнання в усіх сферах життя суспільства*. Розуміння природи часу дає можливість застосувати ретроспективний, презентативний та перспективний підходи і історико-генетичний й історико-типологічний методи в процесі історичного пізнання та історичного мислення³.

Історичний час – один із базових елементів історичного процесу й історичного нарративу. В першому випадку ця категорія входить у предметне поле історичного чи історіософського дослідження і має своїм підґрунтям історичну реальність, закарбовану в різного роду першоджерелах, своєрідних залишках минулого. У другому випадку історичний час може бути об'єктом теоретико-пізнавального дослідження, де ця категорія вивчається як конструкт дослідника, що усвідомлює і відображає минуле, виходячи зі свого пізнавального професійного досвіду, системи поглядів на людину та суспільство, історичної та національної ідентичності, свідомості тощо.

І. Колесник виділила в уявленнях українців циклічний, лінійний, міфологічний (сакральний) та психологічний (суб'єктивний) час⁴. Є. Топольський сфокусував увагу на розумінні історичного часу істориками, які теж усвідомлюють його по-різному: лінійно, циклічно, ритмічно тощо. Це усвідомлення залежить від того, до яких культурних напрямів та традицій, історичних епох вони належать. Звичайно, характер дослідження історичного часу залежить і від об'єкта та предмета, мети та завдань, що формулюються в праці історика, від обраного теоретико-методологічного інструментарію. Так, у макроісторичному

---

¹ Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації. – Київ: Вид-во «К.І.С.», 2012. – С. 121-138, 150-162; Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. – Київ: Дух і літера, 2006. – С. 98-118, 173-227; Бондаренко Г. Історичне пізнання: питання теорії і практики. – Луцьк: РВВ Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. – С. 111-123; Колесник І. І. Українська історіографія. Концептуальна історія. – Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2013. – С. 226-245, 423-452.

² Блок М. Апологія истории или ремесло историка. – 2-е изд., доп. – Москва, 1986. – С. 18-19.

³ Бондаренко Г. Історичне пізнання: питання теорії і практики. – С. 111, 116.

⁴ Колесник І. І. Українська історіографія. Концептуальна історія. – С. 237.

дослідженні історичний час є універсальним, а в мікроісторичному – локальним. У діахронній нараці історичний час є чітко лінійним, а у синхронній – ні⁵.

Ритми часу в ході історичного процесу є різними. В періоди поступальної ходи минулого, коли здійснюються еволюційні реформи, історичний час нібито уповільнюється, а в часи війн чи революцій – нібито прискорюється. Але чи дійсно такий перебіг історичного процесу відповідає дійсності? Візьмемо хоча би поступову модернізацію українських земель другої половини ХІХ – початку ХХ ст., яка супроводжувалася утвердженням ринкових відносин, технічним переворотом, промисловою революцією, урбанізаційним, соціотворчим і націотворчим процесами, формуванням плюралістичної культури Модерна в широкому сенсі цього слова тощо. Наслідком цих істотних змін став перехід українського суспільства від традиційного до індустріального, який здійснився лише за кілька десятиліть.

Проте зазначений поступальний рух, нехай обмежений і недосконалий, був перерваний Першою світовою війною, що, за визначенням Мирослава Поповича, стала виявом першої кризи західної цивілізації. Здавалося б, що такі історичні явища, як світова війна та новітні революції, є швидкими засобами вирішення багатьох нагальних проблем: геополітичних, соціальних, економічних, національних, духовно-культурних, які нагромаджувалися в попередній період і спричинили кризу західної цивілізації. Проте ані Перша світова війна, ані революційний процес 1917–1921 рр. не привели до виходу з кризи, а породили нові феномени, за визначенням Мирослава Поповича, «червоного ХХ століття» з його комунізмом і фашизмом, а після Другої світової війни – з «холодною війною», що стали виявами другої та третьої кризи західної цивілізації⁶. Але комуністична і фашистська тоталітарні моделі побудови світового порядку зазнали краху, а їх ідеологи і прихильники зійшли з історичної арени, втративши владу.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. утвердився цивілізаційний світ, у якому домінують ліберальні цінності. Втім, події останніх десятиліть засвідчили, що світовий порядок знову має тенденцію до дестабілізації, вступивши у смугу чергової кризи. За умов зіткнення глобальних і національних інтересів історичний процес розвивається на тлі та в контексті серйозних проблем геостратегічного, військово-політичного, соціально-економічного, суспільно-політичного, демографічного, екологічного характеру. Їх нагромадження може спричинити подальші трансформації історичного часу цивілізації.

Звичайно, мирний сприятливий час позитивно впливає на працю історика, діяльність якого в цій обстановці стає інтенсивнішою та продуктивнішою. І, навпаки, часи війн, революцій, епідемічних хвороб негативно впливають на динаміку дослідницького часу істориків.

Значний дослідницький інтерес становить вивчення кордонів історичного часу, які нерідко бувають нечіткими й розмитими, що породжує проблеми в царині історичної періодизації минулого. Це особливо стосується перехідних епох, коли застаріле відживає, відмирає, втрачає історичну динаміку та перспективу, а нове поступово формується, структурується й утверджується, часом у непростій боротьбі зі старим. Користуючись термінологією Райнгарта Козеллека, можна вести мову про «переплетіння та зсуви» часових вимірів, про певні часові пласти. Надзвичайно цікавими і складними є питання не тільки про прискорення та уповільнення історичного часу, а і його повторення⁷.

Цивілізаційний досвід показує, що перебіг історичного часу залежить від багатьох чинників, до яких варто віднести застосування тих чи інших моделей державно-політичного

⁵ Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Тасмниці історичної нараці. – С. 122, 125-127, 136-138.

⁶ Див.: Попович М. Червоне століття. – Київ: Вид-во «АртЕк», 2005. – 888 с.

⁷ Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. – К., 2006. – С. 173-200.

устрою, соціально-економічного й духовно-культурного життя; появу нових ідей, доктрин, концепцій; від активності широких народних мас, зрілості еліти, діяльності непересічних осіб в історії тощо.

Минуле і сьогодення тісно взаємопов'язані. За допомогою минулого людство краще розуміє сьогодення, а знання сучасності допомагає усвідомленню минувшини. Втім, питання, що є історія сучасності, непросте⁸. Історичний час по-різному сприймається навіть у межах одного покоління, часом по-різному інтерпретується, а це породжує різні життєві орієнтації та відмінну мотивацію до дій – активних, пасивних, нейтральних тощо⁹.

У серпні 1991 р. була проголошена незалежна держава Україна, тим самим було відновлено український історичний час, який мав упродовж віків, з одного боку, певну тяглість, безперервність, а з іншого, – й перерви поступовості. Адже періоди піднесення вітчизняної державності, уособленням яких була історична доба великої держави Русь з центром у Києві, козацької держави Богдана Хмельницького середини XVII ст., Української Народної Республіки та Української Держави часів революції 1917–1921 рр., перемежовувалися з періодами бездержавності, які увійшли в українську історію як «литовський», «польський», «імперський» (російський/австрійський), «радянський» тощо. Водночас, незважаючи на відсутність у певних проміжках історичного часу власної держави, український народ продовжував розвиватися в етнічному, етнонаціональному, інтелектуальному, соціальному, духовному, мовно-культурному вимірах, що гарантувало безперервність українського історичного процесу. Тяглість української історичної традиції підживлювалася й історичною пам'яттю про давні права, привілеї і вольності, яка закарбовувалася в письмових пам'ятках, в усній народній пісенній та поетичній творчості й передавалася від покоління до покоління.

Прикметно, що в ряді випадків українські землі були розпорошені й розвивалися в межах кордонів різних політично- і культурно-домінуючих народів-націй. За таких обставин українці були змушені одночасно жити в різних історично-часових просторах, наприклад литовсько-руському, польському, потім польсько-литовському; московському, згодом російському; австрійському/австро-угорському. Відповідно до цього українська етнічна, згодом етнонаціональна спільнота ставала частиною чужого громадянства, чужої свідомості та ідентичності.

Важливо пам'ятати, що українська провідна верства неодноразово значною мірою «розчинялася» політично, економічно, соціально та культурно в чужому геостратегічному просторі, ставала його частиною і навіть вважала чужу імперію «своєю», активно розбудовуючи її державно-політичні, соціальні та духовно-культурні інституції. При цьому українська елітарна верства з вихідців колишнього шляхетства та верхівки козацької старшини нерідко демонструвала свої здібності й потенціал. Проте, набувши статус російського дворянства, вона все більше втрачала зв'язки з українством, до якого генетично належала. Наслідки цього для українського загалу були здебільшого негативними. Достатньо назвати такі вияви «цивілізаційної місії» імперського режиму, як нове покріпачення українських селян Наддніпрянщини, реорганізацію, секуляризацію та русифікацію української православної церкви, ліквідацію української школи, традиційного судочинства, козацького війська, місцевого самоврядування та інших автономних прав українців колишньої Гетьманської України, що зумовило чергове цивілізаційне відставання мільйонів українців.

---

⁸ Блок М. Апологія истории или ремесло историка. – С. 25-28; Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. – С. 277, 280.

⁹ Рюзен Йорн. Нові шляхи історичного мислення. – Львів: Літопис, 2010. – С. 19-20.

Слід зазначити, що загалом процес інкорпорації українських земель до складу Російської імперії тривав упродовж «українського ХІХ століття» і мав у різних історико-географічних регіонах свої особливості, в тому числі свій історичний час. Аналогічний процес входження західноукраїнських земель до складу Австрійської імперії теж мав свою своєрідність, у тому числі часову. Водночас в українських землях відбувався процес формування нової демократичної еліти, який тривав від кінця ХVІІІ до початку ХХ ст. і виявився вельми непростим.

Не менш негативні наслідки для української етнопонаціональної спільноти мало долучення значної її частини до активної участі в комуністично-радянському проєкті будівництва соціалізму та комунізму. Адже втілення в життя ідеї «диктатури пролетаріату» не тільки сприяло ліквідації неписьменності, розвитку науки і культури, поліпшенню рівня охорони здоров'я населення, великому капітальному будівництву, а призвело до жахливих соціальних практик насильницької колективізації, голодоморів, масових репресій та депортацій, деукраїнізації та «розстріляного відродження», жертвами чого стали мільйони українців за умов номінальної УСРР/УРСР у складі Радянського Союзу в ХХ ст.

Вищезазначене негативно впливало на державотворчий та націотворчий процеси в українських землях і надавало підстави історикам дискутувати про «неісторичність», «повноту» української нації¹⁰. Так, Іван Лисяк-Рудницький дійшов висновку, що «вирішальним фактором в існуванні т.зв. історичних націй було збереження, незважаючи на втрату незалежності, репрезентативної провідної верстви як носія політичної свідомості та «високої» культури»¹¹. В Україні ж і в новій, і в новітній історії бракувало політично і культурно розвинутого проводу, який би системно, розуміючи потреби історичного часу, опікувався національними інтересами своєї нації, ранньомодерної чи модерної.

На практиці відсутність або слабкість такої консолідованої провідної верстви призводила до певного ідейно-політичного і навіть цивілізаційного розколу й відставання українства, яке проходило ті ж стадії поступу, що й інші народи Європи, але із запізненням. Звичайно, відсутність або слабкість власної держави, її політичного проводу, атмосфера несвободи тощо сприяли пасивності більшості українського суспільства, низькому рівню його історичної та національної свідомості. Це спричиняло те, що навіть у нову епоху частина суспільства тривалий період ще жила у старому історичному часі. На міжнародній арені наслідком вищезазначених обставин було те, що українські землі, особливо в бездержавні періоди, виступали не як суб'єкт, а об'єкт міжнародних відносин.

З категорією історичного часу тісно пов'язана *категорія історичного простору, що окреслює ту чи іншу територію, край, державу з метою уявити її розміри, представити на карті світу*. Для кожної історичної епохи, окремої цивілізації поняття простору, його освоєння було різним, змінюючись у контексті різного історичного часу¹².

Історичний простір – поняття багатовимірне. Наприклад, може функціонувати і вивчатись етнічний історичний простір, національний історичний простір, державний історичний простір, культурний історичний простір тощо, які не завжди були і є тотожними. Слід враховувати поняття минулого й сучасного історичного простору, які взаємообумовлені. На формування, становлення та еволюцію історичного простору впливають різноманітні чинники: державно-політичний, військовий, адміністративно-територіальний, етнопонаціональний, ментальний, соціокультурний, історико-демографічний,

¹⁰ Див.: Лисяк-Рудницький І. Зауваги до проблеми «історичних» і «неісторичних» націй // Історичні есе : у 2 т. Том 1. – Київ: Основи, 1994. – С. 27-46.

¹¹ Там само. – С. 33.

¹² Бондаренко Г. Історичне пізнання: питання теорії і практики. – С. 119, 120, 122.

міграційний, освітньо-науковий, духовно-культурний та ін. Водночас слід зауважити, що історик є конструктором нарративного простору, зокрема конструює історичні регіони¹³.

Аналізуючи історичний простір, варто пам'ятати, що він змінювався разом із трансформаціями історичного часу. Просторова роз'єднаність українських земель упродовж віків значно ускладнила їх об'єднання в різні періоди історії. Достатньо згадати спроби соборизації українських земель у межах однієї держави в діяльності гетьманів-державників: Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Петра Дорошенка, Івана Мазепи. Не менш складним був шлях до втілення в життя українського модерного проекту впродовж «українського ХІХ століття». У ХХ ст. зміни українського історичного простору відбувалися в основному внаслідок Першої та Другої світових війн.

У ході розвитку історичного процесу категорії історичного часу та історичного простору стосовно України не були статичними, а динамічно змінювалися залежно від того чи іншого періоду української історії. Простежимо це на прикладі новітньої історії України, коли система часово-просторових історичних координат нашої країни зазнавала неодноразових змін. Так, наприклад, істотні цивілізаційні трансформації відбулися в 1917–1921 рр., коли розпалася Російська імперія, в ході національно-визвольних змагань зазнала поразки Українська революція, а в результаті Російської революції до влади в Росії, Україні та інших національних регіонах колишньої імперії прийшли більшовики, які утвердили автократичний, а згодом тоталітарний і посттоталітарний комуністично-радянський режим.

Відповідно до цих радикальних змін на значній частині українських земель функціонувала комуністично-радянська історична модель і відповідна часово-просторова система координат. Її зміст визначали, насамперед, такі явища, як перехід від капіталістичної, ринкової моделі суспільства до соціалістичної, планово-державної та утворення псевдофедеративної держави СРСР з автократичною, а згодом тоталітарною системою влади та управління. Це призвело до спроб штучного прискорення історичного часу в напрямку побудови соціалізму і навіть комунізму, а по факту до його уповільнення, коли Україна, як й інші республіки СРСР, зійшла з магістрального цивілізаційного шляху. Наслідком цього процесу стали поразка Радянського Союзу у змаганні з країнами Заходу та його розпад, який супроводжувався системною і глибокою кризою на пострадянському просторі, з якої Україна не може вийти й дотепер.

Розпад Радянського Союзу і відновлення незалежної України в 1991 р. означали кінець радянської історії України і подолання перерви поступовості історії незалежної України. Наприкінці ХХ ст. у світі замість біполярної сформувалася нова багатополарна історична модель і сучасна часово-просторова система координат, яка стала об'єктивною реальністю для молоді незалежної держави Україна. Проте частина населення України кінця ХХ – початку ХХІ ст. у своїй свідомості ще не вийшла за межі старої історичної моделі розвитку і ностальгувала за старим історичним часом (часом державного комуно-радянського соціалізму) та втраченим історичним простором (великою супердержавою СРСР, а в ряді випадків навіть за «єдиною та неподільною» Росією імперського зразка). Все це суттєво заважало й заважає виробленню й реалізації нової історичної перспективи для України.

А це непросто завдання, враховуючи те, що Україна, як і світ у цілому, вступили у складний історичний час першої чверті ХХІ ст., коли від мирного еволюційного розвитку світова цивілізація увійшла в час гібридних війн і новітніх революцій, коли робляться спроби перегляду основ світового порядку, змін державних кордонів, зафіксованих у ХХ ст. Важливо усвідомлювати, що жорстка боротьба за історичний час і простір нині все більше набуває інтелектуальних змістів, переноситься у віртуальний світ соціальних мереж, новітніх

---

¹³ Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації. – С. 152-162.

систем, технологій і засобів масових комунікацій. За цих обставин особливого значення набуває гуманітаристика, яка має не тільки формувати сучасне знання про людину і світ, а й утверджувати нову історичну свідомість та мислення, без яких не можна вести мову про адекватне розуміння часово-просторових змін у світі та в нашій країні. Зазначене актуалізує нову якість підготовки кадрів високої й вищої кваліфікації, для яких українська історична та національна ідентичність та свідомість буде рідною й органічною.

За умов відродженої незалежної України особливу роль в утвердженні сучасного вітчизняного історичного часу і простору має відігравати регуляторна роль державної політики. Саме від неї залежить, чи будуть в усіх областях України повноцінно функціонувати такі важливі консолідуючі важелі єдиного історичного простору, як: єдиний внутрішній ринок, спрямований на підтримку вітчизняного товаровиробника; єдина гуманітарна і соціокультурна політика з українською національною освітою, наукою, пресою, книгою, кіно, радіо, театром, мобільним зв'язком тощо. Ключову роль відіграє спроможність держави забезпечити обороноздатність та державну безпеку незалежної України. Якщо зазначені та інші важливі маркери єдиного історичного простору належним чином не функціонують, то наслідки можуть бути вельми негативними, що спостерігаємо на прикладах анексованої Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та частково окупованих Донецької та Луганської областей. На сучасному історичному етапі вельми важливим є утвердження євроатлантичної орієнтації нашої держави, що має стати вагомим зовнішнім чинником сталого розвитку нашого суспільства в системі часово-просторових координат незалежної України.

Таким чином, теоретичні категорії історичного часу та історичного простору мають не тільки академічне, а й виражене прикладне значення. Їх сучасне усвідомлення перебуває у нерозривному зв'язку з осягненням концептів історичної пам'яті, свідомості та мислення і є важливим задля розуміння системи часово-просторових цивілізаційних координат, своєрідного інтелектуального компасу, від наявності якого залежить адекватність вибору вектору суспільного розвитку і успішність протистояння тим різноманітним викликам, які породжує сучасний світ. Подальша розробка зазначених категорій на теоретичному та прикладному рівнях сприятиме чіткому розумінню місця і ролі України в системі європейських та світових часово-просторових координат і виробленню концепції стратегії розвитку України на сучасному етапі й на історичну перспективу.

Огірко О. В.,
д-р філософії,
доц. кафедри філософії та педагогіки,
Львівський національний університет
ветеринарної медицини та біотехнологій
імені Степана Ґжицького

РЕЛІГІЙНІ ОСНОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ

Проблеми духовності людини й суспільства завжди були і є в центрі філософських систем. Це цілком закономірно. У практиці поняття “духовний” та “духовність” мають зараз декілька тлумачень і використовуються в різних контекстах, але завжди забувається їх первинне – святе походження – від Духа Святого. Святий Дух є Третьою Особою Божою і, отже, самим Богом. Він вічний, всюдисущий, всезнаючий і всемогутній. Святий Дух, що провадить нас як християн, творить у нас нове життя, щоб зробити вибір, відповідний до Господньої думки.

Дух провадить нас до постійної відповіді живому Божому Слову в нашому нутрі. Він розкриває нам Божу волю через спільноту Церкви. Христова Церква справді створена як з’єднана спільнота, де Дух веде духовне життя кожного члена.

Святий Дух розкриває, як нам діяти, щоб виконувати волю Божу, провадить “щоб жити вам життям, достойним Господа, і подобатися Йому в усьому, приносячи плід у всякому доброму ділі і зростаючи у спізнанні Бога” (Кол. 1,10). Це може бути можливим тільки тоді, коли ми стараємося жити у постійному протистоянні між омертвленням наших земних бажань і одягання у думку Христа. Отже, щоб хтось зміг бути причетний до Христа, треба, щоб спочатку він був діткнений Святим Духом. Це Він нас випереджає і збуджує у нас віру і духовність.

Святий Дух приходять нам допомогти у наших слабостях. Він молиться з нами, коли ми не знаємо, як молитися. Дух допомагає нам любити нас самих, наших ближніх і Бога. Через Божу любов, яка вселена у нас, ми можемо умертвити наш старий спосіб мислення і жити згідно з євангельським вченням Ісуса Христа, тобто наслідувати Його.

Через Божу любов, вливу в наше серце, ми завжди будемо терпеливі і лагідні, ніколи не заздрісні, чванливі, або зарозумілі, жорстокі, або самолюбні. Нам вже не треба бути ображеними або ображатися. Ми завжди радо будемо прощати, довіряти, надіятися і зносити те, що нам приносить любов. Бо любов – це найбільший дар Божий, це справді сам Божий Дух, який вільно в нас діє.

Без допомоги Святого Духа не можемо здійснити жодної, навіть найменшої справи, яка заслуговувала б на вічне життя. За допомогою же Святого Духа можемо виконати найважчі справи. Він впливає на наші духовні сили, змінюючи й облагороджуючи їх, тим самим даруючи нам Божі і моральні чесноти. “Дух є нашим життям”; чим більше відрікаємося самі себе (Мт. 16,24-26), тим більше “пристосовуємося до Духа” (Гал. 5,25). Важливою причиною піклування про своє духовне здоров’я і фізичний розвиток у християнстві є ідея тіла як храму Духа Святого. Святий апостол Павло повчав: “Хіба ж не знаєте, що ваше тіло – храм Святого Духа, Який живе у вас?” (1 Кор. 6,19). “Хіба не знаєте, що ви храм Божий, і що Дух Божий у Вас перебуває?” (1 Кор. 3,16). Якщо тіло покликане виконувати функції храму Святого Духа, то повинне утримуватися в належному стані душевної чистоти, фізичної сили і здоров’я; в противному ж випадку не тільки не зможе бути храмом людського духу, але також – і храмом Святого Духа.

Слід зауважити також, що духовність може бути тільки в таких людей, що визнають наявність, не тілесність та безсмертність душі і її залежність від вищої істоти – Господа Бога. Духовність – це пошук Бога у власній душі, це життя з Богом.

Бог сотворив Духа в людині. Він обдаровує кожне утворене вже тіло душею. Душа людини оживляє тіло і ним керує. Тіло є місцем перебування душі. У Святому Письмі сказано, що лише тоді людина стала живою істотою, коли Бог вдихнув у неї душу (Бут. 2, 7). Отже, людина – це єдність духу, душі та тіла (1 Сол. 5, 23). Дух є найглибшою частиною душі, бо він відображає нашу самосвідомість. Дух – це наше власне “Я”, через яке ми безпосередньо лучимося з Богом. У душі діє совість, тобто надприродний Божий голос, який закликає людину чинити добро та остерігатися зла.

Замість терміна “душа” говоримо також і “дух”. Душею називаємо те, що перебуває у тісній єдності з тілом, а духом – духовні якості людини: розум і волю. У людському тілі є лише одна душа, без якої воно є мертвим. Душа, керуючи тілом, спонукає його до стриманості в бажаннях і діях. На жаль, душею часто оволодівають низькі пристрасті тіла, і людина стає подібною до тварини, що приводить до нещастя.

Людська душа є образом Бога, бо є невидимим духом, подібним до Бога, так само як Бог має розум та волю, і тому є здатною пізнавати і любити добро і красу, а також панувати над видимим світом. Ще довершенішим образом Бога людина стає тоді, коли дотримується Заповідей Божих, є покірною, лагідною і милосердною.

Таким чином, духовна людина та, яка вірить, любить і шукає Бога – джерело добра. Людина – істота духовна, бо народилася від Бога Духа. Як така вона дозволяє вести себе Духом. Тому кожний християнин є покликаний до духовного життя. Він помазаний Духом Святим і покликаний жити у цьому світі життям духовним, яке означає не лише побожність, але й сукупність діяння людини в цілому обсязі її життя. Християнин живе в орбіті Духа, і св. апостол Павло дуже слушно закликав: “Оскільки ви прийняли Духа, то жийте по Духу”.

Термін “духовність” (з грецької мови – Πνευματικότητα, а в латинській мові – *Spiritualitas*) виник в сфері релігії, теології, філософії ідеалізму. Є багато різних критеріїв для класифікації духовності. У сучасному Енциклопедичному словникові духовності подано наступні критерії¹: 1) Етнічно-географічний (наприклад, духовність Сходу, духовність Заходу, українська, російська, польська, німецька, французька, італійська, англійська та ін.) 2) Богословський (наприклад, духовність тринітарна (троїчна), христологічна, пневматологічна, евхаристійна, марійська, літургійна та ін.) 3) Аскетично-практичний, за чеснотами (наприклад, духовність любові, покори, убозтва, покаяння, надолуження тощо) 4) Антропологічний чи психологічний (наприклад, духовність інтелектуалістична, спекулятивно-споглядальна, чуттєва, прагматична та ін.) 5) Професійно-становий (наприклад, духовність мирянська, священницька, чернеча, вчительська і т.ін.) 6) Історично-хронологічний (наприклад, древньо-християнська, середньовічна, модерна, барокова, сучасна).

Духовність – необхідна умова досягнення людиною правдивого щастя. Духовність особистості проявляється: у долученні до традиційних духовно-моральних цінностей і народної духовної культури; у постійній праці над моральним вдосконаленням; у прагненні до істини (пор. Ів. 8,32); у потребі до самопізнання і самореалізації; у необхідності слухати власну совість і зберігати її чистою; у прагненні зберігати мир у власній душі та в суспільстві; у вмінні користуватися своєю свободою і поважати свободу інших людей, бо свобода – це не бажання робити те, що хочеш, а бажання робити тільки те, що веде до добра; у творчості, скромності і здатності стримуватися; у здатності бачити в людях позитивні

¹Spiritualità, in Dizionario Enciclopedico della spiritualità, Città Nuova Editrice. – Roma, 1990. – P. 2384-2385.

якості, приймати інших такими, які вони є; у прагненні до добра; у здатності любити і приймати любов.

Отже, духовність – це стиль релігійного життя, гармонійна дія богословських і моральних чеснот в особі, яка спричиняє гідну відповідь людини дарам Божої благодаті й харизмам Святого Духа та вільною волею йде Божій волі на зустріч, прагнучи щоденно наслідувати Ісуса Христа і Його Матір та й святих Божих угодників. Духовність – це визнання Бога своїм Отцем і Творцем, Учителем і Спасителем, Утішителем і Духом істини. Духовність – це релігійна або моральна культура душі, тобто коли людина відповідає за свої вчинки перед собою, ближнім і Богом. В залежності від раси, народу, племені і культурного нашарування духовність може бути різною².

Духовність – це не тільки богословське тлумачення, а також духовна культура, освіта, література, мистецтво. За висловом о. Олександра Меня, духовність – це все те, що відрізняє людину від тварини. Духовна людина завжди готова послужити потребуєчому, терплячому, погордженому, скривдженому, убогому. Бог любить бідного не тому, що він бідний, а тому, що несправедливо покривджений. Осердям християнської духовності є важливість бути, ніж мати.

З допомогою сформованої духовності людина усвідомлює свою гріховність, необхідність покаяння і навернення до Бога. Духовна людина усвідомлює себе як образ і подобу Богу. Духовність – це дотримання і виконання Заповідей Божих, діл милосердя щодо душі і тіла ближніх. Вона проявляється в християн, які постійно розважають над Словом Божим, вшановують його, читають Святе Письмо і реалізують його настанови у житті. Духовність – це життя християнина у молитві та добрих ділах.

Духовною є людина, яка на перше місце у своєму житті ставить Бога, бо знає, що без Бога – ні до порога. До духовних належать люди, які щиро вірять в Бога, тобто беззастережно приймають все те, що Він об'явив у Святому Письмі, а Церква додала до цього. Духовною є людина, що визнає і шанує Христову Церкву як матір, яка веде нас до Царства Небесного. Нею є людина, яка готова більше давати, аніж брати. Духовною є людина, яка постійно шукає правди, шукає Бога і відкриває Його у світі та в інших людях.

Духовною є людина, яка надмірно не прив'язується до матеріальних благ; намагається бути смиренною, тихою, покірною, лагідною, скромною; йде в житті середньою дорогою, визнаючи свою грішність, внутрішньо оплакуючи свої гріхи, якими зневажаємо Бога і ближніх; прагне жити в милосерді, чистоті серця, в мирі з Богом, ближніми і самим собою; прагне бути голодною і спраглою правди і справедливості, не лякаючись переслідувань, гонінь, зневажань та обмовлянь.

Щоб збагнути духовність людини, слід звернути увагу на дари Святого Духа: мудрість, розум, рада, кріпость – сила духа, знання, побожність, страх Божий – боятися гріха, яким зневажаємо Господа (пор. Іс. 11,1-2; 1 Кор. 12,4-11), які людина отримує в Тайні хрещення та плоди Святого Духа: любов, радість, мир, терпеливість, добротливість, милосердя, віра, лагідність, поміркованість (див. Гал. 5,22-23), які людина отримує впродовж свого життя. З семи дарів Святого Духа перших чотири просвічують розум людини, а останні три зміцнюють її волю. Плоди Святого Духа є Його дією в житті християн. Джерелами, з яких людина черпає свою духовність, є Святе Письмо, свята Літургія, твори Отців Церкви.

Бог є Любов (1 Ів.4,7-8). Кожна людина, маючи в собі Бога, є джерелом любові для інших. Християнське духовно-моральне виховання формує духовність людини. Християнська духовність – це причетність людини до Божественного через віру, надію й

---

² Андрушко В., Огірко О. Формування духовних орієнтацій студентської молоді // Вісник Львівського університету. Сер. педагогічна, вип. 21, Ч. 2. – Львів, 2006. – С. 105-111.

любов. Духовність – це приналежність людини до святості й досконалості. Духовність – це збереження моральних і духовних традицій предків. Духовність – це життя людини у Святому Дусі. Чим частіший, міцніший зв'язок людини з Богом, тим багатшою є її душа, тим міцнішим є осердя духовності в людині. Яка душа людини, яке в неї серце, таким є її життєвий шлях, її поведінка. Ось чому ідея Бога повинна бути панівною у людській свідомості, в її душі. Духовне життя людини – це життя її з Богом (“Бог є Дух”), зі Святим Письмом, з християнською вірою у безсмертя душі та день Страшного Суду Божого. Воно починається у душі і відноситься до душі та й прямує до Найвищого Духа – Бога у Трійці Святий Єдиній.

Не можна зараховувати до поняття духовності те, що не має у собі посилення на Бога – Особу. Не слід ототожнювати духовне з нематеріальним, бо людина є єдністю душі і тіла, яка, приймаючи Божого Духа, стає духовною людиною. Небезпеками у розумінні духовності є пантеїзм (Бог не перебуває поза природою, а є в ній), монізм (світ є самодостатній, зрозумілий з самого себе і містить у собі причину власного буття) та дуалізм (світ створений двома творцями). Коли духовне ототожнюють з ідеєю, то це призводить до пантеїзму або одного з видів монізму (людина нібито стане спасителем самої себе), які за своєю структурою є матеріалістичними баченнями світу³. Справжня духовність – це відкритість до трансцендентного (надприродного, що є поза межею розумного людського світосприймання). Людина може розвинути свою духовність лише в стосунку до Бога. Духовне життя людини є життя в Святому Духові, яке осяяє в інтелектуальному, сентиментальному і почуттєвому вимірах. Духовність людини знаходиться в Ісусі Христі, бо Він є останнє слово про людину і Бога. Дивно, що частина інтелігенції намагається пов'язувати поняття духовності з мистецтвом, культурою, естетикою, не згадуючи про першоджерело – Господа Бога.

На жаль, у розумінні духовності подекуди допускаються наступних помилкових напрямів: матеріалізм (дії психіки і духа є нібито наслідком матеріальних дій); психологізм, який поділяється на раціоналізм або інтелектуалізм (надуживання власним розумом, заперечуючи віру), волюнтаризм (воля надмірно діє на розум, і людина попадає в стан сваволі), сентименталізм (почуття надмірно діють на волю, а вона на розум); надмірний спіритуалізм (погорда тілом, брак милосердя до ближніх, очікування надзвичайного Божого втручання); односторонній християнський соціологізм (надмірне прив'язування себе до світової спільноти, забуваючи Христові слова: “Царство Моє не від світу цього” (Ів. 18,36)⁴.

Особливою прикметою духовно-моральної культури людства є тісний зв'язок духовності та моральності. Розуміння духовності співвідноситься зі словами Ісуса Христа: “Бог – Дух. Ті, що йому поклоняються, повинні у дусі й правді поклонятися” (Ів. 4,24). В християнській філософії під духом розуміється вища здатність розумної душі, завдяки якій людина входить у зв'язок з Богом. Мета духа – спілкування з Богом і духовним світом. В. Даль визначав дух як “вищу іскру Божества або стремління до небесного”, а духовним він називав “все, що відноситься до Бога, Церкви, віри”. Духовність – це “вертикальний” вимір людського буття. Моральність – це “горизонтальний” вимір буття людини. В християнській культурі процес духовно-морального вдосконалення є єдиним і нероздільним. Чим ближче людина до Бога, тим вища її моральність, і, навпаки, чим вища моральність людини, тим більше її благоволить Бог. Двоєдність духовності й моральності найкраще відображається в двох головних заповідях любові: “Люби Господа, Бога твого, всім твоїм серцем, усією твоєю

³ Шпідлік Т. Духовність християнського Сходу / Пер. з італ. М. Прокопович. – Львів: Вид-во ЛБА, 1999. – 496 с.

⁴ Рупнік Марко Іван. Духовне життя / Пер. з італ. М. Прокопович. – Рим, 1995. – 118 с.

душею і всією думкою твоєю: це найбільша й найперша заповідь. А друга подібна до неї: Люби ближнього твого, як себе самого. На ці дві заповіді весь закон і пророки спираються” (Мт. 22,37-40). Духовність – це трансцендентна та іманентна ознака душі.

Духовність має два напрями: один – усвідомлення себе як істоти розумної, вільної, соціальної та релігійної і другий – підпорядкування своєї волі Божій і приналежності до Божого Царства. Духовність є сукупністю особливих людських рис, подарованих Богом, які проявляються в щоденному житті і є виявом найцінніших надбань особистості. За висловом відомого французького інтелектуала Анрі Манро, двадцять перше століття буде століттям духовності або його взагалі не буде.

Духовність допомагає людині усвідомити свою гідність і вартість як особи, створеної на образ і подобу Божу, та необхідність переходу від *homo sapiens* до *homo animus* (*spiritus*), тобто переходу від людини розумної до людини духовної.

В умовах становлення і розбудови незалежної Української держави особливо гостро постає проблема духовного відродження народу на основі засад християнської моралі. Християнство є традиційною релігією українського народу і вже більше 1000 літ формує духовну культуру українців. Без духовних потреб, моральної відповідальності перед ближнім і усім народом, без патріотичних почувань не може набути одухотвореності і освітньо-виховна діяльність.

У преамбулі Конституції України, прийнятої 28.06.1996 р., наголошується на усвідомленні відповідальності перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішніми та прийдешніми поколіннями, тому слід знати, який є Бог і Його закон, щоби реалізувати цю відповідальність на практиці.

Духовні цінності пов’язані з релігією як зв’язком, так і зустріччю та життям людини з Богом, Який є один для всіх, і тому людина повинна правильно будувати свої відносини з Творцем, вбачати у Ньому найвищий сенс свого існування. Слово “релігія” походить від латинських слів “*ligo*” – зв’язок та “*ligare*” – в’язати, тобто дослівно означає мати зв’язок з Богом та його постійно відновлювати. Релігія – це зв’язок земного і небесного, матеріального і духовного, тлінного і нетлінного, скінченого і безконечного. Релігія є відповіддю на поклик Божий, Який полюбив нас першим. Релігія – це найважливіше добро в житті людини, Боже світло для її розуму. Завдяки їй пізнаємо мету нашого життя і дорогу, яка веде до цієї мети. Релігія – це форма свідомості, яка поділяє світ на природний та надприродний. Релігія поєднує й пов’язує людину з Богом. Вона спонукає її ушановувати Бога, визнавати, що Він є Творцем світу, і підтверджувати свою віру ділами. Людина має природну релігійність, бо їй властиве вроджене почуття – змагання до ідеалу. Людина складається з матеріального – тіла і його фізичних прикмет та духовного – душі та її прикмет – розуму й волі. Людина як створена особа має обов’язки супроти Свого Творця і супроти інших людей, які відкриваються в крилатому латинському вислові: “*Ora et labora*” – “Молись й працюй”. Релігія закликає людину смиритися перед Богом як Батьком усіх людей і побачити в другій людині свого брата чи сестру, тобто собі рівного. Релігія заперечує пиху, гордість поодиноких людей і народів та закликає всіх жити в гармонії. Релігія є основою найвищої моралі, якою вона займається протягом усього існування. Релігія – це також відношення людини до Бога та Бога до людини, це своєрідний зв’язок номосу і космосу, тобто діалог, а не монолог між особами (людиною і Богом). Релігія – це конкретний стосунок людини до конкретного живого Бога (Романо Гвардіні). Релігія – це прямий, особовий і екзистенційний стосунок людини до Бога (Сьорен К’єркегор). Релігія – це стосунок між людиною і потойбічною силою, в яку людина вірить і від якої чувається залежною, – стосунок, що виражається у молитві, довір’ї, страхові, жертвоприношенні та етичній поведінці (Натан

Седербльом). Найповнішим визначенням релігії, зробленим у класичній філософії релігії, є: “Релігія є онтологічним, особово - особовим стосунком, стосунком “я – Ти” між людською особою і особовим Абсолютом (Богом), Якого людина визнає остаточним джерелом свого існування та Найвищим Благом – остаточною метою свого життя”. Цей стосунок виражається в релігійних діях і моральній поведінці. Релігія є здібністю (чеснотою), силою якої людина віддає Богові належну Йому шану (св. Т. Аквінський). Релігія становить цілісну систему вірувань і практик, яку об’єднують в єдину моральну спільноту, що зветься Церквою, усіх, хто до неї належать (Е. Дюркгейм). Релігія не може бути накинutoю. Релігійним не можна бути насильно, штучно в обхід свободи людини. Людина актом своєї волі вступає в релігійний зв’язок. У релігійної людини ціла особа (розум, воля, емоції) є суб’єктом цього зв’язку. У неї змінюється світосприйняття, спадає ширма з її очей. Це навернення до Бога – друге народження. І в цьому особливість релігії. Вона не може виникнути також без Божого Одкровення (рух Бога назустріч людині). Тому релігія подарована людині, а не вигадана людиною. Релігійна правда походить від Бога. Тому людина не може змінювати її, бо не має влади над нею. Правда належить Богові. Таким чином, релігія встановлюється Богом і нашою згодою. Вона актуалізує людину, сповнює її як особу, поєднує її з Найдосконалішою Особою. Без релігії люди відчужуються, стають ворогами, руйнуються родини. На жаль, через брак елементарних релігійних знань наше уявлення про релігію поверхове. Тривалий час загальноосвітня та вища школа в недавньому минулому України виховувала неприязнь до релігії. А, між іншим, сьогодні неможливо прогнозувати основні соціальні процеси без врахування релігійного чинника, про що свідчить історичний досвід України. Кожна людина має природне право на пізнання Бога і Його законів, тому це право не можна обмежувати в навчальних закладах⁵.

Духовність людини плекається на основі морального виховання, яке є безперервною працею над формуванням душі й тіла людини для досягнення нею повної злуки з Богом. Метою християнського етичного виховання є виявлення, формування та розвиток природних та надприродних задатків душі й тіла, до осягнення єдності життя людини з Божими законами. Християнська етика є наукою про моральне добро людини на основі абсолютних цінностей, якими наповнена християнська культура.

Прикро, але серед частини інтелігенції ще й нині немає розуміння Церкви як духовної інституції, яка формує духовність, а християнської віри як найголовнішого і найвизначальнішого чинника національного буття, яке включає і державотворення.

Наше завдання – допомогти молоді бачити сьогодення через призму тривалих, відвічних, нетлінних християнських вартостей, показувати не повчаючи чи проповідуючи, звертати увагу не осуджуючи, спонукати до думання без агресивності. Цього дуже потребує наше обездуховлене суспільство, знеохочене, позбавлене довір’я. На наше глибоке переконання, реальне утвердження християнських і загальнолюдських ідеалів та цінностей – необхідна передумова подолання нинішніх соціально-економічних труднощів, запорука зміцнення духовного і морального здоров’я нації. Все це має безкомпромісно виконувати зі свідомості нашої молоді бур’ян аморальності, безкультур’я, бездуховності, зміцнювати в ній почуття патріотизму, підносити її громадянську активність, яка повинна втілюватися у конкретних справах і вчинках на благо України, народу, своїх ближніх, допомогти до кінця зрозуміти своє покликання і призначення. Дух нації стане незнищеним, якщо в основі її життя буде Божа правда. Основоположні вартості – християнська віра, справедливість, милосердя, гідність людини як особистості, – мають стати аксіоматичними, витіснивши надмірний прагматизм, що зводить життєвий сенс до примітивізму, звужує параметри духу. Повітрям і хлібом людини має стати духовність та національне самоусвідомлення.

---

⁵ Андрушко В., Огірко О. Релігієзнавство: проблеми і перспективи викладання: Навчальний посібник. – Львів: НЛТУУ, ЛНУВМіБТ, 2011. – 316 с.

Одрехівський М. В.,
д-р екон. наук, проф.,
Національний університет «Львівська політехніка»,
Яворський М. С.,
канд. техн. наук, директор Львівського
обласного об'єднання організацій роботодавців

НАУКОВО-УПРАВЛІНСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ У ЗАХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ

*Дух, наука, думка, воля –
Не уступить п'їтьмі поля...*
Іван Франко

Аналізуючи думку І. Франка, що «... повного громадського щастя, повного, так сказати, раю на землі люди не доб'ються ніколи»¹, що «в розвіі людства керму держать два могутні кондуктори – голод і любов. Голод – се значить матеріальні і духовні потреби чоловіка, а любов – се те чуття, що здружує чоловіка з іншими людьми. Людського розуму в числі тих кондукторів нема і, певно, ще скоро не буде»², можна зауважити, що рівень розвитку науки та людської спільноти загалом просунувся так далеко, що саме зараз настала пора активізування «інтелектуального руху у напрямі до прогресу», використання розуму в людському поступі, побудови інформаційних суспільств, економік знань шляхом формування національних та регіональних інноваційних систем.

Інноваційна система (національна чи регіональна) – це сукупність взаємозв'язаних організацій (структур), зайнятих продукуванням нових ідей та їх комерціалізацією з метою виробництва інноваційної продукції у межах границь держави чи регіону.

При побудові інноваційних систем (ІС) використовується сучасна функціональна модель інноваційного процесу (рис. 1)³ як процесу створення, комерціалізації та практичного використання нових знань, що відповідає системі І. Франка «наука-промисел-штука-товар» і складові якої можуть знаходитись на різних рівнях організації національної (макрорівень) чи регіональних (мезорівень) інноваційних систем, щоб забезпечувати добродійний поступ людині, родині, громаді, краю та нації.

У процесі формування інноваційних систем базовою рушійною силою, «центром» є людина-новатор, творчий індивідуум з інноваційним мисленням та новими цінностями⁴. Саме людина є основною ланкою поступу, а поступ має здійснюватися за системою «людина-родина-громада-край-нація».

¹ Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 45. Філософські праці. – Київ: Наук. думка, 1986. – С. 345.

² Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 45. Філософські праці. – Київ: Наук. думка, 1986. – С. 346.

³ Одрехівський М. В., Яворський М. С. Побудова інноваційних систем з позиції проблем економіки та екології // Економіка природокористування та управління природоохоронною діяльністю: Монографія / За наук. ред. д-ра екон. наук С. В. Князя. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. – 372 с. – С. 25-61; Simulation of Innovative Systems under Industry 4.0 Conditions / N. Shpak, M. Odrekhivskyi, K. Doroshkevych and W. Sroka // Social Sciences. MDPI AG, Базель, Швейцарія, 2019. – Vol. 8, Issue 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.mdpi.com/2076-0760/8/7/202> <https://doi.org/10.3390/socsci8070202>.

⁴ Методика робіт при побудові Регіональної інноваційної стратегії Херсонської області. Проект «Підвищення здатності обласної адміністрації в Україні у стратегічному управлінні регіоном» / Під ред. д-ра Міхала Клепки. – Варшава-Лодзь-Каліш. – Польська асоціація центрів інновацій та підприємництва, 2006. – 109 с.

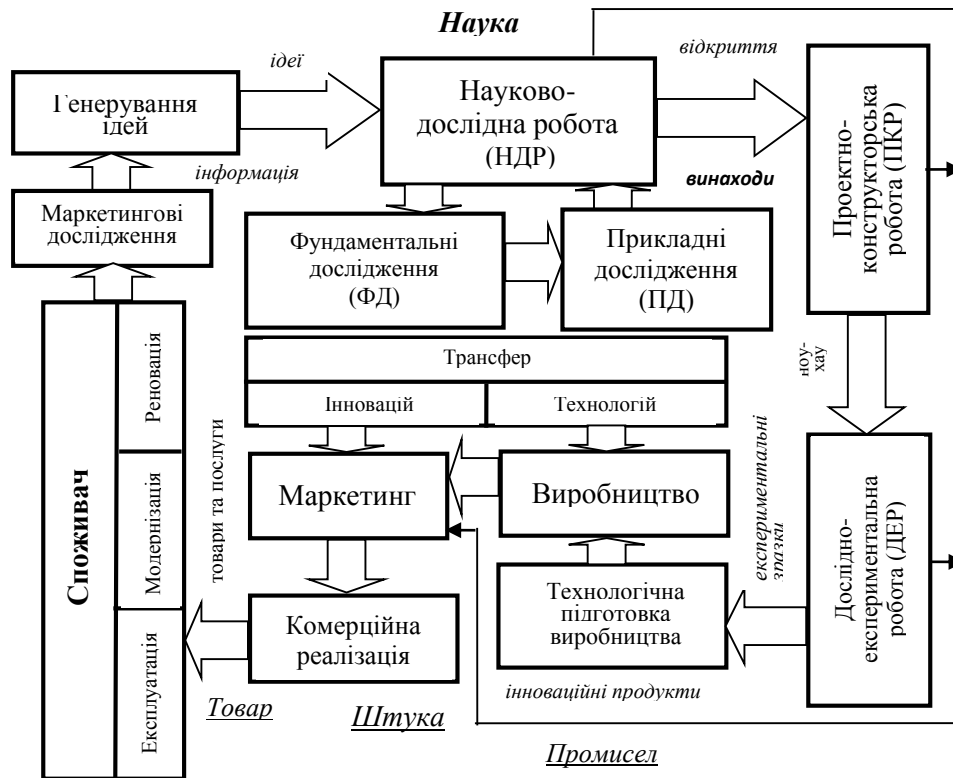

Рис. 1. Функціональна модель інноваційного процесу

Таким чином, якщо прислухатися до слів І. Франка “... щоби наш народ в продукції, кредиті та торгівлі визволився від залежності і визиску із сторони інших народів і країв, щоби мав у своїх руках потрібні средства продукції, передовсім землю, та розвинув у себе свій власний промисел, торгівлю і кредит”⁵, формування інноваційних систем має включати в їхній склад усі необхідні компоненти, а саме: структури, що виробляють національну та регіональну інноваційну політику; структури, спрямовані на забезпечення суб’єктів інноваційної діяльності матеріальними і нематеріальними ресурсами; структури, які беруть безпосередню участь у процесі створення, комерціалізації та практичного використання нових знань; структури, що організують інформаційно-комунікаційні процеси між системами створення, трансформування та практичного використання нового знання, здійснюють аналіз міжнародних потоків знань, організують експорт-імпорт технологій, патентів та ліцензій.

Таким чином, регіональна інноваційна система (РІС) – це, з одного боку, сукупність взаємозацікавлених і взаємодіючих структур та творчих особистостей, а саме: винахідників та дослідників-новаторів, малих і великих компаній, закладів вищої освіти (ЗВО), науково-дослідних інститутів (НДІ), торгово-промислових палат, інформаційно-інноваційних центрів, технопарків, бізнес-інкубаторів тощо, які задіяні у процесі створення, трансферу та комерціалізації наукових знань і технологій в межах конкретної території. З іншого боку, це комплекс інституцій правового, фінансового і соціального характеру, органів влади і місцевого самоврядування, громадських організацій інженерно-технічної, науково-педагогічної та творчої інтелігенції, що підтримують творчі особистості та стимулюють інноваційні процеси, спираючись на культурно-освітні, історичні, етнічні звичаї і традиції, національно-релігійні особливості регіону.

⁵ Франко І. Зібрання творів у п’ятдесяти томах. – Т. 44. – Кн. 2. Економічні праці (1888-1907). – Київ: Наук. думка, 1985. – С. 523-524.

Стійкий розвиток РІС може бути зображений у вигляді спіралеподібної моделі (рис. 2), де $Ш_i$ – i -ий інноваційний цикл i -ої інновації, а I_i – i -та ідея. При цьому слід враховувати чотири фази у життєвих циклах інновацій⁶. Сутність першої фази – створення новинки – складається з комплексу робіт, зорієнтованих на перетворення результатів науково-дослідницьких, дослідницько-конструкторських та дослідницько-експериментальних робіт у зразки нових засобів, в апробовані нові послуги, їхнього адаптування до ринку та оцінювання умов щодо їхнього включення в економічний обіг. Друга фаза пов'язана з освоєнням виробництва засобів та наданням послуг, зростанням обсягу продажу і засобів, і послуг. Третя фаза – фаза зрілості, яка характеризується зменшенням темпів зростання виробництва, стабілізацією. Четверта фаза (занепаду) – моральне старіння продукту.

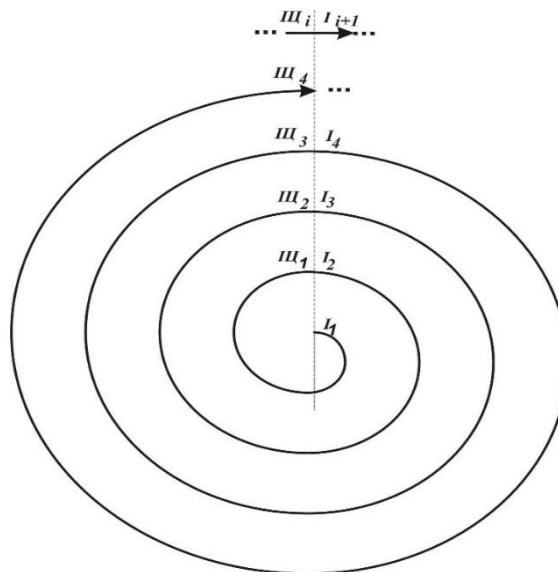

Рис. 2. Спіралеподібна модель розвитку інноваційних систем

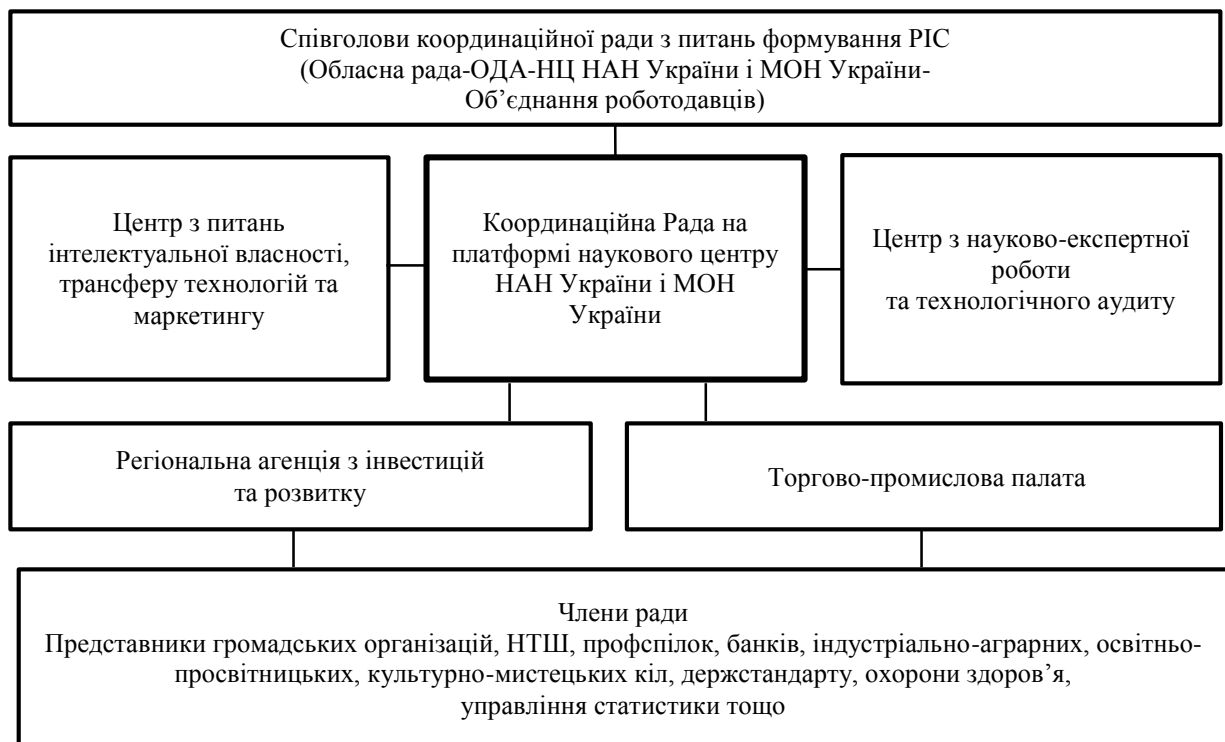
До основних завдань РІС слід віднести⁷: формування інноваційних підходів до вирішення проблем у сферах охорони, зміцнення та відновлення здоров'я, підвищення освітньо-фахового, культурного та інтелектуального рівня населення; створення нових екологічних та високоінтелектуальних робочих місць у науково-технологічній сфері та у сфері виробництва товарів і послуг; вирішення загальнодержавних і регіональних екологічних та соціальних проблем за рахунок використання новітніх знань і технологій; збільшення надходжень до бюджетів різних рівнів завдяки розширенню обсягів виробництва та продажу інноваційної продукції існуючими підприємствами та створеними новими інноваційними компаніями.

Результативність процесу побудови та запровадження РІС є похідною свідомості керівників органів державної влади, місцевого самоврядування та бізнесу, а також лідерів громадських організацій щодо необхідності формування та реалізування регіональної інноваційної політики. Вихідним пунктом для досягнення консенсусу між ними є створення координаційної ради громадсько-державного партнерства, яка би управляла процесом побудови РІС (рис. 3).

⁶ Краснокутська Н. В. Інноваційний менеджмент: Навч. посібник. – К. : КНЕУ, 2003. – 504 с.

⁷ Яворський М. С. Про застосування механізму громадсько-державного партнерства для управління процесом побудови регіональної інноваційної системи (РІС) // Бюлетень Західного наукового центру, 2012-2013 / Національна академія наук України та Міністерство освіти і науки України. Західний науковий центр. – Львів: ПАІС, 2013. – С. 195-198.

*Рис. 3. Рекомендована структура управління процесом побудови РІС на основі громадсько-державного партнерства
ОДА – обласна державна адміністрація;
НЦ НАН України і МОН України – регіональний науковий центр Національної академії наук і Міністерства освіти і науки*

Згідно з моделлю Європейської Комісії побудова РІС вимагає проведення заходів у трьох етапах⁸: етап 1 – досягнення консенсусу в регіоні (8-12 місяців); етап 2 – аналіз ринку інновацій у регіоні (6-12 місяців); етап 3 – окреслення стратегії та системи моніторингу (4-8 місяців). У контексті реалізації цих етапів окремі ринкові елементи РІС почали створюватися у Західному регіоні України ще з середини 80-х років ХХ-го ст. у формі госпрозрахункових центрів науково-технічної творчості молоді, науково-технічних кооперативів, впроваджувальних малих підприємств тощо.

Новий імпульс цей рух отримав на початку 90-х років з ініціативи активних особистостей-представників науково-управлінського та промислово-підприємницького середовищ. У вересні 1990 року Львівська обласна рада народних депутатів прийняла постанову № 82 "Про концепцію формування елементів ринкової економіки". В ході її практичної реалізації були створені: Регіональна асоціація захисту прав винахідників "Атлант", Західноукраїнська інноваційна біржа науково-технічної продукції, почала свою діяльність щорічна виставка-ярмарок "Галицькі контракти".

З метою підтримки підприємницького руху була створена Асоціація малих і середніх підприємств "Львівська гільдія".

У 1992 році Фізико-механічним інститутом Національної академії наук України і науково-виробничою фірмою "Енергія-Контакт" був створений один із перших у Західному регіоні технопарк з проблем діагностики та підвищення надійності конструкцій, програма робіт якого була погоджена на рівні обласних держадміністрацій. У цей же період почалися

⁸ Методика робіт при побудові Регіональної інноваційної стратегії Херсонської області. Проект "Підвищення здатності обласної адміністрації в Україні у стратегічному управлінні регіоном"/ Під ред. д-ра Міхала Клепки. – Варшава-Лодзь-Каліш. – Польська асоціація центрів інновацій та підприємництва, 2006. – 109 с.

роботи зі створення у Львівській області агротехнопарку "Броди", результатом яких став Указ Президента України №113/94 від 25 березня 1994 року "Про економіко-технологічний експеримент у Бродівському районі Львівської області". Умови проведення експерименту були затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 14 червня 1994 р. №396.

Згідно з рішенням Львівського облвиконкому № 523 від 02.10.91р. і Колегії комітету розвитку території та ринкової інфраструктури 22.11.91 р. була створена робоча група для розробки програми інноваційного розвитку області "Львівтехнополіс" на основі інтеграції науки, освіти, промисловості і бізнесу в умовах ринкової трансформації економіки України.

Постановою №12 від 04.05.92 р. Державний комітет України з питань науки і технологій затвердив до фінансування проект "Розробка наукової концепції формування технопарків і технополісів в Україні та її реалізація у Західноукраїнському регіоні".

Для практичної апробації проекту в 1994 році була створена Західноукраїнська регіональна асоціація інноваційних фірм (ЗУРАІФ) "Львівтехнополіс", засновниками якої виступили 15 малих інноваційних підприємств різних форм власності. З ініціативи Львівського центру науково-технічної і економічної інформації (ЛьЦНТЕІ) на Львівщині почала функціонувати постійно діюча виставка "Інновації та інвестиційні проекти західного регіону України".

Одним із результатів діяльності ЗУРАІФ, ЛьЦНТЕІ та інших творчих колективів стали конкретні пропозиції щодо створення інформаційно-аналітичного бізнес-інноваційного центру за європейським зразком у місті Львові на базі Львівського ЦНТЕІ, а також формування технопарку «Яворів». Набутий в області досвід створення регіональних інноваційних осередків був врахований при підготовці Розпорядження Президента України від 23 січня 1996 р. №17/96-оп "Питання створення технопарків та інноваційних структур інших типів", а також при обговоренні проекту Закону України "Про державну підтримку інноваційних підприємств" (1994-1995 рр.).

Створення «Курортополісу Трускавець» з правами спеціальної (вільної) економічної зони здійснювалося відповідно до Закону України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» і на основі рішення сесії Трускавецької міської Ради народних депутатів. СЕЗ туристсько-рекреаційного типу «Курортополіс Трускавець» почала діяти з 1 січня 2000 року на період 20 років у адміністративно-територіальних межах міста Трускавець Львівської області⁹. ЗАТ „Трускавецький валеологічний інноваційний центр” – базова структура курортополісу, був створений у 1997 році з метою координації і спрямування інноваційної діяльності у курортополісі, а у 1998 році – внесений до державного реєстру Міністерства України у справах науки і технологій як перша в Україні інноваційна структура (*Свідомство про державну реєстрацію інноваційної структури № 1 від 15.01.1998 р.*).

СЕЗ „Курортополіс Трускавець” за результатами діяльності станом на 1 січня 2005 року була лідером серед українських СЕЗ за показниками фактично залучених інвестицій та створених і збережених робочих місць.

У цей період виконавчим комітетом Трускавецької міської ради було затверджено 27 інвестиційних проектів кошторисною вартістю 100,35 млн доларів США, під які вдалося залучити 49123,2 тис. дол. США інвестицій, включаючи 15620 тис. дол. – іноземних. Основні іноземні вкладення у СЕЗ надійшли від інвесторів у 2004 році: з Великобританії – 9490,6 тис. дол. США; Швейцарії – 10,0 тис. дол. США; Хорватії – 94,2 тис. дол. США.

---

⁹ Закон України «Про спеціальну економічну зону туристсько-рекреаційного типу «Курортополіс Трускавець» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 1999. – № 18. – С. 139-144.

Однак, починаючи з 2005 року, Законом України «Про державний бюджет України»¹⁰ запроваджено мораторій на: створення нових і розширення діючих спеціальних (вільних) економічних зон та встановлення спеціальних режимів інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку, а також створення нових технологічних парків.

СЕЗ «Курортполіс Трускавець» посприяла також розробленню організаційної моделі і програми побудови та функціонування інноваційної системи Регіональної агломерації «Дрогобиччина»¹¹.

На початку 2000-х років почала формуватися відповідна інфраструктура і в Закарпатській та Тернопільській областях. 07.06.2011 р. було прийнято рішення Закарпатської обласної державної адміністрації «Про програму створення наукового парку «Ужгородський національний університет». 25 листопада 2011 р. відбулося відкриття наукового парку «Інноваційно-інвестиційний кластер «Тернопілля»» на базі Тернопільського національного технічного університету ім. Івана Пулюя.

Поряд з тим, умови ХХІ-го століття, непрості проблеми, які сьогодні виникають, потребують нових підходів, технологій, моделей та механізмів їх творчого вирішення, базуючись, зокрема, і на попередньому позитивному досвіді.

Для прикладу, виходячи з необхідності активізації інноваційних процесів у регіоні на сучасному організаційно-технологічному рівні, сформований проект створення Глобального інноваційного центру (ГІЦ) Східної Європи на базі бізнес-інноваційного центру Львівської політехніки, що був заснований як структурний підрозділ університету на основі наказу Міністерства освіти і науки України №1060 від 09.10.2015 року. У перспективі ГІЦ Східної Європи має стати одним з ефективних елементів регіональної інноваційної системи і мотивуючим середовищем для розвитку стартапів та малих і середніх інноваційних компаній, локомотивом гармонійного поступу Західного регіону України.

Таким чином, базуючись на набутому досвіді та концепції тяглості поколінь, необхідно завершити формування РІС, яка б у сучасних умовах відповідала системі І. Франка «наука-промисел-штука-товар».

На основі викладеного можна дійти висновків: запропонована з опертям на погляди І. Франка щодо поступу модель регіональної інноваційної системи, системи не екстенсивного, а «якнайінтенсивнішого господарювання»¹², може стати локомотивом гармонійного інноваційного розвитку західних областей України; доцільним є зняття мораторію на ст. 21-22 Закону України «Про інноваційну діяльність»¹³ та осучаснення законодавства щодо створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон; актуальною є дієва участь науково-ділової та управлінської еліт Західного регіону України у процесі розгляду та прийняття Закону України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку у гірських зонах України».

¹⁰ Закон України «Про Державний бюджет України на 2005 рік» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2005. – № 17-19. – С. 267.

¹¹ Одрехівський М. В., Одрехівська О. О. Інноваційна система регіональної агломерації Дрогобиччина // Регіональна економіка, 2008. – № 2. – С. 228-238.

¹² Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 44. – Кн. 2. Економічні праці (1888-1907). – Київ: Наук. думка, 1985. – С. 45.

¹³ Закон України «Про інноваційну діяльність» / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 36. – С. 266.

Пігош М. А.,
старший викладач кафедри історії і філософії,
Львівський торговельно-економічний університет

ЕСТЕТИЧНО-ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА В УКРАЇНІ ТА ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Однією з важливих проблем сьогодення є естетично-художнє та культурне виховання особистості. Сучасна естетично-художня реальність в Україні є унікальним і специфічним способом пізнання, формування світогляду, ціннісних орієнтацій особистості, акумулює кращі естетичні, художні, духовні надбання світової культури. Вона є засобом духовної орієнтації особистості у потоці естетико-культурного самовдосконалення.

Естетично-художня реальність визначає спрямованість на конкретне середовище побутування культури. Сюди відносять різні жанри мистецтва, кожний з яких передбачає історично обумовлену класифікацію й трансформацію його стильових різновидів. Естетично-художня реальність все більше усвідомлюється як загальна потреба, що здатна вплинути на поступ суспільства загалом. Однак зазначимо, що її існування у новому процесі набуває принципового характеру. Сьогодні в Україні відбувається процес комерціалізації художньої культури. Мистецтво стає доступним тільки заможним громадянам країни. Процес деградації та занепаду усталених цінностей викликає необхідність естетично-художнього виховання молоді. Ознайомлення людини з основами естетичних знань дає змогу усвідомлювати та виборювати майбутнє України за законами міри, гармонії та краси. При цьому потрібно пам'ятати, що поступ України як самостійної держави ставить питання про необхідність визначення ширших світоглядно-мистецьких основ її розвитку. В Україні сьогодні ще не задіяні всі духовні чинники її перетворення на країну високої мистецької культури.

Естетично-художнє виховання як соціально-культурний процес характеризується: формуванням нової системи цінностей; складанням полістилістичної культури, що призвела до особливих відносин між учасниками культурного процесу. В Україні відбулася зміна ієрархічного „вертикального” принципу управління культурою на „горизонтальний”, що характеризується акцентуванням ролі особистісного, а не колективістського начала у культурі. Необхідність такого кроку викликана значними змінами у межах нової соціально-художньої реальності, яка й далі змінюється. Змінами, які необхідно врахувати, є: перехід від моностилістичної до плюралістичної, полістилістичної художньої культури; зміна системи критеріїв оцінки художньої творчості; трансформація вимог суспільства до митців і художньої творчості; модернізація тематики творчості, а з нею трансформація предмета мистецтва; розширення структури жанрів художньої творчості; зростання національної спрямованості художньої культури; складання нової інфраструктури художнього життя й зародження мистецького менеджменту; зняття державного керівництва над сферою мистецтва й забезпечення свободи творчості; зміна системи управління художнім життям, мистецтвом як системою соціальної організації взаємовідносин між його суб'єктами; посилення диференціації художнього життя та художньої пропозиції; формування та розвиток різних художніх напрямків; визначення художньої своєрідності зростаючих субкультур; трансформація функціонування мистецтва, зміну ієрархії його функцій, а саме: посилення розважально-релаксаційної функції.

Нова соціально-художня реальність формує стан суспільної художньої свідомості в особі всіх її суб'єктів та соціально-інституційних складових забезпечення її функціонування,

становлення нових художніх напрямків, норм, цінностей, потреб, смаків, творчих методів, художніх поглядів та ідеалів.

У наш час складаються різновиди естетичних відносин на основі відмінностей у соціальному житті, які й „наповнюють” їх характерною функціональністю. Це ті ж відносини, що існували раніше, але їх об’єкт і акцентування різні, бо іншими стали ідеали, потреби та прагнення людей. Тому сьогодні актуалізується методологічний аспект естетично-художньої культури та його вплив на формування потреб, інтересів, естетичних поглядів, ідеалів, смаків людини.

Започаткування розвитку естетично-художніх інтересів відбувається в ранньому дитинстві. Проте в умовах становлення інформаційного суспільства знижується здатність до їх емоційно-образного сприйняття, що, в свою чергу, призводить до зниження рівня культури. Показником рівня сформованості естетично-художніх інтересів є ставлення людини до краси оточуючого світу. Тому важливим чинником естетичного розвитку є природа. Вона виступає джерелом натхнення, гарного настрою, поштовхом до мистецтва. Для переважної більшості молодих людей вона стає емоційно-естетичним складником їхнього життя.

Естетично-художня активність значною мірою залежить від оцінки значення мистецтва суспільством, яка трансформується та переходить в норму розуміння, що кожна людина повинна бути обізнана з мистецтвом. Авторитет мистецтва у формуванні етичних якостей особистості сьогодні низький. Соціальний престиж мистецтва в умовах „розважального ажіотажу” знижується, що негативно позначається на привабливості пізнавальної діяльності людей у сфері художньої культури, на ставленні до справжнього, високого мистецтва. Дегуманізований контекст епохи, тяжкі часи виживання знизили в цілому інтерес людей до мистецтва. Для задоволення естетичних, художніх потреб і занять мистецтвом потрібні певні умови, можливості. Падіння інтересу до мистецтва знижує й можливості естетично-художнього виховання та збагачення особистості. Але все ж таки необхідно бути обізнаним з мистецтвом, надавати цьому більшої ваги тому, що ті, хто відвідують музеї, театри, виставки, багато знають і з ними цікаво спілкуватися.

Виховна ефективність мистецтва в житті людей знаходить свій яскравий прояв у їх бажанні наслідувати приклад улюблених героїв. Зазначимо, що моральний приклад героїв творів літератури й мистецтва як взірців для наслідування в реальному житті стає все менш привабливим, бо самі герої як позитивні й гідні наслідування рідко постають у сучасному мистецтві. Зауважимо, що молодь більшою мірою ідентифікує себе із зірками зарубіжного мистецтва.

Проблема естетично-художнього виховання набула гостроти й масштабу загальнонаціонального рівня, бо молодь не бачить привабливості в мистецтві своєї країни, легко потрапляє під вплив чужорідних віянь зарубіжної масової культури. Тому необхідно приділяти значну увагу системі художнього й естетичного виховання в суспільстві.

Естетично-художні почуття характеризують рівень соціалізації особистості, її потреби, ціннісні орієнтації. Ось чому значна роль в естетично-художньому вихованні належить музиці. Це мистецтво є одним з найефективніших засобів естетизації свідомості й активно взаємодіє з вищими емоціями, природа і роль яких у процесі пізнання опосередковуються інтелектом людини, її естетичним досвідом. Удосконалення сприймання й оцінювання художніх творів, явищ природи та соціокультурного середовища є основою музично-естетичного виховання особистості.

Особистісне самовизначення людини має ціннісно-смыслову природу і виражається в активному ставленні до естетизації оточуючої дійсності. Музично-естетичне виховання

особистості на етапі ранньої юності визначається соціальною ситуацією розвитку, де естетичне набуває особливої значущості, а процес формування ціннісних орієнтацій особистості взаємопов'язаний з її життєвим самовизначенням.

Самостійна естетично-художня та творча діяльність особистості передбачає сформовану естетичну свідомість та емоційно-почуттєву сферу індивіда, є результатом взаємозв'язку та взаємовпливу і першочерговою умовою виховного процесу. Одним з основних методів виховання є творчість. Творчість визначається процесом діяльності, результатом якого є створення якісно нових духовних цінностей. Проте творчість – це не обов'язкове створення чогось суто нового, порівняно з вихідним матеріалом, вона може бути рекомбінацією певних відомих елементів. Творчість реалізується у естетично-художній діяльності, де здійснюються певні перетворення, які виявляються в новому баченні соціокультурного простору та усвідомленні засобів його вдосконалення, емоційному задоволенні від зовнішнього і внутрішнього оновлення і пов'язаних з цим змін у пізнавально-творчій мотивації.

Визначальним фактором естетично-художнього виховання особистості є розвиток її індивідуальної естетосфери: усвідомлення ціннісних орієнтацій, широкий діапазон емоційно-почуттєвої сфери, надання аргументованої власної оцінки творам мистецтва, здатність до художньо-творчої діяльності. Тому основними складовими багаторівневої структури естетично-художнього виховання виступають: естетична свідомість, емоційно-почуттєва сфера і художньо-творча діяльність людини. Кожен з цих базових складників має змістовні характеристики, що виражені у компонентній структурі виховного процесу.

Когнітивно-пізнавальний компонент естетично-художнього виховання характеризує: широту світоглядних орієнтацій; глибину інтересу до пізнання і відкриття закономірностей у мистецтві, до духовних цінностей та власної творчої діяльності; міру музично-естетичної ерудованості; гнучкість інтелектуальної ініціативи та готовність до сприйняття нових ідей, безперервних творчих пошуків; акумуляцію спектра пізнавальних дій; оригінальність вияву знань, уникнення шаблону; здатність до творчого аналізу; відкритість до нових знань.

Емоційно-почуттєвий компонент включає переведення емоційних вражень в „естетизовані почуття”; розвиток творчого сприймання, переживання, асоціативно-образного бачення та відчуття естетичної інформації, творчої уяви і фантазії; характеру індивідуальних уподобань у царині стимулювання емоційного стану; емоційно-естетичне проникнення у зміст художнього твору; створення внутрішніх умов для регуляції поведінки в художній діяльності.

Отже, в естетично-художньому вихованні особистості потрібно враховувати особливості контексту художнього життя, які концентруються у закономірностях нової соціально-художньої реальності. Мають враховуватися естетично-художні та культурні потреби різних соціальних груп, які у сучасних умовах набувають нового змісту й форми, породжуючи нові типи естетичних і художніх відносин.

Полякова Ю. В.,
д-р. екон. наук, доцент, проф. кафедри
міжнародних економічних відносин,
Львівський торговельно-економічний університет,
Котуха О. С.,
канд. юр. наук, проф.
кафедри господарського права та процесу,
Львівський торговельно-економічний університет,
Олашин М. М.,
канд. юр. наук, доц.
кафедри теорії держави і права,
Львівський торговельно-економічний університет

СТРАТЕГІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Під сталим розвитком розуміють такий тип розвитку країн чи регіонів, коли економічне зростання, матеріальне виробництво і споживання та інші види діяльності суспільства здійснюються в умовах, які передусім виокремлюються можливістю екосистем відновлюватися, поглинати забруднення та підтримувати життєдіяльність сучасних та майбутніх поколінь населення, що набуло особливої гостроти в час інтенсивного науково-технологічного розвитку, посилення глобальної взаємозалежності розвитку економік різних країн світу.

На світовому рівні для вирішення проблем захисту довкілля було створено спеціалізовані інституції та міжнародні організації, проведено низку організаційних заходів, укладено міжнародні угоди. В результаті світова громадськість визнала, що збалансований розвиток є першочерговим питанням порядку денного у сфері міжнародного співробітництва і лежить у площині формування нового типу відносин у суспільстві, спрямованих на розвиток у гармонійному поєднанні з природою. Серед ключових принципів сталого розвитку визначено наступні¹:

- інтегрування збереження природи і розвитку суспільства;
- задоволення потреб людини;
- забезпечення досягнення рівності та соціальної справедливості;
- сприяння соціальному самовизначенню та культурному різноманіттю;
- підтримання цілісності екосистем.

Вітчизняні вчені зазначають, що розвиток міжнародного співробітництва в екологічній сфері відбувався з суперечностями та переривами, але водночас послідовно шляхом посилення інституціалізації глобалізаційної доктрини².

Вичерпання природних ресурсів та несприятливі наслідки деградації навколишнього середовища доповнюють і поглиблюють перелік проблем, із якими стикається людство. Зміна клімату є одним з найбільших викликів сучасності, і його несприятливий вплив підриває можливість усіх країн досягти сталого розвитку.

---

¹ Сталий розвиток для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sd4ua.org/shho-take-stalij-rozvitok/printsipi>.

² Гайдуцький І. П. Системи та механізми мотивації низьковуглецевого розвитку: теорія, методологія, практика: Монографія. – К.: ТОВ “ДКС центр”, 2018. – 72 с.

Порядок денний сталого розвитку до 2030 року, затверджений усіма державами-членами ООН у 2015 році, забезпечує спільний план миру та процвітання для населення та планети як зараз, так і в майбутньому. В його основу покладено сімнадцять Цілей сталого розвитку, які є нагальним закликком до дій держав з різним рівнем розвитку в межах глобального партнерства³. Вони визнають, що припинення бідності та інші депривації повинні йти пліч-опліч об руку зі стратегіями, що покращують охорону здоров'я та освіти, зменшують нерівність та стимулюють економічне зростання – і все це одночасно з боротьбою зі зміною клімату та працею збереження наших океанів та лісів.

Таким чином, цілями сталого розвитку є⁴:

- 1) зупинити бідність у всіх її проявах або формах;
- 2) знизити голод, досягти високого рівня продовольчої безпеки та покращення харчування, сприяти сталому розвитку сільського господарства та агробізнесу;
- 3) забезпечити здоровий спосіб життя та сприяти добробуту для усіх верств населення;
- 4) забезпечити інклюзивну та справедливу високоякісну освіту та сприяти розширенню можливостей навчання протягом усього життя;
- 5) досягти гендерної рівності та розширити можливості для осіб жіночої статі;
- 6) забезпечити доступність та стійке управління водними ресурсами і санітарією;
- 7) забезпечити доступну, надійну, стійку та сучасну енергію для всіх;
- 8) сприяти стабільному, всеосяжному та стійкому економічному зростанню, повноцінній та продуктивній зайнятості та достойній роботі для всіх;
- 9) розбудувати надійну інфраструктуру, сприяти інклюзивній та стійкій індустріалізації та реалізації інноваційних рішень;
- 10) зменшити нерівність усередині та між країнами;
- 11) зробити населені пункти інклюзивними, безпечними та стійкими;
- 12) забезпечити сталі моделі споживання та виробництва;
- 13) вжити термінових заходів для боротьби зі зміною клімату та його наслідками;
- 14) сприяти збереженню та сталому використанню океанів, морів та морських ресурсів для сталого розвитку;
- 15) забезпечити захист, відновлення та сприяння сталому використанню наземних екосистем, управління лісовими ресурсами, боротьбу з опустелюванням, запобігання погіршенню стану земель та втраті біорізноманіття;
- 16) сприяти розвитку мирних та інклюзивних суспільств для сталого розвитку, забезпеченню доступу до правосуддя для всіх та побудові ефективних, підзвітних та інклюзивних інституцій на всіх рівнях;
- 17) посилити засоби реалізації та активізувати глобальне партнерство для сталого розвитку.

Таке бачення міжнародна організація вважає надзвичайно амбіційним і трансформаційним – розбудова світу, вільного від бідності, голоду, хвороб і потреб, страху і насильства, водночас світу з універсальною грамотністю, рівним доступом до якісної освіти, охорони здоров'я та соціального захисту на всіх рівнях із забезпеченням фізичного, психічного та соціального благополуччя, де існує загальний доступ до доступної, надійної та стійкої енергії.

Новий порядок денний керується цілями та принципами Статуту ООН, включаючи повну повагу до міжнародного права, ґрунтуючись на Загальній декларації прав людини,

³ The 17 Goals [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sdgs.un.org/ru/goals>.

⁴ Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sdgs.un.org/2030agenda>.

міжнародних договорах про права людини, Декларації тисячоліття та Підсумковому документі Всесвітнього саміту 2005 року та враховує результати всіх великих конференцій та самітів ООН, які заклали міцну основу для сталого розвитку.

Наш сьогоденний світ є періодом величезних викликів сталому розвитку. Однак це також час величезних можливостей, адже значного прогресу було досягнуто у вирішенні багатьох проблем розвитку, чому сприяло поширення інформаційно-комунікаційних технологій, прогресу, подолання цифрового розриву та розвитку суспільства знань, впровадження науково-технічних інновацій у таких різноманітних галузях, як медицина та енергетика.

Указом Президента України “Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року” визначено підтримку проголошеним резолюцією Генеральної Асамблеї ООН глобальним цілям сталого розвитку до 2030 року. Необхідність впровадження в Україні Стратегії сталого розвитку зумовлена внутрішніми і зовнішніми чинниками: ухваленням на Саміті ООН зі сталого розвитку 17 глобальних Цілей сталого розвитку на період до 2030 року; неефективною та екологічно небезпечною структурою економіки внаслідок домінування в Україні протягом багатьох років ресурсо- та енергомістких галузей і технологій, сировинної орієнтації вітчизняного експорту; міжнародними зобов’язаннями України щодо сталого розвитку; необхідністю реалізації положень чинної Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом та ін.

Ця Стратегія в загальному спрямована на досягнення поставленої мети розвитку, а інструментом її втілення буде Національний план дій (дорожня карта) переходу України до сталого розвитку. Стратегія встановлює цілісну систему взаємопов’язаних стратегічних та операційних цілей переходу до інтегрованого економічного, соціального та екологічного розвитку країни у період до 2030 року. Вона також визначає інституційні принципи впровадження Стратегії, напрями взаємодії між галузями та секторами, основні рушійні сили та інструменти її реалізації. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року орієнтована на наступні вектори: розвитку, безпеки, відповідальності, гордості.

Зазначимо, що визначальним у Стратегії є її інноваційне спрямування, яке розкривається в ефективному використанні наукових знань і результатів наукових досягнень; стимулюванні інноваційної активності; сприянні збалансованому економічному зростанню, що базується на залученні інвестиційних ресурсів у застосування відновлюваних джерел енергії, в екологічно безпечне виробництво та розвиток так званих зелених технологій.

Цілями Стратегії визначено забезпечення високого рівня та якості життя мешканців України, створення сприятливих умов для життєдіяльності теперішнього і майбутніх поколінь, припинення деградації природних екосистем шляхом впровадження нової моделі економічного зростання, що відповідає засадам сталого розвитку. Досягнення такої мети відповідає світоглядним цінностям і культурним традиціям нашого народу та міжнародним зобов’язанням країни⁵.

До керівних принципів Стратегії відносять: захист прав людини, верховенство закону, належне врядування, безпосередню участь громадськості, участь представників бізнесу та соціальних партнерів, поєднання політики та управління, сприяння інтеграції економічної, соціальної та екологічної політик, принципи “користувач платить” та “забруднювач платить” та ін.

Стратегічні цілі Стратегії передбачають: сприяння інклюзивному збалансованому економічному зростанню та життєздатній інфраструктурі; забезпечення сталого галузевого

---

⁵ Закон України “Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/view/JH6YF00A?an=332>.

та регіонального розвитку; подолання бідності та скорочення нерівності; забезпечення охорони здоров'я населення, благополуччя та якісної освіти в безпечних і життєстійких населених пунктах; забезпечення переходу до використання моделей збалансованого споживання і виробництва, ефективного управління природними ресурсами та зміцнення заходів реагування на зміну клімату; збереження наземних і морських екосистем та сприяння раціональному використанню їхніх ресурсів; забезпечення безпеки та доступу до правосуддя, створення підзвітних та інклюзивних інституцій⁶.

Інструменти реалізації Стратегії поділяються на нормативно-правові та фінансові, інформаційно-комунікаційні, дослідження та розробки, освітні та просвітницькі. У сфері міжнародного співробітництва з питань сталого розвитку пріоритетними залишаються: завдання забезпечення виконання міжнародних зобов'язань у сфері сталого розвитку; активізація співпраці з міжнародними організаціями, зокрема інституціями ЄС; розширення співпраці України у сфері науки та технологій тощо. Таким чином, реалізація принципів сталого розвитку відбувається на основі інтегрованого підходу, що поєднує адаптовані у світовій практиці сучасні інструменти та методи регулювання досягнення цілей Сталого розвитку та заходи щодо реалізації поставлених завдань.

---

⁶ Закон України “Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/view/JH6YF00A?an=332>.

Гирич І. Б.,
д-р іст. наук, проф.,
член-кореспондент УВАН

УКРАЇНСЬКЕ КУПЕЦТВО ТА РОСІЙСЬКІ КУПЦІ У КИЄВІ: ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ НА НАДДНІПРЯНЩИНІ (ПОЧАТОК НОВОГО ЧАСУ)

Для українців мешканців міст Наддніпрянщини кінець XVI – перша половина XVII ст. – час політичної, культурної і соціальної непевності. Київ як головне місто величезного регіону, ніби лучив собою праву і ліву сторону Дніпра, являв собою в цілому моноетнічне поселення, де, на відміну від Львову, Кам'янця або Луцька, ще не порядкувала заможна людність німецького, польського, вірменського, італійського, угорського, єврейського й іншого походження. Німецьке міщанство і купецтво осадило нову територію під князівським Львовом і стало екстериторіальною в національному відношенні міською спільнотою, що будувала на українських землях за волею Казимира III маленьку Німеччину на приєднаних до польської корони землях. Навколо українських сіл постало у XIV-XV століттях німецьке місто, що на XVII-XVIII ст. вже переважно спольщилося.

Київ так і лишився староукраїнським і за культурним образом? і за національною належністю містом,¹ майновиті прошарки населення і місцеве купецтво були православно-українськими. Між Люблінською унією і Хмельниччиною соціально-національна ситуація в місті щодесятиліття прибирала все більшого і більшого напруження. Постало до десятка католицьких кляшторів зі школами, з'явилося польське та європейське купецтво, що спиралося на королівську владу. Самоврядні уряди у міському самоврядуванні переходили до рук купецького середовища, що тяжіло до пошуку компромісу з новою силою, яка почала порядкувати в Києві: польської магнатерії і шляхти та польського, єврейського і вірменського купецтва. Національно-визвольна революція Б. Хмельницького зупинила цей процес. Вона ліквідувала і замкову адміністрацію і монастирі римо-католицьких орденів і змусила іншонаціональне купецтво залишити Київ.

Від 1648 р. почалася золота ера місцевого українського купецтва, об'єднаного в цехи і навколо магістратської адміністрації. Воно визначало культурне обличчя міста. Зникли з лиця міста Домініканський, Бернардинський, Єзуїтський і кармелітський монастирі, латинська катедра. Виселені з Києва були 1660 р. єврейське і вірменське купецтво. І Києво-Поділ, а Київ тоді власне і обмежувався Подолом, являв собою типове національно майже одноціле українське місто. Постійний римо-католицький костел з'явився тільки у 1817-1842 р. за межами Києво-Подолу на Горі, в Старому Києві. Це був відомий Олександрівський костел.

До 1648 р. Старий Київ і Печерськ представлялися монастирськими поселеннями, де керували київський митрополит, архімандрити й ігумени Золотоверхо-Михайлівського, Пустинно-Миколаївського, Видубицького Михайлівського та Києво-Печерського монастирів. З середини XVII ст. Софія опинилася в середині московської фортеці Києва, згодом генерал-губернатор поселився біля лаври, а від часів Петра I (1706 р.) і лавра опинилася в оточенні російського гарнізону. За сто років і Печерськ, і Старе місто стали

---

¹ Гирич І. Київ як українське місто // Український Київ кінця XIX – початку XX ст.: культурологічний есей. – К.: Пенмен, 2017. – С. 93-111.

поволі частинами російського Києва. Тут почало селитися (переважно на Печерську і Московській вулиці) російське купецтво.

Іншу картину являв Поділ, він ніби протистояв переважно російсько-імперським вже Печерську і Старому Києву. У центрі над центральною ринковою площею панувала кам'яна ратуша з вежею, поруч були Братський монастир і Могилянська академія. В будівництві безроздільно панувала бароккова українська архітектура, засвідчена в будівлях Петропавлівського і Катерининського грецького та Флорівського жіночого монастирів, великої кількості парафіяльних церков Козацької, Хрестовоздвиженської, Царекостянтинівської, Воскресенської, Притисько-Микільської, Іллінської, Покровської і Добромиколаївської Успенської, Спаської, Богоявленського мазепинського собору, Борисоглібської і церкви Різдва Предтечі та Христорождественської на Поштовій площі.

Два десятки парафіяльних церков Києво-Подолу постали завдяки українському купецькому міщанству, що керувалося магдебурзьким самоврядуванням. Місцевий мешканець – купець Петро Залізний Гріш у 30-х роках XVII ст. фондує дерев'яну Притисько-Микільську церкву. Війт Ждан Тадрина спонсорує в 1670-х роках тоді ще теж дерев'яну церкву Миколи Набережного. Місцевий міщанин Петро Гудима у кінці XVII ст. дає гроші на Іллінський храм. Староста рибальського ремісничого цеху П. Лісницький у 1710-х роках дав меценатські дарунки на Введенську «заканавну» церкву. Міщанка Андріїва у 1720-х роках надала кошти на будівництво дерев'яної Свято-Духівської подільської церкви. Грецький купець магдебурзького Києва Микола Тарнавіот на свої гроші у 1770-х роках відбудовує Покровську церкву. Бурмістр Гордій Мінцевич споруджує у 30-х роках XVIII ст. Царекостянтинівський храм. Будівничим кам'яного Воскресенського храму К. Щероцький називає Михайла Рудзинського – київського купця і війта з греків.² Київські міщани мали кошти, щоб понад 30 років утримувати на постійних замовленнях геніального архітектора з місцевих міщан, який за родом діяльності відповідав купецькому стану XVIII ст., – Івана Григоровича-Барського.

Звісно, серед меценатів православного церковного будівництва були й козацькі ватажки: гетьмани і полковники П. Сагайдачний, Б. Хмельницький, О. Дашкович, Б. Ружинський, Ф. Коровка-Вольський, митрополити Петро Могила і Варлаам Ясинський та ін., але рівну кількість будівель мало можливість спонсорувати подільське багате міщанство – українське купецтво. Така можливість з падінням Української козацької держави та міського самоврядування була втрачена назавжди. З кону суспільного життя сходить українське купецтво, а на зміну йому в Києві панівні функції переходять до рук купецтва російського, єврейського, навіть польського, чеського, німецького і швейцарського. Звичайно, серед київських купців спостерігалися представники українських родів, проте переважно у XIX – на початку XX ст. це вже були політичні «малороси», які мали проросійські державні симпатії і нетерпимо ставилися до «мазепинського» модерного українського руху.

Протягом другої половини XVII – другої половини XVIII ст. київське заможне громадянство, яке складалося з членів Київського магістрату (війтів, бурмістрів, ратманів, цехового керівництва), усі свої зусилля поклало на збереження своєї міської автономії від посягань центральної і місцевої російської і гетьманської адміністрації: керівництва військової залоги, генерал-губернаторів і цивільних губернаторів, гетьманських урядників і монастирів. Міщани і купці систематично закидали Петербург петиціями про підтвердження магдебургії, наданої Києву наприкінці XV ст. польською королівською владою. Вони вели

---

² За іншими відомостями Михайлом Греком (очевидно, одна людина). Щероцький К. Киев. Путеводитель. Репринтное воспроизведение издания 1918 г. – К., 2008. – С. 169.

економічні війни (які часто переростали у фізичні бійки) з солдатами старокиївського гарнізону, які намагалися підірвати міську торгову монополію у нижньому магістратському Києво-Подолі. Вели багаторічні суперечки з іще незалежними (до секуляризації 1786 р.) монастирями: Києво-Печерською лаврою, Софійським, Михайлівським, Пустинно-Микільським соборами, Межигірським Спасом. Міщани і купці мали тривале протистояння з російською владою, що спочатку концентрувалася у Старому Києві, а згодом розрослася до Липок (Двірцева частина) й Печерська (Стара і Нова Печерська фортеця). Територій, підвладних російській владі, ставало більше, зростала її економічна потуга на противагу занепадаючому господарськи українському Києво-Подолу.

Українське купецтво Києва складало переважно магістратські діячі, корінні і спадкові київські міщанські роди, козацька старшина Київського полку, православна шляхта. Вони мали можливість вчити своїх дітей у європейських університетах, торгувати з повіслянськими і поодерськими німецько-польськими містами Данциг (Гданськ), Бреслау (Вроцлав).³ Мали європоцентричну орієнтацію на країни як католицької, так і протестанської Європи, пов'язані були з обслуговуванням творами ювелірного мистецтва ще несекуляризованих питоми українських духовних обителів: Межигірського Спаса, Софійського, Михайлівського і Печерського монастирів. Ситуація відразу погіршилася з падінням гетьманської влади у 1764 році та ліквідацією козацького державного адміністративного устрою. Падіння Запорізької Січі (1775) і заведення міського загальноросійського законодавства замість магдебургії означало початок російської уніфікації як усього українського культурного життя, так і місцевого купецтва, як тої сили, що тримала українське суспільство у матеріально незалежному становищі відносно російської влади в краї.

Скасування за Катерини II гетьманської влади (1764), передання Києва під керування Малоросійським генерал-губернатором за царським указом «О присоединении Киева к Малороссии» для «лучшего порядка в управлении», ліквідація козацької адміністративної сотенно-полкової системи і створення Київського намісництва (1781) та остаточне знищення незалежної української церкви (1785-1787) не випадково і логічно збіглися в часі з введенням «городского положения» Катерини II (1785). Традиційний український міський уклад з його магдебургією і купецтвом, яке шукало торгові виходи в європейській споконвічній торгівлі з Вроцлавом (Бреслау) і Гданськом (Данцигом), Кенігсбергом, мав поступитися звичайному російському укладові міського самоврядування та торгівлею з Європою через Архангельськ.

За Петра I почалося систематичне економічне нищення українського купецтва і протегування в Україні купецтва російського. Російський цар намагався «нарівні з політичною автономією знищити Гетьманщину як самостійну економічно-господарську одиницю». Про це перед Українською революцією 1917-1921 рр. писав учень Михайла Грушевського Іван Джиджора до свого учителя: «Заборона вивозити безпосередньо за границю цілий ряд продуктів, зміна торговельних шляхів, піддання торгівлі під російську тарифу і т.д, результатом чого... було підірвання торгівлі і енергії українських купців..., а це звабило сюди жидів».

Найприбутковішою галуззю української торгівлі початку XVIII ст. була торгівля великою рогатою худобою. Це відбувалося традиційним, випробуваним століттями шляхом – в Європу через Силезію (Шльонськ). Російська імперія бажала торгувати з Австрією і

³ Оляничин Д. Про студіюючих українців у Бреслявлі в XVIII ст. (винятки з матриkelів) // Вістник (Львів). – 1934. – Т. 2, кн. 6; Його ж. До історії торгівлі України-Руси з Балтикою, зокрема ж Стародуба з Кенігсбергом наприкінці XVII й на початку XVIII ст. "Записки чину св. Василя Великого". – 1936. – Т. 6, вип. ½; Його ж. Пам'ятки із минулого українського духовно-культурного життя в Кенігсберзі. В кн.: Науковий збірник в 30 річницю наукової праці проф. д-ра Івана Огієнка. – Варшава, 1937.

Польщею напряду, без посередництва українського купецтва і Гетьманщини. Українцям пропонувався шлях продажу товарів через Архангельський порт, тобто шлях, що був у десятки разів довший за традиційний і найкоротший до Європи.

Така російська політика, спрямована на обмеження можливостей і прав українського купецтва, тривала і в пізніші часи за наступних монархів. У результаті цієї цілеспрямованої політики кількість і фінансові статки українського купецтва Києва скорочувалися. Натомість зростав вплив і кількісний склад російського купецтва, яке почало витісняти українців з усіх сфер міського життя Києва, зокрема і в ділянці культури.

Українське традиційне купецтво, яке було задіяне в життя простору, що називався Річчю Посполитою, поволі зникає, переходить під керування нових економічних господарів життя – російських купців. Такі зміни відбувалися від другої половини XVIII ст. і до середини XIX ст. Хронологічно це відповідало двом визначальним подіям у житті нашого міста: заведенню нового положення про міста в Україні 1785 р. («Жалувана грамота містам») і ліквідації магдебурзького права у Києві – 1834 р. І один, і другий акт пов'язаний був з просуванням Російської імперії до Чорного моря і середземноморських проток та ліквідацією польської державності. Цим внутрішньодержавним для Росії подіям передували перемога у війні над Османською імперією, Кючук-Кайнарджійський мирний договір 1774 р. та перший поділ Польщі 1773 р. На прикордонний статус України можна було вже не зважати й хірургічно позбавлятися пуповини, яка в'язала Київ з традиціями Речі Посполитої та орієнтацією на європейські культурні традиції.

Відомий киевознавець і фахівець з джерел XVIII ст., член Київської громади Олексій Андрієвський наводить дві знакові дати для кінця XVIII ст. в суспільно-національній історії міста: 1782 та 1797 роки. Перед цим у 1775 р. Київ було приєднано до малоросійського намісництва і припинилася стара гетьманська юрисдикція, яка прив'язувала Київ до Київського козацького полку як територіально-адміністративної одиниці. Київ 1780-х – 1790-х років, писав О. Андрієвський, «за складом службового класу, за характером життя цього суспільства й по мові був цілком українським містом... Подільське міщанство з його магістратом, живучи абсолютно окремим від прийшого печерського населення життям, вищою мірою неприязно ставилося до лівобережного малоросійського правління». Чинниками, що визначали зміну усталеного трибу життя, було запровадження намісництва і перетворення Києва на його столицю, що збільшило наплив української козацької шляхти з Лівобережжя. Але 1797 р. (у 1817 р. постав Контрактовий будинок на головній площі Подолу для гуртової торгівлі польського панства передусім), після третього і останнього поділу Речі Посполитої (1795) до Києва було перенесено найбільший – Дубенський ярмарок, що спричинило приплив польської магнатерії і шляхти з Правобережжя. Того ж року замість намісництва було запроваджено генерал-губернаторство, що об'єднало Київську, Подільську і Волинську губернії. З міста, що належало до Лівобережної України, Київ став центральним осідком Правобережної України, а отже, відбувся і трансфер еліт. Польська була представлена дідичами і шляхтою, українська лівобережна шляхта почала концентруватися в Чернігові й Полтаві – губернських центрах, а російська еліта – чиновники й військові – спиралася на економічну потугу російського купецтва.

У середині XIX ст. фіксується близько 30-ти прізвищ-родів старої київської заможної верстви – лідерів магдебурзького Києва, які лишалися ще при справах на початок XVIII ст. і працювали як купці.⁴ Деякі сім'ї мали до десятка осіб, задіяних в економіці й торгівлі як купці. Автор фіксує більше півсотні представників магдебурзького Києва серед купецтва Києва імперського після 1834 р. Це родини Балабух, Барщевських, Берестовських,

⁴ Третьяков А. Киевские купцы. – К.: Латек, 2020. – 851 с.

Войтенків, Гоцаєнків, Григоровичів-Барських, Денисенків, Домарацьких, Іващенко, Кириченків, Киселівських, Кобців, Козловських, Котляревських, Кочевих, Кравченків, Куличевських, Лакерд, Миславських, Митюків, Новицьких, Підгайних, Покровських, Рибальських, Рудників, Савицьких, Стрільбицьких, Сухот, Червінських і деяких інших. Цікаво, що на кінець XIX – початок XX ст. в купецькому бізнесі залишилося буквально лише 4-5 родин. Передусім це Балабухи, Григоровичі-Барські, Кобці, Митюки (Митюкови) та Покровські.

Аркадій Третяков від кінця XVIII до 1914 року фіксує близько 5-ти тисяч осіб, що одержували купецькі свідоцтва. Причому стара еліта складала не більше 2% серед купецького загалу. Не кажемо вже про те, що більшість купецьких родин у XIX ст. втрачала свою традиційну опозиційність щодо російського уряду і мімікріювала ментально до звичайного російського купецтва, слідуючи у фарватері загальноросійського сервілізму великоросійського купецтва.

Має рацію Т. Ніколаєва, яка пише, що купецтво в Україні передусім виконувало функцію першопрохідців індустріалізації, але не процесу творення української нації. У відстоюванні суто українських інтересів виявляли стриманість. Причиною цьому Т. Ніколаєва бачить асиміляційну політику самодержавства.⁵

Однак реакція київського міщанства і купецтва на заведення міської думи та перехід влади у місті до купців-росіян була вкрай негативною. У колишнього секретаря міської думи Вертипороха зберігся вірш «Скорбь ківлян о потерю магдебургського права»⁶, написаний у 1835 р. суржикуватою мовою, авторства, можливо купця, аматора-віршороба; вірш було надруковано 1882 р. в журналі «Киевская старина». В ньому є такі рядки:

«Дуже щось не гарно буде:
Хочуть голову збирать.
Аже ж голову ми маєм?
Дак се ж, бачить, для цехів.
Сего тільки ми вважаєм,
А той буде для панів,
Да ще не сдешніх
Збиратимуть чередом –
Се закуска для тутешніх,
Бо всі, бачить, під судом...
Перелізуть до нас сміло,
Тут артіль їх завелась,
Поставають всі панами,
Хоч і в патлах з бородою,
Та тут буде головою...
Прогуляли права наші –
Москаль буде панувать».⁷

У доповнення до указу «о преобразовании управления города Киева» від 23 грудня 1834 р., що знищував остаточно залишки міської автономії, було видано указ Миколи I від

⁵ Ніколаєва Т. М. Особливості національно-культурної та добродійної діяльності українських підприємців у другій полов. XIX – початку XX ст. // Історико-політичні студії. – 2014. – № 2. – С. 50.

⁶ «Киевская старина». – 1882. – № 5. – С. 352-357.

⁷ Цитується за: Щербина В. Боротьба Києва за автономію // Київ та його околиця в історії і пам'ятках / Під ред. Акад. М. Грушевського. – К.: ДВУ, 1926. – С. 216.

8 березня 1835 р. «о льготах купечеству города Киева», який надавав пільги тим купцям, що придбають у Києві нерухомість або заведуть свої підприємства. Цей указ був піклуванням передусім про російських купців, яких фактично спонукали переселитися до Києва й перебирати у свої руки господарське життя в місті. Першими переселенцями стали переважно старовіри, які й здобули спочатку панівне становище в міській економіці.

Олександр Оглоблин відзначає особливі якості купців-росіян, їхню підприємливість, активність, які дозволяли їм вигравати двобій у конкуренції з українськими купцями. Він писав: «Російське купецтво відіграло роль посередника між російським виробництвом та українським споживачем. В майбутньому, по мірі просування російського капіталізму на південь і закріплення його на чорноморському ринку, коли російські фабриканти безпосередньо беруть участь в українській торгівлі, ліквідуючи купецьке посередництво не лише в гуртовій, але частково й в роздрібній торгівлі, російське купецтво розвиває потужну промислову діяльність».⁸

Так, приміром, німецький мандрівник Йоган Георг Коль, відвідавши харківський ярмарок у 1840 р., відзначав домінацію російського купецтва в українській торгівлі. Воно бралось за продаж будь-якого товару без виключення. Не можна було назвати жодного предмета, збутом якого воно не займалося. Українські ж купці, навпаки, не поставляли на ринок навіть ті товари, які вироблялися в Україні: корів, повстяних виробів, овечих шкір і т.п. Вони втрачали навіть роздрібну торгівлю між українськими купцями, яку захоплювали росіяни.⁹

Подібну картину Й. Г. Коль спостерігав не лише в Харкові, але й у Кременчуці. Хоч це місто знаходилося в центрі України, проте ключовими гравцями на оптовому і роздрібному ринках були не українські, а єврейські, грецькі, вірменські купці, а особливо – росіяни. Німецький мандрівник вважав, що в українців менше підприємливості у порівнянні з росіянами. Головним чином займаються хліборобством і скотарством.¹⁰

Все ж, здається, причина була не стільки в більшій підприємливості російської національної ментальності, скільки у тому, що за російським купецтвом стояла російська держава. Вона їх протегувала і підтримувала. Купецька діяльність не була пануючою для українців Речі Посполитої, там провід у своїх руках тримали традиційні «купецькі нації» – євреї і вірмени. Великий відсоток припадав і на купців-поляків та німців.

О. Оглоблин відзначав надзвичайну активність й агресивність російського купецтва, яке осідаючи у всіх великих міських центрах, захоплювало до своїх рук торгівлю, створювало промислові підприємства, що були пов'язані з місцевою і закордонною торгівлею. Воно ставило собі за мету заволодіти українським ринком зсередини. Це брали на себе передусім купці, що складали третю гільдію. Вона просотувалася в місцеве господарство і суспільство і на початок XIX ст. прибрало до рук роздрібну торгівлю.¹¹

На першу третину XIX ст. за походженням російське купецтво ще не складало в українських містах сталої більшості, маючи лише невелику кількісну перевагу над українським купецтвом. На росіян припадало 35, 5 % купецького стану, на українців – 31,4. Третє місце вже належало єврейському купецтву – 12,4%, на іноземних купців – 7,5 %, інших – 13,2 %.¹²

Навіть традиційно українські галузі промисловості і ремесла дуже швидко потрапляли до рук росіян, і вони потрохи витісняли з цього бізнесу українців. Причому за купцями до

⁸ Оглоблин О. Очерки истории украинской фабрики. – К., 1925. – С. 40.

⁹ Там само. – С. 44.

¹⁰ Köhl. Reisen in Südrussland. – Dresden-Leipzig, 1941. – I Band. – S. 7.

¹¹ Оглоблин О. Цитована праця. – С. 51.

¹² Там само. – С. 51.

Києва та інших місць відразу сунуло і російське робітництво. Промовистим виглядає приклад споконвічно української галузі виробництва – шкіряної промисловості Києва. Найбільший завод у місті належав орловському купцю Серебреникову, де працювало 65 робітників. У середині 1840-х років він давав річного прибутку 143 тис. руб, що дорівнювало 70% оборотного капіталу. Цікавий момент – 73% робітників на фабриці були уродженцями Орловської і Калузької губерній. Таким чином відбувався потужний процес російської асиміляції київського населення.¹³

Російське купецтво почало проникати у середовище міського українства Києва дуже рано. Ще до 1785 р. на Подолі замешкували російські купці, які стояли на ґрунті російських державних інтересів у місті, розбиваючи магдебурзьку солідарність. Уже 1741 р. у Києві було 43 сім'ї російських «торгових людей». У місті селяться російські купці: Смородінови, Свешникови, Бубнови, Ходунови. Вони стають у Києві власниками садиб, крамниць і лазень, проводять широкі торговельні операції. На початок XIX ст. у Києві вже мешкало кілька десятків російських купців, на яких петербурзький уряд і спирався, заводячи у 1834 р. міську думу замість старого магдебурзького магістрату. Рекрутувалися кадри нових киян переважно з Калузької губернії. Трохи менше було представників Курської губернії та Орловщини (Брянська округа входила до смуги традиційного контакту Києва з російськими територіями, тим більше, що вони сусідили зі Стародубським полком, який тяжів до Києва і давав останньому чимало своїх мешканців). Були і купці з Тульщини та Ярославщини, але небагато. Велика кількість купців-росіян належали до старообрядців. Вони тікали від переслідувань центрального уряду в Україну, але тут ставали провідниками російських державно-культурних цілей. Найвідомішою виявилася родина Дегтярьових.

На межі XVIII-XIX ст. до Києва на Поділ переселилися Бахарєви, один з яких – Семен Михайлович вже навіть був церковним старостою Воскресенської церкви (тої, ктитором якої став один із засновників козацтва – черкаський староста Остафій Дашкович), що свідчило: громада його вже сприймала як свою людину. Тоді ж переселяється з Курщини до Києва Д. Безсонов. З великої родини купців Бубнових, Олексій Бубнов (1789-1850) займався бізнесом традиційного українського купецтва – варив і продавав варення; щоправда, це вже стосувалося перших десятиліть XIX ст. Микола Бубнов (1796-1847) був ремісником срібного цеху. В період останнього піднесення магдебурзького самоврядування, від часів Павла I до Миколи I (1802-1834), Бубнов Микола Тимофійович (1796-1847) виявляє за документами своє походження від ремісників срібного цеху. Це теж було традиційне заняття київських міщан і купців староукраїнського часу. В. Григор'єв, з вільновідпущених селян Калузької губернії, для потрапляння в купецький прошарок і одержання пільг купує на подільській Воздвиженській вулиці будинок вїтївської родини Сичевських.

Цілою епохою в економічному житті міста та в історії його доброчиності стала діяльність у Києві калузьких купців Дегтярьових. Парфеній Михайлович (1797-1837) потрапляє до Києва на початку XIX ст. і закладає з родичем – Дегтярьовим Петром Микитовичем (1774-1847) – перший металургійний (залізобудівний) завод на Кирилівській вулиці. Він же владою висувається на першого голову міської думи за новим російським законодавством. Пробув П. Дегтярьов на цій посаді до самої смерті – три роки, проживши лише сорок.

Його конкурентом був І. І. Ходунов (1788-1853) – купець з Ярославської губернії, який, схоже, трохи раніше потрапив до Києва, заснував перший завод з виробництва воскових

---

¹³ Там само. – С. 106-107.

свічок, мав більшу популярність за Дегтярьова у киян, але не мав таких фінансових засобів¹⁴. Крім того, його недолюбливав київський, подільський і волинський генерал-губернатор В. Левашов, що вирубив липовий гай і перетворив колишні володіння Києво-Печерської лаври – Клов на аристократичні Липки. З принциповим І. Ходуновим йому не хотілося мати справу, простіше було домовитися з П. Дегтярьовим, який і став першим міським головою Києва за миколаївським законодавством.

Великий вплив на київське життя мав купець 1-ї гільдії з Курської губернії Микола Хряков (1829-1900). Прибув до Києва він у пореформений 1861 рік. Був співорганізатором київської біржі (разом з М. Бунге) та очолював її протягом 30-ти років. Як фінансист та акціонер сприяв розвитку на Правобережжі цукрових, пивоварних і паперових заводів.

Після 1834 р. до Києва ринуло російське купецтво. Старообрядці Попови прибули до Києва з Калуги у 1840-ві роки. Тоді ж з'явилася у місті шанована родина купців Личкових, так само з Калуги. Семен Никифорович (1801-1877) двічі був міським головою Києва (1838, 1851-1854). У 1840-х з Тульської губернії приїхав купець М. Мінцов, з Орловської – І. Зуєв. Семен Васильович Надсон (родич знаменитого російського поета) – біржовий маклер і купець 2-ї гільдії – переїхав до Києва із Санкт-Петербурга так само у період між ліквідацією магдебурзької та Кримською війною.

Економічні спроможності нащадків магдебурзького купецтва виявилися дуже незначні. Хіба лише Григорій Киселівський був купцем першої гільдії, усі решта записувалися до третьої і другої гільдій. Російське купецтво натомість являло собою потужну економічну силу, яку підпирала російська держава. Будучи орієнтованим не так на продаж, як на виробництво, таке купецтво зосереджувало у своїх руках промислові підприємства. А оскільки воно концентрувалося передусім у великих містах України, то, відповідно, і кількість його представників збільшувалася у великих українських містах.

Витіснення українського купецтва з традиційних зон економіки призводило до того, що в Києві, який протягом тисячі років славився кожум'яцтвом, чинбарством і шкіряною вичинкою, де діяли династії шкіряників Кобців¹⁵ і Митюків, найбільший завод цієї галузі промисловості належав, як вже зазначалося вище, російському купцеві Серебрянникову.

Колишні цеховики і магістратські діячі опинилися у досить вузькому колі купецької спеціалізації – харчовій промисловості. Балабухи і Григоровичі-Барські варили традиційне київське варення-конфітур і збували його споживачам. У конкурентній боротьбі за переважне право варити таке варення змагання виграли Балабухи.¹⁶ Родоначальником династії купців цієї сім'ї став Семен Балабуха (1771-1853). Існує легенда про те, що кондитер-швейцарець при дворі Катерини II, коли вона подорожувала з метою оглянути Новоросію і Таврію, зламав у Києві ногу і мусив тут залишатися. Знічев'я він почав варити традиційне швейцарське варення з київських фруктів, а потім поділився секретним рецептом з Балабухами. Крім членства у магістраті, Балабуха-старший був довголітнім старостою Успенської соборної церкви – головної на Києво-Подолі. З шести його синів бізнес з виробництва варення продовжили лише двоє.¹⁷

Династія купців Григоровичів-Барських вела свій родовід від знакової постаті – видатного архітектора І. Григоровича-Барського (брат якого Василь був знаменитим

¹⁴ Краткая биография бывшего Киевского городского головы Ивана Ивановича Ходунова // Известия Киевской городской думы. – 1909. – № 7-8. – С. 24-26; Паталеев О. Старий Київ. Зі спогадів Старого Грішника. – К.: Либідь, 2013. – С. 397.

¹⁵ Федоров В. Киевские мещане. Кто? Когда? Где? – К.: Друкарский двор Олега Федорова. – 2017. – С. 384.

¹⁶ Ковалинський В. Київські мініатюри. – Кн. 6. – С. 569.

¹⁷ Звід пам'яток історії та культури України. Енциклопедичне видання. Київ. – Кн.1. – Частина друга. – К., 2003. – С. 1077.

мандрівником по святих місцях і мемуаристом). Микола Григорович-Барський (1833-1905) доводився архітекторові правнуком. Григоровичі-Барські згодом переключилися на виробництво межигірського фаянсу, а також на домовласницький бізнес (спорудження прибуткових будинків і здавання їх у найм), друкування різної друкарської продукції у власній типографії (50 тис. руб. на рік приносила їм одна з найбільших київських друкарень). Віктор Барський (часто нащадки архітектора спрощували своє прізвище, відкидаючи першу частину) володів крамницею з продажу бакалейних товарів та шкіри й меблів на Подолі, мешкав у тій самій парафії, що й архітектор І. Григорович-Барський, – навпроти відбудованого цим архітектором Успенського храму, по Притисько-Микільській, 1. Натомість найзаможніший і найзнаніший Петро Григорович-Барський жив уже в старому місті і був церковним старостою Софійського собору – осідку протоавтокефального українського церковного руху.¹⁸

Торговим бізнесом місцевого масштабу займався діяч міського самоврядування зі знаменитого роду Лакерд – Пилип Іванович (1756-1826). Він ще закінчував стару Києво-Могилянську академію, був бурмістром у тяжкі для Києва роки російсько-французької війни (1812), а у 1813-1814 рр. був київським війтом. Його син, купець 2-ї гільдії Іван Пилипович (1789-1841) також встиг побувати одним з останніх бургомістрів магістратського Києва у 1831 р. Підприємцем і купцем 2-ї гільдії записаний ще один знаний представник старого магістратського роду – «верховеда» міського самоврядування – Назарій Сухота (1752-1818). Після рішення російської влади доруйнувати спалений у пожежі 1812 р. будинок ненависної ратуші, який візуально свідчив про цивілізаційну відмінність Києва від інших російських міст, саме в будинку Сухоти в останній період свого існування розміщувався магістрат. А потім в ньому відкрилася Третя чоловіча київська гімназія, де навчалось чимало дітей київського купецтва кінця XIX – початку XX ст.¹⁹

Знаковими для Києва XIX ст. були дві фігури міського самоврядування: Георгій Рибальський (1745-1812)²⁰ та Григорій Киселевський (1772-1841)²¹. Обидва корінні кияни, народжені у нашому місті, вкорінені в подільський магістратський ґрунт. Г. Рибальський дослужився на державній службі до колезького асесора, був підприємцем і збудував на Печерську напівротондний будинок, що ми сьогодні знаємо як головну споруду Введенського жіночого монастиря на колишній Московській вулиці (трохи перебудована у пізніші часи). Людина шанована і знана, похована за старими київськими звичаями – за участі в похоронній процесії всіх діячів магістрату і представників цехових корпорацій у старовинному міщанському убранні, з несенням кенотафів. Це, мабуть, єдиний «магдебурзький» киянин і війт (1801-1813), який заслужив вулицю на свою честь на Печерську, де стояв його будинок (вул. Рибальська). Часи змінювалися, влади російська і військова облюбували Печерськ, і визначні подоляни змушені були так само переїздити до Нового Києва, на нову головну вулицю – Московську. Час Хрещатика ще не настав.

Г. Киселевський був останнім київським війтом (1826-1834), обраним за старим європейським звичаєм. Польське повстання 1830-1831 рр. зазнало поразки, було зачинено Кременецький ліцей і Віленський університет, замість них постав у Києві Університет Св. Володимира, а для Києва Москвою було завершено добу понад 300-літнього магдебурзького самоврядування. Г. Киселевський теж заробляв з продажу київського варення, але капітал збив на утриманні фірми поштових диліжансів. Він мав поштову

¹⁸ Паталеев О. Старий Київ. Зі спогадів Старого Грішника. – К.: Либідь, 2013. – С. 342-346.

¹⁹ Ковалинський В. Київські мініатюри. – Кн. 6. – К., 2007. – С. 608.

²⁰ Друг О. М., Ковалинський В. В., Мельник О. М. Від війта – до мера. – К.: ДОН-97, 2004. – С. 22.

²¹ Салій І. Обличчя столиці в долях її керівників. – К.: Довіра, 2009. – С. 29.

станцію (тоді вокзал, бо залізниці ще не було) на Поштовій площі Подолу. Весь пасажирський рух на Київ з усіх кінців імперії приносив йому непоганий дохід. Царська влада, ліквідовуючи давні міські права Києва, «шила» діячам міського магістрату справу про зловживання ними своїм службовим становищем та фінансові надужиття.

Низка купців продовжувала традиційний київський ювелірний бізнес. У XVIII ст. майже всі ювеліри в Києві були православні українці, бо основним замовником стала православна, ще незалежна (до 1787 р.), попри приєднання до Московської патріархії (1686), українська церква. У XIX ст. гору бере «ширвжиток», а мистецькі ювелірні речі купує переважно міська буржуазія. Церковні замовлення виконують уже московські фірми, що спеціалізуються на виробництві предметів релігійного культу. А ювелірне виробництво переходить до рук євреїв, настає доба Йосифа Маршака. У першій же половині XIX ст. за інерцією працюють останні золотарі і срібники славного київського золотарського і срібного цеху: М. Гоцаєнко (1770-1846), купець 2-ї гільдії Федір Коробка (1791-1867)²² (на вул. Сагайдачного зберігся будинок цього золотаря), який на початку XIX ст. ще працював на замовлення Києво-Печерської лаври, виконував іконостасні роботи для її підземних церков. Срібних справ майстер М. Підгайний (1778-1847) спочатку був у розряді купців 3-ї гільдії, а згодом змушений був переписатися у звичайні київські міщани. До ремісників срібного цеху належав Георгій Бугаєвський (1776-1835). З цеховиків-срібників походила династія купців Савицьких.

Родина Покровських так само обслуговувала стару українську церкву до її взяття під повний контроль московською владою. Ремісником іконописного цеху був К. Покровський (1777 – після 1858). Найвідоміший з київських Покровських – Григорій Іванович (1819-1899) вже лише торгував церковним начинням та тривалий час був церковним старостою Набережно-Микільської церкви, але також відзначився і на громадській роботі – був гласним міської думи і навіть міським головою Києва у 1857-1860 рр.²³ Родина Покровських znana і як власник знаменитого подільського «останця» т. зв. «Будинку Мазепи», де нині розміщується Музей гетьманства.

Був купцем і знаменитий київський ювелір-митець Самсон Стрільбицький (1767-?),²⁴ що збудував на Покровській вулиці Подолу будинок для себе, де тепер презентаційний офіс посла США в Україні.

Золотарі і срібники Києво-Подолу не відносилися просто до ремісників. То були митці, які виховували дітей у повазі до культури і мистецтва, до інтелігентної праці. Не випадково на межі XVIII-XIX ст. у срібника Лук'яна Веделя син Артемій став видатним композитором і диригентом, «українським Моцартом».²⁵ Тривала у часі першої половини XIX ст. професійна діяльність колишніх київських цеховиків-купців: Івана Денисенка (столярний цех), Григорія Кириченка (цех м'ясників (різників)), Семена Куличевського (кушнірський цех). Багатотисячолетню традицію київського чинбарства продовжувала династія купців-шкіряників Кобців: Василь (1808-?) був чоботарем (шевцем), найвідоміший – Олексій Кобець – (1862-1920) володів шкіряним виробництвом на Куренівці. Колишні кожум'яки Кожум'яцького

²² Звід пам'яток історії та культури України. Енциклопедичне видання. Київ. – Кн. 1. – Ч. друга. – К., 2003. – С. 1073.

²³ Паталеев О. Старий Київ. Зі спогадів Старого Грішника. – К.: Либідь, 2013. – С. 397.

²⁴ Федоров В. Киевские мещане. Кто? Когда? Где? – К.: Друкарський двор Олега Федорова. – 2017. – С. 842.

²⁵ Кук В. Артем Ведель-Ведельський (1767-1808). Арешт та ув'язнення (1799-1808) // Науковий вісник Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського: Постать Артема Веделя в історико-культурному контексті. Вип. 11. – К., 2001. – С. 28; Артемій Ведель. Постать митця у контексті епох : Монографія. – Вид. 2-е, випр. і допов. – Київ : Музична Україна, 2019. – 768 с.

урочища переносили своє шкідливе виробництво з центру Києва на річку Сирець. Родина Митюків теж належала до цеху кожум'як.

Українським купцям магістратського часу не був притаманний прагматичний капіталістичний дух «чистогану». Заробити гроші не стояло для них на першому місці. Цим вже відзначалося передусім нове купецтво Києва – російського та єврейського походження.

З XVII ст. була знана київська родина Барщевських. Купець Василій Барщевський (1827-1915) займався книжковою торгівлею і був видавцем. Видав такий знаковий твір лібералізму та європейсько-американської демократії, як книга Алексіса де Токвіля «Демократія в Америці»; став одним із співзасновників міської публічної бібліотеки.²⁶

Не існує чітких підрахунків щодо представників купецького стану в Києві. Умоглядно їх можна вирахувати дуже приблизно за переписами населення Російської імперії та матеріалами відповідних відомств київського, подільського і волинського генерал-губернатора. За даними «Списку фабрикантів і заводчиків» 1832 р. з «Журналу мануфактури і торгівлі», в Україні на росіян припадало 52,6 % усього купецтва, на українців – 22,2 %, на євреїв – 20,9, іноземців – 1,9 %, на «прочих» (вірмен, молдаван і греків) – 2,4%.²⁷ Цифри дуже сильно змінилися за 50-70 років, на кінець XIX – початок XX ст., і єврейські купці вже у кілька разів кількісно випереджали усіх інших.

Про кількісний склад купецтва, купецьких родин і бізнесу в Києві на кінець капіталістичної доби і перед початком кристалізації тоталітарного більшовицького суспільства можуть дати уявлення статистичні дані соціальної структури міста за господарською самодіяльністю людності. На жаль, вона не має графі «купці», а враховує лише великі категорії населення за характером їхньої праці: робітники, службовці, господарі, вільні професії, прислуга, безробітні, рантиє, утриманці. Купці входять, очевидно, у категорію господарів, а члени родин (старі і малі) – утриманців. Ясно, що якийсь незначний відсоток (а може, й менше відсотка) купців працювали також у промисловості як власники промислових підприємств. У Києві переважали дрібні підприємства, на яких задіявалося кілька робітників.

Етнічний склад купців Києва в цілому відповідав етнічному розподілові усіх мешканців Києва. Звісно, соціальна структура, а отже, і специфіка зайнятості та економічна заможність були дещо різними. Основними за етнічною належністю були чотири великі національні групи: росіяни, євреї, українці та поляки. Відносно значною виявлялася кількість купців для невеликих за чисельністю національних категорій, таких як: німці (остзейські і питомі), швейцарці, австрійські німці, австрійські чехи, караїми, мусульмани (представники передусім російського ісламу та турки), греки, італійці, французи, бельгійці, англійці, шведи.

Російські купці контролювали в Києві важку промисловість, їм належали, особливо у перші дві третини XIX ст., майже всі ливарні й машинобудівні заводи, також вони контролювали і заводи з переробки сільськогосподарської продукції (миловарні, дріжджові, спиртові, свічкові тощо), багато росіян-купців стали власниками крамниць з продажу мануфактурних і бакалійних товарів та збуту продуктів харчування (риба, м'ясо, хліб, борошно). Вони були представлені в царині надання послуг населенню (ресторанний і готельний бізнес, виробництво цегли, утримування лазень, здавання в оренду квартир у прибуткових будинках). Лісопромисловці теж були переважно росіянами. Найвідоміший із них Семен Могильовцев (1842-1917) з Брянська (хоч він усе життя прожив у Києві та багато грошей витрачав на благодичність, все ж заповів поховати себе у рідному Брянську). Він офірував великі суми на будівництво визначних громадсько-культурних споруд міста:

²⁶ Паталеев О. Старий Київ. Зі спогадів Старого Грішника. – К.: Либідь, 2013. – С. 335.

²⁷ Оглоблин О. Цитована праця. – С. 47.

Київського політехнічного інституту, Комерційного інституту, лікарні та будинку знаменитого Педагогічного музею – народної аудиторії, де засідав перший національний парламент відродженої України.

Цегельний бізнес переважно перебував у руках російського купецтва. Найбільшими власниками цегельень були купці Субботін, Чернояров, Бернер, родина Луньових. Лише на цих заводах вироблялося кілька десятків мільйонів штук цегли в рік.

Цукровий бізнес у Києві та околиці мав у цілому інтернаціональний характер. Найвідомішими цукровиробниками були єврейські купці-підприємці та український тріумвірат – родини Яхненків/Симиренків – Терещенків – Харитоненків. Але і росіяни-купці не пасли задніх. Навіть на Правобережній Україні, де залишалася перевага польських власників цукроварень, відсоток власників-росіян виявлявся досить високий. До київських купців були записані власники Смілянського заводу – перші підприємці, що використали парові машини для виробництва цукру: Олексій Олександрович (1823-1903) та Володимир Олексійович (1824-1898) Бобринські.

Родина старообрядців Попових провадила чайний бізнес і займалася цукровиробництвом.²⁸ Це давало їм можливість стати визначними домовласниками, мати в Києві десятки прибуткових будинків. Найвідомішим з них виявився будинок на Хрещатику, на території сучасного майдану Незалежності на розі з вулицею Інститутською.

Знаними діячами міської думи вважалися брати Чоколови – Іван і Микола. Вони були власниками спиртово-дріжджового заводу на Глибочицькій і однієї з найбільших друкарень у Києві на Великій Житомирській. Про політичні уподобання купців свідчить той факт, що Микола Іванович був членом комітету зі спорудження пам'ятника Петрові Столипіну на Хрещатику. Меценатська діяльність М. Чоколова добре znana. Він підтримував комерційну освіту, був членом багатьох комітетів з благоустрою міста. Завдяки йому на карті міста виник новий район – Чоколівка, який зберіг свою назву навіть у часах советської влади.

Російські купці виявлялися провідниками офіційної політики російської держави, спрямованої на уніфікацію і нівеляцію українського життя в Києві за лекалами Москви і Петербурга. Вони були переконаними прихильниками централістичної і великодержавної політики, працюючи в унісон з російськими чиновниками, не за страх, а на совість. Хоч, звісно, траплялися і винятки з правил.

---

²⁸ Таранец С. Старообрядчество города Киева и Киевской губернии. – К., 2004. – С. 88-93.

Клок В. І.,
канд. іст. наук, доц. кафедри історії і філософії,
Львівський торговельно-економічний університет

ПОЛЬСЬКА ВЛАДА ТА УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ У ГАЛИЧИНІ В 1919-1923 РР.

Ставлення польської влади до українського національного руху в 1919-1923 рр. впливало з внутрішніх та зовнішніх передумов. До них відносилися насамперед міжнаціональні відносини у Східній Галичині та міжнародна ситуація, що склалася в регіоні після завершення Першої світової війни.

Після опанування польськими військами всієї території Галичини влітку 1919 р. польська громадська думка була вже загалом ворожо налаштованою щодо українців. В цей період у середовищі польського політикуму панували переважно антиукраїнські настрої, а представники всіх польських політичних партій виступали за щонайскоршу інтеграцію провінції до складу Другої Речі Посполитої. Ворожість польського суспільства до українського національного руху відобразилася на діях влади. Польські війти та старости, попри відсутність відповідної вказівки згори, влітку 1919 р. заборонили діяльність усіх українських клубів і товариств, українську мову було усунуто з усіх державних установ, а в таборах інтернували тисячі українців лише за відмову присягнути на вірність польській державі. Згідно з даними українських дослідників крізь такі табори пройшли близько 70 тисяч осіб¹.

Польська громадськість і політики вважали всю Галичину, в тому числі її східну частину, невід'ємною частиною відродженої Польщі та категорично відкидали прагнення українців створити власну державу на цих теренах. Саме така причина гострого протиборства між двома національними рухами на цих теренах під владою Австро-Угорщини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Перед вибухом українсько-польської війни у 1918 р. польська громадська думка не мала виразного антиукраїнського характеру. В тогочасних публікаціях місцевої польської преси, присвячених польсько-українським відносинам, йшлося переважно про доконечне примирення і співпрацю заради спільного добра, наголошувалося на братніх зв'язках між обома народами.

З іншого боку, після завершення Першої світової війни Польща опинилася затиснутою між більшовицькою Росією, що поривалася поширити революцію на Захід, та Німеччиною, яка втратила значні території на Сході. В такій ситуації польські політики прагнули побудувати єдину, унітарну державу, яка змогла б ефективно протидіяти загрозам ззовні. На їхню думку, будь-яка автономія лише послаблювала б державний механізм. Тому не дивно, що польські політики та громадська думка ставилися вороже до національних рухів народів, котрі опинилися в межах відновленої Польщі (українського, литовського, німецького, білоруського). Влада бачила в них своєрідного “троянського коня”, якого можуть використати в своїх цілях недоброзичливі сусіди. Тому в міжвоєнний період вона всіляко прагнула обмежити діяльність українського національного руху².

Правно-політичний статус Східної Галичини до схвалення рішення Ради Послів у березні 1923 р. був невизначеним. Тому польські власті перед обличчям світової

¹ ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 462. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 26-29.

² Ważniewski W. Polityka II Rzeczypospolitej Polskiej wobec mniejszości ukraińskiej // Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі (1921-1939): Матеріали міжнародної наукової конференції, Дрогобич, 8-9 жовтня 2004 р. / Упорядн. В. Футала. – Дрогобич, 2005, – С. 318-331.

громадськості всіляко прагнули підкреслити свою турботу про українське населення провінції. При цьому вони не пропускали жодної нагоди дискредитувати український національний рух на міжнародній арені. Дипломатичний представник Польщі у Парижі, лідер ендеків Р. Дмовський робив усе можливе, щоб знеславити галицьких українців в очах керівництва Антанти³. При цьому він закидав українському національному рухові прихильність до більшовицьких ідей. Він стверджував, що окремішність української нації – це суцільна вигадка німців та австрійців. Ці ідеї підхопили польські дипломатичні представництва в країнах Західної Європи та США. Польський посол у Женеві в своєму листі до Міністерства закордонних справ просив виділити 200 тисяч франків для фінансування статей антиукраїнського спрямування в місцевій пресі⁴. Водночас польські дипломатичні місії у Вашингтоні та при папському престолі наполегливо вимагали від Варшави вислати їм спеціально підготовлені агітаційні матеріали, які б доводили слушність польських домагань щодо Східної Галичини⁵. Своєю чергою, українці прагнули протидіяти цьому, всіма можливими засобами представляючи світовій громадськості своє бачення конфлікту.

З метою розібратися в складній міжнаціональній ситуації у Східній Галичині країни Антанти делегували в провінцію декілька дипломатичних місій. Проте і в цьому випадку польська влада доклала максимум зусиль, щоб переконати представників Антанти в доцільності перебування краю в складі польської держави.

Щоб довести світовій громадськості свою турботу про українське населення краю, польські політики восени 1919 р. поставили на порядок денний питання про створення українського університету у Львові. Перший раз ця справа була розглянута на засіданні Ради міністрів 18 вересня 1919 р. На ньому міністр Ю. Лукасевіч запропонував заснувати окремий український вищий навчальний заклад. Потребу в ньому він обґрунтовував гострим польсько-українським протистоянням у львівському університеті Яна-Казимира, що ставило під загрозу весь навчальний процес⁶. Однак схвалення рішення відклали до скликання нового Сейму. Наприкінці серпня – на початку вересня 1920 р. у Львові відбувалися переговори польського міністра освіти М. Ратая з українською інтелігенцією. М. Ратай запропонував українській стороні відкрити університет у Станіславові або Коломиї⁷. Більшість вітчизняних учених відхилили цю пропозицію (К. Студинський, О. Барвінський) як неприпустиму⁸, оскільки вона декларувала би виключно польський характер столиці Галичини і позбавляла законних прав українців. Крім цього, свою незгоду з такими планами уряду наша інтелігенція аргументувала відсутністю у вищезгаданих містах відповідних бібліотек, архівів та музеїв, необхідних для нормального функціонування університету⁹. Цей факт, а також фінансові труднощі польської держави звели нанівець ідею української вищої школи. Разом з тим, у львівському університеті були ліквідовані всі українські кафедри, а польські викладачі відмовилися приймати на навчання українців, які не служили в польському війську. Це обмежувало права українського населення на вищу освіту.

Наступною справою, яка, на думку польських властей, мала прихилити на їхній бік світову громадськість, була земельна реформа. Перед Першою світовою війною чимала

³ Карпенко О. З історії Західно-Української Народної Республіки (До 85-річчя з дня народження професора О. Карпенка) / За заг. ред. М. Кугутяка. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 345.

⁴ Archiwum Akt Nowych w Warszawie. KOD. – Sygn. 35. – К. 193.

⁵ Ibidem.

⁶ Archiwum Akt Nowych w Warszawie. KOD. – Sygn. 59. – К. 109.

⁷ Мудрий В. Змагання за українські університети в Галичині. – Львів – Нью-Йорк, 1999. – С. 85.

⁸ Archiwum Akt Nowych w Warszawie. KOD. – Sygn. 58. – К. 279.

⁹ Мудрий В. Змагання за українські університети в Галичині. – Львів – Нью-Йорк, 1999. – С. 86.

частина земельної власності у Східній Галичині зосереджувалася в руках незначної кількості осіб, здебільшого поляків за національністю. Понад 40 % сільськогосподарських угідь становили великі маєтки площею понад 200 га¹⁰. Українське селянство відчувало гострий земельний “голод”. У результаті цього зростала соціальна й національна напруга в провінції. Проведення парцеляції двірських земель мало відволікти увагу українського селянства від проблеми державної приналежності провінції та політичних гасел українського національного руху. Наступною метою земельної реформи було збільшення числа польського населення в провінції завдяки колоністам із інших регіонів Польщі. З цього приводу українська преса писала таке: “На міжнародній арені польські політики говорять, що причина польсько-українського протистояння полягає у справі земельного володіння у провінції. Як тільки вона буде вирішена, запанує злагода і спокій. Про те, що робиться з тою реформою в краї, ми всі добре знаємо. Ціле польське суспільство, почавши від магната Абрагамовича, і закінчуючи людовцями Вітосами, заявило одноголосно, без ніякого винятку, ані пятак землі з великої власності у Східній Галичині не сміє дістатися в руки українського місцевого населення. Цей край має сколонізувати польське хлопство з корінної Польщі”¹¹.

Польська влада сприяла заснуванню цілої мережі установ, що допомагали колоністам: Банк Союзу землевласників, Банк для Кресів, Кредитний земельний банк. Вони надавали польським селянам безпроцентні позики на придбання сільськогосподарських машин, насіння, худоби. Протягом 1919-1923 рр. в Східній Галичині польські колоністи одержали 108224 га (34,3%) розпарцельованої землі¹². В кінцевому результаті земельна реформа не тільки не зменшила національні суперечності у краї, а навпаки, загострила їх¹³. Українське селянство не одержало землі в тому обсязі, на який розраховувало. Натомість польські колоністи дістали великі наділи та підтримку держави. Тогочасна українська преса так характеризувала ситуацію: “Невідповідальна земельна політика супроти українського селянства причиняється до поглиблення національної ненависті. Український селянин бачить, що польський колоніст стає відразу незалежним господарем. Він дістає не лише 15 моргів доброї двірської землі, але має запевнений кредит, одержує готовий будівельний матеріал для хати та господарських приміщень. В такий спосіб для дальших політичних цілей твориться на нашій землі джерело суспільної і національної боротьби, до якої примушує українське селянство голод”¹⁴.

Початок 1920 р. ознаменувався подальшим наступом польських властей на український національний рух. 20 січня 1920 р. було скасовано автономні права і самоврядування Галичини (галицький крайовий Сейм і Крайовий виділ). З цього моменту легальна політична діяльність українців зведилася до мінімуму. Крім того, уряд Ю. Пілсудського використав безнадійне воєнне становище головного отамана С. Петлюри і змусив його 22 квітня 1920 р. підписати Варшавський договір. У цьому документі українська сторона зобов’язувалася визнати приналежність Східної Галичини до польської держави в обмін на військову допомогу останньої в боротьбі з більшовиками. Ця подія спричинила гострий розкол в українському національному русі. Частина політикуму під тиском обставин та внаслідок фіаско української справи на Паризькій мирній конференції шукала певного порозуміння з польською владою. Так, 15 травня 1920 р. у Львові відбулися таємні збори провідних діячів

¹⁰ Krzyzanowski A., Kumaniecki K. Statystyka Polska. – Kraków, 1915. – Tab. 88.

¹¹ Громадський голос. – Львів. – 1922. – 25 листопада.

¹² Васюта І. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз’єднання (1918-1939). – Львів, 1978. – С. 23.

¹³ Красівський О. Галичина у першій чверті XX століття. Проблеми польсько-українських стосунків. – Львів, 2004. – С. 191-192.

¹⁴ Громадський голос. – Львів. – 1922. – 25 листопада.

Української національно-демократичної партії. На них її лідери дійшли висновку, що під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників слід змінити свою позицію стосовно польської держави на більш помірковану¹⁵. З цією метою редактори газет – прибічники партії – одержали вказівку зменшити на своїх шпальтах інтенсивність критики в бік польської влади. Проте Варшава не здійснила жодних кроків у відповідь. У момент, коли польські війська впевнено просувалися на схід, польське керівництво не було схильним до жодних поступок, вважаючи їх зайвими та недоречними. Це, своєю чергою, не сприяло лояльності до Польщі серед українського політикуму.

Інша провідна українська партія краю – Українська соціал-демократична робітничка партія – відразу виступила з критикою Варшавського договору та будь-якої співпраці з польською владою. На засіданні Головної ради партії у Львові 10 червня 1920 р. договір було визнано таким, що суперечить усім принципам соціал-демократії¹⁶. При цьому всі присутні виступили з його рішучим засудженням. Друкований орган соціалістів газета “Громадська думка” з приводу українсько-польських переговорів на своїх сторінках писала: “Український нарід ніколи не може дати своєї згоди на нові кордони. В будь-якому випадку мова може йти про державу усього українського народу, а не певної його частини. Ніяких союзів, які би в добі права закріплювали поділ нашої етнічної території, український нарід не тільки не прийме, а буде всіма засобами боротися проти них”¹⁷.

Українська еліта вбачала основну мету цього договору в тому, щоб не допустити об’єднання українського національного руху обабіч Збруча і тим самим пришвидшити колонізацію Східної Галичини. Зокрема, газета “Громадська думка” писала: “Справжня мета Варшавського договору раз і назавжди закріпити польське панування над цілою Галичиною. Волинь є знищена війною. Її населення сильно проріджене і здештоване пошестями. До того ж темне й непросвітне. Тому польська колонізація в цьому регіоні на протязі кількох літ була би завершена. Ось тоді Галичина вже з обох боків була би охоплена польськими етнографічними областями. З заходу і з півночі рушила б на Галичину з новою силою польська повіль”¹⁸.

У 1920 р. більшість української політичної еліти через відсутність у польських властей бажання йти на компроміси не схилилася до співпраці з Варшавою. Тому нічого дивного немає в тому, що українське суспільство сприймало доволі скептично ідеї Ю. Пілсудського про створення федерації Польщі з Україною. Українська преса називала їх ширмою для обґрунтування нового польського імперіалізму, який практично нічим не ризнився з попереднім німецьким¹⁹. Навіть у середовищі москвофілів ідея співпраці з новою польською адміністрацією не знаходила широкої підтримки. Згідно з даними польської поліції 24 червня 1920 р. на з’їзді цієї політичної сили А. Лисяк розкритикував діяльність інших українських партій та запропонував поглибити контакти з польськими властями. У відповідь із залу пролунали незадоволені та обурені голоси²⁰.

Наприкінці 1919 – на початку 1920 рр. польська влада проводила доволі жорстку політику щодо українського національного руху, котрий вона розглядала як основну загрозу для інтеграції Східної Галичини в польську державу. Українські політичні діячі піддавалися репресіям та інтернуванням, діяльність українських політичних партій, культурних та господарських установ зазнавала всіляких обмежень. Польська політична еліта вважала, що

¹⁵ Archiwum Akt Nowych w Warszawie. KOD. – Sygn. 58. – K. 110.

¹⁶ Archiwum Akt Nowych w Warszawie. KOD. – Sygn. 58. – K. 115.

¹⁷ Громадська думка. – Львів. – 1920. – 11 квітня.

¹⁸ Громадська думка. – Львів. – 1920. – 11 квітня.

¹⁹ Там само.

²⁰ Archiwum Akt Nowych w Warszawie. KOD. – Sygn. 58. – K. 118.

будь-які поступки українцям розцінюватимуться як вияв слабкості. Своєю чергою, українські політичні сили, хоча й не співпрацювали з новими польськими властями, проте й не стали на стежку гострої конфронтації з ними, не маючи достатньо сил після поразки в українсько-польській війні 1918–1919 рр., а також через жорсткий окупаційний режим. Проте початок нового українсько-польського протистояння був лише питанням часу.

Згадані вище фактори відродили у місцевого українського населення сподівання на можливість утворення власної держави. Ілюстрацією цих настроїв може слугувати один із рапортів місцевих польських властей до МЗС. У ньому повідомлялося: “До недавнього часу русини були придавлені своєю поразкою. Але віднедавна усе змінилося. Провідники місцевої інтелігенції, при допомозі чехів та румунів, масово виїжджають з краю. За кордоном вони розгорнули шалену пропаганду проти польської держави. Все це сильно вплинуло на настрої місцевого населення. Інтелігенція і селяни говорять, що не все ще пропало і скоро боротьба розгорнеться з новою силою. Українське селянство категорично відмовляється надавати харчі польському війську”²¹.

З наближенням радянських військ українські політичні сили почали висувати польським властям свої умови щодо можливостей співпраці між владою й українським населенням. У серпні 1920 р. українські національні демократи поставили такі вимоги: звільнення усіх інтернованих в'язнів; заборона безпідставних арештів українського населення; повернення свободи слова і преси; запровадження свободи зібрань; припинення польської колонізації Східної Галичини; заборона перетягувати населення на католицький обряд; відновлення скасованих автономічних установ; введення української мови в урядовий ужиток²². Схожі вимоги висувала й Українська радикальна партія, додаючи до них гасло парцеляції (розподілу) великих земельних володінь. Водночас українські соціал-демократи та москвофіли не виявили жодного бажання співпрацювати з польськими властями, оскільки сподівалися на швидку окупацію краю більшовицькими військами.

Однак польські власті не поспішали з відповіддю на українські вимоги. Більше того, посилювалися репресії проти українського населення. Тож у серпні 1920 р. з числа колишніх вояків УГА була утворена Українська Військова Організація (УВО). Її члени здійснювали підпали польських поміщицьких маєтків, напади на поліційні установи тощо. Ці радикальні дії знаходили приховану підтримку в Празі, яка перебувала в конфлікті з Варшавою через територію Цешинської Сілезії. Польська поліція повідомляла у центр: “На терені Підкарпаття – в Косові, Надвірній, Коломиї – небувалими темпами поширюється український рух. Загітовані чехами місцеві українці хочуть розпочати повстання в тилу польської армії, коли та буде відступати від червоних”²³. Згідно з даними польської розвідки Є. Петрушевич у цей же час мав у Берні зустріч з міністром закордонних справ Чехословаччини Е. Бенешем, який пообіцяв з боку Праги залаштувати підтримку українського питання на міжнародній арені²⁴. Проте така ситуація носила ситуативний характер. Після певного покращення відносин із Варшавою Прага припинила активну співпрацю з українським національним рухом у Східній Галичині.

Наприкінці 1920 р., після вдалого контрнаступу польських військ під Варшавою, більшовицька загроза минула. 18 березня 1921 р. Ю. Пілсудський підписав Ризький мирний договір, який закріплював польське панування на Волині та в Галичині. Проте українська політична еліта й населення відмовилися визнавати цей договір. 9 червня 1921 р. у Львові

²¹ Archiwum Akt Nowych w Warszawie. KOD. – Sygn. 58. – K. 72.

²² Archiwum Akt Nowych w Warszawie. KOD. – Sygn. 58. – K. 140-141.

²³ Archiwum Akt Nowych w Warszawie. KOD. – Sygn. 58. – K. 124.

²⁴ Ibidem. – K. 278.

відбулося спільне засідання українських політичних партій (трудової, радикальної та християнсько-суспільної). На ньому схвалили резолюцію, в якій йшлося про безпідставність польських претензій на Галичину, а окупацію краю було названо тимчасовим явищем²⁵. Схожі настрої були поширені серед українського селянства. Польські старости доповідали Варшаві про те, що в усіх повітах посилилась українська агітація і що у випадку нового повстання українці без проблем візьмуть владу на місцях у свої руки²⁶.

Однак замість того, щоб розрядити ситуацію в провінції, польські власті, навпаки, підлили масла у вогонь, проводячи у вересні 1921 р. всепольський перепис населення в краї. Українські політичні діячі не погодилися з цим фактом, оскільки з точки зору міжнародного права Східна Галичина на той момент не була частиною польської держави і проведення в ній загальнопольського перепису населення не відповідало загальновизнаним міжнародним нормам і правилам. До того ж, на думку українців, дані перепису все одно виявилися б неточними, адже значна частина українського населення на той час ще не повернулася до своїх домівок. Більшість українських партій звернулася з офіційними протестами проти проведення перепису як до польських властей, так і до міжнародних інстанцій. У повітах українські політичні партії розпочали агітацію за бойкот перепису. У відповідь на такі дії Генеральний делегат уряду в Галичині видав відозву до старост, згідно з якою ті могли використовувати поліцію проти невдоволеного українського населення²⁷. Проте це не дало позитивних результатів. Українське населення загалом бойкотувало польський перепис 1921 р., бачачи в ньому ще один крок до цілковитої окупації Галичини Польщею. Близько половини українського населення Східної Галичини не брало участі в переписі²⁸.

1921 рік ознаменувався зростанням українського збройного опору польським властям. Згідно з інформацією польської поліції українці по всіх більших містах краю збиралися на таємні наради, нагромаджували зброю та амуніцію²⁹. Зросло число нападів на польських колоністів та представників влади. Апогеєм цього процесу став замах на Ю. Пілсудського, здійснений у Львові членом УВО С. Федаком. Керівник польської держави залишився живий, а всі особи, причетні до інциденту, були заарештовані. За судовим процесом над ними уважно слідкувало усе українське суспільство Галичини. Федак зумів перетворити лаву підсудних на трибуну для висловлення своїх політичних переконань. Власні дії він визнав протестом проти окупаційного режиму та полонізації краю. Цей випадок ускладнив і без того непрості відносини польської влади й українського національного руху.

В 1922 р. влада була змушена дещо змінити свою тактику у відносинах з українцями. Наближався термін остаточного вирішення державної приналежності Східної Галичини. Варшава прагнула показати світовій громадськості свою турботу про політичні права місцевого населення. Цього року (26 вересня) польський Сейм за ініціативою уряду ухвалив закон про воєводське територіальне самоврядування, який спочатку замишлявся як закон про автономію Львівського, Тернопільського, Станіславського воєводств. Проте цей закон ніколи не був утілений в життя ні у загальнопольському, ні у галицькому варіантах³⁰.

Того ж року мали відбутися вибори до Сейму. Їхнє успішне проведення було дуже важливим для влади як доказ її контролю над провінцією та лояльності місцевого населення,

²⁵ Archiwum Akt Nowych w Warszawie. KOD. – Sygn. 58. – K. 182.

²⁶ Ibidem. – K. 190-194.

²⁷ Archiwum Akt Nowych w Warszawie. KOD. – Sygn. 58. – K. 224.

²⁸ Красівський О. Галичина у першій чверті XX століття. Проблеми польсько-українських стосунків. – Львів, 2004. – С. 192.

²⁹ Archiwum Akt Nowych w Warszawie. KOD. – Sygn. 58. – K. 224.

³⁰ Pisuliński J. Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918-1923. – Wrocław, 2004. – S. 381-382.

а отже й як додатковий аргумент на користь остаточного приєднання Галичини до Польщі. Українські політичні сили теж розуміли це. Тому вони вирішили бойкотувати вибори. У кожному повіті був організований повітовий комітет, який мав координувати діяльність усіх місцевих політичних сил з метою зірвати вибори³¹. Члени комітету мали також фіксувати всі зловживання властей, агітувати місцеве українське населення, щоб воно не віддавало своїх голосів за жодних кандидатів. Польські власті задля того, щоб вибори відбулися, почали співпрацювати з групою української інтелігенції на чолі з отцем Ільківим. Задум Варшави полягав у тому, щоб створити з їхнього числа кишенькову партію, яка би не приєдналася до бойкоту і тим самим показала, що значна частина українського суспільства не погодилася з політикою конфронтації щодо польської держави. Проте ця ідея була втілена в життя лише частково. Партія хліборобів отця Ільківа здобула на виборах незначне число голосів. Українське населення краю в своїй більшості бойкотувало вибори до Сейму, тим самим протестуючи проти факту окупації Східної Галичини. У Львівському воєводстві у виборах взяло участь 52,8% населення, Тернопільському – 35,3%, Станіславському – 32,1%³².

В свою чергу польське суспільство вкрай негативно ставилося до українського національного руху, а будь-які, навіть гіпотетичні згадки про незалежність Галичини від Польщі чи про надання їй особливого статусу місцеві поляки сприймали надзвичайно нервово. Така їхня реакція відобразилась у “Декларації поляків щодо справи Східної Галичини”. Цей документ ухвалили на вічі польського населення Львова навесні 1923 р. після рішення Ради Послів Ліги Націй передати край на 20 років під тимчасове управління польської держави. Декларація категорично заперечувала тезу про тимчасовість перебування провінції в складі польської держави, оскільки, як стверджували її автори, “ці землі від початку існування Польщі були з нею тісно зв’язані етнічно і політично, а від 1340 р. творили її інтегральну частину. В теперішній час Галичина природнім і легальним способом повернулася до єдиного свого законного власника – Речі Посполитої”³³. Крім того, декларація містила вкрай негативні судження про український національний рух, який називали не інакше як “справою підступної австро-німецької змови, що збаламутила частину руського люду своїми більшовицькими гаслами”³⁴.

Таким чином, період 1919-1923 рр. позначений відсутністю значних спроб досягти порозуміння між польською владою та українськими політиками й населенням. Перша здебільшого вважала український національний рух “австрійською інтригою”, покликаною зсередини підірвати польську державу. Водночас Варшава була впевнена, що достатньо інтернувати декількох провідних українських політичних діячів, закрити культурні та господарські товариства і українське питання відразу зійде з порядку денного. Своєю чергою, українські політики надалі сподівалися, що під впливом країн Антанти та США Польща буде змушена визнати українську державу на цих теренах. Тому в цей період ні з одного, ні з другого боку не було зроблено реальних кроків для злагодження українсько-польського протистояння в Галичині, віднайдення площини для можливого компромісу, який би враховував інтереси всіх сторін, хоча такі перспективи відкривалися в напрямку надання автономії західноукраїнським землям у складі Польської Республіки.

В 1919-1922 рр. у Галичині завершилося формування польської адміністрації. Край був поділений на воєводства на чолі з воєводами, наділеними широкими повноваженнями. Згаданий період відзначився посиленням виконавчих органів влади та обмеженням місцевого

³¹ Archiwum Akt Nowych w Warszawie. KOD. – Sygn. 58. – К. 240.

³² Красівський О. Галичина у першій чверті ХХ століття. Проблеми польсько-українських стосунків. – Львів, 2004. – С. 202.

³³ ДАЛО. – Ф. 2. – Оп. 26. – Спр. 1840. – Арк. 1-2.

³⁴ ДАЛО. – Ф. 2. – Оп. 26. – Спр. 1840. – Арк. 2.

самоврядування. В цих обставинах польські політики не рахувалися з прагненням українського населення до автономії та проводили жорстку централізаторську політику.

Протягом 1920-1922 рр. громадську думку Східної Галичини найбільше цікавила політична та економічна ситуація в краї та у цілій Польщі. Найвагомішою була проблема польсько-більшовицької війни та мирних переговорів у Ризі, оскільки від цих подій залежала державна приналежність Східної Галичини. Протягом 1921 р. польське суспільство Галичини найбільше турбувало питання мирних переговорів із більшовиками в Ризі, оскільки від визначення кордонів залежала доля державної приналежності східних “кресів”, а отже й місцевих поляків. Українське та єврейське населення в той час не виявило бажання інтегруватися в польську націю, тому це питання широко обговорювалося й у середовищі польських політиків та інтелектуалів. Також широкий резонанс викликали міжнародна боротьба та плебісцит у Сілезії. У 1922 р. головною проблемою, яку жваво обговорювали в усіх прошарках польського суспільства Галичини, були підготовка і вибори до Сейму та Сенату, що відбувалися 5 листопада того ж року, а також міжпартійна боротьба, пов’язана з ними. Початок 20-х рр. ХХ ст. ознаменувався кризою в економіці Польщі, яка зачепила найширші верстви населення, а тому ця проблема широко обговорювалася серед польської спільноти Галичини.

У вищезгаданий період відносини між польською владою та українським національним рухом мали складний характер. Українські політики не полишали надії, що Польща під впливом світової громадськості визнає ЗУНР та виведе свої війська з її території. Водночас польська влада під впливом складної міжнародної та внутрішньої ситуації не бажала йти на компроміси з українськими політиками. Все це звело нанівець будь-які спроби порозуміння між обома сторонами.

Басій Н. Ф.,
канд. екон. наук, доц. кафедри маркетингу,
Львівський торговельно-економічний університет,
Галушкіна С. П.,
студентка 1-го курсу спеціальності
"Журналістика" ОПП "Реклама у бізнесі",
Львівський торговельно-економічний університет

ПОРУШЕННЯ МОВНИХ НОРМ У ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ПОПУЛЯРНИХ БЛОГІВ, САЙТІВ ТА РЕКЛАМНИХ ВІВІСОК)

Формою культурного і суспільного життя будь-якої спільноти є його національна мова. Мова засобів масової інформації є особливим, важливим різновидом літературної мови зі своїми закономірностями щодо змісту та форми. Увагу дослідників завжди привертала взаємодія літературної мови та форми її виявлення у ЗМІ, що мають провідні позиції з огляду впливу на її подальший розвиток.

Для більшості українців Інтернет, особливо для молодого покоління, – це вагоме джерело інформації, до якого вони звертаються мало не щодня і яке справляє величезний вплив на формування їхнього мовлення, смаків, світогляду. Тому останнім часом спостерігається поштовх інтересу до проблем мовної культури в засобах масової інформації. Це перш за все пов'язано зі зниженням рівня якості текстів, які щодня публікуються в ефірі радіо, телебачення, на сторінках преси, у рекламних виданнях, в інтернет-просторі. Прикрим є той факт, що у переважній більшості носіїв мови відсутні практичні навички культури і техніки мовлення, а це негативно впливає на розвиток української літературної мови.

На сучасному етапі розвитку суспільства мова ЗМІ (преса, реклама, Інтернет) має неабиякий вплив на становлення норм літературної мови. Сьогодні у функціонуванні медіа, окрім класичної інформаційної функції, дедалі більшу увагу зосереджують на соціально-освітній. Сприймаючи пропоновану інформацію, читачі активно засвоюють не лише суспільну складову, але й її зовнішнє вираження, мало звертаючи увагу на те, який зміст закладено в основу і якою мовою написано. У мові ЗМІ постійно спостерігається невинуватене порушення норм української літературної мови.

У багатьох ЗМІ майже не приділяється увага такій важливій особливості, як милозвучність, спостерігаються численні приклади цього порушення. Тому зі сторінок газет, з телеекранів вітають із «днем Вчителя», запрошують Взяти участь В конференції, відпочити У Алушті І Одесі». Порушення засобів милозвучності допускається лише у художній літературі, де це зумовлено вимогами ритму.

Можна навести такі приклади найчастіших порушень не тільки милозвучності, а й орфографічні помилки. Наприклад, орфографічні помилки: *будь яку заставу; відчизняних; ател'є; звони; викідати сміття; невпусти шанс; педіюор; пірсінг; на всі товари о крім; що до збереження; вул. Лесі Українки; вул. Червона Площа; капучіно; фото-апаратів; піццерія; сонцезахістні; Голандії; економках; вилосіпедисти; каляски; мега зручних; канцелярські товари; хеллоуін...*

Окрім вищезазначених порушень норм мови, можна констатувати також лексичні помилки, особливість яких полягає в неправильному використанні певного слова в контексті через необізнаність із первинним значенням конкретного слова.

Морфологічні помилки, що виникають унаслідок неправильного вибору варіантів морфологічної форми слова та варіантів її поєднання, є однією з найістотніших вад мовного оформлення статей, заголовків, реклами. Це, наприклад:

1. Лексичні помилки (кальки з російської мови): *гід по Германії*; - *самі низькі ціни*; *до уваги жильців під'їзду*; *будуть мінятися вікна, балкони, двері*; *реєстрація*; *прийди в любий маркет*; *корекція бров*.

2. Лексичні помилки (слова, вжиті у не властивому їм значенні): *кожного щовівторка* (*кожного вівторка або щовівторка*); *у квітні місяці* (*у квітні*); *отримає знання* (*знання здобувають*); *слідкуйте за анонсами* (*слідкувати означає «йти по слідах»*).

3. Граматичні помилки: *підшив джинс*; *одяг по доступним цінам*; *будь яких питань по цивільному праву*; *3 місяця*; *продавця на косметику*; *стать: жіночий, чоловічий*; *знижки студентам, учням та іншим* (*хто такі інші?*); *обережно йде будова*.

Сьогодні спілкування в інтернет-просторі стає більш популярним, ніж живе. Але з'являється одне «але» – це необхідність писати про те, що хочеш сказати. А сказати інколи хочеться багато або хочеться це сказати якось особливо, виділитися серед усіх. Тож виникає необхідність скорочень слів, вживання «мовних покручів» і подібних явищ. Пропонуємо розглянути деякі з них, які є популярними серед молоді.

Бро – дружнє звернення, яке прийшло з реп-культури. Походить від англійського «brother» (брат).

Жиза – суворий варіант слова «життя». Коли потрібно пояснити, наскільки несправедливий світ і що батьки тебе зовсім не розуміють. «Така жиза, бро».

Зашквар – в молодіжну лексику прийшло з тюремного жаргону. Означає щось ганебне, неприйнятне. Зашкварним може бути вчинок, одяг.

Ізі – від англійського «Easy» - легко, просто. «Зробити, щось на ізі» - це дуже просте завдання.

Кріпота – «кошмар» від англійського «creep» (лякати, бути страшним). Криповий - вселяючий жах.

Кун – «хлопець» (зазвичай симпатичний). Японський суфікс, що означає дружнє ставлення до чоловіка.

Ламповий – щось приємне, ностальгічне, що викликає позитивні емоції.

Рофл – англійська аббревіатура ROFL (Rolling On Floor Laughing), що означає валятися на підлозі від сміху. Іноді додається в переписку, щоб позначити жарт. «Рофліть» – голосно і нестримно сміятися.

Орать – це слово увійшло в побут завдяки реп-баттлам і означає воно голосно сміятися. «Оралово» - щось дуже смішне. «Я ору» - не можу втриматися від сміху. А ось якщо підліток захоче розповісти, що батьки на нього голосно кричали або лаялися, він скаже «**викотили панчлайн**».

Тян – «дівчина». Слово прийшло в молодіжну лексику з японського аніме. Використовується в кінці імені в якості зменшувально-ласкательного суфікса (Маша-тян, Віра-тян) практично все, що завгодно.

Хайп («хайпитись» або «хайпить»). Від англійського «hype» - «ажіотаж», «галас». Хайп - робити щось напоказ, займатися саморекламою, випендрюватися.

Флексити – від англійського «flex» - гнучкий. Означає яскраво й емоційно поводитися на публіці, можливо в значенні танцювати.

Нами було проведено дослідження з цього явища в середовищі учнівської молоді, а саме: чи вживають сленг учні, яка користь від нього, причини походження сленгу. Усього було опитано 76 осіб віком 14-17 років. Запитання стосувалися частоти використання сленгу, найуживаніших сленгових слів та висловів, причин їх застосування, ставлення до цього явища тощо.

Результати аналізу відповідей респондентів засвідчили таке:

- 92% опитаних щодня вживають сленгові слова та вирази;

- найчастіше використовують такі сленгові слова: *швепс* – круто, *лол* – смішно, *фейл* – невдача, *вписка* – вечірка, *рофл* (від англ. – *ROFL*) – жарт, *ріп* (від англ. – *RIP*) – смерть, *мегуста* – круто, *ізі* (від англ. – *EASY*) – легко, *найс* (від англ. – *NICE*) – чудово; *GG* (від англ. – *GOOD GAME*) – чудова гра; *лп* (від рос. – *лучшая подруга*) – найкраща подруга; *тролінг* – прикол, *магаз* – магазин, *ору* – дуже смішно, *хавать* – їсти, *чЕкай* – дивись, *закусон* – закуска, *става* (від рос. – *СТОЛОВАЯ*) – їдальня, *маруха* – маршрутне таксі, *кроси* – кросівки, *лайкнути* – оцінити, *учілка* – вчитель, *очечи* – окуляри, *хай* – привіт, *рілі* – (від англ. – *REAL*) – серйозно, *окей* (від англ. – *OK*) – добре, *фетіш* – стиль, *чіка* – дівчина, *сорі* (від англ. – *SORRY*) – пробач, *трабли* (від англ. – *TROUBLE*) – біда, *хз* – хто знає, *дн* – день народження, *кеш* – гроші, *гоу* (від англ. – *GO*) – йти, *спс* – спасибі, *дз* – домашнє завдання, *плюс* – погодження із чимось, *тонг* – якась компанія людей;

- причинами використання сленгу здебільшого є (як зазначили опитані): полегшення спілкування (слова легко запам'ятовуються, як правило, простіше та швидше вимовляються); вплив погані компанії (оточення, суспільства в цілому); звичка, модне явище (масове вживання); урізноманітнення мови; малий словниковий запас; жарт, переповнення емоціями; спрощення життя загалом;

- 66% респондентів згодні, що легко можуть позбутися сленгу в спілкуванні, оскільки це неповага до співрозмовників, непотрібні, «зайві» слова, неправильно або неточно зрозуміла інформація; проте для 34% опитаних важко позбутися цієї звички, адже так простіше розмовляти, легше жити;

- для 79% опитаних сленг – це креативність, позитивне явище, різноманіття, його ніяк не можна уникнути; решта (21 %) вважають, що сленг – це негативне явище, він псує мовлення, має неправильне звучання, треба берегти свою рідну мову;

- тільки 30% зазначили, що зі сленгом треба боротися, оскільки говорити треба правильно і красиво, підвищувати інтелект, щоб мова була дійсно милозвучною. Викликає занепокоєння, що 70% вважають: сленг не завдає ніякої шкоди, і це зручно.

На основі здійснених досліджень можна зробити такі висновки. Сленг – явище, поширене серед молоді. Значна кількість слів прийшла до нас з англійської мови: частина – як калька, частина – як переклад. Багато хто ним активно користується задля більшого розуміння.

Молодь намагається вирізнитися не лише як окрема суспільна група, але й як особистості. У даному випадку це відбувається за допомогою мовно-виражальних засобів – сленгу. Незважаючи на те, що старше покоління гостро й негативно реагує на вживання подібних слів, уникнути або викоринити це «явище» не вбачається можливим. Із цього можна зробити висновок: сленг є невід'ємною частиною сучасної української мови. Більшість респондентів не вважають його «засмічувачем» літературної мови.

Проте культура мови має регулювальну функцію, тому що пропагує нормативність, забезпечує стабільність та рівновагу мови. Водночас оновлює її та живить. Досконале володіння літературною мовою у процесі спілкування та мовленнєва майстерність є ознакою

високої культури особистості. Критеріями культури мовлення є правильність, точність, логічність, змістовність, багатство, виразність, чистота тощо.

Усі шляхи підвищення особистої культури мовлення передбачають тільки надзвичайно наполегливу і самовіддану працю. Їх можна використати як звичайні поради: свідомо і відповідально ставитися до рідного слова; привчити себе до систематичного запису особистих спостережень, думок; активно пізнавати світ, культуру, розвивати здібності до наук, що підвищать інтелектуальний рівень особистості і віддзеркаляться у мовленні; не піддаватися впливам «модних» тенденцій, щоб прикрасити своє мовлення екзотичним іншомовним словом тощо.

Праця над мовленням викликає повагу і, безперечно, дає певні результати. Шляхів до мовної досконалості багато, але вони всі починаються з любові до рідної мови, з бажання майстерно володіти нею, з відчуття власної відповідальності за рідну мову.

ЗМІСТ

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ ДОПОВІДІ

<i>Куцик П. О. (Львів)</i> СТЕПАН ГЕЛЕЙ: ОСОБИСТІТЬ, ТВОРЧИЙ ШЛЯХ І СУЧАСНІСТЬ.....	11
<i>Литвин М. Р. (Львів)</i> ЗБІРНА ПАМ'ЯТЬ НАРОДУ: ІСТОРИЧНИЙ ЧАСОПРОСТІР ПРОФЕСОРА СТЕПАНА ГЕЛЕЯ.....	28
<i>Шаблій О. І. (Львів)</i> ФУНДАМЕНТАЛЬНА МОНОГРАФІЯ ПРО РОМАНА ЗУБИКА – УЧЕНОГО І ГРОМАДЯНИНА.....	33
<i>Футала В. П. (Дрогобич)</i> ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ПРОФЕСОРА СТЕПАНА ГЕЛЕЯ.....	40
<i>Фелонюк А. В. (Львів)</i> СПІВПРАЦЯ СТЕПАНА ГЕЛЕЯ З НАУКОВИМ ТОВАРИСТВОМ ІМ. ШЕВЧЕНКА.....	48
<i>Парубій В. І. (Львів)</i> СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ І ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ.....	53
<i>Вісин В. В., Вісина Т. М. (Луцьк)</i> ПОДВИЖНИКИ КООПЕРАТИВНОЇ ІДЕЇ В УКРАЇНІ.....	56
<i>Гелей С. Д. (Львів)</i> ОДУХОТВОРЕНИЙ ІНТЕЛЕКТ – РУШІЙНА СИЛА РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА.....	61

ВИСТУПИ

<i>Капраль М. М. (Львів)</i> МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ТА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДОМОДЕРНОГО УКРАЇНСЬКОГО МІСТА (НА ПРИКЛАДІ ЛЬВОВА).....	81
<i>Гнатюк М. І. (Львів)</i> МІЖ КООПЕРАЦІЄЮ ТА ЛІТЕРАТУРНИМ МОДЕРНІЗМОМ (ОСТАП ЛУЦЬКИЙ ТА ІВАН ФРАНКО В ЛІТЕРАТУРНИХ ДИСКУСІЯХ).....	86
<i>Михальський Ю. В., Кендус О. З. (Львів)</i> ЧАС ЗБИРАТИ КАМІННЯ. ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ КАФЕДРИ ІСТОРІЇ І ФІЛОСОФІЇ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ.....	89
<i>Мелех Р. Б. (Львів)</i> ВІД ВИТОКІВ ДО СЬОГОДЕННЯ. ЛЬВІВСЬКОМУ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТУ – 205 РОКІВ.....	95
<i>Шкраб'юк П. В. (Львів)</i> ШЕВЧЕНКІАНА СТЕПАНА ГЕЛЕЯ.....	108

Гречило А. Б. (Львів) ГЕРБИ ТА ПРАПОРИ СІЛ РОГАТИНЩИНИ.....	113
Лизанчук В. В. (Львів) ПРО ПІДВИЩЕННЯ РОЛІ УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА ЩОДО ПІДГОТОВКИ МОЛОДІ ВІДДАНО СЛУЖИТИ НАРОДУ, РОЗВИВАТИ ЙОГО МОВУ ТА КУЛЬТУРУ.....	119
Глушко М. С. (Львів) ВОЛОДИМИР ГНАТЮК – МУЗЕЄЗНАВЕЦЬ.....	127
Патер І. Г. (Львів) ЙОГО ПОДВИЖНИЦЬКА ПРАЦЯ «НЕ ПІШЛА НАМАРНЕ...» (БОГДАН ЛЕПКИЙ І СОЮЗ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ).....	134
Сварник І. І. (Львів) ВІТОВСЬКИЙ ПРОТИ ДЗЕРЖИНСЬКОГО (З ІСТОРІЇ НОВІТНІХ ПЕРЕЙМЕНУВАНЬ ВУЛИЦЬ ЛЬВОВА).....	141
Гурмак В. М. (Львів) ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРИ ТА ДУХОВНОСТІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЬВІВСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.....	146
Рутар С. М. (Львів) УКРАЇНСЬКА КОНСЕРВАТИВНА ПОЛІТИЧНА ДУМКА В НАУКОВІЙ ТВОРЧОСТІ СТЕПАНА ГЕЛЕЯ.....	152
СЕКЦІЙНІ ЗАСІДАННЯ	
Шевчик Б. М. (Львів) ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ДОМІНАНТИ НООЕКОНОМІКИ ІДЕАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ.....	161
Тімченко О. П. (Львів) УКРАЇНСЬКА ДУХОВНІСТЬ В КОНЦЕПЦІЇ «ФІЛОСОФІЯ СЕРЦЯ» (Г. СКОВОРОДА, П. ЮРКЕВИЧ).....	173
Аліман М. В., Онішко Т. В. (Полтава) ВПЛИВ ДЕРЖАВИ НА КАДРОВУ ПОЛІТИКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ В 20-30-І РОКИ ХХ СТ.....	177
Баран В. К. (Луцьк) ПЕРЕСЛІДУВАННЯ РЕЛІГІЇ ТА ЦЕРКВИ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ: 1939-1941 РР.....	184
Гальчак С. Д. (Вінниця) МОВА, ІСТОРІЯ – ОСНОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ, ЕФЕКТИВНА ЗБРОЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИБОРСТВА.....	189
Голдак-Горбачевська Т. В. (Львів) УКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ: ВИЙТИ З МАНІВЦІВ (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.).....	195

Горбачевський Т. С. (Львів) РИМО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ	198
Сова А. О. (Львів) ІВАН БОБЕРСЬКИЙ ТА «ПРОСВІТА»: СПІВПРАЦЯ У МЕЖАХ КУЛЬТУРНО- ПРОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	201
Прокіп А. В. (Львів) ПРОБЛЕМИ ПОШУКУ «ГРОМАДЯНСЬКОГО ІДЕАЛУ» В ПРОЦЕСІ ВІЙСЬКОВО- ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ У ПРОСТОРІ МУЗЕЮ.....	208
Козій І. В. (Львів) ЮРІЙ ЛИПА ПРО ГОЛОВНІ РИСИ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ.....	213
Кондратюк К. К. (Львів) В'ЯЧЕСЛАВ ЛИПІНСЬКИЙ (1882-1931) – ІСТОРИК, ІДЕОЛОГ УКРАЇНСЬКОГО КОНСЕРВАТИЗМУ.....	216
Якимович Б. З., Горинь В. І. (Львів) РОГАТИНСЬКА ЗЕМЛЯ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОФЕСОРА СТЕПАНА ГЕЛЕЯ.....	223
Сухий О. М. (Львів) ОМЕЛЯН ТЕРЛЕЦЬКИЙ – ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ.....	238
Семів С. Р. (Львів) КООПЕРАЦІЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ.....	243
Марочко В. І. (Київ) НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИЦЬКІ ТА КООПЕРАТИВНІ ІДЕЇ «АРТІЛЬНОГО БАТЬКА» МИКОЛИ ЛЕВИТСЬКОГО.....	248
Долишній В. Я. (Львів) ПІСНЯ – МОЛИТВА УКРАЇНЦІВ. «МРІЯ. СТОРІНКИ ІСТОРІЇ».....	254
Кривонос В. П. (штат Нью-Джерсі, м. Кліфтон, США) ПОЛЬСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ В СЕРЕДИНІ ХVI-ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХVII СТ. ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ТОРГІВЛІ.....	263
Халак Н. В. (Львів) З ДОСВІДУ ЦИФРОВОЇ ГУМАНІТАРНОЇ НАУКИ У СВІТІ І МОЖЛИВОСТЕЙ ІСТОРИЧНИХ ІНТЕРАКТИВНИХ ПРОЄКТІВ В УКРАЇНІ.....	268
Світленко С. І. (Дніпро) ПРО КАТЕГОРІЇ ІСТОРИЧНОГО ЧАСУ ТА ІСТОРИЧНОГО ПРОСТОРУ В ПРОЦЕСІ ІСТОРИЧНОГО ПІЗНАННЯ.....	274
Огірко О. В. (Львів) РЕЛІГІЙНІ ОСНОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ.....	280

Одрехівський М. В., Яворський М. С. (Львів) НАУКОВО-УПРАВЛІНСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ У ЗАХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ.....	286
Пігош М. А. (Львів) ЕСТЕТИЧНО-ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА В УКРАЇНІ ТА ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ.....	292
Полякова Ю. В., Котуха О. С., Олашин М. М. (Львів) СТРАТЕГІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ.....	295
Гирич І. Б. (Київ) УКРАЇНСЬКЕ КУПЕЦТВО ТА РОСІЙСЬКІ КУПЦІ У КИЄВІ: ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ НА НАДДНІПРЯНЩИНІ (ПОЧАТОК НОВОГО ЧАСУ).....	299
Клок В. І. (Львів) ПОЛЬСЬКА ВЛАДА ТА УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ У ГАЛИЧИНІ В 1919-1923 РР.....	311
Басій Н. Ф., Галушкіна С. П. (Львів) ПОРУШЕННЯ МОВНИХ НОРМ У ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ПОПУЛЯРНИХ БЛОГІВ, САЙТІВ ТА РЕКЛАМНИХ ВИВІСОК).....	319

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ОДУХОТВОРЕНИЙ ІНТЕЛЕКТ – РУШІЙНА СИЛА
РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА**

Матеріали
Всеукраїнської наукової конференції

(приуроченої до 80-річчя від народження
професора Степана Гелея)

Літературний редактор – Муравицька Н. О.
Коректор – Семів С. Р.

Комп'ютерний макет видавництва
Львівського торговельно-економічного університету

Підписано до друку 04.01.2021 р.
Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк на різнографі.
41 др. арк. 38,3 ум. др. арк. 27,1 облік.-видавн. арк.
Тираж 300 прим. Зам. 55.

Віддруковано в друк. видавництва Львівського торговельно-економічного університету
79005, м. Львів, вул. Туган-Барановського, 10. Тел. 244-40-19. e-mail drook@ukr.net
Свідоцтво Держкомітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України
серія ДК № 5149 від 15.07.2016 р.